STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00251

DI GESHIKHTE FUN DER LITERATUR BAY YIDN

Israel Zinberg

Permanent preservation of this book was made possible by
Dr. & Mrs. Harold J. White
in memory of
Abraham & Jennie White

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ד״ר ישראל צינבערג

די געשיכטע פון דער ליטעראַטור בײַ ייִדן

אייראָפּעישע תקופה

ערשטער באַנד

מיטלאַלטער

פאַרלאַג משה שמואל שקלאַרסקי
ניו יאָרק, נ. י., 1943

Dr. I. ZINBERG

THE HISTORY OF THE JEWISH LITERATURE

Dr. I. Zinberg, „Di Geszichte fun der Literatur bej idn“

הילע און שלום=באַצירונגען פון תמר צינבערג

FIRST VOLUME:
MIDDLE AGES

PRINTED IN U.S.A.

FARLAG MORRIS S. SKLARSKY
10 MONROE ST., G. D. 4
NEW YORK 2, N. Y.
1943

ד"ר ישראל צינבערג

מיין געטרייען פריינד און חבר —
מיין פרוי — אַ מתנה.

פון מ ח ב ר.

דערקלערונג

די אויסגאַבע איז אַ פאָטאָגראַפישער אָפּדרוק פון דער צווייטער אויפלאַגע פון פאַרלאַג „טאַמאַר״, ווילנע, 1933. קיין ענדערונגען אין טעקסט זיינען ניט געמאַכט געוואָרן. עס זיינען אָבער קאָרעגירט געוואָרן אַלע דרוק־פעלערן.

דער האָנאָראַר־באַטרעף פאַר דעם מחבר, פאַר אַט דער אויסגאַבע, איז איינגעלייגט געוואָרן במזומנים, בײַ דער „פּאָרווערטס אַסאָסיאיישאָן״, 175 איסט בראָדוויי, ניו־יאָרק, נ. י., דעם 15־טן יוני, 1943. קבלה נומ. 13056.

איך וויל דאָ אויסדריקן מיין האַרציקן דאַנק צו „בן־שמש״, פאַרן אויסלייגן די נויטיקע סומע געלט, וואָס האָט דערמעגלעכט די אויסגאַבע.

פאַרלאַג משה שמואל שקלאַרסקי.

ניו־יאָרק, נ. י., דעם 15־טן אויגוסט 1943

פונם מחבר.

מיר הייסן ניט אומזיסט „עם הכפר". דאָס בוך פאַרנעמט אַזאַ באַדייטנדיקן אָרט אין לעבן פונם גלות=פאָלק, אַז ביי אַ סך פאָרשער ווערט די געשיכטע פונם יידישן פאָלק אין געוויסער מאָס מגולגל אין יידישער ליטעראַטור=געשיכטע. דאָס קולטורעלע לעבן, די מלוכה פון געדאַנק — דאָס איז געווען דאָס איינציקע געביט, אויף וועלכן דאָס יידישע פאָלק איז נאָך אימשטאַנד געווען צו אַנטפּלעקן זיינע זעלבּ=שטענדיקע כוחות, די אייגנאַרטן פון זיין נשמה, — דאָס איז געווען דאָס איינציקע געביט, וואָס איז נאָך פאַרבליבן פאַרן אייביקן נע=ונדניק, וועלכער האָט אין משך פון לאַנגע=לאַנגע דורות ניט געפירט קיין אייגן, פּאָליטיש לעבן, נאָר אָפּגעריכט גלות, געוואַנדערט פון לאַנד צו לאַנד...

די אָפטע גירושים און וואַנדערונגען, די שרעקלעכע רדיפות און צרות האָבן יעדן מאָל אויפסניי צעשטערט דעם סאָציאַלן יסוד פונם יידישן קיבוץ, אים געוואָרפן אין די טיפע אָפּגרונטן פון נויט און אָרימקייט. די קולטורעלע רייכטימער האָט אָבער דאָס פאָלק מיט זיך גענומען, אויף זיי האָבן די שונאים אַ קנאַפּע שליטה געהאַט. אמת, אויך דאָס קולטורעלע שאַפן איז אין זייער אַ באַדייטנדיקער מאָס אָפּהענגיק פון דער אויסערלעכער סביבה, פון די סאָציאַלע צושטענדן, אין וועלכע דער יידישער קיבוץ האָט געלעבט. וואָס מער עס זיינען צוזאַמענגע=שרומפּן געוואָרן די עקאָנאָמישע יסודות פונם יידישן לעבן, וואָס שטאַרקער עס איז געוואַקסן די רעכטלאָזיקייט פונם יידישן געטאָ און ס'האָבן זיך געמערט די רדיפות און גזירות, — אַלץ ענגער און איינזייטיקער איז אויך געוואָרן דאָס גייסטיקע יידישע לעבן, און קודם=כל זיין בולטסטע אַנטפּלעקונג — דאָס ליטעראַרישע שאַפן.

אָט מהאי טעמאַ זיינען אין דער יידישער ליטעראַטור=געשיכטע די תקופות פון וואַקסן און פאַלן, פון שיינעם אויפבליען און טרויעריקן אָפּלעבן און פאַרוועלקן פאַרגעקומען אין אַ גאַנץ אַנדערן סדר, ווי ביי די אַנדערע אייראָפּעיִשע פעלקער. די יידישע קולטור=געשיכטע האָט זיך איר אייגענעם נוסח, האָט זיך אַנטוויקלט אויף איר באַזונדערן שטייגער, האָט דורכגעמאַכט גאַנץ אַנדערע עטאַפּן. אין דער קולטור=געשיכטע פון מערב=אייראָפּע, למשל, ווערט דער סוף פונם XV יאָרהונדערט לויט קריסטלעכער צייט=רעכענונג באַטראַכט ווי אַ גרענעץ, וואָס טיילט אָפּ

דעם פינסטערן מיטלאַלטער פון דער נייער צייט, ווען דער אייראָפּעיִשער געדאַנק האָט זיך אָנגעהויבן באַפרייען פון די אייזערנע קייטן, וואָס האָבן אַזוי שווער אויף אים געדריקט אין משך פון לאַנגע דורות. די אַנטדעקונג פון אַמעריקע און פון נייע ים־וועגן אין די ווייטע לענדער און מדינות פון אַפריקע און אַזיע; גוטנבערגס גאָונישע המצאה — דער דרוק־וואַרשטאַט, וואָס איז געוואָרן דער געטרייער שליח פון קולטור און וויסן; די רעליגיעזע רעפאָרם־באַוועגונג, וואָס האָט דערשיטערט די פעסטע מויערן פונם קאַטוילישן קריסטנטום, — אַט די דאָזיקע וויכטיקע געשעענישן האָבן געבראַכט אַ גייסטיקע איבערקערעניש אין אייראָפּע און געבראָכן די פינסטערע נאַכט פונם מיטלאַלטער. אַ גאַנץ אַנדערע באַדייטונג האָט אָבער די זעלביקע דאַטע — דער סוף פונם XV יאָרהונדערט — אין דער יידישער געשיכטע. עס איז נישט קיין אָנזאָג פון אַ נייער וועלט נישט קיין נייע גייסטיקע כוחות ווערן דעמאָלט געשאַפן און געזאַמלט, — עס איז אַ פינסטערע תּקופה פונם גרויסן נאַציאָנאַלן חורבן, עס איז דער טראַגישער סוף פונם שפּאַניש־יידישן קיבוץ, דעם שענסטן און גלענצנדיקסטן טרעגער פון יידישער קולטור אין משך פון צענדליקע דורות. ניט דער ליכטיקער קאַיאָר (כּאוֹר) ברעכט דעמאָלט אויס איבער דעם יידישן געטאָ, נאָר דער אומעט פון בין־השמשות.

דאָס אייגענע האָט זיך אויך איבערגעחזרט אין דער שפּעטערדיקער תּקופה. אין דער מיט פונם XVII יאָרהונדערט איז די אייראָפּעיִשע וועלט שוואַנגער געוואָרן מיטן געדאַנק, וואָס דער גרויסער דענקער פון יענער צייט, ד ע ק אַ ר ט, האָט אַרויסגעזאָגט אין דריי קורצע לאַטיינישע ווערטער: cogito ergo sum — באַשר איך ד ע נ ק, איז דאָס דער שאַרפסטער באַווייז, אַז איך לעב און עקסיסטיר. און דווקא דעמאָלט, בעת די גייסטיק־פרייע מענטשלעכע פערזענלעכקייט, וואָס ד ע נ ק ט און שאַפט און בויט אויף איר אייגענעם חשבון, האָט אָקאָרשט געפּרוּווט זיך אַרויסרייסן פון דער שליטה פון דער מיטלאַלטערלעכער ירושה, — איז אין יידישן תּחום ערשט שטאַרק פינסטער געוואָרן און עס האָט זיך דאָרטן אָנגעהויבן דאָס אמתע מיטלאַלטער. דאָס איז געווען דער פּועל־יוצא פון דעם גרויסן אומגליק, וואָס ס'האָט דעמאָלט געטראָפן דעם רוב מנין ורוב בנין פונם יידישן פאָלק: דער דרייסיק־יאָריקער קריג האָט געבראַכט אַ גייסטיקן און עקאָנאָמישן חורבן דעם דייטשן יידנטום, און די פּוילישע יידישע קהילות האָבן כמעלניצקיס חיילות מיט פייער און שווערד געמשפּט, אין בלוט און שאַנד געטרענקט...

דערפאַר אָבער, אין דער שטאָק־פינסטערער תּקופה פונם טיפן מיטלאַלטער, אינם משך פון דעם X ביז דעם XIII יאָרהונדערט, בעת

גאַנץ אייראָפּע איז נאָך געווען פאַרשטאַרט אין גייסטיקן דרימל, — זיינען די שפּאַנישע יידן געווען, צוזאַמען מיט די אַראַבער, די איינציקע טרעגער פון קולטור און בילדונג, פון קונסט און וויסנשאַפט.

נאָר ווי פאַרשיידן עס זיינען די אַלע תּקופות אינם קולטורעלן לעבן פונם יידישן קיבוץ אין אייראָפּע, הן די צייטן פון גייסטיקער ירידה, הן די עטאַפּן פון וואַקסן און אויפבליען, — דאָך זיינען זיי אַלע פאַראייניקט דורך איין הויפּט־פּראָבלעם, וואָס שלענגעלט זיך ווי אַ רויטער פאָדעם דורך אַלע ווינקעלעך און קעמערלעך פון דעם נאַציאָנאַלן שאַפן. דער דאָזיקער גרונד־מאָטיוו, דער לעבנס־נערוו פון דער יידישער ליטעראַטור — דאָס איז די עקשנותדיקע פראַגע וועגן דעם צוועק און תּכלית פונם לעבן. צו וואָס לעבט דער מענטש? אין וואָס באַשטייט דאָס ציל? מיט וואָס קאָנען באַרעכטיקט ווערן דעם מענטשנס גרויסער צַעַר, די אומענדלעכע ליידן פונם „אויסדערוויילטן" פאָלק? ווי איז צו דערקלערן, ווי איז צו באַגרייפן דאָס טראַגישע רעטעניש פון דער וועלט? ווי קאָן מען פאַרענטפערן דעם גרויסן פלאָנטער, די טיפע סתּירה: דער באַשעפער — אַן אֵל מלא רחמים, און איינגעטונקט אין רשעות און אין פאַרדאָרבנקייט איז די וועלט? און די סתּירה מוז פאַרענטפערט ווערן: גערעכט מוז דאָך זיין דער סדר פון דער וועלט — בכדי ניט צו פאַרלירן דעם מוט און די קראַפט צו טראָגן ווייטער דעם טיפן צַעַר פון לעבן און ניט אָנצוווערן דערביי די האָפענונג און דעם גלויבן...

דער גרונד־מאָטיוו פון דעם טיפסטן פּאָעטישן ווערק, וואָס די אַמאָליקע דורות האָבן אונז איבערגעלאָזן בירושה — דעם ספר „איוב" מיט זיין געוואַלטיקער מרידה קעגן דעם אומגערעכטן סדר פון דער וועלט און מיט זיין דערשיטערנדיקן פּראָטעסט קעגן די אומשולדיקע מענטשלעכע ליידן און אומזיסט פאַרגאָסענע טרערן — דער קלינגט און ציטערט אויך אין די פאַרמָרה־שחורהטע בלעטער פון דער יידישער מיטלאַלטערלעכער ליטעראַטור. דעם דאָזיקן שמאַרציקן פּראָבלעם האָבן אָפּגעגעבן זייערע בעסטע כּוחות די טיפסטע דענקער און די באַדייטנסטע פערזענלעכקייטן פונם יידישן מיטלאַלטער. אַ טייל פון זיי האָבן אַן ענטפער געזוכט אין דעם שטאָלצן טורעם פונם פרייען פאָרשער־געדאַנק, אַנדערע ווידער — אויף די פאַרשלענגלטע, אין סוד איינגעהילטע וועגן פון מיסטיק און חכמת הנסתּר. און דער געראַנגל צווישן די צוויי שטרעמונגען האָט אין משך פון לאַנגע דורות פאַרנומען דעם גאַנצן פאָדערגרונד פון דעם יידישן קולטור־לעבן...

מירריידן דאָ אַלץ וועגן אייראָפּעיִשער קולטור און וועגן איי־ראָפּעיִשער תּקופה אין דער יידישער ליטעראַטור, ווייל נאָר זי וועט באַ־

האַנדלט ווערן אין דעם דאָזיקן ווערק. שרייבן אַ וויסנשאַפטלעך זעלבשטענדיק ווערק אויפן יסוד פון די ערשטע קוועלן און אייגענע אויספאָרשונגען, וואָס זאָל אַרומנעמען דאָס ג אַ נ צ ע ליטעראַרישע שאַפן פונם יידישן פאָלק אויפן גאַנצן ריזיק-לאַנגן משך פון זיין קולטורעל-באַוואוסטזיניקן לעבן, — דאָס איז כמעט איבער די כוחות פון אַ יחיד, פון אַן איינציקן פאָרשער. און דאָס האָט טאַקע פאַקטיש קיינער ביז איצט ניט באַוויזן. מיר האָבן אויף דעם געביט וועלכע-ס'איז קאָמפּילאַטיווע ווערק, אָבער קיין אמתע געשיכטע פון אונזער ליטעראַטור האָבן מיר דער עס-הספר, עד היום ניט. מיר האָבן דערפאַר זיך געשטעלט אַ מער באַגרענעצטע אויפגאַבע: באַקענען בלויז מיט דער שפּעטערדיקער תקופה פון דער יידישער ליטעראַטור-געשיכטע, וואָס נעמט הגם אַרום אַ בערך לאַנגע צייט פון איבער טויזנט יאָר — די אַזויגערופענע אייראָפּעיִשע תקופה, וואָס הייבט זיך אָן פון דעם מאָמענט, ווען דאָס אייראָפּעיִשע יידנטום, ד. ה. די יידישע קיבוצים, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין די אייראָפּעיִשע לענדער, טרעטן אַרויס צום ערשטן מאָל ווי אַ זעלבשטענדיקער קולטורעלער פאַקטאָר און הייבן אָן זיך באַטייליקן אין דעם בנין פון נאַציאָנאַלער ליטעראַטור. דער דאָזיקער מאָמענט איז הגם אויך ענג פאַרבונדן מיט איינעם פון די וויכטיקסטע געשעענישן אין דער אַלגעמיין-יידישער קולטור-געשיכטע: די קולטורעלע העגעמאָניע, די גייסטיקע ממשלה איבער דעם גאַנצן יידישן קיבוץ, איבער דעם אין אַלע לענדער צעשפּרייטן יידישן פאָלק, גייט-איבער פונם אַזיאַטישן מזרח צום דרומדיקן עק פון מערב-אייראָפּע. מיט דער התחלה פונם צווייטן יאָרטויזנט לויט קריסטלעכער רעכענונג הייבט זיך פאַקטיש אָן די א י י ר אָ פּ ע יִ ש ע תקופה פון דער אַלגעמיין-יידישער קולטור.

מיר שטעלן פאַר זיך די אויפגאַבע צו געבן אַ מיגלעכסט-פול שטענדיק בילד פונם גאַנצן יידישן גייסטיקן און קולטורעלן שאַפן פאַרן משך פון דער באַטרעפנדיקער תקופה. מיר וועלן דערפאַר זיך ניט באַגניגן מיט דער געשיכטע פון בלויז דער אַזויגערופענער שיינער ליטעראַטור אַליין. די אַנטוויקלונג פון די פּאָעטישע פאָרמען וועט דאָ אויסגעפאָרשט ווערן אויפן יסוד פון דער ג אַ נ צ ע ר קולטורעלער יידישער סביבה מיט אירע גייסטיקע און געזעלשאַפטלעכע שטרעמונגען, ענג פאַרבונדן מיט דער אַלגעמיין-אייראָפּעיִשער קולטור פון יענער תקופה.

אמת, דאָס געפינט זיך אין שטאַרקן ווידערשפּרוך מיט דער טענדענץ, וואָס טרעט די לעצטע צייט אַלץ בולטער אַרויס ביי אַ סך ליטעראַטור-היסטאָריקער: מאַכן אַלץ זעלבשטענדיקער און אומאָפּהענגיקער זייער וויסנשאַפטס-געביט און וואָס מער זי אָפּגרענעצן פון קולטור-געשיכטע. אָנהענגער פון דעם אַזויגערופענעם „פאָרמעלן מעטאָד" וועלן

גלייך אָנווייזן, אַז ביי די אויפגאַבן, וואָס מיר שטעלן פאַר זיך, דאַרף אונזער ווערק גיכער באַטראַכט ווערן אַלס געשיכטע פון געזעלשאַפטלעכע און גייסטיקע באַוועגונגען, איידער אַלס געשיכטע פון ליטעראַטור. מיר וועלן זיך דאָ ניט אַריינלאָזן אין הקירות, צי זיינען טאַקע גערעכט די פאָרשער, וואָס דרינגען, אַז אונטער געשיכטע פון ליטעראַטור דאַרף מען פאַרשטיין אויסשליסלעך די געשיכטס־אַנטוויקלונג פון די ריין־פּאָעטישע קונסט־פאָרמען; איינס איז אָבער קלאָר — בנוגע צו דער ליטעראַטור פונם יידישן פאָלק קאָן מען מיט דעם סיסטעם קאַרג וואָס אויפטאָן. דאָס גאַנצע קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע לעבן ביי די יידן אין מיטלאַלטער האָט זיך געקאָנט אַנטוויקלען אויסשליסלעך אין וואָרט. דאָס שריפטלעכע וואָרט איז געווען די איינציקע פאָרם, אין וועלכער ס׳האָט זיך געקאָנט פאַרקערפּערן פאַר די קומענדיקע דורות די ווילנס־ענערגיע און שאַפונגס־קראַפט פונם יידישן קיבוץ, די גאַנצע אייגנאַרטיקייט און זיין לעבנס־שטייגער. ביי אַנדערע פעלקער, וואָס פירן אַ זעלבשטענדיק לעבן, פאַרקערפּערן זיך דער געשמאַק, דאָס באַוווסטזיין, די אידעאַלן און די גאַנצע אָרגאַניש־וואַקסנדיקע אייגנאַרטיקייט פונם פאָלק — אין די פאַרשיידנאַרטיקסטע פאָרמען: ניט בלויז אין ליטעראַטור און קונסט, נאָר אויך אין פּאָליטישע און סאָציאַלע אינסטיטוציעס, אין געזעלשאַפט־לעכע אַנשטאַלטן, אין דער אַרכיטעקטאָניק, אין סטיל פון מלוכות און שטעט, גאַסן און הייזער... אָבער ביים יידישן פאָלק, דעם הייכלאָזן נע־ונדניק, האָט דאָס אַלץ זיך געקאָנט אַמבולטסטן אָפּשפּיגלען נאָר אין זיין ליטעראַרישן שאַפן. און טאַקע, ענג פאַרבונדן מיט זיין גלות־לעבן, האָט דאָס דאָזיקע שאַפן געמוזט זיין אָרגאַניש צונויפגעפלאָכטן מיט דער אינטימער וועלט פון ליידן און האָפענונג, מיט זיין שמאַרציקן זוכן דעם גרויסן סוד, וואָס שטעקט אין דער טראַגיק פון לעבן, דעם צוועק און די באַרעכטיקונג פון זיין גרויסן צער, פון זיינע אומשולדיק פאַרגאָסענע בלוט און טרערן... און עס איז דערפאַר כלל ניט קיין צופאַל, וואָס די באַדייטנדיקע יידישע דיכטער, פון שלמה אבן גבירול ביז משה חיים לוצאַטאָ, זיינען געווען ניט נאָר קינסטלער, נאָר אויך דענקער, בעלי־מוסר, עטיקער און פּרעדיקער. די עסטעטיק איז דאָ אַזוי אָפט פאַרבונדן מיט עטיק, דאָס לאָגישע דענקען און פאָרשן מיטן אינטואיטיוון שאַפן. מיר שטעלן דאָ ניט די פראַגע: צי איז געוווּנטשן אַזאַ שכנות? — מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אַ רעאַלן פאַקט און מיר מוזן זיך מיט אים רעכענען. און ווער ס׳איז נאָר באַקאַנט מיט דער אייגנאַרטיקער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור, דער וועט מוזן מודה זיין, אַז ביי איר איז שווערער ווי ביי וועלכער ס׳איז אַנדערער ליטעראַטור דורכ־

צופירן אַ שאַרפע גרענעץ צווישן ליטעראַטור־געשיכטע (Histoire litcr‹irc) און געשיכטע פון ליטעראַטור (Histoire de la literature).

מיר מוזן אָבער גלייך אונטערשטרייכן, אַז מיר האָבן כּלל ניט בדעה צו געבן אַ מין כּל־בו, אין וועלכן עס זאָל קיין שום יידישער מחבר ניט פעלן. אונזער אויפגאַבע איז — באַקאַנען דעם לעזער נאָר מיט די וויכטיקע און באַדייטנדיקע דערשיינונגען אויפן געביט פון יידישן שאַפן. מיר וועלן דערפאַר זיך אָפּשטעלן בלויז אויף די יידישע שריפט־שטעלער און דענקער, וואָס האָבן ווירקלעך געהאַט, ווייניקסטנס פאַר זייער דור, אַ וועלכע־ס'איז השפּעה אויף דער אַנטוויקלונג פון יידישער קולטור און יידישן געדאַנק.

אונזער ווערק וועט באַשטיין פון אַכט בענד; יעדער באַנד באַזונ־דער ווערט איינגעטיילט אין צוויי ספרים. די ערשטע צוויי בענד נעמען אַרום די אייראָפּעישע תּקופה ביז גלות ספרד, די ווייטערע צוויי — די בין־השמשות־תּקופה, בעת די העגעמאָניע פון דער יידישער קולטור גייט אַריבער פון די ספרדישע יידן צו די אשכּנזים — פון סוף 15־טן יאָר־הונדערט ביז דער צווייטער העלפט פונם 18־טן יאָרהונדערט; דער פינפטער און זעקסטער באַנד — די השכּלה־תּקופה פון 1780 ביז 1881; די לעצטע צוויי בענד — די נייסטע צייט. מיר שרייבן דאָס דאָזיקע ווערק זינט 1915. אין משך פון דער דאָזיקער צייט, אין די היסטאָרישע יאָרן פונם גרויסן וועלט־משפּט, פון דעם אימהדיקן תּוהו ובוהו, איז, ניט געקוקט אויף דחקות און נויט, אויף מאָראַלישן און עקאָנאָמישן חורבן, אונז דאָך געלונגען צו פאַרענדיקן די ערשטע פיר בענד ביז דער השכּלה־תּקופה. די דאָזיקע פאַרענדיקטע בענד האָבן מיר געשריבן לכתחילה אין רוסיש און אַ ר ב ע ט ן זיי איצט א י ב ע ר אין יידיש. מיר שטרייכן אונטער דאָס וואָרט „איבעראַרבעטן”, ווייל עס האַנדלט זיך דאָ ניט וועגן אַ פּשוטער איבערזעצונג. דאָס וואָרט איז דאָך ניט בלויז דער לבוש, די כּלי פונם געדאַנק, — עס איז אויך דער וויכטיקסטער טייל פונם געדאַנק גופא. אין יידיש מוז די ליטעראַטור־געשיכטע פון אונזער פאָלק אין אַן אַנדער נוסח געשריבן ווערן ווי אין אַ פרעמדער שפּראַך. מיר פאַרעפנטלעכן די ערשטע טיילן פון אונזער ווערק אין יידיש פריער ווי אין רוסיש *). די ווייטערדיקע טיילן וועלן אויך אינגיכן דערשיינען, אויב נאָר אונזער געשיכטע וועט נושׂא־חן זיין ביים יידישן לייענער.

דעצעמבער 1927.

---

*) בלויז די ערשטע פינף קאַפּיטלעך פונם רוסישן טעקסט זיינען דערשינען אין קיעוו אין 1919.

ערשטער טייל

די אַראַביש-שפּאַנישע תּקופה

אַרײַנפֿיר

„פֿריִער פֿון אַלץ איז געווען דאָס וואָרט". ניט נאָר גאָט האָט, לויט דער קדמונישער אַגדה, דורך זײַן וואָרט די וועלט באַשאַפֿן, נאָר אויך דער מענטש באַשאַפֿט זײַן וועלט מיט דער הילף פֿונם וואָרט. כּל־זמן די זאַך האָט נאָך קיין נאָמען ניט, איז נאָך ניט אײַנגעקריצט מיטן צייכן פֿונם וואָרט אינם מענטשנס זכּרון, — עקסיסטירט די זאַך ניט פֿאַרן מענטשן, לעבט זי נאָך ניט אין זײַן באַוווּסטזײַן, ווײַל נאָר דורכן וואָרט קומט דער מענטש צום זעלבסטבאַוווּסטזײַן, צו דער וועלט־דערקענונג. און עס ליגט אַ טיפֿער אמת אין דער ביבלישער לעגענדע, וואָס דערציילט אונז, ווי דער באַשעפֿער האָט פֿאַר דעם אָקאָרשט אַנטשטאַנענעם מענטשן געבראַכט אַלע באַשעפֿענישן, וואָס ווימלען זיך אויף דער יבשה, אין דער לופֿט און אין די ימען, בכדי יענער זאָל זיי נעמען געבן; און אָט מיט דעם נאָמען, וואָס דער מענטש האָט געגעבן, לעבט יעדע באַשעפֿעניש...

דאָס דאָזיקע מעכטיקע געווער, וואָס מיט זײַן הילף האָט דער מענטש זײַן קולטור געשאַפֿן און די גאַנצע וועלט אײַנגענומען, איז אים אָבער ניט אַזוי לײַכט אָנגעקומען. מיט גרויס מי און שמאַרציקע מאַטערנישן האָט עס דער מענטש דערוואָרבן. אין משך פֿון טויזנטער דורות האָט ער געשמאָלצן און געשליפֿן דאָס דאָזיקע קאַמף־געווער, און עס איז אים אַלץ ניט געלונגען אינגאַנצן עס צו באַוועלטיקן, עס זאָל געטרײַ און בשלימות דערפֿילן זײַן ווונטש און ווילן. דער מענטש פֿילט נאָך אַלץ — ער איז אַ „כּבד פּה", און פּלומפּ און אומגעשליפֿן איז זײַן וואָרט. און בכדי צו פֿאַרשטאַרקן די מאַכט פֿונם וואָרט, מאַכן עס בולטער און קרעפֿטיקער, ווערט עס באַלייט מיט דער מימיק, מיט דער אויסדרוקספֿולער באַוועגונג. דאָס איז טאַקע זייער באַמערקבאַר ניט נאָר בײַ יעדן יחיד באַזונדער, נאָר אויך אינם פּאָעטישן שאַפֿן פֿון יעטווידן פּרימיטיוון קיבוץ...

בעת מיר באקענען זיך מיט דער קולטור־געשיכטע פון וועלכן־ס׳איז פאלק, תמיד זעען מיר איינע און די זעלביקע דערשיינונג: אויף די פרימיטיווע קולטור־שטופן געוועלטיקט נאך דער גייסטיקער תוהו ובוהו, ווען אלץ איז צונויפגעמישט אין איין קנויל. און מען האט נאך קיין באגריף ניט פון באזונדערע גרענעצן, פון בולטע פעסט־געשטעלטע פארמען. די לידער. למשל, וואס דער קיבוץ שאפט, אנטהאלטן נאך קודם־כל די פארשיידנסטע מינים און גאטונגען פון פאעזיע און ליטע־ראטור: ליריק, דראמע, עפאס און אויך געשיכטע, ווייל די דאזיקע פאלקס־לידער דערציילן דאך, ווי אזוי די אבות האבן געלעבט, ווי אזוי זיי האבן געפירט מלחמות מיט אנדערע שבטים און פרעמדע געטער. אלץ איז אויסגעמישט אינאיינעם. דערצו זיינען נאך די דאזיקע לידער פעסט צונויפגעבונדן מיט געזאנג, שפיל, טענץ און גאטעסדינסט. דאס ווארט באלייט די מימיק, דער זשעסט. דאס ליד ווערט ניט געלייענט, אויך ניט דעקלאמירט, — עס ווערט געזונגען, באלייט מיט שפיל פון פארשיידענע כּלי־זמר און מיט התלהבותדיקע ריטמישע קערפּער־באוועגונגען. און דאס אלץ ווערט צונויפגעגאסן אין איין תפילה, אין וועלכער די נשמה פונם קיבוץ דריקט־אויס אירע געפילן בנוגע צו די גרויסע אומבאקאנטע כּוחות און גייסטער, וואס געוועלטיקן איבער איר און איבער דער וועלט.

אט דער דאזיקער ערבוב־התחומין, די צונויפגעשמאלצנקייט פון פארשיידענע קולטור־עלעמענטן, הייסט אין דער קולטור־געשיכטע סינ־קרעטיזם. מיט דער צייט אבער, וואס מער דער קיבוץ דערהייבט זיך צו א העכערער מדרגה פון קולטורעלער אנטוויקלונג, אלץ שוואכער ווערט דער סינקרעטיזם. פונם תוהו ובוהו הייבן זיך אן ביסלעכווייז באוויזן גרענעצן, וואס טיילן פונאנדער פארשיידענע געביטן פון מענטש־לעכן שאפן. די פאעזיע, דער תמצית פון מענטשלעכן גייסט און שאפונג, וואס ווערט אינם ווארט פארקערפערט, — גייט ביסלעכווייז ארויס פון פרעמדן רשות און ווערט אלץ מער זעלבשטענדיק. אין איר גופא גייען אויך פאר גרויסע שינויים: די פארשיידענע עלעמענטן, וואס זיינען אין דער התחלה געווען ענג צונויפגעבונדן, טיילן זיך מיט דער צייט פונאנדער אין זעלבשטענדיקע באזונדערע נוסחאות: ליריק, עפאס, דראמע א. א. וו.

אבער אפילו נאכדעם, ווי דער סינקרעטיזם ווערט אפגעשוואכט, טראגט נאך אלץ די פאעטישע שאפונג פון פאלק אין משך פון א לאנגער צייט א ריין קאלעקטיוון כאראקטער, ד. ה. זי טראגט נאך אויף זיך אויסשליסלעך דעם שטעמפּל פון דעם גאנצן קיבוץ, ניט פונם יחיד און

זיין פערזענליכקייט. די פּאָעזיע בלייבט נאָך אַלץ אַנאָנים, זי ווייסט נאָך נישט פון באַזונדערע נעמען, וואָס שאַפן און בויען; און אַלץ, וואָס ווערט געשאַפן אויפן פּאָעטישן געביט, געהערט נישט דעם יחיד, דעם אָדער יענעם זינגער און דיכטער, נאָר דעם גאַנצן קיבוץ. דער יחיד געפינט זיך נאָך אַזוי שטאַרק אונטער דער השפּעה און גייסטיקער שליטה פון דער סביבה, אַז ער ווערט דורך איר אינגאַנצן איינגעשלונגען. ביים פּרימיטיוון און ווייניק-אַנטוויקלטן קולטור-לעבן קולטור-לעבן איז נאָך דער שטח פונם קיבוץ גאַנץ איינפאַרביק און איינטעניק; די איינצלנע מיטגלידער אונ-טערשיידן זיך זייער ווייניק איינער פונם אַנדערן. די שטרעבונגען, אידעען און באַגריפן, די גאַנצע וועלט אָנשויאונג איז איינע און די זעלביקע ביי אַלע יחידים, ביים גאַנצן קיבוץ, וואָס זענען אוים ווי מעור אחד.

און ווען דער יחיד פון אַזאַ איינפאַרביקן און נאָך ניט דיפע-רענצירטן קאָלעקטיוו שאַפט, למשל, אַ ליד, קומט ניט דעם מחבר און ניט קיין אַנדערן אויף דער מחשבה אפילו, אַז דאָס ליד געהערט אים, דעם יחיד, ניט דעם גאַנצן קיבוץ. וואָרום אין דער אמתן אַנטפּלעקט זיך טאַקע אין אַזאַ ליד ניט די פּערזענליכקייט פון דעם באַטרעפנדיקן זינגער, ניט זיינע אידעאַלן, זיין „איך", נאָר דער „איך", דער „מהות" פון דעם גאַנצן קיבוץ, און וועלכן די פּערזענליכקייט פונם פאַרפאַסער ווערט בטל ממש ווי אַ טראָפּן וואַסער אין אַ ברייטן טייך.

ערשט ביסלעכווייז, וואָס רייכער און אַנטוויקלטער עס ווערט דאָס קולטור-לעבן פונם באַטרעפנדיקן קיבוץ, הייבט אָן צו וואַקסן דאָס זעלבסטגעפיל פונם יחיד. עס באַווייזן זיך אַזוינע פּערזענליכקייטן, וואָס זיינען שוין בכוח אין געוויסער מאָס זיך צו באַפרייען פון דער אומ-באַגרענעצטער שליטה פונם כלל. אַזאַ הויך-באַגאַבטע פּערזענליכקייט דערהייבט זיך איבער דער סביבה, זי איז גייסטיק פיל אַנטוויקלטער פון דער איבעריקער מאַסע; אין איר אַנטפּלעקן זיך אַזוינע אָנשויאונגען און אידעאַלן, צו וועלכע דער רוב איז נאָך גאָרניט דערוואַקסן; עס ווערן אין איר געבאָרן אַזוינע פּראָבלעמען און פאָדערונגען, וואָס דער קיבוץ האָט נאָך גאָר פון זיי קיין השגה ניט. און ווען אַזאַ פּערזענליכקייט שאַפט אַ פּאָעטיש ווערק, דריקט זי אין אים אויס נישט נאָר די השגות און דעם וועלט-באַנעם פונם קיבוץ, נאָר פון איר אייגענער נשמה מיט אירע אייגענע חלומות, האָפענונגען, סתירות, ליידן און ווייען.

נאַטירלעך ווערט אַזאַ געוואַלטיקער שינוי ניט נולד מיט אמאָל. זעלבשטענדיקע נאַציאָנאַלע דיכטער זיינען אַ פּועל-יוצא פון אַ לאַנגן אַנטפּלעקונגס-פּראָצעס. עס גייען זיי אָפּט פאָרויס אַזוינע דיכטער, וואָס זיינען דערווייל נאָך ניט אינשטאַנד צו ווערן זעלבשטענדיקע שעפער.

ווי געפינען זיך נאָך אַלץ אין צו גרויסער מאָס אונטער דער שליטה פונם קאָלעקטיוון שאַפן, פון דער גייסטיקער ירושה פונם קיבוץ. אָט די דאָזיקע פאָלקס־דיכטער זיינען אינשטאַנד נאָר צו זאַמלען די גרויסע אוצרות, די דימאַנטן און די פערל, וואָס געפינען זיך אין די טיפענישן פונם פאָלקס־שאַפן; זיי צו שלייפן, צו באַהעפטן זיי אין אַ האַרמאָנישער גאַנצקייט, פול מיט גלאַנץ און שיינקייט. אַזוינער איז געווען, למשל, דער מחבר פון די באַרימטע אַלטע גריכישע פּאָעמען „איליאַדע" און „אָדיסעע", דער גאונישער בלינדער האָמער.

ערשט נאָך אים, בעת די גריכישע קולטור האָט דערגרייכט צו גאָר אַ הויכער מדרגה, זיינען אויפגעשטאַנען אַזוינע גאונישע דיכטער, ווי סאָפאָקלעס, אוריפּידעס, איסכילאָס און אַנדערע, וועלכע האָבן געשאַפן אייגענע מייסטערווערק, וואָס האָבן זייערע נעמען אומשטערבלעך געמאַכט פאַר די קומענדיקע דורות.

אויך די דאָזיקע גאונים האָבן געשעפּט זייער יניקה פון דער סביבה; אויך זיי זיינען געווען אונטער דער שטענדיקער השפעה פון דעם לעבנס־שטייגער, וועלט־אַנשויאונג און אידעאַלן פון זייער פאָלק, נאָר אַלץ האָבן זיי אין די טיפן פון זייער נשמה אומגעשמאָלצן, נייע פּאָעטישע געשטאַלטן געשאַפן, באַגאָסן און באַשטראַלט מיט זייער רוח הקודש. די דראַמען פון אַ סאָפאָקלעס אָדער אוריפּידעס זיינען געווען געהייליקט פונם גאַנצן גריכישן פאָלק. אויפפירן אויף דער בימה זייערע אַ דראַמע, אין וועלכער עס ווערט מיט אַזאַ גאונישער פּשטות אַנטפּלעקט די טיפע טראַגיק פונם לעבן, איז געווען ביי די גריכן גערעכנט פאַר אַ גאָטס־פאַרכטיקע זאַך; עס איז ממש געגליכן געווען צו אַ גאָטעסדינסט, צו אַ שבח און לויבגעזאַנג די שטאַרקע און גרויסע געטער, וואָס רעגירן די וועלט. דאָס פאָלק האָט אָבער דערביי זייער גוט געדענקט, אַז דאָס באַטרעפנדיקע מייסטער־ווערק האָט באַשאַפן ניט דער קיבוץ, נאָר דער יחיד, דער פון גאָט אָדער פון די מוזן*), ווי עס האָט דעמאָלט געהייסן, געבענטשטער דיכטער.

אַזוי איז אויך געווען אין אַלע אַנדערע צווייגן פון פּאָעזיע און ליטעראַטור. די פּרימיטיווע קדמונישע ליריק, אין וועלכער דער גאַנצער קיבוץ האָט אויסגעגאָסן זיינע האַרציקע געפילן פון פרייד און פון צער, איז מגולגל געוואָרן אין השתפכות הנפש פון דעם יחיד, פונם הויך־באַגאַבטן, איידל און טיף פילנדיקן דיכטער. און די באַרימטע לירישע

---

*) געטינס, וואָס אונטער זייער שליטה געפינען זיך אַלע קונסטן, ווי דיכטונג, מוזיק, מאָלן א. א. וו.

דיכטעריןָ, וואָס האָט געלעבט אין גריכנלאַנד אין ישעיה הנביאס צייטן, סאַפאָ, שטרייכט דייטלעך אונטער אין איינעם פון אירע לידער: „די מוזן האָבן מיך מיט אומשטערבלעכקייט געקרוינט, מיין נאָמען און מיין געדעכעניש וועט בלייבן פאַר אַלע דורות!" — דאָ ווערט שאַרף און בולט אויסגעדריקט דאָס פּערזענלעכע געפיל פונם דיכטער: אים, דעם יחיד, האָבן די מוזן באַרימט געמאַכט; די לידער, וואָס ער האָט געשאַפן, זיינען זיין אייגנטום, זיינע אוצרות, וואָס געהערן נאָר אים און ווייטער קיינעם ניט.

מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, אַז אין דער התחלה, אויף די נידעריקע שטאַפּלען פון קולטור, זיינען די זכרונות וועגן עָבר, די אַגדות וועגן דעם לעבן און די מעשים פון די אָבות געווען דער גאַנצער תּוכן, דער הויפּט־יסוד פון פאָלקס־פּאָעזיע, איר גייסט און נשמה. וואָס מער אָבער דאָס קולטור־לעבן איז געשטיגן, האָט זיך בהדרגה אַנטוויקלט אַ נייער צווייג אין דער ליטעראַטור — היסטאָריאָגראַפיע (געשיכטס־שרייבונג). אין גריכנלאַנד, למשל, זיינען אויפגעשטאַנען באַדייטנדיקע געלערנטע ווי טוקידידעס, הערָאָדאָט און אַנדערע, וואָס האָבן פאַר די קומענדיקע דורות געזאַמלט אַלע זכרונות וועגן אַמאָליקע דורות און אויך פאַרשריבן אַלע וויכטיקע געשעענישן פון זינער צייט, וואָס זיי האָבן געזען מיט זייערע אייגענע אויגן.

אָט אַזוי ביסלעכוויז, טריט ביי טריט, ווערט דאָס פּרימיטיווע און אַנאָנימע פאָלקס־שאַפן מגולגל אין נאַציאָנאַלער ליטעראַטור. פון פּשוטע פאָלקסלידער און לעגענדן, וואָס ווערן געשאַפן פונם גאַנצן קיבוץ, אַנטוויקלען זיך אין משך פון דורות גאַנצע צווייגן פון שיינער קונסט און ליטעראַטור. דער קאָלעקטיוו, דער קיבוץ, דער איינציקער באַשעפער פון גייסטיקע אוצרות אין די קדמונישע צייטן, בייגט זיך פאַר דער שטאָלצער פּערזענלעכקייט פונם גאונישן יחיד, וואָס דערהייבט זיך איבער דער מאַסע, שטייט העכער פונם כּלל. ער, דער יחיד, ווערט דער באַשעפער פון די נאַציאָנאַלע אוצרות, ער לייגט אויף זיי זיין שטעמפּל, באַהעפט זיי מיט זיין גייסט און מיט זיין נאָמען... נאַטירלעך פאַרדרענגט ניט אינגאַנצן די נאַציאָנאַלע ליטעראַטור דאָס קאָלעקטיווע פאָלקס־שאַפן. אין דער צייט, ווען די יחידים, די הויכבאַגאַבטע דיכטער און שרייבער־שטעלער, בויען, שאַפן, שפּינט אויך דער כּלל, דאָס פּשוטע פאָלק, זיינע חלומות און זיינע לעגענדן. דאָס דאָזיקע פאָלקס־שאַפן האָט, בלי־ספק, אַ גאַנץ באַדייטנדיקע השפּעה אויף דער נאַציאָנאַלער ליטע־ראַטור. די דיכטער שעפּן זייער אָפט פון איר יניקה. עס האָט אָבער שוין אַליין פאַר זיך באַזונדער ניט קיין פעסטן קיום. עס לעבט דאָך

נאָר אין דעם מויל און אין דעם זכרון פונם פאָלק. איין דור גיט איבער בעל פה דעם אנדערן, פיל גייט אָבער דערביי פארלאָרן, פיל ווערט פארגעסן אָדער איבערגעאַרבעט, פיל שטייט מיט דער צייט אויף תחית־המתים, אָבער שוין גאָר אין אַן אנדער געשטאַלט און פאָרם.

בעת מיר ווילן איצט זיך ווענדן צו אונזערע אייגענע נאַציאָנאַלע אוצרות און פרווון באַטראַכטן די אנטוויקלונג פון אונזער יידישער ליטעראַטור, ווילן מיר באַלד דערזען, אַז אויך אין דעם פּונקט זיינען מיר משונה פון אַנדערע אומות העולם. די געשיכטע פון דער אַלטער העברעיִשער ליטעראַטור באַקענט אונז מיט אַ דערשיינונג, וואָס חזרט זיך ניט איבער ביי קיין שום אנדער אומה ולשון. אמת, אויך די קולטור־געשיכטע פונם יידישן פאָלק דערציילט אונז, ווי אַזוי דער פּשוטער פאָלקס־זינגער פון קדמונישע דורות ווערט מיט דער צייט מגולגל אין דעם קונסט־דיכטער, דעם מייסטער און באַשעפער. אויך די אַלטע יידישע קולטור האָט אויפגעצויגן געשיכטס־שרייבער, דענקער, שריפטשטעלער מיט גרויסע פעִקייטן און טאַלענטן, אָבער — אַלץ בלייבט ווי פריער, די ליטעראַטור בלייבט נאָך אויף לאַנגע־לאַנגע דורות אַנאָנים. דער קיבוץ בייגט זיך ניט פאַרן יחיד, אדרבא: דער יחיד, דער פון גאָט באַגנע־דיקטער קינסטלער, איז נכנע פאַרן כּלל. ער ווערט ממש בטל אין אים. אַלץ, וואָס ער, דער יחיד, שאַפט, אַלץ, וועגן וואָס ער חלומט און האָפט און ס׳לעבצט זיין נשמה, — געהערט אויסשליסלעך דעם כּלל, דער אומה. פעסט צונויפגעבונדן בלייבט דאָס פאָלקס־שאַפן מיט דער נאַציאָ־נאַלער ליטעראַטור. אַלע גייסטיקע אוצרות, וואָס ווערן געשאַפן און געזאַמלט אין פאָלק, געהערן דעם גאַנצן קיבוץ, זיי טראָגן נאָר זיין נאָמען, זיי וויסן בלויז נאָר פון איין באַשעפער — דאָס איז דאָס גאַנצע פאָלק, די כּנסת ישראל.

אין אַ סך ערטער פון דער ביבל, בפרט אין חומש, זיינען נאָך דייטלעך באַמערקבאַר רעשטן פון קדמונישן סינקרעטיזם. מרים הנביאה, למשל, דאַנקט און לויבט גאָט פאַר זיין גרויסער הילף מיט געזאַנג, טענץ און שפּיל צוזאַמען. אָבער טאַקע דערביי געפינט זיך אין דער תורה אויך אַ גרויסער עפּאָס, וואָס נעמט אַרום גאַנץ ספר בראשית און די ערשטע קאַפּיטלעך פון שמות ביז יציאת מצרים. אַזוי קונציק אַרומשלייפן אַלטע לעגענדעס און אגדות, וואָס האָבן געלעבט אין זכרון פונם פאָלק, זיי האַרמאָניש צונויפשמעלצן און אויפבויען אַזאַ אויס־טערליש־שיין עפּיש ווערק — דאָס איז אײַנשטאַנד צו טאָן נאָר אַן אמתער

דיכטער פון גרויסער פּאָעטישער קראַפט. מיר ווייסן אָבער ניט דעם נאָמען פון אונזער יידישן האָמער — אים האָט איינגעשלונגען דער כּלל, דער קיבוץ; און דאָס גאָונישע מייסטערווערק געהערט ניט דעם יחיד, נאָר דער גאַנצער אומה און ווייטער קיינעם ניט.

אַזוי זיינען אונז אויך אומבאַקאַנט געבליבן די נעמען פון אונזערע טוקידידעסן און העראָדאָטן, די טאַלענטפולע מחברים פון אונזערע אַלטע היסטאָרישע ספרים: שופטים, שמואל, מלכים. אַזאַ צניעות=שיינע ביבלישע אידיליע ווי ספר „רות" האָט געקאָנט באַשאַפן נאָר אַן אמתער קינסטלער, וואָס ווייס דעם כּישופדיקן „סוד הצמצום" און פאַרשטייט, ווי אַזוי פּשוטע קורצע ווערטער ווערן מגולגל אין בלענדנדיקע פאַרבן, אין פּלאַסטישע פאָרמען און בילדער. ניט אָבער וועגן זיין כּבוד און רום, ניט וועגן פאַראייביקן זיין נאָמען האָט דער דיכטער געטראַכט, — זיין איינציקער ווונטש איז געווען באַזינגען פאַר די קומענדיקע דורות די עניוותדיקע שיינקייט און דעם תּמימותדיקן חן, וואָס האָבן באַצירט די טאָכטער פון מואָב, רות, וועלכע האָט געהאַט די זכיה צו זיין די שטאַממוטער פון דעם באַליבטסטן און גרעסטן יידישן מלך, דוד בן ישי.

„שיר השירים", דאָס גאָונישע „געזאַנג איבער אַלע געזאַנגען", דאָס אומשטערבלעכע ליד פון ליבע, וואָס איז „שטאַרק ווי דער טויט", האָט באַרימט געמאַכט די שיינע שאַפּוועכטערין שולמית, שלמה המלכס געליבטע, אָבער ניט דעם דיכטער, וואָס האָט דאָס מייסטער=ווערק געשאַפן. דאָס אייגענע זעען מיר אויך ביי דעם וואונדערבאַרן ספר „תּהלים", וואָס איז אַזוי פעסט צונויפגעבונדן מיט די הערצער פון אַלע אומות העולם, מיט דער נשמה פון אַלע געדריקטע און נויטבאַדערפטיקע. אין די רייכע גייסטיקע אוצרות פון אַלע אַלטע קולטור=פעלקער האָבן נישט זייער גלייכן אַט די דאָזיקע ווונדערבאַרע לידער=תּפילות, אין וועלכע עס האָבן זיך אַנטפּלעקט מיט אַזאַ האַרציקער מילדקייט און הייליקער פּשטות די צניעות=פאַרבאָרגענע טיפענישן פון דעם מענטשנס נשמה, מיט איר הכנעהדיקער בענקשאַפט נאָך גאָט, דעם באַשעפער פון דער וועלט. און אַט אַפילו אַזאַ ריין=פּערזענלעכע השתּפכות הנפש פון דעם יחיד, די געהייבענע רעליגיעזע שטימונג פון אַ גאָטספאַרכטיקן מענטשן בעת ער גיסט=אויס זיין האַרץ אין אַ כּשרער תּפילה צו גאָט דעם אַלמעכטיקן, אויך זי טראָגט ניט דעם נאָמען פון דעם, וואָס האָט זי מיט ציטערדיקע ליפּן אויף דער וועלט געבראַכט. דער תּהלים=דיכטער מיט זיין רייכער און פילפאַרביקער וועלט פון געפילן און פאַרלאַנגען ווערט פּשוט איינגעשלונגען פונם קיבוץ; זיינע פּערזענלעכע טיפע איבערלעבונגען, דער זיסער שמאַרץ פון זיין פּאָעטישער נשמה, וואָס

חָלומט און בענקט נאָך גאָטס שיינקייט און דערהייבענער פּראַכט, ווערט צונויפגעגאָסן מיט דער תּפילה פון דער גאַנצער אומה, פון כּלל ישראל. די אינטימסטע לירזיק פון דעם יחיד ווערט געשטעמפּלט מיט דער חתימה פון דעם קיבוץ; די ווונדערשיינע, נאָך בשמים־ און וויינרויך־שמעקע־דיקע תהלים־תּפילות ווערן צונויפגעבונדן מיט דעם נאָמען פונם נאַציאָ־נאַלן העלד, דעם ליבלינג פונם פאָלק, דוד בן ישי, דעם שטאַמפאָטער פון דעם ליכטיקן גואל, דעם געטלעכן משיח. אים, דעם גרויסן מלך, דעם שטאָלץ און האָפענונג פון דער אומה, האָט דאָס פאָלק אויף אַלע דורות געקרוינט מיט דעם אומשטערבלעכן נאָמען „נעים זמירות ישראל".

צווישן די פיר־און־צוואַנציק כּתבי הקודש געפינען זיך צוויי טיפע פּאָעטיש-פילאָזאָפישע ווערק — „איוב" און „קוהלת". די וואָס האָבן געשאַפן די דאָזיקע מייסטער־ווערק זיינען געשטאַנען פיל העכער פון זייער סביבה; זיי, מיט זייער שאַרפן פילאָזאָפישן אויג און פּאָעטישער נשמה, האָבן געשטעלט אַזוינע פּראָבלעמען, אַנטפּלעקט אַזוינע סתירות, וואָס זיינען געבליבן פאַרהוילן און פאַרבאָרגן פאַרן רוב פון זייער דור און אויך פון די קומענדיקע דורות. און אַפילו זיי, אָט די גאונישע יחידים, די טיפע דענקער און דיכטער, איז גאָר אויף דער מחשבה ניט געקומען, אַז די דאָזיקע ווערק, וואָס זיי האָבן מיט אַזוי פיל שמאַרץ און ביטערע ספקות פון די טיפענישן פון זייער צעווייטיקטער נשמה אויף דער וועלט געבראַכט, זיינען זייער אייגנטום, זייער רייכער אוצר, וואָס דאַרף טראָגן זייער נאָמען. אויך די דאָזיקע צוויי ספרים געהערן ניט דעם יחיד, נאָר דער גאַנצער אומה, און זי האָט מיט זיי, מיט די טייערע פּערל פון דער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור, געקרוינט אירע געליבטע העלדן: דעם גרעסטן נביא און דעם קליגסטן מלך — משה רבנו און שלמה בן דוד.

אמת, אונזער ביבל האָט אויך ספרים, וואָס טראָגן יאָ די נעמען פון זייערע באַשעפער; דאָס זיינען די נעמען פון אונזערע גרויסע נביאים; אָבער ניט ווי פאַרפאַסער, ווי באַשעפער פון פּאָעטישע אוצרות זיינען זייערע נעמען פאַרשריבן אין זכרון פונם פאָלק, נייערט ווי געטלעכע אויסדערוויילטע, ווי טרעגער פון גאָטס וואָרט און געטרייע שלוחים פון גאָטס שטראָף. מיט יראת־הכּבוד און הכנעהדיקער התבּטלות האָבן די קומענדיקע דורות די פייערדיקע שטראָף־רייד פון גאָטס שלוחים אויף די לוחות פאַרשריבן. אָבער אויך דאָ האָט מען זיך זייער ווייניק מיטן פאַרפאַסער גופא און מיט זיין נאָמען אינטערעסירט; זייער אָפט האָט מען אונטער איין נאָמען צונויפגעזאַמלט אין איין ספר

נבואות=רייד און שטראָף=דרשות פון פאַרשיידענע נביאים, וואָס זיינען אָפּגעטיילט איינער פון דעם אַנדערן מיט גאַנצע דורות.

אָט די אומבאַגרענעצטע שליטה פונם קיבוץ איבער דעם יחיד און זיין שאַפן, די צונויפגעשמאָלצנקייט פונם פאָלקס=שאַפן מיט דער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור ציט זיך אינם משך פון דער גאַנצער ביבלישער תקופה און אויך פיל דורות נאָך איר. עזרא, נחמיה און זייערע נאָכפאָלגער האָבן פעסט געלייגט דעם גרונט=געדאַנק פונם שפּעטערדיקן יידנטום: „גאָט, די תורה און דאָס פאָלק ישראל זיינען איינס". דאָס פאָלק האָט געשעצט און באַהאַלטן פאַר די קומענדיקע דורות נאָר דאָס, וואָס ס'איז געווען מסוגל דעם דאָזיקן הייליקן דרייבונד צו שטאַרקן, אַלץ, וואָס ס'איז ענג פאַרבונדן מיטן כלל ישראל; אָבער דאָס, וואָס ס'האָט געהערט דעם יחיד, מעג זיין אַפילו דעם גאוניש יחיד, — דאָס האָט דאָס פאָלק רויִק און שטרענג אויסגעמעקט פונם ספר החיים, אויסגעלאָשן אין זיין זכרון און געלאָזט גיין לטמיון. דער ספר „משלי", למשל, וואָס האָט אין זיך איינגעזאַפּט די חכמה און פּקחות פונם קיבוץ, איז געוואָרן געהייליקט און אויפגעזאַמלט אין דעם גרעסטן נאַציאָנאַלן אוצר — אין די כתבי הקודש, אָבער „משלי בן סירא", ווייל זיי זיינען פאַרבונדן מיטן נאָמען פון אַ יחיד, — איז אויף זיי אַרויס דער גְזַר, אַז זיי זיינען „אָסור במִקרא"; אויסגעשלאָסן האָט מען זיי פונם נאַציאָנאַלן אוצר, מיט דער צייט זיינען זיי אינגאַנצן פאַרלאָרן געגאַנגען, און ערשט ניט לאַנג האָט אַ יידישער געלערטער פון 19טן יאָרהונדערט געהאַט די זכיה צופעליק אין האַלב=פאַרפוילטע גניזה=בלעטער דעם אַלטן פאַרלאָרן=געגאַנגענעם העבּרעיִשן בן=סירא=טעקסט צו אַנטדעקן און אים אויפסניי פאַר דער וועלט צו אַנטפּלעקן.

טאַקע אין בן=סיראס צייטן איז פאָרגעקומען אַ זייער אינטערעסאַנטע דערשיינונג פון גרויסער קולטור=היסטאָרישער וויכטיקייט: אין צפון=אַפריקע, אין אַלכּסנדריא של מצרים, האָבן זיך צוויי פאַרשיידענע וועלטן באַגעגנט, די צוויי וויכטיקסטע קולטורן פון יענער צייט — די יידישע און די גריכישע. דער יידישער גייסט האָט דאָרטן אָנגענומען אמת=גריכישע פאָרמען, די שליטה פונם קיבוץ איבער דעם יידישן יחיד איז דאָרטן, אין פרעמדן אַלכּסנדריא, אָפּגעשוואַכט געוואָרן. דאָרטן האָבן זיך אויך אין יידישן קיבוץ אויף ריין=גריכישן שטייגער באַוויזן געלערנטע און דיכטער, ווי פילון, אַריסטעאוס, יחזקאל און אַנדערע, וואָס האָבן געשאַפן פאַר זיך, אויף אייגענעם חשבון, און ווערק געשריבן אונטער זייער אייגענעם נאָמען. די דאָזיקע ווערק האָבן אָבער ניט קיין שייכות ניט צום יידישן פאָלקס=שאַפן, ניט צו דער יידישער נאַציאָנאַלער

ליטעראַטור. גריכישע ווערק זיינען זיי, פון רייז גריכישן גוסח, נאָר אין געוויסער מאָס אָנגעשמעקט מיט נאַציאָנאַל־יידישן גייסט.

אין יענער תקופה איז אָבער אויך אין דעם יידישן פאָלק גופא, אין דעם גרויסן יידישן קיבוץ אין ארץ־ישראל, אַ געוואַלטיקער שינוי פאָרגעקומען, וואָס האָט געהאַט די גרעסטע באַדייטונג פאַר דעם ווייטער־דיקן קולטורעל־נאַציאָנאַלן לעבן: דאָס פאָלק האָט זיין לשון אָנגעוואָרן... אין די צייטן פון ישעיה הנביא און חזקיהו המלך איז דאָס אַרַמיש לשון, די דעמאָלטיקע אומגאַנגס־שפּראַך פון גאַנץ פאָדער־אַזיע, זייער ווייניק פאַרשפּרייט געווען אין יידישן פאָלק*). נאָר די רייכע און רעגירנדיקע שיכטן, די רוזנים, שועים און שרים, האָבן די דאָזיקע שפּראַך פאַר־שטאַנען; דאָס פשוטע פאָלק אָבער, די ברייטע שיכטן, האָבן פאַר־שטאַנען נאָר זייער אומגאַנגס־שפּראַך — העברעיִש. אין דער צייט אָבער פון די בעלי־המשנה איז שוין דער אַרַמישער דיאַלעקט, צונויפגעמישט מיט אַ געוויסער צאָל העברעיִשע און אויך גריכישע און לאַטייניִשע ווערטער, געווען די אומגאַנגס־שפּראַך פון דעם יידישן קיבוץ, און די בעלי המשנה האָבן אים שוין גערופן „לשון הדיוט" — די שפּראַך פונם פשוטן עולם, פון דער ברייטער מאַסע. אויף דעם דיאַלעקט האָט מען דעם פשוטן פאָלק אין בתי מדרשים און אויף פאַרזאַמלונגען די הייליקע תורה דערקלערט (מתרגם געווען); ער איז געווען די אונטערריכט־שפּראַך אין יידישע פאָלקס־שולן, ער איז געוואָרן דער גרויסער קולטור־פאַקטאָר, דער גייסטיקער וועכטער, וואָס וועקט אין די ברייטע מאַסן דאָס נאַציאָ־נאַלע געפיל און פאַרשטאַרקט דעם פאַראייניקונגס־בונד צווישן פאָלק, גאָט און דער הייליקער תורה. דער אַרַמישער דיאַלעקט, די אומגאַנגס־שפּראַך און שאַפונגס־שפּראַך פון די ברייטע פאָלקס־שיכטן, פלעכט זיך צונויף מיט דער נאַציאָנאַלער שפּראַך פון דער ביבל, צוויי צווילינג־שוועסטער ווערן זיי פאַר אַלע דורות;ביידע געהייליקט אינם באַוווסטזיין פון פאָלק, ביידע צוזאַמען שפּינען זיי ווייטער דעם גאָלדענעם פאָדעם פון נאַציאָנאַלער קולטור, — אפילו אין די שפּעטערדיקע צייטן, ווען אויך דער אַרַמעיִשער דיאַלעקט איז אָפּגעשטאָרבן אין מויל פונם פאָלק און צוזאַמען מיט העברעיִש אויסשליסלעך אַ שריפט־שפּראַך געוואָרן. אויף ביידע צוזאַמען ווערט בכל תפוצות ישראל די תורה געלייענט (שנים מקרא ואחד תרגום), אויף ביידע צוזאַמען ווערן תפילות באַשאַפן, אויף אַרַמישן דיאַלעקט ווערן געשאַפן און געזאַמלט די גרויסע נאַציאָ־נאַלע אוצרות, וואָס ווערן פון פאָלק מיט יראת הכבוד געשעצט און

---

*) ישעיהו ל"ו, י"א

געהייליקט, — ניט נאָר דער „תּלמוד“, נאָר אַפילו דער „זוהר“ פון מיטל־אַלטער. אַפילו די תּפילה, מיט וועלכער דער לעבעדיקער דור געזעגנט זיך מיט דעם אָפּשטאַרבנדיקן (דער „קדיש“), איז אויף „תּרגום־לשון“, און דער גרעסטער רעליגיעזער פּייטן פון דער נייער צייט, ישׂראל נַגאַרא, האָט אייניקע זיינע בעסטע פּיוטים אויף אַרַמיש געשריבן.

אין דער השׂכּלה־צייט פונם 19־טן יאָרהונדערט פלעגן אונזערע מַשׂכּילים שטענדיק אונטערשטרייכן, ווי שלעכט דער „תּלמוד“ איז בשעתו רעדאַקטירט געוואָרן. עס זיינען — פלעגן זיי טַענהן — אָן אַ שום סדר צונויפגעמישט טיפע שׂכלדיקע זאַכן, דינים און הייליקער מוסר, צוזאַמען מיט נאַרישע מעשׂיות, מיט ווילד־משונהדיקע גוזמאות און קינדערשן אַבער־גלויבן. נאָר דווקא דאָס, וואָס דער מַשׂכּיל מיט זיין שׂכל הישר האָט געהאַלטן פאַר אַזאַ הארבן חסָרון, איז אין די אויגן פון אַ קולטור־היס־טאָריקער די גרעסטע מעלה. ווייל דער תּלמוד איז דער פּועל־יוצא, דער סכום פון דורות־לאַנגן קאָלעקטיוון שאַפן, ווייל דעם דאָזיקן ריזיקן בנין האָט געבויט דער גאַנצער קיבוץ, גאַנץ כּלל ישׂראל, — מוזן און דאַרפן אין אים זיין צונויפגעזאַמלט אַלע צווייגן, אַלע פאַרשיידענע אַרטן פון פאָלקס־שאַפן: רעליגיעזע געזעצן און משפּטים, פילאָזאָפישע געדאַנקען און חקירישע ספֵקות, צוזאַמען מיט פאָלקס־מעשׂהלעך, אַגדות, פּישוף־שפּרוכן, גלייכווערטלעך, לֵצָנות, טאַנץ־לידלעך וכדומה. אויך דער תּלמוד איז זיין עצם נאָך — אַן אַנאָנים ווערק; זיין פאַרפאַסער און באַשעפער איז דאָס גאַנצע פאָלק ישׂראל פונם גרעסטן תּלמיד־חכם און געלערטן ביזן לעצטן עם־הארץ און פאַרגרעבטן ערדאַרבעטער. דאָס דאָזיקע גרויסע זאַמלווערק איז אַ ריזיקער מאָנומענט הן פון פאָלקסשאַפן און פּשוטן פאָלקלאָר, הן פון נאַציאָנאַלער ליטעראַטור; דאָס ריין־פאָלקסטימלעכע און קינסטלעריש־נאַציאָנאַלע, דאָס אינטים־פּערזענלעכע און שטרענג קַהָלישע, דער יחיד און דער קיבוץ — אַלץ איז ברידערלעך צונויפגע־בונדן צוזאַמען, אין איין קנויל פאַרוויקלט און צונויפגעפלאָכטן.

אַזוי זיינען אויך די אַלטע מדרשים, די אייגנאַרטיקע זאַמלביכער פון דרשות און גאָטספאַרכטיקן מוסר, וואו די פּקחות און געניטקייט פונם חריף דעם בעל־דרשן זיינען צונויפגעבונדן מיט דער האַרציק־נאַיווער פּשטות פון פאָלקסטימלעכע מעשׂיות און לעגענדן. אויך זיי, די מדרשים, האָבן פאַקטיש ניט קיין באַשטימטן באַשעפער. דאָס פאָלק, דער קיבוץ האָט פאַר זיי בווישטיינער געלייגט, דער יחיד, דער בעל־דרשן — פון זיי אַ בנין געמאַכט. אינטים־שיינע אַגדות, פון וועלכע דאָס פאָלק האָט לויבקרענץ פאַר זיינע געליבטע העלדן געפלאָכטן,

האָט דער למדן, דער בעל־דרשן, אויף זיין שטייגער מסביר געווען, זיי אין אַ מאַנטל פון פּלפּול איינגעהילט אוז מיט פּסוקים פון תנ״ך באַפּוצט.

נאָכן סיום התלמוד איז דער „יידישער קיבוץ" עפּעס ווי גייסטיק איינגעדרעמלט געוואָרן. אַ צייטווייליקער שטילשטאַנד האָט זיך געפילט אין זיין קולטורעלן שאַפן. פון דעם דאָזיקן דרעמל האָט דעם יידישן גייסט פּלוצלינג אויפגעוועקט אַ גרויסע וועלט־היסטאָרישע געשעעניש, וואָס האָט געהאַט אַ געוואַלטיקע ווירקונג אויף דער ווייטערדיקער אַנט־וויקלונג פון דער גאַנצער יידישער קולטור. די דאָזיקע נייע תקופה איז ענג פאַרבונדן מיט דער נייער אמונה, דעם איסלאַם, וואָס מחמד האָט געגרינדעט, און די אַראַבישע שבטים האָבן זי מיט דער שאַרף פון שווערד איבער דער וועלט פאַרשפּרייט. שפּעטער, אין גוף הספר, וועלן מיר האָבן די געלעגנהייט מער בהרחבה צו באַטראַכטן די גרויסע איבער־קערעניש, וואָס די יונגע איסלאַמישע קולטור האָט אַרויסגערופן אינם גייסטיקן לעבן פונם יידישן קיבוץ בכלל און אין זיין ליטעראַטור בפרט. דערווייל וועלן מיר אָנמערקן נאָר צוויי, אמת, זייער וויכטיקע פּרטים. קודם־כל האָט דער רוב פונם יידישן קיבוץ נאָך אַ מאָל זיין לשון אָנגעוואָרן. דער רוב מנין ורוב בנין פון דעם יידישן ישוב האָט גראָד גע־וווינט אין די לענדער, אויף וועלכע די אַראַבער האָבן זייער ממשלה פאַרשפּרייט, און אין משך פון אַ בערך קורצער צייט האָט דער גרויסער יידישער קיבוץ פאַרביטן זיין אומגאַנגס־שפּראַך, דעם אַראַמישן דיאַלעקט, אויף דער שפּראַך פון דער נייער געוואַלטיקער וועלט־מלוכה — אויף אַראַביש.

די נייע אומגאַנגס־שפּראַך פונם יידישן קיבוץ האָט אָבער, ווי מיר וועלן שפּעטער זען, ניט געקאָנט פאַרנעמען דעם כּבודיקן פּלאַץ אין דער נאַציאָנאַל־יידישער קולטור, ווי בשעתו דער אַראַמישער דיאַלעקט; ניט די צווילינג־שוועסטער פון דער ביבל־שפּראַך איז זי געוואָרן, נאָר איר שטאָלצע קעגנערין. די אַראַבישע שפּראַך איז געוואָרן אויף לאַנגע דורות פאַרן חשובסטן טייל פונם יידישן פאָלק דער וויכטיקסטער פאַקטאָר פון אַלמענטשלעכער קולטור, אָבער ניט פון נאַציאָנאַלן שאַפן. דאָס האָט אַרויסגערופן אַ גאַנץ נייע תקופה אין דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור: דער יחיד האָט גובר געווען דעם קיבוץ, די ליטעראַטור פונם יידישן פאָלק האָט אויפגעהערט צו זיין אַנאָנים, אָן אייגענע נעמען, האָט אויפגעהערט צו טראָגן דעם אויס־שליסלעכן שטעמפּל פונם כלל. ניט דער קיבוץ, נאָר דער יחיד, דער דיכטער, דער דענקער, דער פאָרשער, וואָס שטייט איבער דעם קיבוץ,

שאַפט אויף זיין אייגענעם חשבון, זאַמלט אונטער זיין אייגענעם נאָמען נאַציאָנאַלע אוצרות. דאָס אייגנאַרטיקע, ספּעציפישע, מיט וואָס די אַלטע העברעיִש=אַראַמישע ליטעראַטור האָט זיך אַזוי שאַרף אונטערשיידט פון אירע אַנדערע שוועסטערס, איז בטל געוואָרן. פון דער אַראַבישער תקופה אָן איז שוין אויך ביי יידן די נאַציאָנאַלע ליטעראַטור אָפּגעזונדערט פונם פאָלקסטימלעכן, פון דעם קאָלעקטיוון פאָלקסשאַפן, אָבער מיט זייער אַ וויכטיקן אונטערשייד: ביי דעם רוב אומות העולם אַנטוויקלען זיך ביידע צווייגן פון קולטורעלן שאַפן אויף איינער און דער זעלביקער פאָלקס=שפּראַך, ביי יידן אָבער — אויף פאַרשיידענע שפּראַכן. די דאָזיקע צוויי גאָלדענע קולטור=פעדים זיינען שוין מער ניט צונויפגעפלאָכטן אין איין קנויל, נאָר זיי ווערן געשפּונען באַזונדער פאַר זיך. די נאַציאָנאַלע ליטעראַטור ווערט געשאַפן פון יחידים, וואָס שטייען איבער דעם פאָלק, און דאָס פאָלק גופא, די שיכטן פון די ברייטע מאַסן, שאַפן באַזונדער פאַר זיך; פון מויל צו מויל גיט איבער איין דור דעם אַנדערן גאַנצע אוצרות פון אַגדות, מעשיות, לידער און משלים, נאָר אַלץ בעל=פה. ניט אין ספר ווערט דאָס אַלץ פאַרצייכנט, נאָר אין נאַציאָנאַלן אוצר ווערן זיי געזאַמלט; זיי בלייבן בלויז אין זכרון פונם לעבעדיקן דור; אַ סך גייט דערביי לאיבוד, פיל באַקומט מיט דער צייט אַן אַנדער צורה, שטייט אויס אַ סך גלגולים. אַ טייל באַקומט אויך אַ תיקון: עס ווערט אויסגענוצט פון די אויבערשטע יחידים, די באַשעפער פון די נאַציאָנאַלע אוצרות.

צו דער זעלביקער צייט איז, טאַקע אונטער דער השפעה פון דער אַראַבישער קולטור, אין דער קולטור=געשיכטע פון יידישן פאָלק פאָרגעקומען נאָך אַ שינוי פון גרעסטער וויכטיקייט: די נצחנישע אַראַבער האָבן מיט דער הילף פון זייער שווערד פאַרשפּרייט די גרינגע פאָן פון זייער נביא מהמד פון פאָדער=אַזיע קיין צפון=אַפריקע; פון דאָרטן האָבן זיי זיך מיט זייערע העלדישע חיילות קיין דרום=אייראָפּע געלאָזט, און אין שפּאַניע אַ שטאַרקע מלוכה נעגרינדעט. דאָרט, אויף דעם פירענעיִשן האַלב=אינזל, האָט די אַראַבישע קולטור איר העכסטע מדרגה דערגרייכט און אונטער די ליכטיקע וואַרעמע שטראַלן פון דער דאָזיקער קולטור האָט אויך דער יידישער קולטורעלער קיבוץ אויפגעבליט, וואָס איז באַלד געוואָרן דער גייסטיקער צענטער פונם גאַנצן גלות=פאָלק.

אין דער יידישער קולטור=געשיכטע ווערט אַ ניי בלאַט אויפגעמישט: דער יידישער קיבוץ פון פאָדער=אַזיע הערט אויף צו זיין דער צענטער פון דער גייסטיקער העגעמאָניע, דער הויפּט=קוואַל פון יידישער

קולטור; זיין אָרט פאַרנעמט דער אייראָפּעִישער צענטער. די אַזיאַטישע תקופה פון יידישער קולטור=געשיכטע באַקומט איר סיום. עס הייבט זיך אָן אַ נייע תקופה, די אייראָפּעִישע. באַטראַכטן די דאָזיקע אייראָפּעִישע תקופה אין דער געשיכטע פון יידישער קולטור בכלל און ליטעראַטור בפרט, די תקופה, וואָס ציט זיך שוין בערך טויזנט יאָר — אָט דאָס איז די אויפגאַבע פון אונזער ווערק, וואָס מיר לייגן דאָ פאָר דעם יידישן לעזער.

ערשטער קאַפּיטל

פון אִבן=שַפּרוט ביז אִבן=גבירול.

די השפּעה פון דער אַראַבּישער קולטור. — דער מדרש און די אַגדה אַלס מקור פאַר רעליגיעזער פּאָעזיע. — ינאי און הקליר. — חסדאי אִבן=שַפּרוט אַלס מעצענאַט און קולטור-טרעגער. — מנחם בן סרוק און זיין „מחברת". — דונש בן לַבּרט און זיין פּאָלעמיק. — דונש און די אַראַבּישע מעטריק. — מנחמס בריוו צו שַפּרוטן. — דער וויכּוח צווישן מנחמס און דונשס תּלמידים. — חיוג און גאַנאַח און זייער פילאָלאָגישע טעטיקייט. — יוסף אִבן אֶבִיתר אַלס ליטורגישער דיכטער. — שמואל הנגיד אַלס תּלמודיסט און געלערטער. — הנגיד אַלס באַשעפער פון ניי-העברעישער וועלטליכער פּאָעזיע.

איידער די אַראַבער האָבן זיך באַזעצט אויפן פּירענעישן האַלבּ-אינזל, האָבן זיך די דאָרטיקע יידן געפונען אין אַ שרעקלעך נידעריקן מצב. די פאַנאַטישע וועסטגאָטן, וואָס האָבן דעמאָלט געוועלטיקט אין שפּאַניע, האָבן שטאַרק גערודפט די יידן און געהאַלטן זיי אין קנעכט-שאַפט 1. ביי אַזעלכע שווערע אומשטענדן זיינען די שפּאַנישע יידן אויך גייסטיק געווען זייער אָפּגעשטאַנען, געהאַט גאַנץ קנאַפּע ידיעות אַפילו אין יידישע לימודים. אין אַלץ, וואָס ס'איז נוגע געווען צו רעלי-גיעזע אָנגעלעגנהייטן, פלעגן זיי זיך ווענדן צום וויכטיקסטן קוואַל פון נאַציאָנאַלן יידישן וויסן — צום יידישן קיבוץ אין בבל, מיט זיינע באַרימטע ישיבות, מיט די ריש=גלותאס און גרויסע גאונים בראש. די אַראַבער, וואָס האָבן אין 8טן יאָרהונדערט (לויט דער קריסטלעכער צייט-רעכענונג) געבראָכן די ממשלה פון די וועסטגאָטן אין שפּאַניע, האָבן אויף דער שאַרף פון זייער שווערד געבראַכט די אמתע גאולה פאַר די

1 מיט באַזונדערער גרויזאַמקייט האָט גערודפט די שפּאַנישע יידן איינער פון די לעצטע וועסטגאָטישע קיניגן, עֶגִיקאַ. ער האָט די שפּאַנישע יידן חושד געווען, אַז זיי פירן אונטערהאַנדלונגען מיט זייערע ברידער פון צפון-אַפריקע, וואו ס'האָבן שוין געוועלטיקט די אַראַבער. און עס איז דערפאַר אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ באַפעל (694), אַז אַלע יידן ווערן איבערגעגעבן אַלס קנעכט דעם אַדל פונם לאַנד, וואָס מעג טאָן מיט זיי וואָס ער וויל, נאָר נישט פריילאָזן זיי.

דאַרטיקע יידן. די אַראַבער האָבן ניט נאָר אויסגעלייזט די יידן מֵעַבדות לְחֵרות, נאָר אויך זיי משפּיע געווען ליכט און וויסן. אין מֶשך פון עטלעכע דורות זיינען די, פריער גייסטיק אַזוי אָפּגעשטאַנענע, שפּאַנישע יידן געוואָרן די וויכטיקסטע טרעגער פון אַלמענטשלעכער און יידישער קולטור, און דאָס האָבן זיי הויפּטזעכלעך געהאַט צו פאַרדאַנקען זייערע באַפרייער און מורי-דרך, די אַראַבער. יענע זיינען געווען געבענטשט מיט אַ מַעלה, וועלכע ס'איז ניט געווען צו געפינען אין יענער צייט ביי קיין שום פאָלק פון דער קריסטלעכער אייראָפּע. דאָס גייסטיקע לעבן איז ביי די אַראַבער געווען האַרמאָניש גאַנץ, זייער קולטור איז געווען איינהייטלעך, מֶעוֹר אחד. זיי האָבן כּלל ניט געוווּסט פון דער צעשפּאָלטנ-קייט, אונטער וועלכער עס האָט אַזוי געליטן די קריסטלעך-איירָאפּעיִשע קולטור אין מיטלאַלטער. די קריסטלעכע פעלקער פון איירָאפּע האָבן דאָך באַקומען זייער אמונה, די איינציקע קולטור-טרעגערין פון יענער פאַרחושכטער צייט, פון דער פרעמד. די איינציקע קולטור-שפּראַך פון דער מיטלאַלטערלעכער איירָאפּע איז אויך געווען אַ פרעמדע — דאָס אָפּגעשטאָרבענע לאַטיין. די לשונות און דיאַלעקטן, אויף וועלכע ס'האָבן דעמאָלט גערעדט די איירָאפּעיִשע פעלקער, האָבן געשפּילט די ראָלע נאָר פון אומגאַנג-שפּראַכן, און מ'האָט זיי כּלל ניט באַנוצט צו קולטור-צוועקן. ביי אַזוינע אומשטענדן האָבן זיי ניט געהאַט די מיגלעכקייט זיך נאָרמאַל צו אַנטוויקלען, צו דערגרייכן צו אַ מדרגה פון קולטור-שפּראַכן. די אמונה און וויסנשאַפט אין זייער פרעמדער לאַטייניִשער הלבשה זיינען ווי מיט אַ פעסטער מויער אָפּגעזונדערט געווען פונם פאָלק און זיין לשון. ביי אַזאַ מין מחיצה קאָן בעצם גאָר קיין רייד ניט זיין ניט מכּוח נאָרמאַלער אַנטוויקלונג פון רעליגיע און וויסנשאַפט, ניט וועגן אמתער נאַציאָנאַלער קולטור. די אַראַבער אָבער האָבן ניט געוווּסט פון דער דאָזיקער סתירה און צעשפּאָלטנקייט. דער ק אָ ר אַ ן, די הייליקע שריפט פונם איסלאַם, האָט געשפּראָצט אויף אייגענעם אַראַבישן באָדן, איז באַשאַפן געוואָרן אויף דער לעבעדיקער אומגאַנג-שפּראַך פונם פאָלק. די רעליגיעזע התלהבות און דאָס קולטורעלע אויפלעבן פון די אַראַבער אין יענער תקופה, בעת דער איסלאַם האָט זיך פאַר דער וועלט אַנט-פּלעקט, האָבן געהאַט אַן אויסערגעוויינלעך שטאַרקע השפּעה אויף דער אַנטוויקלונג פון דער פאָלקס-שפּראַך. אַ גאַנצע וועלט מיט נייע מושגים און אידעען האָט זי באַדאַרפט אַרומנעמען. די לעבעדיקע שפּראַך פונם פאָלק, בעת זי איז געוואָרן די הייליקע שפּראַך פונם קאָראַן, איז אויך דערהייבן געוואָרן צו דער מדרגה פון אַ בליענדיקער קולטור-שפּראַך פון וויסנשאַפטן און ליטעראַטור.

אַט די רייכע, אזוי שיין אויפגעלעבטע ·אראבישע קולטור האָט געהאַט א השפעה אויך אויף די שבֵנותדיקע פעלקער, בפרט אויף יידן. די קריסטלעכע שבטים אין שפּאַניע האָבן געזען אין די אראבער זייערע געפערלעכסטע שונאים, און זיי האָבן וויניק־וואָס געוואָלט געניסן פון זייערע ניט־געוווּנטשענע שכנים, מיט וועלכע זיי האָבן געפירט די פאַר־ביטערסטע מלחמה; אנדערש אָבער האָבן זיך די יידן פאַרהאַלטן. פאַר זיי זיינען דאָך די אראבער געווען די אמתע באַפרייער און גואלים; די אראַבישע שפּראַך, וואָס האָט פיל קרובהשאפט מיט דער העברעִישער און אַרַמישער, איז שוין צו יענער צייט געווען די אומגאַנג־שפּראַך פונם גרעסטן יידישן קיבוץ. בערך צוויי הונדערט יאָר נאָך דעם אויפטרעטן פון מחמד האָט שוין דער גאַנצער יידישער ישוב פון פאָדער־אַזיע געהאַט פאַרביטן זיין אַלטע אומגאַנג־שפּראַך, דעם אַרַמעִישן דיאַלעקט, אויף אראַביש 1. דאָס אייגענע איז אויך געווען ביי די שפּאַנישע יידן. אונטער דער ממשלה פון די הויכגעבילדעטע אראַבישע הערשער, די קאַליפן, האָבן זיך שוועסטערלעך פאַרבונדן צוויי קרובישע קולטורן, די יידישע מיט דער אראַבישער; איינע האָט משפיע געווען אויף דער אַנדערער, און פון דער השפעה האָבן ארויסגעשפּראָצט די שענסטע קולטור־בלומען. מ׳קאָן דאָ ניט ריידן וועגן אסימילאַציע, וועגן התבַטלות (זעלבסטפאַרניכטונג), נאָר וועגן אַנרעגן, וועגן גייסטיקער השפעה. די אראַבישע קולטור האָט געווירקט אויף די איינגעדרעמלטע יידישע כוחות, ווי הייוון, וואָס רופן ארויס די שטאַרקסטע לעבנס־פּראָצעסן, און די שווערע איינגעשלאָפענע שטאָפן ווערן דערביי מגולגל אין ענערגיע און גייסט, וואָס קאָן ניט רוען און שטרעבט אין דער הייך.

די אראַבישע שפּראַך, די הייליקע שפּראַך פון איסלאַם, איז ניט געוואָרן די נאַציאָנאַלע שפּראַך פונם יידישן קיבוץ 2, אָבער דאָס אויפ־בליען פון דער דאַזיקער שפּראַך און איר ליטעראַטור האָט געהאַט די ווירקונג, וואָס יידן האָבן זיך מתקנא געווען און האָבן זיך געפלייסט צו ברענגען צו אַזאַ הויכן מצב אויך זייער הייליקע שפּראַך, די שפּראַך פון דער ביבל.

אונטער דער השפעה פון דער רייכער און שיינער אראַבישער שפּראַך האָט זיך ביי די שפּאַנישע יידן אנטוויקלט אַן איידעלער און פיינער געשמאַק, און דער חוש צו שיינקייט האָט גורם געווען דערצו,

1 זע צונץ — געזאַמלטע שריפטן I, 45.

2 וועגן די סיבות, וואָס האָבן דערצו גורם געווען, וועט זיין ווייטער די רייד.

וואָס זיי האָבן זיך באַזונדערס אָנגעהויבן צו אינטערעסירן מיט די ריין־פּאָעטישע אוצרות פון דער ביבל און איר שפּראַך. הויך און שיין האָט אין שפּאַניע אויפגעבליט די אַראַבישע פּאָעזיע, — האָבן זיך די יידן מתקנא געווען און ס׳איז ביי זיי נולד געוואָרן דער ווונטש צו פּרוון שאַפן אויך אויף דער שפּראַך פון תּנ״ך ניט נאָר רעליגיעזע פּאָעזיע, נאָר אויך וועלטלעכע פּאָעטישע ווערק, און זיך טאַקע דערביי באַנוצן מיט אַראַבישע פאָרמען און כּללים פון מעטריק און צעזור.

די רעליגיעזע פּאָעזיע האָט זיך אַנטוויקלט ביי יידן ערשט נאָך דער תּלמודישער תּקופה. נאָך בימי בית שני האָט דער עפנטלעכער רעליגיעזער קולט שוין מער זיך, ניט באַגנוגנט בלויז מיטן בית־המקדש און מזבח אליין; חוץ דעם בית־המקדש האָבן שוין אָנגעהויבן שפּילן אַ ראָלע פּשוטע בתּי־תּפילה, אַ חוץ קרבנות — אויך דרשות און תּפילות. דער מנהג, וואָס איז איינגעפירט געוואָרן נאָך פון עזרא הסופר, איבער־צוזעצן און עפנטלעך צו דערקלערן דעם פאָלק אויף זיין אומ־אַנג־שפּראַך די סדרות פון דער תּורה, איז מיט דער צייט געוואָרן זייער באַליבט און אָנגענומען. פון דעם „דערקלערן" די תּורה זיינען ביסלעכווייז נולד געוואָרן גאַנצע דרשות פול מיט מוסר און דרך־ארץ. אַזוינע דרשות פלעגן די לערער און מדריכים פון פאָלק האַלטן שבת און ימים טובים אין די בתּי־כּנסיות און בתּי־מדרשים. שוין די באַרימטע ראשים פונם סנהדרין, שְׁמַעְיָה און אַבְטַליון, האָבן געטראָגן דעם נאָמען „דרשנים", ווייל זיי פלעגן דַרְשְׁנען פאַרן פאָלק, זאָגן אים מוסר, טרייסטן אין דער נויט און שטאַרקן אין אים דעם בטחון אויף גאָטס באַלדיקער ישועה. אַזוינע דרשות פלעגן זיך תּמיד אָנהייבן מיט אַ פּסוק פון דער סדרה, נאָר דער בעל־דַרשן איז דאָ כּלל ניט אויסן געווען צו דערקלערן דעם פּשט פונם באַטרעפנדיקן פּסוק: דאָס האָט נאָר געהערט צום נוסח; דער פּסוק איז געווען דער אַריינפאָר, די ראָס, אין וועלכער דער בעל־דַרשן פלעגט איינשפּינען און אויסשטיקן זיין קונציק געוועב פון האַרציקן מוסר, ערנסטע שטראָפרייד און שיינע לעגענדן און משלים, וואָס פון זיי זיינען דערנאָך אויפגעבויט געוואָרן הן דער אַגָדישער טייל פון תּלמוד הן די אַלטע מדרשים. נאָכן חורבן בית־המקדש, בעת די קרבנות זיינען בטל געוואָרן, האָבן זייער אָרט פאַרנומען תּפילות און דער עיקר — דרשות. כּמעט אַלע בַּעֲלֵי־הַמִשְׁנה און בעלי־התּלמוד זיינען אויך געווען בעלי־דַרְשָׁנים, די באַשעפער פון אַגָדישן מדרש. זיי פלעגן דַרְשְׁנען פאַר דעם פאָלק, גיסן זאַלב אויף זיין צעווייטיקט האַרץ, טרייסטן אים אין די צרות און גרויסן אומגליק, וואָס אים האָט געטראָפן, וועקן אין אים די שענסטע האָפענונגען אויף באַלדיקער גאולה און שטאַרקן

אים מיט ווונדערבאַרע פאַנטאַסטישע אגדות וועגן די באַליבטע גרויסע נאַציאָנאַלע העלדן פון אַמאָליקע דורות [1].

נאָכדעם ווי דער תּלמוד און די אַלטע מדרשים זיינען אויפגעשריבן געוואָרן, האָט זיך דערמיט ניט פאַרשלאָסן דער קוואַל פון אגדה. די נאַציאָנאַלע אגדות און לעגענדן האָבן אויך אין דער שפּעטערדיקער תּקופה פאַרנומען זייער אַ בכּבודיקן אָרט אין דעם עפנטלעכן רעליגיעזן קולט. זיי האָבן נאָר זייער הלבּשה געענדערט: דער בעל־דרשן איז אין פּ י י ט ן מגולגל געוואָרן; דעם שטאָף פון די דרשות האָט מען אין פּיוט אומגעשמאָלצן. אונטער דער השפּעה פון דער קריסטלעך־רעליגיעזער (ליטורגישער) פּאָעזיע ביי די סיריער, גריכן וכדומה איז דער יידישער פּיוט באַשאַפן געוואָרן. דער פּייטן, וואָס איז על־פּי־רוב געווען אויך דער חזן און פאָרבעטער פון דער קהילה [2], האָט געשפּילט די זעלביקע ראָלע, וואָס דער בעל־דרשן אין דער פריערדיקער תּקופה. אויך ער פלעגט זיך באַנוצן פאַר זיין פּיוט מיטן אַלטן שטאָף פון דער אגדה. דער תּוך איז דער אייגענער געבליבן, נאָר די פאָרם, דער לבוש איז נשתּנה געוואָרן [3].

די ערשטע יידישע פּיוטים, ד. ה. תּפילות בדרך שיר, אין פאָרם פון לידער און געדיכטן, זיינען פאַרפאַסט געוואָרן אין 7טן יאָרהונדערט לויט דער קריסטלעכער רעכענונג. זייערע באַשעפער האָבן נאָך אָבער קיין באַגריף ניט געהאַט הן וועגן מעטריק (מִשקל) הן וועגן גראַם (חרוזים). דער ערשטער, וואָס האָט איינגעפירט אין יידישן רעליגיעזן פּיוט גראַמען, איז געווען דער באַקאַנטער פּייטן י נ א י [4], דער רבי פון דעם באַרימטן א ל י ע ז ר הַ קַ ל י ר. פאַרשפּרייט און גוט באַוווּסט זיינען בכל תּפוצות ישראל הַקַלירס פּיוטים, אָבער הַקַליר גופא, זיין לעבן און פערזענלעכקייט זיינען לחלוטין אומבאַקאַנט, און מען ווייס אַפילו ניט באַשטימט, אין וואָסער לאַנד און אין וועלכער צייט ער האָט געלעבט. בכלל זיינען די געלערנטע נוטה צו דער דעה, אַז דער באַרימטער פּייטן האָט געלעבט

---

1 באריכות וועגן געשיכטע פון יידישער רעליגיעזער דרשנות (האָמילעטיק) זע: צ ו נ ץ — „גאָטעס־דיענסטליכע פאָרטרעגע", אויך מייבום — „יודישע האָמילעטיק", 1890.

2 עס איז זייער מעגלעך, אַז טאַקע דאָס וואָרט „חזן" נעמט זיך פון „חַזָן" — גראַטען־מאַכער (זע וועגן דעם — „ליטעראַטורבלאַט דעס אָריענטס", 1844, ז. 686).

3 זע — מ י כ א ל ז ק " ש: „דיע רעליגיעזע פּאָעזיע", 179; צ ו נ ץ — „דיע זינאַגאַגאַלע פּאָעזיע", ז"ז 59—60; דערזעלביקער — „ליטעראַטור־געשיכטע", ז"ז 23—26.

4 זע ש. ד. ל ו צ א ט א — „מבוא למחזור", 8; אויך ל. ל א נ ד ס ה ו ט — „עמודי העבודה", 102—104. לויט נייערע פאָרשונגען איז אויך י נ א י ניט געווען דער ערשטער אין דער בראַנזשע. זע חיים בראָדי — „סטודיען" 9.

אין דרום ארץ=ישראל אין 7טן יאָרהונדערט [1]. הַקַליר האָט בלי=ספק געהאַט אַ ניצוץ פון אַן אמתן דיכטער. ער האָט אָבער ניט געוווּסט פונם „סוד הצמצום", אָט דעם סוד, וואָס אים פאַרמאָגט נאָר דער פון גאָט געבענטשטער קינסטלער. די וויסנשאַפט פון העברעיִשער שפּראַך=פאָרשונג איז נאָך דעמאָלט אין די וויקעלעך געלעגן [2], און אַן איינגעבאָרענעם חוש צום אינעווייניקסטן ריטם און צו דער פאַרבאָרגענער האַרמאָניע פון דער העברעיִשער שפּראַך האָט הַקַליר אויך ניט פאַרמאָגט. דער איידעלער שפּראַך=שטאָף האָט זיך אונטער זיינע שטייפע פינגער ניט געוואָלט בייגן; האָט יענער זיך געמיט מיט געוואַלט אים צו באַצווינגען: נייע ווערטער האָט ער געשאַפן, ווילד און אומגעלומפּערט געפאָרמט, ווי שווערע שטיינער זיי איינס איבערן אַנדערן אַן אַ סדר אויפגעטורעמט און צונויפגעוואָרפן. ניט נאָר דער פּשוטער בשר ודם, נאָר אפילו דער בקי, דער למדן קען דאָרט דעם וועג ניט געפינען און ניט תמיד געלינגט אים נאָך גרויס מי און מאַטערניש דעם פּשוטן פּשט אַרויסצובאַקומען. נאָר ערטערווייז, צווישן די דאָזיקע אומגעשליפענע און שטיינהאַרטע פאָרמען, רייסט זיך פלוצלינג דורך דער פלאַם פון גרויסן פּאַטאָס און פּאָעטישער באַגייסטערונג, און דער פאַרחידושטער לעזער דערפילט, אַז ער האָט דאָך צו טאָן מיט אַ דיכטער, ניט מיט אַ פּשוטן גראַמען=מאַכער.

יַנַאי און הַקַליר האָבן געשריבן פּיוטים אין גראַמען [3]. זיי האָבן אָבער נאָך ניט געוווּסט פון מעטריק און צעזור. די געגראַמטע שורות און סטראָפן זיינען ביי זיי געווען פון פאַרשיידענער לענג און אומגלייכן בוי. מיט די כללים פון מעטריק האָט זיך די יידישע פּאָעזיע באַקענט ערשט אין אַראַבישן שפּאַניע, דעמאָלט, ווען די וועלטלעכע ביטלאַלטער=לעכע העברעיִשע פּאָעזיע האָט זיך אָקאָרשט אויף דער וועלט באַוויזן. נאָר קודם=כל, איידער די שפּאַנישע יידן האָבן אין זייער ליטעראַטור די אַראַבישע פּאָעטישע פאָרמען איינגעפירט, האָבן זיי געלייגט די ערשטע יסודות פון העברעיִשער שפּראַך=וויסנשאַפט (פילאָלאָגיע). דאָס איז אויך

---

1 יעדנפאַלס רעדט וועגן הַקַלירן אַ פילאָלאָג פונם צענטן יאָרהונדערט, יהודה בַּר שֵׁשֶׁת, ווי וועגן אַ קַדמונישן פייטן.

2 די קנאַפּע פילאָלאָגישע ידיעות און די ניט גענינגנדיקע גענויסקייט אין דעם שפּראַך=מאַטעריאַל ווירקן באַזונדערס שטערנדיק ביי אַזאַ שפּראַך, ווי די העברעיִשע, וואָס איז שוין אויך אין יענער צייט ניט געווען קיין אומגאַנגס=שפּראַך און האָט מער ניט געלעבט אינם מויל פונם פאָלק.

3 הַקַליר האָט אויך איינגעפירט אין דער העברעיִשער פּאָעזיע די איינגאַרטיקע פאָרם פון אַקראָסטיך, וואו אין די ראָשי=תֵּבות, מיט וועלכע עס הייבן זיך אָן די סטראָפעס, איז פאַרצייכנט דער נאָמען פונם מחבר.

געשען אונטער דער השפעה פון די אַראַבער, וואָס האָבן זייער פיל געשאַפן אויפן געביט פון שפּראַך־פאָרשונג, בפרט אין משך פונם צענטן יאָרהונדערט, בעת די אַראַבישע קולטור אין שפּאַניע האָט דערגרייכט איר העכסטע מדרגה.

די התחלה פון העברעיִשער שפּראַך־וויסנשאַפט און פון וועלט־לעכער פּאָעזיע, געבויט לויט די אַראַבישע פאָרמען, איז ענג פאַרבונדן מיטן נאָמען פון חסדאי בן יצחק אִבן שַׁפּרוּט, וואָס איז געווען דער בעל־יועץ און הויפּט־דאָקטאָר ביים אַראַבישן קאַליף עַבד־אַל־רַחמַן דעם דריטן, אין דער שטאָט קאָרדאָווע. דער דאָזיקער יידישער מיניסטער פונם צענטן יאָרהונדערט [1] איז באַקאַנט אויך אין דער אַלגע־מיינער געשיכטע צוליב דעם בריוו, וואָס ער האָט געשיקט דעם מלך (כַּגַן) פון די כּוזרים, יוסף דעם צווייטן, און יענעמס ענטפער, וואָס איז זייער וויכטיק פאַר דער געשיכטע פון דער כוזרים־מלוכה אין די לעצטע יאָרן פאַר איר עקזיסטענץ. [2]

חסדאיס גרויסער פאַרדינסט באַשטייט קודם־כל דערין, וואָס ער האָט באַפרייט די שפּאַנישע יידן פון דער בַּבלישער העגעמאָניע, דען ביז דעמאָלט זיינען זיי אין גייסטלעכע פראַגן געווען אָפּהענגיק פונם נאַציאָנאַל־קולטורעלן צענטער אין בבל. זיין גרויסע עשירות האָט חסדאין געגעבן די מעגלעכקייט אויסצושרייבן פון בבל און פון צפון־אַפריקע רבנים און בעלי־תלמוד; ער האָט זיי באַזעצט אין דרום־שפּאַניע (אַנדאַ־לוזיע) און אונטער זייער השגחה געגרינדעט ישיבות. ער האָט אויך צונויפגעקויפט ספרים און פאַרזאָרגט מיט זיי די נייע ישיבות. זיין הויף איז געוואָרן אַ בֵּית־וַעַד, וווּהין עס פלעגן זיך צונויפפאָרן פאַרשיידענע געלערנטע און יודעי־ספר, וואָס פלעגן באַקומען תמיכה פון דעם יידישן מעצענאַט און נַדבן.

וועגן דער דאָזיקער גרויסער קולטור־געשיכטלעכער ראָלע פונם יידישן מיניסטער חסדאי דערציילט דער באַקאַנטער יידישער דיכטער פונם 13טן יאָרהונדערט יהודה אלחריזי אויף זיין מליצה־לשון:

„ב מים ההם, אין יענע טעג האָט די זון פון ליבּ אָנגעהויבן שיינען איבער דעם הימל פונם גרויסן נשיא רַב חסדאי. איבער אַלע באַדירפטיקע

[1] חסדאי אִבן שַׁפּרוּט איז געבאָרן אין דער שטאָט כּאַיענע בערך אין יאָר 915, געשטאָרבן נאָך 970.

[2] אין עטלעכע יאָר אַרום האָבן די רוסישע שבטים מיט דעם פירשט אָליעג בראש חרוב געמאַכט די כוזרישע מלוכה אויף דער וואָלגע. די אויבערשטע שיכטן פון דער דאָזיקער מלוכה צוזאַמען מיט דעם מַלכּס משפחה האָבן, ווי באַקאַנט, אָנגענומען אין 8טן יאָרהונדערט די יידישע אמונה.

האט ער אויסגעגאסן זיין חסד און ברכה אן גרענעץ און מאס. אין זיין צייט האבן זיך הויך און שטורמיש דערהויבן די כוואליעס פון דער וויסנשאפט, און פון די גרויסע טיפעניש אנטפלעקט טייערע שטיינער און בריליאנטן. ווער עס האט געדורשט נאך וויסן, האט זיך דערנענטערט צום לעבעדיקן זיסן קוואל פון חכמה און די אויגן זיינע זיינען דער־לויכטן געווארן... דער גרויסער נשיא האט מיט זיין מילדקייט צוגעצויגן די הערצער פונם גלות, וואָרום ער האט ארויסגעלאזט א באפעל: „ווער עס דורשט נאך גאטס ווארט, זאל צו מיר קומען און איך וועל אים מיט אלץ פארזארגן". און עס זיינען געקומען צו אים רבנים און גאונים פון אדום און עֲרָב, פון מזרח און פון מערב. די גרעסטע מענער פון זיין צייט, אלע ליכטיקע שטערן פון זיין דור, האבן זיך ארום אים פארזאמלט. יעדער האט מיט פלייס און גרויס באגייסטערונג דאס פעלד פון וויסנ־שאפט באארבעט, גאנצע אוצרות אויסגעגראבן, די מוחות דערלויכטן און די הערצער דערפרייט. די קוואלן פון פאעזיע האבן זיי אנטפלעקט, זיסע לידער האבן די לופט דערפילט, די הימלען האבן זיך געעפנט, און פארגאפט האט מען גאטס וואונדער דערזען. פון יענער צייט אן איז שפאניע געווארן דאס געבענטשטע לאנד פון וויסנשאפט, און פון דארטן האבן זיך די חכמות איבער אלע אנדערע לענדער פארשפרייט" [1].

צווישן די געלערנטע, וואס האבן זיך אויפגעהאלטן אין חסדאיס הויף, איז אויך געווען דער ערשטער יידישער שפראך־פארשער אין איראפע, מנחם בן יעקב אבן סרוק [2]. ער איז געווען חסדאיס סעקרעטאר און הויף־דיכטער [3]. די געלערנטע האבן שוין פון לאנג דער־וויזן, אז דעם בארימטן בריוו צום מלך הכוזרים האט פאקטיש ניט חסדאי גופא פארפאסט, נאר זיין געלערנטער סעקרעטאר [4]. זיין שטעלע ביים יידישן נשיא האט געגעבן מנחמען די מעגלעכקייט זיך אפצוגעבן מיט וויסנשאפטלעכע ארבעטן. בארימט האט אים געמאכט דאס ווערק „מחברת", דאס ערשטע תנך־ווערטערבוך אויף העברעיש, וואס איז דורות לאנג געווען דער וויכטיקסטער קוואל פון שפראך־וויסנשאפט פאר דעם יידישן קיבוץ אין דער קריסטלעכער איראפע, וועלכער האט זיך

---

1 אלחריזי — „תחכמוני", שער יח.

2 געבארן אין טורטוסא (צפון־אפריקע) בערך אין יאר 910, געשטארבן בערך אין 970.

3 מנחם דערציילט, אז ער פלעגט פאר זיין מעצענאט שרייבן: גליוני־שבח, אגרות־מהללים, ספרי הוד און אויך דברי־ברכות און שירי ספוד.

4 בכדי די קומענדיקע דורות זאלן וויסן, ווער דער אמתער מחבר איז געווען, האט מנחם אינם בריוו קונציק ביים ראשי־תיבות איינגעפלאכטן זיין נאמען.

ניט געקאַנט באַנוצן מיט די שפּעטערדיקע ווערק אויפן געביט פון העברעיִשער פילאָלאָגיע, ווייל יענע זיינען געווען געשריבן אויף אַראַביש. אַט דאָס ווערק, וואָס האָט באַרימט געמאַכט זיין מחבר אין די שפּע־טערדיקע דורות, האָט אָבער ביים לעבן אים גורם געווען פיל צרות און בזיונות. פאַר אַ קורצער צייט איידער מנחמס ווערק איז אויף דער וועלט דערשינען, האָט שפּרוט צו זיך איינגעלאַדן אַ יונגן געלערנטן פילאָלאָג פון פעץ, דונַש בן לַבּרַט, אַ תּלמיד פונם באַרימטן סעדיה גאון [1]. אַז דונַש האָט זיך באַקענט מיט מנחמס אָקאָרשט דערשינענעם ווערק, האָט ער מיט זיין שאַרפן חוש פון אַן אמתן געלערנטן גלייך דערזען, אַז דאָס דאָזיקע ווערק האָט ביי אַלע זיינע מעלות אויך ניט ווייניק פעלערן, וואָס מוזן אויסגעבעסערט ווערן. עס איז אָבער בלי־ספק, אַז דונַש האָט דערביי אויך געהאַט זייטיקע, ריין־פּערזענלעכע פּניות. ער האָט זיך מתקנא געווען אין מנחמען, וואָס האָט זיך מיט זיין ספר קונה שם געווען און איז שטאַרק דערהויבן געוואָרן אין די אויגן פון חסדאי אִבן שפּרוט. דונַש, וואָס האָט, ווי עס שיינט, אויך געוואָלט שפּילן אַן אָנגעזעענע ראָלע ביים הויף פונם יידישן נשיא, האָט פעסט באַשלאָסן זיין קעגנער צו באַזייטיקן. קודם־כּל איז ער אַרויס מיט אַ שאַרפער פּאָלעמיק אַקעגן מנחמס ווערק. אַז ער איז דערביי ניט אויסן געווען אויסשליסלעך די ריין־וויסנשאַפטלעכע פראַגע, איז זייער לייכט צו דער־קענען אינם אויפגערעגטן, ממש חוצפּהדיקן טאָן, אין וועלכן די קריטיק איז געשריבן [2]. קודם־כּל האָט ער זיך געפלייסט אויפמערקזאַם צו מאַכן אויף מנחמס פעלערן און גרייזן זיין מעצענאַט, דעם נשיא חסדאי, בכדי יענער זאָל וואַרפן אַן אומחן אויפן אָרעמען תּלמיד חכם.

בתור הקדמה צו זיין פּאָלעמישן ווערק האָט דונַש אָנגעשריבן אַ לויב־ליד דעם „גרויסן האַר, דעם גלאַנץ פון דער וועלט און שטאָלץ פון פאָלק", ר' חסדאי בן יצחק. דאָס דאָזיקע ליד האָט אַ געוויסן קולטור־

---

[1] פריער איז געווען אָנגענומען אין דער געלערנטער וועלט, אַז דונַש בן לַבּרַט (זיין יידישער נאָמען איז געווען אדונים הלוי) איז דערנאָך אַרויסגעטראָטן מיט אַ קריטיק אַקעגן זיין רבינס אַראַבישער ביבל־איבערזעצונג (ספר תשובות דונש בן לַבּרַט על ר' סעדיה גאון); די לעצטע צייט איז מען מסופק געוואָרן, צי דונַש האָט דאָס דאָזיקע ווערק געשריבן (זע פּ ו ר ג אַ ס — „איבער די עכטהייט דער דעם דונַש בן לברט צו־געשריבענען קריטיק נעגען סעדיה", קויפמאַן־דענקשריפט, 245—256; מאָנאַטסשריפט, 1902, ז"ז 66 און 141. וועגן דונַשן אַלס פּייטן זע לאַנדהוט — „עמודי העבודה", 61; מחזור ווימרי, II, 178).

[2] דונַשס קריטיק האָט פאַרעפנטלעכט צוזאַמען מיט רבנו תּמס קעגנקריטיק (ספר ההכרעות) פיליפּאָווסקי אינם יאָר 1855.

היסטאָרישן ווערט, ווייל דונש בן לבּרט טרעט דאָ ארויס ווי אַ מְחַדֵּשׁ, ווי אַ נייערער: עס איז דאָס ערשטע פּאָעטישע ווערק אין העברעיִשער שפּראַך געשריבן לויט די שטרענגע כּללים פון דער אַראַבּישער מעטריק. דער מחבר גופא האַלט פאַר נייטיק דעם דאָזיקן פרט באַזונדער אונ־טערצושטרייכן און מיט גדלות איז ער דערביי מוסיף, אַז זיינע געמאָס־טענע און געוואוגענע סטראָפן זיינען „ווי טוי אויף די הערצער פון חכמי ספרד און וועלן בלייבן אין גערעכעניש פון אַלע קומענדיקע דורות" [1].

נאָך דעם לויב־ליד גייט דער „אריינפיר" צו דעם ווערק גופא, אויך בדרך שיר, באַשטייט פון 150 פּירצייליקע שטראָפן, געבויט אויף דעם זעלביקן משקל און נוסח, ווי דאָס לויב־ליד [2]; נאָר דער טאָן איז שוין אַ גאַנץ אַנדערער. דער דאָזיקער אריינפיר, ווי הגם דער גאַנצער ספר, וואָס דונש האָט דערלאַנגט פאַר אַ מתנה דעם נשיא חסדאי, טראָגט בלי ספק מער דעם כאַראַקטער פון אַ שאַרפן גאַליקן פּאַמפלעט, איידער פון אַ וויסנשאַפטלעך־קריטישן ווערק. דונש באַגניגט זיך ניט דערמיט, וואָס ער טרעט אַרויס קעגן מנחמען מיט פּשוטע זלזולים און רופט אים: עם הארץ, טיפּש וכדומה; ער האַלט אפילו פאַר פּאַסיק צו ווערן אַ רכילות־טרייבער: באַשולדיקט מנחמען אין אפּיקורסות און פאַר־זיכערט, אַז יענער איז כּלומרשט נוטה צו די קראים, מיט וועלכע די יידן האָבן דעמאָלט געפירט אַ פאַרביטערטן געראַנגל [3].

ווי עס שיינט, האָט מנחם געהאַט ביים נשיאס הויף נאָך אַנדערע שונאים און ניט־פאַרגינער; יענע האָבן גוט פאַרשטאַנען ווי אויסצונוצן דונשס פּאַמפלעט, און האָבן אויך פון זייער צד זיך געפלייסט אויפצו־ברענגען הסדאין קעגן דעם אָרעמען תּלמיד־חכם. דער סוף איז געווען זייער אַ טרויעריקער פאַר מנחמען: מיט שפּרוטס ידיעה זיינען אייניקע פון זיינע מקורבים באַפאַלן אין אַ יום־טובדיקן טאָג מנחמס הויז, אַלץ

---

1 בְּשִׁירִים נִשְׁקָלִים — חֲדָשִׁים נִסְגָּלִים —
בְּמִבְטָא נִגְבָּלִים — וְקוּקִים נֶחְקָרִים.
בַּחֲרוּז וּמְפֹרָד — כְּמוֹ הַטַּל יוֹרֵד —
בְּלֵב חַכְמֵי סְפָרַד — לְדוֹרֵי הַדּוֹרִים.

2 ביידע שירים זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורך פּיליפּאָווסקי אינם יאָר 1855, איבערגעדרוקט מיט אַ גרויסער הקדמה דורך דוד כּהנא 1894. גאָר ניט לאַנג האָט מען אין דער גניזה אין קאַהירע געפונען נאָך אַ דריט ליד פון דונשן, געשריבן מיט דעם זעלביקן משקל, וואָס די ערשטע צוויי, פאַרעפנטלעכט דורך יעקב מאַן אין: The Jews in Egipt and in Palestine under thə Fatimid Caliphs; 1922, vol. II 21–23.

3 „תשובות דונש" וכו׳, ז׳ 75; והענין הרע הזה הוא ענין ענן ראש המינים ומחלקים על תלמידי רבנו.

חרוב געמאכט, אפילו די פענסטער מיט די טירן ארויסגענומען און אוועקגעטראגן; מנחמען גופא צעהרגעט, צעשלאגן און פון שטאט ארויס־געטריבן. דער ארעמער געלערנטער האט פון דער פרעמד זיך געווענדעט מיט א בריוו צו זיין געוויזענעם באשיצער און הכנעהדיק געפרעגט, פארוואס האט יענער אויף אים זיין צארן אויסגעגאסן. דער יידישער נשיא, חסדאי, האט געגעבן א קורצן ענטפער. און ניט צופעליק איז פאר־בליבן אין געדעכעניש פון די קומענדיקע דורות דער דאזיקער ענטפער,— אזוי כאראקטעריסטיש איז ער פאר די גרויסע הויפלייט מיט זייער איינגעבלאזענער גאוה און שטאלצער זעלבסטצופרידנקייט. „ביזטו באמת שולדיק — איז געווען שפרוטס ענטפער — האב איך דיך באשטראפט לויט דיין פארדינסט נאך; אלא ביזטו אומשולדיק — האב איך דיר דאך דערמיט גורם געווען דאס אייביקע לעבן" 1. אפילו דער שטילער עניוותדיקער מנחם האט אזא ענטפער ניט געקאנט פארשווייגן; אין אים האט זיך דערוועקט דאס באליידיקטע געפיל פון זעלבסטאכטונג, דער שטאלץ פון אן אמתן תלמיד־חכם, וואס ווייס דעם ווערט פון כבוד התורה און קאן ניט מוחל זיין די פארשוועכונג פונם מענטשנס גייסט און נשמה. ער האט חסדאין געשיקט א בריוו, וואס שוין צוליב אים אליין האט מנחמס נאמען פארדינט צו פארבלייבן אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור.

מנחם פארשטייט זייער גוט, ווי געפערלעך עס איז פאר אים, דעם ארעמען געלערנטן, זיך אקעגנשטעלן דעם שטארקן מעכטיקן מיניסטער. דער בריוו הייבט זיך דערפאר אן אין א געלאסענעם הכנעהדיקן טאן, נאר באלד איז גובר דאס געפיל פון צער און צארן און ער פאדערט שארף און באשטימט דין וחשבון פון זיין באליידיקער פאר די גרויסע בזיונות און ליידן, וואס ער איז אזוי אומשולדיק אויסגעשטאנען. „צו גאט דערגרייכט מיין געבעט, — שרייבט מנחם, — צו אים, דעם באשיצער פון געדריקטע און אומשולדיקע, דערהייב איך מיין געשריי, און כל זמן איך לעב וועט ניט אנטשווייגן ווערן מיין שטים פון צארן!.. איך, וואס ווער געיאגט און געפלאגט, איך, וואס בין דורך דיר געשליידערט געווארן אין אפגרונט פון דחקות און נויט, — איך וועל מיך צו דיר, מיין געוויזענער האר און באשיצער: צי האסטו גאר פארגעסן, אז דו ביזט דאך אויך נאר א פשוטער בשר־ודם גלייך מיט מיר, אז מירביידע צוזאמען זיינען ניט מער ווי עפר ואפר? די שטארקסטע מלכים און שרים, די פארוואגלטע

---

1 אם העוית — כבר הביאותיך למוסר, ואם לא העוית — כבר הביאותיך לחיי עולם הבא.

אביונים און אָרעמע נויטבאַדערפטיקע — צי וואַרט דען אויף זיי ניט אײן און דער זעלביקער גורל: צוריקקערן צו דער ערד, וואָס האָט זיי אַלעמען געבאָרן?

„טיף פאַרוויטיקט איז מיין האַרץ, וואָרין אויף דער גאַנצער וועלט איז צו מיינע ליידן קיין גלייכן ניטאָ; מיין איינציקע נחמה איז אָבער דער געדאַנק: עס איז דאָ אַ שופט אויף דער וועלט, דער דַיָן, וואָס לעבט אייביק; ער וועט פאָדערן געצאָלט פאַר אַלע בזיונות און שאַנד (על כל כלימותי), וואָס איך בין אויסגעשטאַנען. איך גלויב און בין זיכער — עס לעבט מיין באַשיצער! ער וועט פאָדערן דין וחשבון, ער וועט משפטן מיין משפט; זאָל זיין, אַז דאָ איז לית דין ולית דיין — איך ווייס אָבער אויף זיכער: עס איז פאַרהאַן דער גאָט פון משפט, און קומען וועט דער טאָג, ווען מיר אַלע וועלן מוזן פאַר זיין געריכט-שטול שטיין. ער וועט קומען, דער גרויסער יום-הדין, ווען די פאַרוואָגלטע וועלן שוין מער ניט דאַרפן נע-ונד זיין, און די גרויסע און מעכטיקע וועט גאָלד און זילבער שוין מער ניט שיצן. עס וועט קומען דער טאָג, ווען אַלע וועלן גלייך זיין — דער שַר און דער אביון, דער רייכער און דער לוין-אַרבעטער... קומען וועט דער טאָג — און געוויגן און געמאָסטן וועט אַלץ ווערן, און די שטאַרקע און די גרויסע וועלן מער ניט האָבן די מאַכט צו אונטערדריקן און געוועלטיקן...

„איך פאָדער פון דיר דין וחשבון, — ווענדט זיך מנחם צו שַפרוטן, — וואָרין איך בין דער גערעכטער און אומשולדיקער. דו האָסט מיר דעם ענטפער געגעבן: „ביזטו שולדיק, האָב איך דיך באַשטראָפט לויט דיין פאַרדינסט נאָך; אָלָא ביזט ניט שולדיק, — האָב איך דיר גורם געווען דאָס אייביקע לעבן". און מיינסטו, אַז דאָס איז אַ גערעכטער ענטפער, אַז דאָס איז דער וועג פון משפט? אָדער גלויבסטו, אַז מיט שפּאָט און געלעכטער וועסטו מיר דאָס מויל פאַרשליסן און מיט לייכטזיניקע ווערטער מיך ברענגען צום שווייגן? הער זשע, בֶּן-אָדָם! דו ביזט דאָך אַ גדול בישראל — דאַרפסטו דאָך האָבן אַ באַגריף, וואָס ס'אַזוינס משפט און יושר! דו זאָגסט: אויב איך בין שולדיק. צי משפט מען דען נאָר אויפן סמך פון „אויב" און „טאָמער". צי קאָן מען דען אַרויסטראָגן אַ פסק-דין נאָר אויפן סמך פון השערות? ניט אויפן גרונד פון פעסטע באַווייזן, נייערט פון געדאַנקען, וואָס זיינען טיף ביי יענעם אין האַרצן פאַרהוילן? „אויב איך בין אומשולדיק — שרייבסטו — האָסטו מיך דערמיט געבראַכט צום אייביקן לעבן". נו, און מיטן אומגערעכטן שופט — מיט איב וואָס וועט זיין? מיט וואָס וועט ער קומען פאַרן דַיָן אמת?..

„אַפילו ביי די ווילדע שבטים — שרייבט מנחם ווייטער — האָט מען פון אַזאַ משפט ניט געהערט. אַפילו ביי די געצנדינער האָט מען מער יראת=הכבוד פאַר יושר און גערעכטיקייט. דאָס קאָן ניט פאַרשוויגן ווערן! אַפילו נאָך מיין טויט וועט די גרויסע עַוולה ניט פאַרגעסן ווערן; אין שטויב וועל איך צעפאַלן — און אויך דעמאָלט וועט טיין געשריי די הימלען שפּאַלטן” [1].

דונַשס קריטיק קעגן מנחמען איז אויך ניט געבליבן אָן ענטפער. צווישן די תּלמידים פון די ביידע געלערנטע האָט זיך אָנגעהויבן אַ ליטעראַרישער גראַנגל, וואָס האָט אַ געוויסן קולטור=היסטאָרישן ווערט, ווייל ער האָט אין אַ געוויסער מאָס אַריינגעבראַכט פריש לעבן און אויך נייע פאָרמען אין דער העברעישער שפּראַך און איר ליטעראַטור. פאַר דעם באַליידיקטן מנחם האָבן זיך אָנגענומען זיינע דריי תּלמידים: דער געלערנטער יצחק ג׳יקאַטילא [2], אפרים אבן קפרון און דער יונגער יהודה בן דוד חַיוּג׳ [2], וואָס האָט דערנאָך זיין נאָמען באַרימט געמאַכט אויפן געביט פון שפּראַך=פאָרשונג. זיי זיינען אַרויס קעגן דונַש מיט אַ קעגן=קריטיק (תשובות תּלמידי מנחם) [3]. אויך זיי האָבן געהאַלטן פאַר נייטיק צו געבן בתור הקדמה צו דער „תשובה” אַ לאַנג לויב=ליד דעם נשיא שַפּרוט. דאָס דאָזיקע ליד איז געשריבן אין דעם אייגענעם נוסח און אין דערזעלביקער מעטריק, ווי דונַשס צוויי שירים, בכדי צו באַווייזן, און זיי שטרייכן דאָס טאַקע אַגב אונטער, אַז אויך זיי זיינען ביכולת צו שרייבן העברעישע שירים לויט די כּללים פון אַראַבישער מעטריק. נאָר טאַקע דערביי טרעטן זיי שאַרף אַרויס קעגן דונַשס אויפטו און פליסן זיך צו באַווייזן, אַז די אַראַבישע מעטריק איז כּלל ניט פּאַסיק פאַר דער העברעישער שפּראַך.

„אונזער איינציקע ירושה — טענהן זיי — מאַכט ער חרוב און וויסט, אין פרעמדע בענדער בינדט ער די הייליקע שפּראַך [4].

---

[1] מנחמס בריוו איז דאָס ערשטע מאָל פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורך שד״ל אין „בית האוצר” I אינם יאָר 1847; דערנאָך דורך גרעצן אין „לקט שושנים” 1862 און דורך ז. שטערן אין דער הקדמה צו „תשובות תּלמידי מנחם” XXII—XXXIII.

[2] די גימל ווערט אין דעם דאָזיקן נאָמען אויסגעשפּראָכן ווי „דזש”.

[3] פאַרעפנטלעכט דורך ז. שטערן אין יאָר 1870.

[4] לָשׁוֹן קֹדֶשׁ הַבְּרִית —
אֲשֶׁר הוּא לִשְׁאֵרִית,
שָׂמְלוּ הָעִבְרִית —
בְּמִשְׁקָלִים זָרִים.

דעם דאָזיקן שטאַנדפּונקט באַגרינדן זיי באַריכות אין זייער ספר גופא [1] און ווייזן דערביי דונַשן אָן אויף זיין אייגענעם לערער סעדיה גאון, וואָס האָט אין זיינע שירים אויסגעמיטן די אַראַבישע מעטריק.

מען מוז מודה זיין, אַז אין די טענות פון מנחמס תלמידים האָט געשטעקט פיל אמת. און צו דער זעלביקער החלטה איז דערנאָך געקומען אויף דער עלטער דער גרעסטער יידישער דיכטער פון מיטלאַלטער, יהודה הלוי [2]. און דאָך האָט דער אַרויסטריט פון מנחמס תלמידים קיין פעולה ניט געהאַט, און די אַראַבישע מעטריק האָט זינט דונַשס אַרויסטריט אומבאַגרענעצט געוועלטיקט אין דער העברעישער פּאָעזיע אין משך פון לאַנגע דורות.

די „תשובות" פון מנחמס תלמידים זיינען געשריבן אין דעם זעל־ביקן שאַרפן, פּאַמפלעטישן טאָן [3], ווי דונַשס קריטיק; נאָר זיי אַלע האָט אין דעם פּרט ווייט איבערגעשטיגן דונַשס תלמיד יהודה בן ששת, וואָס האָט זיך אָנגענומען פאַרן כבוד פון זיין רבין און געשריבן אָן ענטפער אויף די טענות פון מנחמס תלמידים. די קעגנער זיינע קרוינט בן־ששת מיט אַזוינע נעמען, ווי חמורים, חזירים, טיפּשים, נאַראָנים, פּראים, מאַלפּעס, עמי־הארצים וכדומה. דערפאַר אָבער איז ער אויך ניט קאַרג אין תהילות און שבחים אָן מאָס און אָן גרענעץ בנוגע צו זיין לערער. דונַש איז ביי אים דער גרויסער „געלערנטער פון מערב", וואָס האָט ניט זיין גלייכן. די חכמה זיינע איז ברייט ווי דער ים און שטילט דעם דורשט פון אַלע וויסנסבאַגעריקע. זיינע שירים זיינען אויסגעקריצט אויף אייביקע צייטן, און אַלע קומענדיקע דורות וועלן זיי די הערצער דערקוויקן [4].

אין דער אמתן זיינען ביידע קעגנער, הן מנחם הן דונַש, געווען ניט מער ווי אָנהייבער; זייער באַדייטונג באַשטייט דער עיקר אין דעם, וואָס זיי זיינען געווען די ערשטע, די מוטיקע פּיאָנערן. זיי האָבן מיט זייערע ווערק בלי ספק דערוועקט דעם אינטערעס צו וויסנשאַפטלעכער שפּראַך־פאָרשונג, נאָר דער אמתער פאָטער פון העברעישער גראַמאַטיק,

---

1 תשובות תלמידי מנחם 21—30; זע אויך: ש. פּינסקער „לקוטי קדמונים", 62—65.

2 כוזרי II, §§ 78—80.

3 זע תשובות תלמידי וכו' ז"ז 15, 24, 25, 33, 40, 41.

4 זע תשובות תלמידי וכו', ז"ז 6, 15, באַזונדערס 44.

דער „ראש המדקדקים״ [1], איז ערשט געוואָרן מנחמס תלמיד, דער פריער דערמאָנטער יהודה חיוג׳ [2].

גראָד אין יענער צייט האָבן אין קאָרדאָווע, אין דעם דעמאָלטיקן וויכטיקסטן צענטר פון אראבישער קולטור אין אייראָפּע, געלעבט און געשאפן בארימטע אראבישע גראמאטיקער, וואָס האָבן דערהייבן די וויסנשאפטלעכע שפראך־פאָרשונג אויף א געוואלטיקער הייך. אפילו די ברייטע שיכטן האָבן זיך שטארק אָנגעהויבן צו אינטערעסירן מיט פילאָ־לאָגישע פראגן [3]. אָט אונטער דער השפעה פון די דאָזיקע וויסנשאפט־לעכע שטרעבונגען איז אויסגעוואקסן חיוג׳ און צוגעטרעטן צו זיין ארבעט, מיט וועלכער עס הייבט זיך אָן א גאנץ נייע תקופה אויפן געביט פון העברעישער שפראך־פאָרשונג. דאָרט, וואו ס׳האָט פריער געוועלטיקט דער אמתער תוהו ובוהו, האָט ער מיט זיין שארף אויג און חוש פון אַן ערשטקלאסישן געלערנטן געמאכט א סדר און אויפגעדעקט שטרענג־גילטיקע כללים און געזעצן. ער איז דער באגרינדער פון דעם בארימטן הויפט־געזעץ, וואָס איז געוואָרן דער יסוד פון דער גאנצער העברעישער גראמאטיק: אז אין דער העברעישער שפראך איז נישטא פאראן קיין איין צייטוואָרט (פָּעַל), וואָס זאָל באשטיין פון ווייניקער ווי 3 אותיות [4].

דער יידישער „ראש המדקדקים״ פאַרדינט בלי ספק צו פאַרנעמען א גאנץ בכבודיקן אָרט אין דער געשיכטע פון דער אַלגעמיינער אייראָ־פּעישער פילאָלאָגישער וויסנשאפט [5], און דאָך, ווי גרויס ס׳איז זיין פאַר־דינסט, האָט אים פאָרט איבערגעשטיגן זיין גאונישער נאָכפאָלגער און

---

1 „ראש המדקדקים״ רופט חיוג׳ן אָפט אָן דער בארימטער א ב ר ה ם אִ ב ן ע ז ר א (זע זיין „שפה ברורה״, 21 אא״וו).

2 געבאָרן אין פעץ אין דער מיט פונם צענטן יאָרהונדערט, געשטאָרבן אין סוף פון יענעם יאָרהונדערט.

3 זע: П. Коковцев, Новые материалы етс. 1916, 5

4 זיין טעאָריע האָט חיוג׳ באגרינדעט אין צוויי וויסנשאפטלעכע אראבישע ווערק: 1) כתאב אלאפעאל דואת חרוף אלליין (ספר אותיות הנח), 2) כתאב אלאפעאל דואת אלמתלין (פעלי הכפל).

חיוג׳ס ווערק זיינען צוויי מאָל איבערגעזעצט געוואָרן פון אראביש אויף העברעיש,— דאָס ערשטע מאָל דורך מ ש ה ג׳ י ק א ט י ל ה און שפעטער דורך אברהם אִבן עזרא.

5 זע: Коковцев, Op. c. 73: „Іегуда Хайюджъ, имя катораго заслуживало-бы упоминаться во всѣхъ общихъ обзорахъ исторіи языковдѣнья съ неменьшимъ правомъ, чѣмъ имя индійскаго грамматика Панина“

תלמיד, יונה אבן גַ׳נאח[1], איינער פון די באַדייטנסטע פילאָלאָגן און לינגוויסטן (שפּראַך-פאָרשער) פונם אייראָפּעיִשן מיטלאַלטער. זיין מייסטערווערק „כתאב אל תנקיח" (ספר הָרִקְמָה) איבער העברעיִשער גראַמאַטיק און שפּראַך-פאָרשונג איז די שענסטע און רייכסטע פרוכט, וואָס די העברעיִשע שפּראַך-וויסנשאַפט האָט געבאָרן. עס איז אַן אמתער אוצר פון וויסן בנוגע צו שפּראַך-פאָרשונג און ביבל-דערקלערונג. דאָס דאָזיקע ווערק האָט געהאַט די גרעסטע השפּעה ניט נאָר אויף אַלע שפּעטערדיקע יידישע מדקדקים, נאָר אויך אויף די ביבל-פאָרשער און מפרשים. אַלע האָבן זיי געשעפּט פון דעם דאָזיקן רייכן און טיפן קוואַל.

די ערשטע יידישע מדקדקים, מנחם און דונַש, האָבן זייערע ווערק געשריבן אויף העברעיִש, אָבער די גרויסע שפּראַך-פאָרשער, וואָס זיינען געקומען נאָך זיי, חַיוג׳ און גַ׳נַאח, האָבן זיך שוין באַנוצט מיט דער אַראַבישער שפּראַך, און מיט זייערע ווערק האָבן זיי געלייגט די ערשטע יסודות פון דער רייכער אַראַביש-יידישער וויסנשאַפטלעכער ליטעראַטור, וואָס האָט שנעל אויפגעבליט אין שפּאַניע. עס מוז אָבער נאָך אַמאָל אונטערגעשטריכן ווערן דאָס, וואָס מיר האָבן שוין פריער באַמערקט: די דאָזיקע געלערנטע זיינען טאַקע געווען אונטער דער שטאַרקער השפּעה פון דער אַראַבישער קולטור, דעם העברעיִשן דקדוק האָבן זיי אויפגעבויט לויט די כללים פון דער אַראַבישער גראַמאַטיק, און אַגב אויך אויסגענוצט די אַראַבישע טערמינאָלאָגיע; נאָר דאָס אַלץ איז געווען בלויז אַ מיטל צו אַ פעסט באַשטימטן ציל: אויסצופאָרשן די שפּראַך פון זייער נאַציאָנאַלן הייליקטום, די כתבי הקודש, בעסער צו פאַרשטיין און דערקלערן דעם פּשט פון דער תורה. דעם דאָזיקן געדאַנק זאָגט אַרויס גאַנץ שאַרף און בולט דער גרעסטער פון זיי, אִבן גַ׳נַאח. ער דערקלערט, אַז דאָס הויפּטציל פון זיין לעבן איז דערגיין דעם אמתן פּשט פון דער ביבל, און בכדי בעסער דאָס דאָזיקע ציל צו דערגרייכן, האָט ער זיך גענומען צום אויספאָרשן די העברעיִשע שפּראַך.

„די פון גאָט אַנטפּלעקטע כתבי הקודש — שרייבט גַ׳נַאח אין דער הקדמה צו זיין הויפּט-ווערק — קאָן מען גוט פאַרשטיין נאָר ביי דעם תנאַי, ווען מ׳האָט פעסטע ידיעות אין דער שפּראַך, אויף וועלכער זיי

---

1 אויף אַראַביש האָט ער געהייסן: אַבּול וואַליד מרוואַן אִבן גַ׳נאַח. געבאָרן איז ער אין קאָרדאָווע אינם יאָר 990. בעת די אומרוען אין שטאָט אין 1012 האָט ער פאַרלאָזן זיין געבורטשטאָט, איז לאַנג געווען נע-ונד און צום סוף זיך באַזעצט אַלס פּראַקטישער אַרצט אין סאַראַגאָסע. געשטאָרבן איז ער אין דערמיט פון עלפטן יאָרהונדערט. מער באריכות וועגן אים זע: וו. באַכער ס מאָנאָגראַפיע און אויך זיין פאָררעדע צו „ספר השרשים", 1892; דאַן אויך עוואַלד, „ליטעראַטורבלאַט דעס אָריענטס", 1844, 675—678.

זיינען געשריבן. דער דאַזיקער געדאַנק ווערט ביי אונז אַלץ קלערער, וואָס מער מיר שטרעבן צו פאַרשטיין דעם תּוך פון די כּתבי הקודש און וואָס מער אונזער שׂכל איז משׂיג די גרויסקייט פון דעם, וועלכער האָט אונז דורך רוח־הקודש די דאָזיקע ספרים אַנטפּלעקט".

דאָס איז זייער אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך פאַר דער גאַנצער תּקופה בכלל. די שפּאַנישע גאָטספאָרכטיקע יידן ווערן כּלל ניט בטל פאַר דער אַראַבישער קולטור; זיי געפינען זיך, אמת, אונטער איר שטאַרקער השפּעה, נאָר זיי פלייסן זיך אָבער, און טאַקע מיט גרויס הצלחה, די דאָזיקע פרעמדע אוצרות פון קולטור און וויסן צו ברענגען אונטער דער השגחה און שליטה פון דעם רעליגיעזן יידישן געדאַנק. זיי אָרגאַניש צו פאַרבינדן מיט דעם אייגענעם נאַציאָנאַל־קולטורעלן שאַפן...

* * *

אָבן ג'נאח און זיינע פאָרגענגער האָבן אָבער ניט נאָר געהאָלפן בעסער צו פאַרשטיין דעם פּשט פון די „דורך גאָט אַנטפּלעקטע כּתבי הקודש", — זיי האָבן אגב מיט זייער קלאַסישער וויסנשאַפטלעכער שפּראַך־פאָרשונג געלייגט דעם יסוד און פרוכטבאַר געמאַכט דעם באָדן פאַר דער גלענצנדיקער בלי־תּקופה פון דער העברעישער פּאָעזיע און שיינער ליטעראַטור.

דונש בן לבֿרט האָט דער ערשטער איינגעפירט די כּללים פון אַראַבישער מעטריק אין דער העברעישער פּאָעזיע; ער האָט אויך איינגעפירט אַ ספּעציעלן אייגנאַרטיקן נוסח פון פּאָלעמיק־ליטעראַטור: פּאַמפלעט בדרך שיר, מיט שאַרף צוגעשפּיצטע גראַמען. ער האָט אויך פּיוטים פאַרפאַסט [1]. און דאָך איז ער קיין אמתער דיכטער ניט געווען; ניט מיט אים איז אין שפּאַניע אויפגעגאַנגען דער מאָרגנשטערן פון דער העברעישער פּאָעזיע. קיין אמתע דיכטער זיינען ניט געווען אויך די דריי פּייטנים, וואָס זיינען אַרויסגעטרעטן באַלד נאָך אים. אַלע דריי האָבן זיי געטראָגן איין און דעם זעלביקן נאָמען—יצחק: מנחמס שוין פריער דערמאָנטער תּלמיד, יצחק בן ג'יקאַטילה, ג'נאחס לערער, יצחק בן מר שאול און יצחק בן חלפן, וואָס איז געווען דער ערשטער וואַנדער־דיכטער ביי יידן און האָט פון זיינע לידער געצויגן חיונה, געלעבט דערפון, וואָס ער פלעגט מכבד זיין גבירים און מעצענאַטן מיט זיינע לויב־לידער [2].

---

[1] זע לאַנדסהוט, „עמודי העבודה", 61; מחזור וויטרי, II, 178.

[2] אייניקע פון זיינע לויב־לידער, וואָס ער האָט געשיקט שמואל הנגיד, זיינען אָפּגעדרוקט אין הנגידס לידער־זאַמלונג (זכרון לראשונים, I, 91, 94, 98).

די ערשטע אמת־פּאָעטישע טענער האָבן זיך ערשט דערהערט אין די רעליגיעזע פּיוטים פון אַן אַנדער תּלמיד־חכם פון יענעם דור, — יוסף בר יצחק בן שטנאש בן אביתור האָט ער געהייסן. אַן אויפגעוואַקסענער? — האָט דער דאָזיקער געלערנטער פאַרבראַכט. ער איז געווען אָנגעזען ביים הויף פונם געבילדעטן און וויסנסדורשטיקן קאַליף אַלחַכּים פון קאָרדאָווע, און אויף זיין וואונטש האָט בן־אביתור פאַרפאַסט אין אַראַביש אַ פּירוש אויף גאַנץ תּלמוד. נאָכן טויט פון דעם באַריכטן קאָרדאָווער רב, ר׳ משה, איז אויסגעבראָכן אַ גרויסע מחלוקת צווישן זיין זון ר׳ חנוך און זיין תּלמיד בן־אֶבִיתָר וועגן רבנות אין קאָר־דאָווע 1. דער סוף איז געווען, אַז בן־אביתר איז אַוועק פון שפּאַניע, געווען נע־ונד כּל ימיו און געשטאָרבן (בערך אין יאָר 1000) אין דמשק.

דער רוב פּיוטים זיינען „מעטדות״ אויף יום־כּפּור. ער געהערט נאָך צו הקלירס חדר, שטרייכט אין זיין נוסח, מיט אַ סך האַרבע ווערטער און אַלטמאָדישע אויסדרוק; די שירים זיינען שווערע, האָלפּעריקע, ניט לייכט פאַרשטענדלעך. און דאָך פילט זיך אין זיי ערטערווייז דער אמתער דיכטער. אין בן־אבִיתרס האַרציקער תּפילה „אֶת מִי נָחַתָּ נֶצַח״ הערט זיך שוין דער בת־קול, דער פאָרקלאַנג פון די שיינע נאַציאָנאַל־רעליגיעזע לידער, וואָס וועלן באַלד דערשאַלן אין דעם שפּאַנישן לאַנד אין די געצעלטן פונם פאָלק ישראל.

אין דעם דאָזיקן ליד קלאָגט זיך דאָס פאָלק ישראל פאַר זיין פאָטער אין הימל: „צי האָסטו דען וועמען אויף אייביק פאַרלאָזן? פאַר־וואָס־זשע האָסטו אונז לדורי דורות פאַרגעסן? צי האָסטו וועמען מיט אייביקן צאָרן באַשטראָפט? און אונז האָסטו פאַריאָגט אויף אַלע צייטן־ אַ דור נאָך אַ דור שמאַכט איך אַלץ אין קנעכטשאַפט, און פאַרשלאָסן איז מיין מויל; איך האָב הכנעהדיק געוואַרט, ניט געמאָנט פון געפענ! געניש אויסצולייזן, איך בין געוואָרן צו שפּאָט און צו געלעכטער, קיין פונק רחמנות אין ערגעץ ניט געפונען. צווישן אַלע געפאַלענע האָב איך מיין גלייכן ניט, פון אַלע געפייניקטע בין איך אַן אויסנאַם... יעדער אומגליק האָט דאָך אַ גרענעץ, יעדע האָפענונג — אַ טאָג פון דער־פילונג, נאָר מיין גלות האָט ניט קיין שיעור, ער ווערט אַלץ לענגער און וואַקסט אָן אַ סוף.

---

1 דער רבנות־סכסוך איז זייער רייך אין פּרטים, וואָס האָבן אַ גרויסן אינטערעס פאַר דעם קולטורעלן מצב פון יענער צייט (באַשריבן אין דעם „ספר הקבלה״ פון ר׳ אברהם בן דאוד), וועגן דעם נאָמען שטנאַש (פון די צוויי ווערטער „שוּם אֱנוֹש) אַ „מאַנאַטשריפט״ 1923/I—III, 59.

„שטיי־אויף און זע: גרויס אַן אַ צאָל זיינען אונזערע פיינד — נישטאָ ווו זיך צו באַהאַלטן, ווו שוץ צו געפינען! ווער קאָן עס צוזען, ווי אייגענע קינדער ווערן געשָחטן — און נישט האָבן אויף זיי קיין רחמנות און ניט קומען זיי צו הילף?.. אַלמעכטיקער אין הימל! דו ביסט דאָך אונזער פאָטער, — פאַרוואָס־זשע זיינען מיר צו יתומים געגליכן? דו ביזט דאָך אונזער איינציקער, — ווער אויסער דיר קאָן אונז העלפן אין אונזער נויט? ביי ועמען אויסער דיר קאָנען מיר שוץ געפינען? מיר זיינען דאָך דיין פאָלק, דיינע שוצלאָזע שאָף! פאַרלאָז־זשע אונז ניט ביי די פרעמדע אין די הענט! דיין גענאָד און דער־באַרעמען אַנטפּלעק אונז היינט אינם טאָג פון רחמים!"

בן־אֶביָתר געהערט נאָך, ווי מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, צו דער אַלטער שול. ער האָט געשריבן אינם נוסח פון אליעזר הקליר מיט האַרבע משונהדיקע ווערטער, וואָס ווילן ניט וויסן פון גראַמאַטישע כּללים און געזעצן. אַ רעליגיעזער פּייטן איז בן־אביתר געווען, האָט געשריבן אויס־שליסלעך פּיוטים און תפילות, זיך ניט פאַרנומען מיט דברי חול. דער אמתער אָנהייבער פון אַ נייער תקופה, דער פאָטער פון דער וועלט־לעכער פּאָעזיע ביי יידן אין מיטלאַלטער איז געווען דער באַרימטער שמואל הנגיד אָבן נַגדילה, איינע פון די מערקווירדיקסטע און אינטערעסאַנטסטע געשטאַלטן פונם שפּאַנישן מיטלאַלטער.

שמואל הנגיד איז דערצויגן געווען אין איינער פון די ישיבות, וואָס שַפּרוט האָט געגרינדעט אין שפּאַניע, אונטער דער אויבער־השגחה פון די רבּנים ר' משה און זיין זון ר' חנוך, וואָס זיינען געקומען פון בבל און געלייגט אין שפּאַניע דעם ערשטן יסוד פון חָכְמַת התלמוד און חכמת הַיַהֲדות. און שמואל איז געווען די ערשטע צייטיקע פרוכט, וואָס די דאָזיקע ישיבות האָבן אויפגעצויגן. ער איז געווען דער ערשטער בָּקי אין ים התלמוד, דער גאון בישראל, וואָס איז אויפגעוואַקסן אויף שפּאַ־נישן באָדן. אינם יאָר 1027 איז שמואל אָנערקענט געוואָרן פאַרן רב הכּולל [1], פאַרן גייסטיקן ראש פונם שפּאַנישן יידנטום, און אַז איז געוען יאָר אַרום איז געשטאָרבן דער לעצטער גרויסער גאון אין בבל, רַב האַי, איז ער, דער רב הכּולל און ראש פון די שפּאַנישע ישיבות [2], פאַקטיש געווען דער גייסטיקער יורש פון די גאונים אין בבל. בעת נאָך רַב הַאיס טויט איז דער קוואַל פון תלמודישן וויסן אין בבל פאַרטריקנט געוואָרן [3],

---

1 זע: סעדיה אָבן דאנן אין „חמדה גנוזה", 29; ראב"ד — „סדר הקבלה".

2 שלמה גבירול רופט ר' שמואלן אין איינעם פון זיינע, דורך אונז פאַרעפנט־לעכטע לידער „ראש ישיבה" (קראום שמואל ראש ישיבה).

3 די ישיבה אין סורא האָט זיך פאַרמאַכט אין 1034 און אין פומבדיתא — אין 1040.

ווינען די ישיבות אין וויטן מערב אונטער דער השגחה פון ר' שמואל געוואָרן דער נייער לעבעדיקער קוואַל, וואָס האָט דערפרישט און באַ־פרוכפּערט דאָס פעלד פון יידישן וויסן. זיין „מבוא התלמוד", אין וועלכן ר' שמואל האָט געפרוווט ברענגען אין אַ סדר דעם ריזיקן מאַטעריאַל, וואָס איז צונויפגעזאַמלט אינם ים התלמוד, איז אָנגענומען געוואָרן בכל תפוצות ישראל, און עד היום ווערט דער תלמודישער טעקסט געדרוקט צוזאַמען מיט די וויסנשאַפטלעכע הערות פון דעם באַרימטן שפּאַנישן רב [1].

ר' שמואל האָט זיך אָבער אָפּגעגעבן ניט נאָר מיט הלכות התלמוד, „באַשעפטיקט זיך פליסיק מיט וועלטלעכע ביכער, — פלעגט ר' שמואל זאָגן, — זיי וועלן זיין דיינע נוצלעכע וועגווייזער אינם געזעלשאַפטלעכן לעבן" [2], און ר' שמואל איז געווען ניט נאָר אַ נָאֶה דוֹרֵשׁ, נאָר אויך אַ נָאֶה מְקַיֵּם. דער דאָזיקער רב איז געווען אַן ערשטקלאַסישער געלערנ־טער פון פילזייטיקן, ממש ענציקלאָפּעדישן וויסן, אַ גאונישער שפּראַך־פאָרשער, וואָס האָט מיט פולן רעכט געהאַט דעם מוט זיך אַריינצולאָזן אין לאַנגן וויסנשאַפטלעכן ויכוח מיטן גרעסטן יידישן פילאָלאָג אָבן גַ'נַאח [3]. דאָס איז געווען אַ געראַנגל צווישן צוויי ריזן, גלייך אין קראַפט און באַדייטונג. און די מומחים פילאָלאָגן זיינען מסכים, אַז ר' שמואלס הויפּטווערק, זיין ביבל־ווערטערבוך „כתאב אל־אסתאגהאנא" (ספר העושר) [4] איז ניט מינדער אין באַדייטונג און וויסנשאַפטלעכן ווערט, ווי גַ'נַאחס מייסטערווערק „כתאב אל תנקיח".

דאָס דאָזיקע ריזיקע תנך־ווערטערבוך, וואָס איז באַשטאַנען פון צוויי און צוואַנציק חלקים, האָט פאַרפאַסט אַ מענטש, וואָס איז נישט געזעסן כל ימיו באהלה של תורה, נישט אַ פאַך־געלערנטער, וואָס אינ־טערעסירט זיך אויסשליסלעך מיט וויסנשאַפטלעכע פראַגן, — נאָר אַ שטאַטסמאַן און פּאָליטיקער, אַ איש־מלחמה, וואָס האָט זיך אויפן שלאַכט־פעלד געפילט אַזוי היימיש, ווי אין דער ישיבה. ניט נאָר אין דער געשיכטע פון יידישער וויסנשאַפט האָט שמואל אָבן נַגדילה זיין

---

1 ר' שמואל האָט אויך געמאַכט אַ פירוש צום תלמוד אונטער דעם נאָמען „הלכתא גברוותא".

2 הנה הרבה בספרי חוץ ותמצא אשר יכשר עשהו בשערים.

3 באַריכות וועגן דעם זע: וו. באַכער אין זיין פאָררעדע צום „ספר השרשים" XV—XVII, און אין קאָקאָווצעווס ציטירטן ווערק, 77—87.

4 באַריכות וועגן דעם דאָזיקן ריזנווערק און בכלל וועגן שמואל הנגיד אַלס שפּראַכפאָרשער זע: П. Коковцев, Новые материалы etc. S. Posnasky — Revue d. et. juives, 58, 183, 188.

נאָמען איינגעקריצט, נאָר אויך אין דער געשיכטע פון מוסלמענישן שפּאַניע [1]. אַ פּשוטער קרעמער איז ער געווען אין די יונגע יאָרן, נאָר אַ דאַנק זיינע גאונישע פעיִקייטן האָט ער דערגרייכט די העכסטע שטופן פון מלוכה=מאַכט. אַלס ערשטער מיניסטער (וויזיר) ביי די קאַליפן פון גראַנאַדע, חַאבּוּס און זיין זון באַדיס, איז דער יידישער רב און ראש ישיבה פּאַקטיש געשטאַנען אין משך פון צענדליקער יאָרן בראש פון דער גראַנאַדער מלוכה [2].

און דער דאָזיקער רב און שטאַטסמאַן, קונציקער דיפּלאָמאַט און געלערנטער שפּראַך=פאָרשער, איז אויך געווען דער באַגרינדער פון וועלטלעכער יידישער פּאָעזיע. דער געשיכטס=שרייבער ר א ב " ד (ר' אברהם בן דַאוּד), וואָס דערציילט אין זיין „ספר הקבלה" אינטערע=סאַנטע פּרטים וועגן שמואל הנגידם לעבן, איז מוסיף: „אין די טעג פון חסדאי האָבן די יידישע זינגער קוים אָנגעפאַנגען זייער קול צו באַווייזן, אָבער אין שמואלס צייטן האָט שוין זייער שטימע הויך געקלונגען" [3]. דער דיכטער משה אִבּן עזרא רעדט אין זיין אַראַבּישן ווערק איבער פּאָעזיע און מעטריק „כתאב אַלמחאצרה" מיט גרויס התפּעלות וועגן שמואל הנגיד אַלס פאַרפאַסער פון דריי פּאָעטישע זאַמל=ווערק: „בן=תהִלים", „בן=משלי" און „בן=קהלת". ביז דער לעצטער צייט זיינען געווען באַקאַנט נאָר עטלעכע קליינע שִׁיוּרים (פראַגמענטן) פון שמואל הנגידס „בן=משלי". די דאָזיקע קליינע רעשטלעך האָבן ניט געקאָנט געבן קיין ריכטיקן באַגריף פון שמואלס פּאָעטישן טאַלענט, און מען האָט זיך דער=פאַר איינגאַנצן פאַרלאָזן אויף איין און איינציקן פערז, וואָס מ ש ה א ִ ב ן ע ז ר א האָט אַגב אורחא געבראַכט אין שלמה גבירולס נאָמען: קאַלט ווי דער שניי פונם חֶרמון אָדער ווי שמואל דעם לֵוִים אַ שיר [4].

צוריק מיט אַ יאָר פערציק האָט אָבער דער באַקאַנטער געלערנטער א ב ר ה ם א ל י ה ו ה ַ ר כ ּ ב י געפונען צווישן די אַלטע כּתבי=יד -אין פּעטערבורגער ביבליאָטעק עטלעכע צענדליק שירים פון שמואלס „בן=

---

[1] אויף דער וויכטיקער ראָלע פון שמואל הנגיד אַלס שפּאַנישער שטאַטסמאַן האָט דער ער=שטער אָנגעוויזן ד אָ ז י (Dozy) אין זיין גרויסן ווערק: Histoire des mussulmans d'Espagne.

[2] שמואל הנגיד איז געבאָרן אין קאָרדאָווע אין יאָר 982, געשטאָרבן אין גראַ=נאַדע אין יאָר 1055.

[3] „בימי חסדאי הנשיא התחילו לצפצף ובימי ר' שמואל הנגיד נתנו קול.

[4] וְצִנָּתָהּ כמו שלג שניר — או כמו שירת שמואל הקהתי. אין איינעם פון די פראַגמענטן פון אִבּן גבירולס ד י וו אַ ן, וואָס מיר האָבן באַשריבן, געפינט זיך דער דאָזיקער פערז מיט אַ קליינער ענדערונג: „ומימיה כמו שלג שניר — או כמו שירת שמואל הקהתי". זע אונזער אַרטיקל אין: Еврейская Мысль, I, 18.

תהלים״ [1]. און ערשט דעמאָלט האָט מען זיך איבערצייגט, אַז די געלערנטע זיינען באַגאַנגען אַ פעלער, בעת זיי האָבן זיך פאַרלאָזן אויפן פסק־דין פון איין־איינציקן פערז, אַרויסגעריסן פון אַ גאַנצן ליד, וואָס איז פאַרלאָרן געגאַנגען און ס׳איז דערפאַר שווער צו וויסן דעם אמתן פשט [2].

„בן־משלי״ איז געשריבן אין באַזונדערע צוויי־ציַליקע סטראָפן; אין יעדן אַזאַ טאָפּל־פערז האָט דער יידישער שטאַטסמאַן און געלערנטער אַרויסגעזאָגט אַ באַשטימטן געדאַנק אָדער אַ ספּעציעלע סענטענץ פון מוסר און דרך־ארץ [3]. שמואל הנגיד, וואָס האָט דורך שווערער מי און ענערגישן פלייס זיך דערהייבן צו די העכסטע מדרגות פון מאַכט, ווייזט אָן אין זיין „בן־משלי״: „זאָג ניט, מיין ברודער, מנוחה איז דאָס בעסטע אין דער וועלט! געדענק, אַז דאָס איז דער וועג, וואָס פירט צו קנעכט־שאַפט און אונטערטעניקייט. צום טראָן פון הערשאַפט און מאַכט פירן דעם מענטשן די שטאַפּלען פון שווערער אַרבעט און מי [4]. „מיר זעען ניט זעלטן — זאָגט שמואל הנגיד — סגי נהורם, וואָס זייער האַרץ איז פול מיט שוואַרצאַפּלען, און מענטשן מיט געזונטע אויגן, וואָס זיינען ווי בלינד, וואָרום ס׳זיינען אויגן פאַראַנען, וואָס זעען ניט, דאָס האַרץ אָבער — דאָס דערפילט און אַנטפּלעקט די פאַרבאָרגנסטע סודות״ [5].

---

1 הרכבי האָט די דאָזיקע שירים, צוזאַמען מיט די פריער באַקאַנטע, פאַרעפנטלעכט אין אַ באַזונדערן ווערק „זכרון לראשונים״ 1879. מיט דער צייט האָבן הרכבי און אַנדערע געלערנטע געפונען נאָך אייניקע אומבאַקאַנטע שירים פון שמואל הנגיד, און אינם יאָר 1910 זיינען זיי אויפסניי איבערגעדרוקט געוואָרן אונטער דער רעדאַקציע פון ח י י ם ב ר אָ ד י. ערשט ניט לאַנג האָט ד ו ד י ל י ן מודיע געווען („מדעי היהודות״, I, 1926, ז׳ 153), אַז ביי זיין קרוב ד ו ד ש ו ש ן אין לאָנדאָן געפינט זיך אַ מאַנוסקריפּט פון הנגידס אַלע פּאָעטישע ווערק, צווישן זיי אויך דער „בן־קהלת״, וואָס מען האָט ביז דער לעצטער צייט גערעכנט, אַז ער איז אינגאַנצן פאַרלאָרן געגאַנגען.

2 אַגב האָבן אין דער לעצטער צייט בראָדי און דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות אַנטדעקט אין אַלטע כתב־ידן אַ גרויס לויב־ליד פון שלמה אבן גבירול, וואו ער רעדט מיט גרויס התפעלות וועגן שמואל הנגידס פּאָעטישן טאַלענט (זע אויך קויפמאַן אין „מאָנאַטסשריפט״ 1899, 310).

3 גענויערע פּרטים וועגן דעם פּלאַן פון דעם גאַנצן ספר זע: ד. ילין אין „מאָנאַטשריפט״ 1912, 721—728.

4 אֱמֹור מַה טּוב לְךָ, אָחִי פה שָׁקֵט? והוא דרך נתיבה אל כניעה, ולא יעלה אלי כסא שררה אנוש כי אם עלי מעלת יגיעה.

5 „אנוש! העולם הזה עִוֵּר ולבו מלא בבות, ופִקֵּחַ — כְּעִוֵּר; ויש אישון ולא יראה, ולבב שני סודות ונפלאות יְחַוֶּר״.

„דריי זיינען פאַראַן, צו וועלכע דו דאַרפסט שטענדיק ריידן ווייך און געלאַסן, ווען זיי ענטפערן דיר אַפילו אויפגערעגט און מיט עזות: צום מלך, וואָס הערשט איבער דיר, צו אַ שווער קראַנקן און צו אַ פרוי [1]. דער רעגן גיט לעבן דער ערד, גייט ער אָבער צו פיל — טויט ער דאָס, וואָס ער האָט באַשאַנקן מיט לעבן; נאָר דעם קוואַל פון חכמה און וויסן — דעם דאַרף מען ניט מעסטן און וועגן: ער איז שטענדיק דער טרעגער פון לעבן" [2].

די קלוגע, אָבער קאַלט־געלאַסענע פעדאַנטישע סטראָפן פון „בן־משלי" [3] קאָנען נאַטירלעך ניט געבן אַן אמתן באַגריף פון שמואל הנגידס פּאָעטישן טאַלענט. זיין טאַלענט אַנטפּלעקט זיך ערשט אין זיינע לידער, וואָס הרכּבי האָט פאַרעפנטלעכט. אין דער, פון דער נאַטור געבענטשטער שפּאַניע, ווי מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, האָט רייך אויפגעבליט די אַראַבישע פּאָעזיע. פריי און שטורמיש האָט דאָרטן דערשאַלט דאָס פרייילעכע וויין־ליד; באַרוישט און פאַרשיכּורט האָבן די הייסע, לעבעדיקע לידער פון גיריקער ליבע און דאַרשטיקער לוסט. די אַראַבישע זינגער און דיכטער האָבן זיך געפלייסט איינער פאַרן אַנדערן, געבלענדט מיט די רייכסטע פינקלדיקע פאַרבן פונם הייסן מזרח אין זייערע לויב־לידער, די אַזוי־גערופענע „קאַסידן", אין וועלכע זיי פלעגן באַזינגען זייערע מעצענאַטן, די מושלים און שררות. ביים רייכן טיש, אין פאַר־שיכּורטקייט פון בשמים און רוישנדיקן שטאַרקן וויין, זיינען ווי שפּיציקע פייַלן געפלויגן פיינגעשליפענע וויצן, קונציקע, שאַרפזיניקע רעטענישן, בייסנדיקע עפּיגראַמען... דער יידישער וויזיר, דער גרויסער פאַרשער און ליבהאָבער פון דער העברעישער שפּראַך, האָט געשטרעבט דערצו, אַז די אַלע פילפאַרביקע טענער פונם רעשדיקן לעבן זאָלן דערשאַלן אויך אויף דער אַלטער הייליקער שפּראַך פון תהילים און שיר־השירים, פון עמוס און ישעיה. און ער גופא זינגט וויין־לידער, לאַדט־איין זיינע פריינד, זיי זאָלן „טרינקען פון בעכער, טרינקען פון קרוגן הן ביי־טאָג הן ביינאַכט" [4]; שיקט אויך לויב־לידער זיינע פריינד און חברים, און

---

1 בדרך בך תדבר אל שלשה ואם ענו לך עזות וקשה: אלי מלך בך ישלוט, ואל איש, אשר חָלה חֳלָי כבד, ואשה.

2 גשמים את פני ארץ מְחַיִּים, ואם ירבו — ימיתון מה יחיו. וגשמי פי חכמים אם מעטים ואם רבים להחיות יְאֻתָיו.

3 לויט דעם ערשטן קאַפּיטל, וואָס יעלין האָט ערשט ניט לאַנג פאַרעפנטלעכט פון דעם „בן־קהלת", קאָן מען זיך משער זיין, אַז דאָס לעצטע ווערק איז אין דער פאָרם נאָך ענלעך צום „בן־משלי", נאָר רייכער פון אים אין פּאָעטישע בילדער.

4 קוּמָה שְׁתֵה בַּכּוֹס וָשׁוּב וּשְׁתֵה בַּכַּד וּבְלֵיל וּבְיוֹמָם.

שרייבט קלאָגלידער נאָכן טויט פון גרויסע באַדייטנדיקע מענער, ווי רַב הַאי גאון און אַנד.; נאָר דאָס בעסטע און אָריגינעלסטע, וואָס ס'איז געבליבן פון שמואל הנגידס ליטעראַרישער ירושה — דאָס זיינען זיינע נַצחָנישע קאַמפּס־לידער, וואָס ער האָט פאַרפאַסט אויפן שלאַכט־פעלד.

די מלוכה פון גראַנאַדע בכלל און איר יידישער וויזיר בפרט האָבן געהאַט אַ סך שונאים אין די שכנישע אַראַבישע מלוכות. דער חייל פון גראַנאַדע האָט אונטער דער אויבערהערשאַפט פון שמואל הנגיד געפירט אַפטע מלחמות; ניט זעלטן איז שמואלס חייל געווען אַרומגע־רינגלט פון אַלע זייטן, נאָר דעם קונציקן און קאַלטבלוטיקן קריגספירער איז שטענדיק געראָטן אַרויסצוהעלפן זיין חייל פון געפאַר און אים ברענגען צום גלענצנדיקן נצחון. אָט די גרויסע און שיינע נצחונות האָט דער העלדישער יידישער וויזיר באַזונגען אין העברעישע לידער. נאָך אַ הפסקה פון אַזוי פיל דורות האָבן זיך ווידער דערהערט יידישע קאַמפּס־לידער פון נצחון און פרייד, וואָס דערהייבן זייער לויב און דאַנק צום יידישן גאָט פון מלחמה, דעם שטאַרקן באַשיצער אויפן פעלד פון דער בלוטיקער שלאַכט. שמואלס וויין־לידער זיינען צו האָלפּעריק און שווערוואַגיק, אָבער זיינע לויב־און קאַמפּס־לידער זיינען דורכגע־דרונגען מיט פייערדיקער התלהבות, מיט הייסן ברענענדיקן פלאַם פון שטאַרקע באַרוישנדיקע געפילן. עס שמעקט אין זיי צייטנווייז מיט בלוט, עס הערט זיך אין זיי דער פאַטאָס פון אַלטע ביבלישע צייטן, דער גוואַלדיקער נַצחָנישער געשריי פון דוד המלכס דור מיט זיינע העלדן און גבורים.

באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש איז דאָס גרויסע לויבליד, אין וועלכן שמואל הנגיד האָט באַזונגען זיין גרויסן נצחון איבער דעם חייל פון זיין פאַרביטערטן שונא, אִבְּן־עַבּאַס. דאָס לויבליד הייבט זיך אָן מיט אַ שבח און לויב דעם „גאָט פון גבורה, דעם גאָט פון גוואַלדיקער נקמה, דעם גאָט, וואָס שטייט העכער פון אַלע תּהִלות ותשבחות". באַלד גייט אָבער דאָס שטורמישע לויבליד איבער אין אַ שטילן תּפילה־נוסח, און עס דערהערט זיך אַ געבעט פול מיט בטחון צו גאָט פון רחמנות, וואָס נעמט זיך אָן פאַר דאָס אומשולדיק בלוט, וואָס ווערט פאַרגאָסן, און איז אַ זיכערער באַשיצער און אַ גומל חסד פאַר די, וואָס האַלטן טייער די הייליקע תּורה 1. תֵּיכֶּף נאָך דער האַרציקער תּפילה בייט זיך ווידער דער טאָן: אינם גאָטספאַרכטיקן מאַן דערוועקט זיך דער קריגסמאַן, וואָס האָט אָקאָרשט זיין געפערלעכן שונא בייגעקומען, און ער דערציילט

1 ויש פוצה ויש דורש דמי דל, ויש גומל ויש שבר לתורה.

מיט באגייסטערונג, באטרונקען פון נצחון, די בלוטיקע פרטים פון דער הארטנעקיקער מלחמה: „זייערע גרויסע און שטארקע זיינען אויפן שלאכט־פעלד געלעגן אויפגעבלאזן ווי די בלאזזעק און די שוואנגערע פרויען; אלע צוזאמען זיינען זיי געלעגן: די קנעכט און די הארן, די פירשטן מיט די דינער אינאיינעם. אויך זייער מלך, דער נייער אגג — ווי מיסט האבן זיי זיך אלע אויף די פעלדער געוואלגערט און זיינען צו קבורה ניט געקומען. געראטעוועט האט זיך נאר איינער פון טויזנט, ווי איינציקע טרויבן אין א פארלאזענעם וויינגארטן. אויסגעמעקט איז עמלקס זכר פונם שפאנישן לאנד, זיין חייל צעזייט, די מלוכה צעשטערט...

„די הרוגים האבן מיר פאר די שאקאלן געלאזן, פאר לעמפערטן און ווילדע חזירים; זייער פלייש האבן מיר א מתנה געגעבן די וועלף פון די וועלדער און די פויגל פון הימל. און גרויס איז געווען די סעודה, איבערזאט זיינען אלע געווארן. איבער אלע שטרויכן און דערנער האט מען זייערע גלידער געשלעפט, די לעווינען האבן מיט זיי זייערע קינדער געשטילט... גרויס און רייך איז געווען די סעודה געגרייט, און זאט זיינען אלע געווען, פארשיכורט פון בלוט אן א שיעור. די היענעס האבן זייערע קאראהאדן געפירט און די נאכט האבן באטויבט די בת־היענות־געשרייען...

„און מיר האבן זייער לאנד איינגענומען, די פעסטונגען, טורעמס צעשטערט, דערפער און שטעט אונטערי‍אכט און מיט געוואלט די רעזי־דענץ־שטאט באצוווגען" — — —

אין א פאר יאר ארום איז א צווייטער שונא אויפגעשטאנען, דער קאליף פון סעווילע, און שמואל מיט זיין חייל איז געווען ארומגערינגלט פונם פיינד. דער פרומער רב און איש־מלחמה, שמואל הנגיד, האט אין דעם קריטישן מאמענט דערהייבן א קורצע, אבער הארציקע תפילה צו גאט:

„דו זעסט, איך בין אין גרויסער נויט, — דערהער־זשע מיין געבעט! אין טיפן אפגרונד בין איך געשטירצט, איבערן קאפ שטייגט דאס גע־וויסער, — שטרעק אויס די האנט פון הילף! פלאמענדיק פייער לאדערט אונטער מיינע טריט, — ראטעווע מיך! פון דער גרויסער געפאר איז פארשטומט מיין צונג, און געשלאסן זיינען מיינע ליפצן. אפן זיינען אבער פאר דיר אלע הערצער, — אייל־זשע מיר צו הילף!"

שמואל האט אויך אין דער מלחמה מנצח געווען. דער ראש פונם שונאס חייל, אבן עבאד, איז געהרגעט געווארן און זיין גאנצע ארמיי — צעשלאגן. שמואל הנגיד, פארשיכורט פון נצחון, האט דעמאלט א לויבליד געזונגען, וואס ער גופא האט עס אנגערופן א „גרויס און

שטאַרק דאַנקליך גאָט דעם אַלמעכטיקן און זיינע וווּנדערבאַרע מעשים" [1].
אין שטאַרקע, ווי פון שטאָל געגאָסענע סטראָפן, באַזינגט ער דעם נצחון
פון זיינע קריגסלייט, ווי זיי האָבן דעם שונא בייגעקומען און מיט גרויס
רויב פונעם שלאַכטפעלד צוריקגעקערט [2].

„דעם האַר פונם טויט האָב איך מיט מיינע אויגן געזען, ער האָט
זיך איבער דעם שלאַכטפעלד געטראָגן, און ווי שטרוי זיינען די קריגער
געפאַלן... די שטאַרקסטע און גרעסטע האָב איך אין קייטן געזען, מיט
שטריק האָט מען זיי איבער די וועגן געשלעפט — — — איך האָב מער
ניט געקאָנט צוזען די אַלע דערשלאָגענע: ון זייערע שלעגער, עס עקלט
פון פיל בלוט און פון די בערג הרוגים — — —" [3].

אין אַ קורצער צייט אַרום (אינם יאָר 1042) איז קעגן גראַנאַדע
אַרויסגעטרעטן אַ שטאַרקע פאַראייניקטע אַרמיי פון צוויי שכנותדיקע
מלוכות. פאַר דער שלאַכט האָט שמואל הנגיד געשיקט פאַר אַן אָנדענק
אַ שיין אָפּשיידס־ליד זיין איינציקן זון יוסף. נאָכדעם אָבער ווי ער
האָט אויך אין דער מלחמה גובר געווען, האָט ער גלייך דורך אַ טויבן־
פּאָסט אָנגעזאָגט דעם זון די פייערלעכע בשורה: „אַ טויב שיק איך צו
דיר — זי זאָגט דיר אָן די בשורה. שטום איז איר צונג, נאָר אַ צעטעלע
טראָגט איר פליגל; גלייך פליט זי צו יוספס הויז, — ער וועט איר שטים
דערקענען; אויף זיין האַנט וועט זי זיך זעצן, ער וועט זי מיט ליבשאַפט
גלעטן, דאָס צעטעלע וועט ער אָפּבינדן און אַזוי וועט ער דאָרט לייענען:
„מיין זון, זיי וויסן, צעלאָפן איז די פאַרשאָלטענע באַנדע, איבער אַלע
בערג איז זי צעשפּרייט, ווי שפּריי פונם ווינט געטראָגן!" [4].

1 תהלה היא גדולה והדורה לאל הדור ובפעליו גדולים.

2 „זכרון לראשונים", 61.

3 ונלאיתי ראות נכים ומכים — מגוללים בדם נפש סבולים.

4 שלום יונה מבשרת — ואם היא לא מספרת — באגרת קטנה אל כנפיה מחוברת — ועת תגע לבית יוסף — תצפצף על מרום קרת — ועת תרד עלי ידיו — ישחק בה כצפרת — ויתיר את כנפיה — וכה יקרא באגרת: „בני, דע כי פבר ברחה — עדת קמים מאוררת — ונפוצה עלי הרים — כמוץ חלקה מסוערת".

צווייטער קאַפּיטל

שמואל הנגידס קולטור־היסטאָרישע באַדייטונג. שלמה אִבּן גבירול. — זיין דורשט נאָך וויסן אין די יונגע יאָרן. — דער דיכטער־שטאָלץ. — דעם דיכטערס קרענק און מרה־שחורה. — זיין פריינדשאַפט מיט יקותיאל הנגיד. — זיינע טרויער־לידער. — דעם דיכטערס איינזאַמקייט און די שנאה פון דער סביבה. — דער דיכטער אין גלות. — אִבּן־גבירולס וועלט־אָנשויאונג. — זיינע פּיוטים. — די נאַציאָנאַלע שטימונגען אין גבירולס פּאָעזיע — אִבּן־גבירול אַלס דענקער. — זיין „מקור חיים" און „כּתר־מלכות". די מעטרישע פאָרמען אין אִבּן גבירולס דיכטונגען.

שמואל הנגיד האָט מיט זיין אומגעוויינלעך־פילזייטיקער פּערזענלעכקייט געמאַכט אַ געוואַלדיקן רושם אויף זיין דור: די דיכטער פון יענער צייט האָבן אין אַ סך לידער באַזונגען דעם וואונדערבאַרן יידישן נשיא, וואָס איז אין איין און דער זעלביקער צייט געווען ראש־ישיבה און קריגספירער, דיכטער און געלערנטער. איין דיכטער, יוסף בן חסדאי, האָט זיך קונה שם געווען און איז פאַרבליבן אין דער ליטעראַטור־געשיכטע אויסשליסלעך צוליב זיין „שירה יתומה", אַ לויבגעזאַנג לכּבוד דעם וויזיר פון גראַנאַדע. דער דיכטער פאַרזיכערט, אַז אַלע סודות פון חכמה האָט ער, שמואל, דערגרייכט. גרויס ווי דער ים איז זיין פאַרשטאַנד, די ברייטקייט פון זיין הארץ שטייגט איבער די ווייטקייט פון מזרח צו מערב... אַלע מלכים שעפּן פון זיין ליכט און וויסן. קענען אים זיינען אַלע ראַטגעבער און שטאַטסמענער געגליכן צו שטומע שאָף און נאַרישע אָקסן [1]. אַן אַנדער דיכטער דערקלערט, אַז „שמואל הנגיד שיינט איבער אונזער לאַנד, ווי בשעתו שמואל הנביא אין רמה און מצפה" [2]. שמואל הנגיד, וואָס איז ביי זיינע ברייטע רבנישע

---

1 ותר חכמה עד עמד בסודה — והבינה עד ידע מקומה... וכל מלך לאור פניו יהלך — וכל פנים תכסמו כּלמה, וכל שרים לפניו כשירים — וכל יועץ כרחל נאלמה...

2 שלמה גבירול אין זיין ליד „מי זאת כּמו שחר": לכי אל שמואל שעלה בארצנו — כּעלות שמואל בּרמה ומצפה. ווענן אַנדערע, פון אונז אַנטדעקטע און פאַרעפנטלעכטע גבירולס לויבלידער, וואו שמואל הנגיד ווערט געגליכן צו אַ „געטלעכער געשטאַלט" (מראותך כמראות אל), זע אונזער פריער ציטירטע אַרבעט אין Еврейская Мысль (איבערגעדרוקט אין „שירי שלמה בן יהודה" 1924, 188).

ידיעות געווען אויך א גרויסער בקי אין אלע וועלטלעכע וויסנשאפטן פון יענער צייט, האט געהאט זייער א באדייטנדיקע קולטורעלע ווירקונג אויף זיין דור, ווארום זיין אויטאריטעט האט שטארק מיטגעהאלפן צו פאר־גרעסערן די השפעה פון דער אראבישער קולטור אויפן יידישן קיבוץ. און שוין ביי זיין לעבן האט דאס שפאנישע יידנטום געבארן א גאונישע פערזענלעכקייט, וואס די רייכע יניקה פון דער שכנותדיקער קול־טור האט געגעבן די פולע מעגלעכקייט געהעריק אויסצונוצן אירע געוואלטיקע פעיקייטן און צו ווערן דער גרויסער מייסטער, וואס שאפט אומשאצבארע קולטורעלע אוצרות, ניט נאר פאר זיין סביבה, נאר אויך פאר די קומענדיקע דורות.

שלמה בן יהודה בן גבירול האט דער דאזיקער גאון געהייסן, דער ערשטער גרויסער דיכטער און דענקער, וואס דאס אייראָ־פעיִשע יידנטום האט געבארן.

א טרויעריקער דיכטער איז שלמה אבן גבירול געווען, דער ערשטער אייראפעיִשער דיכטער, וואס האט אין זיין הארצן געטראגן דעם טיפן „צער העולם", דעם וועלט־שמערץ, ווי עס הייסט אין דער אייראפעיִשער ליטעראטור. און טרויעריק און פינסטער איז אויך זיין לעבן געווען. דאס אומגליק האט אים געיאגט ניט נאר ביים לעבן, נאר אויך נאכן טויט: זיין בארימט פילאזאפיש ווערק האט, ווי מיר וועלן שפעטער זען, גע־וואנדערט אין משך פון לאנגע דורות איבער דער אייראפעיִשער דענקער־וועלט אוגטער א פרעמדן נאמען. נאך טרויעריקער איז געווען דער גורל פון זיין פאעטישער ירושה. די לידער־זאמלונגען 1 פון אלע איבעריקע באדייטנדיקע יידישע דיכטער פון יענער תקופה, ווי יהודה הלוי, משה און אברהם אבן עזרא, יהודה אלחריזי א. אנד., זיינען דערגאנגען צו אונז בשלימות, נאר שלמה גבירולס ביטערער מזל האט געטראגן, וואס זיין לידער־זאמלונג איז ניט אויפגעהיט געווארן און מיט דער צייט פאר־לארן געגאנגען; עס איז אפילו א לאנגע צייט געווען א ספק, צי האט איבערהויפט אזא „דיואן" פון גבירולס לידער עקזיסטירט. ביז צום סוף פונם 19טן יארהונדערט זיינען פון גבירולס וועלטלעכע לידער געווען באקאנט נאר קארגע צענדליקע, וואס מ'האט צופעליק געפונען אין אלטע כתב־ידן, מייסטנס פארשריבן דורך וויניק געניטע סופרים און אפשריי־בערם (קאפיסטן), וואס האבן מחמת עם־הארצות און ניט געניטקייט אנגעמאכט זייער פיל גרייזן, און עס איז אפט ממש ניט מיגלעך געווען

1 אין דער אראביש־שפאנישער תקופה האבן אזעלכע לידער־זאמלונגען געטראגן דעם אראבישן נאמען „דיואן".

אַרויסצוגעפינען דעם פשוטן פשט. ערשט אין משך פון די לעצטע יאָר־צענטן איז פעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז אין מיטלאַלטער האָט שלמה אבן גבירולס דיוואַן עקזיסטירט אין מערערע אָפּשריפטן. איניקע רעשטן פון אַזעלכע אָפּשריפטן האָבן די לעצטע צייט אַנטדעקט פאַרשיידענע געלערנטע (הרכבי, דאַווידזאָן, בראָדי א. אנד.) [1]; אויך דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות האָט געהאַט די זכיה צו אַנטדעקן דריי ביז איצט אומבאַקאַנטע רעשטן פון שלמה גבירולס רייכער ירושה, — ער האָט געפונען אין די אַלטע האַלב־פאַרפוילטע בלעטער אַ פּאָר צענדליק ביז איצט אומבאַקאַנטע שירים פון אונזער גרויסן דיכטער. און אונזער דיכטערס פּאָעטישע יצירות זיינען דער איינציקער זיכערער מקור, וואָס מיר קאָנען פון אים שעפּן וועלכע־ס׳איז ידיעות וועגן דעם דיכטערס לעבן. די ווייניקע פּרטים, וואָס געפינען זיך אין אַנדערע מקורים, זיינען מייסטנס לחלוטין פאַלש און מ׳קאָן זיך אויף זיי ניט פאַרלאָזן [2].

פון איניקע שירים זיינע איז געלונגען פעסטצושטעלן, אַז ער איז געבאָרן בערך אין יאָר 22—1021 אין דער שטאָט מאַלאַגע [3]. נאָך קליי־נערהייט האָט ער זיך באַזעצט אין סאַראַגאָסע און דאָרט זיין יוגנט פאַרבראַכט. דאָס איינציקע, וואָס מיר ווייסן פון זיינע יונגע יאָרן, איז דער גרויסער, ממש אומשטילבאַרער דורשט נאָך וויסן. „ויגעתי בחכמה מנעורי", „והיא היתה אחותי מנעורי", „והנה התבונה אֵם לנפשי והחכמה והדעת אחותי" (די פאַרנונפט איז מיין מוטער און די חכמה און דאָס וויסן — מיין שוועסטער), — דערמאָנט גאַנץ אָפט דער דיכטער [4]. אין איין ליד, וואָס שלמה גבירול האָט פאַרפאַסט אויפן 17טן יאָר פון זיין

1 .מער באַריכות וועגן דעם זע אונזער פריער ציטירטע אַרבעט.

2 צום ביישפּיל: סעדיה אבן דאַנאַן דערציילט (חמדה גנוזה 25), אַז שלמה גבירול איז געווען אַ תלמיד פונם באַרימטן גאון ר׳ ניסים. יענער האָט אָבער געלעבט אין אַפריקע און האָט נאָר אַ גאַנץ קורצע צייט פאַרבראַכט אין גראַנאַדע. שלמה גבירול איז אָבער געקומען קיין גראַנאַדע, ווען ער איז שוין אַלט געווען 24 יאָר און האָט שוין געשטט פאַר אַ גדול בישראל. דעמאָלט האָט ער זיך ווירקליך באַקאַנט מיטן גאון ר׳ ניסים און לכבוד אים פאַרפאַסט דעם שיר „שאלתם על לבבי" (פאַרעפנטלעכט אין ח. בראָדים „שער השיר" און איבערגעדרוקט אין „שירי שלמה ג׳ גבירול 1924, 81).

3 דערפאַר זיינען אַ סך רעליגיעזע פיוטים זיינע געחתמעט: שלמה מלקו (אַזוי האָט אין אַמאָליקע יאָרן געהייסן ביי ייִדן די שטאָט מאַלאַגע). ש. זאַקס׳ס אָנווייזונג, אַז גבירול פלעגט זיך אויך חתמ׳ען שלמה מלק, איז אַ בלויזער טעות, ווי מיר האָבן שוין אָנגעוויזן אין אונזער רוסישער אויסגאַבע ז. 22.

4 איינס פון זיינע נאָך ניט פאַרעפנטלעכטע יוגנט־געדיכטן פאַרענדיקט זיך מיט דער סטראָפע: „ולבשתי לבוש חכמה ומוסר והדעת אזרני רדידו" (די קליידער פון חכמה און מוסר טו איך טראָגן און וויסן האָט מיך מיט זיין שלייער באַצירט).

לעבן, ווערט דערציילט, ווי אזוי א נאָענטער חבר שטראָפט דעם יונגן דיכטער:

„פאַרלאַנג נישט צופיל, מיין פריינד, — ניט אַלץ קאָן מען דערגרייכן. דעם מענטשנס לעבן איז דאָך אזוי קורץ: אָט פלאַנצסטו א וויינגאָרטן, — ביזטו דען זיכער, אַז ס'וועט דיר געלינגען זיין זאַפט צו געניסן, איידער דו וועסט מיט דער וועלט זיך צעשיידן? און דו שטרעבסט דעם העכסטן שפיץ פון דער חכמה דערגרייכן, איַילסט באַרג אַרויף געשווינט ווי א הירש, לויפסט שנעל, ווי א רייטער איבער דעם טאָל אין דער נידער? דו שטרעבסט אין דער הייך צו די הימלען, אַהין, וווּ קיין אָדלער האָט נאָך ניט דערגרייכט מיט זיינע מעכטיקע פליגל און קיין מענטשלעכער פוס האָט נאָך ניט געטראָטן? דו ווילסט זיך גלייכן צו די פרייע פייגלען אין מדבר — און דיין גורל איז דאָך צו זיין נאָר דער עזאזל פון מדבר! טרעט אָפּ פון די וועגן פון חכמה, שטרעב ניט צו דעם, וואָס דו קאָנסט ניט דערגרייכן..."

שטאָלץ ענטפערט דער דיכטער דערויף:

„דאָס שענסטע און דאָס טייערסטע אין דער וועלט איז דאָך פאָרשן און וויסן! ווי געהאַסט וואָלט איך מיך אַליין, ווען איך זאָל אין דער חכמה פאַרגעסן און ווי א נישטיקער וואָרעם קריכן נאָך די ערדישע תאוות און קנעכטיש געניסן פון לעבן. ניין, מיין פריינד! ווי די לבנה באַגלייט אומדערמידלעך די ליכטיקע זון אויפן הימל, אזוי וועל איך ביי דער חכמה פאַרבלייבן איר שטענדיקער געטרייער באַגלייטער. אָך, מיין נישט, מיין פריינד, מיר קויפן די הכמה פאַר קליינגעלט אויף די רעשדיקע געמאַרקן פון לעבן! מיין נישט, אַז דער, וואָס האָט פון קוואַל פון דער חכמה גענאָסן, וועט אויך קריכן אין שטויב און קראַבלען נאָך גיריקע ביסן. די חכמה — זי איז דער ציל און ענדצוועק פון אַלע געטלעכע וועגן. זי איז דאָך דער שפיגל און אָפּגלאַנץ פון אייביקן ליכטקוואַל, זי האָט גאָט אַליין מיט זיין אַלמאַכט באַשאַפן" [1].

גבירולס גרוים דיכטעריש טאַלענט איז זייער פרי צייטיק געוואָרן און שוין ביי זעכצן יאָר האָט דער נאָמען פון דעם יונגן דיכטער געקלונגען אין די ווייטע לענדער. בעת דער גאון רב האַי איז געשטאָרבן

1 אינם ליד „בָּחַר מְהֻתָּלִי מִבְחַר שְׁבִיסוֹ", — צום ערשטן פאַרעפנטלעכט דורך ש. זַקש אין „ר' שלמה גבירול וקצת מבני דורו", 23—16. א בעסערן און גענויערן טעקסט פון דעם דאָזיקן געדיכט האָבן מיר געפונען אין אַן אַלטן כתב־יד אין לענינגראַדער ביבליאָטעק (זע אויך די נייע אויסגאַבע פון גבירולס לידער, 1924, I, 45).

(אינם יאָר 1038), האָט מען זיך פון בבל און מצרים געווענדט צו שלמה גבירול, ער זאָל אָנשרייבן אַ הספד [1].

דער דיכטער גופא האָט געפילט און פאַרשטאַנען, אַז ער איז איינער פון די אויסדערוויילטע, פון די יחידי סגולה, און שטאָלץ איז ער מודיע: „איך בין אַ דיכטער און געוועלטיק איבער אַלע פּאָעטישע פאָרמען! איך בין די האַרפע פאַר אַלע שפּילער און זינגער; מיין ליד איז אַ קרוין פאַר מלכים, אַ דיאַדעם פאַר די קעפּ פון אַלע האַרן און פירשטן" [2].

„זייער יונג בין איך נאָך, — דערקלערט גבירול אין אַן אַנדער געדיכט, — ערשט זעכצן יאָר געניס איך די וועלט, און דאָך בין איך דער שטאָלץ און די פרייד פון אַלע הערצער, וואָס לעכצן נאָכן קוואַל פון דער חכמה און אירע פאַרבאָרגענע סודות... מיין ליד קאָן פעלזן צעשפּאַלטן און פון האַרטע שטיינער אַ פרישן קוואַל געבוירן. די טויערן פון וויסן, וואָס זיינען פאַר מיין פאָלק פאַרשלאָסן, שטייען פריי פאַר מיר און אָפן. מיין וועג שטרעבט אין דער הייך צו די הימלען און צווישן די גלענצנדיקע-שטערן האָב איך מיין געצעלט אויסגעשפּרייט. מיין וואָרט וועט איינגעקריצט זיין אין זכרון פון אַלע קומענדיקע דורות, און אויף אייביקע צייטן וועט מיין ליד זיין די שטראָף-רוט פאַר אַלע פינסטערע מוחות" [3].

---

1 גבירול האָט רב האיס טויט באַקלאָגט אין פיר שירים. איין שיר „בְּכוּ עַמִּי" איז שוין פון לאַנג באַקאַנט. צוויי אַנדערע: „מי יחבוש נזר בנו יִשַׁי" און „ולא תבכון האָט הרכּבי פאַרעפנטלעכט, און דעם שיר „נגדעה קרן עדינה" האָבן מיר געפונען אין אַן אַלטן כתב-יד אין פעטערבורגער ביבליאָטעק און ערשט נים לאַנג פאַרעפנטלעכט אין Еврейская Мысль, I.

2 אֲנִי הַשַּׁר וְהַשִּׁיר לִי לְעֶבֶד,
אֲנִי כִּנּוֹר לְכָל שָׁרִים וְנוֹגְנִים
וְשִׁירִי הוּא עֲטָרָה לַמְּלָכִים
וּמִגְבָּעוֹת בְּרָאשֵׁי הַסְּגָנִים.

3 די דאָזיקע סטראָפן האָבן מיר צום ערשטן געפונען אין אַן אַלטן כתב-יד אין לענינגראַדער מלוכה-ביבליאָטעק (זע אונזער אַרטיקל אין „Еврейская Мысль" I, 126). אין אַן אַנדער, אויך ערשט נים לאַנג פאַרעפנטלעכטן ליד דערקלערט מיט שטאָלץ דער דיכטער:

בפי חַרבּי, ובלשוני חניתי,
וּמָגִנִּי וְצִנָּתִי — שְׂפָתִי
וְשִׁירִי על לבב שומעיו כפטיש —
יפוצץ צור, ואריק חמתי

(ביאַליק—ראַבניצקים נייע אויסגאַבע, III, 1).

אין אן אנדער ליד דערציילט דער 17=יעריקער דיכטער מיט גדלות, אז „אים באגריסט בבל און מצרים און חָנֵם וויל זיך באקענען מיט אים". „מיר האט די וועלט איר טיפן סוד אנטפלעקט" — זאגט מיט שטאלץ דער דיכטער [1]. און אגב שטרייכט ער אונטער, אז ער איז בקי אין אלע וויסנשאפטן פון יענער צייט און „זיין נשמה איז באפריינדעט מיט די ליכטיקע שטערן אין הימל".

נאר אט פאר דער דאזיקער נשמה, וואס איז געווען „באפריינדעט מיט די ליכטיקע שטערן אין הימל", האט די פשוטע זינדיקע ערד מיט אירע געגוסן און פרייד זייער פרי איר חן אנגעווארן. פאר דער פריער צייטיקייט האט דער יונגער דיכטער זייער טייער באצאלט. דער שטאר= קער דורשט נאך וויסן האט זייער שעדלעך געווירקט אויף דעם יונגן, נאך ניט אנטוויקלטן קערפער. גרויסע פיזישע ליידן האט דער דיכטער געמוזט אויסשטיין שוין אין די יונגע יארן. אין די לידער, וואס ער האט פארפאסט אלס 16—17 יעריקער יִנגלינג, זיינען שוין פול מיט הארצ= רייסנדיקע געשרייען: „די קרענק האט מיין קערפער צעשטערט; „איך וועלגער זיך גאנצע נעכט אויף מיין געלעגער, ווי אויף דערנער און שטעכעדיקע ריטער"; „פארפלוכט זאל זיין די קרענק, וואס האט מיין פלייש אויפגעפרעסן" [2]. „אינם אומדערזעטלעכן דורשט נאך וויסן — קלאגט זיך דער דיכטער — האב איך מיין געזונט פארלארן, ווי אנדערע אין פלאם פון דער ליבע" [3]. „אויסגעצערט איז מיין לייב, א שוואכע פליג קאן אים אויף אירע פליגלען אוועקטראגן" [4].

---

1 ועמי לחשה תבל בסודה — כאלו השקתה נפשי אשושה.

2 וְהִנֵּה הָחֳלִי בִּלָּה בְשָׂרִי —
וְהִכְאִיב לֵב וְהִבְהִיל רַעֲיוֹנִים —
וְאֶתְגּוֹלֵל בְּצִירִים עַל יְצוּעַי
כְּמִתְגּוֹלֵל עַל קוֹצִים וְצִנִּים;
וְהִנֵּה הָחֳלִי כִּלָּה בְשָׂרִי —
חֲמָסִי עַל חֳלִי כִּלָּה שְׁאֵרִי.

(השלח, XXV, 558; איבערגעדרוקט אין ביאליקס און רבניצקיס
נייער אויסגאבע פון גבירולס שירים, I, 51).

אייניקע פארשער זיינען זיך משער, אז גבירול איז געווען קראנק אויף שווינדזוכט.

3 הֵן מִדְּרוֹשׁ חָכְמָה בְּשָׂרִי גֹּאֲלָ — וּבְשַׂר אֲחֵרִים אַהֲבָה אוֹכֶלֶת (דוקס, „שירי שלמה", 38; נייע אויסגאבע, I, 25).

4 נָבַל מֵרֹב חֳלִי עַד כִּי נְשָׂאוֹ זְבוּב קָטָן בְּאֶחָד מִזְרוֹעָיו (נייע אויסגאבע, I, 125).

אומצופרידנקייט און טיפע ספקות האָבן זייער פרי דערוואַכט אינם האַרצן פונם קראַנקן דיכטער. „שְׂפָתַי לְבָבִי מְנֹעוּרַי" — שוין פון קינד־הייט אָן טוט מיין האַרץ מיך שטראָפן, — קלאָגט זיך דער זעכצניאָריקער דיכטער. „אַ זעכצניאָריקער און שוין אַזוי אַלט", — זאָגט וועגן זיך דער דיכטער גופא. און ער, דער „זעכצניאָריקער", ווענדעט זיך מיט גרויס ווייטיק צו זיין פאַרשטאָרבענער מוטער: „אַך, וויי צו מיר, וואָס האָסט מיך אויף דער וועלט געבראַכט! ווי גוט וואָלט געווען, זאָלסט אָן עקרה בלייבן!"[1].

שוין אין די יונגע יאָרן איז דער שמייכל אָפּגעשטאָרבן אויף דעם דיכטערס ליפּן; פרי האָט זיך זיין ליד אין מרה שחורה איינגעהילט; אומבאַקאַנט איז אים דאָס געזאַנג פון ליבע געבליבן, — דער גרויסער טרויער האָט עס פאַרטריבן[2].

„די נשמה מיינע — קלאָגט זיך דער דיכטער — האָט פאַר מיר די טירן פון טרויער ברייט אויפגעמאַכט, און די טויערן פון יוגנט — פעסט אונטער מיר פאַרשלאָסן!"[3].

דעם דיכטערס גרויסער פאַרשער־גייסט האָט זיך זייער פרי באַקאַנט מיטן שאַרפן מעסער פון ספקות און קאַלטן אומבּרחמנותדיקן ביטול. דער דיכטער, וואָס האָט מיט אַדלער־שטאָלץ דערקלערט: „מְגַלַּת שְׁחָקִים עֲצוּרָה בְּלִבִּי" — די גאַנצע וועלט איז אין מיין האַרץ איינ־געשלאָסן[4], — איז שוין פון די יונגע יאָרן אָן געווען פאַרסמט מיטן עקל צו דער נישטיקייט פון דער וועלט און קליינלעכקייט פונם לעבן. דערצו אָבער, — און דאָס איז באַזונדערס וויכטיק אונטערצושטרייכן ביי אַ דיכטער פון טיפן מיטלאַלטער, — טראָגט זיין שמאַרץ־געפיל אַ ריין עולמישן כאַראַקטער, אָן אַ שום רעליגיעזן בייגעשמאַק. און דאָס דערנעענטערט אַזוי דעם יונגן גבירולס דיכטונג צו דער מאָדערנער וועלט־אַנשויאונג, און דער היינטיקער אייראָפּעער דערפילט אין די פאַר׳אוּשטע

---

1 וְאוֹי לִי כִּי יְלִדְתִּנִי, הֲלֹא יוֹם הֱיוֹתֵךְ — טוֹב — כְּמוֹ אִשָּׁה עֲקָרָה.

2 אין דער פּאָעטישער ירושה פון שלמה גבירול איז ניטאָ קיין איין ליבע־ליד. מיר האָבן אַפילו יאָ געפונען אין אַן אַלטן כתב־יד אין לענינגראַדער מלוכה־ביבליאָטעק אַ קליין ליבע־ליד, וואָס טראָגט גבירולס נאָמען. מיר זיינען אָבער זייער מסופק, צי דאָס ליד געהערט ווירקלעך אים (זע אונזער אויבן־ציטירטן אַרטיקל).

3 דלתי יגונים פותחה אלי, הַבִּי — דלתי נעורים אחרי נועלת (אינם ליד „לוּ היתה נפשי").

4 אין דעם צום ערשטן דורך אונז פאַרעפנטלעכטן ליד „שמש מרומים" (זע ביאַליק־ראַבניצקיס אויסגאַבע, I, 187).

סטראָפן פונם מאַלאַגער דיכטער פון דעם עלפטן יאָרהונדערט דעם אָפּ־קלאַנג פון זיינע אייגענע שמערצן און ליידן [1].

„דאָס לעבן — קלאָגט זיך דער דיכטער — האָט ווי אַ שלאַנג די טריט מיר געביסן... בכדי די אָדלער זאָלן אין די הימלען ניט פליען, האקט דאָס לעבן זיי אונטער די פליגלען. אויך איך בין צו אַזאַ אָדלער געגליכן, אויך איך ליג מיט צעבראָכענע פליגלען" [2].

און פול מיט יאוש קלינגט דאָס ליד פונם 17־יאָריקן דיכטער:

„מיין געזאַנג איז אין טרויער געהילט, מיין ליד איז מיט זיפצן דורכגעדרונגען. דערהער איך פון פרייד און געלעכטער — ווײן איך מיט ביטערע טרערן... מיר האָט געזאָגט מיין פריינד: צי פּאַסט ביי זעכצן יאָר באַקלאָגן דעם עקל פון לעבן? און שוין ביי דער יוגנט באַגינען טרויעריק דעם קאָפּ אַנבויגן, ווי די בלאַסע ליליע אונטער די ברענענדיקע שטראַלן?" — אך! פון קינדוויז אָן נאָגט דער טרויער מיין האַרץ, און פאַראומערט איז מיין נשמה. דעם סוד פון לעבן האָב איך באַגרייפן געוואָלט, נאָר אומזיסט איז מיין שטרעבן געווען. אומגעשטילט און פאַרשמאַכט איז מיין גייסט געבליבן!.. מיר זאָגט ווידער מיין פריינד: „צי

1 די נישטיקייט פון דער ערדישער וועלט און פונם מענטשנס לעבן איז, אמת, אַ גאַנץ געוויינלעכער מאָטיוו אין דער אַלטער העברעישער פּאָעזיע. נאָר ביי אַלע אַנדערע עלטערע דיכטער, אַ חוץ גבירולן, טראָגט דער דאָזיקער מאָטיוו אַ ריין רעליגיעזן כאַראַקטער און שעפּט יניקה פון דעם פרומען „תשובה"־געפיל. דאָס זיינען פּאַקטיש גיט קיין לידער, נאָר „סליחות", דברי־מוסר איבערגעאַרבעט אין פערזן. עס איז גענוג צו דערמאָנען די דידאַקטישע סטראָפן פון דעם באַקאַנטן פייטן, וואָס האָט געלעבט אין גבירולס צייטן, יצחק אבן גיאת:

מה יתרון לאדם — כעוף יתעופף כבודם
ואיך יתגאו בעודם — ופתאם יבוא אידם
יבין איש־לֵב ונבון — כי סוף לְרִקָּבוֹן
ומעפר חֻצְּבנו — ועתה עָדָיו שַׁבנו.

יום יום הוחילו — למות ואל תחילו
כי חייכם מותכם — ימיתתכם חייכם...
כי אין בתבל הועל — כי אם בטוב פעל
תכלית שישה אבל — וראשה וסופה הבל.

2 וּפֶתַן הַזְּמַן נָשַׁךְ עֲקֵבָי...
וּבַל אָעוּף עַל גָּבְהֵי מְזִימוֹת,
יְקַצֵּץ בַּעֲדִי כַּנְפֵי נְשָׁרָיו,
וְהָיִיתִי כְּמוֹ נֶשֶׁר אֲשֶׁר בַּל —
לָרוּם יִגְבַּהּ — וְנִמְרְטוּ אֲבָרָיו...

(אינם באַקאַנטן ליד „כשרש עץ").

קאָן מען דען העלפן מיט קלאָגן? ניט מיט טרערן שטילט מען דעם צער, און געוויין קאָן ניט היילן קיין וווּנד. שווייג בעסער, מיין פריינד, און פאַרגעס ניט צו האָפן!" — צי קאָן דען די האָפענונג העלפן? און קאָן מען דען האָפן אָן אויפהער? ווער ס'טראָגט אַ שטערבלעכע ווונד אינם האַרצן, ביי' ווענען די נשמה איז געבראָכן — דער קאָן שוין קיין תרופה ניט געפינען!" [1].

איין איינציקער ליכטיקער שטראַל האָט באַשיינט דעם דיכטערס יוגנט — דאָס איז די פריינדשאַפט מיט אַ באַדייטנדיקער פערזענלעכקייט, מיט דעם געלערנטן אַסטראָנאָם יקותיאל בן יצחק (בן חאַסאַן אין אַראַביש). די דאָזיקע פריינדשאַפט האָט גבירול באַזונגען אין אַ סך שיינע לידער:

„איבער אונזער הימל — פאַרזיכערט דער דיכטער — איז אַ ליכ־טיקער שטערן אויפגעגאַנגען; יקותיאל איז זיין נאָמען, און פאַרבלענדט זיינען קעגן אים אַלע איבעריקע שטערן אין הימל" [2].

דער דיכטער ווענדט זיך צום רוח־הקודש, צו דער געטין פון געזאַנג, וואָס שוועבט איבער אים: „ליבלעך טייבעלע, דו ליליע פון שרון! קום אַהער אין דיינע גאָלדענע, מיט גלעקלעך געברעמטע קליידער, וואָס בלענדן ניט מינדער, ווי דער מאַנטל פון אהרן הכהן. דערזע איך דיך — דאַכט זיך מיר, די ליכטיקע זון איז אין איר גאַנצער פראַכט דער־שינען. זעץ זיך ביי מיר, מיין געליבטע! אַנטפּלעק פאַר דיין פריינד די בשמימדיקע בלומען פון שיינקייט. נעם די האַרפע, די ציטרע אין האַנט, אַלע כְּלֵי־זֶמֶר, וואָס דעם מענטשנס האַנט האָט באַשאַפן, און זינג דיין געזאַנג פון לויב, באַזינג דעם געליבטן, אויסדערוויילטן, דעם בעסטן פון אַלע האַרן און פירשטן — באַזינג יקותיאלן, דאָס ליכט פון דער וועלט, דעם שטאָלץ און האָפענונג פון אונזער דור" [3].

---

1 דאָס ליד „מליצתי בדאגתי הדופה" איז אַ סך מאָל געדרוקט. אַמעריכטיקסטן איז דער טעקסט ביי דאַוו דזאָנען אין: Quartly Rewiew, 1913, IV, 68 איבערגעדרוקט אין דער נייער ביאַליק־ראַבניצקיס אויסגאַבע, I, 3.

2 כּוכב אשר דָּרַך במשקפנו — החשיך באורו כּוכבי נשפנו.

3 וְאַתְּ יונה, חבצלת שרונים — ושוּלַיִךְ מְלֵאים פעמונים
וְרִמּוֹנֵי מְעִילַיִךְ זהובות — אשר ידמו מעילי אהרונים.
ועת צאתך לְעֻמָּתִי אֲדָמָה — הליכתך כשמש במעונים.
שבי פֹּה, יעלת חן, לנגדי — העירי לדודך השושנים
קחי התֹּף וחנבל ושירי — בּנגוּנַיִךְ עֲלֵי עשור ומינים
וקומי הַלְּלִי דודך בּחירך — יקותיאל נשיא שרים ורוזנים
מאור עולם, יסוד אַדְנֵי מכוניו — ועמודי מרומים בו נכונים,
אשר כל רוזניו אליו מְיַחלים — ולדבריו מְיַחֲלִים כל סגנים.

באַלד איז אָבער אויך דעם דיכטערס איינציקע פרייד אויפֿן טראַגישסטן אופֿן צעשטערט געוואָרן: אין יאָר 1039 איז יקותיאל אומגעקומען; שונאים האָבן אויף אים אַ בלבול געמאַכט און מ׳האָט אים מיטן טויט באַשטראָפֿט.

דעם פֿריינדס טראַגישער טויט האָט געמאַכט אַ געוואַלדיקן רושם אויפֿן יונגן דיכטער. „אויב יקותיאלס טעג האָבן אַ סוף גענומען, וועלן אויך די שטערן אין הימל ניט אייביק שיינען״ [1], — אַזוי הייבט זיך אָן גבירולס באַרימטע פּאָעמע פֿון צוויי הונדערט סטראָפֿן, אין וועלכער ער באַוויינט דעם טויט פֿון זיין אומגליקלעכן פֿריינד. פֿול מיט שטילן אומעט איז אויך זיין קליין עלעגיש ליד „ראה שמש״:

„זע, ווי רויט די זון איז ביים אונטערגיין, ווי אין ברענענדיקן פּורפּור איז זי אָנגעקליידט. דער קאַרמין־געפֿאַרבטער מערב האָט מיט גאָלד אויסגעשטיקט אי צפֿון אי דרום; די פֿאַרמָרה־שחורהטע ערד האָט זיך אין נאַכט־מאַנטל איינגעהילט. עס וואַקסן די שאָטנס און שטאָקפֿינסטער איז דער הימל געוואָרן. דאָס איז זיין טרויער־קלייד נאָך יקותיאלס טויט״ [2].

נאָך יקותיאלס טויט איז דעם דיכטערס מרה־שחורה נאָך מער געוואַקסן. „דאָס לעבן — קלאָגט זיך דער דיכטער — האָט מיר אין האַנט דעם פֿולן בעכער פֿון טרויער דערלאַנגט און שטרענג מיר באַפֿוילן אויסליידיקן אים ביז צום טראָפּן דעם לעצטן״ [3]. און פֿול מיט געוואַלדיקן יאוש קלינגט זיין האַרצרייסנדיק ליד „אחי תבל״ [4].

„אוי, קינד פֿון דער ערד, ווי אַכזָריש איז דיין מאַמע! — זי פֿאַרצוקט אירע אייגענע קינדער, נאָך איידער זיי האָבן פֿון דער וועלט וואָס

---

1 די פּאָעמע „זעקת שבר״ איז עטלעכע מאָל איבערגעדרוקט. באַזונדער האָט זי אַרויסגעגעבן בן־יעקב אין יאָר 1846.

2 רְאֵה שֶׁמֶשׁ לְעֵת עֶרֶב אֲדוּמָּה —
כְּאִלּוּ לָבְשָׁה תוֹלָע לְמִכְסָה.
תְּפַשֵּׁט פַּאֲתֵי צָפוֹן וְיָמִין —
וְרוּחַ יָם בְּאַרְגָּמָן תְּכַסֶּה.
וְאֶרֶץ עֲזָבָה אוֹתָהּ עֲרוּמָּה —
בְּצֵל הַלַּיְלָה תָּלִין וְתֶחֱסֶה.
וְהַשַּׁחַק אֲזַי קָדַר, כְּאִלּוּ
בְּשַׂק עַל מוֹת יְקוּתִיאֵל יְכֻסֶּה.

3 וְשָׂם תֵּבֵל בְּיָדִי כּוֹס יְגוֹנִים — וְעָלַי הִפְקִדָה לִמְצוֹת שְׁמָרָיו (אינם ליד „רשרש עץ״).

4 נייע אויסגאַבע, I, 137.

גענאסן! וואלטן די ערדישע קינדער אפענע אויגן באקומען — אין א וויסטן מדבר וואלטן זיי די ערד פארוואנדלט! וואלטן מענטשן דאס פאר־שטאנען, וואס מיין הארץ האט באגריפן, — מיט שפאט און מיט גאל וואלטן זיי די ערד באשפיגן!.. אז ווי נמאס איז מיר די ערד, עס עקלט פון איר שאנד און פארדארבנקייט!.. מיר, קינדער פון דער ערד, מיר **צאפלען זיך אלע אין איר פארשאלטענעם נעץ; מיר טראגן אלע איר**

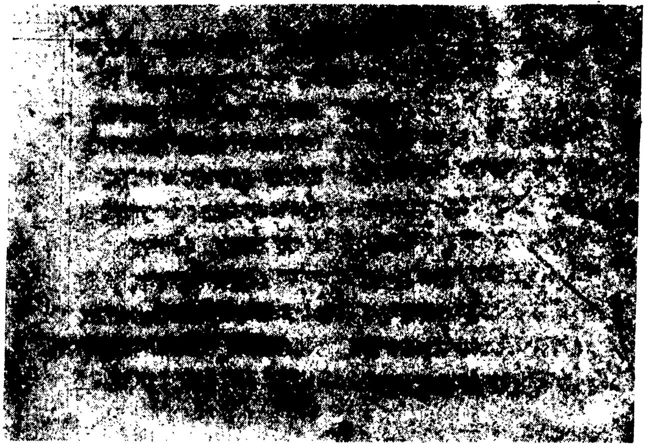

א בלאט פון איינעם פון די דריי פראגמענטן פון גבירולס דיוואן, וואס געפינט זיך אין לענינגראדער מלוכה־ביבליאטעק.

הטאים־שטעמפל אויפן שטערן; מיר שפיגלען אלע אפ איר שרעקלעך בילד, — פארוואס זשע ציטערן מיר אזוי פארן טויט און זיין נאכנען פילט אונז אן מיט שרעקן? וואס האט עס אזוי מורא דער מענטש? וואס האלט ער זיך נאך אין דינגען? דער טויט איז דאך אונזער גואל — און מיר ציטערן גאר פאר זיין בעכער! מיט דאנק דארפן מיר זיין גע־בענטשטן זאפט גענוסן".

אונטער די ברענענדיקע שטראלן פון דער אראבישער שפאניע, ווו דאס לוסטיקע לעבן האט געשלאגן ווי א הייסער קוואל, האבן אויך די ארטיקע יידן מיט חבֿרות גענאסן פונם פריילעכן לעבנס־בעכער. די יידישע יוגנט פון די רייכערע קלאסן האבן נאכגעטאן דער אראבישער, פארבראכט געמיטלעך די צייט אין וויינגערטנער, אין כנופיות זיך פאר־זאמלט ארום די פולע וויינבעכערס, דורך די נעכט פריילעכע לידער געזונגען, געשפאסט און געלאכט, און איינער דעם אנדערן מיט לוסטיקע וויצן מכבד געווען. אפילו אונזער פארמרה־שחורהטער דיכטער פלעגט, ווי עס שיינט, גאר אין די יונגע יארן אויך אמאל פארברענגען די צייט

אין אזא פריילעכער געזעלשאפט. עס איז אפילו פארבליבן פון אים (אמת, אן איין און איינציקס) א וויציק וויין=ליד, וואס ער האט געשאפן בעת ער האט אן אוונט פארבראכט צוזאמען מיט א גאנצער חברה ביי איינעם מיטן נאמען משה. דער בעל=הבית איז, ווי עס שיינט, א שטיקל קמצן געווען, און האט זיינע פריילעכע געסט מכבד געווען מיט וויין אין זייער א קנאפער מאס. צום סוף האט דער עולם געמוזט אנפילן די ליידיקע בעכערס מיט פּשוטן וואסער. דא האט גבירול דעם קארגן בעל=הבית א בייסנדיק ליד געזונגען [1]. דאס דאזיקע וויין=ליד האט אינם 17טן יארהונדערט אן אומבאקאנטער איבערגעזעצט אויף פראסט יידיש. די איבערזעצונג איז אפילו ניט שטארק געלונגען, דאך באנוצן מיר זיך מיט איר, ווייל עס איז קיין בעסערס ניט פארהאן [2]:

מיין גוטער אלטער שטארקער וויין,
וושר (וואסער) וויל דיין מיינשטער זיין.
קיין גיזאנג וויל אין מיין מול הריין,
וואל (פול) וַשֶׁר, וואל וַשֶׁר.

איך האב קיין וויין, דיא אויגן מיין,
איך האב קיין וויין, דיא אויגן מיין
רינן וושר, רינן וושר.

ווי וויל דש ברוט אין מיך גֵין,
מיין גישפייז האט קיין געשמאק מֵין,
ווייל די בעכר ור (פאר) מיר שטֵין
מיט וושר, מיט וושר.

שפילט משה [3] און טריקנט דש מער,
ווייאר בון מצרים דען שטענקט ער,
אבער אונזער הויז הער [4], דער שעפט וושר, שעפט וושר.
איך הב וגו׳

---

1 יעדע סטראפע פון דעם דאזיקן ליד פארענדיקט זיך מיטן בייגעזאנג: „כְּבְלוֹת יֵינִי, תֵּרַד עֵינִי פַּלְגֵי מָיִם“. ליידער איז דאס קונציקע ליד דערגאנגען צו אונז ניט בשלימות. עס פעלן אין דער מיט וויניקסטנס צוויי סטראפן, וואס ס׳איז לייכט ארויס־צוזען פונם אקראסטיך. די ראשי־תבות פון די אנפאנג־סטראפן דארפן מאכן: „שלמה קטן“. די פארלעצטע צוויי סטראפן פעלן אבער, און די ראשי־תבות מאכן בלויז: „שלמה ...ן“.

2 די איבערזעצונג האט צוערשט פארעפנטלעכט שטיינשניידער אין „איזר. לעטערבאדע“, IV, 13.

3 משה בן עמרם.

4 ויאס טראגט אויך דעם נאמען משה.

לייכט בין איך גלייך צו דיזר ורישט [1]
אז דער וורֹאש (פראָש) אם וושר אישט
מיין מול אז ער איז גרישט מיט גזנג וושר
מיט גזנג וושר.
איך הב וגו׳

נזיר ווערט מיר צו זיינם ענד
אז קינט רכב [2] אין זיינם אילענד
ער און זיין הויז גיזינד שעפפען וושר. שעפפען וושר.
איך הב קיין וגו׳

מיט דער צייט אָבער, וואָס מער ס׳איז געוואַקסן די מרה־שחורהדיקע שטימונג ביים דיכטער, אַלץ אָפּגעזונדערטער איז ער געוואָרן פון מענטשן, אַלץ מער האָט ער זיך אָנגעהויבן דערווייטערן פון זיינע יוגנט־פריינד. אין איינעם פון זיינע לידער באַשרייבט דער דיכטער גופא, ווי פאַרחידושט די ערשטע צייט זיינע חברים זיינען געווען. זיי האָבן געפּרוּווט אים טרייסטן מיט רייד, פאַרטרייבן זייַן טרויער און דערוועקן אין אים דעם חשק און לוסט צום לעבן.

„דיינע טייכן טרערן קאָנען דאָך בערג פאַרפליצן. פאַרוואָס באַזינגסטו ניט דעם וויין, באַגריסט ניט דעם שוימענדיקן בעכער? פאַר אים וואָלט דאָך דיין טרויער אַנטלאָפן, ווי דער דערשראָקענער פיינד פאַרן שאַרף פונם שווערד. „יאָ, אמת, — האָב איך זיי געענטפערט, — דערטרונקען ווערט אינם בעכער דער אומעט, דער צער און דער שמערץ ווערט פאַרגעסן; דער וויין באַשאַפט פליגל, וואָס באַפרייען פונם אַלטעגלעכן יאָמער און הייבן אָן טראָגן אין די ליכטיקע הימלען פון פרייד און געלעכטער... מיר קאָן אָבער דער בעכער ניט העלפן! גרויס מעג ער זיין ווי דער ים־סוף, דאָך וועט ער דער אָפּגרונט ניט ווערן, וואָס זאָל מיין אומעט איינשלינגען! און ריזיק גרויס וואַקסט אַלץ מיין טרויער, ער קאָן די וועלט באַדעקן. מיין האַרץ רייסט ער אויף שטיקער, מיין בלוט, מיין מאַרך פאַרצערט ער, ווי היים־פלאַמענדיק פייער... איך שריי אין דער פינסטער פאַר ווייטיק און צער, און די טונקעלע נאַכט — זי הילט מיך איין אין איר מאַנטל, און פאַרשטומט ווערט מיין געשריי, דערשטיקט ווערן מיינע זיפצן... [3].

[1] ורישט — פריסט, ד. ה. צו דער דאָזיקער צייט.

[2] די ביבלישע בְּנֵי־רֵכָב, וואָס פלעגן ניט טרינקען קיין וויין.

[3] דאָס ליד „רביבי דמעך היו רסיסים".

נאָך מיט ווייט טיפערן יאוש איז דורכגעדרונגען א צווייט ליד גבירולס, וואָס איז, ליידער, צו אונז דערגאַנגען אין זייער א פאַרגרייזטן צושטאַנד, אַז עס איז ערטערווייז ממש אוממיגלעך צו דערגיין דעם פשט. דאָס ליד[1] הייבט זיך אָן מיט ריין-אָריענטאַלישע בילדער און פאַרגלייכן: „דער טרערן-שטראָם וואָלט מיינע באַקן אין א פרוכטבאַר פעלד אומגעוואַנדלט, וואָלטן פרישע טרערן-קוואַלן די ערשטע ניט פאַר-טריבן. ווי נאָר די ביטערע טרערן פאַרהאַלטן א רגע זייער רעשיקן שטראָם, דערשרעקן זיי שרעקלעכע זיפצן, און שנעל לויפן זיי ווייטער פון פחד געטריבן... די נאַכט איז ביי מיין געוויין דער שומר, די שטאָק-שטילקייט היט אָפּ מיינע זיפצן און די שטערן קוקן אַראָפּ פונם בלויען הימל, הערן זיך איין אין מיינע האַרץ-געשרייען און סודן זיך איינער צום צווייטן... — — — אין די לאַנגע נעכט לעבן-אויף אין זכרון די גאָלדענע יוגנט מיט אירע ליכטיקע טעג, שיין און פילפאַרביק, ווי א שנור אַפּאַלן און פינקלדיקע רובינען. איצט איז מיין טאָג ווי די נאַכט פאַרחושכט; דעמאָלט האָבן אויך די נעכט געשיינט און געלויכטן... ווי נאָר דער טרויער האָט געזאָלט דערוואַכן, גלייך האָב איך צו די פריינד געטאָן איילן, וואָס האָבן די טרויבן געטרעטן און זייער בלוט אָן רחמנות געגאָסן... אין בלוט די הענט, — און דאָך ניט קיין מערדער! זיי האָבן ניי לעבן געשאַפן, דעם קוואַל דערגראָבן פון פרישע געטלעכע כוחות. אויך אין מיין האַרצן האָבן זיי גלייך אָנגעצונדן דעם זיסן רויש פון ברענענדיקע באַגערן; און בעת די זון האָט פאַר דער מלכה נאַכט איר קאָפּ איינגעבויגן, האָבן זיי פאַרשיכורט באַקן געקושט שענער פון דער לייכטנדיקער זון...

„און פלוצלינג דערוואַכט טיף אין האַרצן דער געדאַנק פול מיט טרויער און יאוש: א פאַרבלענדעניש איז דאָך די באַרוישנדיקע שיינקייט, ווי נישטיק און קליין איז די פרייד און די לוסט, און אויך די וואָס לאַכן און טאַנצן פאַרשיכורט פון געניס און פאַרלאַנגען, — ביי זיך אין געצעלט שרייען זיי אויף פאַר גרויס ווייטיק און וויינען מיט ביטערע טרערן...[2]

דער דאָזיקער געדאַנק: „ווי נישטיק און קליין איז די פרייד און די לוסט" באַקומט ביים דיכטער אַלץ מער שליטה, וואָס מער עס וואַקסט ביי אים דאָס שטאַלצע זעלבסטבאַוווּסטזיין... אַלץ וויניקער קאָן אים

1 דאָס ליד „אולי דמעות בחרי נדחו".

2 די ווייטערדיקע פיר שורות זיינען שטאַרק פאַרגרייזט און דעם דיכטערס געדאַנק בלייבט אָפּגעריסן אין דער מיט.

באפרידיקן די וואכעדיקייט פון אלטעגלעכן לעבן מיט זיינע קליינלעכע אינטערעסן. אט די דאזיקע שטימונג ווערט שארף און בולט אויסגע־דריקט אינם שיינעם שיר „הפרש לילה" [1].

„די נאכט האט שוין אירע פליגל פארשפרייט און זיך א לאז געטאן די זון צו פאנגען... דעם ליכטיקן שיין האט זי מיט איר מאנטל באַ־דעקט; די לבנה האט זיך אין איר גרינעם קראנץ אויסגעצירט און איז באלד אונטער דעם וואלקן פארשוווּנדן, וואס האלזט זי און קושט זי מיט ליבשאפט. אלץ איז ווי פארגליווערט; נאר קוים צו באמערקן האט די מירטע א צאפל געטאן אין איר לייכטן זיסן דרימל. לאנג האב איך אין דער נאכט איינגעקוקט, און פארחידושט האבן אירע ליכטער אין הימל געפרעגט: וואס האסטו, מענטש, דא צו טאן?..

— — — — — — — — — — — — — —

„מיינע פריינד זיינען מילד מיט זיסע רייד, מיין הארץ־שמערץ ווילן זיי שטילן. אומזיסט די מי! נישט צו לינדערן דעם ווייטיק, נישט צו היילן איז די ווונד. דער גיהנום־פלאם פון נבוכדנאצרס פייער־אויוונס איז אויך ניט ביכולת אויסצוברענען דעם קוואל פון מיינע ביטערע טרערן. איך האף ניט אויפן פרימארגן: יעדער קומענדיקער טאג איז א פרישע טעסט, א נייער פרוושטיין פאר מיינע גרויסע ליידן... מ'זאגט מיר אלץ: „נוץ אוים דעם מאמענט און גענים די עשירות פון לעבן". דער וויינגארטן פון לעבן איז אבער געגרייט בלויז פאר קליינינקע נישטיקע מענטשן, וואס קראבלען און רייסן מיט גיריקע הענט די נאך נישט צייטיקע פרוכטן. און דער שטאלצער לייב — ער קאן זיין הונגער ניט שטילן מיט פארטריקנטן גראז און שפריי, וואס ווערט פונם ווינט צעטראגן... אין דער הויכער רחבות, צו די פרייע הימלען לעכצט מיין נשמה, — מיך קאן ניט באפרידיקן די פלאכע זאמדיקע וויספע; איך בין ניט פון יענע, וואס קניען אונטערן יאך פונם לעבן, מיין קאפ וויל איך ניט בויגן און איבער מיין אייגענעם גורל וויל איך זיין דער האר און באפעלער. זאל ווי טרויעריק זיין מיין מזל, זאל דער טל פון ברכה ניט דערפרישן מיין לעבנס־גארטן און פול מיט שטיינער מעג זיין מיין שווערער לעבנס־וועג, — ניט געבויגן וועט ווערן מיין שטאלץ, ניט בלענדן וועלן מיך די נישטיקע גאבן פון לעבן"...

וואס גייסטיק רייפער דער דיכטער איז געווארן, אלץ מער איז געוואקסן אין אים דאס געפיל פון פרעמדקייט און איינזאמקייט.

---

1 צום באדויערן איז דער טעקסט אויך פון דעם דאזיקן ליד ערטערהייז שטארק פארגרייזט.

„שיין איז אמאָל די וועלט געווען, — איך בין אָבער צו שפּעט געקומען" [1], — קלאָגט זיך דער דיכטער. אַלץ מער וואַקסט די מחיצה צווישן אים און זיין סביבה, און מיט אונזער דיכטער האָט סוף־כּל־סוף פּאַסירט דאָס, וואָס געשעט ניט זעלטן מיט די גדולי הדור, וואָס שטייען בּאַדייטנדיק העכער פון דער סביבה: די אָפּגעזונדערטקייט און פרעמדקייט גייען בּיסלעכווייז איבּער אין קאַלטן בּיטול און אמתער שנאה. „מיין אויג נעמט אַרום די גאַנצע וועלט און דרינגט דורך די טיפעניש פון די מענטשלעכע הערצער" — דערקלערט מיט שטאָלץ דער דיכטער [2]. און אָט פאַר דעם שאַרפן, פונם רוח הקודש געבּענטשטן אויג האָט זיך אַזוי קלאָר און בּולט אַנטפּלעקט די נישטיקייט פונם אַלטעגלעכן לעבּן מיט אַלע זיינע קליינלעכע פריידן און פאַרלאַנגען, מיט זיין גאַנצער גייסטיקער פּוסטקייט, לעכערלעכער גאוה און אויפגעבּלאָזנקייט. דער דיכטער האָט געזען, ווי פיל פון זיינע אַמאָליקע חברים פּלייטים! זיך נאָכטאָן דער דעמאָלטיקער מאָדע: זינגען לידער, שרייבּן אָדעס און לויבּ־געזאַנגען, שפּילן די ראָלע פון מעצענאַטן און פלעגער פון וויסנשאַפט און קונסט, אין וועלכע זיי האָבּן געהאַט גאַנץ קנאַפּע ידיעות. דער דיכטער האָט אין דעם געזען אַ פּחיתות־הכּבוד און לעסטערונג פון דעם, וואָס איז אים געווען אַזוי ליבּ און טייער; זיין מעכטיק ליד איז דערפאַר געוואָרן די שטראָף־רוט, מיט וועלכער ער האָט געמשפּט די פאַרשוועכונג פון די הייליקטימער, און מיט האַס און פאַראַכטונג האָט ער געשטעמפּלט פאַר דער גרויסער עוולה זיין דור און זיין סביבה.

בּעת מ׳האָט בּיי אים געפרעגט, פאַרוואָס ער, דער פון גאָט־געבּענטשטער דיכטער, איז אַ צייט לאַנג אַנטשוויגן געוואָרן, האָט ער מיט כּעס און צער געענטפערט:

„ווי זאָל איך זינגען, אַז אין אונזערע טעג שטרעקט־אויס יעדער נאַר און ליידיקגייער זיין האַנט צום דיכטער־קראַנץ. דעם קיניגלעכן מאַנטל האָט מען פונם ליד אַראָפּגעריסן און אין בּעטלערישע לומפּן איינגעהילט. די שטאָלצע מלכּה האָט מען פונם טראָן געשלעפּט און מיט שמוציקע הענט איר ריינקייט בּאַפלעקט. דאָס נבֿיאיש געטלעך וואָרט איז אַ צייט־פאַרטרייבּ געוואָרן, דאָס הייליקע פייער — צו אַ שפּילציַיג פאַרשוועכט... מענטשן פון וויסן, געבּענטשטע פון גאָט, זיינען אַלע פאַרשוווּנדן: זיי זיינען מיט גאווה, זיי זיינען מיט חוצפּה פאַרטריבּן געוואָרן דורך טעמפּע עמי־הארצים און גייסטיקע סריסים... בּיי זיי איז ניט טייער קיין חכמה,

---

1 ומה אאריך שיחי, ותבל היתה טובה, אבל באחרונה באתי.

2 ולי עין משוטטת בתבל — אשר לב אנוש תראה סתריו.

קיין וויסן, אבי נאָר זייער נאָמען זאָל קלינגען, גלאַנצן מיט לויב און מיט פּראַכט... זיי, די גראַמען-שרייבער, מיינען, זיי זיינען דיכטער: דאָס גרילצנדיקע קראָעס-געשריי רופן זיי געזאַנג! אָך, ווען וועט לסוף קומען דער נייער פּינחס בן אלעזר [1], וואָס זאָל מיט זיין שטאַרקער האַנט דורכשפּיזן די חוצפּהדיקע זמרים, וואָס פאַרגוואַלטיקן די בת-השירה, די איידעלע פירשטין פון געזאַנג... מיין דור וועל איך מיט מיין אייזערנעם ליד באַשטראָפן. ער האָסט מיין ליד, — נאָר ער וועט אין אים שוין קיינמאָל ניט פאַרגעסן..." [2].

דאָס באַוווּסטזיין, אַז ער איז איינער פון די יחידי סגולה, פון די אויסגעווײילטע, צוזאַמען מיטן וואַקסנדיקן געפיל פון האַס און פאַראַכטונג צו דער קליינלעכקייט און נישטיקייט פון דער סביבה — דאָס זיינען ביי גבירולן געוואָרן די הויפּט-מאָטיוון פון אַ סך לידער זיינע... „מיין פריינד זאָגט מיר — אַזוי הייבט זיך אָן דאָס שיינע ליד „עטה הוד" — פאַרגעס אינם טרויער, פאַרבאָרג דיינע טרערן און מיט פאַרשלאָסענע ליפּן גיי שטאָלץ דיר דיין וועג. פאַרוואַרף ניט די האָפענונג — דיין גורל איז דאָך אַזוי אויסטערליש שיין: דו ביזט דאָך דער גלענצנדיקער שטערן, וואָס לייכט איבער אונזער דור, און שענער פונם רייכסטן פּערלשנור זיינען די געוויגענע ווערטער אין דיין געטלעכן געזאַנג!". „אָך, ניין — איז געווען מיין ענטפער — איך קאָן ניט און איך טאָר ניט שווייגן! איך קאָן קיין רו ניט געפינען, ווי די שוימענדיקע כוואַליעס פון דעם קאָכנדיקן ים. איך בין די ציל-שייב פון דעם צַערס געשפּיצטע פיילן. איך בין דער רייטוואָגן פון ליידן און פון שמערץ, און איבער מיר פאָכט דאָס אומגליק מיט זיינע שוואַרצע פליגלען!.. איך בין דער מענטש, וואָס איז נאָך יונג אין יאָרן, נאָר רייך מיט וויסן ווי די קליגסטע זקנים! מיין גוף בלאָנדזשעט אין דער נידער, נאָר מיין גייסט שטייגט העכער פון די וואָלקן... איך קאָן ניט רויִק זען, ווי קליינע נישטיקע מוחות גילטן פאַר זיילן פון חכמה, און פּלומפּע פערזן-מאַכער ווילן מיך מיט זייערע לידער באַשעמען: מיר עקלט פון זייער שענדלעכן געזינדל! מיט מיר ווילן זיי זיך גלייכן, נאָר ווי קענען זיי, די בלינדע, מיין אמתן ווערט אָפּשאַצן? איך בין דער מייסטער פון געזאַנג, דער

1 עס ווערט דערציילט אין חומש, אַז בעת די בני-ישראל האָבן עפנטלעך מזנה געווען מיט מואבס טעכטער, האָט פּינחס בן אלעזר הכהן מיט זיין שפּיז דערשטאָכן איינעם פון די פאַרזינדיקטע, זמרי בן סלוא.

2 אינם ליד „אני בסעיף חלום" (ליידער איז אייך דאָס ליד שטאַרק פאַרגרייזט און מיר גיבן דאָ איבער דעם אינהאַלט בלויז פון געוויסע סטראָפן).

געטרייער וועכטער פונם קוואל פון חכמה. איך בין דער פערלזוכער וואס זאמלט אוצרות פון די פארבארגנסטע אפגרונטן! פון ניגונים, ווערטער, קלאנגען שאפ איך ווי דורך כישוף געטלעכע געזאנגען. איך בין דער מאן, וואס פריי און שטאלץ דרינגט ער אריין אין די פארבארגנסטע הייליקטימער; די שארפסטע שפיצן פון די הויכע חכמה־בערגער, די ווייטע הימלען פון דער שטאלצער געדאנקען־מלוכה — פאר שפרייטן זיך פאר מיינע פיס ווי א פילפארביקער בלומען־טעפיך... איך זינג — און מיין ליד דערפרייט אלע בענקענדיקע נשמות, און אלע פארשמאכטע הערצער לייזט עס אוים פון טרויער!..״

און פלוצלינג ווערן די דאזיקע שטאלצע שטראפן איבערגעריסן דורך קלאגענדיקע אקארדן פול מיט יאוש:

„וויי איז מיר! ווי גראב און אומוויסנדיק איז מיין דור — א דור פון לויטער שאנדמענטשן און פאררעטער! דעריבער טרויער איך מיין לעבן לאנג, און ביטער וויינט מיין הארץ!״ [1].

דער דיכטער ווערט ניט מיד צו ווארפן זיינע געשפיצטע פיילן אין די „באנדעס טעמפזיניקע מענטשן״ (להקת פתאים) מיט „ליידיקע הערצער און מוחות״ (עירירי לב ורעיון), און מיט טיפן צער ווענדט ער זיך צו זיין דור: „אך, ווען וועסטו ענדלעך די וווּנטשן פון מיין הארץ דערפילן, — דיין הארצן זיינען זיי נאך אלץ פרעמד געבליבן! ווילאנג וועל איך דיך שטראפן — און טויב וועסטו צו מיינע ווערטער בלייבן! ווילאנג וועל איך פארשפרייטן ליכט פאר דיינע אויגן און זיי וועלן דאך ניט זעענדיק ווערן! [2].

די דאזיקע שטראפרייד זיינען בלי ספק שטארק ניט געפעלן פיל פון גבירולס מיטבאוווינער פון דער שטאט סאראגאסע; זיי האבן זיך געפילט שטארק באליידיקט, און, ווי עס שיינט, האט מען זיך געווענדט

---

1 ערכוני והם לא ידעו כי — אני שמש אכסה במעונים,
אני אחקור צפוני המליצה — ואפתח שערי דעת ובינים.
ואקבץ מנפוצותיה חדוזים — ואלקט מפזוריה פנינים.
וגבנוני הרריה שרונים — לפני וארחיה נכונים.
אני באתי לחדריהם אשר הם — לכל מבין וכל חכם צפונים
ואשיר שיר, ישמח נפשות — וכל לבות יחלץ מיגונים
— — — — — — — — — — — —
אהה, פי הזמן חסר תבונות — ונמלא מעדת רוננים ושונים,
ועל כן כל ימי חיי אקונן — ולבי יעשה מספד כתנים.

2 מָתַי תמלא, הזמן, לי מִשְׁאֲלוֹת — לבי אשר מלבך נשכחו?
עַד אָן אלמדך ולא תבין ואור — אפיק לעיניך ולא נפקחו?

צום דיכטער, ער זאָל זיך מער ניט דערוועגן אַרויסצוטרעטן קעגן דער געזעלשאַפֿט אין אַזאַ שאַרפֿן טאָן. „ניין! — איז געווען דעם דיכטערס ענטפֿער — איך בין נישט פֿון די וואָס געפֿינען חן מיט זייערע ווייכע זיסע רייד; איך בין נישט פֿון די, וואָס בייגן זיך און קניען פֿאַר מעכ־טיקע און שטאַרקע! איך געהער צו די, וואָס שטעלן זיך שטאָלץ דער וועלט אַנטקעגן, ווי דער ווידערשפּעניקער פֿריסטער, וואָס צעשטערט זיינע געוועזענע געטער״ [1] און ער ווענדט זיך מיט צאָרן צו זיינע שטאָט־באַוווינער:

„ניט דערפֿילט וועט אייער נאַריש פֿאַרלאַנגען ווערן. מיינע לעפֿצן וועל איך ניט שליסן צוליב דעם בילן פֿון אויפֿגערייצטע הינט. ניט די שוואַרצע קראָע, — די ווייסע טויב איז דער געטרייער שליח, וואָס דערפֿילט דעם רצון פֿון איר באַפֿעלער [2]. פֿרווּט שטעלט אָפּ דעם גאַנג פֿון די פּלאַנעטן, באַפֿעלט די שטערן, זיי זאָלן זייער אָרט פֿאַרלאָזן, — אַזוי וועט אויך אייך געלינגען מיין מויל צום שווייגן ברענגען, איידער איך וועל מיין ליד איינקריצן טיף, אויף אייביקע ציטן, אינם האַרצן פֿון דער וועלט!.. זע, דו מענטש: אָט ווערן שוואַרצע וואָלקנס פֿון דעם ווינט געפּאַטשט און זיי בלייבן טונקל־שוואַרץ ווי פֿריער. איצט באַטראַכט די זונען־שטראַלן — זיי בלייבן אייביק דער קוואַל פֿון ליכט, די פֿרייד און טרייסט פֿון מענטשנהערצער. און ווי דעם שוואַרצן וואָלקן איז ניט מיטן ליכטיקן שטראַל צו גלייכן, אַזוי קאָן אַ נידערטרעכטיקער קהת ניט צו פּינחס הכּהן זיך גלייכן״ [3].

צו דערזעלביקער צייט האָט גבירול, ווי עס שיינט, פֿאַרפֿאַסט זיין שיין ליד „נפש אשר עלו שאוניה״. דאָס ליד איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אונזער דיכטער מיט זיין אייביק אומרויִקן, אייביק זוכנדיקן גייסט, וואָס שטרעבט שטענדיק אין דער הייך צו די הימלען, אויף די ליכטיקע פֿליגל פֿון דעם שטאָלצן פֿאָרשער־געדאַנק. טיפֿע באַגייסטערונג און דער־הייבענער פּאַטאָס דרינגען דורך יעדע סטראָפֿע פֿון דעם דאָזיקן ליד. און אונזער פּשוטע האַלב־פּראָזאַישע איבערזעצונג איז לײדער ניט אים־שטאַנד איבערצוגעבן די אויסטערלישע שיינקייט פֿונם אָריגינאַל:

---

1 ואינני כגבר יענה רך — וישלח ונפל בעצמיו.
ויש איש יעמוד לפני אנשים — כמו פחן זדון לפני צלמיו.

2 אַן אָנשפּילונג אויף דער קראָע און דער טויב, וואָס נח האָט אַרויסגעשיקט נאָכן מבול.

3 דוקעס, „שירי שלמה״, 22, די סטראָפֿן „ער אָן, פּתאים, תאהבו ריק״ א. אַ. ווי

„ווי אומרויק דו ביזט, מיין נשמה! דו שטרעבסט אין דער הייך, און דיינע געדאנקען פליען און שוועבן ווי לייכטנדיקע ברענענדיקע פונקען איבער דעם פלאמענדיקן לאדערנדיקן פייער. דו ביזט ווי די הימלישע גלגלים, וואס איילן שטענדיק זייער וועג ווייט איבער דער ערד און איר געזינדל; דיינע געדאנקען זיינען ווי די ימען טיף, וואס פארבארגן אין זייערע אפגרונטן די גרונד־יסודות פון דער וועלט"...

„מ'זאגט מיר אלץ: בארלאז נאר דאס שטענדיקע פארשן און גריבלען — און גלייך וועט דיך די וועלט באשענקען מיט אירע רייכסטע און שענסטע אוצרות". זיי רעכענען דאס פאר טרייסט, נאר פון דער נחמה וואקסט נאך מער מיין טרויער. איך דארשט און זוך ווי די גאולה דעם פרייען מענטשן מיט די שטאלצע אדלער־אויגן. נאר אומזיסט מיין זוכן, — נישט אונזער דור איז ווערט די זכיה אזוינע מענער צו געבארן... דא הער, דו ערד! אויב אומדערפילט וועט בלייבן מיין פארלאנגען, וועל איך דיך מיט גאל באשפייען; אויב דיינע אויגן וועלן ניט מיין ליכט דערבליקן, ביזטו ווערט דעם בלינדן מוילוורפס פינסטערן גורל... איך וואלט אזוי געוואלט מיט ליבע די וועלט באשיינען! איך וואלט איר אלע זינד פארגעבן, זאל זי נאר אנקלאפן אין די טויערן פון תשובה. נאר אומזיסט איז מיין פארלאנגען. א, ערד דו זינדיקע! ווענד אפ דיין געזיכט, צעשטער דיינע גרונד־פעסטן, — דו ביזט צופיל מיט שמוץ באדעקט! שטאלצע צעדערביימער האסטו צו שפאט געמאכט פאר נישטיקע קארליק־דערנער. לומפן־מענטשן, שפריי און אפוואר פון דעם דור, האלטן הויך דעם קאפ געהויבן און פארגעסן מיט גרויס חוצפה, וואס הייסט יושר, אמת און פארשטאנד. ווען גערעכטיקייט זאל די וועלט רעגירן, ווי וואלטן די מיט שאנד באפלעקטע געוועלטיקט איבער אלץ, וואס גרויס און שיין? און בכדי די נארישע חוצפה צו געבארן, פארגוואלטיקן זיי די ליכטיקע טעכטער פון דער זון" [1].

און ווידער ווענדט זיך דער דיכטער צו די, וואס זיינען אים אזוי פארהאסט:

„איר, דערנער און ווילדע וואלד־געוויקסן! איר דערקלערט מיר קריג דערפאר, וואס איך האלט הויך דאס ליכט פון וויסן און בין דער געטרייער וועכטער ביי דער חכמה, וואס איז פון אייך אזוי פארהאסט! דערפאר וואס איר זייט בלינד, ווילט איר אויך, אז די מיט אפענע אויגן זאלן טאפן אין דער פינסטער? ניין, איך וועל פון דער חכמה מיך ניט שיידן — גאטס ווארט אליין האט צווישן איר און מיר געשלאסן

[1] לקחו בנות שמש ותולידו — סכלות ולא חיו חתנית.

א בונד אויף אייביק! ווי קאן איך אן דיר פארגעסן, מיין געטרייע מוטער? ווי קאן איך מיין האנט אויסשטרעקן און פון דיין קאפ ארונ־טערנעמען דיין שטראלנדיקע קרוין, — דו טרייסט און שטאלץ פון מיין נשמה! דיין זון בלייב איך אויף אייביק! ווי ריזנגרוים איז מיין פאר־געניגן און דער גן־עדן־נחת פון מיין נשמה, ווען איך רו ביים בשמים־ברעג פון דיינע דערקוויקנדיקע באלזאם־קוואלן!..

„שטרעב ווייטער אין דער הייך, מיין גייסט! דערהייב זיך איבער די וואלקנס, וואס בארעקן די ליכטיקע זונען־שטראלן. — א שבועה האב איך געגעבן: איך דארף און טאר ניט רוען ביז איך וועל די פארבארגענע גרונטן פון דער חכמה אנטפלעקן!".

אט מיט דעם אומשטילבארן דורשט נאך וויסן זיינען דורכגעדרונגען זייער פיל פון גבירולס לידער. באזונדערס כאראקטעריסטיש איז דאס פראכטפולע ליד „אני האיש", וואס הייבט זיך אן מיט דער שטאלצער סטראפע: „איך בין דער מאן, וואס האט אנגעגורט זיינע לענדן און וועט ניט אומקערן זיך ביז ער וועט זיין שבועה ניט דערפילן... איך בין דער מאן, וועלכער צעשטערט אליין וואס ער האט מיט אייגענע הענט געבויט, רייסט אויס דיווארצלען, וואס ער האט אליין געפלאנצט, און צעברעכט די צוימען, וואס ער האט אליין געגרויזעט [1].

לײדער איז דאס ליד, ווי אויך דאס צווייטע, אין דעם זעלביקן גייסט געשריבענעם ליד „כשרש עץ", זייער שווער צו איבערזעצן: עס איז כמעט אוממעגלעך צו געבן אין א פראזאישער איבערזעצונג א קלארן באגריף פון אזעלכע מעכטיקע סטראפן:

וְדַע כי בעלותך על הר תבונה — אבקש ממך לספור עֲפָרָיו
ועוד לא אשקטה מהר מזימותי — עדי כי אעלז לטרוף כפיריו
ולי עין משוטטת בתבל — אשר מלב אנוש תראה סתריו
ולבי — פתחו תמיד שעריו — ושירי לוטשו שבע תעריו.

דערווייל זיינען די באציאונגען צווישן דעם דיכטער און דער ארו־מיקער סביבה אלץ מער פיינדלעכער געווארן. תקיפים און אנגעזעענע מענטשן פון דער קהילה, וואס האבן זיך געפילט באליידיקט פון דעם דיכטערס שארפע און שטראפנדיקע סטראפן, האבן באשלאסן זיך נוקם צו זיין אין דעם אומבאקוועמען מוכיח, און דער פיר־און־צוואנציק־יעריקער גבירול האט געמוזט אנטלויפן פון סאראגאסע, ווו ער האט פארבראכט זיינע יונגע יארן, און זיך באזעצט אין גראנאדע, ווו ער

1 אני האיש אשר שנס אזורו — ולא ירף עדי יקום אסירו...
ויהרוס כל אשר יבנה ויתוש — אשר יטע ויפרוץ את גדרו.

האָט געפונען שטיצע ביי שמואל הנגיד [1]. איידער ער האָט סאראַגאָסע פאַרלאָזן, האָט ער זיין גאַנצן צאָרן אויף זיינע קעגנער אויסגעגאָסן אין דעם לאַנגן ליד „נחר בקראי גרוני" [2].

„צווישן אַ ווילד פאָלק מוז איך וווינען, לעבעדיק בין איך באַגראָבן, מיין געצעלט איז מיין אָרון! איינער אַליין בין איך אויף דער וועלט, אַ קראַנקער אָן אַ מאַמען, אָן אַ פאָטער [3], אָן אַ ברודער. דער איינציקער פריינד איז מיין פאַרשער-געדאַנק...

מיינע שטראָפרייד האָבן אַריינגעבראַכט זיי אין ווילדן צאָרן, זיי האָבן מיר קריג דערקלערט, — צעשמעטערן וועט זיי מיין שאַרף געווער, דאָס פיילגעשפּיצטע וואָרט!.."

און ווידער רייסט זיך איבער די שטאָלצע סטראָפע דורך אַ האַרץ-רייסנדיק וויי-געשריי:

„ווי איז מיר און ווי איז מיין פאַרשטאַנד! איך געפין מיך צווישן מענטשן, וואָס פאַרבייטן גאָטס הייליק וואָרט אויף נאַרישע הַשְׁבָּעוֹת פון אָפּשפּרעכער און מכשפים... אומזיסט זוכן מיינע אויגן, איך זאָל ערגעץ אין דער וועלט אַ ליכטיקן פונקט געפינען, וווּ מיין האָפענונג זאָל ווידער קאָנען בליען!.. און נמאס איז מיר די ערד געוואָרן! איך וואַרט אויפן טויט ווי אויפן גואל. פאַרהאַסט איז מיר די וועלט מיט איר גאַנצן גע-פלינדער; איך וויל ניט אירע פריידן, — דעם אייביקן טרויער טראָג איך אין מיין האַרצן... צו וואָס טראָג איך דעם יאָך פון לעבן, נאָך וואָס קראַבל איך דאָ ווי אַ בלינדער? אַך, ווי מיר עקלט פון דעם לעבן און פון מיין אייגענעם גוף דעם קראַנקן! ווי אויפגעציבצט וואָלט מיין נשמה, ווען דער טויט זאָל זי באַפרייען!"

---

1 עס זיינען פאַראַן אַ גרויסע צאָל לויב-לידער, אין וועלכע גבירול באַזינגט דעם באַרימטן יידישן נדבן און געלערנטן. אייניקע פון זיי האָט צום ערשטן אַנטדעקט דער פּראָפעסאָר פון די דאָזיקע שורות.

2 מערערע מאָל געדרוקט. זע די נייע אויסגאַבע, I. 4. אין אַן אַנדער ליד, וואָס גבירול האָט געשריבן אין דער זעלביקער צייט, „מה לך יהידה", דריקט ער אויס דעם ווונטש צו פאַרלאָזן שפּאַניע. ער זאָגט צו זיין אייגענער נשמה:

„שימי ספרד אחרי גֵוֵךְ ואל תתעכבי
עד תדרכי צֹעַן וגם בבל וארץ הצבי

(פאַרלאָז שפּאַניע וואָס גיכער, ווענד זיך קיין מצרים, קיין בבל און אויך קיין ארץ-ישראל).

3 ניט לאַנג האָט מען אַנטדעקט (דאַווידזאָן אין דער ענגלישער צייטשריפט The Jewish Quarterly 1913, IV, 65) אַ ליד פון גבירולן, אין וועלכן ער באַקלאָגט דעם טויט פון זיין פאָטער.

דאָך איז פאַר דעם פאַריאַושטן דיכטער עפּעס געווען אויף דער וועלט, וואָס איז אים שטענדיק געבליבן ליב און טייער. און וועגן דעם דערמאָנט ער טאַקע אין די לעצטע סטראָפן פון זיין צאָרן־ליד:

„אויף מיר ליגט דער חוב צו דערפילן דעם ציידען שלמהס [1] געבאָט: זוכן, פאָרשן שטענדיק און אָן אויפהער דערגרינדן זיך אין די סודות פון חכמה — אפשר וועלן זיי מיינע אויגן דערלייכטן. אָט דער געבאָט איז מיין איינציקע טרייסט, מיין איינציקע נחלה אויף דער וועלט!" [2].

* *

„דעם זיידען שלמהס געבאָט" איז ווירקלעך געוואָרן דאָס הויפּט־ציל און ענדצוועק פון גבירולס לעבן און שאַפן. אָט דער ערשטער גרויסער אייראָפּעיִשער דיכטער פון „וועלט־שמערץ" האָט גובר געווען דעם טיפן טרויער, דערשטיקט די ביטערע טרערן און מנצח געווען זיין שטאַרקן צאָרן און שנאה. אין דער שפּעטערדיקער תקופה פון זיין לעבן האָט דער דיכטער זיך אויפגעהויבן אויף אַזאַ גייסטיקע און מאָראַלישע הייך, וווהין עס האָבן שוין ניט געקענט דערגרייכן קיין האַס און קיין צאָרן. דאָס קליינלעכע און צופעליקע איז פאַרשוונדן און איינגעשלונגען געוואָרן אין דעם איינציק־גרויסן און אומשטערבלעכן.

„וואָס ווייטער — שטרייכט אונטער דער דיכטער גופא — דער מענטש דערהייבט זיך אין דער הייך, אַלץ קליינלעכער דערשיינט פאַר אים דאָס ערדישע און קערפּערלעכע. עס ווערט פאַרשווּמען און פאַרשוונדן ווי אַ פויגל אין דערלופטן, אָדער ווי אַ שיף אין גרויסן ים" [3].

אונזער גרויסער דיכטער און דענקער מיט זיין אומדערמידלעכן פאָרשן און זוכן איז אין דער שפּעטערדיקער תקופה פון זיין שאַפן געווען דורכגעדרונגען מיטן געדאַנק, אַז איבער אַלץ, וואָס עקסיסטירט, קיניגט און געוועלטיקט מיט אַן אומבאַגרענעצטער ממשלה דאָס אומשטערבלעכע און אייביקע. די דאָזיקע אידעע פון אומשטערבלעכקייט איז אָבער פאַר דעם דיכטער ניט געווען קיין אַבסטראַקטער פילאָזאָפישער באַגריף, וואָס מ'קען משיג זיין נאָר מיטן שכל, — זי האָט אויסגעפילט

---

1 שלמה המלך אַלס מחבר פונם פילאָזאָפישן ספר „קהֶלֶת".

2 אדרוש בעודי אחפש — במצות שלמה זקני
אולי מגלה־עמוקות — יגלה תבונה לעיני
כי הוא מְנָתִי־לבדה — מכל עמלי והוני.

3 שם טוב פאלקירא, לקוטים III, § 87: ואם עלית במדרגות הנצבים המושכלים, תמצא הגופים המוחשים בצירוף אליהם בתכלית המיעוט והקטנות ותראה העולם הגשמי בכללו משוט בהם כאלו הוא ספינה בים או עוף באויר. זע אויך „מקור חיים", 1926, 137.

דעם גאַנצן מהות פונם דיכטער. ער האָט זי געפילט מיט זיין גאַנצער נשמה, אין יעדן ווינקעלע פון זיין גרויסן הארצן. וואָרום גבירול איז ניט נאָר א שטאָלצער דענקער געווען, א פרייער פאַרשער מיטן שאַרפן קריטישן אויג, — ער איז דערביי געווען אויך א טיף און היים גלויביקע נאַטור, דורכגעדרונגען מיטן מיסטישן פייער פון רעליגיעזער התפעלות. אומאויפהערלעך האָט אונזער דענקער און דיכטער געשטרעבט צום אייביקן ליכט; פעסט האָט ער אָבער געגלויבט, אז איבעראַל, אפילו אין דעם נישטיקן און קליינלעכן, זיינען פאַרשפּרייט און צעזייט איינציקע פונקען פון דעם דאָזיקן ליכט, און זיי אַלע רייסן זיך, לעכצן און שטרעבן צוריק צו זייער מקור... „וואונדער זיך ניט אויף דעם מענטשן, — זאָגט דער דיכטער, — וואָס ער שטרעבט אומערמידלעך צו דערגרונטעוועען זיך אין די פאַרבאָרגענע וועגן פון דער חכמה: דער זעלביקער גייסט, וואָס געוועלטיקט איבער זיין גוף, איז אויך די קראַפט, וואָס ברענגט אַלץ אין באַוועגונג" [1].

גבירול באַשרייבט זייער זעלטן די נאַטור אָן און פאַר זיך [2], נאָר תמיד געשעעט דאָס אין פעסטן און ענגן צוזאַמענהאַנג מיט זיין נשמה-וועלט, מיט זיינע שטימונגען און איבערלעבונגען. דעם דיכטערס אומרויִקע און שטענדיק גריבלענדיקע נשמה האָט אין דער נאַטור געזוכט געוואַלטיקע שאַרפע און בולטע בילדער, אין וועלכע זי זאָל קאָנען פאַרקערפּערן און אויסדריקן אירע געפילן און געדאַנקען. בעת דער דיכטער שילדערט אין וואונדערשיינע בילדער די פינסטערע שטורעם-נאַכט, וואָס דער בליץ האָט זי ווי מיט א פייל דורכגעשטאָכן [3], — דאַ שפּיגלט זיך אָפּ דעם דיכטערס שטורמישע און אומרויִקע נשמה גופא. באַשרייבט דער דיכטער די שטאָלצע פּ־אכט פון דער דרומדיקער אויסגעשטערנטער נאַכט, האַלט ער קודם-כל פאַר וויכטיק אונטערצושטרייכן, אז די שטערן, אַט „די העל פינקלענדיקע דיאַמאַנטן, וואָס זיינען איבער טונקל-בלויען אַטלאַס צעשאָטן", — זיינען די שטומע שליחים, וואָס אַנטפּלעקן פאַר טויב-

---

1 ואל תתמה באיש נִמְאָ בשרו — לחשיג מעלות חכמה ויכול,
והוא נפש אשר הגוף תסבב — והוא גלגל אשר יסיב עלי כל.

2 דוקעס ברענגט אָפילו אין זיין „שירי שלמה" צוויי קליינע שירים פון גבירול, ווו אין ערשטן ווערט באַזונגען דער פרילינג (ז. 7—8) און אין צווייטן דער הארבסט (ז. 38). עס איז אָבער זייער וואָרשיינלעך, אז דאָס זיינען נאָר פראַגמענטן פון גרעסערע שירים.

3 אין דעם אויבנדערמאָנטן ליד „אני האיש אשר שִׁנֵּס".

אויעריקע דעם גרויסן סוד פון דער אייביקער חכמה, וואָס רעגירט די וועלט" 1.

דאָרט, אויף די העכסטע מדרגות, צו וועלכע גבירולס גייסט האָט זיך דערהייבן, האָט געגומען אַ סוף צום דיכטערס איינזאַמקייט. דערמיט, וואָס דעם דיכטערס פּערזענלעכקייט האָט זיך דערפילט צונויפגעוועבט מיט דעם גייסט פון דער וועלט, האָט דער דיכטער גובר געווען די אומ-באַפרידיקטקייט פון זיין נשמה, בייגעקומען זיינע שמאַרציקע ספקות. זיין גרויסע פּערזענלעכקייט שטעלט ער שוין ניט פיינדלעך אַנטקעגן זיין נישטיקן דור און דער קליינלעכקייט פון לעבן, נאָר ער שמעלצט זי צונויף מיט דער גאַנצער מענטשהייט, און זיין „איך" ווערט דער-טרונקען אין דעם גרויסן „איך" פון דער גאַנצער וועלט. דעם „צער העולם" האָט פאַרדרענגט די מיסטישע התלהבות, דער הייסער פלאַם פון טיפע רעליגיעזע איבערלעבונגען. דער דיכטער איז העכסט באַ-גייסטערט פונם שטאָלצן באַוווסטזיין, אַז דער מענטש איז כלל נישט קיין נישטיק זעמדעלע, וואָס ווערט געטראָגן פונם בלינדן צופאַל, נישט קיין אָרעמזעליקער וואָרעם, וואָס קראַבלט אין דער פינסטער, נייערט אַ רינג אין דער גרויסער קייט, אַ וויכטיק גליד אין דעם געוואַלדיקן אַלוועלטלעכן בנין, אַ באַדייטנדיקער טייל פון דעם לבוש, אין וועלכן עס אַנטפּלעקט זיך די געטלעכע חכמה. די אומענדלעכע וייטן פונם וועלטאַל — רופט אוים מיט התפעלות דער דיכטער — זיינען צו קליין דיר פאַר אַ וואוינונג צו דינען, — און אין מיין געדאַנק טוסטו רוען" 2.

אָט מיט דעם געדאַנק, וואָס פאַרנעמט, ווי מיר וועלן שפּעטער זען, דעם בכבודיקסטן פּלאַץ אין גבירולס פילאָזאָפישן סיסטעם, איז אינגאַנצן דורכגעדרונגען דעם דיכטערס רעליגיעזע ליריק. כאַראַקטע-ריסטיש זיינען אין דער הינזיכט פאָלגנדקע טיף-באַגייסטערטע סטראָפן:

---

1 מיר ברענגען דאָ אין אָריגינאַל די שיינע סטראָפן (אינם ליד „אולי דמעות):

שחק כמו פרדס אבמה, כוכביו — צצים ואולם בסתו פרחו.
דמו בגביהם לברקת ופז — על רצפת בהט ודר שוטחו
כלם כאחד לאלומים נצבו — כאלמים וחרשים סוד שחו;
יורו ויגידו לאדם נפלאות — אל ממסילותם אשר ארחו.
מעת היותם עד פלותם ישמרו — חקות אלוהיהם ולא יזנחו.
כי הפקדו לרעות יצורים עמדו — על משמרותיהם ובם צנחו.
ובשום לבבי לתבונה אחזת — כי היקום כצאן והבל אחו.
מהם רחב-נפש, גדל-לבב ובם — הפצו בעט ובחלקיהם.

((נייע אויסגאַבע, I, 12—13).

2 מרומות לא יכלון לשבתך — ואולם יש מקומך תוך סעפי (נייע אויסגאַבע I, 47).

„דריי זע איך שטענדיק פאר מיינע אויגן, וואס דערמאנען מיר, גאט, דיין הייליקן נאמען: באטראכט איך איבער מיר די הימלען די ווייטע, — זיי זיינען דער אייביקער עדות פון דיין אומענדלעכער אלמאכט; די ערד די פעסטע, וואס אונטער מיינע פיס, דערמאנט מיר אן דיר, דעם אייביקן בויער און שעפער, און מיין הארץ, וואס פילט און טראכט, געדענקט אן דיר און הויך שרייט עס אויס: „בכל עת ברכי נפשי אדני!" [1].

דער שטאלצער דיכטער, וואס „טראגט דעם גאנצן וועלטאל אין זיין הארצן איינגעשלאסן", קניט הכנעהדיק פאר זיין גאט דעם באשעפער, מיט תמימות־עניוותדיקן ווייכהארציקן געבעט־ליד אויף די ליפן.

אין גבירולס רעליגיעזער פאעזיע זיינען הארמאניש צונויפגעשמאלצן טיפע געפילן און דערהייבענע געדאנקען, א שטרענג־רעליגיעזע פילאזאפישע וועלטאנשויאונג מיט הויכער באגייסטערונג און לירישן פאטאס. ווי א גאטישער שארפשפיציקער טורעם פון א מיטלאלטערלעכן טעמפל, אזוי שטרעבט גבירולס רעליגיעז ליד אין דער הייך, אין די ווייטע הימלען...

„יעדן פרימארגן און יעדן זונענאונטערגאנג שטיי איך מיט מיין האפן־הארץ פאר דיר, מיין הילף און מיין באשיצער. דערשראקן שטיי איך פאר דיין אלמעכטיקער גרויסקייט, — פאר דיין אויג זיינען דאך אפן אלע מענטשנהערצער. און ווי אומבאהאלפן איז דאס הארץ, ווי אומבאהאלפן איז דאסווארט, ווי קליין און שוואך איז מיין געדאנק. נאר דיר, מיין גאט, געפעלט דעם מענטשנס געזאנג, — וועט מיין ליד דיך לויבן ווי לאנג דיין גייסט וועט שלאגן אין מיין הארצן" [2].

דער גאט, פאר וועמען דער מיטלאלטערלעכער יידישער דיכטער גיסט־אויס זיין גייסט, איז אבער ניט בלויז דער אלמעכטיקער באשעפער פון דער וועלט, — ער איז אויך — אלהי ישראל, דער גאט פון דעם אויסדערוויילטן פאלק, דער גאט פון אברהם יצחק ויעקב, וואס האט זיך אנטפלעקט אויפן בארג סיני לעיני כל ישראל...

דערפאר, בעת מען באטראכט די אינעווייניקסטע אינטימע וועלט פון אונזער דיכטער, מוז אויך באריר͏ט ווערן איין זייער וויכטיקער

---

1 שְׁלֹשָׁה נוֹעֲדוּ יַחַד לְעֵינַי — יְשִׂימוּךָ זִכְרְךָ תָּמִיד לְפָנָי:
לִשְׁמֶךָ — אֲנִי אַזְכִּיר שִׁמְךָ — וְהֵם עֵדַי לְעֵדֵי גֶאֱמָנַי
מְקוֹם שִׁבְתִּי — יְעוֹרֵר מַחְשְׁבוֹתַי, — בִּרְקִיעוֹ — אֶזְכְּרָה רֹבַע אֲדֹנָי
הֲגִיג לִבִּי בְּהַבִּיטִי בְּקִרְבִּי: בְּכָל עֵת בָּרְכִי נַפְשִׁי אֲדֹנָי!

2 די באקאנטע תפילה „שחר אבקשך צורי ומשגבי", געדרוקט אין א סך סידורים.

מאָמענט — דער ניגון פון נאַציאָנאַלן טיפן טרויער, וואָס קלינגט אַזוי שטאַרק און מעכטיק אין אַ סך פון גבירולס רעליגיעזע לידער. מיר האָבן שוין אין ערשטן קאַפּיטל אָנגעוויזן, וואָס פאַר אַ גרויסע השפּעה עס האָט געהאַט אויף דער אַנטוויקלונג פון דער ביבלישער שפּראַך דאָס אַ ־פּבליען פון דער אַראַבישער ליטעראַטור. די לעבעדיקע פאָלקס־שפּראַך פו די אַראַבער, בעת זי איז דערהייבן געוואָרן צו דער מדרגה פון אַ הייליקער שפּראַך, די שפּראַך פונם קאָראַן, האָט אָנגעהויבן אויך ווים נשאַפטלעך אויסגעפאָרשט צו ווערן. און אין אַ בערך קורצער צייט איז זי געוואָרן די שפּראַך פון הויכער קולטור און וויסנשאַפט. די פילאָ־לאָגישע פאָרשונגען אויפן געביט פון דער אַראַבישער שפּראַך האָט, ווי מיר ווייסן שוין, אַרויסגערופן אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אויך אין די יידישע קרייזן. אויך דאָרט האָט מען מיט גרוים התפּעלות אָנגעהויבן אויסצופאָרשן די אייגנאַרטיקע שיינקייט פון זייער אייגענער הייליקער שפּראַך, דער שפּראַך פון דער ביבל. עס איז דערפאַר לייכט פאַרשטענדלעך, וואָס דער ערשטער גרויסער יידישער דיכטער, וועלכער האָט געשעפּט יניקה פון דער אַראַבישער קולטור, שלמה גבירול, האָט אויף זיך געקוקט ווי אויף דעם גואל פון דער הייליקער שפּראַך און איר געטרייען וועכטער, וואָס איז פון דער השגחה געשיקט געוואָרן, ער זאָל מיט זיין פייערדיקן וואָרט דערוועקן אין די הערצער פון זיינע ברידער די ליבע צום לשון פון דער הייליקער שריפט. אַלס 19־יאָריקער ייִנגלינג האָט גבירול געפּרוּווט קורץ צוזאַמענפאַסן און דערקלערן בדרך שיר די געזעצן און כּללים פון דער העברעיִשער גראַמאַטיק. דאָס דאָזיקע ווערק — „עֲנָק“ האָט עס דער מחבר אָנגערופן [1], — איז באַשטאַנען פון 400 סטראָפן, נאָר דערגאַנגען צו אונז זיינען בלויז די ערשטע הונדערט, און דאָס אַדאַנק דעם געלערנטן פונם 12טן יאָרהונדערט ש ל מ ה פּ ר ח ו ן, וואָס ברענגט די דאָזיקע סטראָפן אין דער הקדמה צו זיין „מחברת הערוך [2]. פון גרויסן אינטערעס זיינען די ערשטע פופציק סטראָפן, וואָס זיינען אייגנטלעך נאָר די „הקדמה“ צום ווערק גופא. אין דער דאָזיקער הקדמה באַקלאָגט זיך דער יונגער דיכטער דערויף, וואָס ס'איז בלינד געוואָרן דאָס אויג פון זיין פאָלק, פאַרגעסן האָט דאָס פאָלק זיין הייליקן ספר

---

[1] קראתיו ענק שהענקתיהו אנוש גם כענק שמתיו עלי גרגרת.

[2] אין „מחברת הערוך“ זיינען אָבער די דאָזיקע סטראָפן שטאַרק פאַרגרייזט. אין אויסגעבעסערטער פאָרם זיינען זיי איבערגעדרוקט אין צונץ־יובלשריפט, II, 191—192. זייער אַ גוטן טעקסט פון די דאָזיקע גבירולשע סטראָפן האָבן מיר אויך געפונען אין אַן אַלטן כּתב־יד אין הרבּנים קאָלעקציע אין דער „אָפּע“־ביבליאָטעק“. מיר ציטירן לויט דעם דאָזיקן כּתב־יד.

און זיין שפּראַך איז אים פרעמד; „אפילו דעם כתב איז ער מער ניט ביכולת צו לייענען" [1]. דער דיכטער הערט איבער זיך אַ געטלעכע שטים, וואָס רופט צו אים: „שטיי אויף! דו ביזט פון גאָט געוויילט געוואָרן צו זיין דער פאַרשפּרעכער פאַר די שטומע מיט זייערע פעסט-געשלאָסענע לעפצן" [2]. שטיי אויף! זאָג ניט: איך בין צו יונג, — די אַלטע — זיי זיינען צו שוואַך צו זיין די שטיצע פון דער הייליקער קרוין". איך בין גרייט — ענטפערט דער דיכטער — איך ווייס: אזוי האָט גאָט באַפוילן!".

און אינם נוסח פון די אַלטע נביאים ווענדט ער זיך מיט גרימצאָרן צו זיין פאָלק: „קריג דערקלערט אייך גאָט, שארית יעקב! די איינציקע און אויסדערוויילטע שפּראַך האָט איר פאַרלאָזן. זעט! ווען אייערע עלטער-זיידעס זיינען געוואָרן ווידערשפּעניק און האָבן געלאָזט זיך בלינד אין פרעמדע וועגן, האָט זיי דער נביא (ישעיהו) באַשטראָפט מיט זיין צאָרנדיקן וואָרט: מיט אַזאַ פאָלק וועט מען אויף אַ פרעמדער געמישטער שפּראַך מיט אַ שטאָטערנדיקער צונג מוזן ריידן!" [3].

און מיט כעס רופט אויס דער דיכטער: „די הארין האָט דאָס וואָרט פאַרגעסן און די דינערין איז אויף דער בימה! ווי איז דער אומה, וואָס היט פרעמדע וויינגערטנער און איר אייגענעם וויינגאָרטן האָט זי פאַרלאָזן!" [4].

דער דיכטער האָט אָבער ניט נאָר געשטראָפט זיין פאָלק, נאָר אויך געטרייסט און געגאָסן זאַלב אויף זיינע ווונדן. דער דיכטער, וואָס זיין נשמה איז פון קינדווייז אָן געווען איינגעהילט אין טרויער, האָט באַזונדערס שאַרף געפילט דעם טראַגישן גורל פון זיין גלות-פאָלק, דעם אייביקן נע-ונדניק. דאָס גרויסע היסטאָרישע נאַציאָנאַלע אומגליק, די ליידן און צער פונם פאָלק האָבן געפונען אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין דעם דיכטערס האַרץ און שטורמיש זיך אויסגעגאָסן אין האַרצרייסנדיקע טענער.

„אונזערע יאָרן — באַקלאָגט זיך דער דיכטער — פאַרגייען אין דלות און פאַראַכטונג. מיר האָפן אויף ליכט, — אָבער שאַנד און קנעכטשאַפט

---

1 לא ידעין חזון וגם לא ידעו ספר ואיכה יקראו אגרת.

2 שים פה לפיות נסגרו כאלמים כי יש בזאת לך מדי משמרת.

3 ריב יש לאל בכם, שארית יעקב — כי תשכחי שפה מאד נבחרת.
וראו: אבותיכם בעתם מרדו — ויתנו כתף מאד סוררת, —
לכן הֱבִישָׁם בְּאֹמֶר: כי בלעגי-שפה בסוד חדות תהי נדברת.

4 ייטב היות אמה גבירה שכחה דבר ופלגשה תהי שומרת
־יה לה אשר לא נסרח כרמיה — אבל כרם אחרים היתה נוטרת.

איז אונזער גורל. נידעריקע קנעכט געוועלטיקן איבער אונז — און מיר שמאכטן אלץ אין גלות!" [1].

„אומגליקלעכע געפאנגענע, אין א פרעמדער לאנד פארטריבענע, פאר א דינסט, פאר א מצרים=דינסט ביזטו פארקויפט געווארן!.. פון יענעם טאג, הה גאט, וואס דו האסט זי פארלאזן, ווארט זי אלץ אויף דיר, לייזן זי אויס פון געפענגעניש, דו אלמעכטיקער, דו שטארקער!.. אלץ האט א סוף — נאר מיין עלנד האט קיין ענד ניט! א דור גייט נאך א דור, און מיין טיפע וווּנד ווערט אלץ ניט געהיילט. אין גלות פאר=שמאכט ווער איך, דערטרונקען ווער איך אינם טיפן אפגרונט, און קיי=נער פאסט דעם רודער ניט אין האנט די שיף צו רעטן און צום ברעג צו ברענגען... זע, מיר זיינען געיאגט און געפלאגט, געבראכט צו שאנד און צו שפאט, מען רויבט אונז און מען פייניקט אונז. אין שטויב זיינען מיר געטראטן. מיר קומען אום אונטערן יאך דעם שווערן. ביז וואנען, א, גאט, וועט אונזער קנעכטשאפט געדויערן, ווי לאנג וועלן פרעמדע איבער אונז געוועלטיקן? ישמעאל [2] איז ווי א לייב, עשו [3] ווי א וויל=דער גייער; דעם שריד, וואס איינער לאזט פון אונז איבער, פארצוקט דער צווייטער" [4].

פלוצלינג רייסט זיך דורך דורכן טרויעריקן עלעגישן ניגון א העלער, פריילעכער אקארד. דער דיכטער שילדערט, ווי עס דערהערט זיך א געטלעכע שטים, וואס זאגט אן די ליכטיקע בשורה, אז דער טאג פון דער גאולה איז נאענט; און דארט, פונם שפיץ בארג, דערהערן זיך שוין די תרועות פונם לאנג דערווארטן שופר — דאס איז מודיע דער שליח מיט די ווייסע פליגלען: ער קומט שוין אן, דער גואל פון ציון!".

אט מיט דעם מונטערן, האפענונגספולן אקארד שליסן זיך פיל פון גבירולס צניעות=שיינע נאציאנאל=רעליגיעזע לידער, וואס זיינען געשריבן אין פארם פון צווייגעשפרעך (דיאלאג) צווישן גאט און כנסת=ישראל.

---

1 שנותינו ספו בכלות יבכלות
לאור גהה — והנה ביז ישפלית
משלו בנו עבדים — ואנחנו בגלות.

2 די מחמדאנישע פעלקער.

3 די קריסטלעכע פעלקער.

4 די „גאולה", וואס ווערט געלייענט דעם ערשטן שבת נאך פסח:
שביה עניה — בארץ נכריה
לקוחה לאמה — לאמה מצריה א. א. ח.

„פארלאָזענע און געיאָגטע, וואָס וויינסטו און קלאָגסט? ביזט זיך דען מְיַאֵש פון דעם, אויף וועמען דו וואַרטסט אַזוי לאַנג?"

— „מיין גאולה איז ווידער דערווייטערט און מיין פינסטערניש איז דערלענגערט".

— „וואַרט, דו ליידנדיקע! ניט לאַנג וועט שוין געדויערן. באַלד שיק איך מיין שליח, ער וועט דעם וועג גרייט מאַכן און אויף דעם ציון־באַרג וועל איך מיין מלך זאַלבן!"

די דאָזיקע דיאַלאָגן־לידער בילדן אַן איבערגאַנגס־שטופע צו אַן אייגנאַרטיקער גרופּע ליבע־לידער, וואָס גבירול האָט געשריבן אין קלאַסישן סטיל פון „שיר השירים". דער מרה־שחורהדיקער דיכטער, וואָס האָט קיין איין איינציק עראָטיש ליבע־ליד ניט געזונגען, פאַרפאַסט אַ גאַנצע צאָל באַגייסטערטע ליבעגעזאַנגען, אין וועלכע די הייספלאַמענדיקע שפּראַך פון ערדישער תּאוותדיקער ליבע ווערט אויסגעשמאָלצן אין מיסטיש־רעליגיעזן פּאַטאָס, און עס ווערט דערביי באַשאַפן אַ באַגייסטערט יובל־געזאַנג, וואָס באַזינגט אין פילפאַרביקע פריי־אַנטבלויזטע בילדער דעם אייביקן און הייליקן ליבעס־בונד צווישן דער שיינער כּלה, דער כנסת ישראל, און איר קיניגלעכן, דעם איינציקן און אומפאַרגלייכלעכן געליבטן. בכדי צו געבן אַ באַגריף פון דעם אייגנאַרטיקן סטיל, אין וועלכן די דאָזיקע לידער זיינען געשריבן, ברענגען מיר דאָ דריי פון זיי אין יידישער איבערזעצונג, וועלכע איז נאַטירלעך ניט אימשטאַנד איבערצו־געבן די ריין־ביבלישע שיינקייט פונם אָריגינאַל:

I.

דו, וואָס וואַנדערסט איבער די פעלדער, אונטער די געצעלטן אין כּושן! אויפן שפּיץ פון כּרמל שטייג אַרויף, הייב־אויף דיינע אויגן צו די בשן־באַרג! אַהין, צום פאַרבאָטענעם גאָרטן גיב אַ קוק, דו שיינע! זע, דיינע קלומבן זיינען שוין אַלע מיט בלומען באַדעקט". אָ, דו הירש[1] מיין שיינער, וואָס האָסטו מיין גאָרטן פאַרלאָזן און בלאָנזשעסט איבער יָקשָנס (ישמעאלס) סעדער און איבער די וועלדער פון דישון (אַנדערע אומות)? קום צוריק, מיין געליבטער! טיף אינם גאָרטן וועלן מיר זיך באַהאַלטן, מיט זיינע זאַפטיקע פרוכטן וועלן מיר זיך אָנזעטן, אין די אָרעמס פון דער שיינאויגיקער וועסטו ליגן און דרעמלען"[2].

---

[1] אין דער מיטלאַלטערלעכער העברעיִשער פּאָעזיע ווערט דער געליבטער זייער אָפט גערופן הירש (צבי) און די געליבטע — הירשין (צביה). עס האָט נאָך דאָ אַ טאָפּלטן זין, ווייל „צבי" הייסט אויך אין העברעיִש — שיינקייט.

[2] דער פּזמון „שוכנת בשדה עם אהלי כּושן", וואָס ווערט געלייענט לויטן מנהג ספרד אין שכחת תורה.

II.

„שנעל עפן דעם פארשלאסענעם טויער, קער מיר אום דעם אנטלאפענעם הירש! ווען דו, מיין געליבטער, וועסט צוריק קומען צו מיר — צווישן מיינע ברוסטן וועסטו רוען, מיט דיין בשמים־ריח וועל איך באטרונקען ווערן".

— „זאג נאר, דו כלה, דו שיינע: ווי זעט אויס דיין געליבטער, וועלכן בעטסט צוריק צו קערן, אים דיר ווידער צו געבן?"

— שיינאויגיק, שלאנק און רויטוואנגיק — אט אזוי איז מיין פריינד, מיין געליבטער! א, קער מיר אים גיכער צוריק!" [1].

III.

„מיין פריינד דעם ליכטיקן־שיינעם באגריס איך! א גרוס אויך פון אים צו דיר, וועמענס שלייף איז געשליפענער פונם שענסטן גראנאט־עפלבוים".

אך, קום גיכער דיין פריינדין צו הילף! באגליק מיט דעם בן־ישי די, וואס איז ארומגערינגלט פון עמונס ווילדע חיילות".

— „ליבע בעטסטו, דו שיינע מיינע, דיין שטים קלינגט שענער ווי די זילבערנע גלעקלעך אויף אהרן הכהנס מאנטל. די צייט פון ליבע צו וועלכער דו גלוסט אזוי הייס, וויל איך דערנענטערן. איך וועל מיך אראפלאזן איבער דיר, ווי דער זעגן־טוי פון חרמון!" [2].

אויפן ערשטן בליק קאן זיך דוכטן, אז די דאזיקע מיסטישע שפראך פון רעליגיעזער פאנטאסטישער סימבאליק און התלהבותדיקער בענקשאפט, וואס איז אזוי כאראקטעריסטיש פאר דער שפעטערדיקער קבלה, — הארמאנירט זייער ווייניק מיטן ברייטן, שטאלצן שווונג פונם שארפן קריטישן פארשער־געדאנק. אין די ווייטערדיקע טיילן פון אונזער ווערק וועלן מיר טאקע זען, ווי פונם 13טן יארהונדערט אן ווערן אין דער יידישער קולטור אלץ בולטער צוויי פיינדלעכע שטרעמונגען, וואס פירן צווישן זיך א שטענדיקע און עקשנותדיקע מלחמה: פון איין זייט דער פרייער, געשליפענער, אבער אייזקאלטער פילאזאפישער פארשער־געדאנק, וואס טרעט ארויס אונטער דער פאן פון די מיימוניסטן; און

---

[1] דער פזמון „שער אשר נסגר" ווערט אויך אין שמחת־תורה געלייענט.

[2] דער פזמון „שלום לך דודי". נאך אזוינע גבירולישע פזמונים ווערן געלייענט אין שמחת־תורה: „שובי שובי השולמית", שובי לבצרון", „שולמית שובי", „שיר לאילת אהבים". דריי ענלעכע פזמונים האט דוקעס אפגעדרוקט אין זיין „צור קענגטניסס דער נויהעבראישען רעליגיעזען פאעזיע", 157—159. אויך אין „ליטעראטור־בלאט דעם אריענטס", 1843, 307. נאך אייניקע אזוינע לידער זיינען פארעפנטלעכט אין ביאליק־ראבניצקיס נייער אויסגאבע, III, 43, 46, 64.

פון דער אַנדער זייט דער מיסטישער פּאַטאָס, די אין מאַנטל פון ראָמאַנטיק געהילטע „תורה שבלב״, וואָס איז אַנטפּלעקט געוואָרן דורך דער חכמת הנסתר״, דער מיטלאַלטערלעכער קבלה. נאָר ביי אונזער דיכטער און דענקער, ביי שלמה גבירול, זיינען נאָך די דאָזיקע צוויי שטרעמונגען האַרמאָניש צונויפגעשמאָלצן. דער התלהבישער מיסטיקער לעבט נאָך ביי אים בשלום צוזאַמען מיטן פרייען שטאָלצן דענקער, ביי וועמען דאָס העכסטע ציל, דאָס שענסטע גליק באַשטייט אינם פאַרשן גופא, אינם משיג זיין דעם אמת, דעם ריינעם אמת. פאַר אים איז דער פּראָצעס פון פאַרשן דער זיכערער וועג, וואָס פירט דעם מענטשן פונם ערדישן און באַגרענעצטן צום הימלישן און אומענדלעכן. נאָר דאָס פאַרשן, דאָס וויסן און פ אַ ר ש ט י י ן דעם מהות פון גאָט איז ביי גבירול ענג פאַרבונדן מיטן שטענדיקן גלוסטן און שטרעבן צום העכסטן אידעאַל, מיטן האַרציקן, זיס־שמאַרציקן בענקען נאָך גאָט, דעם אייביקן מקור פון ליכט און לעבן. גבירולס פרייער פילאָזאָפישער פאַרשער־געדאַנק איז נישט דער קאַלטער ראַציאָנאַליזם פון אַריסטו, נייערט די באַגייסטערטע, אין פּאָעטישע בילדער איינגעהילטע „אידעען־וועלט פון אַפּלטון...

אין דער הינזיכט איז זייער כאַראַקטעריסטיש די מערקווירדיקסטע פּרוכט פון גבירולס רעליגיעזער פּאָעזיע: זיין באַרימטע מאָראַליש־דידאַקטישע פּאָעמע „כתר מלכות״. דאָס דאָזיקע ווערק איז אָבער ענג צונויפגעבונדן מיט גבירולס פילאָזאָפישער וועלט־אַנשויאונג, אַז מען מוז זיך פריער מיט דעם דאָזיקן סיסטעם באַקענען, בכדי ריכטיק אָפּצושאַצן דעם ווערט פון זיין מייסטער־ווערק „כתר מלכות״.

אַלס מענטש, וואָס איז געשטאַנען אויף די העכסטע שטופן פון דער דעמאָלטיקער קולטור, האָט גבירול באַוויזן זיין גרויסע שאַפונגס־קראַפט אויף די פאַרשיידנסטע געביטן פון וויסן. ער גופא דערמאָנט וועגן צוואַנציק שריפטן זיינע [1]. אין אים האָט געוועלטיקט ניט נאָר דער אומשטילבאַרער דורשט נאָך וויסן, נאָר אויך דער שטאַרקער דראַנג צום שאַפן. ער האָט געשאַפן ניט דערפאַר, ווייל ער האָט געוועלט, נאָר ווייל ער האָט געמוזט. די געדאַנקען און בילדער, וואָס זיינען נולד געוואָרן אין זיין אומרויִקן גייסט, האָבן אים ניט געגעבן קיין רו;

[1] אין דעם באַקאַנטן ליד „כשורש עץ״, פּערז 48. זע אויך ש. זקש, „ר׳ שלמה בן גבירול וקצת בני דורו״, 46—48. דער מיטלאַלטערלעכער פילאָזאָפישער שריפטשטעלער משה פון סאַלערנאָ דערמאָנט גבירולס אַ ווערק „שער השמים״. פון די ערשטע קאַפּיטלעך פון „מקור חיים״ איז זיך לייכט משער צו זיין, אַז שלמה גבירול האָט אויך געשריבן אַ ווערק „תורת הנפש״; דאָס באַשטעטיקט מונק (זע זייטערדיקע באַמערקונג).

זיי זיינען אים נאָכגעגאַנגען ווי די שאָטנס און געפאָדערט „תיקון". און בכדי צו באַפרייען זיך פון זיי, האָט ער זיי געמוזט מתקן זיין, ד. ה. אויף דער וועלט ברענגען, זיי אָנקליידן אין אַ לבוש, געבן זיי פאָרמען און לעבן. אָט אַזוי האָט ער געשאַפן איין ווערק נאָכן אַנדערן, אַבי לייזצוּווערן פון די שאָטנס, וואָס פלעגן געבאָרן ווערן מחנותווייז אין זיין שאַפונגס-גייסט... פון אַלע גבירולס וויסנשאַפטלעכע ווערק זיינען אָבער אויפגעהיט געוואָרן בלויז דריי: איינס אין אַראַבישן אָריגינאַל און צוויי אין איבערזעצונג [1]. צוויי פון זיי, „תיקון מדות הנפש" [2] און „מבחר הפנינים", זיינען אַפילו אין דער העברעיִשער איבערזעצונג געווען זייער באַליבט ביי יידן, נאָר קיין באַזונדערס גרויסן ווערט האָבן זיי ניט. דאָס ערשטע בוך איז אַ מוסר-ספר, ווו עס ווערן געגעבן די כללים, ווי אַזוי דער מענטש דאַרף שולט זיין איבער זיין אייגענעם גייסט, זען באַפרייען אים פון אַלערליי תאוות, בכדי צו דערגרייכן די הויכע מדרגה פון גאָטפאָרשונג. דאָס איינציק-כאַראַקטעריסטישע אין דעם דאָזיקן קליינעם ווערק איז פאָלגנדיקער פרט: בעת דער מחבר שטעלט אַרויס זיינע עטישע פאָדערונגען, איז ער זיך דערביי כלל ניט סומך אויף וועלכע-ס'איז רעליגיעזע דינים און געזעצן; די מאָראַל איז ביי אים אומאָפּהענגיק פונם דת. דאָס צווייטע ווערק איז אַ זאַמלונג פון דברי חכמים, מאָראַלישע סענטענצן און שפּריכווערטער, געזאַמלט פון פאַרשיידענע קוועלן, הויפּטזעכלעך אַראַבישע. אייניקע שפּריכווערטער זיינען גאַנץ כאַראַקטעריסטיש פאַר אונזער דיכטער. זיין גייסט, וואָס געפינט זיך אין שטענדיקער באַוועגונג, אין אומדערמידלעכן שטרעבן און פאָרשן, האָט פיינט דאָס אָפּגעשטאַנענע, דאָס סטאַטישע, וואָס רוט אויף איין אָרט. „קלוג איז דער מענטש — ווייזט-אָן דער „מבחר הפנינים" — כל זמן ער פאָרשט און זוכט די חכמה; ווי נאָר ער מיינט, אַז ער האָט שוין זיין ציל דערגרייכט, אַזוי ווערט דער מענטש פאַרנאַרישט" [3].

---

1 ש. מונק רעכנט, אַז עס איז נאָך פאַרבליבן אַ לאַטיינישע איבערזעצונג פון אַ פערטן ווערק גבירולס (Melanges, 170–173) „Traitê de l'ame".

2 דער דיכטער האָט דאָס ווערק פאַרפאַסט אין סאַראַגאָסע אין יאָר 1045. דעם אַראַבישן טעקסט, וואָס געפינט זיך אין אָקספאָרדער ביבליאָטעק, האָט פאַרעפנטלעכט מיט אַן ענגלישער איבערזעצונג סטעפאַן וויז אין יאָר 1902 (St, Wise. The Improvement of the Moral qualities).

3 האדם חכם בעודנו מבקש החכמה וכאשר יחשוב שהגיע אל תכליתה הוא סכל.
דער געלערנטער שטיינשניידער זאָגט אַרויס געוויסע ספקות, צי דער „מבחר הפנינים" איז פאַרפאַסט געוואָרן פון ש. גבירול. זע: העברעיִשע איבערזעצונגען, 382–383; דערקעגן איז אָבער, י. גוטמאַן, „פילאָזאָפיע דעם זאַלאָמאָן אבן גבירול" 18–20.

נאָר אין דעם דריטן ווערק, וואָס טראָגט גבירולס נאָמען, פאַווייזט זיך אונזער דיכטער אַלס טיפער דענקער, וועלכער האָט געשטעלט אין זיין גאַנצער ברייטקייט דאָס פּראָבלעם וועגן דעם איינהייטלעכן אַלוועלט־לעכן אוניווערסאַלן גייסט, וואָס ווייס ניט פון קיין פילקייט און פון פאַרשיידנאַרטיקייט.

דאָס דאָזיקע ווערק מיטן נאָמען „מקור חיים״ איז בלי ספק איינס פון די מערקווירדיקסטע פילאָזאָפישע ווערק, וואָס דאָס מיטלאַלטער האָט אונז איבערגעלאָזט בירושה[1].

גבירול טרעט דאָ אַרויס אויף אַ גאַנץ נייעם דרך. ער איז דער ערשטער צווישן די אייראָפּעישע דענקער פון מיטלאַלטער, וואָס האָט געהאַט דעם מוט צו שטעלן דאָס פילאָזאָפישע פאָרשן העכער פון די פעסט־אָנגענומענע אויטאָריטעטן. ער, דער פאַרפאַסער פון מיסטיש־רעליגיעזע און באַגייסטערטע נאַציאָנאַלע לידער, האָט אַלס דענקער, וואָס שטרעבט צו דערפאָרשן דעם אמת און דערגרינדן דאָס אייביקע רעטעניש פונם לעבן און זיין, — כּלל זיך ניט געוואָלט רעכענען מיט רעליגיעזע באַגרענעצונגען, מיט די סְיָגִים און צוימען, וואָס דער דת שטעלט דעם פרייען פאָרשנדיקן שכל. דער דת שטיצט זיך אויפן אויטאָריטעט פונם עָבָר, אויף דער מסורה און ירושה פון די אָבות; דער דת באַזיצט שוין דעם אמת, וואָס ער האָט באַקומען בקבלה פון פריערדיקע דורות; — דער פרייער פאָרשער וויל אָבער ערשט דער־גיין דעם אמת, אַליין מיט זיין אייגענעם שכל, נאָך אייגענער חקירה ודרישה... אַזאַ פרייער דענקער איז אויך שלמה גבירול געווען.

„למה נוצר האדם?״ — צו וואָס איז דער מענטש באַשאַפן — אָט דאָס איז די ערשטע פראַגע, וואָס דער תּלמיד שטעלט זיין רבּין[2] אין

---

1 דער אַראַבישער אָריגינאַל איז כּמעט אינגאַנצן פאַרלאָרן געגאַנגען (עס זיינען פאַרבליבן נאָר איניקע קורצע פראַגמענטן). עס איז נאָר פאַרהאַן די לאַטיינישע איבער־זעצונג „Fons vitae“ און דער העברעיִשער אויסצוג „לקוטי ספר מקור חיים“, וואָס איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן אין 13טן יאָרהונדערט דורך שם טוב פאַלקיראַ און פאַרעפנט־לעכט מיט אַ פראַנצויזישער איבערזעצונג דורך מונק. אין דער לעצטער צייט (1926) איז דערשינען אין העברעיִשער איבערזעצונג דער לאַטיינישער „Fons vitae“ (מקור חיים לרבי שלמה בן גבירול, תרגמו בפעם הראשונה מרומית ד״ר יעקב בלובשטיין). צום סוף פון דער העברעיִשער אויסגאַבע (225—265) זיינען איבערגעדרוקט פאַלקיראַס „לקוטים“.

2 דער נעאָפּלאַטאָניקער גבירול האָט זיין „מקור חיים“ געשריבן אין פאָרם פון אַ געשפּרעך צווישן אַ דענקער און זיין וויסנסדורשטיקן תּלמיד לויט דעם מוסטער פון אַפלאַטונס דיאַלאָגן.

„מקור חיים". „הידיעה היא תכליתה של מציאות האדם [1] — דאָס וויסן, דאָס אומדערמידלעכע שטרעבן און פאַרשן די וווּנדערבאַרע רעטעניש פון דער וועלט — אָט דאָס איז דער ציל, וואָס אים צוליב איז דעם מענטשנס נשמה באַשאַפן, אין דעם באַשטייט איר העכסטער תענוג און גליק [2], וואָס לייזט זי אויס פונם טויט און באַהעפט זי מיטן קוואַל פון אייביקן לעבן [3].

לויט גבירולס פילאָזאָפישער וועלט־אויפפאַסונג איז דער מהות גאָט — די פולשטענדיקע אחדות און אומטיילבאַרקייט. „די איינ־ציקייט געוועלטיקט איבער אַלץ, און אַלץ איז אין איר און דורך איר" [4]. גאָט — דאָס איז דער ערשטער מקור און התחלה, דאָס ערשטע זיין, וואָס איז איבער יעדער צייט, איבער דער אייביקייט (הפועל הראשון הוא למעלה מן הנצח). אַלץ, וואָס איז אין דער וועלט, אַלץ, וואָס ס'איז און באַשטייט — ווערט באַשאַפן פון דער הזדווגות, דורך דער צוזאַמענהעפטונג צווישן שטאָף (יסוד, חומר) און פאָרם (צורה) און אַלע מעגלעכע פאַרהעלטענישן און מדרגות [5]. אין דָבָר זולת חוֹמֶר וצורה — אויסער שטאָף און פאָרם עקזיסטירט ניט קיין זאַך אין דער וועלט [6].

אין דעם באַגריף „שטאָף" פאַרשטייט אָבער גבירול ניט קיין מאַטעריע אין געוויינלעכן זין. אין „יסוד" און „צורה" דריקט גבירול אויס זיין שטייגער אויס דעם געדאַנק, וואָס ווערט שוין אַרויסגעזאָגט פון די חכמי התלמוד וועגן דער טאָפל־געשלעכטיקייט פון דער גאָטהייט. דער שטאָף — דאָס איז דער פּאַסיווער טייל, וואָס איז מקבל די השפעה, די פאָרם — דער אַקטיווער טייל, וואָס איז משפיע [7]. נאָר גבירול

---

[1] מקור חיים, 4.

[2] דאָרטן, 137.

[3] דאָרטן, 221: שחרור מחמות ודבקות במקור החיים.

[4] דאָרטן, 208: האחדות מנצחת את הכל ומתפשטת בכל ומחזיקה הכל.

[5] פאַלקיראַס „לקוטים", IV, סימן 11: כל הנמצא מאצל הקצה העליון אל הקצה השפל מורכב מיסוד וצורה. „מקור חיים", 141.

[6] מקור חיים, 16; זע אויך דאָרטן, 149: בכל הבריאה אין אלא שני אלה — חומר וצורה.

[7] מקור חיים, 180, 196, 200: הצורה היא הנותנת הויה לחומר... החומר מוחזק והצורה המחזקת... החומר נשלם על ידי הצורה והצורה משלימה את מהותו. החומר מצויר והצורה מציירת, החומר נפרד והצורה מפרדת... הצורה פועלת בחומר, כי היא משלימה את החומר ונותנת לו הויה, בעוד שלחומר אין פעולה... החומר כשהוא לעצמו אינו אלא מקבל, כלומר נפעל או מוכשר לקבל פעולה.

אַלס אמת־יידישער דענקער, וואָס איז דורכגעדרונגען מיטן איינהייטס־באַגריף, מיטן גרונד־פּרינציפּ, אַז „הוא אחד ושמו אחד", — שטרייבט שטענדיק אונטער, אַז די פאָרם און דער שטאָף זיינען אומצעטיילבאַר, צוויי צווילינג־ברידער זיינען זיי, וואָס איינער קאָן ניט עקזיסטירן אָן דעם אַנדערן [1]. עס איז נישט פאַרהאַן קיין שטאָף אָן פאָרם און אויך קיין פאָרם אָן שטאָף. אפילו ריינע רוחניות־זאַכן, אינטעלעקטן, אָן א שום מה־שהוא פון קערפּערלעכן חומר, אפילו דער מענטשלעכער שכל, און אויך די מלאכים, — אויך זיי באַשטייען פון פאָרם און שטאָף צוזאַמען [2]. אָט די גאַנצע אומענדלעכע און פאַרשיידנאַרטיקע קיט פון דערשיינונגען, די אַלע אומצייליקע פּועל־יוצאָס פון די צוויי גרונד־עלעמענטן, ווערן ביי גבירול באַטראַכט ווי אַ שטענדיקער און אומאויפהערלעכער אויספלוס (עמאַנאַציע, אצילות) פונם ערשטן און איינציקן מקור, אוים וועלכן עס שטראָמט אַרויס אַלץ, וואָס עס איז, פונקט ווי אַ טייך שטראָמט אַרויס פון אַ לעבעדיקן קוואַל (דערפון דער נאָמען פונם ווערק „מקור חיים") [3]. דער פאַרמיטלער, דער רינג, וואָס פאַרבינדט און פאַרייניקט דאָס אַבסאָלוט־אומענדלעכע מיטן באַגרענעצטן, דעם אייביקן באַשעפער מיט די אַלע פּועל־יוצאָס, וואָס ווערן נולד אוים דעם צוזאַמענווירקן פון דער פאָרם און דעם שטאָף — דאָס איז לויט גבירולס באַגריף דער ווילן [4] פון גאָט, וואָס איז אויך דער כּוח און אַלמאַכט פון

---

1 מקור חיים, 154: בלתי אפשרי הוא שחומר יתקיים בלא צורה. „לקוטים", IV, סימן 17: ולא נמצא עצם היסוד ערום מהצורה וכן לא ימצא עצם הצורה קַיָם בזולתי היסוד בהרף־עַיִן; זע אויך דאָרטן, V, סימן 42, 43.

2 „לקוטים", II, סימן 31: ואין במושכלות הנלליות והפרטיות אלא היסוד והצורה"; זע אויך דאָרטן, IV, סימן 6, 8. „מקור חיים": 144, 146, 147: העצם הרוחני מורכב מחומר וצורה... וגם השכל מורכב מהם... ובכן הכרח הוא שגם הספירות השכליות תהיינה מורכבות מחומר וצורה, כמו שהמוחשות מורכבות מחומר וצורה. זע אויך דאָרטן, 170.

3 „לקוטים", V, § 71. וכבר המשלתי לך כי הבריאה תדומה בנביעת המים מהמקור וכהתהפך הצורה הראשונה ותדומה באמירה אשר ידבר בה האדם. כי האדם כשידבר באמירה תתרשם צורתה ועניינה בשמע השומע ושכלו. וכפי זה הדמיון אומר שהבורא יתברך דבר באמירת ותרשם ענינה בעצם החומר, כלומר שהצורה הנבראת הִתְרַשְׁמָה בחומר.

זע אויך פאלקירא, „מורה המורה", 94. זע אויך „מקור חיים", 216.

4 אין העברעיש „חפץ", אויך „רצון": אין אַראַביש אָבאַבא (זע פאלקירא, „מורה המורה", 93).

גאָט [1]. אַט דער באַגריף וועגן גאָטס רצון אָדער „חפץ" פאַרנעמט דעם בכבודיקסטן אָרט אין גבירולס סיסטעם. דער באַשעפער און זיין רצון זיינען אומצעטרענבאַר. גאָטס רצון — דאָס איז די איינציקע אַלוועלט־לעבע שאַפונגס־קראַפט, וואָס באַשאַפט אַלץ, הן די פאָרם הן דעם שטאָף [2]. ער, און נאָר ער, איז די סבה פון יעדער באַוועגונג, פון דעם שטרעבן און גלוסטן צו קומען אין באַוועגונג, ד. ה. צו לעבן און פאָרשן. ער דרינגט דורך אַלץ, וואָס ס'עקזיסטירט, אַלץ, וואָס עס איז; ער שענקט אַלעמען גייסט און לעבן. עס זיינען ניט פאַרהאַן קיין צוויי אָפּגעטיילטע באַזונדערע וועלטן, די וועלט פון לויטער חומר און די וועלט פון לויטער רוחניות; דער גוף איז ניט קיין ענג געפענגעניש פאַר דער נשמה: וואָרן אַלץ טראָגט דעם צלם אלהים, אַלץ רוט אין גאָט און גאָטס אָפּגלאַנץ רוט אויף אַלץ אין דער וועלט [3]. אַלץ אָן אויסנאַם ווערט באַלויכטן און דורכגעדרונגען פונם געטלעבן ליכט: הן דער פשוטער

---

[1] „לקוטים", I, § 2: והרצון כוח אלהי בורא ומניע לכל ואי אפשר שיתרוקן דבר ממנו; „מורה המורה", 93: והחפץ הוא הפועל לכל והמניע לכל. זע אויך: „לקוטים" V, §§ 42, 56, 59, 60, 62. 64, 72; III, 39; „מורה המורה", 50. ערטערווייז ווערט ביי גבירולן גאָטס רצון אָנגערופן אויך גאָטס וואָרט. צ. ב. אין לקוטים V, § 56: „ידיעת האמרה הפועל כלומר הרצון". און באַלד דערנאָך: האמרה ז. א. הרצון. איין מאָל רופט גבירול אָן גאָטס רצון מיטן נאָמען „כבוד". דער לעצטער נאָמען וועט שפּילן, ווי מיר וועלן ווייטער זען, אַ באַזונדערע גרויסע ראָלע.

[2] הרצון, שהוא כוח הבורא, מתפשט בכל וחודר בכל. ואין כלום בלעדיו, כי ממנו מציאות כל הדברים („מקור חיים", 214). הרצוי בא מהאחדות, ולא עוד — אלא שהוא פח האחדות (דאָרטן, 213).

אין דער לאַטיינישער איבערזעצונג פון „מקור חיים" (Fons vitae) ווערט אָנגעוויזן, אַז וועגן דעם באַגריף „גאָטס רצון" האָט גבירול אָנגעשריבן אַ ספּעציעל ווערק. אין לאַטיין האָט עס געהייסן: „Origo largitatis et causa essendi" דער העברעישער נאָמען איז: „מקור הטבה וְעִלַּת המציאות". זע מונק: Melanges 223, העברעישע איבערזעצונג פון „מקור חיים", 216.

[3] דעם דאָזיקן געדאַנק זאָגט גבירול אַרויס אויך אין זיין ליד: „אהבתיך כאהבת אב יחידו":

והדבר מאד עָמוֹק וְעָמוֹק — ומי מבני חלוף ידע יסודו
אבל אגיד לך דבר שמעתיו — ועליך להתבונן בסודו.
חכמים אמרו כי סוד היות כל — למען כל אשר הכל בידו
והוא נכסף לשומו יש כמו יש — כמו חישק אשר נכסף לדודו *
ואולי זה ידמו הנביאים — באמרם כי בראו על כבודו
השיבותיו לך דבר ואתה — קנה כיפת למען תעמידו.

---

* דעם דאָזיקן פערז ציטירן: דער ראב"ד אין „אמונה רמה", 61, און יצחק אַלבּלג („החלוץ", VII, 168).

חומר הן די אײדעלע פֿאָרם. אַלע שעפֿן זײ יניקה פֿון גאָט; און די דאָזיקע יניקה, די געטלעכע השפעה, װאָס הײסט אין דער פֿילאָזאָפֿיע — „עמאַנאַציע" („אצילות" אין העבֿרעיש), גײט דורך פֿאַרשײדענע מדרגות, גאַנצע צען „ספירות" [1]. די דאָזיקע ספירות זײנען אַלע אָן אָפּשפּיגלונג, אַן אָפּבילד (קאָפּיע) פֿון דעם ערשטן מקור: די ערשטע ספירה שפּיגלט אָפּ דירעקט דעם „מקור חיים", די קװעלע פֿון אַלץ, װאָס לעבט און עקזיסטירט. די צװײטע איז אָן אָפּשפּיגלונג פֿון דער ערשטער, די דריטע פֿון דער צװײטע א. א. װ.; װאָס װײטער די מחיצה צװישן דעם אָפּבילד און דעם ערשטן מקור, אַלץ בלאַסער איז דאָס בילד, אַלץ מער חומר און גשמיות באַהעפֿט זיך אין זײן לבֿוש [2]. װאָס נידעריקער ס'איז די מדרגה פֿון דער צורה, אַלץ גרעסער איז זי אין צאָל און פֿאַרנעם. די לעצטע „ספירה" — דאָס איז דער עולם התחתון, װעלכן מיר פֿאַסן אויף מיט אונזערע חושים. אַזױ גײט ביסלעכװײז איבער די װעלט פֿון גאָלע רוחניות אין פּשוטן חומר, אין גשמיות. נאָר אויך דאָרט װירקט נאָך די געטלעכע השפעה; אויך דער חומר איז דורכגעדרונגען מיטן אײביקן ליכט, טראָגט דעם אָפּגלאַנץ פֿון זײנע שטראַלן, שעפּט יניקה אויס דעם קװאַל פֿון לעבן. װאָרום אַלץ, װאָס ס'איז — מוז זײן פֿאַרבונדן מיט דעם דאָזיקן קװאַל. אַלע װעלטן, אַלע מדרגות, אַלע שטופֿן פֿון צורות און באַשעפֿענישן — אַלץ האַלט אין אײן שטרעבן און גלוסטן מיט גרױס ליבשאַפֿט צו דעם אַלאײנציקן און אַלערשטן מקור, צום

---

[1] דאָ זעט מען די השפעה, װאָס ס'האָט אויף גבירולן געהאַט דאָס באַקאַנטע מיסטישע װערק „ספר יצירה", װעגן װעלכן מיר װעלן נאָך װײטער רײדן. די השפעה פֿון דעם דאָזיקן ספר איז אויך באַמערקבאַר אויף גבירולס רעליגיעזע פּיוטים: „שלשים ושתים נתיבות" און באַזונדערס אין „שוכן עד" (פֿאַרעפֿנטלעכט אין „אוצר נחמד", I, 77—79, און אין „שפתי רננות", 54). זע אויך די פּיוטים „אדני ד' אֵל רָם", „שבחי איומה" און „שחקים וארקים" (פֿאַרעפֿנטלעכט אין ביאַליקס אויסגאַבע, III, 59—63). די גרױסע השפעה פֿונם „ספר יצירה" אויף גבירולס סיסטעם באַמערקט זיך אויך אין דעם, װאָס דער בעל „מקור חיים" פֿאַרגלײכט די װעלט-באַשאַפֿונג צום װ אָ ר ט, װאָס װערט פֿונם מענטשן אויסגערעדט (יש לדמות את הבריאה למלה של אדם), אין אין דעם גרױסן װערט, װאָס גבירול לײגט אויף דעם צ אָ ל-באַגריף. „די צאָל (המספר) — איז דער יסוד פֿון אַלץ, װאָס עקזיסטירט" (מקור חיים, 156). זע אויך דאָרטן 45.

[2] „לקוטים": כל מה שישפל וירד מהפשוטים אל המורכבים יותר עב ויותר נסת וכל מה שיעלה יהיה יותר זך ויותר דקיק. ib. V, § 26: וכל מה שתרד הצורה ותתגשם תהיה יותר נראה לחוש; וכל מה שתהיה הצורה קרובה אל הצורה הראשונה הרוחנית תהיה אותה הצורה יותר דקיקה ויותר נעלמת, ובהפך: כל מה שתהיה הצורה קרובה אל הצורה הגשמית תהיה יותר גסה ויותר נראה. זע אויך III, 32, 33; „מורה המורה", 11.

מקור פונם געטלעכן ליכט [1], וואָס איז דאָך דער קוואַל פון גליק, דער חותם פון לייטזעליקייט און גוטסקייט [2]. דער מענטש שפּיגלט אין זיך אָפּ די אַנצע וועלט; דאָס איז אַן „עולם קטן" (מיקראָקאָסמאָס), וואָס גיט אַ פולשטענדיק בילד פון דעם „עולם גדול" (מאַקראָקאָסמאָס), פון גאָטס גרויסער וועלט [3].

מיר האָבן פריער אָנגעוויזן, ווי גבירול האָט באַגרינדעט די פאָדערונגען פון מאָראַל אָן אַ שום סמך אויף די עיקרים פון דת. דאָס זעלביקע זעען מיר אויך אין זיין „מקור חיים". זיין וועלטאַנשויאונג, זיינע פילאָזאָפישע באַגריפן וועגן גאָט און זיין באַשאַפונג, איז זיך כּלל ניט סומך אויפן אויטאָריטעט פון דער אמונה. דער רוב מיטלאַלטערלעכע דענקער זיינען אַרויסגעגאַנגען פון דער מסקנא, אַז די פילאָזאָפיע איז בלויז אַ „דינערין" ביי דער „האַרין" — דער אמונה: די פילאָזאָפיע קאָן נאָר מסביר זיין, באַגרייפלעכער מאַכן דעם אמת, וואָס די אמונה האָט אַנטפּלעקט. גבירול אָבער, דער מערקווירדיקער דיכטער און דענקער, ביי וועלכן דאָס שטרעבן צום אמת איז געווען אַזוי ענג צונויפגעבונדן מיט דער הייסברענענדיקער ליבע און שטענדיקן שמאַכטן און גלוסטן צו גאָט, — איז זיך געגאַנגען זיין אייגענעם דרך. בכדי פריי און אומגעשטערט צו דערפאָרשן דעם פילאָזאָפישן אמת, האָט ער זיך געשטיצט אויסשליסלעך אויף דעם שׂכל, אויף די מענטשלעכע געפילן און השׂגות, אָבער ניט אויף דער אמונה, אויף דער קבלה פון די אָבות. אין זיין גאַנצן ווערק ווערט דערפאַר ניט געבראַכט קיין איין פּסוק פון תּנך, קיין איין ציטאַט פון תּלמוד [4]. דערפאַר אָבער איז דאָרט באַזונדערס שטאַרק די השפּעה פון גריכישע פילאָזאָפן, בפרט פון די, וואָס זיינען

---

[1] „לקוטים", V, §§ 47, 48: ישתוקקו כולם שיהיו אחד... כולם ישתוקקו אל האחדות וכשהיה ענין התשוקה והאהבה יחייבו בקשת הדבקות באהוב וההתאחדות בו. — זע אויך ib V, § 52

[2] מקור חיים, 205: הסבה הדוחפת את החומר להתנועע ולקבל צורה היא שאיפת החומר להשיג את הטוב ואת העונג בקבלו את הצורה... כי כל נמצא שואף להתנועע, כדי להשיג מה שהוא מהטוב שבהויה הראשונה... תנועת כל דבר אינה באה אלא בגלל הטוב שהוא האחד.

[3] „לקוטים", III, 6: העולם הקטן דמיון העולם הגדול בסדור ובבנין. זע אויך „מורה המורה", 55. דער דאָזיקער געדאַנק שטאַמט נאָך פון אַפּלאַטונען.

[4] א סך יידישע געלערנטע האָבן דערפאַר מתרעם געווען אויף דעם פאַרפאַסער פון „מקור חיים". זע צום ביישפּיל: ראב"דס „אמונה רמה" אין דער הקדמה.

ארויסגעגאנגען פון פלאטאנס חדר (נעאפלאטאניקער) [1], און ניט אומזיסט איז פלאטאן דער איין=איינציקער דענקער, וואס ווערט דערמאנט ביים נאמען אין „מקור חיים״ [2].

עס איז זייער מעגלעך, אז אט דער פרט האט טאקע גורם געווען דעם אויסערגעוויינלעכן גורל פון גבירולס „מקור חיים״: דאסדאזיקע ווערק האט זוכה געווען צו שפילן זייער א באדייטנדיקע ראלע אין דער קריסטלעכער מיטלאלטערלעכער פילאזאפיע. נאר דער נאמען פון זיין מחבר איז מגולגל געווארן אין אן אראבישן אביצעברון (אויך אביצע=בראל). שוין אין דער ערשטער העלפט פונם 12טן יר״ה (בערך 1130—1150) האט א קריסטלעכער גייסטלעכער פון דער שפאנישער שטאט סעגאוויע, דאמיניק הונדיסאלווי, מיט דער הילף פון א געשמהטן יידן, יאהן אבענדאעטע (אבן דאוד), איבערגעזעצט דעם „מקור חיים״ אויף לאטיין אונטערן נאמען „Fons vitae״ [3]. די דאזיקע איבערזעצונג האט געמאכט א געוואלדיקן רושם אויף דער קריסטלעכער געלערנטער וועלט. דער געוויסער פראנצויזישער געלערנטער זשורדען (Jourdain) געפינט, אז ס׳איז אוממעגלעך ריכטיק צו פארשטיין און וויסנשאפטלעך אפצושאצן די קריסטלעכע סכאלאסטישע פילאזאפיע פונם דרייצענטן יארהונדערט איידער מען באקענט זיך מיט גבירולס ווערק [4]. די גרעסטע גדולים פון דער קריסטלעכער מיטלאלטערלעכער אייראפע, ווי אלבערטוס דער גרויסער, טאמאס פון אקווינא, האבן פלייסיק שטודירט דעם „פאנס וויטע״, און דער בארימטער קעגנער פון טאמאסן, דונס סקאט, האט איבערגענומען די וויכטיקסטע כללים פון גבירולס סיסטעם [5]. אפילו געלערנטע פון דער שפעטערער צייט, ווי דזשארדאנא ברונא, האבן מיט גרויס דרך=ארץ גערעדט וועגן דעם טיפן בוך „דער מקור פונם לעבן״. נאר דעם מחבר זיינעם האט מען געהאלטן פאר א קריסטלעכן אדער מוסולמענישן געלערנטן. אייניקע קריסטלעכע מיטלאלטערלעכע געלערנטע

---

1 באריכות וועגן דעם, בפרט וועגן פלאטינס השפעה יף גבירול, זע: מ. יואל, „אבן גבירולס בעדייטונג פיר די געשיכטע דער פילאזאפיע״. וועגן אנדערע דענקער, וואס האבן געהאט אן איינפלוס אויף גבירול, זע: אין Melanges 233—261, און די רוסישע אויסגאבע פון אונזער געשיכטע 1920, 43.

2 „מקור חיים״, 151, 169, 190.

3 אבן דאוד האט צוערשט איבערגעזעצט דעם „מקור חיים״ אויף שפאניש און פון דער שפאנישער איבערזעצונג האט הונדיסאלווי דאס ווערק איבערגעזעצט אויף לאטיין.

4 זע: מונק, אין ציטירטן בוך, 151: מ. יואל, 3.

5 זע: מונק, 297, 300; גוטמאן, „די בעציהונגען דעם יאהנעס דונס סקאטוס צום יודענטום״ (מאנאטסשריפט 1894).

האָבן אפילו גערעכנט, אַז אביצעברון איז געווען אַן אַראַבישער דענקער, וואָס האָט אָנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן, ווייל אינם „פּאָנס וויטע" זיינען גאַנץ בולט געוויסע נעאָפּלאַטאָנישע אידעען, וואָס זיינען געווען זייער נאָענט דער דעמאָלטיקער קריסטלעכער אידעען־וועלט [1]. בערך הונדערט יאָר נאָכדעם, ווי די לאַטיינישע איבערזעצונג איז דערשינען, האָט דער יידישער געלערנטער שם טוב פאלקירא געמאַכט אַ העברעיִשן אויסצוג פונם אַראַבישן אָריגינאַל [2]. דעם דאָזיקן אויסצוג („לקוטים") האָט געפונען אין פּאַריזער ביבליאָטעק דער יידישער געלערנטער שלמה מונק און פאַרעפנטלעכט אינם יאָר 1846. דערביי האָט ער געמאַכט אַן אומדערוואַרטע אַנטדעקונג: בעת ער האָט פאַרגליכן שם טובס „לקוטים" מיטן לאַטיינישן „Fons vitae", האָט ער זיך איבערגעצייגט, אַז דער סכאָלאַסטיקער אביצעברון און דער באַרימטער יידישער דיכטער שלמה גבירול זיינען איינע און דיזעלביקע פּערזאָן [3].

אַן אמתער צווילינגס־ברודער פונם „מקור חיים" איז גבירולס „כתר מלכות". דער דיכטער גופא רופט אָן זיין פּאָעמע די „קרוין" פון אַלע זיינע רעליגיעזע לידער [4]. די פילאָזאָפיש־דערהייבענע וועלט־אָנשויאונג גבירולס, זיינע באַגריפן וועגן גאָט דעם באַשעפער און זיין ווילן, דעם מקור פון אַלץ, וואָס לעבט — באַקומט אין דער פּאָעמע אַ פּאָעטישן לבוש, ווערט דורכגעדרונגען מיט דער באַגייסטערטער התלהבות פון אַ טיף־רעליגיעזער נאַטור.

„דו ביזט דער קוואַל פון אַלע באַשעפענישן; אַלץ, וואָס ס׳איז, איז אַן אָפּשפּיגלונג פון דיין ליכט... דו ביזט דער איינציקער, דו ביזט דער אָנהייב פון אַלע צאָלן און דער יסוד פון אַלע דערשיינונגען! דו ביזט איינער און דער סוד פון דיין איינציקייט איז אַ רעטעניש פאַר די גרעסטע און קלוגסטע. קיינער קען אים נישט באַגרייפן און אַנטפּלעקן... דו ביזט גאָט דער אַלמעכטיקער און קיין שום אונטערשייד איז נישט

---

[1] פּאָקטיש האָט שלמה גבירול זיך פאַרהאַלטן גאַנץ פיינדלעך צום קריסטנטום. דערויף זאָגט עדות פאָלגנדיקע שטעלע אין זיין תפילה „שבחי אימה":

„שופטי, שְׁפָט־נָא בעשרים ושלשה

לְאוֹמְרֵי אָב וּבֵן וְרוּחַ שְׁלֹשָׁה,

וְגִלּוּלֵיהֶם יְשַׁלְּכוּ שָׁלֵךְ".

[2] אין דער הקדמה צו זיין „לקוטים" ווייזט שם טוב אָן: ואני לקטתי לקוטים מדבריו ובאלה חלקוטים נכללה כל דעתו.

[3] „ליטעראַטורבלאַט דעס אָריענטס", 1846, 721

[4] שַׂמְתִּיהָ עַל ראש מְהַלְלַי — וְקָרָאתִיהָ כֶּתֶר מַלְכוּת.

פארהאן צווישן דיין געטלעכקייט און איינציקייט, צווישן דיין מהות און דיין אייביקן זיין. אלץ — איז איין איינציקער סוד. עס ענדערן זיך נאר די נעמען. אלץ באהעפט זיך אין איין רינג, פאראייניקט זיך אין איין גאנצקייט. דו ביזט די קלוגשאפט און די חכמה, דער קוואל פונם לעבן שטרעמט ארוים פון דיר... דו ביזט די קלוגשאפט און פון דיין חכמה האסטו דיין פרייען ווילן אויסגעשטרעמט, דער מייסטער און באשעפער, וואס האט פונם נישט־זיין משפיע געווען אלץ, וואס ס'איז, ווי דאס ליכט, וואס שטרעמט פונם אויג ארויס"[1].

אלץ, — דערקלערט דער דיכטער פון „כתר מלכות", — די גאנצע וועלט, לויבן גאט דעם באשעפער, אויך די געצנדינער און די חיות אין די וועלדער.

„דו ביזט דער גאט און אלע באשעפענישן זיינען דיינע קנעכט און דיינע דינער. ניט געמינדערט ווערט דיין כבוד דורך די, וואס דינען אנדערע געטער, ווארום זיי שטרעבן און גלוסטן דאך נאר צו דיר, זיי זיינען אבער ווי בלינדע, וואס מיינען, זיי גייען דעם ריכטיקן וועג, און האבן פארבלאנדזשעט אויף קרומע וועגן"[2].

דער גאנצער מיטלאלטערלעכער וועלטאל, מיט אלע זיינע הימלען, „גלגלים" און „ספירות" — אלץ געפינט אן אפקלאנג אין גבירולס „כתר מלכות". און גאנץ אויבנאן, אין דער העכסטער, צענטער „ספירה" — דארט איז דער הייליקער טעמפל פאר דער קרוין פון דעם מענטשן — פאון שכל[3]. און נאך העכער איבער דעם גלגל פונם שכל, אונטערן

---

1 לך המציאות אשר מצל מאורו נהיה כל הוה...
אתה אחד, ראש כל מנין ויסוד כל בנין; אתה אחד
ובסוד אחדותך חכמי לב יתמהו, כי לא ידעו מה הוא...
אתה אלוהי, ואין הפרש בין אלהותך ואחדותך
וקדמותך ומציאותך, כי הכל סוד אחד,
ואם ישתנה שם כל אחד — הכל הולך אל מקום אחד.
אתה חכם והחכמה מקור חיים וממך נובעת
אתה חכם ומחכמתך אצלת חפץ־מזומן כפועל ואמן,
למשוך משך היש מן האין, כהמשך האור מן העין.

2 אתה אלוה וכל היצורים עבדיך ועובדיך,
ולא יחסר כבודך בגלל עובדי בלעדיך.
כי כונת כלם להגיע עדיך,
אבל הם כעורים: מגמת פניהם דרך המלך ותעו מן הדרך.

3 גלגל השכל הוא ההיכל לפני העשירי יהיה קודש לה'.

כסא הכבוד, ביים מקור פונם אייביקן ליכט — רוען די גערעכטע און ריינע נשמות, וואס זיינען באשיינט מיט די שטראלן פונם אומשטערבלעכן ליכט. „פון דעם שיין און אפגלאנץ פון דיין גרויסקייט האסטו באשאפן די אומפארגלייכלעכע שיינקייט: דו האסט זי באשענקט מיט דער מתנה פון חכמה, און א נאמען האסטו איר געגעבן — נשמה. פונם פלאמענדיקן פייער פון דיין חכמה האסטו זי געקנעטן. און אט דער אומשטערבלעכער פייער ברענט אומאויפהערלעך אין איר...[1] און דער טויט האט איבער איר ניט קיין שליטה. און אייביק און אומצעשטערבאר איז זי ווי דער יסוד, פון וועלכן זי איז געבארן!"[2].

אין דעם דאזיקן מייסטערווערק זיינען אזוי שיין פארברידערט דער טיפער דענקער מיט דעם פון גאט געבענטשטן דיכטער, דער פרייער און שטאלצער שוווּנג פונם פילאזאפישן פארשער־געדאנק — מיט צניעותדיק־הכנעהדיקן גאטספארכטיקן הארצן. און ווי קינסטלעריש שיין עס גיסן זיך הארמאניש צונויף דער אנהויב מיטן סוף פון דעם ווערק. מיט הויכן פאטאס און באגייסטערונג הייבט זיך אן דער „כתר מלכות" — דאס זאגט עס דער דיכטער א דערהייבענעם שבח און לויב לכבוד דער אומבאגרענעצטער חכמה פונם גרויסן און שטארקן באשעפער; און צום סוף פון דער פאעמע — שטילע הכנעהדיקע געבעט־אקארדן; דאס איז זיך דעם דיכטערס צעווייטיקט און צעבראכן הארץ מודה ומתודה פאר זיין גאט, דעם אל מלא רחמים...

און יעדן יום־כפור אויף דער נאכט ווערט בכל תפוצות ישראל אין אלע בתי־תפילות מיט ערפורכט און יראת שמים געלייענט אט דאס דערהייבן־שיינע דענקמאל פון מיטלאלטערלעכער פילאזאפישער פאעזיע...

זייער ווייניק פרטים וויסט דאס יידישע פאלק וועגן דעם לעבן פון זיין גרויסן דיכטער. נאר די פאלקס־אגדה האט ארום גבירולס נאמען מיט ליבע געשפונען און געוועבט איר פאנטאסטיש געוועב, און וואנדערלעכע לעגענדן האבן די קומענדיקע דורות דערציילט וועגן דעם טרויעריקן דיכטער פון מאלאגע.

דער פארפאסער פון „שלשלת הקבלה" דערציילט פאלגנדיקע לעגענדע וועגן דעם טראגישן טויט פון דעם גרויסן דיכטער: אן אראב־

---

1 דער זעלביקער געדאנק געפינט א שיינעם אויסדרוק ביי גבירול אין זיין ליד „לְךָ נַפְשִׁי תְּסַפֵּר" (נייע אויסגאבע, II, 109): „דו האסט געזאגט: „ליכט זאל זיין!" — און זי, די נשמה, איז געבארן געווארן (לְךָ בְּדַבֵּר „יְהִי!" אָז נִמְצְאָה הִיא).

2 בבראך מצא כבודך יפעת טהורה... ואצלת עליו רוח חכמה וקראת אותה נשמה עשיתה מלהבות אש השכל חצובה ונשמתו כאש בוערה בה... ועל כן לא ישלוט כליה כליון, וְהִתְקַיֵּם כפי קיום יסודה, וזה ענינה וסודה.

בישער דיכטער אין וואלענציע האט זיך זייער מתקנא געווען אין דעם גאונישן טאלענט פון זיין יידישן חבר. אויס קנאה האט ער דעם יידישן דיכטער געהרגעט און זיין קערפער פארגראבן אין גארטן אונטער א פייגנבוים. דער דאזיקער פייגנבוים האט פון דעמאלט אן אנגעהויבן צו טראגן וואונדערשיינע און באזונדערס זיסע פרוכטן, אויף וועלכע עס האבן זיך געחידושט אלע איינוווינער פון שטאט. דער קלאנג וועגן דעם אויסערגעוויינלעכן בוים איז דערגאנגען ביז צום קאליף גופא. דער קאליף האט געפאדערט צו זיך דעם אייגנטימער פונם גארטן. דער אראבער האט זיך סוף כל סוף מודה געווען אין זיין פארברעכן, און מען האט אים אויפן באפעל פונם קאליף אויפגעהאנגען אויף דעם זעלביקן פייגנבוים [1].

דאס איינציקע קערנדל אמת, וואס ס׳שטעקט אין דער אגדה, איז — דאס ארט, ווו גבירול איז געשטארבן. מ׳האט אין וואלענציע אויפן אלטן בית=עלמין ווירקלעך געפונען א העלפט פון דעם דיכטערס מצבה [2]. נאר די אגדה וועגן דעם בוים מיט די וואונדערשיינע פרוכטן, וואס פלעגן צייטיק ווערן פריער פון אלע אנדערע — דאס איז א שיינער סימבאל פארן דיכטער גופא, וועמענס גאונישער טעפער=גייסט איז אזוי פרי צייטיק געווארן און ארויסגערופן אזוי פיל באוואונדערונג מיט זיינע שיינע אומפארגלייכלעכע גייסטיקע פרוכטן.

גבירולס טיפע פארשער=קראפט און גרויסער פאעטישער טאלענט האבן מיטאמאל אויפגעהויבן אויף זייער א הויכער מדרגה דעם יידישן פילאזאפישן געדאנק און די העברעישע פאעזיע. גבירול איז אויך געווען דער אמתער מייסטער און באשעפער אויפן געביט פון פאעטישער

---

1 די זעלביקע לעגענדע, נאר אין אן אנדער נוסח, דערציילט אויך יוסף זאמברי (זע: נייבויער, „מאנאטסשריפט״, 1887, 500—501). עס איז נאך פאראן א לעגענדע, אז שלמה גבירול האט באשאפן א גולם אין דער געשטאלט פון א פרוי: אמרו על ר׳ שלמה בן גבירול שברא אשה והיתה משרתת לו וכאשר הלשינוהו למלכות הראה להם שלא היתה בריאה שלמה והחזירה לקדמותה חתיכות וחוליות שמהם נבניה.

2 דאס יאר פון גבירולס טויט איז ניט פעסטגעשטעלט. אויפן סמך פונם דיכטער משה אבן עזרא, וואס דערציילט, אז גבירול איז געשטארבן נאך איידער ער איז אלט געווארן דרייסיק יאר, האט מען לאנג גערעכנט, אז דער מחבר פון „כתר מלכות״ איז געשטארבן בערך אין דער מיט פונם עלפטן יארהונדערט. נייערע פארשער האבן אבער באוויזן, אז גבירול האט נאך געלעבט אין יאר 1068, און זיי זיינען געקומען צו דער מסקנא, אז דער דיכטער איז געשטארבן בערך אינם יאר 1070, ווען ער איז געווען קרוב צו די פופציק. א באווייז, אז די דאזיקע מיינונג איז ריכטיק, געפינען מיר אין איינעם פון גבירולס פיוטים, ווו דער דיכטער זאגט וועגן זיך: „וזרקה בי שיבה״ — איך בין שוין גרא (אין דער תוכחה „עד מתי יצרי״).

מעטריק. אויף די יסודות, וואָס זיינען געלייגט געוואָרן דורך דוֹנַש בֶּן לָבְּרָט, האָט גבירול אויסגעבויט אַ גאַנצן קונציקן בנין, און דער באַרימטער אברהם אבן עזרא רופט אָן גבירולן מיט רעכט: „דער פאָטער פון די מעטרישע געזאַנגען" [1].

די מעטריק אין גבירולס לידער שטיצט זיך אויף דער קאָמבינירונג פון צוויי הויפּט-יסודות: דעם „יָתֵד" מיט דער „תנועה". „יָתֵד" ווערט אָנגערופן אַ זילבע, וואָס האָט פאַר זיך אַ „שְׁוָא נָע" אָדער אַ „חֲטָף", צ. ב.: שְׁמַע, בְּעֵת, אֲשֶׁר, עֲדֵי, אֱמֶת א. אַ. וו.; „תנועה" איז אַ זילבע, וואָס באַשטייט פון איין וואָקאַל, צ. ב.: מַה, לִי, בּוֹא, חֵטְא. דער יָתֵד, וואָס אַנטשפּרעכט דעם „יאַמב" פון אייראָפּעיִשער מעטריק, ווערט אויסגעדריקט דורכן צייכן: ◡—. די תנועה, וואָס אַנטשפּרעכט דער העלפט פון אַ ספּאָנדעוס, אין דער אייראָפּעיִשער מעטריק, ווערט אויסגעדריקט דורך אַזאַ צייכן: —; אַ יָתֵד מיט אַ תנועה צוזאַמען גלייכן דעם אייראָפּעיִשן באַקכיוּס (◡——), אַ תנועה און דערנאָך אַ יָתֵד = אַמפיִמאַקראַ (—◡—) [2]. דורך דעם קאָמבינירן יְתֵדות מיט תנועות אין די פאַרשיידענע אופנים האָבן גבירול און זיינע נאָכפאָלגער באַשאַפן אַלע מעגלעכע פאָרמען און דעם ריטמאַרטיקן משקל פאַר זייערע לידער. יעדער פערז, וואָס טראָגט אין דער אַראַביש-העברעיִשער מעטריק דעם נאָמען „בַּיִת", צעפאַלט אין צוויי העלפט: די ערשטע הייסט: „דֶּלֶת" (דִי טיר, דער אריינגאַנג), די צווייטע — „סוֹגֵר" (שלום).

דער רוב גבירולס וועלטלעכע לידער און אַ טייל זיינע רעליגיעזע פיוטים זיינען אויסגעהאַלטן אין איין ריים, ד. ה. אַלע פערזן (בתּים) אינם געדיכט שליסן מיט איינער און דערזעלביקער זילבע [3]. אָפטמאָל

1 זע זיין פירוש אויף בראשית, 3, 1; אויך זיין „ספר צחות", 1827, 10—11.

2 מער באַריכות וועגן יידיש-אַראַבישער מעטריק זע — פון די עלטערע: אַברהם אבן עזרא אין די אויבנדערמאָנטע ערטער; סעדיה אבן דנון אין זיין „פרק בחרוז" (ציבוירערם „מלאכת השיר", 4—18); די הוספה צו משה קמחים „מהלך שבילי הדעת" מיט אליהו לעוויטאַס פירוש; דער אַנאָנימער „שקל הַקודש", געדרוקט צום שלום פון דוד אבן יְחִיאָס „לשון למודים". פון די נייערע: פראַנץ דעליטש, „צור געשיכטע דער יידישען פאָעזיע", 1836; ב. האַלפער אין „Jewish quart. rew.," 1913, 153—224; ח. בראָדי: „איבער די מעטרא אונד פערז-געדיכטע", 1895.

3 אַ פּאָר ביישפּילן פון גבירולס מעטריק:

א) וּבָרָא אֵל בְּלִי לֵב זְמַנִּי — וְנִצַּר מִבְּלִי קֶרֶן שְׁוָרָיו

וְיָרוּם כָּל אֱוִיל בַּחֲסַר-לֵב — וְכָל יוֹגֵק הֲלֵב אֵם מְבַהִירָיו.

ב) קוּם הַזְּמַן וּלְבַשׁ עֲדָנֶיךָ — וּקְשׁוֹר שְׁבִיסֵי שַׁהֲרוֹנֶיךָ

עַד אָן תְּנַצֵּל עֶדְיְךָ עַד אָן — תִּפְשׁוֹט לִפְנֵינוּ קְדִינֶיךָ.

דערגרייכט גבירול באזונדערס שיינע עפעקטן דערמיט, וואס ער באנוצט ענלעך קלינגענדיקע ווערטער, נאר פון פארשיידענער באדייטונג [1], אדער פארשיידענע ווערטער מיט איינער און דער זעלביקער ענד־זילבע, ווי צ. ב. אין דעם שוין פריער ציטירטן נאציאנאל־רעליגיעזן ליד:

שְׁבִיָּה עֲנִיָּה — בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה
לְקוּחָה לְאָמָה — לְאָמָּה מִצְרִיָּה
— — — — — — — — —
מְצוּצִים לְחוּצִים — סוּבְלֵי מַעֲמָס
בְּזוּזִים גְזוּזִים — נְכוֹנִים לְמִרְמָס.

א סך פיוטים זיינען געשריבן אין פארם פון פירפערזיקע סטראפן; די דריי ערשטע פערזן האבן זיך זייער באזונדערן ריים, די לעצטע פערזן אבער פון אלע סטראפן אין ליד האבן איין ריים. אין אזא פארם זיינען געבויט זיינע „אזהרות״, צ. ב.

עֲדֵי מָתַי יִצְרִי — יְהִי זָד עַל יוֹצְרִי — וְיִבְחַר רַע וּמְרִי — וְדֶרֶךְ מַהֲתַלִּים
וְאַקְשֶׁה אֶת רוּחִי — וְאָעֵז אֶת מִצְחִי — אֲסַלֵּף אֶת אָרְחִי — וְאֶעֱזוֹב מַסְלוּלִים.

אין אייניקע לידער, ווי צום ביישפיל אינם ליד „זְמַן בּוֹגֵד״, האבן ניט נאר ענדווערטער פון יעדן פערז אן אלגעמיינעם ריים, נייערט אויך די פארלעצטע:

וְשֶׁכֶל הֶאֱרִיךְ אַפּוֹ לְכָל חֵטְא
וְלֵב נִכְבָּד — שְׁמָרַנִי כְּבוֹדוֹ
וְלָבַשְׁתִּי לְבוּשׁ חָכְמָה וּמוּסָר
וְהַדַּעַת — עֲזָרַנִי רְבִידוֹ.

אין א סך פון זיינע רעליגיעזע פיוטים איז אין די ראשי תבות פון די פערזן אין פארם פון אקראסטיך איינגעפלאכטן דער נאמען פונם דיכטער, מייסטנס נאך מיטן עניוותדיקן צוגאב: „הקטן״. אין דער מיטלאלטערלעכער ליטעראטור ווערט דערפאר גבירול אפט אנגערופן „שלמה הקטן״. דער דיכטער פונם 13טן יארהונדערט, יהודה אלחריזי, בעת ער כאראקטעריזירט גבירולס באדייטונג, שטרייכט דערפאר אונטער: „קטן״ האט ער

[1] צ. ב. אין דעם באקאנטן פיוט, וואס הערט געלייענט אין יום־כפור „שְׁאָנִים שַׁאֲנַנִּים״.

זיך גערופן, נאָר אַנטקעגן אים זעען ריזן אוים ווי צווערגן; ער האָט זיין גלייכן ניט צווישן אַלע יידישע דיכטער פון פריערדיקע און שפּע־טערדיקע דורות. דער „קליינער" געוועלטיקט איבער אַלע! גאָט האָט אים געזאַלבט פאַר אַ מלך איבער אַלע יידישע דיכטער! ער איז דער איינציקער, אומפאַרגלייכלעכער. זיין געזאַנג איז — שלמהס געזאַנג איבער אַלע געזאַנגען".

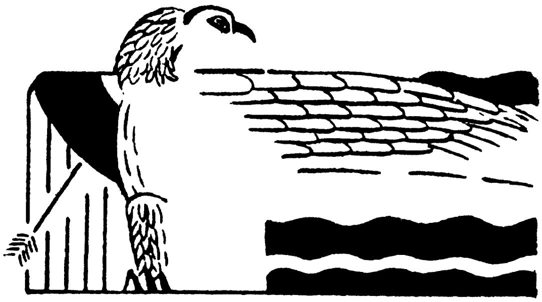

דריטער קאַפּיטל

יצחק אבן גיאַת. — משה אבן עזראַ; זיין פרייליכע יוגנט. — לידער פון גליק און פרייד. — די אומגליקלעכע ליבע. — דער דיכטער אַלס נע-ונדניק. — זיינע לידער פון יאוש און האָפענונג. — דער געליבטערס טויט. — דעם דיכטערס לעבנס-דראַמע. — אבן עזרא אַלס פּייטן. — דער „סלחן".

אין דעם מחבר פון „כתר מלכות" און אין זיין שאַפן זעען מיר די העברעישע פּאָעזיע אין דער געשטאַלט פון אַ מיטלאַלטערלעכן גאָטישן טעמפּל, וואָס רייסט זיך אין דער הייך צו די הימלען, און פרעמד און אומבאַקאַנט זיינען דאָרט די וואָכעדיקע אַלטעגלעכע געזאַנגען פון דער ערד. באַלד נאָך גבירולן איז אָבער אין דעם דאָזיקן דערהייבענעם טעמפּל מיט אימפּעט אַריינגעדרונגען מיט זיין הילכיקן געלעכטער אַ יונגער דיכטער, וואָס האָט געשפּראָצט מיט לעבנסלוסט און מיט קינדערשער פרייד; אונטער די פאַרמרה-שחורהטע געוועלבן פונם שטאָלצן טעמפּל האָבן זיך גלייך דערהערט די יוכצנדיקע פאַרשיכּורנדיקע אַקאָרדן פון דער תּאוהדיקער ערדישער ליבע, פון דעם מונטערן טראַציק-עזותדיקן חשק און באַגער צום באַרוישנדיקן פרייליכן בעכער פון לעבן. משה בן יעקב אבן עזרא האָט דער דאָזיקער דיכטער געהייסן.

משה אבן עזרא איז געבאָרן אין זייער אַ רייכער און אָנגעזעענער פאַמיליע אין גראַנאַדע (בערך אין יאָר 1070) און האָט באַקומען אַ גרינדלעכע דערציאונג. יידישע לימודים האָט ער געלערנט ביי דעם פריער שוין דערמאָנטן געלערנטן און דיכטער פון יענער צייט, יצחק בן יהודה אבן גיאַת[1], וואָס האָט נאָך דעם טראַגישן טויט (אין

---

1 יצחק אבן גיאַת האָט הויפּטזעכלעך זיך קונה שם געווען אַלס רעליגיעזער דיכטער. פון זיינע פיל פּיוטים (אין לאַנדסהוטס „עמודי העבודה", 111—116, זיינען אויסגערעכנט 116 גיאַת'ס פּיוטים) איז באַזונדערס באַקאַנט זיין האַרציקע תּפילה „יונה חפשה בנטות היום", וואָס ווערט געלייענט יום-כּפּור צו נעילה:

„דער טאָג האַלט ביים פאַרגיין, און ביי איר באַשיצער זוכט די טויב די שטילע רו און אָפּדאַך — צו דער נאַכט. זי זעט: אין די אוונט-שאָטנס צעגייט דער טאָג, — האָט זי דיין חוף פאַר איר נעסט געוויילט — צו דער נאַכט. פונם קראַנקן געלעגער רופט זי דעם גאַנצן טאָג צו דיר: ווען וועל איך געהאָלפן ווערן? ווען קומט שוין אַן

אר 1066) פון שמואל הנגידס זון פארנומען זיין שטעל אלס ראש ישיבה אין לוסענא. אויפגעוואקסן אויף דער אראבישער קולטור, איז משה אבן עזרא געווען בקי אין אלע געביטן פון וויסנשאפט און פילאזאפיע פון זיין צייט, דערצו נאך געווען באקאנט מיט די שפראכן פון דער אלטער אייראפעישער קולטור — מיט לאטיין און גריכיש.

רייך באגאבט, דערצויגן אין עשירות און אין רחבות, האט דער יונגער דיכטער מיט פרייד גענאסן פונם פולן לעבנס-בעכער. ער איז געווען פארליבט אין דער נאטור און אין פרויען-שיינקייט, און מיט גרויס באגייסטערונג באזינגט ער אין זיינע לידער די בליענדיקע פראכט-פארבן פון די אראביש-שפאנישע סעדער און גערטנער און דעם פאר-שיכורנדיקן כישוף פון די שפאנישע פרויען. „זעט! — רופט אויס דער דיכטער [1] — אין א זיידן געוועב איז דער גארטן איינגעהילט, אלע לאנקעס — אין פילפארביקע קליידער געצירט! יעדער בוים שטאלצירט אין זיין יום-טובדיקן מאנטל, וויל דערפרייען און בלענדן דאס אויג. יעדער בלימעלע פרייט זיך, וואס ס'האט די וועלט דערבליקט, און מיט א גליקלעכן שמייכל ווערט דאס געבארן. נאר די פראכטפולע רויז האט אלע פארשעמט, זי גלאנצט ווי א שיינע מלכה אויפן טראן. פון געפענ-געניש האט זי זיך אקארשט באפרייט — און גלייך אין העלן פורפור זיך אויסגעצירט. ווער ס'איז ניט פארשיכורט פון איר בשמימדיקן ריח, דער האט זיך פארזינדיקט; באשטראפט מוז ער ווערן".

די ברידערלעכע קרבות צו דער נאטור, דאס זיסע בארוישנדיקע געפיל פון גליק און פרייד, וואס דערפילט דאס הארץ פונם דיכטער, געפינט א באזונדערס שטארקן אפקלאנג אין דעם דריטן פרק פון זיין גרויסער פאעמע „תרשיש" [2].

„ווי אזוי — פרעגט פארחידושט דער דיכטער — קאן איך גאר אין טרויער געדענקען, בעת איך הער דאס סודותדיקע געפליסטער

פון רו די נאכט? דיין גנאד, א נאט, גיט אויס ביים טאג-פארגיין. שיק דיין גרויס רחמים אונז אויף די פליגל פון דער נאכט! — פארגעם איר געבעט פארן פארגאנגענעם טאג. זי שטייט פאר דיר פון מארגן-פרי ביז שפעט אין דער נאכט. א, דערבארעם זיך איבער אונז! זע, דער טאג איז שוין פארגאנגען, אלץ טונקעלער ווערן די שאטנס פון דער נאכט!"

די איבעריקע פיוטים זיינע אין זיין „מעמד יום הכפורים" זיינען צו פיל איבער-געלאדן מיט פילאזאפישע און אסטראנאמישע באגריפן פון יענער צייט און זייער פאעטישער ווערט איז א גאנץ קנאפער.

1 אינם ליד „כתנות פסים לבש חגן". פארעפנטלעכט אין „כרם חמד", IV, 84.

2 פארעפנטלעכט אין יאר 1886 דורך דעם באראן דוד גינצבורג.

פונם קליינעם טייכעלע, דאָס געצוויטשער פון די פייגעלעך, און רו, איינגעהילט אין זיסן דרימל, אינם שאָטן פון די מירטנביימער אויפן טעפיך פון בשמימדיקע בלומען" [1].

„לאָמיר זיך פרייען, ברידער! אָן זאָרגן, אָן דאגות לאָמיר אין די דופטנדיקע סעדער פאַרברענגען. דאָרט וועלן מיר רוען, איינשלעפערן וועלן אונז דאָסביימער־געפליסטער און דער הילכיקער געזאַנג פון דער באַפליגלטער גרויסער קאַפּעליע" [2].

„פרי ביים מאָרגן — לייגט פאַר דער דיכטער — קומט אין דעם דופטנדיקן גאָרטן, ווו געטובלט זיינען די בלומען אינם געבענטשטן טוי פון דער נאַכט. מיט יראת הכּבוד פאַרנעמט דעם געזאַנג פונם טויזנט־שטימעדיקן כאָר, — די פייגל זיינען דאָך ווי די מענטשן: יעדער מין האָט זיין אייגענעם לשון" [3].

„פול מיט פרייד איז דער דיכטער, וואָס דער וואָלקן האָט אין גאָרטן אַלע קלומבן אָנגעטרונקען; גליקלעך זיינען אַלע בלומען־גלעקלעך, ווען דער הימל וויינט מיט טרערן; און אַלע גראָזן און אַלע קנאָספּן זינגען זייער לויבגעזאַנג אָן ווערטער דעם ליבן רעגן פאַר זיין גענאָד דעם גרויסן, וואָס האָט זיי פון דעם חושכדיקן דרימל אויף דער ליכטיקער וועלט געבראַכט" [4].

ניט נאָר דעם חן און די פּראַכט פון די שפּאַנישע סעדער באַזינגט דער יונגער אבן עזרא, נאָר אויך די פאַרבאָרגענע באַרוישנדיקע קראַפט פון די וויינגערטענער.

„געפאַנגען האָבן מיין האַרץ דעם ווייַנשטאָקס זיסע טעכטער. זי שענקען פאַראומערטע — נייע פרישע כּוחות; פאַרוואָגלטע, אָרעמע, פון די לופטיקע טעכטער פאַרפּישופּט — לייכטן ווי פירשטן פון גליק און פרייד" [5].

„אין די שווערע מאָמענטן פון בענקשאַפט, אין די טרויעריקע טעג פון גלות — איז דער בעכער מיין איינציקע טרייסט. דער קרוג — די בעסטע רפואה [6]. דער וויין — ער קילט און דערפרישט אין דער גרעסטער היץ, ער וואַרעמט און שטאַרקט אין דער שניידנדיקער קעלט.

---

[1] „תּרשיש", 37.

[2] דאָרטן, 38.

[3] דאָרטן, 37.

[4] דאָרטן. 38.

[5] דאָרטן, 32.

[5] דאָרטן, 34.

ער איז מיין געטרייער באַשיצער פאַרן גרימיקן פראָסט און פאַר די ברענענדיקע זונענשטראַלן!"[1].

פאַרליבט איז אָבער אונזער דיכטער געווען ניט נאָר אין די „טעכטער פון וויינשטאָק", נייערט אויך אין די טעכטער פון חוה. זינט די מעכטיקע אַקאָרדן פון „שיר השירים" זיינען אַנטשוויגן געוואָרן, האָבן זיך אין דער העברעישער ליטעראַטור שוין מער ניט געלאָזט הערן די לידער פון ערדישער תאווהדיקער ליבע און ליידנשאַפט. דעם „שיר השירים", דעם „געזאַנג איבער אַלע געזאַנגען", דעם פלאַמענדיקן ליד פון „ליבע, וואָס איז שטאַרק ווי דער טויט" — האָט מען אויסגעטאָן דעם לבוש פון גשמיות און ס'איז געוואָרן גאָלע רוחניות, פול מיט הייליקע פאַרבאָרגענע סודות[2]. דער ליבע־ראָמאַן פון דער שיינער שאָפּ־הירטין שולמית איז מגולגל געוואָרן אין אַ מיסטיש געשפּרעך צווישן הקדוש ברוך הוא און דער כנסת ישראל.

אונטער דעם בלויען הימל פון דער אַראַבישער שפּאַניע, וווּ דאָס גלות־פאָלק האָט זיין צווייטע היים געפונען און פריי גענאָסן די זאַפטן פון דער ערד[3], האָבן נאָך אַמאָל אויף דער אַלטער ביבל־שפּראַך העל און מונטער אויפגעקלונגען די הייסע תאווהשע לידער פון דער ערד.

משה אבן עזרא איז געווען דער ערשטער יידישער דיכטער, וואָס האָט צוזאַמען מיט די ריחות פון פעלדער און בליענדיקע סעדער אַראָפּ־געבראַכט אין די געצעלטן פון ישראל אויך דעם בראַוזשנדיקן פלאַם פון דער ערדישער ליבע, דעם רייצנדיקן כישוף פונם פרויען־לייב.

„מיין נשמה — איז זיך מודה דער דיכטער — איז אין תפיסה ביי דער רייצנדיקער שיינער, וואָס אירע לאָקן זיינען שוואַרץ ווי די נאַכט און דאָס געזיכט איז העל און מילד, ווי דער זילבערנער לבנה־שטראַל"[4].

---

[1] „תרשיש", 35—36.

[2] שוין דער באַריכטער תנא ר׳ עקיבא האָט דערקלערט: „לא היה העולם כדאי כיום שנתן בו „שיר השירים" לישראל, שכל הכתובים קודש ו„שיר השירים" קודש קדשים". אַן אַנדער תנא האָט געזאָגט: „על העושה „שיר השירים" כמין זמר — חייב לגיהנום".

[3] שוין אין די צייטן פון חסדאי אבן שפּרוט איז ערדאַרבעט געווען אַזוי פאַר־שפּרייט ביי די שפּאַנישע יידן, אַז אייניקע פאָרשער, ווי, למשל, שיפּער, רעכענען אפילו, אַז ערדאַרבעט האָט געשפּילט די וויכטיקסטע ראָלע אין דעםווירטשאַפטלעכן לעבן פון דעם דעמאָלטיקן יידישן קיבוץ אין שפּאַניע.

[4] „תרשיש", 32:

בְּנַפְשִׁי יְעֵלוֹת — בְּיוֹפִי גְּלוּלוֹת

אֲשֶׁר כְּלֵילוֹת — וּבִפְנֵי לְבָנוֹת.

„די זאפטיקע בריסטן פון מיין פראכטפולער ליבער האָבן ווי שפיזן מיין הארץ דורכגעשטאָכן‟. „די טעג צעשיידט מיט מיין געליב־טער – זיינען שווארץ ווי אירע לאָקן; די נעכט מיט איר צוזאמען זיינען שיין ווי אירע וואנגען‟ [1].

דעם דיכטערס געליבטע איז אַ טיפּישע לייכטזיניקע טאָכטער פון הייסן דרום־לאנד. טענץ און געזאנג — דאָס זיינען איר חיות, און עס שפּראָצט פון איר מיט לעבנסלוסט און פריילעכן, האַלב עזותדיקן, האַלב שאַלקהאפטן געלעכטער. „איך האָב ביי מיין שיינער געפרעגט — דער־ציילט דער דיכטער — פארוואָס קאָנסטו קיין זקנים ניט ליידן? — פארוואָס — איז איר ענטפער געווען — האָסטו ליב ניט זקנות, נאָר ביידלעך גאנץ יונגע?‟ [2].

דעם כישופדיקן רייץ פון זיין געליבטער שילדערט דער דיכטער אין פאָלגנדיקע שטארק געווירצטע סטראָפן: „שנעל שוועבט מיין ליבע אין איר בַעשיקן טאנץ, שטאָלץ שטארצן ארויס די גראנאטעפּל־בריסטן, און לייכט און לופטיק איז איר יעדער טריט, גלייך זי שפּרייזט מיט גרויס פאָרזיכט אויף דער שארף פון בלאנקנדיקע שווערדן‟ [3].

„מיין שיינע — צו אַ מירטנצווייג איז זי געגליכן, בעת זי צעפלעכט אין פריילעכן טאנץ אירע נאכט־שווארצע לאָקן. זי טויט מיט אירע פיילן, וואָס זיינען רויט־געטובלט אין מיין בלוט, און אלע שוויגן, עס דערמאָנט ניט קיינער וועגן שטראָף‟ [4].

„זעט, ווי רייצנדיק איז מיין ליבע, בעת זי זינגט מיט איר ציטער אין קאראהאָד. אלע באַזינגען אין לידער איר יונגע שיינקייט, און זי זינגט אונז אַלעמען דאָס ליד פון דער יוגנט‟ [5].

„ווי קאָן מען אנטלויפן פאַר דעם אויגן־כישוף פון מיין ליבער, לייכטפּיסיקער אינדין! ווו נעמט מען דעם כוח אים גובר צו זיין? די אויגן — זיי ברענגען אין נסיון אַפילו גאָטספאָרכטיקע זקנים; קיין צדיק, קיין נביא קאָן זיי ניט ווידערשטיין‟ [6].

„מיין נשמה איז ביי מיין געליבטער געפאנגען, איר בליק האָט מיין הארץ דורכגעשפּיזט; פון זיין הייסן בלוט זיינען קארמין־רויט אירע

---

1 יְמוֹתַי בְּלָעֲדֵי עָפְרִי כְּשֵׁעָרוֹ — וְלֵילוֹת חָלְפוּ עִמּוֹ כְּפָנָיו.

2 „תרשיש‟, 54.

3 דאָרט, 36.

4 דאָרט, 37.

5 דאָרט, 35.

6 דאָרט, 45.

ליפּן, און אירע שוואַרצאַפּלען ברענען מיטן פלאַם פון מיינע אויסגעלאַ־שענע אויגן... אַ, נעם מיך אַרום, מיין האַרצנס־געליבטע, טרינק מיך אָן מיטן זאַפט פון דיינע פּורפּור־ליפּן און ווייסע אַלעבאַסטער־ציין! זעטיק מיך אָן מיטן ריח פון דיין רייצנדיקן בשׂמים־לייב — איך בין דאָך אַזוי פאַרליבט אין דעם בלענדנדיקן עלעפאַנטן־ביין!..״ [1].

די ליבע און דער פרילינג, די שיינקייט פון דער פרוי און די פּראַכט פון דער נאַטור — אַט די גרוי־אַלטע און אייביק־יונגע גרונד־עלעמענטן פון דער וועלט־פּאָעזיע פלעכטן זיך ביי אונזער דיכטער אַזוי אָפט צוזאַמען אין אַ קונציק פּראַכט־געוועב, וואָס בלענדט דאָס אויג מיט זיינע העלע פילקאָלירטע פאַרבן. באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש איז אין דער הינזיכט דאָס שיינע חתונה־ליד „הריח מר מאחז הָאֲפָסִים״ [2], וואָס דער דיכטער האָט געשיקט זיינעם אַ חבר, שלמה בן מַ״טיר. דאָס ליד הייבט זיך אָן מיט אַ מייסטער־שילדערונג, ווי עס וואַכט־אויף דער פרילינג אינם הייסן דרום, ווי די גאַנצע נאַטור איז פאַרשיכּורט פון ווירציקע ריחות, אפילו „די שטומע בערג זאָגן שירה״. יעדער בלעטעלע איז פול מיט פרייד, און ליכטיק און צופרידן זיינען אויך „די פאַרכָּבָה־שחוּרֶהדיקסטע געזיכטער״. אַט אויף דעם פּילפאַרביקן, מיט ליכט און פרייד באַגאָסענעם פאָן שילדערט דער דיכטער אין בולטע סקולפּטור־בילדער די הייסע ברענענדיקע ליבע, איינגעהילט אין אַ לייכטן דעקטוך פון שעמעוודיקער צניעות, און די וווּנדער־שיינע כלה „מיט אירע טויבן־אויגן, וואָס זיינען פאַרשיכּורט פונם שטאַרקן ליבע־ווייַן״.

ניט לאַנג האָבן זיך אָבער פאַר אונזער דיכטער געצויגן די יאָרן פון פרייד און פון גליק. גאָר באַלד האָט ער זיך געמוזט איבערצייגן, ווי רייך דער לעבנס־בעכער איז מיט גאַל־ביטערע טראָפּנס...

ווי דער רוב דיכטער, איז אויך משה אבן עזרא געווען זייער אַ שלעכטער געשעפטסמאַן. ער האָט מיט אַמאָל זיין גאַנץ פאַרמעגן אָנגעוואָרן, און גלייך האָט ער אויך געהאַט די געלעגנהייט זיך צו באַקענען מיט שוואַרצער אומדאַנקבאַרקייט און פאַלשן באַטרוג. מענטשן, וואָס ער האָט גערעכנט פאַר זיינע בעסטע גוטע פריינד, האָבן זיך גלייך אָפּגע־קערט פון אים און געוואָרן זיינע גרעסטע שונאים. אַט די מענטשלעכע געמיינהייט און נידערטראַכט האָבן אַזוי אויפגעבראַכט דעם פאַראַרעמטן דיכטער, אַז אפילו אויף דער עלטער, אין אַ סך יאָרן אַרום, קאָן ער נאָך אַלץ ניט פאַרגעסן אָן די „שלעכטע מעשׂים״ פון די „מוטווילִיקע

[1] „תרשיש״, 47.

[2] ח. בראָדי אין „שער השיר״, 1905, 68—70.

לייט״ (זָרים), וואָס „ריידן לפנים וועגן שלום און בייסן דערביי מיט זייערע שאַרפע ציין [1] (דוברים שלום ונושכים בשניהם).

נאָך דער ערשטער צרה איז באַלד געקומען די צווייטע. דער דיכטער האָט זיך פאַרליבט אין זיין עלטערן ברודערס טאָכטער. דאָס איז שוין ניט געווען קיין לייכטזיניקער פלירט, קיין צופעליקער ראָמאַן, נאָר א טיפע אמתע ליבע, „שטאַרק ווי דער טויט״. ווי עס שיינט, האָט די דאָזיקע ליבע געפונען א הייסן אָפּקלאַנג אינם האַרצן פון זיין ברודערס יונגער טאָכטער, נאָר דער משפחה איז אָבער דער שידוך ניט געפעלן געוואָרן. ער איז ניט געווען „תּוֹכיק״ אין געניגנדיקער מאָס: דער דיכטער האָט דאָך שוין זיין געלט אָנגעוואָרן און בכלל געהאַט א קנאַפּע ידיעה אין פּראַקטישן לעבן און אין געשעפט־זאַכן. דעם דיכטערס געוועזענע פריינד האָבן אויך ניט ווייניק מיטגעהאָלפן, און די עלטערע דריי ברידער האָבן בְּהֶחְלֵט דערקלערט דעם דיכטער, אַז זיי וועלן אויף דעם שידוך זייער הסכּמה ניט געבן. דער שטאַרק דערשיטערטער דיכטער האָט דאַן באַשלאָסן זיין היים צו פאַרלאָזן, און פאַר זיין אָפּשייד האָט ער זיין געליבטער א האַרציק שיין ליבע־ליד געשיקט:

„קיינער וויל אונזער ליבע ניט פאַרשטיין, אַלע קוקן אויף איר מיט פאַרחידושטע אויגן... שווער איז די ווּנד, וואָס דו, מיין ליבע, האָסט אין מיין האַרץ געגראָבן, נאָר פעסט האָב איך מיין האַרץ פאַרשלאָסן — זאָלן די מענטשן ניט לאַכן, זאָלן די מענטשן ניט זאָגן: א נאַרישע ליבע־קרענק. יאָ, אמת, קראַנק בין איך פון ליבע, און מיט דיר צעשיידט — אַלץ וואַקסן וועלן מיינע ווייען! אָן דיר איז דאָך די גאַנצע וועלט פאַר מיר א תּפיסה, א טרויעריקער מדבר. דאָרט — ווּו דיינע טריט מיר פעלן, און ווּו דיין געשטאַלט שוועבט ניט פאַר מיינע אויגן, דאָרט מעגן מענטשן צו געטער זיין געגליכן — מיר זיינען זיי ווי ווילדע פּראים... זיס ווי האָניק זיינען דיינע ליפּן, נאָר ניט מיר, דעם פאַרשמאַכטן, ברענגען זיי דערקוויקונג; דיין בשׂמים־אָטעם מאַכט פרעמדע גליקלעך, און איך לעבן ווי א קראָקאָדיל נאָך פרישער לופט צו אָטעמען... ווי ליב ביזטו, ווי פול מיט חן דיין יוגנטלעכע שיינקייט. א ציטערדיקע געמזע [2] ביזטו, און שטאָלצע לייבן קניען פאַר דיין בליק און אומשולדיק פאַרבלוטן אַלע הערצער, וואָס דו נעמסט געפאַנגען. בלייב געזונט, מיין ליבע! וואָס גרעסער דיין שולד, אַלץ מער וואַקסט צו דיר מיין ליבע; מיין האַרץ, מיין נשמה, מיין גאַנץ טראַכטן און

[1] אין זיין תפילה „נפשי אִויתיך בלילה״.

[2] עוֹפֶר — א יונגע לייכטפיסיקע הירשין.

ערדענקען: — אַלץ געהערט נאָר דיר, נאָר דיר אַליין. אין ברענענדיקן פייער איז מיין צעבראָכן האַרץ, און ניט געלאָשן ווערט עס דורך מיינע ביטערע טרערן. און איך בין דיר מוחל אַלץ, מיין היים־געליבטע! דיין צאָרן גופא — ווי דער גנאָד פון גאָט איז ער אין מיינע אויגן. שווער קראַנק בין איך — נאָר פון מיין קרענק וויל איך מיך ניט באַפרייען. געטריי וועל איך דיר בלייבן אַזוי לאַנג דער טוי פאַלט נידער פון די הימלען און דער פרילינג באַדעקט די ערד מיט בלומען. זיי גליקלעך, מיין געליבטע, כל־זמן צווישן די צווייגן קלינגט דער נאַכטיגאַלס געזאַנג"[1].

דער דיכטער איז אַוועק פון זיין געבורטסשטאָט און זיך געלאָזט איבער דער קריסטלעכער קאַסטיליע. אין אַ פרעמדן לאַנד מיט אַ בערך נידעריקער קולטור, ווייט פון זיין געליבטער, האָבן דעם פאַרבענקטן דיכטער די דאָרטיקע איינוווינער ווירקלעך אויסגעוויזן ווי „ווילדע פראַים". זיין טרויער און יאוש האָבן געפונען אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין פיל לידער זיינע.

„ווי אַ שאָטן איז פאַרביי מיין יוגנט — באַקלאָגט זיך דער דיכטער[2] — שנעל ווי אַ חלום זיינען פאַרשוווּנדן מיינע גליקלעכע טעג, וואָס האָבן מיינע שוואַרצע לאָקן מיט פרישן טוי באַשפּרענגט. פאַרן קאַלטן אָטעם פון די שווערע ליידן איז די פרייד פאַרשוווּנדן פון מיין אָנגעזיכט און אויסגעלאָשן איז דאָס ליכט פון מיינע אויגן. נאָך מיין היים ציט מיין האַרץ, צו די בערגער פון מיין היימאַט רוף איך פול מיט בענקען: „דערנענטט אייך צו מיר!" נאָר אומזיסט איז מיין געשריי — פעסט שטייען זיי אויף זייערע גרונטן. מיין ביטערער גורל האָט מיך פאַרטריבן צו אַ פינסטערן פאָלק, וואָס פרעמד און אומבאַקאַנט זיינען אים די וועגן פון אמת און פון וויסן. הער איך זייערע ווילדע רייד — זיץ איך פול מיט בושה און פעסט פאַרשלאָסן בלייבן מיינע לעפצן!"

אין דעם אייגענעם נוסח איז זיך דער דיכטער מְתָרֵעַם אין איינעם פון זיינע לידער, וואָס ער האָט געשיקט זיין יונגן חבר, דעם באַרימטן דיכטער יהודה הַלֵוִי:

„איך לעב צווישן וועלף, וואָס פרעמד איז זיי דער נאָמען: מענטש. בעסער מיט אַ בער אין וואַלד צו בלאָנדזשען, בעסער מיט אַ ווילדן טיגער די צייט פאַרברענגען, איידער צווישן מענטשן וווינען, וואָס חושך

---

[1] דאָס ליד „לכל איש באהבינו פלאים" פאַרטייטשט דורך דוקעס אין זיין „משה אבן עזרא" און אויך ביי קעמפּף אין זיין חערק „ניכטאַנדאַלוזישע דיכטער", II, 209.

[2] דאָס ליד „חיו ימי חלדי כצל עובר". פאַרטייטשט דורך הרבבי אין „חדשים גם ישנים" ג', 7, 31.

מצרים הייסט דאָרטן ליכט און וויסן; און ניט אימשטאַנד זיינען זיי צו אונטערשיידן גייסטיקע בעטלער און נישטיקע קמצנים פון דער חכמהס איידעלע טרעגער און נביאים פון גאָטס וואָרט...

„אַך! — רופט ער אויס צום סוף — ווי ענג איז פאַר מיר די וועלט געוואָרן! ווי אַ שטייפער האַלזבאַנד שטיקט זי מיין נשמה!" [1].

דאָרט, אין דער פרעמד, געדענקט דער פאַרוואָגלטער דיכטער אין דעם נידעריקן באַטרוג פון זיינע פאַלשע פריינד, און מיט צאָרן און האַס שליידערט ער אין זיי זיינע שטראָפנדיקע סטראָפן [2].

„אייערע נידערטרעכטיקע מעשים וועל איך איינקריצן אויפן שטערן פון דער צייט, — זאָלן קומענדיקע דורות וויסן, וואָס איר האָט אָפּ־געטאָן" [3].

דער דיכטער האָט אָבער די האָפענונג נאָך ניט פאַרלאָרן. ער האָט אַלץ נאָך גערעכנט, עס וועט אים געלינגען זיך צונויפצורעדן מיט די ברידער, און ער וועט שוין דעמאָלט ניט דאַרפן זיין צעשיידט מיט זיין געליבטער.

אין איינעם פון זיינע לידער צו יהודה הלוי באַקלאָגט זיך דער טיפגעקרענקטער דיכטער אויף זיינע ברידער, וואָס האָבן אָפּגעטאָן „אַזאַ שרעקלעכע זינד, וואָס איר גלייכן האָט נאָך די וועלט ניט געהערט" [4], נאָר גלייך איז ער דערביי מוסיף, אַז ער פאַרהאָפט צו גאָט, אַז די צייט וועט ווידער פאַראייניקן די, וואָס זיינען איצט צעשיידט, און זייערע הערצער דערפרייען. „אונזערע פיינד וועלן גאָטס מעשים דערזען און פאַרשעמט וועלן זיי ווערן".

און פול מיט האָפענונגען און פריידיקער דערוואַרטונג קלינגען זיינע באַגייסטערטע סטראָפן, וואָס ער האָט געשיקט אין זיין געבורטס־שטאָט, קיין גראַנאַדע, צו זיינעם אַ פריינד, וואָס איז אים געטריי געבליבן:

„אָ, טייבעלעך ליבע, שליחים איר געטרייע! [5]. ווי לייכטע

---

1 „אוצר נחמד" III, 5051.

2 דאָס ליד „שְׁמָעוּנִי בני הָסֵף", אָפּגעדרוקט אין דוקעסעס „משה אבן עזרא", 106.

3 כְּתַבְתִּיהוּ הֱיוֹת חָקוּק בְּמֵצַח הַזְּמַן לַרְאוֹת לאשו מה פעלתם.

4 „אוצר נחמד I, 168: נלטוש לרוע מעשיהם ענן חרונינו
ותמיד נחרוק שנינו.
מעשים אשר לא נעשו מיום היות תבל,
לשמעם צללו אזנינו.

5 אין אַמאָליקע צייטן פלעגט מען ניט זעלטן איבערשיקן בריוו דורך פּאָסט־טויבן (זע אויבן, שלום פונם ערשטן קאַפּיטל).

וואלקנדלעך שוועבט איר קיין מערב, צום לאנד פון מיין היימאט! ביי מיין ליבע טו איך אייך באשווערן: גיט איבער מיין גרוס פון דער וויטן מיינע געטריי געבליבענע פריינד. ווייט פארוואגלט בין איך פון זיי, נאר פעסט אין מיין הארצן איז זייער געצעלט אויסגעשפרייט. דער־ציילט זיי אלע, ווי ליב מיר זיי זיינען, ווי צעווייטיקט מיין הארץ איז פון טיפער בענקשאפט און פון גרויסן עלנט. דערציילט אויך דער שוואלב, מיין געליבטער, וואס האט איר נעסט געבויט אין די טיפן פון מיין נשמה; דערציילט, ווי אז איר איז מיר פארהאסט דאס לעבן און דער טויט ווערט מיין געהאפטער גואל. דערציילט, ווי איר צוליב בין איך געפאנגען אין דעם נעץ פון גלות; צוליב איר, מיין הייסגעליבטער, האב איך דעם בעכער פון פיין און ליידן אויסגעטרונקען, און מיין נשמה איז א שפילצייג ביים כף־הקלע פון פארוואגלונג" 1.

נאר מיט א פריידיקן אקארד פארענדיקט דער דיכטער זיין ליד:

„איך האף צו גאט, ער וועט מיט מיינע טרערן אפוואשן מיינע ליידן און ריין מאכן מיינע זינד. איך האף, מיט רו און פרייד וועט ער באגנאדן מיין נשמה און אויפדערוואכן וועל איך צו א נייעם לעבן".

דעם דיכטערס האפענונג איז אבער ניט דערפילט געווארן. באלד האט ער באקומען די ידיעה, אז זיין געליבטע האט שוין מיט אן אנדערן חתונה געהאט, דערפילנדיק דערמיט דעם ווילן פון אירע עלטערן. דאס געפיל פון צארן און באליידיקונג האט אינם דיכטער גובר געווען דעם טיפן ווייטיק, און מיט שטאלץ האט ער זיינע קעגנער געשליידערט סטראפן פול מיט פאראכטונג: „להכעים מיינע שונאים און ניט־פארגינער וועל איך אויך ווייטער גיין מיין אויסגעווײלטן וועג! גלייך אין הארצן האבן זיי געצילט, נאר ניט געטראפן האט די פייל — זי איז פארביי־געפלויגן. ווי אונטערשטייען זיך הויקערדיקע דערנער צו דערקלערן קאמף די צעדערן פון לבנון? קליינע פוקסן ווי האבן עס די העזה נאכצויאגן דעם קיניגלעכן לייב?" 2.

אפגעזונדערט האט זיך דער דיכטער פון דער וועלט, פארמיאוסט איז אים געווארן דער רעש פונם לעבן מיט זיינע קליינלעכע אינטערעסן, מיט דעם גיריקן געיעג נאך דעם באטריגערישן פאנטאם פון גליק און פרייד. די דאזיקע שטימונג האט געפונען איר שארפן אויסדרוק אין דעם באגייסטערטן צארן־ליד „תֵּבֵל תְּנִי לְבָךְ" 3.

---

1 אוצר נחמד III, 47—49.

2 אויס דעם ליד „עַל אַף קְשָׁנְאַיִנוּ", פארעפנטלעכט דורך דוקעס אין זיין „משה אבן עזרא", 95.

3 דוקעס, „משה אבן עזרא", 100—101.

די וועלט מיט אלע אירע פארפירערישע תענוגים שילדערט דער דיכטער אין געשטאלט פון אן אויסגעלאסענער גאסן-פרוי, וואס פארבט זיך און צירט זיך אויס פאר אירע ליבהאבער, בכדי דערנאך זיי אלעמען צו באטריגן. „די צאל פון דיינע ליבהאבער איז גלייך דער צאל אומגעקומענע דורך דיר. זיי אלעמען טראגסטו אונטער מיט דיין פאלשן שמייכל דעם פארסמטן בעכער. דו דערלאנגסט די שענסטע בלומען, און אונטער זיי ליגן עקדישן פארבארגן; געניסט מען דיינע בשמים-רויזן, ווערט כיען פון שלאנגען-גיפט געטראפן. מיט די שענסטע טעפיכער באצירסטו די געלעגערס, און שטעכסט זיי דורך מיט שארפע שפיציקע דערנער. דו זינגסט די לידער פון גליק און פרייד, און גלייך דערשטיקסט זיי דער „קדיש״-ניגון. דו בלענדסט די מענטשן מיט פראכט-פאלאצן און די שענסטע שלעסער — און האלטסט שוין אנגעגרייט פאר זיי די פינסטערע קברים. ציטרעס און הארפן האלטסטו אין דער האנט, און געגורט זיינען דיינע לענדן מיטן גארטל פון טויט. אויסגעשלאסן ביזטו פונם געבאט: כַּבֵּד אֶת אִמֶּךָ״ — דו ביזט ניט קיין מאמע! דער חוב פון דיינע קינדער איז — דיין שאנד אנטפלעקן, אראפרייסן דארפן זיי פון דיר דעם מאנטל, נאקעט און בלויז זאלסטו שטיין מיט דיין זינד און שאנד!״

משה אבן עזרא האט זיך נאכדעם אינגאנצן איבערגעגעבן וויסנשאפטלעכע פארשונגען. זיין איינציקע גרעסערע שעפט זיינען געווען ביכער און פארמעטענע מגילות. פילאזאפישע אידעען און סיסטעמען האבן אין אים אויף א צייט פארדרענגט דעם חשק און ווילן צו פאעטישן שאפן. אט די דאזיקע אינעווייניקסטע איבערלעבונגען, וואס זיינען פארגעקומען אין די טיפענישן פונם דיכטערס נשמה, ווי פאעטישע בילדער און ריטמישע טענער ווערן פארדרענגט דורך אבסטראקטע פילאזאפישע געדאנקען, האבן געפונען זייער בולטן אויסדרוק אין דעם אינטערעסאנטן געדיכט „הקיצותי מתנומת רעיוני״ [1].

דער דיכטער דערציילט, ווי אזוי „זיינע געדאנקען האבן דערוואכט פון זייער דרימל״, בכדי איינצושלעפערן די אומרויִקע תאוות און געפילן פון זיין נשמה״. און מיט באגייסטערונג שילדערט ווייטער דער דיכטער, ווי ער פארטיפט זיך אין די פילאזאפישע פארבארגענע סודות, ווי פאר זיין שכל האט זיך אנטפלעקט דער מהות פון גאט און זיין אלמאכט, און פאר זיינע געדאנקען האט פון דער פינסטער אויפגעלויכטן

---

[1] פארעפנטלעכט דורך ח. בראדי אין „שער חשיר״, 70—71.

דאָס בלענדנדיקע הימלישע ליכט און די געטלעכע שטראַלן פֿון דעם אייביקן אמת [1].

דאָך איז משה אבן עזרא קיין אָריגינעלער דענקער ניט געווען און זײַן רעליגיעז־פֿילאָזאָפֿיש ווערק מיט דעם לאַנגן אַראַבישן נאָמען „כתאב אלחדיקה פי מעני אלמגאז ואלחקיקה" [2] האָט ניט קיין גרויסן אינטערעס. וויכטיקער איז זײַן צווייט ווערק „כתאב אלמחאצרה ואלמראכרה" [3] וועגן פּאָעטיק בכלל און העברעיִשער בפרט, ווו ער גיט אַגב אַ היסטאָריש־קריטישן איבערבליק וועגן העברעיִשע דיכטער, וואָס זײַנען געווען ביז אים, ספּעציעל וועגן שמואל הנגיד און שלמה גבירול.

אין יענער צײַט, ווי עס שײַנט, האָט משה אבן עזרא אויך פֿאַרפֿאַסט זײַן גרויסע פּאָעמע פֿון 165 סטראָפֿן „בשם אל אשר אמר", וואָס ביז הײַנט איז געבליבן אומבאַקאַנט, אַז משה אבן עזרא איז איר מחבר, און דוקעס און דוד כהנא האָבן עס על פּי טעות גערעכנט פֿאַר אברהם אבן עזראס ווערק [4] און טאַקע אין דעם דאָזיקן ווערק געזען דעם בעסטן

---

1 ופי דעי יחוני גדולות — ויצב מפלאות צורי לפני
ויגד לי צפוני תעלומות — עדי אחשוב בני־עליון שכני
ואחז מחזה שַׁדַי בשכלי — ואבין כי בקרבי יש אדני
אשר נסתר יקר עדיו — ונגלה במפעל לעיני רעיוני.

2 אין העברעיִש האָט אבן עזרא זײַן ערשטן ווערק אַ נאָמען געגעבן „ערוגת הבשם". באַלד איז דאָס ווערק אונטער דעם דאָזיקן נאָמען איבערגעזעצט געוואָרן אויף העברעיִש.

3 דער תוכן פֿונם דאָזיקן ווערק גיט הרכבי אין „חדשים גם ישנים", נ' 7, 29—31. אַ טייל פֿונם אַראַבישן אָריגינאַל האָט פֿאַרעפֿנטלעכט דער לעניגראַדער פּראָפֿעסאָר פּ. קאָקאָווצאָוו אין יאָר 1895. די העברעיִשע איבערזעצונג (ספר שירת ישראל) האָט בן־ציון העלהער אַרויסגעגעבן אין 1924.

4 דער טעות האָט זיך גענומען דערפֿון, וואָס אין „שקל הקודש" ווערט געבראַכט די אָנפֿאַנגס־סטראָפֿע פֿון אַברהם אבן עזראס אַן אומבאַקאַנטן ליד „בשם אל אשר יצר והעז לאמרותיו — וערך ויצר כל וכלה פעולותיו". אַז מען האָט אין אַ פּאַריזער מאַנוסקריפּט געפֿונען אַ גרויסע אַנאָנימע פּאָעמע, וואָס הייבט זיך אָן מיט די ערשטע ווערטער פֿון דער דאָזיקער סטראָפֿע, האָט דוד כהנא, ווי אויך דוקעס (אין „אצבע אלהים" 1851, 31), געמיינט, אַז דאָס איז דאָס ליד, וואָס ווערט אין „שקל הקודש" געבראַכט אונטער אַברהם אבן עזראס נאָמען. די ערשטע סטראָפֿע פֿונם געפֿונענעם ליד שטימט אָבער בלויז אין דער ערשטער העלפֿט מיט דער ציטאַט פֿון „שקל הקודש"; די צווייטע העלפֿט איז אַ גאַנץ אַנדערע: „בשם אשר אמר והעז לאמרותיו — וצוה בלי מורה ומורה למצוותיו". אָבער אַפֿילו די ערשטע יאָ ענלעכע העלפֿט איז אויך ניט אַברהם אבן עזראס — דאָס איז דער אָנהייב פֿון שמואל הנגידס אַ ליד „בשם אל אשר החל וכלה פעולתיו". דאָס דאָזיקע ליד איז געווען זייער פּאָפּולער, און פֿיל דיכטער האָבן, ווי עס שײַנט, געדיכטעט לידער מיט די דאָזיקע אָנפֿאַנגס־ווערטער. דערפֿאַר אָבער איז אין באַראָן גינצבורגס מאַנוסקריפּטן־קאָלעקציע (19—821 №) פֿאַראַן אַן אַלטע אָפּשריפֿט אָט פֿון

באווייז, אז דער גרויסער קאָמענטאַטאָר פון תנ"ך איז אויך געווען א גרויסער דיכטער. דער דיכטער באַזינגט דאָרט מיט גרויס התפּעלות אין שטאַרקע, שיין־קלינגענדיקע סטראָפן די וואונדערבאַרע אָנטפּלעקונג פון דעם באַשעפערס גרויסקייט און קראַפט אין אַלע זיינע מעשים: אין די שטערן און גלגלים אין דער הייך, און אין דער ערד און דעם מענטשן אין דער נידער. עס פילט זיך די השפּעה פון גבירולס „כתר מלכות", בעת משה אבן עזרא שילדערט לויט דער מיטלאַלטערלעכער וועלט־אַנשויאונג דעם געבוי פונם וועלטאַל און ווי ער פאַרענדיקט זיין פּאָעמע מיט הכנעהדיקע סטראָפן פון געבעט און תשובה. גבירולס השפּעה פילט זיך אויך אין די פילאָזאָפישע געדאַנקען, וואָס געפינען אַן אָפּקלאַנג אין דעם דאָזיקן פּאָעטישן ווערק. „ווי איז מעגלעך — פרעגט פאַרוואונדערט דער דיכטער — גאָטס גרויסקייט אין האַרצן ניט צו פילן, בעת מיין געדאַנק און מיין נשמה זאָגן עדות וועגן אים! ער איז אַלץ און אַלץ — אין אים. אַלץ איז מיט אים דורכגעדרונגען, נאָר פאַרבאָרגן בלייבן זיין מהות און זיינע וועגן... אַלץ, וואָס ס'איז דורך צייט און אָרט באַגרע־נעצט — אַלץ טראָגט זיין שטעמפּל, און דאָך בלייבט ער אויסער אַלע גרענעצן און צייטן. העכער פון יעדן זיין... ער איז דער אָנהייב פון יעדן חומר און פון יעדער צורה, און אַן אַ גרענעץ זיינען זיינע שאַפונגען, אָן אַ צאָל די פון אים אַנטפּלעקטע צורות".

משה אבן עזרא האָט פאַרפאַסט נאָך אַ פּאָר וויסנשאַפטלעכע ווערק [1], נאָר ניט אויף לאַנג איז אים אָבער באַשערט געווען צו געניסן טרייסט און רו אין וויסנשאַפטלעכע פאָרשונגען. פּלוצלינג האָט ער באַקומען די טרויעריקע ידיעה, אַז זיין געליבטע איז געשטאָרבן אין קאָרדאָווע פון אַ קימפּעט (אינם יאָר 1114). פאַרן טויט האָט זי געבעטן, מען זאָל איבערגעבן דעם דיכטער איר פאַרלאַנג, ער זאָל אויפהערן זיין אַ נע־ונדניק אין דער פרעמד און צוריק קומען אין זיין געבורטשטאָט. דער דיכטער גופא דערציילט וועגן דעם אין רירנדיקע סטראָפן:

דער באַטרעפנדיקער פּאָעמע פולשטענדיקער און מיט אַ ריכטיקערן טעקסט, ווי אין דעם פּאַריזער מאַנוסקריפּט, און דאָרט שטייט בפירוש, אַז דאָס ווערק האָט פאַרפאַסט משה אבן עזרא. מיר האָבן אָבער נאָך אַ צווייטן באַווייז, אַז טאַקע דער דיכטער משה אבן עזרא איז דער מחבר פונם דאָזיקן לאַנגן געדיכט: אין לענינגראַדער מלוכה־ביבליאָטעק געפינט זיך אַן אַלטער מאַנוסקריפּט (פונם 13טן יאָרהונדערט) פון משה אבן עזראס אויבן־ציטירטן ווערק „כתאב אלחדיקה" און פאַר דער הקדמה געפינט זיך דאָרט די פּאָעמע „בשם אל אשר אמר". צום באַדויערן פעלן אין מאַנוסקריפּט די פאָדערשטע בלעטער און פון דער פּאָעמע זיינען דערפאַר געבליבן בלויז די לעצטע 41 סטראָפן.

[1] פרטים וועגן די דאָזיקע ווערק זע: שטיינשניידער, „ספרות ישראל", 119; ח. באַכער, אין „מאָנאַטסשריפט", 1907, 343—349.

„אין שמאַרצן און אין גרויסע ווייען איז אַ קינד" געבאָרן — נאָר אָן אַ מאַמען איז עס געבליבן. זי האָט דערזען: דער טויט פאַרשפּרייט שוין איבער איר די פליגל, האָט זי צערטלעך ביי איר מאַן געבעטן: „פאַרגעס ניט דעם בונד פון יונגע יאָרן און מיט אַ ליבנדיקער האַנט קלאַפּ אָן אין די טויערן פון קבר. זיי געטריי און צערטלעך צו די קליינע קינדער, וואָס וועלן רופן: מאַמע! — און זי האָט זיי פאַרלאָזט אויף אייביק. שרייב אויך אָן דעם פּעטער מייַנעם [1], וואָס האָט דורך מיר אַזוי שווער געליטן... אָרעמער נע־ונדניק! מיט אַ טיפער ווונד אין האַרצן האָט ער אין דעם פרעמדן לאַנד געליטן די שווערע נויט פון גלות. אומזיסט האָט ער געזוכט פון טרייסט דעם בעכער. איצט וועט ער רו געפינען אינם בעכער פון טיפן טרויער" [2].

דער טויט פון זיין געליבטער האָט טיף דערשיטערט דעם דיכטער, און פול מיט קאַלטן יאוש קלינגט זיין האַרצרייסנדיק ווייגעשריי:

„ווי איך קער מיך, ווו איך ווענד מיך, פון אַלע זייטן נאָגן מיך, פּלאָגן מיך רק צרות און עלנד, אומגליק און שרעקן. מיין גליק איז געזונקען אין שאול תחתיה, מיין ליכטיקער שטערן ליגט אין קבר באַהאַלטן; דער טויט האָט מיין האָפענונג דערשטיקט, און געשטאָרבן איז מיין טרייסט. לעבעדיק איז נאָר דער ווייטיק, און ער וואַקסט און ווערט אַלץ גרעסער... ווילט איר זען דעם אומגליקלעכסטן צווישן אַלע קינדער פון מיין פאָלק, — איך בין עס!" [3].

דעם ווונטש פון זיין געליבטער האָט ער ניט דערפילט: אין זיין היימאַט האָט ער ניט צוריקגעקערט; נע־ונד איז ער געווען אַלע זיינע יאָרן [4] אין דער פרעמד ווייט פון אייגענע. און פול מיט שטילן אומעט זיינען די סטראָפן, אין וועלכע דער דיכטער דערמאָנט אויף דער עלטער די טייערע קברים, וואָס ס'איז אים שוין ניט באַשערט געווען זיי צו זען.

---

1 אין טעקסט שטייט: „וּכְתוֹב אֱלֵי דוֹדִי"; „דודי" קאָן הייסן אַ פעטער און אַ פריינד.

2 כרם חמד, VI, 92—93.

3 יגון עלי יגון ושוד עלי שבר מפי בני־עֶבֶר ומכל עֵבֶר;
כי הזמן קרא לחבר אוהבי פרוד ולפרודי יגונים חבר.
בּעֵז וְיָכִין שָׁת בתוך בטן שאול — שמשי וירח ברגבי קבר.
היו שנותיהם בעיני כחלום סתום ומות לחלומי שֶׁבֶר.
ידל כבודי אם שכחתיו וגם יחזק כאבי אם אקוה שבר.
אם תבעיון גבר אשר ראה עני מכל בני־עבר — אני הגבר.

4 משה אבן עזרא איז געשטאָרבן בערך אין יאָר 1139. איינס פון זיינע לעצטע גשריבטן איז דאַטירט מיטן יאָר 1138 (פאַרעפנטלעכט אין „הגורן" VII, 69—75).

„דאס רו־אָרט פון מיינע עלטערן און אייגענע האָב איך אין חלום געזען; איך האָב זיי אַלעמען באַגריסט, נאָר קיין ענטפער ניט באַקומען. האָבן דען טאַטע און מאַמע אין זייער זון פאַרגעסן? נאָר אָן ווערטער האָבן זיי צו מיר געווונקען און נעבן זיך מיר אַ געלעגער אָנגעוויזן" [1].

די פּאָעטישע שאַפונגס־קראַפט האָט אָבער ניט פאַרלאָזן דעם אומגליקלעכן דיכטער ביז אין סוף פון זיינע יאָרן. נאָר דער טויט פון זיין געליבטער האָט געהאַט אַ געוואַלטיקע השפּעה אויף דער שטימונג און ריכטונג פון זיין גאַנצן ווייטערדיקן שאַפן. גייסטיק געבראָכן, דאָס האַרץ פול מיט קאַלטן יאוש, האָט דער דיכטער אויפגעהערט גלויבן אין דער מאַכט פון וויסנשאַפטלעכן פאָרשן. און קליין און נישטיק איז איצט געווען אין זיינע אויגן דער שטאָלצער פילאָזאָפישער געדאַנק, וואָס האָט אים פריער אויסגעוויזן אַזוי קיניגלעך גרויס און דערהייבן. „אומזיסט מיינט דער פאָרשער, אַז עס וועט אים געלינגען די פאַרבאָרגענע סודות צו דערגרינדן! ווי קען עס אַ בשר־ודם באַגרייפן דעם, וואָס האָט מיט זיין וואָרט די הימלען באַשאַפן און רעגירט מיט זיין ווילן די וועלט! שטרעב נישט, דו מענטש, צו דערפאָרשן וואָס העכער איז פון דיין שכל! — פאַרשעמט און דערשלאָגן וועסטו קומען צוריק!" [2].

דאָס געוועזענע יוגנטלעכע געפיל פון באַרוישנדיקער לעבנס־פרייד האָבן דערשטיקט שרעקן און יאוש פאַר דער שווערער לאַסט פון אומגליק און צער, וואָס געוועלטיקט אין דער וועלט. דער פאַרמרה־שחורהטער דיכטער איז געווען פעסט איבערצייגט, אַז אַלע אומגליקן, וואָס האָבן אים געטראָפן, זיינען אַ גערעכטער עונש פאַר זיינע אַמאָליקע זינד, פאַר דער לייכטזיניקער יוגנט, וואָס ער האָט פאַרבראַכט. דער פריילעכער דיכטער פון אַמאָל, וואָס האָט אין די יונגע יאָרן געשפּראָצט מיט לעבנסלוסט, איז איצט געוואָרן דער טרויעריקער, טיפגעבויגענער פּייטן, וואָס רופט צו תשובה און יראת־שמים.

בערך דריי הונדערט פּיוטים און סליחות האָט ער אָנגעשריבן [3],

---

1 הֱצִיקוּנִי שְׂעִפַּי לַעֲבוֹר עַל — מְלוֹן חוֹבִי וְכָל אַנְשֵׁי שְׁלוֹמִי
שְׁאֶלְתִּיו וְאֵין מַקְשִׁיב וּמֵשִׁיב — הֲבָגְדוּ בִּי עֲדֵי אָבִי וְאִמִּי!
בְּלִי לָשׁוֹן קְרָאוּנִי אֲלֵיהֶם — וְהֶרְאוּנִי לְצִדֵּיהֶם מְקוֹמִי.

2 שוא יבקר החוקר סוד מהאנוש נעלם.
איך יצפה ברוח פה ברא את העולם
ואיך תבל בידיו סובל ואת כל היקום בולם.
במופלא, אנוש, אל תדרוש פן תשוב דך ונכלם.

3 לאַנדסהוט רעכנט אויס אין זיין „עמודי העבודה" (ז"ז 239—255) 243 אבן עזראס פּיוטים; זע אויך צונץ, „ליטעראטור־געשיכטע".

פול מיט קלאג איבער דער נישטיקייט פון דעם ערדישן לעבן. ניט אומזיסט האבן די קומענדיקע דורות משה אבן עזראן געגעבן דעם נאמען „הַסַּלָּח" אדער „סַלְּחָן". איין און דערזעלביקער מאטיוו קלינגט אין משה אבן עזראס הונדערטער תפילות און פיוטים: „סליחה ומחילה! על חטא שחטאתי!" די „גרויסע זינד" — דאס איז דאס טראגישע געפיל, וואס לאזט ניט רוען דעם אמאליקן דיכטער פון „תרשיש". ער, דער גידער־געשלאגענער בעל־תשובה, איז פעסט איבערצייגט, אז ער איז א גרויסער זינדיקער; אז ער האט פיל געזינדיקט אין זיינע יונגע יארן, בעת ער האט אזוי שטארק געהאלטן פון עולם הזה. און א פארשעמטער, א גייסטיק־געבראכענער, שטייט ער פאר דעם אלחי המשפט, פארן גאט פון רחמים און בעט מחילה וסליחה...

„אין שטארקע זינד זיינען מיינע יונגע יארן פארגאנגען; מיין יוגנט, מיין לעבן האב איך אומגעבראכט" 1. פול בין איך מיט בושה איבער מיינע נאריש־פארבראכטע יונגע יארן 2. פון קינדווייז אן האב איך געזינדיקט און שלעכטס געטאן, און צעווייטיקט איז מיין הארץ און קראנק איז מיין נשמה" 3. אט דאס הארצרייסנדיקע וויי־געשריי הערט זיך אינם רוב פון זיינע תפילות, און ער ווענדט זיך צו גאט מיט דער רירנדיקער בקשה: „אין פרימארגן בין איך צו דיר געקומען, מִתְוַדֶּה וועל איך מיך זיין אין מיין שולד און פארברעכן, און פאר מיין גרויסער זינד ברענג איך פאר א קרבן דיר מיין הארץ און מיין נשמה" 4.

פאר מייו גרויסן חוב — דערקלערט דער דיכטער אין אן אנדער תפילה — האב איך מיין הארץ אינצווייען צעריסן, און דער אויפגע־פלאקערטער פלאם פון טרויער האט צו אש פארברענט די שטיקער 5.

---

1 אין דער תפילה „זְמַן תַּבְלִי":
וְשַׁל חֲטָאִים נִפְלָאִים מִנְּעוּרַי גָּבַלְתִּי
וְיַלְדוּתִי וְשַׁחֲרוּתִי אַחֲרֵיהֶם חִבַּלְתִּי.

2 תִּסְכַּלְתִּי נָאֶשְׁגָּה כָּל יְמֵי שַׁחֲרוּתִי
וְנִקְלַקְתִּי כִּי תִּבַּלְתִּי זְמַן יַלְדוּתִי
(פון דער תפילה „נַפְשִׁי אִוִּיתִיךָ בַּלַּיְלָה").

3 חֲבַעוּתִי בְּיַלְדוּתִי וּמִפִּשְׁעֵי שַׁחֲרוּתִי נִחְיֵיתִי וְנֶחֱלֵיתִי (פון זיין „תוכחה").

4 בלב בר מאד נשבר הנה באתי חעת קומי,
ורָצִני והנחני לחתודות על אשמי
והנני עַל עֲוֹנִי מקריב חלבי ודמי.

5 וְאָז לִבִּי עֲלֵי חוֹבִי קְרַעְתִּי וְאִבַּלְתִּי
וְאֵשׁ יְגוֹן בֵּין בְּתָרָיו עָבַר וְשָׂרַף גְּוִיָּיו.

און פול מיט שטילן ווייכן פרויער קלינגט זיין ליבע תפילה „ארון היושב על חוג הארץ", וואס ווערט געלייענט ביי נעילה: „גרויס אין זיין הייליקער אלמאכט איז דער באשעפער פון דער וועלט, און קליין און נישטיק זיינען די ערדבאוווינער. און איך שטיי און בעט: זאל צווישן אלע געזאנגען פון דער ערד מיין ליד גנאד און חן געפינען, — מיין ליד, וואס די גאנצע קהילה דערהייבט צו גאט פון פרימארגן עד צאת הכוכבים. דעם גאנצן טאג באגיסט זי די ערד מיט טרערן און בעט רחמים ביים האר פון דער וועלט, — פון פרימארגן עד צאת הכוכבים".

די דאזיקע שטילע אקארדן גייען אבער צייטנווייז איבער אין שטארקע געשרייען פון צארן און שטראף: דאס איז דער גאטס־פארכ־טיקער דיכטער מַתְּהֶה זיינע פארבלענדטע ברידער, זיי זאלן זיך ניט לאזן לייכטזיניק פארפירן פון די הבלי העולם און פון די ערדישע תאוות און תענוגים. דעם דיכטערס פאטאס דערגרייכט די העכסטע מדרגה אין זיין באריממטער „תוכחה", וואס ווערט געלייענט אין יום כפור. מיט פייער און צארן שלײדערט ער זיינע באגייסטערטע שטארקע סטראפן: „החרשים, שמעו מפי נוראות ותנו לב לחזות עלי תבל פלאות, והעִוְרים, הביטו לראות!" אט געשעט שוין דאס גרויסע װוּנדער, אט עפענען זיך די טויערן פון די הימלען, דער גרויסער וועלט־משפט הייבט זיך אקארשט אן, און די מענטשן זיינען בלינד, און די מענטשן זיינען טויב. זיי זעען ניט און הערן ניט!..

מיט דעם זעלביקן טראגישן פאטאס איז דורכגעדרונגען אבן עזראס שיינע פאעמע, וווּ עס ווערט געשילדערט, ווי דער נביא יונה בן אמתי, וואס וויל אנטלויפן פאר גאט, דערפילט, אז פאר גאט קאן מען זיך ניט באהאלטן, עס איז ניטא וווּהין צו אנטלויפן, ווארן גאט איז אומעטום — אין די העכסטע הימלען און אין די טיפסטע אפגרונטן: אנה, ארון עולם, אברח ממך — ואם אֶסַק שמים שם אמצאך — ואציע שאול הנך!"

דער פארוואגלטער דיכטער, וואס האט אזוי פיל געליטן אין לעבן, האט נאר איין פארלאנג: מחילה פאר זיינע זינד און רו. „רו וויל מיין נשמה, צוריקקערן צו איר מקור, צו איר הייליקער היים"[1]. „זאל דער מענטש געדענקען זיין לעבן לאנג, — דערמאנט דער דיכטער, — אז דער טויט — דאס איז זיין גורל. יעדן טאג ווערט דער וועג אלץ קירצער, און דער מענטש — ער מיינט, ער רירט זיך ניט פון ארט. ער איז

---

[1] די תפילה „נפשי אויתיך בלילה".

געגליכן צו דעם, וואָס שטייט אויפן באָרטן פון שיף, אומבאַוועגט שטייט ער, און דאָך ווערט ער געטראָגן אויף די פליגלען פונם ווינט!" [1].

נאָר אויך משה אבן עזרא, דער טיפישסטער דיכטער פונם אייגענעם „איך", ביי וועמען דער איינציקער תוך און אינהאַלט פון זיין גאַנצן שאַפן און דיכטן זיינען געווען די אינעווייניקסטע אינטימע איבערלע־בונגען פון זיין נשמה, — אויך ער האָט ניט געקאָנט פאַרגעסן אינם קיבוץ, אין כלל ישראל. ווי ביי שלמה גבירול, אַזוי אויך אין משה אבן עזראס רעליגיעזער ליריק לאָזן זיך ניט זעלטן דערהערן העכסט־נאַציאָנאַלע טענער. דער טרויעריקער גורל פון דעם פאַרוואָגלטן גלות־פאָלק רופט אַרויס ביים דיכטער דעם נע־ונדניק אַ ביטער וויינעשריי: „באַוויינען די גרייס פון אונזער אומגליק איז איבער אונזערע כוחות! ווען אַלע ימים זאָלן ווערן טינט, פאַרמעט אַלע הימלען און פענעס אַלע וועלדער — אויך דעמאָלט איז נישט מעגלעך צו באַשרייבן דעם מינדסטן טייל פון אונזערע ליידן!" [2].

אין דער גאַנצער מיטלאַלטערלעכער פּאָעזיע איז נישט צו געפינען נאָך אַזאַ ליד, וואָס זאָל זיין דורכגעדרונגען מיט אַזאַ שרעקלעכן פאַר־ביטערטן יאוש, ווי פאָלגנדיקע אויפטרייסלענדיקע סטראָפן, אין וועלכע משה אבן עזרא באַוויינט דעם פינסטערן גורל פון זיין פאָלק:

„איבער זיין שטאָק־פינסטערער נאַכט באַווייזט זיך ניט דער מאָרגנשטערן; דער טאָג פון זיין גלות ווייסט נישט פון קיין מאָרגן; דער ליכטיקער שטערן פון זיין גאולה — אונטער דער ערד איז ער פאַרבאָרגן, און באַווייזט זיך ניט פון דאָרטן — אין שאול תחתיה האָט ער זיך באַהאַלטן. פאַלש זיינען אַלע האָפענונגען זיינע, געלייגט האָבן זיינע ספרים! זיינע אַלע ליכטער אויסגעלאָשן, זיינע טעג — פאַרגאַנגען, זיינע חלומות — באַגראָבן. נישטאָ ווער עס זאָל אים טרייסטן, נישטאָ

---

1 יזמור גבר בימי חייו — כי לעת הוא למוח
ולאם יסע כל יום מסע — אבן יחשוב כי ינוח
דומה אל איש שוטט על צי — אך בדא על כנפי רוח.

2 נלאה לחיליל על שברנו —
ואלו יללה מלא פינו
אלו לדיו יהיו ימים
ונמתחו גלילים כשמי מרומים
וקני סופר כל עצי רתמים —
אין די לכתוב קצת צרותינו.

ווער ס'זאל זיינע וווּנדן היילן; אז א גואל איז דער פארוואגלטער, אז א באשיצער איז דער געפלאגטער!״ [1].

עס ווילט זיך ממש ניט גלויבן, אז אזעלכע יאוש־סטראפן זאל האבן געשריבן דער גאטספארכטיקער משה אבן עזרא, דער „סלחן״...

דער יונגער משה אבן עזרא איז געווען זייער שטאלץ אויף דער גרויסער ראלע און באדייטונג פון דעם גאטגעבענטשטן דיכטער. ער באזינגט די מאכט און גרויסקייט פון דיכטער בכלל און זיין פאעטיש שאפן בפרט אין א ספעציעלן קאפיטל פון זיין „תרשיש״. מיט גדלות שטרייכט ער אונטער, אז דער דיכטער איז געבענטשט מיט דער וווּנ־דערבארער מאכט „אומבאקאנטע מענטשן צו דערהייבן אויף דער העכסטער מדרגה פון כבוד און גרויסקייט; מיט זיין פאעטישער קראפט קרוינט ער מלכים און צעשטערט די שטאלצע מאכט פון גאנהדיקע מושלים און שרים״ [2].

ביי די אראבישע דיכטער פון יענער צייט איז געווען דער מנהג ניט צו קארגן קיין תהילות און שבחים פאר זיך גופא, לויבן און הויבן די אייגענע ווערק ביז אין די הימלען. דער פארפאסער פון „תרשיש״ איז אין דער הינזיכט אויך קיין קמצן ניט געווען [3]. ער האט געגליכן זיינע שירים צו „גאטס שריפט און לוחות״, וואס מען דארף אויף די הערצער טראגן, און זיינע פערזן — דאס זיינען „קיניגינען, וואס די געטין פון געזאנג האט געבארן״, און אין פארגלייך מיט זיי זיינען אלע אנדערע — פשוטע דינסטן״ [4]. „מיינע גאלדענע לידער — דערקלערט מיט

---

1 מפאת אפלתה — לא נגהה שחר
וליום גלותה — לא היה מחר
וכוכב אור פדותה — עדי ארץ סחר
ומאז לא עלה — כי ירד שאולה.
שקרו כל זממיו — ושוו כל סבריו.
ונזעכו ימיו — ונדעכו מאוריו.
ונסתם סוד חלומיו — ואין שבר שבריו
ואין גואל לגולה — לתשיב סגולה.

2 שר ירים את גאות שפל — ובשיר פיהו מלך נוסף
גם יכניע את שיא מושל — ולבוש שפל עליו נוסף.

3 זע צ״ב „אוצר נחמד״ II, 183—184.

4 הקדמה צו „תרשיש״.

שטאָלץ דער דיכטער — וועלן ניט פאַרגעסן די מענטשן כּל־זמן די נעכט באַגלייטן די פאַרגאַנגענע טעג. זיי זיינען באַשאַפן פון ווערטער — דורך נכיאישן פייער געשמאָלצן און באַשטראַלט מיט גאָטס הייליקן גייסט. ביי זייער געבורט איז טינט געווען דער חושך פון דער נאַכט, די פּען — דער גאָלדענער שטראַל פון דער זון און דער ים אוקינוס אַליין איז די יריעה געווען" [1].

ביים אָביעקטיוון אָפּשאַצן פון משה אבן עזראס דיכטן און שאַפן דאַרפן געוויס באַנוצט ווערן מער עניוותדיקע אויסדריקן און פאַר־גלייכונגען. עס מוז אונטערגעשטרייכט ווערן, אַז אינם ערשטן משך פון זיין שאַפן פילט זיך אין זיינע לידער צו פיל געקינסטלטקייט, עס פעלט זיי פּשטות און קלאָרקייט. ווי אַ ריינער עסטעטיקער האָט דער יונגער משה אבן עזרא זיך געפלייסט צו באַנוצן די געקינסטלטסטע און העכסט קאָמפּליצירטע פאָרמען. זיינע לידער האָבן טאַקע דורך דעם דערגרייכט זייער אַ הויכע מדרגה פון מעטרישער טעכניק, עס האָט זיי אָבער געפעלט די האַרציקע וואַרעמקייט, דער אמתער פּאַטאָס פון פּאָעטישער באַגייסטערונג.

בכדי צו האָבן אַ באַגריף פון אבן עזראס קונציקער טעכניק, איז כּדאי זיך אָפּצושטעלן אויף דער פאָרם פון זיין „תרשיש". די פּאָעמע איז געשריבן אין דעם אייגנאַרטיקן אַראַבישן נוסח, וואָס טראָגט דעם נאָמען „טעדזינס" (Ttadjins). ער באַשטייט דערין, וואָס די פערזן פאַרענדיקן זיך מיט ווערטער, וועלכע האָבן פאַרשיידענע באַדייטונגען, נאָר פון איינעם און דעם זעלביקן פאָנעטישן קלאַנג [2]. דערביי באַוויזט נאָך אבן עזרא דעם קונץ, וואָס די אַלע ענלעך־קלינגענדיקע ווערטער פאָלגן נאָכן שטרענגען סדר פונם אַלף־בית. דאָס גאַנצע ווערק טראָגט דעם נאָמען „תרשיש" (כריזאָליט), ווייל עס באַשטייט פון אַזוי פיל פערזן, וויפיל דאָס וואָרט ת ר ש י ש באַטרעפט (1210). דאָס גאַנצע ווערק באַשטייט אָבער פון צען קאַפּיטלעך; יעדער קאַפּיטל פאַרענדיקט זיך מיט אַן אַנדער נאָמען פון אַ טייערן שטיין (לֶשֶׁם, יָשְׁפֵה א. א. וו.)

---

1 „אוצר נחמד" II, 184:

וְשִׁירוֹתַי חֲלִי־כֶתֶם...

וְלֹא יִשְׁכְּחוּ מִפִּי יְצוּרִים — עַד יִפְתְּשׁוּ יָמִים וְלֵילוֹת

כְּאִלּוּ מִלְּשׁוֹן חוֹזִים הֵם לְקוּחוֹת — וּמֵרוּחַ קְדוֹשִׁים הֵם אֲצוּלוֹת

וְהָאֹפֶל דְּיוֹ לָהֶם, וְהָעֵט — יְמִין שֶׁמֶשׁ, וְהַיַּמִּים מְגִלּוֹת.

2 צום ביישפּיל: „עַל מָת" און „עַלְמָת", „נוֹד" און „נאד", „צֶנַח" (קעלט) און „צֶנַח" (שוץ). דער דיכטער אַלחריזי רופט אָן די דאָזיקע פאָרם: מִלִּים נִצְמָדִים וְהֵם מִתְנַגְּנִים נִפְרָדִים (ענלעכע קלאַנגען מיט פאַרשיידענעם אינהאַלט).

און באַשטייט ווידער געגנוי פון אַזוי פיל פערזן, וויפיל דער נאָמען פונם באַטרעפנדיקן שטיין באַטרעפט. און ווען ביי אַ זעלכע קאָפּברעכיקע קונצשטיק האָבן דאָך זיינע לידער אינם „תרשיש“ ניט אָנגעוואָרן זייער חֵן און בלענדן מיט זייער פילפאַרביקער שיינקייט און בילדער־פּראַכט, — איז דאָס זייער אַ שאַרפער באַווייז, ווי הויך באַגאַבט דער דיכטער איז געווען [1].

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, בעת דער דיכטער־עסטעטיקער איז מגולגל געוואָרן אינם גאָטספאָרכטיקן „סַלְחָן“, האָט אבן עזרא אַוועקגעוואָרפן די געקינצלטע פאָרמען, און זיינע לידער, בפרט די רעליגיעזע, מאַכן אַ גרויסן רושם מיט זייער ערנסטער פּשטות. און האַרציקייט פון געפילן; און ניט אומזיסט פאַרנעמען די תפילות און פיוטים פונם „סַלְחָן“ אַזאַ בכבודיקן אָרט אין דעם ספרדישן מחזור. אָבער אויך אין אבן עזראס רעליגיעזע פּיוטים איז דייטלעך צו באַמערקן דעם קונציקן מייסטער פון פאָרם און טעכניק. דעם גראַם באַנוצט אבן עזרא אין אַלע מעגלעכע פאַרשיידנאַרטיקע פאָרמען. חוץ דעם געוויינלעכן גראַם אין סוף פון די פערזן, צעפאַלן ביי אבן עזרא ניט זעלטן די ערשטע העלפט פונם פערז (דלת) אין צוויי באַזונדערע טיילן, וואָס האָבן זייער ספּעציעלן גראַם, צ. ב.:

מְתֵי שֶׂכֶל בְּלִי תֶכֶל — רְנָנוֹת עָרְכוּ נָגְדוֹ
אֲשֶׁר יָצַר כָּל נוֹצָר — וְצַר כָּל רוּם בְּיָדוֹ.

אָדער די ערשטע העלפטן פון די פערזן האָבן אַ באַזונדערן גראַם, ווי דאָס איז דער פאַל אינם אויבן־ציטירטן ליד „מִפְּאַת אֲפֵלָתִי“. אייניקע לידער זיינען ביי אבן עזרא אַזוי געבויט, אַז יעדער פערז צעפאַלט אין דריי טייל און אַלע דריי כיט איין גראַם, צ. ב.:

אִם חֲסָדֶיךָ שְׁבַחְנוּ — וְתוֹרָתְךָ זָנַחְנוּ — זְכוֹר כִּי עָפָר אֲנַחְנוּ.
אֵיכָה תִפְקוֹד בְּחֵמָה — עֲלֵי תוֹלַעַת וְרִמָּה — עָפָר מִן הָאֲדָמָה.

דער דיכטער באַנוצט אויך צייטנווייז ספּעציעלע ריטמישע עפעקטן, וואָס מאַכן אַ שטאַרקן רושם; צ. ב. אין זיין באַקאַנטן „אופן לפרשת שקלים“, וווּ דער דיכטער שילדערט, ווי גאַנצע שאַרן מלאכים און שרפים לויבן גאָט דעם האַר פון דער וועלט. אַ דאַנק דעם אייגנאַרטיקן בוי פון

---

[1] ניט אומזיסט האָט דער דיכטער און קריטיקער פונם 13טן יאָרהונדערט, יהודה אלחריזי, בעת ער האָט זיך באַקאַנט מיטן „תרשיש“, מיט התפּעלות אויפגעצייכנט אויפן מאַנוסקריפּט פאָלגנדיקע פערזן:

אַנְשֵׁי תֵבֵל הֵם צִיץ נוֹבֵל — בִּנְתִיב גַּאֲוָה אוֹרְחִים,
תֵּבֵל תִּדְמֶה לַעֲרוּגַת גַּן — אֵין בָּהּ כִּי אִם קוֹצִים חוֹחִים
וּבְתוֹכָם הוּא הַשַּׂר מֹשֶׁה — כְּשׁוֹשַׁנָּה בֵּין הַחוֹחִים

(זע „ליטעראַטורבלאַט דעם אָריענטס“, 1846, 810).

די פערזן, דעם קונציק ריטמישן צוזאַמענקלאַנג פון ענלעכע ווערטער און נעמען, וואָס פאָלגן שנעל איינס נאָכן אַנדערן, — געלינגט עם דעם דיכטער מיט גרוים מייסטערשאַפט בולט איבערצוגעבן דעם געשווינטן בֿעשדיקן אימפעט פון גאַנצע מחנות שרפים מיט זייערע מעכטיקע פליגל, וואָס גיסן זיך אַלע צונויף אין איין פריידיק־זיגעריש לויב־געשריי:

קדוש, קדוש, קדוש!!
מלאכים ממליכים, מעריצים בכל פֵּאות.
מקדישים, מרעישים, מרגישים ברב תשואות.
נוראים ואין נראים, נפלאים ונפלאות.
אומרים: קדוש, קדוש, קדוש ד׳ צבאות!
שמו לעד, ברֹב רעד, באימה הן יעריצון
שאון שרפים, ברום עפים, כברקים ירוצון א. א. וו.

פערטער קאַפּיטל

יהודה הלוי. — זיינע יונגע יאָרן. זיין האַרמאָנישע. גאַנצקייט; ליבע־לידער; דער דיכטער פון נאַציאָנאַלע ליידן און האָפענונגען. דער ציון־אידעאַל אַלס צאַרטע בלום פון מיטלאַלטערלעכער ראָמאַנטיק. דער דיכטער איז עולה רגל; זיינע ציונס־לידער. הלוי'ס אויסשליסלעכע באַדייטונג.

ווי שטאָלץ אבן עזרא איז ניט געווען ביי זיך מיט זיין דיכטער־טאַלענט, דאָך האָט ער גערן דעם קאָפּ געבויגן פאַר זיינעם אַ יינגערן חבר. דער דאָזיקער חבר איז די קרוין און דער שטאָלץ פון דער העברעיִשער מיטלאַלטערלעכער פּאָעזיע, די שענסטע און גלאַנצפולסטע פּערזענלעכקייט פונם מיטלאַלטערלעכן יידנטום — יהודה בן שמואל הַלֵוִי איז זיין נאָמען [1].

ווי בנוגע צום רוב פון די יידישע גדולים, זיינען אויך וועגן יהודה הַלֵוִי'ס לעבן זייער ווייניק פּרטים באַקאַנט. מען ווייס אַפילו ניט אויף זיכער דאָס יאָר ניט פון זיין געבורט, ניט פון זיין טויט [2]. עס איז נאָר פעסטגעשטעלט, אַז ער איז געבאָרן אין דער קריסטלעכער קאַסטיליע אין דער שטאָט טאָלעדאָ, און זיין פאָטער האָט אים געשיקט אין דער אַראַבישער שפּאַניע, אין דעם וויכטיקסטן צענטער פון דעמאָלטיקער קולטור, בכדי ער זאָל באַקומען אַ פילזייטיקע בילדונג. תּלמוד און די איבעריקע יידישע לימודים האָט יהודה הלוי געלערנט אין דער לוצענער ישיבה אונטער דער השגחה פונם באַרימטן ר' יצחק אַלפַסי. ער האָט אויך שטודירט מעדיצין, זיך גרינדלעך באַקאַנט מיט דער גריכיש־אַראַבישער פילאָזאָפיע, נאָר זיין באַליבטסטע באַשעפטיקונג איז געווען — דיכט־קונסט. שוין אַלס 13—15־יאָריק יינגל האָט ער זיך קונה שם געווען מיט זיינע וווּנדערשיינע לידער, און משה אבן עזרא, וואָס איז שוין דעמאָלט געווען אַ באַרימטער דיכטער, האָט מיט התפּעלות דער־קלערט, אַז „פון קאַסטיליע איז אַ שטערן אויפגעגאַנגען, וואָס וועט

---

1 אין אַראַביש האָט ער געהייסן אַבול חַסאַן אִבּן אַל־לֵוִי.

2 מען רעכנט, אַז ער איז געבאָרן בערך אינם יאָר 1080 און געשטאָרבן בערך 1142.

באַלייכטן די גאַנצע וועלט [1]. און שוין דעמאָלט איז געשלאָסן געוואָרן די האַרציקע פריינדשאַפט צווישן די צוויי באַרימטע יידישע דיכטער, וואָס האָט געדויערט ביז אבן עזראס טויט [2].

ווען יהודה הלוי איז צוריקגעקומען אין זיין געבורטסשטאָט, האָט ער זיך דאָרטן קונה שם געווען אַלס פּראַקטישער אַרצט; עס איז אפילו אַ סבָרָה, אַז ער איז אַ צייט געווען לייב-אַרצט ביים קאַסטילישן הויף. און מיט שטאָלץ דערקלערט דער דיכטער אין איינעם פון זיינע שירים: „איך בין דער מענטש, וואָס איז צו אַלעמען פריינדלעך; פאַרהאַסט זיינען מיר נאָר די הויף-שררות מיט זייער חניפה" [3]. די ווייניק-קולטורעלע קריסטלעכע קאַסטיליע איז, ווי עס שיינט, ווייניק געפעלן דעם יונגן דיכטער. אים האָט געצויגן צוריק אין דער אַראַבישער שפּאַניע, און ער האָט זיך באַזעצט אין קאָרדאָווע.

ווייניק פּרטים זיינען אונז באַקאַנט פון יהודה הלוים ביאָגראַפיע; דערפאַר אָבער זיינען די איבערלעבונגען פון זיין פּאָעטישער נשמה, דער רייכער און גרויסער אוצר פון זיין אינעווייניקסטער וועלט — בשלימות אויפגעהיט געבליבן פאַר די קומענדיקע דורות אין זיין גייסטיקער ירושה. עס איז זייער שווער אַנצוּווייזן אַן אַנדער מיטלאַלטערלעכן דיכטער, וואָס ביי אים זאָל אויף אַזאַ פולשטענדיקן אופן ווי ביי יהודה הלוי צונויפגעשמאָלצן זיין אין איין אייִנהייטלעך-האַרמאָנישן גוף דאָס פּאָעטישע שאַפן מיטן לעבן פונם דיכטער, דער גאַנצער מהות פון זיין נשמה מיט דעם באַציען-זיך צו דער רעאַלער וועלט און איר סביבה. עס איז ממש אוממעגלעך אָפּצוטיילן הלוים אוצרות-רייכע פּאָעטישע ירושה פון דער קרישטאָל-ריינקייט פון זיין נשמה און פון דער וווּנדערבאַרער שיינקייט פון זיין גאַנצן לעבן. די ערדלעע און צאַרטע פּאָעטישע נשמה מיט אַלע אירע טיפעניששן און אומפאַרגלייכלעכן חן האָט זיך גלייכצייטיק אָפּגעשפּילט הן אינם שאַפן, הן אינם לעבן פונם דיכטער. יהודה הלוי האָט ניט געוווּסט פון קיין סתירה צווישן דעם, וואָס ס'איז, און דעם, וואָס ווערט ערשט געווּנטשן. וואָס עס דאַרף זיין, דאָס מוז זיין, דאָס

---

1 חֵן מִשְׂעִיר זָרַח לָאִיר
אוֹרֶךְ עולם ומכון רָחבו (כרם חמד IV, 86).

2 אַדאַנק דער דאָזיקער פריינדשאַפט איז די העברעיִשע פּאָעזיע באַרייכערט געוואָרן מיט אַ גאַנצן סכום שיינע לידער, מיט וועלכע די צוויי פּאָעטן האָבן באַשאָנקען איינער דעם אַנדערן. עס איז אויך געבליבן פון יהודה הלוי אַ האַרציקע עלעגיע, ווו דער דיכטער באַוויינט דעם טויט פון זיין יוגנט-פריינד.

3 אני האיש אשר ישא פני כל — ולא ישא פני שרים חנפים (בראָדי דיוואַן, I, 49).

מוז ־דערגרייכט ווערן... אט די דאזיקע ווונדערבארע גאנצקייט און אויסטערלישע שיינקייט גיסן זיך צונויף אין איין פראכט־געזאנג, אין אן אומשטערבלעכער בשמים־רייכער פאעמע, וואס טראגט דעם נאמען — יהודה הלוי.

דער בארימטער דיכטער היינריך היינע האט מיט זיין פאעטישן חוש דערפילט אט דעם דאזיקן אומפארגלייכלעכן חן פון אונזער דיכטערס נשמה, און אין זיין באוווסטער פאעמע „יהודה הלוי" זינגט היינע הָן הלוים פאעטישן טאלענט, חָן הלוים נשמה, ביידן צוזאמען, זיין באגייסטערט לויב־געזאנג:

רײן און גערעכט אנם מינדסטן פֿגם
איז זיין ליד ווי זיין נשמה.
ווען דער בורא האט זי געשאפן,
די נשמה, זעלבסטצופרידן
האט ער געקושט די ערשט געבארענע;
און דער נאכקלאנג פון דער נשיקה
לעבט אין יעדן ליד פון דיכטער,
וואס איז געזאלבט פון גאטס גענאד.

יהודה הלוי גופא רעדט אויך מיט גרויס התפעלות וועגן דער גאנצקייט פון זיין נשמה [1].

„ווי זאל איך פאר א מענטשן פחד באקומען? נישטא דער לייב, וואס זאל מיין נשמה מאכן ציטערן. ווי זאל איך זארגן פאר דחקות און נויט? אין די טיפן פון מיין נשמה זיינען דאך פארהאן גאנצע בערג פון רייכסטע אוצרות. פרעמד איז מיר דער הונגער, — זי שאפט דאך מיר די בעסטע שפייזן; געשיצט בין איך פון דארשט — אים שטילן דאך אירע וווּנדערבארע קוואלן; בענקשאפט און עלנט זיינען מיר גלייך אומבאקאנט — זיי פארטרייבן די זיסע טענער פון אירע הארפן. איך דארף נישט קיין געזעלשאפט, — די קליגסטע רייד פון נאענטע און פריינד קאנען נאר דערשטיקן דאס געזאנג פון מיין נשמה".

אין איינציקער אידעאל האט געלויכטן ווי א שטערן פאר דעם דיכטערס באגייסטערטן אויג אין משך פון זיין גאנצן לעבן; דאס איז געווען דער אידעאל פון שיינקייט. אט דער אידעאל איז געווען דאס ציל און ענדצוועק פונם דיכטערס אלע האפענונגען, פארלאנגען און פאעטישע חלומות. און וואס שארפער און וואס טיפער דעם דיכטערס

---

1 אין דעם ליד „יונה תקנן", געדרוקט אין הלוים דיוואן, ארויסגעגעבן דורך בראָדי, II, 164—167.

בליק איז געווארן, אלץ העלער און שענער האט אויפגעלויכטן דער שטערן פון זיין לעבן, אלץ שטארקער און דערהויבענער האט זיין ליד געקלונגען.

יהודה הלוים יוגנט-לידער באווייזן גאנץ בולט, אז דעם דיכטערס יונגע יארן זיינען געווען אנגעזאפט מיט ליכטיקער פרייד און לעבנס-לוסט. „די טעג טאנצן פאר מיר זייער פריילעכן ראד" — זאגט דער דיכטער גופא [1]. „איך בין — דערקלערט דער דיכטער — דער ים מיט זיינע רוישיקע כוואליעס" [2]; „ברייט און פול ווי דער ים איז מיין הארץ" [3].

מיט דארשטיקע ליפן האט דער יונגער דיכטער געטרונקען פונם זאפטיקן לעבנס-בעכער, און זיינע פריידיק-באשיפורטע געפילן האט ער אויסגעגאסן אין זיינע לויב-לידער, וואס באזינגען די נאטור, פריינטשאפט און פרויען-ליבע. ער זינגט אויך פריילעכע צעך-לידער און וויין-לידער און לייגט פאר, מען זאל „אין דעם רויט-פינקלענדיקן בארוישנדיקן בעכער דעם ברענענדיקן ווייטאג פון טרויער דערטרינקען" [4].

ער פארפאסט קונציקע רעטענישן, שפיציקע עפיגראמען [5], און איז מכבד זיינע פיל פריינד מיט לויב-געזאנגען און גייסטרייכע בריוו און פערזן. נאר אפילו אזוינע פשוטע צופאל-שירים און פריינדלעכע מתנות ווערן ביי אונזער דיכטער אפט מגולגל אין אמת-פאעטישע פערל, ווי, צום ביישפיל, דאס באקאנטע ליד, וואס הלוי האט געשיקט משה אבן עזראן, בעת יענער האט דעם וואנדער-שטעקן אין זיין האנט גענומען און זיין געבורטשטאט פארלאזן. ווי וואנדערשיין איז די ענד-סטראפע פון דעם דאזיקן געדיכט:

---

1 אראה ואן רוקד נגדי ושמח.

2 אני חים והמון גליו.

3 לבי ים מטולא על גדותיו.

4 נדמי גביעינו — חבה ובבה אש צלעינו.

5 בכדי צו געבן דעם לעזער א באגריף פון יהודה הלוים עפיגראמען, ברענגען מיר דא איינע פון זיי, „די גרויע האר":

די ערשטע האר די גרויע,
האט האט זיך אויף מיין קאפ באוויזן,
געשווינט האב איך זי אויסגעריסן.
— גוט — זאגט צו מיר די גרויע —
עס איז דיר לייכט געלונגען
מיך, די איינציקע, צו באצווינגען!
וועסטו בלייבן אויך דאן דער זיגער,
ווען קומען וועלן אלע מיינע ברידער
אין זייערע גרויסע גרויע שארן?

שָׂפָה בְרוּרָה מַה לָּךְ אֶל עִלְּגִים
אוֹ מַה לְּטַל חֶרְמוֹן אֱלֵי גִלְבֹּעַ ?[1]

בעת הלוי האָט געשריבן א ליבּ־געזאַנג צו איינעם פון זיינע פריינד (שלמה פּריסול), האָט דער דיכטער באַקומען די טרויעריקע ידיעה, אז דער דאָזיקער פריינד איז געהרגעט געוואָרן. דער דערשיטערטער דיכטער האָט דאַן זיין ליבּ־געזאַנג פאַרענדיקט מיט האַרצרייסנדיקע עלעגישע קלאָג־סטראָפן. א גאַנצע ריי פון זיינע פריינדשאַפט־לידער (שירי ידידות) זיינען באַצירט — לויט דעם איבּערגענומענעם נוסח פון די אַראַבּישע דיכטער — מיט קלאַסיש־שיינע נאַטור־שילדע־רונגען. אינם לאַנגן ליד, וואָס הלוי האָט געשיקט זיין פריינד שלמה אבן גיאות, בעת דער דיכטער באַשרייבּט דאָרטן זיין גרויסע בּענקשאַפט נאָכן ווייטן, אָבּער הייסגעליבּטן פריינד, גיט ער אגב אורחא א פּרעכטיקע שילדערונג פון א דרומדיקער זומער־נאַכט, ווי בּיי איר גסיסה ווערט געבּאָרן אין גאָלדענעם פּורפּור דער שטראַלנדיק־לאַכנדיקער פרימאָרגן[2]. דאָס ליבּ־געזאַנג, וואָס דער דיכטער האָט געשיקט זיינעם א חבר, יצחק אלְתּום, הייבּט זיך אָן מיט א בּאַגייסטערטן לויבּ דער שיינקייט פונם דרום־פרילינג, וואָס בּלענדט דאָס אויג מיט זיין פאַרבּן־פּראַכט.

„ערשט נעכטן האָט די ערד, ווי א קינד, מיט גיריקייט געזויגן די קאַלטע טראָפּנס פון א בּרוגזן וויים־גרויען וואָלקן; ווי א כלה איינגעהילט אין ווינטער־שלייער, האָט זי מיט א צאַפּלדיקן האַרצן געבּענקט אין שטילן און געחלומט נאָך הייסע אומאַרעמונגען פון ליבּע און גלוסט־געבּאָרן. נאָר אָט האָט זיך דער פרילינג בּאַוויזן, און אויסגעלייזט איז די ערד געוואָרן פון איר זיס־שמאַרציקער בּענקשאַפט. זי שטראַלט און בּלענדט מיט אירע גאָלדן־זיידענע שטיקערייען; זי שימערירט מיט אַלע אירע אויסגעצירטע קלומבּעס און שיינט און לייכט מיט שטאָלץ און נחת אין איר פילפאַרבּיקן מאַנטל. פאַרשווענדעריש בּיים זי אָן אויפהער אירע קליידער, בּאַצירט און בּאַדעקט אַלץ מיט זיידענע געוועבּן, און אין יעדן קומענדיקן בָּאוֹר (קאַיאָר) קוקט די בּלומען־וועלט מיט נייע אָפענע אויגן: אָט גלאַנצן פּערלמוטערדיקע אויגן, בּאַלד בּלענדן אונז רובּינען־פאַרבּן און גלייך ווערן זיי אונטערן סמאַראַגדן־דעקטוך פאַר־שווונדן. אָט איז די וועלט אין ווייס געצירט, און גלייך בּאַדעקט זי זיך מיט העלן פּורפּור, ווי א שיינע יונגפרוי, בעת דער ליבּע־קוש צאַפּלט פאַר־שעמט אויף אירע ליפּן... אַך! ווי וווּנדערש״ין זיינען די בּלומען פון דער

---

[1] די מייסטער פונם וואָרט — ווי קומט צווישן שטערצונגיקע? וואָס פאַר שייכות האָט דער געבענטשטער טוי פון חרמון צו די פאַרשאָלטענע בערג פון גלבוע?
[2] דאָס ליד „צִין נדיבה" (בּראָדיס דיוואַן I, 137—141).

ערד! גלייך זי האָט ביי די בלויע הימלען די שענסטע שטערן אוועקגערויבט...

— —

„מיר וואַנדערן רויק און שטיל אין די געדיכטע שאָטנס פון די דופטנדיקע גאָרטן-אַלייען. מיט אַ גליקלעכן שמייכל באַגעגנט די ערד די פּערל-טרערן פונם מאָרגן-טוי; זי לאַכט — און די טרערן שימערירן און גלאַנצן ווי טייערע געשליפענע שטיינער אויפן געשטריקטן ברוסט-טוך. זי פאַרנעמט מיט שמחה דעם געזאַנג פון יעדן פליגל, און הערט זיך איין, ווי דאָס טייבעלע טורטלט איר געליבטן. זי זינגט און יובלט דורך יעדן בלעטל און דעם מינדסטן גרעזל, ווי אַ יונגע כּלה אונטערן דעקטוך; און אַלץ טאַנצט און יויכצט אין פריילעכן ראָד... גליקלעך צאַפּלט מיין נשמה און פאַרנעמט דעם שיינעם סוד, געבראַכט פונם פרימאָרגן-ווינטעלע, פריש געטובלט אין בשמים-ריחות. שטיפעריש לויפט עס ווייטער, און דער מירטעס דופטנדיקן ריח האָט עס מיט זיך גענומען די הערצער צו דערקוויקן. דער מירטעס צווייג, וואָס האָט זיך אָקאַרשט אין דער הייך געהויבן, באַגריסנדיק דעם ליבן גאַסט, — נייגט זיך ווידער צו דער ערד, און די פּאַלמען-שפּיצן צאַפּלען גליקלעך, פאַרשיכּורט פונם הילכיקן פויגל-געזאַנג"...[1].

דעם דיכטערס שאַרפער אויער האָט געשפּירט די לייכטסטע באַוועגונג פונם שטילסטן גרעזעלע, דעם צניעותדיקן אָטעם פונם באַהאַלטענעם בלימעלע. פאַרשיכּורט איז געווען דעם דיכטערס האַרץ פון דער נאַטורס רייכע גאָבן און נדבנישע געשענקען, און ווי אַן ערשט-קלאַסישער מייסטער פאַרקערפּערט ער אין שאַרפע בולטע בילדער די בלענדנדיקע עשירות פון דער פאַרבן-פּראַכט, דעם פריידיק-נצחנישן יובל-געשריי פון דער נאַטור, וואָס שפּריצט מיט זאַפט און לעבן.

און אויף דעם דאָזיקן פילפאַרביקן גרונד-טאָן, פאַרשיכּורט פון די געווירצטע ריחות און הייסן אָטעם פון דער מיט דרום-שטראַלן באַגאָסענער ערד, זינגט דער יונגער דיכטער זיין שטורמיש ליד פון דער ערדישער ליבע. אויפגעוואַקסן אין דער סביבה פון אַ מזרח-פאָלק מיט זיין האַרעם-לעבן, באַזינגט אונזער דיכטער אין באַגייסטערטע סטראָפן די יונגע שיינע איינוווינערינס פון די רייכע פּראַכט-האַרעמען:

„באַגריסט, איר זינגער, די יונגע שיינע! קומט אַהער, איר אַלע מייסטער איבער פידלען, האַרפן און אַנדערע כּלי-זמר! זינגט אַ לויב-ליד

---

1 „על שושני האביב", אין דיוואַן פון הרבבי II, 58—59. אין דער סטראָפע 17 איז דער פערז „ביחחו לחושקים רחקו מבחמת" בלי-ספק פאַרגרייזט, און אַנשטאָט „רחקו מרחקת" דאַרף מען לייענען „רקחו מרקחת".

די שטאָלצע מיידן, וואָס קוקן שוויינגדיק דורך די פענסטער פון זייערע פּראַכט=געצעלטן. מיט תּמימותדיקער צניעות זיינען זיי באַהאַנט, ווי אונזער מוטער רבקה, און גלייך שיין און ריין איז זייער גוף, ווי דאָס האַרץ מיט דער נשמה. בלויז צופעליק וואַרפט איינע אַ בליק — און שוין אויף טויט איז דעם מענטשנס האַרץ פאַרוווּנדעט. און אומשולדיק בלייבן זיי, די תּמימות=שיינע! ריין זיינען דאָך זייערע אַנטבלויזטע צאַרטע הענט, ניט באַרירט האָבן זיי די שאַרפע גיפטיקע פיילן... זיי באַגערן ניט קיין צירונג, קיין פאַרביקע פּראַכט=געווענטער. מוטלאָז אין זיסן האַלבן דרימל זיצן זיי מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן; וואָלטן זיי זייער געזיכט אַנטפּלעקט — די זון אַליין וואָלט געווען געבלענדט דורך דעם גלאַנץ פון דער דאָזיקער שיינקייט. זייער ליכטיקער אָנבליק זאָגט אָן די בשורה: דער טאָג קומט אָן, און צווישן די רינגען פון זייערע לאָקן סוקט די נאַכט מיט אירע שוואַרצע שאָטנס... פאַר דער מחנה וווּנדערשיינע שטערן איז מיין האַרץ דער ברייטער הימל, און אומגעשטערט וואַנדערט יעדער שטערן זיין פרייען שטאָלצן וועג. ווי אומבאַהאָלפן בלאָנדזשעט מיין געבלענדט אויג צווישן דעם הידושימדיקן קראַנץ פון צערטלעך=שלאַנקע, בלענדנדיק=העלע, לאַנגזאַם=מידע, ברענענדיק=הייסע, ראָזיק=רויטע, שטראַלנדיק=ווייסע, ליבע שיינע יונגע פרויען! ווי שטרענג זיי היטן מיט זייערע קאָראַלן=ליפּן די צוויי ווּנדערבאַרע שנירן שיין=געטאַקטע צווילינגס=פּערל. אָך, פאַרגיב, טייַן האַרץ, ווען זייער בליק האַלט אָפט פאַרבאָרגן פאַלשקייט און חנופה, — זיי זיינען דאָך אַזוי רייצנדיק שיין! זיי שמעקן ליבער פון די שענסטע רויזן. שלאַנק און בויגזאַם זיינען זיי, ווי די איידעלע פּאַלמען, געקושט פונם לייכטן מאָרגן=ווינטל. יאָ, זיי רויבן גרויזאַם הערצער און מאַכן טיפע וווּנדן — דאָס איז אָבער נאָר דער קלענער לוין פאַר דעם גן=עדן=נחת, וואָס די אויגן האָבן פאַרשיכּורט געזאַפּט מיט גיר דעם גלאַנץ און שיינקייט פון זייערע געזיכטער...[1].

---

1 הרכבים אויסגאַבע, I, 47—48. די דאָזיקע סטראָפן דינען אַלס אַריינפיר צו אַ גרויסן געדיכט, וואָס דער דיכטער האָט געשוקט אַ גוטן פריינד אין מצרים אויפן וועג קיין ארץ-ישראל. די דאָזיקע סטראָפן אונטערשיידן זיך לויט זייער שטימונג אַזוי שטאַרק פון דעם ווייטערן טייל פון דעם געדיכט, אַז עס איז אַפילו אַרויסגעזאָגט געוואָרן די מיינונג, אַז דאָס זיינען צוויי גאַנץ פאַרשיידענע לידער. אַנדערע ווידער האָבן אָנגעוויזן, אַז ביי די אַראַבישע דיכטער איז בכלל געווען אַזאַ מאָדע ביי אַ פריינדשאַפט-געדיכט פאָרויס צו געבן אַ נאַטור-באַשרייבונג אָדער אַ ליב-געזאַנג דער פּראַכט פון פרויען-שיינקייט. מיר האַלטן עס אָבער פאַר פּסיכאָלאָגיש אוממעגלעך, אַז ביי דער שטימונג, אין וועלכער אונזער דיכטער האָט זיך געפונען אויפן וועג קיין ציון, זאָל ער מיט אַזאַ התפּעלות זיך נעמען באַזינגען די שיינע איינוווינערינס פון די האַרעמען. עס איז דערפאַר ניכער צו גלויבן, אַז בתור אַריינפיר צום פריינדשאַפט-ליד האָט ער געגעבן איינס פון זיינע יוגנט-לידער.

אין ענלעכע פאַרבן מאָלט אויך אונזער דיכטער די יונגע „כּישוף־מאַכערין" (בעלת־כּשפים), וואָס איז אַזוי בלענדנדיק־שיין, אַז ווען זי זאָל פון זיך אַראָפּוואַרפן אַלע קליידער, וואָלט דאָך איר לייב ניט אַנטבלויזט געבליבן, ווייל דער צויבער פון תּמימות און דער גלאַנץ פון אומפאַר־גלייכלעכער שיינקייט וואָלטן איינגעהילט דעם נאַקעטן לייב אין זייער שטראַלנדיקן כּישוף־מאַנטל [1].

צווישן די אַלע שיינע פרויען פונם הייסן דרום האָט דער דיכטער געפונען די איינציקע, די אויסדערוויילטע און הייס־געליבטע. גיריק האָט דער יונגער דיכטער געטרונקען פון דעם באַרוישנדיקן ליבעס־בעכער, און יעדער טראָפּן פון דעם זיס־שמאַרציקן געטרענק איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אינם דיכטערס נשמה אין אַ יובלנדיקן כּישוף־אַקאָרד, אין אַנטציקנדיקע ליבע־סטראָפן.

די שיינקייט פון דער געליבטער, די ליבע־פריידן און דער צער פון בענקשאַפט — דאָס אַלץ באַקומט ביי אונזער דיכטער פּלאַסטישע פאָרמען און לעבעדיקע פאַרבן, און איבער דעם דאַזיקן „שיר השירים"־געזאַנג פון ליבע שוועבט דער חן פון תּמימותדיקער גראַציע, צייטנווייז שטיפעריש מילד, צייטנווייז באַדעקט מיט אַ לייכטן וואָלקנדל פון שטילן טרויער...

„איינגעהילט אין דער נאַכט איז געקומען מיין געליבטע. זי האָט מיר באַוויזן דעם פּלאַם פון אירע באַקן און דאָס גאָלד פון אירע לאָקן, וואָס ברוימען אַרום ווי פינקלדיקע רובינען די וויים־געטאָקטע קרישטאָלענע שלייפן; איר כּישוף־געשטאַלט איז דער אויפגייענדיקער זון געגליכן, בעת זי באַצירט מיט אירע שטראַלן־שפּיזן אין גאָלדיקן פאָרפאָר די לוסטיקע וואָלקנס פונם פרימאָרגן" [2]. די אייגענע „גאָלדלאָקיקע" שיינע באַזינגט דער דיכטער אין זיין גראַציעזן ליד „שלום לצביה נערה": „די גאָלד־לאָקיקע קיניגין פון פּראַכט און שיינקייט, — באַקלאָגט זיך דער דיכטער — אַ שלאַנקע הירשין ביסטו, און טוסט פאַרצוקן ווי אַ לייבין" [3].

און פאַרחלומט און מאַט זינגט די געליבטע: „אויפן לייכטן פליגל פונם ווינט, ביים פאַרגיין פון זומער־טאָג, שיק איך מיין גרוס דעם

---

1 חרפּבי, I, 95.

2 לֵיל גִלְּתָה אֵלַי צְבִיָּה נַעֲרָה — חַמַּת לְחָיֶיהָ וְצַמַּת שַׂעֲרָהּ
צָהוֹב כְּעֵין אֹדֶם בְּכַפּוֹתוֹ עָלַי — בְּעֵת גְּדוֹלָה תְּמוּנַת תָּאֳרָהּ
הָיְתָה כְּשֶׁמֶשׁ בַּעֲלוֹתָהּ פְּאָדִים — אֶת עַנְנֵי נֶשֶׁף בְּלַהַב זָהֳרָהּ.

3 צְהוּבַת שֵׂעָר, תְּמִימַת יוֹפִי
צְבִיָּה וְאֵיךְ בָּאֲרִי תִּטְרְפִי.

געליבטן. איינציק איז פון איס מיין באגער: געדענקען זאל ער דעם טאג פון צעשיידן, ווען מיר האבן דעם בונד פון ליבע געשלאסן אונטערן שאטן פון עפלבוים״ [1].

די דרום-ליבע איז אבער הייס און גיריק, און דורך די זיסע צארטע ליבע-טענער רייסט זיך פלוצלינג דורך דער פלאם פון ברענענ-דיקן באגער און גיריקן פארלאנגען. עס דערהערט זיך די פייערדיקע פונקען-שפראך פון „שיר השירים", פון דער ביבלישער שולמית: „די באקן ווי די רויזן — זיי פליקן דורשטיק מיינע אויגן; די בריסטן ווי גראנאטן — זיי פאסן גיריק מיינע הענט; אירע ליפן, די גליענדיקע קיילן, פרעסן מיינע ליפן-צוואנגען; און אירע לאקן, די שווארצע שלאנגען, שטיקן מיך אין זייערע זיס-שמארציקע רינגען״ [2].

דער דיכטער זינגט זיין געליבטער:

„מיין לעבן שענק איך גערן פאר דיין נאכט פון ליבע... אך, לאז מיך געניסן דעם זאפט פון דיינע פורפור-ליפן, אויסטרינקען ביז צום לעצטן טראפן דעם פארשיכורנדיקן בעכער פון ליבע!"

און די געליבטע דערקלערט אפנהארציק:

„אלע אוצרות פון דער וועלט פאר דער איינציקער נאכט, ווען אונטערן שוץ פון אירע פליגל האב איך מיין ליבע דעם געליבטן געשענקט! זיין אטעם האט מיך ווי דער שטארקסטער ווײַן בארוישט און גיריק האב איך זיינע רויטע באקן געקושט. באטרונקען האט ער מיך מיט די ברענענדיקע קושן פון זיינע קרעלן-ליפן ביז זיינע לעפצן האבן דערמאטערט געבעטן: גענוג שוין, גענוג! איך בין מיד שוין צו קושן!״

נאר קאפריציעז און מוטוויליק איז די ליבע, און אירע דופטנדיקע רויזן זיינען ניט פריי פון גאנץ שפיציקע דערנער. דער פארליבטער דיכטער באקלאגט זיך: „אין מיינע טרערן וואשט זי אירע קליידער און טריקנט זיי אונטער די שטראלן פון איר שיינענדיקן געזיכט. זי באדארף ניט קיין קוואלן — זי האט מיינע אויגן! זי באדארף ניט קיין זון ביי אזא בלענדנדיקער שיינקייט״ [3].

און די געליבטע זאגט מיט א שאלקהאפטיקן שמייכל:

---

1 אֶשָּׂא שְׁלוֹמִי עַל כְּנַף חָרוּחַ
אֶל דוֹד כְּחֹם הַיּוֹם כְּעֵת יָפוּחַ
לֹא אֶשְׁאֲלָה בִּלְתִּי זְכוֹר יוֹם הִנָּדוֹד
בְּרִית אַהַב עֲלֵי תַפּוּחַ.

2 בראָדי, דיוואַן, II, 44.

3 דיוואַן חרבּבי, I, 132.

„אויף מיינע קניען האָט דער ליבער גערוט און אין מיינע שוואַרצ=אַפּלען זיין שפּיגלבילד דערזען. דער שטיפער האָט מיט קושן מיינע אויגן באַדעקט. ניט מיך — מיין געליבטן האָבן זיינע ליפּן געקושט!" [1].

„מיין טייערער, מיין ליבער, — פליסטערט מיט אַ שמייכל די שיינע, — שנעל וואַך=אויף פון דיין דרימל! לאָז מיך אָנזעטיקן זיך מיטן גלאַנץ פון דיינע אויגן=שטערן! האָסט אפשר פון הייסע אומאַרעמונגען און קושנדיקע ליפּן געחלומט? — דיין פותר=חלומות בין איך גרייט צו זיין!"

גאָר אַט איז געקומען דער טרויעריקער טאָג פון צעשיידונג, און מיט צער רופט אוים דער געליבטער:

„שיידן ווילסטו זיך פון מיר — אַך, וואַרט נאָך אַ ווילע, לאָז מיינע שמאַכטנדיקע בליקן איינזאַפּן דאָס באַגליקנדיקע ליכט פון דיין שטראַלנדיקער געשטאַלט. עס איז נישט צו גלויבן, אַז דעם שלאָס פון מיין ברוסט זאָל מיין האַרץ ניט אויפרייסן, אום דיך אין דיין וועג ווי אַ געטרייער קנעכט צו באַגלייטן. ביי אונזער ליבע באַשווער איך דיך: פאַרגעס ניט אונזערע גליקלעכע טעג, ווי איך וועל אייביק געדענקען די גן=עדן=נעכט פון דיינע זיס=ברענענדיקע אומאַרעמונגען... קיניגן וועט דיין געשטאַלט איבער אַלע מיינע האָפענונגען און טרוימען, — אַזוי זיי אויך דו צו מיר ליב און צערטלעך אונטער די פליגלען פון די זיסע חלומות. אונז צעשיידט דער קאָכנדיקער ים פון ביטערע טרערן, און ניט אינשטאַנד בין איך צו דיר אַריבערצוקומען; נאָר ווען דו, מיין ליבע, צו מיר דיין שטראַלנדיקן בליק דערהייבסט — פאַר מיינע טריט צעשפּאַלטן וועלן גלייך זיך די אָפּגרונטן...

אויך נאָך מיין טויט וועל איך דיינע לייכטע טריט מיט זייער גאָלדענעם גלעקלעך=קלאַנג [2] דערהערן, און אויף דיין גרוס וועט דיך פונם טיפן קבר מיין פרייד=געשריי באַגעגענען: „איך ליב דיך!" אַך, מיין האַרץ בלוטיקט, און דאָס בלוט האָבן דיינע הענט פאַרגאָסן — עדות זיינען דיינע פורפור=ליפּן און די רויזן פון דיינע באַקן... געגאָסן האָט מיין פאַרבלוטיקט האַרץ דעם האָניק=זיסן געטראַנק און אויך דעם

---

1 יוֹם שֶׁעֲשַׁעְתִּיהוּ עַל בִּרְכַּי
נִרְאָה תְּמוּנוֹת בְּאִישׁוֹנַי
נָשַׁק שְׁתֵּי עֵינַי כְּמִתְעַתֵּעַ
אֶת תָּאֳרוֹ נָשַׁק וְלֹא עֵינַי.

2 אין יענע צייטן איז געווען אַ מאָדע אַרומצובראַמען די פרויען=שיך און קליידער מיט קליינע גלעקלעך.

גאליק=ביטערן בעכער — דאָס זיינען דיינע זיסע קושן און די ביטערקייט פון צעשיידן... פון אַלע אוצרות אין דער וועלט באַגער איך נאָר דעם שמייכל פון דיינע ליפּן און דעם באַנד, וואָס אַרום דיינע לענדן. מיינע בעסטע בשמים, די לאַבונגען פון מיין נשמה זיינען דאָך דיינע ליפּן; מיין רו און גליק — ביי דיינע בריסטן! פאַרלאָשן איז דיין שטימע, זי דערגרייכט ניט מיינע אויערן — נאָר אירע טענער קלינגען איבער אַלע סטרונעס פון מיין הארצן. — נאָר מיין שאָטן איז איצט דאָ געבליבן, מיין הארץ בלאָנזשעט דאָך נאָך דיינע טריט. פאַראייניק, אַך, וואָס גיכער דעם קערפּער מיט דער נשמה! קום צוריק, מיין ליבע, קום צוריק אהיים!" [1].

איינס פון הלוים טיפּישסטע ליבע=לידער פאַרענדיקט זיך מיט אַ גאַנץ אומדערוואַרטן אַקאָרד. דער דיכטער זינגט אַ ליבע=ליד דער שיינער איינוווינערין פונם הארעם (צְבִיַּת הַרְמוֹן). אין געווירצטע, העכסט= מזרחישע בילדער שילדערט ער זיין ליבע און זיין בענקשאַפט: „ווי שיין דו ביסט, — דערקלערט דער דיכטער, — ווי פול מיט כּישוף איז דיין בליק! פאַרבּרידערט זיינען אין דיין געשטאַלט דער רייצנדיקער חן פונם שמייכלדיקן בָּאוֹר (קאיאָר) און די מילדע פאַרחלומטע שיינקייט פון דעם, אין פּורפּור געבאָרענעם, זומער=אָוונט. באַטראַכטן טיינע אַנטציקטע אויגן דיין שטראַלנדיקן פּנים און די נאַכט פון דיינע לאָקן — גאָטס= פּאַרכטיק פּליסטערן מיינע לעפּצן: „געבענטשט זאָל זיין דער יוצר אור ובורא חושך!"

אין דעם ליד ווערט ווייטער דערציילט, ווי דער פאַרליבטער דיכטער בעט די האַנט ביי דער „שיינער טאָכטער פון דער זון און דער לבנה" — און וויל מיט איר אונטער דער חופּה דעם בונד פון ליבע שליסן, און פּלוצלינג פאַרענדיקט דער דיכטער מיט פאָלגנדיקער סטראָפע:

„אַך, ווען וועט אויך די אָרעמע ציונס=טאָכטער איר רו געפינען אויף דעם כּלה=געלעגער און דערשאַלן וועט גאָטס שטים: שטיי אויף, די וואָס בלאָנדזשעט אין פרעמדע לענדער! זע, דער טאָג קומט אָן און אויפגעלויכטן האָט די זון!" [2].

---

1 פראַגמענטן פונם לאַנגן געדיכט „מה לָּךְ צְבִיָּה".

2 יַגִּיעַ זְמַן בַּת צִיּוֹן
לְהִתְרַגֵּעַ בְּתוֹךְ אַפִּרְיוֹן
וְיָרִיעַ עָלֶיהָ עֶלְיוֹן
קוּמִי לָךְ, שְׁכוּנַת-קֶשֶׁךְ — אוֹרֵךְ
הִנֵּה בָּא וְזָרַח שַׁקְשֵׁךְ.
(דיוואַן, בראָדי, II, 49—50).

און דער דאָזיקער אומדערוואַרטער אַקאָרד איז דאָך ניט קיין צופעליקער. ענג פאַרקניפּט מיט הלוים ליבע־לידער זיינען זיינע חתונה־געזאַנגען, וואָס ער פלעגט שיקן פאַר אַ מתנה זיינע באַקאַנטע חתן־כּלה. אַ גאַנץ אייגנאַרטיקער צניעותדיקער חן איז אויסגעגאָסן אויף די דאָזיקע דופטיקע לידער, וואָס באַזינגען די שעמעוודיקע ליבע, דעם הייסן שטאַרקן באַגער פון יונגע הערצער, באַהאַלטן אונטער דעם דעקטוך פון תּמימות און אומשולד [1]. און איינס פון אַזעלכע לידער, ווו עס ווערט באַזונגען דער האַרציקער בונד פון צוויי יונגע פאַרליבטע הערצער, פאַרענדיקט ווידער דער דיכטער אומדערוואַרט מיט אַן אַקאָרד פון טיפן טרויער: „אַך, ווען וועט אויך פאַר מיין פאָלק קומען דער ליכטיקער טאָג פון פרייד און אויסלייזונג!" [2]. אָט דער דאָזיקער טרויעריקער אַקאָרד — דאָס איז דער ערשטער שליח, וואָס גיט צו וויסן, אַז אין דעם דיכטערס נשמה, אין איר אידעען־וועלט און אינעווייניקסטע געפילן, איז פאָרגעקומען אַ גרויסער שינוי. וואָס קרעפטיקער און מענלעכער הלוים דיכטער־טאַלענט איז געוואָרן, אַלץ שאַרפער און הילכיקער האָבן זיך אין אים געלאָזט הערן די אומעטיקע טענער פון נאַציאָנאַלן שמערץ. דער געוואַלטיקער גע־ראַנגל, וואָס איז אין הלוים צייט פאָרגעקומען צווישן דער קריסטלעכער און מוסלמענישער וועלט אין דעם דיכטערס געבורטסלאַנד און אויך אינם לאַנד פון זיינע אָבות, די צרות, וואָס די יידן האָבן דערביי געהאַט אויסצושטיין פוןביידע פיינדלעכע צדדים, — דאָס אַלץ האָט דערוועקט אינם דיכטערס האַרץ דאָס טיפע שמערץ־געפיל איבער דעם ביטערן גורל פון זיין שוצלאָזן פאָלק.

„ניטאָ, — קלאָגט זיך דער דיכטער, — וווהין צו אַנטלויפן; ניט אין מזרח, ניט איז מערב געפינען מיר ניט קיין רו... אויב ישמעאל

---

[1] הלוים אייניקע חתונה־שירים זיינען געשריבן אין אָריענטאַלישן סטיל פון וויציקע רעטענישן. פאַר אַ ביישפּיל ברענגען מיר דאָ דאָס ליד, וואָס דער דיכטער האָט געשיקט אַ יונגער כּלה און איר חתנס נאָמען איז געווען יהודה:

„גרייט איז שוין די חופּה, אין אויסטערלישער פּראַכט גלאַנצט דער שיינערס אויסגעצירטער כּלה־געצעלט. מילד ווי די מלכּת שבא טיילט זי די רייכסטע געשענקען און פרעגט דערביי אַ רעטעניש מיט אַ ליבן שמייכל: „צי האָט איר ווען געהערט, צי האָט איר ווען געזען, אַז אַ גאַזעל זאָל וווינען אין אַ לייבן־חייל און קיין פחד ניט האָבן, פון קיין בייז ניט וויסן?" — „אַך, — ענטפערט איר דער שיינער, — דו אַליין, דו שרעקעדיקע אינדין, קומסט דאָך רוען אין געצעלט פון לייב דעם יונגן!" (גור אריה יהודה).

[2] דיוואַן בראָדי, II, 44; דיוואַן חרפּבי, I, 136.

איז גובר, אדער אדום זיגט — גליין ביטער איז דער גורל פון מיין פאלק" [1].

די גרויסע וועלט-דראמע פון דעם גלות-פאלק, זיין ווי און זיינע גרויסע ליידן האבן דערשיטערט דעם דיכטערס געפילפולע נשמה. און זיינען גליין מגולגל געווארן אין וואונדערבארע צארט-זיסע שמערץ-אקארדן... נאר אויך דער נאציאנאלער צער און טרויער איז ביי אונזער דיכטער ענג צונויפגעבונדן מיט דעם העכסטן און איינציקן אידעאל פון זיין לעבן — דעם אידעאל פון גלאנץ און שיינקייט. וואס מענלעכער, וואס טיפער דער דיכטער איז געווארן, האט דער דאזיקער יוגנט-אידעאל זיך ביסלעכווייז באפרייט פון זיין ערדישער הלבשה, פון זיין מאטעריעל-קערפערלעכן כאראקטער, און אנגענומען אלץ מער גייסטיקע, דערהייבענע פארמען. אין דער נשמה פונם רייף-געווארענעם דיכטער איז פארגעקומען א טיפער גייסטיקער שינוי, וואס דערמאנט זייער אין די גלגולים, וואס ס'האט דורכגעמאכט אין דעם פאלקס-באוווסטזיין דאס „געזאנג איבער אלע געזאנגען", דער אייביק-יונגער ליבע-עפאס „שיר השירים". בעת דאס אמאל זאפטיק-יונגע און קרעפטיקע פאלק, וואס האט מיט דער שארף פון שווערד זיך א היים דערווארבן, איז געווארן אן „עם הרוח", דאס פאלק פון נביאים און דער „בני בכורי ישראל", — זיינען די גיריק-תאוהשע, מיט פארשיכורנדיקן ליבע-ברען פלאמענדיקע סטראפן פון שולמית און איר געליבטן מגולגל געווארן אין א מיסטיש-הייליק געזאנג, ווו עס ווערט באזונגען דער זיווג פון דער כנסת-ישראל מיט הקדוש ברוך הוא. דאס אומשטערבלעכע געזאנג פון ערדישער ליבע און ליידנשאפט איז געהייליקט געווארן; עס האט פארלארן זיין קערפערלעכן לבוש און איז געווארן לויטער רָזין דְרָזין, א געטלעכע מיסטעריע. אויך ביי אונזער דיכטער איז דאס ליד פון ערדישער ליבע און קערפערלעכער שיינקייט ביסלעכווייז נִתְעַלֶה געווארן אין רעליגיעזער התלהבות און מיסטישן עקסטאז.

דאס בארוישנדיקע געפיל פון פרייד און גליק, מיט וועלכן ס'האבן באשאנקען דעם דיכטער אין זיינע יונגע יארן די פראכט-שיינקייט פון דער נאטור און דער כישוף-בעכער פון ליבע, — האט ביסלעכווייז אראפגעווארפן פון זיך דעם ערדישן גַשְמיותדיקן לבוש און איז מגולגל געווארן אין זיסער בענקשאפט, אין באגייסטערטער התפעלות פאר דער דערהייבענער גרויסקייט פון דעם באשעפער פונם וועלטאל, פאר דעם אייביקן קוואל פון הימלישער פראכט און שיינקייט. שוין ניט די ערדישע

---

1 על אדום וקדר, זה יחלש או זה יחלש — תמיד עמי בוקה.

ליבע, די ערדישע שיינקייט, ווי אין די יונגע יאָרן, — דער גאָט פון ליבע און שיינקייט האָט אָנגעפילט דעם דיכטערס נשמה, באַגייסטערט די געטין פון זיין געזאַנג. דער גאָט-אידעאַל איז ביי הלוי ניט געווען קיין אַבסטראַקטער באַגריף, קיין פועל-יוצא פון דעם לאָגישן פאָרשער-געדאַנק, — ער האָט אים געשפּירט אין זיך מיטן גאַנצן מהות פון זיין פּאָעטישער נשמה, מיט אַלע נערוון און געפילן פון זיין גרויסן האַרץ; מיט דער שאַרפער בילטקייט פון זיין כּוח הדמיון, מיט וועלכן ער האָט ווי אַן אמתער דיכטער משיג געווען די וועלט און איר אומגעבונג. „אין גאָט פאַרגעסן — דערקלערט דער דיכטער — הייסט אין זיך פאַרגעסן"; „ווי קאָן מען עס לעבן בעת מען פילט ניט אים ווי אַ קוואַל פון לעבן, ליכט און גליק"; „נאָר גאָטס דינער — דער איז אמת פריי (עבד ה' הוא לבד חפשי); „בעת ער צאָרנט — בין איך דער נידעריקסטער קנעכט, בעת ער באַוויליקט — איבער אַלע קיניגן בין איך דער מלך!"[1].

קיין שום איבערזעצונג איז ניט אינשטאַנד איבערצוגעבן די וווּנ-דערבאַרע קראַפט פון הלויס מייסטער-סטראָפע:

דָּרַשְׁתִּי קִרְבָתְךָ, בְּכָל לִבִּי קְרָאתִיךָ,
וּבְצֵאתִי לִקְרָאתְךָ — לִקְרָאתִי מְצָאתִיךָ[2].

דאָס דאָזיקע טיפע און שטאַרקע רעליגיעזע געפיל, וואָס האָט דורכגעדרונגען דעם דיכטערס נשמה, האָט געפונען זיין אָפּקלאַנג אין אַ גאַנץ גרויסער צאָל וווּנדערבאַר-שיינע תּפילות-געזאַנגען, וואָס געהערן צו די טייערסטע פּערלען פון אונזער נאַציאָנאַל-רעליגיעזער פּאָעזיע. הלויס אינטימע רעליגיעזע ליריק טראָגט אָבער דערביי אַ שאַרף-אויסגע-פּרעגטן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. זיין רעליגיעז געפיל בלייבט ניט אָפּ גע-זונדערט אין די ענגע גרענעצן פון זיין אייגענעם איך: עס גיסט זיך צוזאַמען מיטן גייסט פונם גאַנצן קיבוץ, וואָס לעבט אין יעדן יחיד און איז דער מקור, וואָס דער יחיד שעפּט פון אים זיין לעבנסקראַפט. דער רעליגיעזער פּאַטאָס, די טיפע איבערלעבונגען פון אַ צאַרטער און דער-הייבן-אידעאַלער נשמה זיינען ביי הלוי פעסט צונויפגעבונדן מיט די שטרעבונגען און האָפענונגען פון דער גאַנצער אומה. גאָט, דער נאַציאָ-נאַלער קיבוץ און דאָס צאַפּלדיקע האַרץ פונם יחיד — דאָס ווערט צונויפגעשמאָלצן אינם שאַפונגס-פּראָצעס פונם דיכטער אין אַ האַרמאָניש-

---

1 וְעֵת חֶפְצוֹ — אֲנִי עֶבֶד עֲבָדִים
וְעֵת רְצוֹנוֹ — אֲנִי מֶלֶךְ מְלָכִים.

2 איך שטרעב צו דיר און רוף דיך אויסן פולן האַרצן. ווי נאָר איך באַגער צו דיר זיך צו דערהייבן — גלייך דערפיל איך: דו אַליין שוין מיר אַנטקעגן;

גאנצער דריי־אייניקייט, פול מיט פראכט און הימלישער שיינקייט. זייער כאראקטעריסטיש איז אין דער הינזיכט הלוים פּאָעמע „יָם סוּף וְסִינַי לִמְדוּנִי", איינס פון זיינע שענסטע און טיפּסטע נאַציאָנאַל־רעליגיעזע לידער. ליידער איז אָבער אַ פּשוטע איבערזעצונג ניט אינשטאַנד איבער־צוגעבן אָט די קונציק־שיינע, מיט שטילן טרויער אָנגעזאַפּטע אַקאָרדן פון האַלב־פאַרחלומטער בענקשאַפט און הייסער ליבע, וואָס קלינגען אַזוי האַרמאָניש, אַזוי הימליש־ריין אין דעם דאָזיקן אומפאַרגלייכלעכן תּפילה־געזאַנג.

אַפילו אין אַזוינע האַרציקע, ריין פּערזענלעכע, פול מיט השתּפּכות הנפש, רעליגיעזע לידער, ווי „כְּנִדָּה הָיְתָה תֵּבֵל לְפָנַי", „אֲדֹנָי נֶגְדְּךָ כָל תַּאֲוָתִי", „יְשֵׁנָה בְּחֵק יַלְדוּת" א. א. וו., איז זייער שווער אָפּצוטיילן דעם יחיד פונם קיבוץ, דאָס ריין פּערזענלעכע פון טיפּיש נאַציאָנאַלן. אין דער תּפילה „בְּכָל לִבִּי" [1] ווענדט זיך דער דיכטער צו גאָט: „מיטן גאַנצן האַרצן, מיטן ברען פון מיין נשמה ליב איך דיך, מיין גאָט־באַשעפער! אין חלום און אויפן וואָר באַגלייט מיך דאָך דיין נאָמען, — ווי קאָן איך דען איינזאַם בלאָנזשען? דו ביסט דאָך מיין ״פריינד, — ווי קאָן איך בלייבן פאַרלאָזן? דו ביסט מיין ליכט, — ווי קאָן מיין שטערן אונטער־גיין? ווי קאָן איך געשטרויכלט ווערן, — מיין גאָט איז דאָך מיין שטיצע! פון אַלעמען בין איך צו שאַנד און צו שפּאָט, און יענע ווייסן ניט און באַגרייפן ניט, אַז אַלץ, וואָס איך לייד פון דיין נאָמען וועגן — דאָס איז מיין שטאָלץ, מיין קרוין. דו קוואַל פון מיין לעבן! אַזוילאַנג איך אָטעם, וועלן דיך בענטשן מיינע ליפּן! אַזוילאַנג עס קלינגט מיין ליד — וועט עס דיך לויבן און געדענקען!"

אין די גרויסע ליידן פון זיין פאָלק זעט דער דיכטער דעם זיכערסטן באַווייז פון זיין אומשטערבלעכקייט: „די הימלישע געליכטער מיט זייערע אייביקע געזעצן זיינען די געטרייע עדות, אַז די קינדער פון יעקבס הויז וועלן קיינמאָל ניט אונטערגיין, און אויף לאַנגע, אייביקע דורות וועט פאַרבלייבן דאָס פאָלק ישראל" [2].

אין זיין באַרימטן פילאָזאָפיש־עטישן ווערק „ספר הכוזרי", וועגן וועלכן מיר וועלן נאָך שפּעטער ריידן, דערקלערט דער דיכטער, אַז „מיר (די יידן) ליידן מער פון אַלע, ווייל דאָס פאָלק ישראל איז צווישן אַנדערע אומות, ווי דאָס האַרץ אינם גוף פונם מענטשן. דאָס האַרץ

---

[1] דיוואַן הרפבי I, 56.

[2] שֶׁמֶשׁ וְיָרֵחַ לְעוֹלָם שָׁרְתוּ — חֻקּוֹת בְּיוֹם וְלַיְלָה לֹא נִצְמָתוּ
הֵם נִתְּנוּ אוֹתוֹת לְזֶרַע יַעֲקֹב — לִהְיוֹת לְעוֹלָם גּוֹי לֹא נִכְרָתוּ.

פילט מער פון אַלע איבעריקע אברים, דערפאַר לייַדט עס טאַקע מער ווי אַלע אַנדערע״ [1].

און דער דיכטער ווערט דער באַגייסטערטער זינגער פון די נאַציאָנאַלע ליידן, דער טרויעריקער וועכטער, וואָס באַקלאָגט דעם פינסטערן גורל פון דער אומה, אַט „דער שטילער טויב, וואָס מען האָט זי פון איר נעסט פאַרטריבן און הענגען איז זי געבליבן איבער דעם טיפן שרעקלעכן אָפּגרונט״. מיט טיפן צער רופט־אויס דער דיכטער צו גאָט אינם נאָמען פונם פאָלק ישראל:

„אין לאַנד פון שֵׂעִיר [2] בין איך פאַרוואָגלט געוואָרן, פאַרוואָרפן בין איך אין די געצעלטן פון קֵדָר [3]; געפייניקט אין דער טעסט פון יָוָן און שמאַכט אונטער דעם יאָך פון מָדַי. דו איינציקער דערלייזער! ווי דו ביסט איינציק אין דיין מאַכט, איז איינציק און אויסערגעלייכן מיין איביק האָפן! באַשענק דו מיך מיט דיין הילף און שוץ. ווי גרויס און שטאַרק עס איז צו דיר מיין ליבע!״ [4].

הלוי איז אָבער ניט נאָר דער טרעגער פונם פאָלקס צער און טרויער, נייערט אויך דער באַגייסטערטער זינגער פון זיינע האָפענונגען און שיינע חלומות. „שווער מוז ליידן דער אָרעמער פרינץ אונטער דער האַנט פונם רויבער, דעם באַדריקער. ער מוז עלנט בלאָנזשען איבער אַלע לענדער, און די טאָכטער אֱדוֹם רוט אין גליק און פרייד. דער בן־מלך וויינט מיט ביטערע טרערן, און אים באַגעגנט דער בן־הָאָמָה מיט שפּאָט און געלעכטער. נאָר די ליידן — זיי זיינען דער פּרווו־שטיין: ריין און געלייטערט וועסטו באַלד דערוואַכן צו נייעם גליקלעכן לעבן!״ [5].

אַך, ווי לאַנג — שרייט אויס דער דיכטער — וועט זיין אויסגעלאָשן דאָס ליכט פון יִשַׁיִם שפּראָצונג! [6]. זאָלן שוין די האַרפן פון לוים קינדער זייער לאַנג שווייגן אונטערבראָכן!״ [7].

---

1 דער דיכטער שטרייכט דאָרט אָנב אונטער, אַז ליידן רייניקן און לייטערן אין באַפרייען די אומה פון אַלע אומריינקייטן און פסולת.

2 מלכות רומי.

3 אַראַביע.

4 דְחוּיָה אֱלֵי שֵׂעִיר — הֲדוּפָה עֲדֵי קֵדָר
בְּחוּנָה בְּכוּר יָוָן — מְעוּנָה בְּעוֹל מָדָי.
הֲיֵשׁ בִּלְתְּךָ גוֹאֵל — וּבִלְתִּי אֲסִיר תִּקְוָה
תְּנָה עוּזְךָ לִי כִּי — לְךָ אֶתְּנָה דוֹדָי.

5 אין דער סליחה „ירושלים לְמוֹנַיִךְ״.

6 דאָס הייסט: מָשִׁיחַ בֶּן דָוִד.

7 אוֹר נֵר בְּנוֹ יִשַׁי עַד אָן יְהִי נִדְעָךְ?
כִּנּוֹר בְּנוֹ לֵוִי בִּי מָהְיוֹת דוּמָם.

און דאָס ווונדער איז טאַקע געשען: אויפגעוואַכט האָט די האַרף פון די קְוִיִם=זינגער מיט ווונדערבאַרער קראַפט אונטער דער צויבערהאַנט פון דעם באַגייסטערטן הלוי אוים קאַסטיליע.

אָט דער גאָלדענער חלום, דער תמימותדיקער פאָלקס=גלויבן וועגן דעם הייליקן גואל, וואָס וועט אויסלייזן דאָס גלות=פאָלק פון זיין גרויסן וויי און פּיַין און וועט אויפוועקן צו אַ נייעם לעבן דאָס אַלטע לאַנד פון די אָבות — איז געוואָרן דער תּוֹך און דער יסוד פון הלוים ווייטערדיקן פּאָעטישן שאַפן. די געטין פון זיינע לידער האָט באַקרוינט דעם היסטאָרישן פאָלקס=אידעאַל מיט אַ ווונדערבאַרן פאַנטאַסטישן קראַנץ פון העלליכטנדיקע שטערן און דופטנדיקע בלומען; דער „כְּנּוֹר בְּנוֹ לֵוִי״, די האַרף פון די לְוִיִם, האָט ווירקלעך אונטערגעבראָכן איר שווייגן, און אויפגעלעבט האָבן אויף אירע סטרונעס די שענסטע האָפענונגען פון דער אומה, אויפגעלעבט אין מעכטיקע אומשטערבלעכע אַקאָרדן, וואָס ציטערן אין די הערצער פון די פאַרוואָגלטע גלות=קינדער אין משך פון לאַנגעלאַנגע דורות.

„ציון״ איז אין די אויגן פון יהודה הלוי געווען ניט נאָר דאָס היסטאָרישע לאַנד פון זיינע אָבות. פאַר זיין פּאָעטישן גייסט, וואָס איז געוווינט געווען צו פאַרקערפּערן דאָס ריין=אידעאַלע און אַבסטראַקטע אין פּלאַסטישע און קאָנקרעטע פאָרמען, זיינען די בערג פון יהודה געוואָרן דער סימבאָל, די עמבלעמע פונם שענסטן און דערהייבנסטן, נאָך וואָס עס האָט געבענקט און געחלומט זיין אייגענע נשמה און די נשמה פון דער אומה...

„ווי די טויבן איילן זיך צו זייער טויבנשלאַק, אַזוי דערהייבט אייערע הערצער צו דעם ליכט, וואָס שטראַלט איבער ירושלים, דעם קוואַל פון אייער לעבן, די שענסטע קרוין פון אייער טרוימען און פאַרלאַנגען. גרוים און שטאַרק איז גאָטס ליבע צו די טויערן פון ציון, ער האָט אויף אייביק זיי באַהעפט מיט די הימלישע שערים״ [1].

דאָס בענקען נאָך דעם העכסטן אידעאַל פון שיינקייט און גערעכטיקייט האָט געפונען זיין פּאָעטישן אויסדרוק ביי די גרעסטע דיכטער

וּפְנוּ כְּיוֹנִים אֶל אֲרֻבּוֹתָם אֱלֵי
פְּנִין פְּתִיחָן מוּל יְרוּשָׁלַיִם
הִיא בֵּית מְנוּחַתְכֶם וְחַיֵּיכֶם וְהִיא
כָּל תַּאֲוַת הַלֵּב וְהָעֵינַיִם.
אוֹהֵב אֲדֹנָי שַׁעֲרֵי צִיּוֹן מְאֹד
וּמְאַחִיּוֹת עִם שַׁעֲרֵי שָׁמַיִם.

פונם קריסטלעכן מיטלאלטער אין דער מיסטישער אגדה וועגן דעם אזוי־גערופענעם „גראאל" — דעם בעכער, וואס האט אויפגענומען דאס אומ־שולדיקע און ריינע בלוט פון דעם, וואס האט זיך מקריב געווען פאר די זינד פון דער וועלט. דער זעלביקער אידעאל האט זיך פארקערפערט ביי דעם גרעסטן מיטלאלטערלעכן יידישן דיכטער, ביי יהודה הלוי, אין „דעם הארץ פון דער וועלט", אין דעם ציונס־בארג.

די בעסטע און אויסדערוויילטסטע פונם קריסטלעכן מיטלאלטער, די איידעלע פארחלומטע ריטער פון דעם לעגענדארישן „רונדן ארטור־טיש", האבן זייער גאנץ לעבן געבענקט און געשטרעבט צום שענסטן אידעאל, געוואנדערט איבער גאר דער וועלט און געזוכט דעם „הייליקן גראאל", דעם וואונדערבארן בעכער מיטן פארגאסענעם אומשולדיקן געטלעכן בלוט; אים האבן די גרעסטע דיכטער זייערע שענסטע לידער געשענקט... אונזער יידישער איידעלער, פון גאט באגנאדיקטער ריטער, יהודה הלוי, האט אויך זיך געלאזט זוכן זיין נאציאנאלן „הייליקן בעכער", דעם בעכער פון וועלט־שמערץ און צער — דעם בארג פון ציון.

דער הארמאניש גאנצער דיכטער, וואס האט ניט געוווסט פון קיין אינעווייניקסטע סתירות, האט זיך איבערגעגעבן מיטן גאנצן ברען פון זיין פאעטישער נשמה דעם שיינעם ליכטיקן אידעאל, וואס האט געשיינט פאר זיינע באגייסטערטע אויגן. און וואס שטארקער עס איז געווארן זיין בענקען און זיין שטרעבן צום ווייטן לאנד פון זיינע אבות, אלץ העכער און העלער האט זיין ליד געקלונגען. און די פאעמען און לידער, וואס ער האט געשריבן אויפן וועג קיין ירושלים, געהערן צו די שענסטע פערל, וואס די מיטלאלטערלעכע יידישע פאעזיע פארמאגט. די דאזיקע אייניקע צענדליק לידער און געזאנגען זיינען אלע דורכגע־דרונגען מיט איין גרונד־געפיל, זיינען באשטראלט און באלויכטן מיט איין און דערזעלביקער אידעע, וואס שמעלצט זיי צונויף צו איין איינ־הייטלעכער פאעמע, צו דער אומפארגלייכלעכער ציון־עפאפעע.

ווי א הקדמה און ארייינפיר אין דער דאזיקער פאעמע קאן מען באטראכטן די עטלעכע לידער, אין וועלכע עס ווערט געשילדערט דעם דיכטערס בענקשאפט צום לאנד פון די אבות, „ווו יעדער שטיין איז דורכגעברענט מיט דעם פייער פון זיין הארצן און דער שטויב איז באגאסן מיט זיינע טרערן" 1.

---

1 אֲבָנָיו מַשְׁבִּיב לִבִּי שְׂרוּפוֹת
עֲפָרוֹתָיו בְּמֵי דִמְעִי גְרוּפוֹת.

„מיין הארץ איז אין מזרח — קלאגט דער דיכטער — און איך בין אין מערב דעם ווייטן. ווי קאן איך פונם לעבן געניסן, ווי קאן איך אין פריידן פארברענגען, ווען פון רו און פון גליק — בעת ציון שמאכט אין די קייטן פון אדום און איך אין אראבישן יאך. אלע אוצרות פון שפאניע וואלט איך געשאנקען פאר דער גליקלעכער שעה, ווען איך וועל די שטיינער די וויסטע פון ציון, דעם הייליקן אש פונם חרובן היכל מיט ברענענדיקע קושן באדעקן, מיט זאלציקע טרערן באגיסן" [1].

דעם דיכטערס הארץ שטרעבט צום ווייטן מזרח, אהין, ווו פאר זיין באגייסטערטן בליק שיינט דודס הייליקע שטאט, „דאס הארץ פון דער וועלט" — ירושלים.

„צו דיר, א, הייליקע מעכטיקע שטאט, צו דיר, שטאלץ און קרוין פון דער וועלט, טוט גלוסטן מיין הארץ פונם מערב דעם ווייטן. דערמאן איך דיין פארלארענע שיינקייט און גלאנץ, דיין שרעקלעכן יאמער, דיין חרובן היכל — קאן איך קיין טרייסט ניט געפינען און ווין מיט ביטערע טרערן. ווי נעמט מען דעם אדלערס מעכטיקע פליגל, צו דיר וואלט איך פליען, דיין זיסע ערד מיט מיינע טרערן אנזעטן. איך וויים — דו ביסט חרוב, ניטא מער קיין מלך, און ווו אמאל האט דער באלזאם פון גלעד געפלאסן — הויזן איצט גיפטיקע שלענג, און עקדישן טוען דארט רוען. דאך גלוסט איך צו דיר, וויל דיינע חרובע שטיינער האלזן און קושן; זיסער פון האניק איז דיין וויסטער שטויב פאר מיינע שמאכטנדיקע ליפן" [2].

דער דיכטער דערציילט, ווי די אייגענע און באקאנטע זיינען אלע געווען קעגן זיין ווייטער נסיעה, און ער האט זיי מיט שטאלץ געענטפערט:

„דעם אנדענק פון אונזערע טויטע האלטן מיר טייער, און די לוחות מיטן הייליקן ארון וועלן בלייבן פארגעסן? מיר טוען גאטס-פארכטיק באזוכן דאס ארט פון פוילעניש, די ממשלה פון ווערים, און פארלאזן וועלן מיר דעם קוואל פון אייביקן לעבן?" [3].

מיט גאונישער פשטות באשרייבט ווייטער דער דיכטער [4], ווי ער

---

1 דאס באקאנטע ליד „לבי במזרח ואנכי בסוף מערב".

2 דאס ליד „יפה נוף משוש תבל".

3 התטוב שיהיו מתים זכורים
והארון והלוחות שבורים?
נשחר את מקום שחת ורמת,
ונטוש את מקור חיי נצחים?

4 אינם ליד „התציבתני תשוקתי לאל חי".

פאַרלאָזט זײַן הײם און צעשײדט זיך מיט זײַנע אײגענע: זײַן אײנציקער טאָכטער מיט איר זון און זײַנע געטרײַע תּלמידים, און לאָזט זיך אין װײַטן שװערן װעג. װײַטער זעען מיר שױן דעם דיכטער אױפֿן באָרטן פֿון שיף; ער דערהײבט אַ האַרציקע ליבע תּפֿילה צו גאָט [1] און װענדט זיך מיט אַ בקשה צום מערבֿ-װינט, װאָס דאַרף אים ברענגען אױף זײַנע לײַכטע פֿליגל צום געװינטשטן לאַנד:

„כ'האָב פֿאַרגעסן אַלע ליבסטע,
כ'האָב פֿאַרלאָזט מײַן אײגן הױז;
כ'האָב דעם יַם זיך איבערגעבן; —
טראָג מיך, יַם, צום מוטערס שױס.
און דו, מערבֿ-װינט געטרײַער,
טרײַב מײַן שיף צו יענעם ברעג,
װאָס מײַן האַרץ מיט אָדלער-פֿליגל
זוכט שױן לאַנג צו אים אַ װעג.

ברענג מיך נאָר אַהין בשלום,
נאָכדעם פֿלי זיך דיר צוריק.
גריסן זאָלסטו אַלע ליבסטע
און דערצײל זײ פֿון מײַן גליק [2].

אָט איז שױן דער דיכטער װײַט פֿון דער הײם, ער זעט שױן אַרום זיך „נאָר װאַסער, הימלען און דאָס שיף“ [3]. ברוגז איז דער יַם, נאָר פֿול מיט שטילער פֿרײד איז דעם דיכטערס נשמה — „דאָס שיף דערנענטערט זי צום הײליקן היכל פֿון איר אַלמעכטיקן גאָט“ [4].

הלוי איז אָבער ניט נאָר אַ גאָטספֿאַרכטיקער פּילגער, װאָס איז עולה רגל צו גאָטס הײליקער שטאָט, — ער איז אױך אַ גרױסער דיכטער; ער שטײט אױפֿן באָרטן פֿון שיף װי פֿאַרכישופֿט פֿונם גרױסן ברײטן ים מיט זײַן פּראַכט און מעכטיקער שײנקײט. דעם דיכטערס נשמה יובֿלט-אױף פֿאַר פֿרײד און אַנטציקונג, און ער שאַפֿט אױפֿן שיף אַ גאַנצע רײ װוּנדערבאַרע ים-לידער, װאָס האָבן זײער גלײַכן ניט אין דער גאַנצער מיטלאַלטערלעכער ליטעראַטור. אָט איז ער שטיל, דער ים, רויִק ליגט ער אין די אָרעמס פֿון דער שװאַרץ-חנװודיקער דרום-נאַכט.

---

1 „אֱלֹהַי, אַל תְּשַׁבֵּר מִשְׁבְּרֵי יָם“.

2 איבערזעצונג פֿון ביאַליק.

3 „וְאַשְׁגִּיחַ לְכָל עוֹבֵר וְאֵין כֹּל — אֲבָל מַיִם וְשָׁמַיִם וְתֵבָה“.

4 „וְיָם יִזְעַף וְנַפְשִׁי תַּעֲלֹז כִּי — אֱלֵי מִקְדַּשׁ אֱלֹהֶיהָ קְרֵבָה“.

מיט דעם לבנה־שײַן פאַרזילבערט,
ווײַט רונצלט זיך דער וואַסער־שפּיגל;
פאַרשפּרייט האָט זיך אויף אונז די נאַכט
מיט איר בלוי־סאַמעטענעם פליגל.

ס׳איז ניט קײן נאַכט, ס׳א מַלְכַּת שְׁבָא
געהילט אין בלויס, מיט גאָלד באַפליטערט;
שטיל אָטעמט זי, און אויף איר ברוסט
שימערירט דאָס גאָלד, שימערירט און ציטערט.

ווי שאָף צעשפּרייט די קלײנע כוואַליעס
שטיל וויגן זיך אין ליכטן דרימל. —
עס ציטערן אין ים די שטערן —
ווער איז דאָ ים, און ווער איז הימל?

צוויי ימען שלאָפן דאָ צוזאַמען
צונויפגעלייגט ווי גלייכע ברידער;
איין דריטער ים אינמיטן שלאָפט נישט:
מיין הארץ מיט זיינע נייע לידער [1].

די אומפאַרגלייכלעכע שיינקייט פון דער פאַרחָלומטער דָרום־נאַכט אויפן שטילן ים פילט אָן מיט יראת־הכבוד דעם דיכטערס נשמה, און זי זינגט באַגייסטערט אַ שבח און לויב־געזאַנג דעם אַלמעכטיקן באַשעפער [2].

דער ים ווייס אָבער ניט פון קיין לאַנגן אָפּרו, פון קיין פאַר־גליווערטקייט. אָט שיינט ער מיט טויזנט ווינקדיקע זונען און בלענדט מיט מיליאָנען טאַנצנדיקע שטראַלן, און אָט שטורעמט ער, דער ים, און שרעקלעך איז זיין שוואַרצער צאָרן, און אָן רחמנות איז זיין משפּט. אַ שרעקלעכער שטורעמווינט האָט אויסגעבראָכן, אַ טויט־שרעקן האָט אַרומגענומען אַלע, וואָס האָבן זיך געפונען אויפן שיף, נאָר אונזער דיכטער איז רויק געבליבן: פעסט איז זיין גלויבן — ער מוז זיין אידעאַל דערגרייכן, ער וועט דערזען „דאָס הארץ פון דער וועלט״, די קרוין פון זיינע האָפענונגען — דאָס הייליקע לאַנד.

אָנגעברוגזט האָט דער ים זיך
און געקנייטשט זיך און געקרומט,
פּלוצים האָט ער זיך צעפּייזערט
און ער וויגט זיך שוין און ברומט.

[1] די לעצטע סטראָפן פונם גרויסן ליד „תתרדוף נערות אחר חמשים״, איבער־געזעצט פון ביאַליק.

[2] די תפילה „לך נפשי בטוחה או חרדת״.

און אט לויפן שוין אקעגן
ווילד און בייז מיט ווייסן שוים
כוואליעס־לייבן, כוואליעס־שלאנגען
אויסגעוואקסן פון דעם תהום.

אט האט זיך א טאל געעפנט,
אט שטייט־אויף א הויכער בארג — —
פלאטער, זעגל! בויג זיך, מאסטבוים!
דו, מיין הארץ, בלייב פעסט און שטארק!

האסט א גרויסן גאט אין הימל,
ימים שפאלט ער מיט זיין האנט;
אויף זיין פליגל מיט זיין שטורעם
טראגט ער דיך צום ליבן לאנד [1].

די דאזיקע סטראפן זיינען בלויז אן אפגעריסענער אקארד פון דער גרויסער מייסטער־סימפאניע „ים סוער", אין וועלכער יהודה הלוי גיט איבער מיט א געוואלדיקער פאעטישער קראפט דעם שטורמווינט אויפן ים, דאס נצחנישע ברומען פון די ריזיקע כוואליעס, וואס קאכן און זידן, דאס שדימשע געלעכטער פונם תהום, וואס האט צעריסן די קייטן פון די טיפע אפגרונטן. און דארט, אויפן שיף, וואס ווערט ווי א שפענדל פון די כוואליעס געשליידערט איבער בערג און טאלן, — דארט ליגן אין טויטשרעק די הילפלאזע מענטשן מיטן קאלטן יאוש אין הארצן... נאר אט ווערט שטילער דער שטורעם, עס בארויקט זיך דער ים; דאס שיף איז געראטעוועט, אויסגעלייזט זיינען די מענטשן פון זייער צער און שרעק, און מיט ליבע און דאנק דערהייבן זיי זייערע אויגן צו זייער באשיצער און גואל. און דער דיכטער פארענדיקט זיין פאעמע מיט א ווייכן הארציקן אקארד: „אך, ווען וועט אויך קומען די בשורה פון גאולה פארן ארעמען פאלק, וואס שמאכט אין גלות, ווערט פון אלעמען געיאגט, ווי דאס שיף פון די כוואליעס אין שרעקלעכן שטורעם. ווען וועט זיך דערהערן די ליכטיקע בשורה: גיי ארויס, מיין געטרייער, פון דער פינסטערער תפיסה, — גאטס גענאד וועט באלייכטן דיין ביטערן גורל!.."

דער מערב־ווינט האט אויף א צייט צונויפגעלייגט זיינע פליגל און דאס שיף האט געמוזט א לענגערע צייט שטיין אויפן אנקער ביי די ברעגן פון צפון־אפריקע, נעבן דעם אויסגוס פונם גרויסן נילוס. די

[1] איבערגעזעצט פון ביאליק.

פּראַקטיקע שיינע נאַטור פון מצרים דערוועקט אין הלוי דעם דיכטער,
און ער באַזינגט זי מיט באַגייסטערט־שיינע סטראָפן:

האָט די צייט דען איר טרויער פאַרוואָרפן [1]
און אין גלאַנץ און אין שיין זיך באַקליידט?
און די ערד האָט מיט בלומען באַדעקט זיך
און פון גאָלדוועב געפלאָכטן די קייט?

און די פעלדער ביים נילוס — זיי בליען,
אין ליכטיקע פאַרבן קאָלירט;
ס'איז דער מדבר אין גרינע טאַפּעטן,
פּיראַמידן — אין גינגאָלד פאַרצירט.

און די רייצנדע טעכטער מִצְרַיִם
מיט גאָלד און מיט זילבער באַהאַנגען —
און דאָך אַזוי פלינק ווי אינדיינען
באַרפירעריש וועקן פאַרלאַנגען.

און דאָס לייכטזיניק הארץ — עס פאַרגעסט זיך
און חלומט פון יוגנט אויפסניי,
אין גן־עדן מצרימס, ביים נילוס,
וווּ ס'ציען זיך אָפן און פריי

די ווייס־בליענדע גערטנער, און פעלדער
באַדעקטע מיט גאָלדענע זאַנגען.
א מערב־ווינט בויגט זיי, און ס'דאַכט זיך,
זיי לויבן דעם בורא און דאַנקען [2].

די דאָרטיקע יידישע קהילות האָבן מיט גרויס כּבוד אויפגענומען דעם באַרימטן דיכטער און האָבן אים געבעטן, ער זאָל ביי זיי פאַרבלייבן. נאָר קורץ איז געווען הלוים ענטפער: „ווי קאָן מיך מצרים פאַרהאַלטן, ווען אַלע מיינע געדאַנקען און ווונטשן זיינען געפלאָכטן אַרום ציונס באַרג?״ [3].

וואָס מער דער דיכטער דערנעענטערט זיך צו די בּרעגן פון ארץ־ישראל, אַלץ גרעסער ווערט זיין אומגעדולד; און ער בעט די

1 הֲגֶשֶׁם הַזְּמָן בִּגְדֵי חֲרָדוֹת.
2 איבערגעזעצט פון י. י. שוואַרץ.
3 הַמִּצְרַיִם תְּכִילֵנִי? וְנַפְשִׁי
וְזִמּוֹתַי לְהַר צִיּוֹן צְנוּפוֹת.

כוואַליעס, זיי זאָלן אים וואָס גיכער ברענגען צו זײַן ציל. „באַלד וועל איך דערזען די וווינונג פון מײַן ליבער, וואָס איז פון איר נעסט פאַר־וואָגלט. די טויבן זײַנען פון זייער נעסט פאַרטריבן, און שוואַרצע ראָבן האָבן דאָרטן זיך באַזעצט" 1.

דאָס לאַנד פון די אָבות און דער חרובער בית־המקדש האָבן אַזוי שטאַרק געווירקט איבער דעם דיכטערס טראַכטן און דענקען, אַז ער האָט אין חלום דערזען פאַר זײַנע אַנטציקטע אויגן דעם אַמאָליקן היכל אין זײַן גאַנצער פּראַכט און שיינקייט, בשעת די כּהנים דינען בײַ דער עבודה און די לוִיִם זינגען זייערע שירים און תּפילות 2.

אָט דאָס שטאַרקע בענקען און גלוסטן צום הייליקן לאַנד, צו דעם פאַרקערפּערטן סימבאָל פונם שענסטן און דערהייבנסטן אין דער וועלט — דערגרייכט זײַן העכסטע מדרגה, און עס רייסט זיך דורך ווי אַ פײַערדיקער גוס פון פּאַטאָס און באַגײַסטערונג אין דעם אומשטערבלעכן ציון־ליד „ציון הֲלא תִשְׁאֲלִי לִשְׁלום אֲסִירָיִךְ", וואָס ווערט עד היום געלייענט בכל תפוצות ישראל אין דעם טרויעריקן טאָג פון תִּשְׁעָה בְּאָב, ווען דאָס גלות־פאָלק באַקלאָגט דעם חורבן פון זײַן הייליקטום:

„בענקסט אויך נאָך דײַנע קינדער, מוטער ציון,
ווי זיי, צעזייטע און צעשפּרייטע, בענקען?
ווילסט אויך, ווי זיי פון דיר, אַ ליבן גרוס באַקומען?
דאָ האָסטו אים! אַ גרוס פון נאָענטע און ווייטע!

אין הארצן דורות לאַנג געוואַרעמט טראָגט אים
פון אַלע עקן וועלט, דורך ימים און מדבריות,
צו דיר אין שוים אָן עלנט קינד דײַנס — איינער
פון די, וואָס זאָפן אָן, ווי טוי פון חרמון,
די פרעמדע בערג מיט ברענענדיקע טרערן
און שטאַרבן אין דער פרעמד פאַרליבטע און פאַרבענקטע.

מיך ציט צו דיר. בײַנאַכט אויף דײַנע חורבות
בין איך דײַן נאַכטאײַל פון דײַן יאָמער־ליד.
און חלומט זיך מיר נאָר דײַן מאָרגנשטערן — ווער איך
דײַן נאַכטיגאַל, דײַן קלינגענדיקע האַרפע...

מיך ציט צו דיר, מײַן האַרץ גייט אויס נאָך דײַנע ערטער,
וווּ די אָבות האָבן זיך באַגעגנט מיט מלאכים,

1 וְאֶרְאֶה נָוֶה גָאוֹנָה — אֲשֶׁר שָׁכְחָה קִנָּהּ
וְגוֹרְשׁוּ בְּנֵי יוֹנָה — וְשָׁכְנוּ בְּנֵי עוֹרֵב.

2 זע חלוים ליד „אֱלֹהַי! מִשְׁכְּנוֹתֶיךָ יְדִידוֹת".

ווו די שכינה האָט גערוט, ווו דיין באַשעפער
האָט דיינע טויערן די הייליקע געעפנט
אַנטקעגן זיינע הימלישע שְעָרִים,
ווו ניט די זון, ניט די לבנה, שטערן —
גאָטס ערע זעלבסט האָט דיך באַשיינט מיט גלאַנץ...
איך גאַר, אַז אויסגיסן זאָל זיך מיין זעלע דאָרטן,
ווו ס׳פלעגט אַמאָל גאָטס גייסט און גאָטס גענאַד זיך גיסן
אויף דיינע אויסדערוויילטע, מוטער ציון.
ווו נעמט מען פליגל? שטיקערווייז וואָלט איך מיין האַרץ
ווייט-ווייט צווישן דיינע בערג פאַרטראָגן,
כ׳וואָלט צוגעפאַלן צו דיין ערד, כ׳וואָלט אויסגעקושט
איר יעדן פוסטריט, יעדעס שטיינדעלע באַזונדער.
און אומגעוואַנדערט וואָלט איך טאָג און נאַכט
אַ נאַקעטער, אַ באָרוויסער אויף דיינע חורבות,
כ׳וואָלט מיט מיין שטעקן אויסגעמאָסטן אַלע קברים,
מיט דיין נשמה-לופט זיך אָנגעאָטעמט,
זיך איינגעוויקלט אין דיין זיסן שטויב,
און ביז צום בלינד-ווערן באַווינט דיין חורבן, ציון!
צי קאָן די שיַין פאַר מיינע אויגן זיס זיין —
אַז שוואַרצע ראָבן פיקן דיינע אָדלערס!
צי קאָן איך לעבן אויף דער וועלט און צוזען,
ווי גאַס-הינט שלעפן דיינע טויטע לייבן...
גענוג, לאָז אָפּ אַ ווײַלע, כוס פון טרויער!
מיין האַרץ איז איבערפול מיט דיר פאַרביטערט.
כ׳האָב איינגעזאַפּט אין זיך דיין שום מיט דיינע הייוון...
גענוג! איך וויל איין חלום זען און שטאַרבן.
כ׳וויל, אַ גרויסער גאָט, נאָר איין שטראַל ליכט,
נאָר איין שטראַל ליכט פון יענעם מאָרגנשטערן,
וואָס דאַרף, וואָס מוז אַמאָל נאָך העל און ליכטיק
זיך אָנצינדן אויף ציונס בלויען הימל,
באַנייען און באַפרישן זיך מיט יוגנט.
גענוג, איין זיסן חלום לאָז מיך זען נאָך
און אויסגיין מיט אַ שמייכל אויף די ליפּן [1].

---

1 איבערגעזעצט פון ביאַליק. די איבערזעצונג איז ניט וואָרטלעך. די צווייטע העלפט איז שטאַרק געקירצט. הלוים ציון-ליד איז איבערגעזעצט געוואָרן אויף אַלע אייראָפּעישע שפּראַכן. נאָכן מוסטער און מעטריק פון דאָזיקן אומפאַרגלייכלעכן ליד האָבן אַ סך

אַט אויף דעם דאָזיקן מעכטיקן אַקאָרד רייסט זיך איבער הלוים גרויסע ציון־עפּאָפּעע און דערמיט אויך זיין גאַנץ פּאָעטיש שאַפן. עס איז זייער לייכט צו קומען צום לאָגישן פּועל יוצא, אַז הלוים ליד האָט זיך אויף דעם אַקאָרד געמוזט איבעררייסן, בעת מ׳נעמט אין באַטראַכט דעם גאַנצן מהות פון אונזער דיכטער. יהודה הלוי איז געווען איינע פון די איידל־שיינע, העכסט־ראָמאַנטישע נאַטורן, וועגן וועלכע אַ באַקאַנטער רוסישער דיכטער זאָגט, אַז זיי גיבן זיך איבער מיטן גאַנצן פלאַם פון זייער נשמה דעם „גאָלדענעם אומדערגרייכבאַרן חלום". זיי גאַרן און שטרעבן זייער לעבן לאַנג צו דעם, וואָס קאָן ניט דערגרייכט ווערן, וואָס ס׳איז „איבער אונזערע כּוחות"; וואָרן דאָס, וואָס ס׳איז דערגרייכבאַר, איז דאָך שוין מער קיין אידעאַל ניט — עס איז שוין דאָס פּשוט־אַלטעגלעכע, דאָס רעאַל־וואָכעדיקע. עס איז דערפאַר גאַנץ נאַטירלעך און באַגרייפלעך, אַז דעם דיכטערס ליד האָט זיך געדאַרפט איבעררייסן גראָד דעמאָלט, ווען דער גאָלדענער חלום פון זיין לעבן, די שיינע מלכּה פון אַלע זיינע האָפענונגען און טרוימען האָט זיך אַנטפּלעקט אין איר גאַנצן יאָמער און שפלות: ער האָט פאַר זיך דערזען אַ שרעקלעך פאַראַרעמט און פאַרוויסט לאַנד, ווו עס האָבן מיט גאוה געוועלטיקט און באַוויזן זייער גאַנצע רשעות די פאַנאַטישע נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב (צלם־טרעגער)...

וואָס ס׳האָט ווייטער פּאַסירט מיט אונזער גרויסן דיכטער, איז אומבאַקאַנט געבליבן 1, נאָר די פאָלקס־פאַנטאַזיע האָט אַרומגעפלאָכטן

שפּעטערדיקע פּייטנים אויך געשריבן ציון־לידער. די באַקאַנטסטע צווישן זיי זיינען: אלעזר בעל „הרוקחס" „ציון הלא תשאלי לשלום עֲלוּבַיִךְ"; יהודה בן שניאורס „ציון הלא תשאלי לשלום יְדִידַיִךְ"; יוסף ניקאָפּאָלאָס „ירושלים הנאהבה" און מנחם תמרס „צִיּוֹן חֲלֹא תֵדְעִי לְבוֹת אֲבֵלַיִךְ".

1 דער פאַרפאַסער פון די דאָזיקע שורות זאָגט חנם אַרוים זיין השערה, אַז דער דיכטער האָט זיך צוריק אומגעקערט אַהיים, ווו ער איז באַלד דערנאָך געשטאָרבן. די דאָזיקע השערה באַגרינדן מיר אויף פאָלגנדיקע דערציילונגען פון חלוים תלמיד, דעם באַקאַנטן געלערנטן שלמה פַּרְחוֹן: 1) אין זיין ספר „מחברת הערוך", וואָס ער האָט פאַרענדיקט אינם יאָר 1160, ברענגט ער יהודה הלוים אַ מיינונג, וועלכע יענער האָט אַרויסגעזאָגט נאָכדעם ווי ער איז געווען אין מצרים. דערפון איז געדרונגען, אַז פּרחון, וואָס האָט דעמאָלט געלעבט אין שפּאַניע, האָט געהאַט אַ מגע ומשא מיט זיין לערער אויך נאָך זיין נסיעה קיין ירושלים. 2) פּרחון דערציילט אין דעם זעלביקן ספר, אַז יהודה הלוי האָט ניט לאַנג פאַר זיין טויט אַ נדר געטאָן מער קיין שירים ניט צו שרייבן (ועשה תשובה לפני מותו שלא יפייט לעולם). מיר ווייסן אָבער, אַז גראָד בשעת זיין נסיעה קיין ירושלים האָט זיין פּאָעטיש שאַפן דערגרייכט זיין העכסטע מדרגה. ווי עס שיינט, רעדט דאָ פּרחון וועגן דער שפּעטערדיקער תקופה פונם דיכטערס לעבן, ד. ה. נאָך זיין נסיעה קיין ארץ־ישראל; און עס לייגט זיך אויפן שכל, אַז

א שטראַלנדיקן לייזן־קראַנץ אַרום די לעצטע מינוטן פון איר געליבטן נאַציאָנאַלן דיכטער. א לעגענדע דערציילט, אַז ווען דער דיכטער איז אָנגעקומען קיין ירושלים, האָט ער זיך געלאָזט גיין צום „כותל מערבי" און דערביי געזונגען זיין באַרימטן „ציון הלא תשאלי". נאָר אויפן וועג איז אויף אים אָנגעלאָפן א מוסלמענישער רייטער און אים מיט זיין שפּיז דערשטאָכן. דער דיכטער איז געפאַלן טויט אויפן אָרט מיט זיין ציון־ליד אויף די ליפּן.

די גרויסע התפעלות און דאָס געפיל פון אַנטציקונג און באַוווּנדערונג, וואָס דער גרויסער דיכטער פון קאַסטיליע האָט אַרויסגערופן ביי זיין לעבן, האָט זיך אויך איבערגעגעבן די קומענדיקע דורות. ניט נאָר זיינע פריינד, ווי דער דיכטער משה אבן עזרא און יוסף אבן צדיק [1], האָבן געפלאָכטן לאָרבער־קרענץ אַרום דעם באַרימטן דיכטער און דערקלערט, אַז „אַלע בני יעקב זיינען געוואָרן יהודיסטן", ד. ה. אָנהענגער און פאַרערער פון דעם דיכטער יהודה [2], — אויך די דיכטער פון שפּעטערדיקע דורות האָבן מיט גרויס ענטוזיאַזם און באַגייסטערונג באַזונגען דעם גאוניש ציון־זינגער.

„דאָס ליד, — דערקלערט דער דיכטער פונם 13טן יאָרהונדערט, אלחריזי, — וואָס דער לוי (יהודה הלוי) האָט געזונגען, שיינט ווי א קרוין איבער דער כנסת ישראל, באַצירט איר האַלז, ווי דער טייער־סטער פּערלשנור. ער איז דער שיין און דער גרעסטער שטאָלץ אין די פּאַלאַצן פון געזאַנג; דער עמוד הימיני איז ער אינם היכל פון חכמה און וויסן. שטאַרק איז ער און מעכטיק, און פאַרן בליץ פון זיין דיכ־טונגס־קראַפט טוען קניען די ריזן פון פּאָעטישער יצירה. מיט דער שיינקייט פון זיין ליד קאָן זיך קיינער ניט גלייכן; די שטראַלן פון זיין

פרחון האָט געקאָנט וויסן אַזעלכע פּרטים וועגן חלוים לעצטע טעג נאָר אין דעם פאַל, ווען דער דיכטער איז צוריק געקומען קיין שפּאַניע, און פרחון האָט געהאַט א גענויע ידיעה, ווען זיין לערער איז געשטאָרבן. 3) אַז פרחון האָט טאַקע געווּסט, ווען הלוי האָט זיך געשיידט מיטן לעבן, זעען מיר אַרויס פון זיינער א ווייטערדיקער באַמער־קונג, ווו ער דערציילט וועגן אַ וויסנשאַפטלעכן ויכוח, וואָס ער האָט געהאַט מיט זיין לערער. „נאָך זיין טויט — איז פרחון מוסיף — האָב איך מיך איבערצייגט, אַז גערעכט איז געווען ער, ניט איך".

[1] אין זיין ליד „אבי השיר". וועגן אבן צדיק וועלן מירריידן באַריכות שפּעטער.

[2] „עת ראתה כל יעקב מתיהדים" — האָט געזאָגט אויף הלוין יהודה בן אבות (אין זיין ליד „שבע פני השחרית", („צייטשריפט פיר העברעיִשע ביבליאָ־גראַפיע", III, 177—179).

רום און גלאנץ האבן פארטונקלט די בארימטע נעמען פון אָסף און ידותון, און די לידער פון בְּנֵי־קֹרַח האבן זייער חֵן אנגעווארן. ער איז אריינגעדרונגען אין די פארבארגנסטע אוצרות פון דער דיכט־קונסט, האט אלע אירע רייכטימער מיט זיך גענומען און פעסט אונטער זיך די טויערן פארשלאסן. אלע זיינען זיינע נאכפאלגער, פרווון זינגען אין זיין נוסח, דערגרייכן אבער ניט אפילו דעם שטויב פון זיין נצחון־רייטוואגן, און בהכנעהדיק קושן זיי זיינע פיס... זיינע תפילות נעמען געפאנגען אלע הערצער, זיינע לידער דערפרישן ווי מארגנטוי און ברענען ווי גליענדיקע קוילן; זיינע הארצרייסנדיקע קלאג־געזאנגען שפאלטן די וואלקנס פון טרערן און פארפלייצן מיט זיי די ערד" 1.

א שפעטערדיקער דיכטער (אברהם בֶּדֶרֶשִׁי) רופט יהודה הלוי דער „אורים ותומים" פון יידישן געזאנג, און דער גרויסער דיכטער פונם 19טן יארהונדערט, היינריך היינע, רופט אויס מיט התפעלות:

געווען איז ער א גרויסער דיכטער,
ליכט און שטערן פאר זיין דור,
די שיינע מנורה פון יעקבס הויז.
א וווּנדערבארער גרויסער
עמוד אֵש פון געזאנג און לידער,
וואס איז פארויסגעגאנגען
דעם פארוואגלטן פאלק ישראל
אינם חושך פונם גלות!..

1 תחכמוני, דריטער שער.

פינפטער קאפיטל

די רעליגיעזע פילאָזאָפיע פון סעדיה גאון ביז דעם רמב״ם.

דער אויפבלי פון נאַטורוויסנשאַפטן און פילאָזאָפיע ביי די אַראַבער. — דער „קאַלאַם". — די קראים און די פריידענקער. — חִוִי הַבַּלכי און דער אומבאַקאַנטער. — די חשפּעה פון דער גריכישער פילאָזאָפיע. — די אַלעגאָרישע מעטאָדע פון פילון. — סעדיה גאון אַלס פּאָלעמיקער און דענקער. — רבנו בחיי און זיין ספר „חובות הלבבות". — יהודה הלוי אַלס דענקער; זיין „ספר הכוזרי". — „דער גאָט פון אַברהם און דער גאָט פון אריסטו". דער געראַנגל קעגן דער אַליינהערשאַפט פון דער פילאָזאָפיע. דער נצחון פון אַריסטוס שיטה. — אבן סינה און זיין השפּעה. — יוסף אבן צדיק און זיין „עולם קטן". — אבן צדיק אַלס ראַציאָנאַליסט. — דער ראב״ד אַלס ערשטער יידישער אַריסטאָטעליקער.

יהודה הלוי פאַרנעמט אַן אויסערגעוויינלעכן וויכטיקן פּלאַץ אין דער געשיכטע פון דער יידיש־שפּאַנישער ליטעראַטור. אין זיין פּערזאָן האָט די מיטלאַלטערלעכע יידישע פּאָעזיע דערגרייכט איר העכסטע מדרגה. נאָך אים הייבט זיך אָן די תקופה פון ירידה, די צייט פון שקיעת החמה, ווען די זון פון דער פּאָעטישער קונסט האָט זיך אָנגעהויבן לאַנגזאַם נייגן צו איר אונטערגאַנג. הלוי איז אָבער געווען ניט נאָר אַ גרויסער דיכטער, נייערט אויך אַ באַדייטנדיקער דענקער, וואָס שפּילט די וויכטיקסטע ראָלע אין יענעם היסטאָרישן מאָמענט, ווען דער יידישער געדאַנק האָט זיך געפונען על פּרשת דרכים, אויפן שיידוועג, און עס האָט אויסגעבראָכן דער געראַנגל צווישן די נעאָפּלאַטאָניקער [1] און די אָנהענגער פון אַריסטוס שיטה.

מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן אויף דער גרויסער השפּעה, וואָס די אַראַבישע ליטעראַטור האָט געהאַט אויף דער אַנטוויקלונג פון דער העברעיִשער פּאָעזיע. ניט ווייניקער איז אָבער געווען די דאָזיקע השפּעה אויך אויף אַלע געביטן פון וויסן, בפרט אויפן געביט פון נאַטורוויסנשאַפטן און פילאָזאָפיע. די ערשטע דורות פון איסלאַם, בעת דער קאָראַן מיט

---

1 די מיטלאַלטערלעכע מפרשים און דערקלערער פון דער אידעען־וועלט, וואָס איר באַגרינדער און באַשעפער איז געווען דער גריכישער דענקער פּלאַטאָן.

מוחמדס גרינער פאָן האָבן אַ האַלבע וועלט אײַנגענומען — זײַנען אײנע פון די אינטערעסאַנטסטע תּקופות אין דער קולטור־געשיכטע. אין פאָדער־אַזיע האָבן אין משך פון לאַנגע דורות געלעבט אין פּרימיטיוון קולטורעלן מצב אַראַבישע נאָמאַדן־שבטים. בּיסלעכווייז, פאַרבאָרגן און אומבאַמערקט פאַר אַ זייטיק אויג, האָבן זיך בײַ די דאָזיקע מדבר־קינדער אָנגעזאַמלט גרויסע מאָראַלישע און גײַסטיקע כּוחות. און פּלוצלינג, ווי בײַ אַ וווּלקאַן־אויסבראָך האָבן זיך די דאָזיקע פאַרבאָרגענע כּוחות מיט רַעש און אימפּעט אַנטפּלעקט פאַר דער פאַרחידושטער וועלט. דער קאָראַן האָט אַרום זיך פאַרזאַמלט די ביז דעמאָלט אָפּגעזונדערטע און אָפט אַפילו פײַנדלעכע שבטים, האָט זיי פאַראייניקט אין אַ גרויס מעכטיק פאָלק, וואָס האָט מיט דער שאַרף פון זײַן שווערד אײַנגענומען אַ חָשובן טייל פון דער דעמאָלטיקער קולטור־וועלט, האָט באַשאַפן אַ ריזן־שטאַרקע קאַליפאַט־מלוכה, וואָס האָט פאַרשפּרייט די ממשלה פון מחמדס פאָן איבער אַ סך פעלקער און לענדער אין אַזיע, אַפריקע און אויף דער פּירענעיִשער האַלבּ־אינזל אין אייראָפּע. ניט אָבער בלויז אויף דער שאַרף פונם שווערד האָט זיך געשטיצט די מאַכט פון דער יונגער קאַליפאַט־מלוכה. די רעזוי־דענץ־שטאָט פון די קאַליפן, באַגדאַד, איז באַלד געוואָרן דער הויפּט־צענטער, דער פּרוכטבאַרער גאָרטן, ווו עס האָבן געבליט און געדײַט די וויסנשאַפטן און קונסטן, — און זי האָט מיט פולן רעכט פאַרדינט דעם בּכבודיקן נאָמען, וואָס מ'האָט איר געגעבן: „אַטען פונם מיטלאַלטער".

בײַ די אָנהענגער פון איסלאַם האָט באַלד אויפגעוואַכט דער אינטערעס צו פילאָזאָפישע פּראָבלעמען. דורך דער פאַרמיטלונג און השפּעה פון די קריסטלעכע סיריער [1] האָבן די אַראַבער זיך זייער גיך באַקענט מיט דער רײַכער ירושה, וואָס די גריכן האָבן איבערגעלאָזט אויפן געביט פון פילאָזאָפיע און וויסן. שוין אין אָנהייב פונם 9טן יאָר־הונדערט לויט דער קריסטלעכער צײַטרעכענונג זײַנען אויפן באַפעל פונם קאַליף אַל־מאַמון איבערגעזעצט געוואָרן אויף אַראַביש פיל פילאָזאָפישע ווערק, וואָס האָבן באַקענט מיט אַלע פּרטים פון אַריסטוס שיטה [2]. פּלאַטאָן און אַריסטאָטעלעס האָבן באַלד אָנגעהויבן שפּילן אַ באַדײַטנדיקע

1 אַ סך געלערנטע סיריער זײַנען געווען באַשעפטיקט בײַ די אַראַבער ווי זייער געניטע מעדיצינער.

2 ווײַל בײַ די דענקער פון דער שפּעטערדיקער רוימישער תּקופה איז אַריסטוס שיטה געווען אין אַ גאַנץ באַדײַטנדיקער מאָס צונויפגעמישט מיט פּלאַטאָנישע אידעען, איז דערפאַר אויך צו די אַראַבער די אַריסטאָטעלישע לערע איבערגעגאַנגען אין אַ נעאָ־פּלאַטאָנישן לבוש.

ראַלע אין דער אַראַבישער קולטור; די אַראַבישע פאָרשער און געלערנטע האָבן מיט גרויס פליִיס שטודירט די אידעען און שיטות פון די גרויסע גריכישע דענקער און מיט יראת.הכבוד געפּרוּווט אַרויסטרעטן אין דער ראָלע פון זייערע דערקלערער און מפרשים.

די אַראַבער האָבן זיך אָבער ניט געוועלט באַגניגן מיט דער ראָלע פון תלמידים און פשוטע מפרשים און דערקלערער פון די אַלטע גריכישע פאָרשער. זיי האָבן אויך געפּרוּווט פאַרגרעסערן און פאַרמערן די גרויסע אוצרות, וואָס יענע האָבן איבערגעלאָזט בירושה; זיי זיינען אַרויסגע=טראָטן ווי זעלבשטענדיקע פאָרשער און אַנטדעקער אויף אַלע געביטן פון מענטשלעכן וויסן. זיי האָבן באַרייַכערט די מאַטעמאַטישע וויסנשאַפט מיט אַ גאַנץ נייעם געביט, וואָס טראָגט עד היום דעם אַראַבישן נאָמען אַלגעבראַ. מיט זיי הייבט זיך אָן אויך אין דער פיזיק אַ גאַנץ נייע תקופה. אַזוינע גאוניש פאָרשער ווי אַל=קאַזי [1] און אַנדערע האָבן באַשאַפן גאַנץ נייע ווענן פאַר דער נאַטור=פאָרשונג, אַנטדעקט נייע כלי=מכשירים און אויפגעוויזן נייע מעגלעכקייטן, ווי אַזוי צו פירן די עקספּערימענטאַלע פאָרשונגען, ווו אַלץ מוז ווערן געוואויגן און געמאָסטן אויפן גענויסטן אופן. און טאַקע פון זייער שול שטאַמט אויך דער פאָטער פון עקספּע=רימענטאַלער כעמיע געבער [2]. בעת מען וואַרפט נאָר אַ גאַנץ אויבער=פלעכלעכן בליק אויף דעם גרויסן סכום פאָרשונגען און אַנטדעקונגען, וואָס די איירפּעיִשע וועלט האָט צו פאַרדאַנקען דער אַראַבישער קולטור, מוז מען מסכים זיין מיט דעם באַרימטן דייטשן געלערנטן ווילהעלם פאָן הומבאָלדט, וואָס אָנערקענט די אַראַבער פאַר „די אמתע באַשאַפער פון די מאָדערנע פיזיקאַלישע וויסנשאַפטן“ [3].

ביי אַזאַ הויכן מצב פון קולטור און וויסן איז גאַנץ באַגרייפלעך, וואָס אין די געבילדעטע קרייזן האָט מען אָנגעהויבן ביסלעכווייז צו פילן אַ געוויסע סתירה צווישן די ריין=וויסנשאַפטלעכע באַגריפן און פעסט=באַגרינדעטע כללים מיט די אידעען און רעליגיעזע אָנשויאונגען, וואָס זיינען איבערגעגעבן געוואָרן בקבלה פון די אָבות. דער קאָראַן מיט זיין פּאָעטישער שפּראַך און ריין=מזרחישע בילדער און פאַרגלייכונגען רעדט זייער אָפט וועגן דעם וועלט=באַשעפער אין אַזוינע אויסדריקן, וואָס ווערן געברויכט נאָר בנוגע צו אַ פשוטן בשר ודם: עס ווערט גערעדט

---

1 דער מחבר פונם באַרימטן ווערק „די וואָג פון חכמה“.

2 באַריכות וועגן דעם זע: א. מילער, „דער איסלאַם אים מאָרגען=אונד=אַבענד=לאַנד“, 1886, I, 509—514; П. Вальден, Наука и жизнь III, 45.

3 זע „קאָסמאָס“ (רוסישע איבערזעצונג), 1851, II, 206.

וועגן גאָטס פּיס, גאָטס הענט; גאָט לאַכט, גאָט איז ברוגז, גאָט איז אין כּעס א. א. וו.[1] אַלץ אָבער, וואָס ס׳שטייט געשריבן אין קאָראַן, איז דאָך הייליק אין די אויגן פון אַ גלויביקן מוסלמענער; יעדער וואָרט איז דאָך געשריבן דורכן נביא מחמד על פּי רוח הקודש. דער נביא איז אמת און זיין תּורה איז אמת... בכדי זיך אַרויסצוהעלפן פון די דאָזיקע סתירות, האָט יעדער פילאָזאָפיש=געבילדעטער און גלויביקער מוסלמענער געמוזט זוכן אַן אויסוועג, זען פאַרענטפערן, מאַכן אַ פּשרה צווישן דעם גלויבן און דעם פרייען פאָרשער=געדאַנק, צווישן די יסודי הדת, דער ירושה פון די אבות, מיט די מסקנות, צו וועלכע די פילאָ= זאָפיע און די נאַטורוויסנשאַפטן זיינען געקומען. אָט דאָס האָט טאַקע גורם געווען, וואָס שוין אינם 9טן יאָרהונדערט האָט ביי די אַראַבער געבליט אַ רעליגיעז=פילאָזאָפישע שול אונטערן נאָמען „כּאַלאַם" [2], וואָס האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע צו שיצן און פאַרענטפערן די עקרי הדת פאַר דעם לאָגישן פּועל יוצא פון פילאָזאָפישער חקירה. צווישן די פאַרטרעטער פון דער דאָזיקער שול, וואָס האָבן געטראָגן דעם נאָמען „מתכּלימון" (ד. ה. לערער פון גאָטס וואָרט) [3], איז מיט דער צייט פאַר= געקומען אַ שפּאַלטונג, און עס האָט זיך אָפּגעטיילט אַ כּיתּה פריידענקער (מעתזלימון) [4], וואָס האָבן כּופר געווען אין דעם יסוד פון פאַטאַליזם [5], וועלכער האָט געשפּילט אַזאַ באַדייטנדיקע ראָלע אין דער מוסלמענישער וועלט. זיי זיינען פעסט געשטאַנען אויפן יסוד פון בחירה חפשית, ד. ה. זיי האָבן זיך געפליסט צו דערווייזן, אַז דער מענטש באַזיצט אַ פרייען ווילן, ווייל נאָר אין דעם פאַל קאָן דער מענטש זיין מאָראַליש פאַר= אַנטוואָרטלעך פאַר זיינע מעשים, הן גוטע הן שלעכטע. זיי האָבן אויך

1 אַזעלכע אויסדריקן בנוגע צו גאָט טראָגן אין דער וויסנשאַפט דעם נאָמען אַנטראָפּאָמאָרפיזם.

2 כּ אַ לַ אַ ם באַטייט דאָס זעלביקע, וואָס דער תּלמודישער אויסדריק: מֵ מְ רָ א, ד. ה. גאָטס וואָרט. מיט דער צייט האָט אָבער דאָס וואָרט „כּאַלאַם" באַקומען די באַדייטונג פון רעליגיעז-פילאָזאָפישער חקירה בכלל.

3 אין דער מיטלאַלטערלעכער יידישער ליטעראַטור טראָגן די מְתַכַּלִימוּן דעם נאָמען מדַבּרים, בעלי הדבור.

4 מעתזלה הייסט — ווידערשפּעניקער, כּופרים, אַפּיקורסים; מער באַריכות וועגן דער כּיתּה זע אין ש. מונקס „מעלאַנזש", 310—312.

5 די דעה פון פאַטאַליזם באַשטייט אין דעם גלויבן, אַז וואָס דער מענטש זאָל ניט טאָן און אונטערנעמען, איז ער ניט אינשטאַנד אַפילו אויף אַ האָר אָפּצוווענדן דעם גזר, וואָס ס׳איז אים שוין פאָרויס באַשטימט דורך דער השגחה, ד. ה. דורך אַ קראַפט, וואָס שטייט אויסער און איבער זיין ווילן.

געפרוווט אויפן ראציאנאליסטישן אופן, ד. ה. על פי שכל הישר, דורך לאגישע באווייזן, פארענטפערן די סתירות צווישן דער אמונה און דער פילאזאפיע [1].

עס איז לייכט באגרייפלעך, אז דער יידישער קיבוץ, וואס האט געוווינט אין די לענדער, אויף וועלכע די אראבער האבן פארשפרייט זייער ממשלה, האט ניט געקאנט בלייבן אפגעזונדערט פון דער גרויסער גייסטיקער עוואלוציע, וואס די מוסלמענישע קולטור האט ארויסגערופן. מיר האבן שוין פריער אנגעוויזן, אז נאך חתימת התלמוד איז דער יידישער קיבוץ אויף א משך צייט געבליבן אין גייסטיקער פארגליווערט־קייט. עס האט זיך געפילט א צייטווייליקער שטילשטאנד אין זיין קולטו־רעלן שאפן. די בארימטע ישיבות פון סורא און פומבדיתא, וואס זיינען געשטאנען בראש פונם יידישן גייסטיקן לעבן, זיינען דעמאלט ווי פאר־גליווערט געווארן. עס האט זיך אין זיי ניט געפילט דער אטעם פון פרישן לעבן; מ׳האט זיך ניט אינטערעסירט מיט קיין שום אנדערע לימודים חוץ תלמוד. און אויך אפילו אויף דעם געביט האבן זיך ניט באוויזן קיין זעלבשטענדיקע שעפערישע גייסטער, וואס זאלן פרווון דורכלייגן נייע דרכים. אלץ איז געגאנגען נאכן אלטן סדר; אן שום חקירות האט מען זיך פעסט געהאלטן אן די דעות פון די פערגאנגענע דורות און אויף א האר ניט אפגעטרעטן פון די כללי הלימוד, וואס מ׳האט באקומען בירושה פון די קדמונים.

און פלוצלינג האט זיך מיט רעש און מיט אימפעט אריינגעריסן א נייע אידעען־וועלט, וואס די שכנישע יונגע מוסלמענישע קולטור האט געבארן. עס זיינען נולד געווארן גאנץ נייע פראבלעמען; ס׳האבן זיך אומדערווארט אנטפלעקט טיפע סתירות, וואס ס׳איז בשום אופן ניט מעגלעך געווען זיי צו פארענטפערן מיט די אלטע סברות און פשטלעך, וואס האבן געגאלטן אין סורא און פומבדיתא. פיל פון די טיפער־דענקענדיקע האבן דערפילט א אינעווייניקסטע שפאלטונג, אן אמתן קרע שבלב: זיי איז געווים געווען טייער די ירושה פון זייערע אבות, זיי האבן זיך אבער דערוווסט פון א נייער פרעמדער אידעען־וועלט, וואס שאצט אפ גאר אויף אן אנדער אופן די גייסטיקע אוצרות פונם מענטשן און זוכט צו דערגרייכן דעם אמת אויף אנדערע גאר נייע וועגן. זיי האבן מיט א ווייטאג אין הארצן געזוכט די זיכערע וועגווייזער, וואס זאלן זיי ארויס־

---

1 צווישן די פילאזאפיש־געשולטע מוסלמענישע טעאלאגן, וואס האבן זיך געפלייסט צו מאכן א פשרה צווישן דער אמונה און דער פילאזאפיע, האבן זיך באזונדערס קונה שם געווען די געלערנטע פון דער הויכשול אין דער שטאט באסרה.

העלפן פון דעם גייסטיקן פלאַנטער — און זיי האָבן נישט געפונען. עס האָט זיך דערפאַר אין פיל פון זיי דערוועקט א געפיל פון פאַרדרוס און פאַרביטערונג קעגן די רועֵי ישראל, די גייסטיקע פירער פונם פאָלק, וואָס זיינען ניט געווען דערוואַקסן צו די פאָדערונגען פון דער שטורמישער צייט און זיינען ניט געווען אין שטאַנד צו ווערן די מורי-דרך אין אזא קריטישן מאָמענט.

דערצו זיינען נאָך צוגעקומען זייטיקע סיבות. די ריש-גלותאס, די פאַקטישע מושלים און פרנסים און, צוזאַמען מיט די ראשי ישיבות, אויך די שופטים איבער דעם גאַנצן יידישן ישוב אין בבל, — האָבן געפירט זייער ממשלה זייער שטרענג און אויך ניט תמיד גערעכט און מיט יושר. דאָס האָט אַרויסגערופן אַן אומצופרידנקייט אין געווויסע שיכטן פונם פאָלק. דער באַקאַנטער געשיכטס-שרייבער אברהם זכותא באַשרייבט, ווי אַזוי די ריש-גלותאס פלעגן פאַר געלט און פיל שוחד קויפן זייערע ערטער ביים מַלכות און דערנאָך אויסנוצן זייער מאַכט צו געלטזיכטיקע צוועקן: „זיי פלעגן שטאַרק אונטערדריקן דאָס פאָלק און זיינען געווען פאַלשע שופטים און אומגערעכטע פירער"[1].

אַט די אַלע געזעלשאַפטלעכע סיבות, צוזאַמען מיט ריין צופעליקע פערזענלעכע פניות, האָבן גורם געווען, וואָס אינם יידישן קיבוץ איז אין דער צווייטער העלפט פונם אכטן יאָרהונדערט פאָרגעקומען א שפּאַלטונג. א גאַנצער יידישער צווייג, בראש מיט דעם געלערנטן עָנָן בן דוד, האָבן זיך אָפּגעריסן פונם יידישן שטאַם און געבילדעט א באַזונדערע סעקטע, וואָס איז דערנאָך באַקאַנט געוואָרן אונטער דעם נאָמען קָרָאִים (קאַראַימען). זייער אומצופרידנקייט מיט די דעמאָלטיקע פאָרשטייער פונם רבנישן יידנטום האָבן זיי אַריבערגעטראָגן אויף דער רַבָּנוּת בכלל, אויף דער גאַנצער תורה שבעל פה מיט איר וויכטיקסטן קאָדעקס — דעם תלמוד. זיי האָבן אַרויסגעשטעלט די דעה, אַז ביים דערקלערן די דינים און געזעצן פון דער תורה האָט מען זיך נישט וואָס צו פאַרלאָזן אויף דעם אווטאָריטעט פון די קדמונים, נאָר אויפן אייגענעם שכל הישר און אויפן ריכטיקן פשט פון דעם פסוק, ד. ה. פונם ביבלישן טעקסט. אויף אַזאַ אופן האָבן זיי אָפּגעוואָרפן א סך דינים, וואָס זיינען איינגעפירט געוואָרן ביי יידן דורך די חכמי התלמוד. מ'דאַרף געדענקען, אַז

---

1 „יוחסין" (פיליפּאָווסקיס אויסגאַבע), קאַפּ. 3, 206—207: כי ראשי גליות אלה לא היו בעלי אמת והיו קונים נשיאותם מן המלכים כמו מוכסין... מימי ישמעאל לא נהגו ראשי גלות שררה כהוגן אלא היו קונין אותה בממון רב מן המלכים כמו מוכסין והיו רועי אליל.

אין יענער צייט איז די געשיכטלעכע אַנטוויקלונג פון דער מענטשלעכער קולטור וויסנשאַפטלעך נאָך גאָר ניט אויסגעפאָרשט געוואָרן. די טעאָרע־טיקער און גייסטיקע פירער פון דער נייער סעקטע האָבן קיין שום באַגריף ניט געהאַט פון דעם, אַז די פיל דינים און מנהגים, וואָס האָבן זיך אָנגעזאַמלט ביים יידישן פאָלק אין משך פון דער נאָכביבלישער תקופה, זיינען כּלל ניט געווען קיין צופעליקע המצאות פון דעם אָדער יענעם תּנא און אמורא, נאָר אַ לאָגישער פּועל יוצא פונם פאָלקס־לעבן אין זיין אָרגאַנישער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג אונטער דער השפּעה פון דער אַרומיקער סביבה. די קאַראַימען, וואָס האָבן דערקלערט, אַז מ׳דאַרף זיך רעכענען נאָר מיטן שכל הישר און מיט די איינפאַלן פון יעדן געלערנטן באַזונדער, האָבן פאַקטיש פאַרלאָרן דעם רעאַלן באָדן פון אונטער זייערע פיס און זיינען מיט דער צייט פאַרקראָכן אין אַזאַ גייסטיקן פּלאָנטער, אַז עס האָט שוין גאָר קיין רייד ניט געקאָנט זיין וועגן נאָרמאַלער אַנטוויקלונג [1].

אין זייער פּאָלעמיק קעגן די רבנים האָבן די טעאָרעטיקער פון דער נייער סעקטע זיך באַנוצט מיט די פילאָזאָפישע ראיות און סברות פון די אַראַבישע מתכּלימון, און אונטער זייער השפּעה האָבן זיי זיך געפּלייסט צו באַגרינדן די כּללים פון דער יידישער אמונה דורך פילאָ־זאָפישע יסודות און ריין־לאָגישע באַווייזן.

די קאַראַימען זיינען אָבער ניט געווען די איינציקע, וואָס האָבן דעמאָלט דערקלערט אַ קאַמף דעם רבנישן יידנטום. אינעווייניק אינם יידישן קיבוץ גופא זיינען אין יענער אומרויִקער צייט פון ערבוב התחומין אויפגעשטאַנען אויך אַזוינע קעגנער, וואָס זיינען געגאַנגען פיל ווייטער פון די קאַראַימען. די קאַראַימען זיינען געווען מענטשן מיט פעסטן גלויבן; די תורת משה איז ביי זיי ניט געווען ווייניקער טייער ווי ביים פרימסטן רב פון יענער צייט. עס האָבן זיך אָבער אונטער דער השפּעה פון פילאָזאָפישן וויסן באַוויזן צווישן די יידן פולשטענדיקע פריידענקער, מינים וכופרים, וואָס האָבן אָפּגעלאָכט פון דער אמונה בכלל און פון דער יידישער בפרט. דאָס זיינען געווען מענטשן מיט גלענצנדיקע פעיִקייטן און שאַרף־געשפּיצטע מוחות, נאָר אָן אַ אינעווייניקסטן קערן, אָן פעסטע וואָרצלען. פול מיט טראַגישער גרויס זיינען אין זייער פּאַטאָס אַזוינע קעמפנדיקע כּופרים, וואָס שטייען אויף, ווי אברהם אבינו בשעתו, מיט דער האַק אין דער האַנט קעגן די אָפּגעלעבטע געטער פון די אָבות,

1 באריכות וועגן דעם זע: מונק, „מעלאַנזש“, 472; אַ. גייגער, „געזאַמלטע שריפטן“, II, 135—141.

אינם נאמען פונם נייעם אמת, וואס די דאזיקע כופרים האבן דערפילט אין זייער הארצן. גאר פון אן אנדער שניט זיינען אבער געווען די אפיקורסים פון דער באטרעפנדיקער תקופה. זיי זיינען, אין גרונד גענומען, געווען גלייכגילטיק ניט נאר צו דער אמונה, נאר אויך צו די אוצרות פון פארשן און וויסן. ניט די התלהבות פונם זוכן און דערגיין דעם אמת איז זיי טייער געווען, נאר דער שפיל פונם שארפן געדאנק, די המצאה, דער איינפאל גופא, דאס אפלאכן און אפשפאטן פון דעם, וואס איז איינגעהילט אין מאנטל פון הייליקייט און צו וואס אנדערע פארהאלטן זיך מיט יראת הכבוד. די ראלע און באדייטונג פון אזוינע כופרים איז א צווייפאכע: ווי זויערע, וואס פרעסט אפ דעם ראסט, צעשטערט דעם שימל, אזוי דערוועקן זיי דעם קריטישן געדאנק, מאכן וואך אין די הערצער פון די מענטשן די ספקות — די מוטער פון אמתן פארשן און דראנג צום וויסן. גרויסן שאדן ברענגען זיי אבער דערמיט, וואס זיי ווענדן אן זייער קריטיק ניט נאר קעגן שימל, קעגן דעם אפגעלעבטן, נייערט קעגן אלץ אין דער וועלט; ניט נאר קעגן אפגעטער, נאר אויך קעגן געטער; ניט נאר קעגן דעם פארדארטן און פארטריקנטן, נאר אויך קעגן די זאפטיקע ווארצלען, קעגן דעם קוואל פונם לעבן...

איינער פון די באדייטנדיקסטע פריידענקער, וואס זיינען געווען ביי יידן אין יענער צייט, איז דער ביבל-דערקלערער חיוי הבלכי [1]. ער האט זיך געפליסט צו דערווייזן, אז די תורה איז ניט מן השמים, און די ווונדער, וואס ווערן דארטן דערציילט, זיינען גאר קיין ווונדער ניט, ווייל אלץ איז צוגעגאנגען על פי דרך הטבע, לויט די געזעצן פון דער נאטור. די יידן זיינען, למשל, בשלום אריבערגעגאנגען דעם ים ניט דערפאר, וואס דער ים-סוף האט זיך געשפאלטן, נאר ווייל גראד דעמאלט האט דאס וואסער פונם ים דורכן כוח המושך פון דער לבנה אפגעטרעטן אויף א געוויסן שטח. וואס ס'ווערט אין חומש דערציילט וועגן משה רבנו, אז „קרן אור פניו" — זיין פנים האט געלויכטן, — דערקלערט חיוי ווידער על פי דרך הטבע: דאס איז פון לאנגן פאסטן די הויט דורכזיכטיק געווארן [2]. — ערשט ניט לאנג האט מען אנטדעקט א פראגמענט פון אן אנדער אפיקורס פון יענער צייט, וואס האט אנגעשריבן א פאמפלעט בדרך שיר קעגן דער ביבל, ווו ער פלייסט זיך צו באווייזן,

---

1 די קעגנער האבן אים פון שנאה גערופן הכלבי.

2 באריכות וועגן חיוי הבלכי זע די ארבעט פון ש. פאזנאנסקי אין „הגרן", VII, 112—137.

אז די ביבל איז נישט געשריבן על פי רוח הקודש, ווייל זי איז פול מיט סתירות און גוזמאות [1].

און די דאזיקע פריידענקער האבן געהאט א געוויסן דערפאלג; עס האבן זיך אפילו געפונען אזוינע מלמדים, וואס פלעגן פאר די תלמידים אין די חדרים דערקלערן די תורה לויט חיים שיטה.

אט די אלע פיינד און קעגנער האבן גורם געווען, דאס רבנישע יידנטום זאל אויפוואכן פון זיין צייטווייליקן דרימל. עס האט פארשטאנען, אז די געפאר איז גרויס, אז עס מוז קעמפן פאר זיין קיום און אז מנצח זיין אין דעם דאזיקן פארביטערטן קאמף קאן עס נאר דאן, ווען עס וועט אנווענדן די זעלביקע כלי-זיין, וואס זיינע קעגנער: דאס פילאזאפישע און אלגעמיינע וויסן. און דאס יידנטום האט גלייך באוויזן, אז עס באזיצט נאך נייטיקע גייסטיקע כוחות, כדי זיך אנטקעגנצושטעלן די אלע אינעווייניקסטע און אויסווייניקסטע שונאים. עס זיינען אויפגעשטאנען א גאנצע צאל יידישע געלערנטע און דענקער, וואס האבן זיך געלאזט אויף דעם זעלביקן דרך, וועלכן ס'האבן אויסגעטראטן די פארשטייער פון כאלאם: מאכן א פשרה צווישן דער אמונה און דער פילאזאפיע, פעסט'שטעלן די עקרים פונם דת אויף פילאזאפישע יסודות, באשיצן די ירושה פון די אבות מיט דער הילף פונם פארשער-געדאנק.

אזוי האט די אראבישע קולטור גורם געווען, דער יידישער קיבוץ זאל אויף זיין לאנגן היסטארישן וועג צום צווייטן מאל זיך באגעגענען מיט דער גריכישער אידעען-וועלט. מיר האבן שוין אינם „אריינפיר" אנגעוויזן, ווי אין צפון-אפריקע, אין אלכסנדריא של מצרים, האבן זיך בימי בית שני באגעגנט צוויי פארשיידענע וועלטן: די יידישע און די גריכישע. די גריכיש-געבילדעטע יידן האבן געפרווט מאכן א פשרה צווישן די דאזיקע צוויי וועלטן, זיי האבן זיך געפלייסט צו באזייטיקן די סתירות צווישן דער גריכישער פילאזאפיע און דער יידישער אמונה, זיי הארמאניש צונויפצובינדן, בכדי צו בארויקן זייער אייגענע נשמה, באפרייען זי פון אינעווייניקסטער צעשפאלטנקייט; ווארום ווי טייער זיי איז נאך געווען די אמונה פון זייערע אבות, אבער אין זייער גאנצן טראכטן און דענקען האט שוין אומבאגרענעצט געוועלטיקט די גריכישע אידעען-וועלט. דער באדייטנסטער צווישן די גריכיש-געבילדעטע יידישע דענקער איז געווען פ י ל ו ן (ידידיה האלכסנדרוני). ביי אים איז געוויס

---

[1] דער פראגמענט איז אנטדעקט און פארעפנטלעכט דורך ש ע כ ט ע ר אין Jew. quart. Rew. XIII. מיר זיינען פלל ניט מסכים מיט פאזנאנסקים השערה, אז דער דאזיקער מחבר האט געלעבט ניט אין חיוס צייטן, נאר צוויי הונדערט יאר שפעטער.

זייער טייער געווען דער יידישער גלויבן, נאָר געשעפּט יניקה האָט ער פון דער גריכישער קולטור און איז געווען אַ פייערדיקער אָנהענגער פון אַפּלַטונס פילאָזאָפישער שיטה. און בכדי צו מאַכן אַ פשרה צווישן דער דאָזיקער שיטה און תורת משה, האָט ער געמאַכט דעם ערשטן פּרווו צו באַשאַפן אַ נייעם בנין, פעסטצולייגן אויפן יידישן באָדן די גרונד־יסודות פון רעליגיעזער פילאָזאָפיע. ער האָט געזוכט און עס האָט זיך אים טאַקע געדאַכט, אַז ער האָט ווירקלעך געפונען אין דער ביבל די גאַנצע גריכישע אידעען־וועלט; ער האָט זיך געפלייסט צו באַווייזן, אַז די גרויסע פילאָזאָפישע געדאַנקען, וואָס דער גאָונישער גריכישער גייסט האָט געבאָרן, זיינען שוין מיט פיל דורות פריער אַנטפּלעקט געוואָרן אין תורת משה. דעם דאָזיקן קונץ האָט פילון באַוויזן אויף זייער אַ מאָדנעם אופן. איינער פון די חכמי התלמוד האָט אַמאָל געזאָגט וועגן ספר איוב: „איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה"; ביי פילון אָבער איז ניט נאָר איוב געווען בלויז „אַ משל". ער איז דאָך געווען אַזוי פעסט זיכער אַז „משה אמת ותורתו אמת". עס איז אָבער פאַראַן נאָר א י י ן אמת אויף דער וועלט, דער פילאָזאָפישער אמת, וואָס איז פונם גרויסן אַפּלַטון (דעם „איש קדוש", ווי פילון רופט אים) אַנטפּלעקט געוואָרן. מוז דאָך דער דאָזיקער אמת אויך זיין פאַרבאָרגן אין תורת משה. און דעם גרויסן חריף און אויסגעצייכנטן דיאַלעקטיקער — פילונען איז דאָס כלל ניט שווער געווען צו דערוויזן. אונטערן פשוטן פשט פונם פסוק — האָט ער געזאָגט — שטעקט נאָך אַ טיפער, באַהאַלטענער רמז; יעדע מעשה, וואָס ווערט דאָרטן דערציילט, איז ניט גלאַט אַ מעשה אין דער וועלט אַריין — ס'איז נאָר אַ משל מיט אַן אמת־פילאָזאָפישן אינהאַלט. דער מזבח און דער משכן, למשל, זיינען אַ רמז אויף די עולמות העליונים; דער גן־עדן — דאָס איז די געטלעכע חכמה; די פיר טייכן, וואָס רינגלען דעם גן־עדן אַרום — זיינען די פיר גוטע מידות, וואָס די דאָזיקע חכמה איז משפּיע; דער שפּריי־רעגן, וואָס באַפרוכטיקט די ערד — איז דער שכל, וואָס טרענקט אָן ווי אַ קוואַל אונזערע געפילן און השגות 1. אָט אויף אַזאַ אופן האָט פילון געפּרוווט באַהעפטן און צונויפשמעלצן צוויי גאַנץ פאַרשיידענע און פרעמדע וועלטן, מאַכן זיי מעור אחד. משה רבנו איז ביי אים געווען ניט נאָר דער „מחוקק", דער פון גאָט געשיקטער געזעצגעבער — נאָר אויך דער גרויסער פילאָזאָף און דענקער, דאָס שפּיגלבילד פון אַפּלַטון.

---

1 מער באַריכות וועגן פילונס אַלעגאָרישער מעטאָדע וועט אונז אויסקומען נאָך ווייטער צו ריידן.

און אט אין אזוי פיל דורות ארום איז די יידישע אידעען־וועלט זיך ווידער צונויפגעקומען מיט דער גריכישער פילאזאפיע, דאסמאל אבער אין דער אראבישער הלבשה. און אזוי ווי אין דער אלכסנדרינישער תקופה, אזוי אויך דאס מאל, בעת די יידישע געלערנטע האבן אונטער דער השפעה פון דער אראבישער קולטור געפרוווט מאכן א פשרה צווישן דער אמונה און דער פילאזאפיע, האבן זיי עס געטאן ניט אין דער העברעישער שפראך, נאר אויף דער קולטור־שפראך פון יענער צייט — אויף אראביש.

עס מוז אבער דא גלייך אונטערגעשטראכן ווערן איין זייער וויכטיקער פרט. דער יידישער קיבוץ אין אלכסנדריא בימי בית שני איז געווען בלויז א קליינער צווייג פונם יידישן שטאם. די גריכישע שאפונגס־פארמען פון דעם דאזיקן קיבוץ האבן ניט געהאט קיין באמערקבארע ווירקונג אויף דעם ארץ־ישראלדיקן צענטער, וואס איז דעמאלט געווען דער רוב מנין ורוב בנין פונם יידישן פאלק און ווו די נאציאנאלע קולטור האט זיך אנטוויקלט אויף איר אייגענעם גאנץ אריגינעלן שטייגער (זע דעם „אריינפיר"). גאנץ אנדערש איז געווען די לאגע אין מיטלאלטער, בעת די אראבישע קולטור האט פארשפרייט איר ממשלה איבער די לענדער, ווו עס האט געלעבט דער וויכטיקסטער און גרעסטער טייל פונם יידישן פאלק. די השפעה פון דער אראבישער קולטור אויפן רוב פון דער יידישער אומה און איר אינטעליגענץ האט גורם געווען, ווי מיר האבן שוין אנגעוויזן אינם „אריינפיר", א גאנץ נייע תקופה אין דער אנטוויקלונג פון דער יידישער נאציאנאלער ליטעראטור: דער יחיד האט גובר געווען דעם קיבוץ; די ליטעראטור פונם יידישן פאלק האט אויפגעהערט צו זיין אנאנים, אן אייגענע נעמען, האט אויפגעהערט צו טראגן דעם אויסשליסלעכן שטעמפל פונם כלל. דאס, וואס ס'איז אמאל פארגעקומען אינם אלכסנדרינישן צענטער, אין דעם אפגעזונדערטן צווייג פונם יידישן פאלק, דאס האט זיך איצט איבערגעחזרט אינם הויפּט־צענטער, אין דעם מטרפולין, ווי עס הייסט אויף גמרא־לשון, פונם נאציאנאלן ישוב: שוין ניט דער קיבוץ, נאר יחידים, דיכטער, דענקער און פארשער, וואס שטייען לויט זייער גייסטיקער אנטוויקלונג ווייט איבער דעם קאלעקטיוו, שאפן אויף זייער אייגענעם חשבון, לויט זייער פערזענלעכן געשמאק און וועלט־אנשויאונג, זאמלען אונטער זייער אייגענעם נאמען נאציאנאלע אוצרות, אויף וועלכע זיי לייגן ארויף זייער אייגענעם שטעמפל, זייער אינדיווידועלן שאפונגס־גייסט. דאס אייגנארטיקע, ספעציפישע, מיט וואס די אלטע העברעיש־אראמעיִשע ליטעראטור האט זיך אזוי שארף אונטערשיידט פון אירע אנדערע שוועסטער — איז בט־

געוואָרן. פון דער אַראַבישער תקופה אָן איז אויך בײַ יידן קלאָר און בולט באַמערקבאַר אַ געוויסע מחיצה צווישן דער נאַציאָנאַלער ליטע־ראַטור און דעם פאָלקסטימלעכן, דעם קאָלעקטיוו־אַנאָנימען פאָלקס־שאַפן. די דאָזיקע צוויי גאָלדענע פעדים, וואָס וועבן דעם לבוש פון נאַציאָ־נאַלער קולטור, ווערן שוין מער ניט צונויפגעפלאָכטן אין איין קנויל, נאָר זיי ווערן געשפונען יעדער באַזונדער פאַר זיך.

אַט דאָס איז טאַקע געווען איינע פון די וויכטיקסטע סיבות, וואָס די נייע אומגאַנגס־שפּראַך פונם גרעסטן יידישן קיבוץ — די אַראַבישע האָט שוין ניט זוכה געווען צו פאַרנעמען אין דער נאַציאָנאַלער יידישער קולטור דעם בכבודיקן פּלאַץ, ווי בשעתו דער אַראַמעיִשער דיאַלעקט, ניט געקוקט דערויף, וואָס די אַראַבישע שפּראַך געפינט זיך אין דער זעלביקער קרבֿות צו דער ביבל־שפּראַך ווי די אַראַמעיִשע. דער „תרגום" — די אַראַמעיִשע תורה־איבערזעצונג איז געוואָרן הייליק בײַ יידן און עד היום לייענט מען „שנַיִם מקרא ואחד תרגום"; די אַראַבישע איבערזעצונג אָבער איז געבליבן אַזאַ דבר שבחול, אַזאַ וואָכעדיקע זאַך, ווי די גריכישע. דער אַראַמעיִשער דיאַלעקט האָט זיך אויף אַלע דורות צונויפגעפלאָכטן מיט דער אַלטער נאַציאָנאַלער שפּראַך פון יידישן פאָלק, צוויי צווילינג־שוועסטער זײַנען זיי געוואָרן. די אַראַבישע אָבער איז געוואָרן ניט די שוועסטער פון דער ביבל־שפּראַך, נאָר איר שטאָלצע קעגנערין, אַ שפּיגלבילד פון שרה מיט הָגָרן. די אַראַבישע שפּראַך איז געוואָרן אויף לאַנגע דורות פאַרן חָשובֿסטן טייל פונם יידישן פאָלק דער וויכטיקסטער פאַקטאָר פון אַלמענטשלעכער קולטור, אָבער ניט פון נאַציאָנאַלן שאַפן. דערבײַ האָט זייער אַ חשובֿע ראָלע געשפּילט נאָך יענע סיבה, אויף וועלכער מיר האָבן שוין פריער (אינם ערשטן קאַפּיטל) אָנגעוויזן. דאָס אויפבליען פון דער, בײַ די אַראַבער הייליקער שפּראַך פונם קאָראַן האָט בײַ יידן אַרויסגערופן אַ קנאה־געפיל. עס האָט אין זיי אויפגעוואַכט דער נאַציאָנאַלער ווילן צו פאַרשטאַרקן און צו אַנטוויקלען אויך די שפּראַך פון זייער הייליקטום — דער ביבל. מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, ווי שאַרף און בולט דער דאָזיקער ווילן איז אַרויסגעזאָגט געוואָרן דורך דעם ערשטן גרויסן יידישן דיכטער פון דער אַראַבישער תקופה — שלמה גבירול.

אַט דאָס האָט גורם געווען, וואָס דער גורל פון דער וויסנשאַפט־לעכער ירושה, וועלכע עס האָבן איבערגעלאָזט די יידישע דענקער און פאָרשער אויף דער אַראַבישער שפּראַך, איז אַזוי ניט ענלעך צום גורל פון די ספרים, וואָס זײַנען געשריבן געוואָרן אין אַלכסנדריא דורך פילון

און זיינע חברים. פילונס ווערק זיינען געבליבן פאַרן יידישן קיבוץ כְּאֶבֶן שֶׁאֵין לָהּ הוֹפְכִין. געשריבן אויף אַ ווייניק פאַרשטענדלעכער שפּראַך (אויף גריכיש), האָבן זיי געהאַט זייער אַ קנאַפּע השפּעה אויף דעם יידישן געדאַנק, און אויך די קליינע השפּעה איז געגאַנגען אויף אומוועגן, דורך דריטער און פערטער האַנט. די רעליגיעז־פילאָזאָפישע ווערק אָבער, וואָס די מיטלאַלטערלעכע יידישע פאָרשער האָבן פאַרפאַסט אויף אַראַבישער שפּראַך, זיינען באַלד איבערגעזעצט געוואָרן אויף העברעיִש און געוואָרן אַן אָרגאַנישער טייל פון דער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור. דורות לאַנג האָבן די דאָזיקע ווערק געוועלטיקט איבערן יידישן גייסט און יידישן געדאַנק, און עד היום פילט זיך נאָך זייער השפּעה...

דער ערשטער יידישער דענקער, וואָס האָט געפּרוּווט אויף אַראַבישער שפּראַך געבן אין סיסטעמאַטישער פאָרם די גרונד־יסודות פון יידישער רעליגיעזער פילאָזאָפיע, איז געווען דער באַרימטער גאון פון סורא, רב סעדיה בן יוסף הַפַּיּוּמִי [1]. ניט געקוקט אויפן אומרויִקן לעבן, וואָס דער דאָזיקער געלערנטער האָט געפירט, האָט ער דאָך איבערגעלאָזט אַ גרויסע ירושה אויף פאַרשיידענע געביטן פון וויסן. ער האָט איבערגעזעצט און דערקלערט דעם תנ״ך אויף אַראַביש, האָט געשריבן ווערק וועגן העברעיִשער שפּראַך־פאָרשונג [2], האָט געשריבן אַ פירוש אויף דעם באַקאַנטן מיסטישן ווערק „ספר יצירה“, וועגן וועלכן עס וועט אונז נאָך אויסקומען צו ריידן באַריכות. נאָר באַזונדערס האָט ער זיך קונה שם געווען ווי אַן אומפאַרגלייכלעכער פּאָלעמיסט, ווי אַ סַנֵיגוֹר, ד. ה. באַשיצער און קעמפער פאַר דער יידישער אמונה. עס איז אים אויסגעקומען צו האַלטן מלחמה אין דריי ריכטונגען. קודם כל מיט די קאַראַיִמען. אין דעם צווייג האָט ער זיין גלייכן ניט. נאָך אַזאַ געפערלעכן קעגנער האָבן די קָרָאִים ניט געהאַט, און גאַנצע דורות לאַנג האָבן זייערע טעאָרעטיקער און געלערנטע געפּלייסט זיך אָפּצוּווענדן רב סעדיהס אייזערנע ראיות און סברות און אומזיסט זיך באַמיט ווידער צו באַפעסטיקן די יסודות, וואָס ענן און זיינע נאָכפאָלגער האָבן געלייגט און

1 געבאָרן אין דער שטאָט פיום אין מצרים אין י. 892, געשטאָרבן בערך אין י. 952. ביז אין דער לעצטער צייט האָט מען גערעכנט, אַז רב סעדיה גאון איז געשטאָרבן אין עלטער פון 50 יאָר. אַ נייַע לאַנג פאַרעפנטלעכטער בריוו פון יענער צייט (J. Q. R. n. 8, XI, 424—5) באַווייזט אָבער, אַז דאָס איז אַ טעות און אַז דער גאון איז געשטאָרבן מינדסטנס 60 יאָר אַלט.

2 אַמבאַקאַנטסטן איז זיין ביבל־לעקסיקאָן „אגרון“

דער גאון פון סורא האט אומבארמהארציק צעשטערט [1]. רב סעדיה גאון האט אויך געפירט א הארטנעקיקע מלחמה קעגן די אפיקורסים און מינים און געשריבן א ספעציעל פאלעמיש ווערק קעגן דעם באדייטנדסטן פון זיי — חִוי הַבַּלְכִי. רב סעדיה גאון האט אבער זייער גוט געוווסט, אז נאך געפערלעכער פאר דעם קיום היהדות זיינען די טיפע ספקות, וואס זיינען אויפגעוועקט געווארן אונטער דער השפעה פון דער אראבישער קולטור אין פיל יידישע הערצער, וואס ווילן געטריי בלייבן דער אמונה פון די אבות, זיי קענען אבער ניט באזייטיקן די סתירות, וואס ס'האט אנטפלויזט דער קריטישער פארשער-געדאנק און דער גלאנץ פון די אויפגעבליטע וויסנשאפטן. אט די דאזיקע ספקות-פולע הערצער צו בארויִקן — איז געווען די הויפט-אויפגאבע פון רב סעדיה גאון. מאכן א פשרה צווישן דער יידישער אמונה און דער פילאזאפישער אידעען-וועלט, שארף און בולט באווייזן, אז די יידישע רעליגיעזע אנשויאונגען האבן ניט וואס מורא צו האבן פאר דעם ליכט פונם פארשער-געדאנק, — אט דאס ציל האט זיך געשטעלט רב סעדיה גאון אין זיין בארימטן ווערק „כתאב אל-אמאנאת ואל-אעתקאדת", וואס ס'האט זיך קונה שם געווען ביים יידישן פאלק אונטער זיין העברעיִשן נאמען „הָאֱמוּנוֹת וְהַדֵּעוֹת" [2].

דער מחבר גופא דערקלערט אויספירלעך אין זיין הקדמה, וועלכע סיבות ס'האבן אים געצווונגען צו פארפאסן דאס דאזיקע רעליגיעז-פילאזאפישע ווערק:

„מיט גרוים ווייטיק האב איך צוגעזען, ווי פיל מענטשן ווערן דערטרונקען אינם ים פון ספקות; די פארפירערישע כוואליעס פון אפיקורסות האבן איבער זייערע קעפ געשטיגן, און עס האט זיך ניט באוויזן דער געניטער וואסערטוקער [3], וואס זאל זיי קענען ראטעווען. נישטא דער באהארצטער שווימער, וואס זאל אויסשטרעקן די האנט פון רעטונג און זיי פון די אפגרונטן ארויסהעלפן. מיך אבער האט גאט

---

1 דערפאר איז אזוי גרויס די שנאה צו רב סעדיהן ביי די קאראימישע שריפט-שטעלער פון יענער צייט. די דאזיקע שנאה האבן זיי אויסגעגאסן אין א סך גאליקע פאמפלעטן. דער באקאנטסטער פון זיי איז „מלחמות ה'" פון סלמון ב"ר ירוחם. א גאנצער מאנוסקריפט פון דעם דאזיקן, אין קולטור-היסטארישער הינזיכט אינטערעסאנטן פאמפלעט געפינט זיך אין דער הרכבי-קאלעקציע אין לענינגראדער פאבליטשנע ביבליאטעק.

2 דאס ווערק האט רב סעדיה פארפאסט אינם יאר 933, איבערגעזעצט אין העברעיִש איז עס געווארן אין 1186.

3 אין העברעיִש — צוֹלֵל; אנטשפרעכט דעם רוסישן водолаз און דעם דייטשן Taucher.

מזכה געווען מיט זייער פיל, וואס קאן נוצן פאר א שטיצע די דאזיקע מענטשן; איך קאן זיי באהילפיק זיין דורך דעם, וואס גאט האט מיין שכל דערלויכטן. איך האב מיך פעסט איבערצייגט, אז מיין חוב איז קומען זיי צו הילף, אז אויף מיר איז מוטל זיי דעם ריכטיקן וועג צו ווייזן, מקיים צו זיין דעם נביאס ווערטער: „גאט האט מיר א געניטע צונג געשענקט, בכדי מיין ווארט זאל שטארקן די מידע און אפגע־שטאנענע" (ישעיה, נ' ד'). איך ווייס גאנץ גוט, ווי קליין איז מיין פארשטאנד און קנאפ זיינען מיינע ידיעות. איך בין געווים ניט פאר־שטענדיקער און ניט קליגער פון אלע אנדערע אין מיין דור, — וויל איך העלפן לויט מיינע כוחות, וויל איך אויספירן וואס איך בין נאר אינ־שטאנד. ווי אין פסוק שטייט: ניט דערפאר, וואס איך בין קליגער פון אלע באשעפענישן, האט זיך פאר מיר דער דאזיקער סוד אנטפלעקט (דניאל, ב' ל'). און איך פארהאף, אז גאט וועט מיך אין מיין אונטער־נעמונג ניט פארלאזן; ער וועט מיך באשענקען מיט זיין שטיצע און גענאד, ניט פאר מיינע מעשים טובים, נאר דערפאר, וואס אים איז דאך באוווסט מיין ווונטש און מיין באגער, ווי איינער פון זיינע חסידים און גערעכטע האט געזאגט: איך ווייס, מיין גאט, דו פרווווסט די הערצער און באוויליקסט גערעכטיקייט" (דברי הימים, יז, כט).

לויט דעם גייסט, וואס הערשט אין רב סעדיהס ווערק, לויט דעם כאראקטער פון זיינע הנחות און מסקנות, איז לייכט צו באמערקן די השפעה פון די אראבישע בֿ ל א ם־דענקער פון דער מעתזלימישער שיטה. רב סעדיהס ציל איז צו באווייזן, אז דעם מענטשנס שכל האט דאס פולשטענדיקע רעכט ארויסצוזאגן זיין דעה און זיינע סברות אין ריין־רעליגיעזע פראגן און אמונה־זאכן. רב סעדיה שטעלט זיך אפ אויף די דריי שטופן, וואס פירן דעם מענטשן אויפן וועג צו דערגרייכן דעם אמת: קודם־כל אונזערע ח ו ש י ם, וואס גיבן אונז די נייטיקע פאר־שטעלונגען וועגן אלץ אין דער וועלט; דערנאך די ה ש ג ו ת, וואס דער מענטשלעכער פארשטאנד באקומט דורך אט די פארשטעלונגען, און צום סוף די ל א ג י ש ע מ ס ק נ ו ת און פועל־יוצאס, וואס דער שכל מאכט אויפן יסוד פון די אלע השגות. צו די דאזיקע דריי מקורים פון פארשן און וויסן גיט דער בעל „האמונות והדעות" צו נאך דעם פערטן, דעם ו ו י כ ט י ק ס ט ן, לויט זיין דעה — דעם ר ו ח ה ק ו ד ש, די געטלעכע אנטפלעקונג, וואס רוט אין דער תורה און אין די ספרי הנביאים. דער פעסטער גלויבן אין תורה מן השמים — שטרייכט רב סעדיה אונטער — פארצוימט אבער בכלל ניט דעם מענטשן דעם וועג, ער זאל ניט טארן אליין מיט אייגענע כוחות און מיט אייגענעם פאר־

שטאַנד וועלן דערגיין דעם אמת. אדרבא, דאָס אייגענע פאָרשן און זוכן קאָן נאָך מער באַפעסטיקן און באַגרינדן דעם אמת, וואָס איז אַנטפּלעקט געוואָרן דורכן רוח הקודש פון די נביאים, קאָן אויך געבן די נייטיקע לאָגישע באַווייזן, בכדי אָפּצוּוועגדן די סברות און טענות פון די אפיקורסים, וואָס לייקענען אין דעם אמת, וועלכער איז פאַר דער וועלט אַנטפּלעקט געוואָרן אויפן באַרג סיני. די ריכטיקייט פון דעם דאָזיקן גרונד=יסוד פון דער יידישער אמונה — די געטלעכע התגלות אויפן באַרג סיני און תורה מן השמים — איז פעסט באַוויזן, לויט רב סעדיהס מיינונג, דורך דער היסטאָרישער מסורה, דורך קבלת אבותינו. אָט די מסורה, וואָס גייט איבער פון דור צו דור און דערציילט וועגן דער גרויסער היסטאָרישער געשעעניש, וואָס איז פאָרגעקומען לעיני כל ישראל -- האָט געוויס ניט קיין קלענערן ווערט און באַדייטונג, ווי יעדע אַנדערע דערפאַרונג, וואָס שטיצט זיך אויף די ראיות פון די אַנדערע חושים. די יידישע אמונה — שטרייכט רב סעדיה אונטער — האָט ניט וואָס מורא צו האָבן פאַר דעם פילאָזאָפישן פאָרשער=געדאַנק. דער אמת פון דער געטלעכער אַנטפּלעקונג קאָן נאָך מער געשטאַרקט ווערן אויפן דרך פון שטרענג וויסנשאַפטלעכן פאָרשן, און דאָס פילאָזאָפישע דענקען קאָן נאָך באַדייטנדיק באַפעסטיקן דעם באַנד פון שלום און פריינדשאַפט צווישן דער אמונה און דעם שכל.

די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון דער יידישער רעליגיעזער פילאָזאָפיע איז שוין פאָרגעקומען ניט אינם געבורטס=לאַנד פון רב סעדיהן און אויך ניט אונטער דער שליטה פון די גאונים און ריש=גלותאָס, נייערט אין דער אַראַבישער שפּאַניע. דאָס ערשטע פילאָזאָפישע ווערק, וואָס איז דאָרטן געשאַפן געוואָרן פון א יידישן דענקער, איז דער שוין אונז באַקאַנטער „מקור חיים" פון שלמה בן=גבירול. נאָר בן=גבירול האָט זיך כלל ניט געשטעלט די אויפגאַבע צו זיין א סניגור און מליץ פאַר דער יידישער אמונה, צו זען שלום מאַכן צווישן אמונה און פילאָזאָפיע. ווי מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, איז אין זיין נעאָפּלאַטאָניש=פּאַנטעאיסטישער שיטה בכלל קיין אָרט ניט געוועזן פאַר וועלכער ס'איז דאָגמאַטישער רעליגיע מיט פעסטגעזעצטע כללים און הנחות.

א גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער טראָגט דאָס ווערק פון בן=גבירולס א בן=דור—פון רַבֵּנוּ בְּחַיֵי הַדַיָּנִם „חובת הלבבות" [1]. רבנו בחיי ב"ר

1 דער אַראַבישער אָריגינאַל טראָגט דעם לאַנגן נאָמען „כתאב אלהדאיה אלפראיץ אלקלוב ואלתנביה עלי לואזם אלצמאיר", איבערגעזעצט אין העברעיש דורך יהודה אבן תיבון. די צווייטע העברעישע איבערזעצונג פון יוסף אבן קמחי איז כמעט אינגאַנצן פאַרלאָרן געגאַנגען. דעם אַראַבישן אָריגינאַל האָט צוערשט פאַרעפנטלעכט א. ש. יהודה אין 1912.

יוסף אבן פקודה איז איינער פון די פּאָפּולערסטע מיטלאַלטערלעכע פערזענלעכקייטן ביי יידן, און דאָך איז וועגן זיין לעבן כמעט ווי גאָר נישט באַקאַנט. מ'ווייס אפילו ניט גאַנץ גענוי די צייט, ווען ער האָט געלעבט, און נאָר דורך השערות איז מען געקומען צו דער מסקנא, אַז ער האָט געלעבט אין גבירולס צייטן און האָט פאַרענדיקט זיין באַרימט ווערק אין סאַראַגאָסע אין דער צווייטער העלפט פונם צוועלפטן יר"ה [1].

רבנו בחיי איז געווען אַ פילאָזאָפיש-געבילדעטער מאַן. באַזונדערס שטאַרק האָט אויף אים געהאַט אַ השפּעה דער אַראַבישער אָרדען פון נזירים מיטן נאָמען „לויטערע ברידער" און זייער באַקאַנט ענציקלאָפּע-דיש ווערק [2].

אָבער ניט ריין-פילאָזאָפישע פּראָבלעמען און אויך ניט די פּשרה צווישן דער פילאָזאָפיע און דער אמונה אינטערעסירן דעם גאָטס-פאַרכטיקן דיין פון סאַראַגאָסע. אמת, אינם ערשטן פּרק פון זיין חִבּור („שער היחוד"), ווו עס ווערט גערעדט וועגן גאָט דעם באַשעפער און זיינע אייגנשאַפטן (תארים, אַטריבוטן), באַנוצט ער זיך מיט די פילאָזאָ-פישע ראיות און הנחות פון יענער צייט; זיין הויפּט-אויפגאַבע איז אָבער בכלל ניט געווען קיין פילאָזאָפישע חקירות. רבנו בחיי ווייסט טאַקע זייער גוט, אַז דער אמת פון דער יידישער אמונה שטייט אויף דריי יסודות: אויף דער אַנטפּלעקונג (תורה מן השמים), אויף דער מסורה פון די אָבות און אויף די ראיות פונם מענטשלעכן שכל. נישט דאָס איז ער אָבער אויסן. דאָס וויכטיקסטע איז פאַר אים צו באַווייזן, אַז דער יידישער דַת דאַרף זיין קודם כּל אַ רעליגיע, אַ תּורה פון הארץ און געפיל, וואָס זאָל זיין אַ טרייסט, אַ שטיצע און אַ מדריך פאַר דעם מענטשנס נשמה אין איר אינעווייניקסטער וועלט מיט אַלע אירע גלוסטן און שטרעבן. דער חוב פונם האַרצן (חובות הלבבות) איז פיל וויכטיקער

---

1 ד"ר קויפמאַן פרווט אַפילו דערווייזן (געזאַמלטע שריפטן, II, 1—2), אַז דער „חובות הלבבות" איז פאַרענדיקט געוואָרן אין 1040; גאָר אין דער לעצטער צייט האָט פּראָפ. קאָקאָווצעוו (זע זיין אַרבעט The date of life of Bachja ibn Paqoda, 1927) דערוויזן, אַז בחיי אבן פקודהס ווערק איז געשריבן געוואָרן נאָך 1055, העכסט וואַרשיינלעך אין די יאָרן 1080—1090.

2 דער רבנו בחיי רופט אָן די פילאָזאָפישע פאַרטרעטער פון דעם דאָזיקן אָרדען סתם „הפילוסופים" (דער אָרדען איז געווען טעטיק אין 10טן יאָרהונדערט אין די הויפּט-צענטערס פון דער אַראַבישער קולטור אין פאָדער-אַזיע — אין באַסרַה און באַגדאַד). ער ציטירט אָפט אונטער דעם נאָמען „פּרושים" אויך דעם באַקאַנטן מיסטישן אָרדען סופיער. די צען שערים אין דעם „חובות הלבבות" זיינען איינגעטיילט לויט די צען מדרגות, וועלכע דער סופיער מוז דורכמאַכן, כדי ער זאָל דערגרייכן די אמתע ליבע צו גאָט.

ווי דאָס אונטערטעניקע דערפילן פון דינים און געזעצן (חובות האברים); די ריינקייט און גאָטספאָרכטיקייט פונם האַרצן איז באַדייטנדיק העכער ווי דאָס פרומע אויטאָמאַטישע מקיים=זיין פון מצוות. דאָס ריטועלע געזעץ דאַרף זיין אונטערטעניק דעם מאָראַלישן באַפעל — אָט דאָס איז די הויפּט=טענדענץ פון רבנו בחיים מוסר=ספר. אינם „חובות הלבבות" האָבן אָבער גאַנץ שאַרף און דייטלעך זיך דערהערט אויך אַזוינע טענער, וואָס האָבן ערשט אין די שפּעטערדיקע דורות באַקומען די אויסשליס=לעכע ממשלה איבער דער יידישער עטיש=רעליגיעזער ליטעראַטור. דאָס איז די ריין=אַסקעטישע שטימונג, דאָס שטענדיקע דערמאָנען, אַז מ'דאַרף זיך אָפּזאָגן פון די פריידן פון דער וועלט. דער פרומער מרה=שחורהדיקער מחבר ווערט ניט מיד איבערצוחזרן, ווי נישטיק און זינדיק דאָס לעבן אין אויף דער ערדישער וועלט, אַז דער עולם הזה איז ניט מער ווי אַ טרויעריק=פינסטערער דורכגאַנג (פּרוזדור), וואָס דער מענטש איז געצוווּנגען איבערצוגיין, בכדי ער זאָל זוכה זיין אַריינצוקומען אין דעם וווּנדער=שיינעם ליכטיקן פּאַלאַץ (טרַקלין) פון אייביקן לעבן. „ווי אין איין געפעס איז ניט מעגלעך צו האַלטן צוזאַמען פייער מיט וואַסער — דערקלערט דער בעל „חובות הלבבות" — אַזוי קאָנען אויך ניט פרידלעך צוזאַמען לעבן אין דעם מענטשנס האַרצן די תאוה צו די תענוגים פון דער זינדיקער וועלט מיט דער תשוקה צו דער הימלישער וועלט פון הוילער רוחניות". אָט דעם געדאַנק, וואָס דרינגט דורך דעם גאַנצן ספר, איז דער מחבר נאָך מַסביר מיט אַזאַ משל [1]:

„בקצת איי הודו. אין אַ טייל פון די אינזלין פון דעם לאַנד הודו איז פאַר האַנדין איין שטאָט וואָש אירי וואוֹנֶרם האָבין אַלע מיט אַנַנד מסכים געוועזן אַז זיי זאָלין אויף נעמין איבער זיך אַ פרעמדן פערוואַלטער וואָש ער איז ניט פון זייער שטאָט אויף איין יאָהר און אַז דאָש יאָהר וועט אים אויש גיין זאָלין זיי אים אָפּ שאַפין פון צווישין זייא און זאָל ווידער זיין אַ פשוטער מאַן וויא ער איז פריער גיוועזן. און עש האָט זיך גיטראָפין איין יאָהר וואָש דער פערוואַלטער וואָש זיי האָבין אויף גינומין איז גיוועזן איין נאַר. ער האָט ניט גיוויסט פון זייער סוד, אַז אַלי יאָהר מאַכין זייא אַנאַנדרן פערוואַלטער, נאָר ער האָט גימיינט אַז ער וועט זיין איבר זייא פערוואַלטער אַזוּ לאַנג אַז ער וועט לעבין. און האָט איין גזאַמלט פיל געלט און האָט גיבאַוויט פּאַליצין און האָט דיא לייט

---

1 „חובות הלבבות", שער III, קאַפּ. 9. די זעלביקע דערציילונג געפינט זיך אייך אין „בן המלך והנזיר", מאַקאַמע XII, אין פיל שפּעטער באַגעגענען מיר זי אויך אינם „שמחת הנפש", נאָר אין אַן אַנדער נוסח.

גישטארקט פון דער שטאט מיט גרושי חזקת און האט פון זייער שטאט
קיין שום זאך ניט ארויש גפירט, און אלץ וואש ער האט גיהאט אין
דער פרעמד פון געלט און ווייב און קינדר האט ער זיך גיפלייסט אוך
צו ברענגין אין דער שטאט אריין. און אז דאש יאר הָט זיך אים אויש
גילאזט, האבין אים דיא לייט פון דֶר שטאט אפ גישאפט און האבן אים
גיהיישן גיין צוא זיין היים, איז ער גיוועזן ליידיג און לער פון אלמין,
אפילו זיינס וואש ער הָט גיהַט, הָבין זיי אוך ביי אים אוועק גינומן...
און אז ער איז ארויש גיגאנגין פון דער שטאט האט ער ניט גיהאט
קיין שום זאך פון דיא אלי זאכין וואש ער האט גיהאט אין דר שטאט
וואו ער איז גיוועזן איין פערוואלטער און פון די זאכין וואש ער האט
אריין גבראכט פון דער פרעמד... און ער האט חרטה גיהאט און האט
גיקלאגט אויף זייז טרחא און אויף זיין פלייסינג מיט דעם וואש ער
הָט גיבאווט און האט גיזאמלט און דרנאך האט עש אנדריר צוגינומן. —
דער נאך איז בייא זייא פאר בליבין אויף צוא נעמין איבר זייא פאר
איין פערוואלטער איין קלוגין און פארשטאנדיגן מאן, און אז ער איז
ווארין אויף גנומן איבער זיי, האט ער אוש דר ווילט פון זייא איין
מענטשין און האט אים טובות גיטאן און האט אים אויש גיפרעגט אויף
דיא מנהגים פון דיא לייט און אויף זייער דַת, און וויא זייא האבין זיך
נוהג גיוועזן מיט דעם פערוואלטער וואש איז פאר איהם גוועזן. האט דר
מענטש אים אנטפלעקט זייער סוד... זויא זייער דעה איז מיט אים,
אז זייא האבין אים נאר אוף גינומין אויף איין יאר. און וויא דער
פערוואלטער איז גיווואר גיווארין די זאך, הָט ער ניט עוסק גיוועזן אין
קיין שום זאך פון דיא זאכין וואש דער ערשטר האט גיטאן, נאר ער
האט זיך גיפלייסט און מטריח גיוועזן צו אויש ציהן דיא אלע טייארי
זאכין וואש זענין גיוועזן אין דער שטאט צו איין אנדרר שטאט און אלי
זייני אוצרות און גאר זיין גלוסטיקייט אלץ האט ער איבערגיטראגין אין
יענער אנדרר שטאט, און האט זיך ניט פארלאזט אויף זייער חשיבות
און כבוד, און אלי טעג וואש ער איז גיוועזן אין דער שטאט איז ער גיוועזן
צווישין טרואקייט און פריילכקייט: טרואריג איז גיוועזן וויל ער האט גווישט
ער וועט געך פון זיי אוועק גיין און וויל די טייערקייט וואש ער האט
ארויש גפירט פון דער שטאט איז ביי אים אין די אויגן צו ווייניג גיוועזן,
ווארום וואלט ער זיך לענגר פאר זאמין אין דער שטאט וואלט ער מער
ארויש גפירט; און האט זיך ווידער גיפרייט דער מיט וואש ער וועט
פון זיי געך אוועק גיין צו בזעצין זיך אויף דעם אורט וואו ער האט
דארט גיטאן זיינע גלוסטיקי אוצרות און וועט מיט זייא ניצן אין די
אופנים פון זיין נוצין און מיט פיל הנאות צו האבין דער פון און וועט

זיי גניסן מיט דעם פולין הארץ און מיט פאַר זעכרטר נשמה און פון לאַנגען באַוויָרין. און אַז זיין יאָר האָט אויש גילאָזט, האָט ער זיך ניט גיזאָרגט וואָש ער בדאַרף אַוועק גיין פון זייא, נאָר ער האָט זיך נאָך גיאַיילט דֶר צו מיט אַ פרייליך הארץ און מיט אַ וואוֹל גימוט, האָט ער אַליין גילוֹבּט זיין ווערק און זיין פלייסינג און איז גיגאַנגן צו פיל גוטש און צו גרוש כּבוד מיט איין שמחה וואָש געדאוויָרט אייביג (בּשמחה מתמדת)" [1].

בּכדי איינצוקריצן דעם לעזער אין זכּרון די גרונד=יסודות פון זיין „חובות הלבבות" , האָט דער רבּנו בּחיי זיי איבערגעחזרט אינם סוף פון זיין ווערק, אין זיין תּמימות=הכנעהדיקער תּפילה „בּני יַחֵד יחידתך לצורך" [2], וואָס מיר גיבּן דאָ איבּער אין אַן אַנאָניכ׳ער, פּרימיטיווּ=נאַיווער איבּערזעצונג:

„מיין זאָהן, גלויב אין גאָט, דאָס ער איז נאָר איינער
און אויסער איהם אויף הימעל און ערד איז קיינער.
קלעהר נאָך און פערשטיי זיינע גרויסע וואונדער
דאָס הכמה און אכונה קאָנען נישט זיין באַזונדער.
פירכטע דיך פאַר גאָט, זיינע מצוות טוהע און היט,
עס זאָלן זיין פעסט, נישט וואַנקענד דיינע טריט, .
דיין האַרץ זאָלל זיין געשטילט און זיכער,
דאָס גאָט וועט דיר העלפן פון איין אויגענבליק גיכער.
מיט איין ריין הארץ טוא וועגין זיין ליבען נאָמען
מעשים טובים, נישט פאַר לוין אָדער פאַר וועמען.
זעה דעם סוף פון יעדין מיט. וואָס ער טוט עקין,
נאָך וואָס גאוה — ווען צום סוף ווירד ערד אים בעדעקין.
דיין שכל דאַרף מיט די נאַרישע געדאַנקען שטרייטין
און תשובה טוהען — נישט בלייבין שטיין פון ווייטין.
און גאָטס פירונג זאָלסטו גוט באַטראַכטען
וערפע וועג דיא קינדישע תא` ת און נארהייט
זוכע ערינסטע זאַכען, חכמה, אכונה, ווארהייט,
דענסטמאָל ווירדס דו שפירען גאָטס כבוד אין האַרצען
גאָטס ליבשאַפט אין דיין האַרץ אין גאַנצען. אָמֵן.

---

1 מיר ציטירן נאָך דער יידישער איבערזעצונג פון דער זשיטאָמירער אויס=גאַבע, 1848 (מיט קליינע ענדערונגען).

2 רבנו בחיי האָט געשריבן נאָך פיוטים. באַזונדערס באַקאַנט איז זיין תוכחה „ברכי נפשי" (איבערגעדרוקט אין פיל אויסגאַבן פון „חובות הלבבות"), אין וועלכער עס זיינען אין פּאָעטישער פאָרם איבערגעגעבן די גרונד=טעזיסן פון בחיים מוסר=ספר.

אַ דאַנק דעם האַרציק־הכנעהדיקן נוסח און דעם באַגייסטערטן, טיף־רעליגיעזן געפיל, מיט וועלכן בחיים ווערק איז דורכגעדרונגען, איז דער „חובות הלבבות״ געוואָרן אויף לאַנגע דורות איינער פון די באַליבטסטע מוסר־ספרים ביים יידישן פאָלק. באַזונדערס קונה־שם געווען האָט דער פרומער מחבר זינט מ׳האָט זיין מוסר־ספר איבערגעזעצט אויף יידיש (אין אָנהייב פונם 18טן יאָרהונדערט) [1]. דער אַלטער דַיָּן פון סאַראַגאָסע, דער „רבנו בחיי״, איז געוואָרן איינער פון די פּאָפּולערסטע און באַליבטסטע פאָלקס־העלדן. [2]

אַ גאַנץ נייעם וועג האָט געפּרוּווט אָנווייזן פאַר דער יידישער רעליגיעזער פילאָזאָפיע אונזער באַרימטער ציונס־דיכטער, יהודה הלוי. אויך ער האָט זיך כּלל ניט געשטעלט די אויפגאַבע צו זיין אַ מליץ יושר פאַר דער יידישער אמונה. ער האָט געהאַלטן פאַר צוועקלאָז צו מאַכן, ווי רב סעדיה גאון בשעתו, אַ פשרה צווישן דעם פאַרשער־געדאַנק און דער אמונה; צו באַווייזן, אַז די פילאָזאָפישע און די אַלע וועלטלעכע וויסנשאַפטן זיינען כּלל ניט סותר די יסודות פונם יידישן דַת. עס איז פאַר הלוי געווען קלאָר, אַז דער וויכטיקער תמצית, דער הויפּט־ווערט פון דער יידישער רעליגיע באַשטייט לחלוטין ניט אין דעם, וואָס זי קאָן אויך פילאָזאָפיש באַגרינדעט ווערן מיט הילף פון לאָגישע סברות און ראיות — נאָר אין איר מאָראַלישן, עטישן תוך, אין איר גרויסער דער־ציאונגס־קראַפט. דער באַטייט און גרויסע חשיבות פון דער תורה באַשטייט, לויט הלוים מיינונג, ניט אין דעם, וואָס עס זיינען זי ניט סותר דער פילאָזאָפישער פאַרשער־געדאַנק און זיינע מסקנות, נאָר וואָס זי גיט עפּעס אַזוינס, וואָס די פילאָזאָפיע פאַרמאָגט ניט און איז ניט ביכולת צו געבן.

זיינע רעליגיעז־פילאָזאָפישע אָנשויאונגען האָט הלוי אַנטוויקלט אין זיין באַרימטן אַראַבישן ווערק „כִּתַאב אַל חֻגַ׳ה וַאַל דַלִיל פִּי נוּסְרָה אַל

---

1 זע ביילאַגע נומ׳ 1.

2 אמת, דערביי האָט נאָך מיטגעהאָלפן אַ גאַנץ ספּעציעלע סיבּה, ריכטיקער — אַ ספּעציעלער טעות און שלעכטפאַרשטענדעניש. אינם 14טן יר״ה האָט איינער פון דעם רשב״אס תלמידים, דער מיסטיקער ר׳ בחיי בן אשר, געמאַכט אַ פירוש אויף תורה. דער דאָזיקער פירוש האָט שטאַרק קונה שם געווען ביי יידן, און דער מחבר פון דער באַרימטער „ווייבערשער תורה״, דעם „צאינה וראינה״, ציטירט אים גאַנץ אָפט. כּמעט אין יעדער פרשה ברענגט דער מחבר, „וואָס דער רבנו בחיי זאָגט״. דער פשוטער לעזער־עולם האָט אָבער געלעבט אין טעות און געמיינט, אַז דער רבנו בחיי פונם „צאינה וראינה״ און דער פאַרפאַסער פונם האַרציקן „חובות הלבבות״ איז איינע און די זעלביקע פּערזאָן.

דין אלדסלי" [1], וואס איז באקאנט און באליבט ביים יידישן פאלק אונטערן נאמען פון דער העברעישער איבערזעצונג „ספר הכוזרי" [2]. דאס בוך איז געשריבן אין פארם פון א צוויי־געשפרעך (דיאלאג) צווישן דעם מלך פון די כוזרים און א יידישן געלערנטן (החבר). דער דיכטער האט דא אויסגענוצט דעם באקאנטן היסטארישן פאקט, וואס אין דער מלוכה פון די כוזרים אויף די ברעגן פון דער וואלגע האט די קיניגלעכע דינאסטיע און אויך די אויבערשטע שיכטן פונם פאלק אנגענומען דעם יידישן גלויבן. דער מלך פון די כוזרים האט אין חלום געהערט, ווי עפעס א שטימע רופט צו אים: „דיין כוונה איז באוויליקט, אבער ניט דיינע מעשים". בכדי פותר צו זיין דעם דאזיקן חלום, האט דער מלך צו זיך איינגעלאדן א פילאזאף, א קריסטלעכן טעאלאג און א מוסלמענישן רעליגיעזן דענקער. קיינער פון זיי האט אבער דעם מלך ניט צופרידן געשטעלט. דאן האט ער צו זיך איינגעלאדן א יידישן תלמיד חכם. יענער האט דעם מלך ממש אנטציקט מיט זיינע קלוגע רייד; אויף אלע שאלות, וואס דער מלך האט געשטעלט, האט יענער געגעבן קלארע און פאסנדיקע תשובות. דאס האט געמאכט אויפן מלך אזא געוואלטיקן רושם, אז ער האט דערקלערט, אז ער נעמט אן דעם יידישן גלויבן.

מיט די לעפצן פון דעם יידישן „חָבֵר" רעדט דער דיכטער גופא. אין דעם „חָבֵרס" תשובות אנטוויקלט הלוי זיין אייגענע וועלטאנשויאונג, זיין קוק אויף דעם מהות און תוך פון דעם יידישן גלויבן, און אויך זיין שארפע קריטיק קעגן א סך הנחות און סענטענצן פון דער גריכיש־אראבישער פילאזאפיע.

יהודה הלוי איז געווען א גרינדלעכער קענער פון דער פילאזאפיע פון זיין צייט, און זיין איבערבליק אינם פינפטן „מאמר" פונם „כוזרי" איבער דעם אראבישן כלאם האט א באשטימטן וויסנשאפטלעך־היסטארישן ווערט. ער רעדט מיט גרויס אכטונג וועגן די גריכישע פילאזאפן (באזונדערס וועגן סאקראטעסן), און דאך טרעט ער שארף ארויס קעגן דער גריכישער פילאזאפיע, וואס האט געוועלטיקט איבער די אינטעלי־גענטע מוחות פון זיין צייט. די פילאזאפיע גיט, לויט זיין מיינונג, זייער פיל דעם מוח, דעם שארף געשליפענעם שכל, אבער ניט דעם הארצן און זיינע געפילן. און דאך, ניט נעמענדיק דאס אין אכט, דערקלערט די

---

1 דעם אראבישן אָריגינאל האט צום ערשטן פארעפנטלעכט הירשפעלד אין 1887.

2 א נייע קריטישע, לויט דעם אראבישן אָריגינאל רעדאקטירטע אויסגאבע פון יהודה אבן תיבונס איבערזעצונג האט אין יאר 1911 פארעפנטלעכט א. ציפרינוביץ. פון דער צווייטער העברעישער כוזרי־איבערזעצונג, וואס יהודה אבן קרדינאל האט געמאכט, זיינען צו אונז דערגאנגען בלויז פראגמענטן.

פילאָזאָפיע מיט שטאָלץ: „אני ואפסי עוד!" — נאָר אין איר, נאָר אינם טרוקענעם שכל און שאַרפן פאַרשער־געדאַנק איז דער איינציקער מקור פון דעם מענטשנס שלימות, פון זיין פאַרפולקומענונג.

גראָד אין יהודה הלוים צייט האָט אין דער אַראַבישער קולטור זיך פאַרשאַרפט דער געראַנגל צווישן צוויי פילאָזאָפישע ריכטונגען, צווישן די פאַרטרעטער פון דער נעאָפלאַטאָנישער שיטה און די אָנהענגער פון אַריסטוס לערע. די ווערק פון דעם באַוווסטן אַראַבישן דענקער אבן־סנה, דעם טיפן מְפָרֵש און דערקלערער פון אַריסטאָטעלעס, זיינען ערשט אין יענעם דור באַקאַנט געוואָרן אין דער אַראַבישער שפּאַניע און האָבן זייער שטאַרק אויסגענומען אין די יידישע אינטעלי־גענטע קרייזן. די אָנהענגער פון אַריסטוס שיטה, די אַריסטאָטעליקער, האָבן נאָך אין הלוים צייט ניט געהאַט גובר געווען זייערע קעגנער, זייערע אָנשויאונגען האָבן נאָך דערווייל ניט פאַרשפּרייט זייער אומ־באַגרענעצטע ממשלה איבער די אינטעליגענטע מוחות; נאָר ווער עס האָט אַ שאַרף אויג געהאַט, דעם איז שוין ניט שווער געווען פאָרויס צו זען זייער באַלדיקן נצחון.

יהודה הלוי האָט אָבער דערזען אַ גרויסע געפאַר אין דעם זייער שאַרפן אויסגעשפּראָכענעם ראַציאָנאַליזם [1] פון אַריסטוס שיטה, וואָס שטרעבט אונטערצוואַרפן אונטער דער אויסשליסלעכער שליטה און ממשלה פונם שכל אַלע געביטן פונם מענטשנס גייסט. דער דיכטער, וואָס ביי אים איז די עטישע וועלט, די פּראָבלעמען פון מאָראַל און יושר, געווען אַזוי ענג פאַרבונדן מיטן טיפן רעליגיעזן געפיל — האָט בשום אופן ניט געקאָנט מסכים זיין צו דער דאָזיקער אַליינהערשאַפט, צו דער אויסשליסלעכער און אומבאַגרענעצטער ממשלה פונם שכל. יהודה הלוי האָט מיט זיין גאַנצער פּאָעטישער נשמה געפילט, אַז דער שכל אַליין — איז נאָך ניט דער גאַנצער מהות פונם מענטשן, ניט דער איינציקער און אויך ניט, לויט הלוים מיינונג, דער וויכטיקסטער מקור פון וויסן. אַרויסגייענדיק פון דעם דאָזיקן שטאַנדפּונקט, טרעט הלוי שוין אין די ערשטע פּרקים פון זיין ווערק שאַרף אַרויס קעגן די פילאָזאָפן פון אַריסטוס חדר [2], וואָס פאַרזיכערן, אַז דער מענטש קאָן

---

1 ראַציאָ — שכל.

2 וועגן הלוים פאַרהאַלטן זיך צו דער גריכישער פילאָזאָפיע איז כאַראַקטעריסטיש פאָלגנדיקער פערז אין איינעם פון הלוים לידער צו משה אבן עזרא:

וְאַל תַּשִּׁיאֲךָ חָכְמָה יְוָנִית
שֶׁאֵין לָהּ פְּרִי כִּי אִם פְּרָחִים

(לאָז זיך ניט פאַרפירן פון דער גריכישער פילאָזאָפיע, וואָס האָט בלויז בלומען, אָבער ניט קיין פרוכטן).

דערגרייכן די העכסטע מדרגה פון שלימות אויסשליסלעך דורך אָנזאַמלען פילאָזאָפישע ידיעות און אַז נאָר „דורך אויספאָרשן און באַקענען זיך מיט די פאַרשיידענע וויסנשאַפטן באַהעפט זיך דער מענטש מיטן „וועלטגייסט" (שכל הפועל) 1, מיט דעם אָפּקלאַנג פון גאָטס ליכט, וואָס געוועלטיקט איבער דער ערד" 2.

„ביים פילאָזאָף — זאָגט הלוי — איז דאָס וויכטיקסטע די הקירה גופא, דאָס טעאָרעטישע פאָרשן און דענקען וועגן גאָט, פונקט ווי דער אַסטראָנאָם פלייסט זיך צו דערגיין דעם גאַנג פון די פּלאַנעטן אין הימל. זיין הויפּט־צוועק איז ניט דער מאָראַלישער פאָרטשריט, דער נצחון פון יושר און גערעכטיקייט, נאָר דערגרייכן אַ וואָס גרעסערן סכום פון וויסן. גאָר אַנדערש פאַרהאַלט זיך דער מענטש, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט דעם פאַטאָס פונם טיפן רעליגיעזן געפיל. אַזאַ מענטש שטרעבט ניט נאָר משיג צו זיין דעם מהות פון דעם בורא עולם — זיין באַגער איז: גאָט זאָל זיין זיין וועגווייזער, זיין מדריך, די מאָס און די וואָג פון אַלע זיינע מעשים און פון זיינע באַגריפן וועגן יושר און גערעכטיקייט. אַזאַ רעליגיעזער מענטש — זאָגט הלוי — קאָן זיך בכלל ניט באַגנוגן דערמיט, וואָס ער וועט אָנזאַמלען וואָס מער וויסן, — זיין ווונטש און באַגער איז צו פאַרקערפערן אין לעבן, אין קאָנקרעטע מעשים דעם אמת, צו וועלכן ער האָט דערגרייכט. דער פילאָזאָף אָבער טראַכט נאָר וועגן דעם, ווי צו פאַרשאַפן און פאַרפיינערן זיין פאָרשער־געדאַנק, ווי צו ברענגען זיין שכל צו דער העכסטער מדרגה פון שלימות. נאָר אין דעם זעט ער די העכסטע פרייד און דאָס גרעסטע גליק פונם מענטשן. דער פילאָזאָף — ווייל ער זעט נאָר אין פאָרשן און וויסן דעם איינציקן דרך, וואָס פירט דעם מענטשן צו דער העכסטער מדרגה פון שלימות — זונדערט זיך אָפּ פון די מענטשן, דערווייטערט זיך פונם פשוטן לעבן און זיינע אַלטעג־לעכע אינטערעסן. דער רעליגיעזער מענטש אָבער איז דורכגעדרונגען פונם באַוווסטזיין, אַז נאָר אינם לעבן גופא, דורך דורכגעפירטע אויפטוען און באַציאונגס־שטייגער צו אַנדערע מענטשן — אָט דאָרט ליגט דער וועג, וואָס פירט דעם מענטשן צו פולקומענשאַפט און דערנעענטערט אים צו גאָט דעם באַשעפער. שאַרף און בולט שטרייכט הלוי אונטער, ווי

---

1 נעך באַריכות וועגן דעם באַגריף פון „שכל הפועל" — אינם ווייטערדיקן קאַפּיטל.

2 „כוזרי", I, סימן א', איינינקע פאָרשער, חי דוד קויפמאַן („אַטריבוטענ־לעהרע", 123—(140) און אַנדערע, שטרייכן אונטער, אַז אין דעם דאָזיקן געראַנגל קעגן דער פילאָזאָפיע און איר שטרעבונג צו זיין די איינציקע הערשערין אין דער מלוכה פון דעם מענטשלעכן גייסט — האָט יהודה הלוין געדינט פאַר אַ מוסטער דער באַוווסטער אַראַבישער טעאָלאָגישער דענקער אַלגזאַלי (געשטאָרבן אין 1111) מיט זיין ווערק „תהאפת אל פאַלאַספיה" (די מפּלה פון דער פילאָזאָפיע).

גרויס ס׳איז דער אונטערשייד צווישן דעם ריין־אַבסטראַקטן באַגריף וועגן גאָט, וואָס ווערט דערוואָרבן דורך דעם קאַלטן שכל און זיינע לאָגיש־שאַרפע סברות, און דעם האַרציקן הייסן געפיל, וואָס דרינגט דורך די צאַפּלדיקע נשמה פון דעם טיף־רעליגיעזן מענטשן מיט זיין בענקענדיק־תפילהדיקער התלהבות. „מה בין אלקי אברהם ואלקי אריסטו!״ — רופט אויס דער בעל הכוזרי — ווי קאָן מען עס פאַרגלייכן דעם גאָט פון אברהם מיטן גאָט פון אריסטאָטעלעס! (כוזרי, IV, סימן 18).

און הלוי שטרייכט אונטער דעם אונטערשייד צווישן דער געטלעכער מאַכט, וואָס די תורה רופט זי „אלהים״, און צווישן דעם גאָט פונם „שם המפורש״ (יהוה) [1]. אלהים — דאָס איז דער גאָט פונם שאַרפן פאַרשטער־געדאַנק, דער גאָט פון עִלַּת הָעִלּוֹת, ד. ה. די התחלה און די ערשטע סיבה פון אַלץ, וואָס ס׳איז, דער גאָט פון אריסטו, וואָס איז לויטער חכמה און פאַרשטאַנד און איז משפיע אויף דער וועלט ניט דורך זיין ווירקן און טראַכטן, נאָר דורך דעם, וואָס ער איז [2]. אָבער דער גאָט פון אברהם, — דערקלערט הלוי, — דער גאָט פונם שם הויה — דאָס איז גאָט דער באַשעפער, וואָס נעמט אַרום די גאַנצע וועלט און זאָרגט פאַר דער גאַנצער וועלט; גאָט דער מנהיג העולם, דער שופט און דַיָּין עולם, וואָס פאַרנעמט אַלע תפילות און זעט צו אַלע טרערן. דאָס איז ניט דער ווייטער קאַלטער גאָט פון אריסטו, וואָס זיין השגחה דערגרייכט נאָר די העכסטע שטערן און גלגלים אין הימל, — נאָר דער גאָט, וואָס ווערט אין האַרצן געטראָגן, וואָס ווערט געשפּירט אין יעדן ווינקעלע פון דער נשמה...

דעם „אלהים״, דעם גאָט פון אריסטו, קאָן מען משיג זיין מיט דער מחשבה, מיטן פאַרשטער־געדאַנק, אָבער ניט דעם מהות פון ד׳ (יהוה), דעם גאָט פון דער התגלות, דעם גאָט, וואָס האָט זיך אַנטפּלעקט אויפן באַרג סיני. נאָר דורך דער טיפער אינטויִציע, דורכן רעליגיעזן פּאַטאָס און התלהבות קאָן מען זיין ליכט דערבליקן [3]...

---

1 דאָרטן, סימן 25.

2 אריסטו, לויט זיין שיטה, לייקנט אָפּ, אַז דער געטלעכער חילן אָדער השגחה ווירקן אויף דער וועלט און אויף דער נאַטור. ניט גאָט מיט זיין שעפערישער און ווירקנדיקער ווילנס־קראַפט איז משפיע אויפן סדר פון דער וועלט. גאָט, זאָגט אריסטו, איז ניט דער מנהיג העולם. דאָס, וואָס די וועלט פירט זיך לויט פעסטע און ציל־באַוווסטע געזעצן, איז ניט באַלאַנגט פון דער סיבה, וואָס שטייט איבער און אויסער דער וועלט; ניט פונם בורא עולם, נייערט אין זיך גופא טראָגט דאָס וועלטאַל די געזעצן פון רעגלמעסיקער באַוועגונג און צוועקמעסיקן סדר.

3 דעם זעלביקן געדאַנק זאָגט הלוי אַרויס אויך אין פיל פון זיינע לידער, צ. ב. „לבי וקרבי יבצאוך — אך לא מחשבי ישאוך״ז אָדער: יוצרח מוציא כל מאין — נגלה ללבב ולא לעין — כן אל תשאל איך ואין״.

דער וואָס זוכט גאָט מיט דעם קאַלטן פאָרשער־געדאַנק — זאָגט הלוי — איז ניט אינשטאַנד משיג צו זיין די הויכע מדרגה פון דער היים־ברענענדיקער ליבע צום באַשעפער, מיט וועלכער ס׳איז דורכגעדרונגען דער מאמין, דער מענטש פונם טיפן גלויבן. די פילאָזאָפיע שטרעבט משיג צו זיין דעם מהות פון דער גאָטהייט על פי חקירה, אויפן וועג פון לאָגישע סברות און ראיות פונם שכל; די יידישע תורה אָבער לערנט, ווי אַזוי גאָט צו דערקענען, בכדי אים ליב צו האָבן, בכדי די נשמה זאָל דורכגעדרונגען ווערן פון דעם זיסן דבקות־געפיל, בעת מען גיט זיך אים אָפּ מיטן גאַנצן לייב און לעבן און מען איז גרייט מיטן גאַנצן האַרצן זיך מקריב צו זיין פון זיין נאָמען וועגן...

אַזוי ווי — זאָגט הלוי — דער ליכטיקער שטראַל ברעכט זיך איבער פיל בולטער און שאַרפער דורכן גלאַנצנדיקן שפּיגל און פיין געשליפענעם קרישטאַל, איידער דורך גרויע און מאַט־טונקעלע קערפּערס, — אַט אויף אַזוי פיל איז אויך דאָס התלהבותדיקע גאָטהייטס־געפיל פונם רעליגיעזן מענטשן העלער און בולטער, איידער דער אַבסטראַקטער און קאַלטער גאָט־באַגריף, וואָס ווערט דערוואָרבן דורך קאַלטער חקירה און פילאָזאָפישע סברות.

בכדי קלערער אָנצוווייזן די וויכטיקע ראָלע און באַטייט פון דער יידישער אמונה, שטרייכט דער מחבר פונם „כוזרי" באַזונדערס אונטער, אַז אין דער עטישער דערציאונג פון דעם מענטשלעכן קיבוץ, אין דער אַנטוויקלונג און פאַרפיינערונג פון זיין מאָראַלישן באַוווסטזיין שפּילן אַ העכסט באַדייטנדיקע ראָלע היסטאָריש־פּסיכאָלאָגישע פאַקטאָרן. די כללים פון מאָראַל און יושר, בעת זיי לעבן אין באַוווסטזיין אין משך פון לאַנגע דורות און ווערן געהיט און געהייליקט דורך דער מסורה, דורך דער קבלה פון די אבות — געווינען אַלץ מער אין געוויכט און השפּעה, אַלץ העכער וואַקסט זייער היסטאָריש־קולטורעלער באַטייט. די אויסשליסלעכע ראָלע, וואָס ביי דעם גרעסטן פילאָזאָף פון דער נייער צייט, ביי קאַנטן, האָט געשפּילט דער „קאַטעגאָרישער באַפעל" (קאַטעגאָרישער אימפּעראַטיוו), — האָט ביים יידישן מיטלאַלטערלעכן דיכטער יהודה הלוי פאַרנומען די געהייליקטע מסורה, די רעליגיעזע ירושה פון די אָבות. לויט קאַנטס איבערצייגונג איז דער הויפּט־יסוד פון מאָראַל איינגעקריצט אין די טיפענישן פון אונזער פילן און באַוווסטזיין און עס איז גאָר אוממעגלעך צו דערווייזן. דעם אמת פון דעם דאָזיקן יסוד מיט „אותות ומופתים", אויף עקספּערימענטאַלן שטייגער. אין אונז גופא, אין די טיפן פון אונזער נשמה, טראָגן מיר דאָס געזעץ, די כאָס, וואָס שאַצט אָפּ אַלע ווערטן און באַפעלט אונז, מיר זאָלן טאָן נאָר אַזוי און

ניט אנדערש. ביי דעם טיף=רעליגיעזן הלוי זיינען די רעליגיעזע יסודות, וואס לעבן אין דעם לבוש פון דער מסורה (טראדיציע) אין משך פון א לאנגער דורות=קייט, געהייליקט געווארן צום „קאטעגארישן באפעל״ פונם הארצן, פונם אינעווייניקסטן באוווסטזיין, וואס לייזט אויס דעם מענטשן פון ספקות און גיט אים די פעסטע זיכערקייט, אז אזוי מוז עס זיין, אזוי דארף געטאן און געהאנדלט ווערן, און ניט אנדערש. לויט הלוים פעסטער איבערצייגונג איז די רעליגיעזע מסורה דער וויכטיקסטער פאקטאר אין דער מאראלישער אויסבעסערונג און אנטוויקלונג פונם מענטשן, ווייל נאר די מסורה פון דער אנטפלעקטער אמונה פארמאגט די פעסטע איבערצייגנדיקע קראפט, וואס איז פריי פון ספקות און נייטיקט זיך ניט אין באווייזן און ראיות. ביי דער פילאזאפיע אבער, באזיכערט הלוי, פעלן די דאזיקע פעסטע יסודות, דער אומבאגרענעצטער אויטאריטעט. איין פילאזאפישע שיטה איז דאך סותר די צווייטע; דאס, וואס איז פריער געווען אנגענומען ווי דער זיכערסטער אמת, ווערט היינט דערקלערט פאר פאלש, און עס איז אויפן פילאזאפישן געביט ניט פארהאן קיין איין הנחה, קיין איין איינציקע סברה, וואס זאל זיין אנערקענט פון אלע פילאזאפן ווי א דבר=אמת, וואס לית מאן דפליג [1].

די גריכישע פילאזאפן, זאגט הלוי, האבן געמוזט זיך טועה זיין אין פיל פראגן, ווייל זיי האבן ניט געקאנט משיג זיין און דערפאר געלייקנט אין אזוינע געשעענישן, וואס ווערן באשטעטיקט פון דער יידישער מסורה און פון די יידישע נביאים. דאס נעמט זיך דערפון, ווייל די פילאזאפן האבן געלייקנט אין די „אלע ענינים״, וואס קאנען ניט דערקלערט ווערן על=פי חקירה; די נביאים אבער האבן „באשטעטיקט די דאזיקע ענינים״. ווייל זיי זיינען ניט ביכולת געווען אפצולייקענען דאס, וואס ס׳האט זיך אנטפלעקט פאר זייער רוח הקודש און וואס זיי האבן געזען מיט זייער באגייסטערטן אויג [2].

דער נביא — שטרייכט הלוי אונטער — שטרעבט דאך ניט, ווי דער פילאזאף, משיג צו זיין גאט דורך קאלטער קונציקער חקירה, דורך לאגישע סברות. ווארום דער נביא — ער פילט דאך גאט אין יעדן ווינקעלע פון זיין הארץ, אין יעדן פונק פון זיין נשמה. זיין גאנצער מהות איז דאך דורכגעדרונגען מיטן באוווסטזיין, אז גאט איז אויף

---

1 כוזרי, I, סימ׳ 13.

2 דארט, IV, סימ׳ 3: ואלה הענינים אשר לא יושגו מדרך ההקשה — בטלים הפילוסופיון, מפני שההקשה מרחקת מה שלא נראה כמוהו. וקיימו אותם הנביאים מפני שלא יכלו להכחיש מה שראוהו בעין הרוחנית.

דער וועלט ניט דער וויטער גאָט פונם קאַלטן פאָרשער־געדאַנק, נאָר דער האַרציק נאָענטער, וואָס מען פילט אים שטענדיק, יעדע מינוט און יעדע רגע. און דעם נביאס רוח הקודש, דאָס, וואָס ער דערשפּירט מיט זיין באַגייסטערטן אויג, איז, לויט הלוים מיינונג, אַ פיל זיכערער און ריינערער מקור פאַרן אמת, איידער דער קאַלטער פּלפּול און די חקירות פון די פילאָזאָפן. בעת די ייִדישע תורה דערקלערט, אַז די נביאים און דאָס גאַנצע פאָלק זיינען עדות פון גאָטס התגלות אויפן באַרג סיני, דאַרף מען און קאָן מען דאָס מסביר זיין ניט אויפן דרך פון חקירה, נאָר אויפן פּסיכאָלאָגישן אופן.

בכדי אָבער קלאָר און ריכטיק צו פאַרשטיין הלוים שטאַנדפּונקט, איז זייער וויכטיק אָנצווייזן, אַז ביי אים איז די אמונה, ד. ה. די ייִדישע אמונה, קודם־כל די אַנטפּלעקונג פונם נאַציאָנאַלן זעלבסט־באַוווסטזיין און זעלבסטבאַשטימונג פון דער אומה. זיין גאַנץ ווערק איז דורכגעדרונגען מיט דעם געדאַנק, אַז די ייִדן זיינען ניט נאָר אַ רעלי־גיעזער קיבוץ, נאָר אויך אַ פּסיכאָלאָגיש־אייגנאַרטיקע פאָלקס־אינדיווי־דואַליטעט מיט אַן אומגעהייער רייכער נאַציאָנאַל־היסטאָרישער, גייסטיק־קולטורעלער ירושה. ניט אָבער נאָר דעם ריין־נאַציאָנאַלן כאַראַקטער פון דער ייִדישער אמונה שטרייכט הלוי אונטער: ער ווייזט אויך אָן, אַז דער ייִדישער דת קאָן האָבן זיין גרויסע מאָראַלישע השפּעה און אָנט־פּלעקן זיין גאַנצע דערציאונגס־קראַפט הויפּטזעכלעך אויף די קינדער פונם ייִדישן פאָלק, ווייל נאָר ביי זיי זיינען די עטישע יסודות פון תורת משה איבערגעגאַנגען פון דור צו דור און געווירקט אומאויפהערלעך אויף אַ גאַנץ לאַנגער קייט פון דורות, דערצויגן זייער מאָראַליש געפיל אין אַ ריין־עטישער סביבה. אַט אַ דאַנק דער רעליגיעז־עטישער סביבה, דער געהייליקטער מסורה, וואָס איז איבערגעגאַנגען בירושה פון דור צו דור אין משך פון טויזנטער יאָרן, זיינען די ייִדן געוואָרן דאָס „אויסדער־וויילטע" פאָלק, דאָס פאָלק פון „אתה בחרתנו". „אַן אויסדערוויילט פאָלק — זאָגט הלוי — זיינען ייִדן געוואָרן ניט אַ דאַנק משה רבנו נאָר פאַרקערט: משהס גרויסקייט האָט געשעפּט יניקה פון דער הויכער מאָראַלישער מדרגה, אויף וועלכער עס האָבן זיך געפונען די ברייטע שיכטן פונם פאָלק, די קינדער פון אברהם, יצחק ויעקב" 1.

הלוי שטרייכט דערפאַר אונטער, אַז ווען אפילו ווער פון די אומות העולם „באַהעפט זיך צו אונז" (הנלוה אלינו), וועט ער דאָך

1 הכוזרי, II, סימ' 56: כי לא היתה מעלתם בעבור משה, אלא מעלה משה היתה בעבורם, כי האהבה לא היתה כי אם בהמון זרע אברהם, יצחק ויעקב.

„ניט גלייך זיין צו אונז" (אך לא יהיה שוה עמנו) [1]. ניט קוקנדיק דערויף, וואָס די עטישע יסודות פון תורת משה האָבן אַ אוניווערסאַלן און אַלמענטשלעכן באַטייט, געפינט דאָך יהודה הלוי, אַז די תורה איז און בלייבט אַן אויסשליסלעכער קנין פון דעם יידישן פאָלק, מיט וועלכן זי איז ענג און פעסט צונויפגעבונדן מיט טויזנטער פסיכאָלאָגיש-קולטורעלע פעדים. אָט דערפאַר טאַקע — ווייזט הלוי אָן — טראָגן אין דער תורה אַפילו די הבטחות און דער שכר פאַר מצוות און מעשים טובים אַ שאַרפן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. „עס שטייט ניט אין דער תורה, אַז אויב איר וועט מקיים זיין די און די מצוה, וועל איך אייך נאָך אייער טויט אין שיינע סעדער ברענגען, ווו איר וועט פיל תענוג האָבן, נאָר: „איר וועט זיין מיין פאָלק און איך אייער גאָט!" [2]

עס מוז אָבער דערביי שאַרף באַטאָנט ווערן, אַז אין הלוים וועלט-אַנשויאונג ווערט דאָך דער יחיד ניט בטל אינם קיבוץ, ער ווערט ניט דערטרונקען אינם כלל, ווי אַ טראָפּן אין ים, אָן אַ זעלבשטענדיקן אייגענעם ווערט. הלוי זעט אין דער אומה די נייטיקע סביבה, אין וועלכער דער יחיד און זיין פערזענלעכקייט באַקומט די מעגלעכקייט נאָרמאַל זיך צו אַנטוויקלען, צו אַנטפּלעקן איר גאַנצע שיינקייט און די רייכע אוצרות, וואָס זי האָט באַקומען בירושה פון די פריערדיקע דורות. די נאַציאָנאַלע רעליגיע מיט איר געהייליקטער מסורה איז כלל ניט מבטל, לויט הלוים פעסטער איבערצייגונג, די פערזענלעכקייט פונם יחיד, — אדרבא: ערשט זי באַשאַפט איר גרויסן מאָראַלישן ווערט, מאַכט רייכער אירע גייסטיקע אוצרות און שענקט איר אומשטערבלעכקייט. דערפאַר טאַקע טרעט הלוי אַזוי שאַרף אַרויס קעגן די אָנהענגער פון אַריסטוס שיטה, וואָס שטייען אויף דעם שטאַנדפּונקט, אַז פּשוטע בשר-ודמס, וואָס זייער שכל באַשעפטיקט זיך ניט מיט פילאָזאָפישע חקירות און נאַטורפאָרשונג — זיינען געגליכן צו בהמות און זייער נשמה שטאַרבט אָפּ צוזאַמען מיטן גוף. ער קאָן בשום אופן ניט מסכים זיין, אַז בלויז די פילאָזאָפן מיט זייער שאַרפן פאָרשער-געדאַנק — נאָר זיי זיינען זוכה, זייער גייסט זאָל אומשטערבלעך בלייבן. „מיר — דערקלערט הלוי — לייקענען ביי קיינעם ניט אָפּ זיין שכר און באַלוינונג פאַר זיינע גוטע מעשים, ער מעג געהערן

---

[1] כוזרי, I, סימ׳ 27. זע אויך סימ׳ 115: ועם כל זה לא ישתוה הגר הנכנס בתורתנו עם האזרח.

[2] דאָרטן, I, סימ׳ 109: ועל כן איננו אומר בתורה כי אם תעשו המצוה הזאת אביאכם אחרי המות אל גנות להנאות, אבל הוא אומר: ואתם תהיו לי לעם ואני אהיה לכם לאלהים.

צו וואָסער אומה ס'איז" [1]. יעדע מאָראַליש ריינע פּערזענלעכקייט איז זוכה, לויט הלוים וועלטאַנשויאונג, צו עולם הבא; דעם יידישן יחיד אָבער איז דער וועג צו אומשטערבלעכקייט באַדייטנדיק פאַרגרינגערט דורך פּסיכאָלאָגיש-היסטאָרישע פאַקטאָרן: דורך די נאַציאָנאַל-עטישע, פון דער מסורה געהייליקטע, יסודות.

אָט די היסטאָריש-פּסיכאָלאָגישע פאַקטאָרן, דער לאַנגער עָבר, וואָס ציט זיך פון אברהם אבינו דורכן באַרג סיני ביז סוף כל הדורות, גיט דער יידישער אומה, לויט הלוים איבערצייגונג, אַן אויסשליסלעכע שטאַרקייט און גאַנצקייט, ניט קוקנדיק דערויף, וואָס יידן זיינען צעשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט און „מיר זיינען צו אַ טויטער זאַך געגליכן" (כמו הדבר המת). בעת דער „כוזרי", דער מלך פון די כוזרים, זאָגט צום יידישן „חבר": „איר (יידן) זייט געגליכן צו אַ גוף אָן אַ קאָפּ און אָן אַ האַרץ", — ענטפערט יענער: „ניין, ניט קיין גוף זיינען מיר, נאָר צעזייטע ביינער. און דאָך איז אין די פאַרטריקנטע ביינער דער פונק פון לעבן נאָך נישט אויסגעלאָשן. נישט צו קיין טויטן זיינען מיר געגליכן, נאָר צו אַ געפערלעך-קראַנקן, וואָס שטאַרק איז נאָר אין אים די אמונה, אַז עס וועט געשען דאָס גרויסע וווּנדער און אויפלעבן וועלן „די פאַרטריקנטע ביינער" [2].

„מיר — זאָגט ווייטער דער חבר — ליידן מער פון אַלעמען, ווייל דאָס פאָלק ישראל צווישן די אומות איז ווי דאָס האַרץ צווישן אַלע איבעריקע אברים: עס פילט מער פון אַלע אַנדערע, דערפאַר ליידט עס אויך מער". ליידן אָבער — שטרייכט דער חבר אונטער — זיינען ווי די טעסט: זיי רייניקן פון אַלע פּסולת.

דעם דאָזיקן געדאַנק חזרט הלוי אָפּט-מאָל איבער: „נאָר די ליידנדיקע און פילגעפּרוּווטע נשמות ווערן פון גאָטס ליכט באַשטראַלט" [3]. הלוי איז אָבער דאָך זייער ווייט פון רבנו בחיים אַסקעטישן שטאַנדפּונקט. ער שטרייכט שטענדיק אונטער, אַז תורת משה איז אַ קעגנערין פון פּרישות און זי לערנט, אַז דער מענטש דאַרף גלייכמעסיק אַנטוויקלען אַלע זיינע כוחות, הן פיזישע הן גייסטיקע, ווייל דער מענטש קאָן דאָך

---

[1] הכוזרי, I, סימ' 111: אין אנחנו שוללים משום אדם גמול במעשיו הטובים באיזו אומה שיהיה.

[2] דאָרטן, II, סימ' 30—44.

[3] דאָרטן, IV, סימ' 22: אור אלקים איננו חל כי אם בנפשות הנכנעים.

ניט מאכן קיין מחיצה צווישן די דאזיקע כוחות, וואס זיינען אזוי ענג פארבונדן מיטאנאנדער [1].

הלוי זאגט דא אגב ארוים א געדאנק, וואס האט אזא וויכטיקע ראלע געשפילט אין דער שפעטערדיקער חסידות: אז גאט דינען קאן מען ניט נאר מיט תפילות און תעניתים, נאר אויך מיט שמחה, טענץ און געזאנג [2].

דער סוף פונם „כוזרי" איז זייער כאראקטעריסטיש פארן דיכטער פון די ציון־לידער. נאכדעם ווי דער יידישער „חבר" האט פארענטפערט און מסביר געווען אלע פראגן און פראבלעמען, וואס דער מלך הכוזרים האט געשטעלט, האט ער דעם מלך דערקלערט וועגן זיין באשלוס עולה רגל צו זיין „צום הארצן פון אלע לענדער" — קיין ארץ ישראל. אין אנהייב האט דער מלך געפרווט איינריידן זיין רבין, ער זאל ביי אים בלייבן, נאר ווייל יענער האט זיין באשלוס דאך ניט געוועלט ענדערן, האט אים דער מלך געזאגט: „דיינע ווערטער האבן מיך איבערצייגט, אז אפווענדן דיך פון דער נסיעה וואלט געווען א זינד און דיר מיטהעלפן אין דיין אונטערנעמען איז א גרויסע מצוה. זאל דיר גאט העלפן; זאל ער זיין דיין באהיטער און באשיצער, ווי דו האסט פארדינט. זאל ער פארשפרייטן זיין גרוים גענאד איבער דיר און איבער אלע די, וואס זיינען איין דעה מיט דיר, — אמן".

דערמיט פארענדיקט זיך דער „ספר הכוזרי". דער חבר, וואס האלט ויכוח מיט דעם „כוזרי" — דאס איז יהודה הלוי גופא. און באלד נאכדעם, ווי ער האט זיין ווערק פארענדיקט, האט ער גענומען אין די הענט דעם וואנדער־שטעקן און זיך געלאזט „צום הארצן פון דער וועלט" — קיין ציון.

דער „ספר הכוזרי" איז געווען, ווי מיר האבן שוין פריער אנגעוויזן, א שארפער פראטעסט קעגן דעם גאוהדיקן ראציאנאליזם, קעגן דער שטרעבונג, דער שכל זאל באקומען די אומבאגרענעצטע ממשלה איבער דער מלוכה פון גייסט און קולטור. א באהארצטער קריגער איז געווען יהודה הלוי, — עס איז אים אבער ניט געלונגען מנצח צו זיין אין דעם דאזיקן געראנגל. זיין ווערק, וואס איז געשריבן מיט גרוים באגייסטערונג

---

[1] הכוזרי II, סימ' 50: ותורת משה לא תעבידה אותנו פרישות, אך בדרך חשוה ולתת לכל כות מכוחות הנפש והגוף חלקו בצדק מבלי רפוי בפוח אחד.

[2] דארטן: ואם תעבור בך השמחה אל הנגון והריקוד היא עבודה ודבקת בענין האלקי.

און טאַלענט, איז דאָך ניט בכּוח געווען צו פאַרצאַמען דעם וועג די אידעען פון אַריסטו, וואָס האָבן אין יענער צייט, א דאַנק אַבן סִנָהם ווערק, זיך שנעל פאַרשפּרייט צווישן די שפּאַנישע יידן. און טאַקע באַלד נאָך דעם, ווי דער „ספר הכּוזרי" איז דערשינען, איז אַרויסגעטרעטן מיט דער ראַציאָנאַליסטישער פאָן אין די הענט איינער פון יהודה הלוים פריינד און פאַרערער פון זיין דיכטערישן טאַלענט — יוסף בן יעקב אבן צדיק. וועגן דעם לעבן פון דער דאָזיקער אינטערעסאַנטער פערזענלעכקייט ווייסן מיר זייער ווייניק. זיין בן־דור, דער בעל „סדר הקבלה" ר' אברהם אבן דאוד, דערציילט, אז אבן צדיק איז געווען דיין אין קאָרדאָווע זינט דעם יאָר 1138 ביזן טויט (אינם יאָר 1149). פון דעם ליד, וואָס יהודה הלוי האָט געשיקט אבן צדיקן [1], ווייסן מיר, אז יענער האָט געהאַט דריי זין. און דאָס זיינען די איינציקע פּרטים, וואָס מיר ווייסן פון זיין ביאָגראַפיע. דער באַקאַנטער דיכטער אלחריזי לויבט זייער אבן צדיקס דיכטערישן טאַלענט. עס איז אָבער צו אונז זייער ווייניק דערגאַנגען פון זיין פּאָעטישער ירושה. זיין שיין ליד, וואָס הייבט זיך אָן מיט די שטיפערישע סטראָפן:

אֵי יָשָׁן מְחַדֵּשׁ גִּילִים — אֵי שִׁירוֹת עֲגָבִים!

כָּל דַּם נֶאְסַר לָאֲצִילִים — בִּלְתִּי דַּם עֲנָבִים! [2]

האָט ביז דער לעצטער צייט על־פּי טעות געטראָגן אברהם אבן עזראס נאָמען [3]. יעדנפאַלס, א מפורסם איז ער געוואָרן ניט אַלס דיכטער, נאָר אַלס פאַרפאַסער פון אַן אַראַבישן פילאָזאָפישן ווערק אין פיר פּרקים „אַלע אַלם אַל־צגיר", ד. ה. מיקראָקאָסמאָס, מער באַקאַנט אונטער דעם נאָמען פון דער העברעישער איבערזעצונג „עולם קטן" [4].

אין דעם דאָזיקן ווערק, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין אַן איבער־

---

1 דיוואַן, בראָדי־אויסגאַבע, I, 41—42.

2 ווו איז דער אַלטער וויין, וואָס באַגייט די פרייד! ווו זיינען די לידער פון לוסט און ליבע! — אַלע אָרטן בלוט זיינען אונז פאַרבאָטן, אויסער טרויבן־בלוט!

3 זע: The Jewish Quart. Rew., 1913. IV, 89

4 ווער דער איבערזעצער איז געווען, איז ניט זיכער פעסטגעשטעלט. א. יעלעניק רעכנט, אַז דעם „עולם קטן" האָט איבערגעזעצט משה אבן תיבון, שטיינשניידער — נחום המערבי, שמחה פינסקער — משה נרבוני. קעגן יעלעניקס השערה זע: י. רייפמאַן אין „אוצר טוב", 1884, ז' 32. די איבערזעצונג האָט צום ערשטן פאַרעפנטלעכט יעלעניק אין 1854. אַ נייע קריטישע אויסגאַבע האָט פאַרעפנטלעכט ש. הורוויץ אין 1903. מיר האָבן זיך באַנוצט מיט יעלעניקס אויסגאַבע און מיט קויפמאַנס טעקסט־אויסבעסערונגען (אַפּריבּוטענלעהרע, 255—337).

גאנגספּונקט 1, בעת דער פילאָזאָפישער געדאַנק האָט זיך געפּונען על פּרשת דרכים, — איז נאָך לייכט צו באַמערקן די השפעה פון די פאַרשיידנסטע שטרעמונגען: פון פּלאַטאָנס אידעען-וועלט, פון די אַראַבישע „לויטערע ברידער״ (אין „עולם קטן״ הייסן זיי „הפילוסופים הטהורים״), פון דעם מיסטישן „ספר יצירה״ און פון גבירולס „מקור חיים״; נאָר אַם שאַרפסטן און בולטסטן איז דאָך צו באַמערקן די השפּעה פון אַריסטוס שיטה, קודם-כל זיין שטאַרק אויסגעשפּראָכענער ראַציאָנאַליזם.

פון די צוויי געבאָטן אין דער תורה: „וידעת את ד׳ ״ און „ואהבת את ד׳ אלהיך״ — האָט אבן צדיק אויסגעקליבן דעם ערשטן. „ידיעת השם יתברך״ — אַט דאָס איז לויט אבן צדיקס וועלט-אָנשויאונג די גרעסטע מצוה, די העכסטע אויפגאַבע פאַרן מענטשן. ווער עס וויל דעם העכסטן אמת זיך דערגרונטעווען — זאָגט אבן צדיק — דער מוז קודם-כל זיך גופא אויספאָרשן, קענען זיך אַליין 2. וואָרום דער מהות פונם מענטשן, זיין אינעווייניקסטע וועלט, איז אַ שפּיגל פאַר דער גרויסער אויסנוועלט. ווער עס קען זיין אייגן „איך״, דער איז אויך אינשטאַנד משיג צו זיין די וועלט, וואָס אויסער אים; ווען עס איז אָבער ניט קלאָר און געגוי באַקאַנט זיין אינעווייניקסטע וועלט, דער קאָן אויך זיין אויסנוועלט ניט פאַרשטיין. אַט דער געדאַנק, וואָס מיר האָבן שוין באַגעגנט אין „מקור חיים״, דער פאַרגלייך צווישן דעם „עולם קטן״ (מיקראָקאָסמאָס) און דער אויסנוועלט, דעם מאַקראָקאָסמאָס — דאָס איז דער צענטראַל-פּונקט פון אבן צדיקס ווערק, און ער חזרט אים מערערע מאָל איבער מיט פאַרשיידענע פירושים 3. אָבער אויספאָרשן זיין אייגענעם מהות קאָן דער מענטש נאָר מיט דער הילף פון דער פילאָזאָפיע, אַט דער „חכמת החכמות״, וואָס איז, לויט אבן צדיקס פעסטער איבערצייגונג, דער איינציקער זיכערער וועג, וואָס פירט צו ידיעת הבורא 4. נאָר מיט דער הילף פון וויסנשאַפטן און חכמת הפילוסופיא קאָן דער מענטש זיך באַפרייען פון זיין בלינדקייט און זיך דערהייבן איבער דעם המון, „וואָס

---

1 דער „עולם קטן״ איז דערשינען אין יאָר 1145, בערך 3—4 יאָר נאָך דעם „כוזרי״.

2 דעם זעלביקן געדאַנק זאָגט אַרויס שלמה גבירול אינם אָנהייב פון זיין „מקור חיים״: ומה שצריך ביותר לבקש מן הידיעה הוא שידע את עצמו, כי על ידי כך ידע ים כל מה שמחוץ לעצמו.

3 זע צום ביישפּיל אין דער הקדמה: ושמתי כוונתי לבאר ידיעת האדם אמתת עצמו, לפי שבידיעתו לעצמו ידע הכל, ומי שידע עצמו, אפשר שידע זולתו, ומי שלא ידע את עצמו, כ״ש שלא ידע זולתו. ועל כן נקרא האדם עולם קטן, לפי שיש בו דמות מכל מה שבעולם. ז. אויך: 20, 42 און פ. א.

4 דאָרטן, 2.

טאפט אין דער פינסטער" [1]. ווער עס גלוסט ניט צו דערגרייכן די שפיצן פון חקירה און פילאזאפיע (מעלת העיון והחקירה), דער איז ניט ווערט צו טראגן דעם נאמען מענטש [2], ווארום דערצו איז דאך דער מענטש אויף דער וועלט באשאפן, בכדי די חכמה אויסצופארשן און אייביקע אמתן צו דערגיין [3].

פולשטענדיק להיפך דער דעה פון יהודה הלוי, זעט דער בעל „עולם קטן" קיין חילוק ניט צווישן דעם פילאזאף, דעם קאלטן דענקער, און דעם נביא. לויט אבן צדיקס שטאנדפונקט איז אויך דער נביא קודם־כל א געלערנטער פילאזאף, א חקירה־מענטש. און נאר זיי, דער פילאזאף און דער נביא, — זאגט אבן צדיק, — קאנען אמת דינען דער עִלַּת הָעִלּוֹת, דער ערשטער סיבה פון אלע, וואס עקזיסטירט [4]. נאר זיי האבן א ריכ־טיקן באגריף וועגן דער גאטהייט און וועגן די געטלעכע אייגנשאפטן (תוארים, אטריבוטן). נאר זיי פארשטייען, אז דעם גאט־באגריף קאן מען ניט פארבינדן מיט וועלכע ס'איז פארגלייכונגען און אייגנשאפטן, ניט נאר נישט מיט קערפערלעך־מאטעריעלע, ווי: גרויס, שטארק וכדומה, נייערט אפילו נישט מיטריין־גייסטיקע באגריף־אייגנשאפטן, ווי: קלוג, גנעדיק, אייביק. ווארום: לְמִי אֲדַמְּךָ?" גאט קאן מען ניט פארגלייכן, זיין מהות קאן מען ניט פאסן [5]. נאר דער, וואס איז דורכגעדרונגען מיט אט דעם דאזיקן אמת, קאן בשלימות גאט דינען, ווארום נאר אזא מענטש קאן מיט פולן באוווסטזיין מקיים זיין אלע מצוות און געזעצן, וואס באצוועקן דאך איין באשטימטן ציל: דערנעענטערן זיך צו זיינע מעשים. און נאר דורך „מושכָּלות", ד. ה. דורך אבסטראקטע באגריפן, וואס ווערן דערגרייכט אויפן דרך פון חקירה, קאן דער מענטש באקומען א קלארע השגה וועגן דעם מהות פונם „פולקומען גוטן" (הטוב השלם) [6]. נאר מיט דער הילף

---

1 „עולם קטן", מאמר שני. ז. 21.

2 דארטן, ז. 42.

3 דארטן, ז. 64: האדם נברא בגלל החכמה... חבראתו וְעִלַּת המצאו לא היה כי אם בחכמה, ובגלל החכמה ידעו הדברים הכוללים הנצחיים והוא לדעת המציאות הכולית וכל שכן ידיעת העצם הראשון יתקדש שמו.

4 דארטן, 22: לא יוכל לעבוד את עִלַּת הָעִלּוֹת ואלא נביא הדור בטבעו או פילוסוף ידוע.

5 זע דעם דריטן קאפיטל אין „עולם קטן", 56 א. וו. דער דאזיקער פרק, אין וועלכן דער מחבר גיט זייער א טיפע אויספארשונג וועגן דעם פראבלעם פון גאטס אייגנ־שאפטן (אטריבוטן), איז דער וויכטיקסטער טייל פונם גאנצן ווערק, און אדאנק אים פארנעמט אבן צדיק א בכבודיקן פלאץ אין דער געשיכטע פון דער יידישער מיטלאלטער־לעכער פילאזאפיע.

6 דארטן, 22.

פון דער חכמת הפילוסופיא — שטרייכט אבן צדיק אונטער — זיינען מיר בכוח משיג צו זיין, אז די גאנצע וועלט אלס גאַנצס באשאַף איז „דער פועל יוצא פון גוטסקייט, חסד און חכמה"; און מיר שטרעבן דאך ענלעך צו זיין צו זיינע מעשים און צו זיינע ווערק [1].

„די התחלה — זאָגט אבן צדיק — דער מקור פון אַלע אונזערע מעשים טובים איז די חכמה; וואָרום נאָר די חכמה גיט אונז די מעג-לעכקייט משיג צו זיין דעם באשעפער, און אַט די השגה וועקט טאַקע אין אונז דעם רצון גאָט צו דינען" [2]. אַלס געטרייער אַנהענגער פונם „שלטון השכל" און שטאָלצער גייסט-אַריסטאָקראַט, וואָס אַנדערקענט בלויז די ממשלה פונם פּאַרשער-געדאַנק, רעדט יוסף אבן צדיק מיט גרויס ביטול וועגן דעם „המון", וועלכער איז ניט ביכולת צו פאַרשטיין, אַז די קערפּערלעכע אויסדריקן און בילדער, וואָס די נביאים באַנוצן בנוגע צו גאָט, זיינען בלויז משלים און רמזים, און מען טאָר זיי ניט אויפפאַסן וואָרטלעך [3]. און אבן צדיק זאָגט גאַנץ אָפן אַרויס דעם געדאַנק, אַז נאָר די פילאָזאָפיש-דענקענדיקע נשמה איז אומ-שטערבלעך, ד. ה. — דערקלערט דער בעל „עולם קטן" — „זי קערט צוריק צו איר מקור און ווערט באַשיינט מיטן אָפּגלאַנץ פונם אומענד-לעכן ליכט, וואָס דער בורא עולם איז משפיע [4]. „אַט דאָס — שטרייכט אבן צדיק אונטער — איז דער אמתער שכר פאַר די מעשים טובים, ניט ווי עס מיינען די טִפּשים און קעגנער פון פאַרשטאַנד" (אותם הטפּשים ומכחישי השכל) [5].

איך וויים — זאָגט אבן צדיק — מען וועט געוויס קומען מיט דער טענה: „ס'טייטש! דאָס איז דאך די אמתע כפירה אין תחית המתים!" — ניין! — וועל איך זיי דערויף ענטפערן: — מיר לייקענען ניט אָפּ, אדרבא — מיר באַשטעטיקן פיל מער ווי איר, וואָרום מיר האָבן אין דעם ענין אַ פיל ריכטיקערן און אמתערן באַגריף ווי איר!" [6]. „מער

1 „עולם קטן", ז. 55, 65.

2 דאָרטן, 63: הנה התבאר עכשיו שתחילת המעשים הטובים היתה החכמה, שבהחכמה יגיע לבורא הכל יתעלה ולדעת אותו והיא תביאהו לעבוד אותו.

3 דאָרטן, 73. די וואָרטלעכע אויפפאַסונג פון אַזעלכע אויסדריקן, ווי גאָטס האַנט, נאָטס אָרעם, גאָטס פוסבענקעלע וכדומה, טראָגט אין דער פילאָזאָפיע דעם גריכישן נאָמען אַנטראָפּאָמאָרפיזם. דעם דאָזיקן אויסדרוק וועט אונז ווייטער אויסקומען אָפט צו נעברויכן.

4 דאָרטן, ז. 73.

5 דאָרטן, 73—74.

6 דאָרטן.

באַריכות — פאַרענדיקט אבן צדיק מיט אַ שפּאָטישן שמייכל — קאָנען מיר ניט באַרירן די דאָזיקע פראַגע, בעת די מענטשן פון אונזער דור זיינען אַזוי בלינד און פאַרנאַרישט" [1].

דער דאָזיקער בײַן פון קאָרדאָווע איז געווען די ערשטע שוואַלב, וואָס האָט אָנגעזאָגט די בשורה וועגן אַ נייער גייסטיקער שטרעבונג, וועלכער ס'איז באַשערט געווען צו שפּילן אַן אויסשליסלעך־וויכטיקע ראָלע אין דער מיטלאַלטערלעכער יודישער קולטור. באַלד נאָך אבן צדיק האָט זיך באַוויזן דער ערשטער סיסטעמאַטישער אַריסטאָטעליקער בײַ ייִדן, ר' אברהם אבן דאוד, מער באַקאַנט אונטער די ראשי תיבות „ראב"ד".

אַ געבאָרענער אין טאָלעדאָ (אינם יאָר 1110), איז אברהם אבן דאוד, ווי יהודה הלוי בשעתו, דערצויגן געוואָרן אין מוסלמענישער שפּאַניע. אין דעם וויכטיקסטן צענטער פון דער אַראַבישער קולטור, אין קאָרדאָווע, האָט ער שטודירט מאַטעמאַטיק, אַסטראָנאָמיע [2] און אַריסטוס פילאָזאָפיע אין אבן סינהס אויפפאַסונג און דערקלערונג. ער האָט זיך אויך אינטערעסירט מיט דער וויסנשאַפט, וואָס איז בײַ די שפּאַנישע ייִדן געווען ווי אַ שטיפקינד — מיט געשיכטע. אמת, אויך דער ראב"ד האָט זיך פאַרנומען מיט געשיכטע צוליב זייטיקע, ריין־פּאָלעמישע טעמים. די קאַראַימען האָבן גראָד אין יענער צייט געפּרוווט אַריבערטראָגן זייער געראַנגל מיט דעם רבנישן ייִדנטום פון פאָדער־אַזיע אין דעם נייען צענטער פון ייִדישער קולטור — קיין שפּאַניע. זיי האָבן זיך געפּלייסט צו דערווייזן, אַז זינט דער גאונים־אינסטיטוט איז אין מזרח אונטער־געגאַנגען, האָט דאָס תלמודישע ייִדנטום אָנגעוואָרן זיינע געזעצלעכע פאַרשטייער און גייסטיקע פירער, און דערמיט איז אויך איבערגעריסן די „שלשלת הקבלה", די לאַנגע קייט פון דער טראַדיציע, פון מסורת אבות, מיט וועלכער די „רבניטן" שטאָלצירן אַזוי.

בכדי אָפּצוּווענדן די דאָזיקע טענה, האָט דער ראב"ד פאַרפאַסט זיין „ספר הקבלה", אין וועלכן ער רעכנט אויס אין כראָנאָלאָגישן סדר,

---

1 דאָרטן, 74: ואין המקים לגלות יותר מזה לתגבורת התאוה והסכלות והזָרון על בעלי זמננו זה.

2 עס איז אין כתב־יד פאַרבליבן דעם ראב"דס אַ ספּעציעל אַסטראָנאָמיש ווערק, וואָס ער האָט פאַרפאַסט ניט לאַנג פאַר זיין טראַגישן טויט אין טאָלעדאָ אינם יאָר 1180. ער איז אומגעקומען אַלס אַ קדוש בשעת אַן אויפשטאַנד. די פּרטים און די סיבות פון דעם אויפשטאַנד זיינען געבליבן אומבאַקאַנט (זע „ספר הקבלה" פון שלמה פון טורטיאַל אין א. נייבויערס „סדר החכמים וקורות הימים", I, 102).

א דור נאָך א דור, ווי רינגעלעך פון איין לאַנגער קייט, אַלע יידישע מורי הדת, די געזעצגעבער און דערקלערער פון תורת משה, אָנהייבנדיק פון די תנאים ואמוראים אָן ביז צו זיין דור, ד. ה. ביז אין דער מיט פונם צוועלפטן יאָרהונדערט. דער מחבר שטרייכט דערביי באַזונדערס אונטער, אַז די גייסטיקע העגעמאָניע און רעליגיעזער אויטאָריטעט איז איבערגעגאַנגען בירושה און בקבלה פון מזרח קיין מערב, און די רבני ספרד זיינען עס די געזעצלעכע יורשים און ממלאי מקומם פון די פריערדיקע גאונים אין בבל. אַט דאָ ברענגט עס דער ראב"ד די, א דאַנק אים אַזוי באַקאַנטע, לעגענדע, וואָס ווערט פון דעמאָלט אָן געבראַכט פון אַלע געשיכטס־פאָרשער, — וועגן די „ארבעה שבויים", די פיר גאוני התורה פון סורא, וואָס מ'האָט זיי געפאַנגען גענומען נעבן באַרי, בעת זיי זיינען געפאָרן אויף אַן איטאַליענישער שיף. זיי האָבן עס געגרינדעט נייע ישיבות אין וויטע יידישע קיבוצים און געשאַפן נייע צענטרען פאַר תלמודישער וויסנשאַפט. איינער פון די דאָזיקע „פיר געפאַנגענע" איז געווען דערזועלביקער ר' משה בן חנוך, וואָס איז אין רב חסדאי אבן שפּרוטס צייטן געשטאַנען בראש פון דער נייער ישיבה אין קאָרדאָווע [1].

די אַלע ידיעות און פרטים, וואָס דער ראב"ד ברענגט וועגן דעם קולטורעלן מצב פון די שפּאַנישע יידן, האָבן א גרויסע היסטאָרישע באַדייטונג, און אויף אַזאַ אופן איז דאָס פּאָלעמישע בוך, וואָס האָט זיך געשטעלט אויסשליסלעך אַפּאָלאָגעטישע צוועקן, געוואָרן איינע פון די וויכטיקסטע און זיכערסטע קוועלן בנוגע צו דער געשיכטע פון די יידן אין שפּאַניע פאַרן משך פון דער ערשטער תקופה פון זייער קולטורעלן אויפבליען.

אַן אַפּאָלאָגעטישן ציל האָט זיך ר' אברהם בן דאוד געשטעלט אויך מיט זיין פילאָזאָפישן ווערק „אלעקידה אל־רפיה" (אינם יאָר 1160), מער באַקאַנט אונטער דעם נאָמען פון שלמה בן לאבים העברעישער איבערזעצונג „אמונה רמה" [2].

אין דער הקדמה דערקלערט דער מחבר, אַז מיט זיין חיבור

---

[1] זע „ספר הקבלה", 67—69 (נייבויערס אויסגאַבע).

[2] אַרויסגעגעבן מיט אַ דייטשער איבערזעצונג פון שמשון ווייל אין 1852. אין פתב־יד איז פאַרהאַן נאָך אַ צווייטע איבערזעצונג פון שמואל מוטוט, אונטערן נאָמען „ספר אמונה נשאה" (זע י. גוטמאַן, „די רעליגיאָנס־פילאָזאָפיע דעס אַברהם אבן דאודס", 8; אויך „אגרות שד"ל", 836).

באצוועקט ער צו געבן א תשובה אויף דער הארבער שאלה, וואס באאומרויקט אזוי פיל נשמות און דערוועקט שווערע ספקות אין א סך הערצער: ווי אזוי קאן מען עס מאכן א פשרה צווישן דעם געדאנק, אז גאט איז אלוויסנדיק, אז פאר אים זיינען אנטפלעקט אלע סודות, אלע געשעענישן, וואס זיינען פארבארגן אינם שוים פון דעם עתיד, אין דער אומענדלעכער קייט פון קומענדיקע דורות, און אלץ, וואס געשעט, איז א פועל יוצא פון זיין רצון, — און דערביי גלויבן אין דעם מענטשנס בחירה, אין זיין פרייען ווילן. עס איז קלאר, אז מיט דעם דאזיקן פראבלעם, וואס אבן דאוד באַרירט, איז ענג פארבונדן דער גרונט-יסוד פון מאראל און עטיק: דעם מענטשנס פאראנטווארטלעכקייט פאר זיינע מעשים. ווארום באם דער מענטש איז ניט באשאנקען מיט א פרייען ווילן, אויב „הכל צָפוּי", אלץ איז שוין פארויס באשטימט — האט דאך דער שכר ועונש קיין שום בארעכטיקונג ניט, ווייל ס'איז דאך נישטא פארוואס צו באלוינען דעם גערעכטן און פארוואס צו באשטראפן דעם זינדיקן...

אבן דאודס ענטפער איז זייער כאראקטעריסטיש פאר דעם דאזיקן דענקער, וועלכער איז בכוח צו באַרירן וויכטיקע פראבלעמען, באזיצט אבער ניט די גענוגנדיקע טיפקייט זיי צו באגרינדן און צו געבן א באַפרידיקנדיקן ענטפער. דעם מענטשנס בחירה דערקלערט אבן דאוד אויף אזא אופן: דעם מענטשן ווערן געגעבן לויטער „מעגלעכקייטן", ד. ה. דער בורא עולם גיט דעם מענטשן ביי זיין טאן און וואנדלען פארשיידענע און קעגנזעצלעכע מעגלעכקייטן, וואס דער מענטש האט די ברירה צו ווילן פון זיי פריי נאך זיין רצון נאך, וועלכע ער וויל, און דער בורא גופא ווייסט ניט פארויס אויף זיכער, וועלכע פון די דאזיקע קעגנזעצלעכע מעגלעכקייטן דעם מענטשנס ווילן וועט אויסדערוויילן. אמת, אבן דאוד גופא פארשטייט דערביי, אז עס קאן זיך געפינען אן „איינגעשפארטער" מַקשן, וואס וועט שטעלן די פראגע: „היתכן? ווי איז דאס מעגלעך, אז גאט ברוך הוא זאל פארויס ניט וויסן דעם מענטשנס מעשים און דעם גורל, וואס שטייט אים פאר?" — די דאזיקע סתירה פרווט אבן דאוד אפווענדן דערמיט, וואס ער פון זיין זייט שטעלט דעם „איינגעשפארטן" א שאלת-תם: „ווי דען? ווי נאר מען איז מסכים דערמיט, אז אלץ געשעט נאך פארויסבאַשטימטן גזר, אז קעגנזעצלעכע בחירות, דער „יא" מיט דעם „ניין", קאנען ניט זיין אין איין און דער זעלביקער צייט בלויזע „מעגלעכקייטן", וואס באלאנגען אויסשליסלעך פון דעם פרייען מענטשלעכן ווילן, — לייקנט מען דאך דערמיט אפ דעם מענטשנס פרייע בחירה. און אן דער בחירה קאן דאך די וועלט קיין קיום ניט

האָבן, וואָרום דעם מענטשנס פרייע בחירה איז דאָך דער יסוד און דער תּוך פון שכר ועונש און פון עולם הבא!" [1].

דאָס הייסט: אבן דאוד קערט זיך פּאַקטיש צוריק אום צו דער זעלביקער פראַגע, וואָס זיין אויפגאַבע איז דאָך געווען זי צו פאַרענטפערן. אין דער אמתן אָבער איז אבן דאוד כּלל ניט אויסן געווען צו געבן אַ ענדגילטיקע תשובה אויף דער דאָזיקער פראַגע, און ניט זי פאַרנעמט דעם בכבודיקסטן פּלאַץ אין „אמונה רמה". דאָס ברענגט עס אבן דאוד נאָר אַלס ביישפּיל, בכדי בולט צו באַווייזן, ווי פיל רעליגיעזע פּראָבלעמען און סתירות עס זיינען אַנטפּלעקט געוואָרן אין זיין דור און זיי בלייבן אומפאַרענטפערט נאָר דערפאַר, וואָס מענטשן דערוווייטערן זיך פון פילאָזאָפישע חקירות אויס פּחד, טאָמער וועט דאָס זיי חלילה אַראָפּפירן פונם ריכטיקן וועג. מענטשן — באַקלאָגט זיך דער ראב"ד — האָבן מורא צו האַלטן אין זייערע הענט „ביידע ליכטער" צוזאַמען: די תורה און די פילאָזאָפיע, און דערפאַר, בעת זיי נעמען אין דער האַנט איינס פון זיי, לעשן זיי גלייך אויס דאָס צווייטע [2]. ער איז דערפאַר „גליקלעך דערמיט", וואָס ער קאָן באַווייזן, אַז צווישן די דאָזיקע צוויי „הערן", וואָס רעגירן די וועלט [3], איז ניט פאַרהאַן קיין שנאה און קיין קנאה, וואָרום צווישן דער תּורה און געטלעכער התגלות און דער אמתער פילאָזאָפיע איז קיין שום סתירה נישטאָ [4]. עס איז דערפאַר כּלל נישטאָ וואָס מורא צו האָבן, אַז די פילאָזאָפיע קאָן אַראָפּפירן פון דער אמונה,— אדרבא: די אמתע פילאָזאָפיע קאָן זי נאָך מער פאַרשטאַרקן און באַפעסטיקן.

„די אמתע פילאָזאָפיע" — דאָס איז ביי אבן דאודן נאָר די אַריסטאָטעלישע. ער איז דערפאַר אַ אַנטשיידענער קעגנער פון די נעאָפּלאַטאָניקער בכלל און פון דעם יידישן נעאָפּלאַטאָניקער גבירול בפרט [5].

---

1 „אמונה רמה", 96: ואם יתעקש מתעקש ויאמר: האם יסכל האל יתברך, מה יהיה אחרית ענינו? ואמרנו: אין זה סכלות; האומר זה — רצונו להחזיר התארים כלם כמו הלקיות (חמה ולבנה) בְּשֶׁיְשִׂימֵם אם מחויבים ואם נמנעים על כל פנים, ושהאל לא ברא דבר יהיה אפשר התאר והפכו, יהיה בזה חורבן העולם והפסד הישוב בזה העולם ותחיים בעולם הבא, כי האדם לשוא יחרוש וכו'.

2 דאָרטן, 2.

3 דאָרטן, 82: שני אדונים, אחד מהם גדול והשני איננו קטן.

4 דאָרטן, 43: ודע שדעתנו בתורתו מסכמת עם הפילוסופיה האמתית בזה ובזולתו. זע אויך 62.

5 דאָרטן, 3, וו אבן דאוד באַשולדיקט גבירולן, אַז ער האָט גערעדט „ווידערשפּעניקע ווערטער" קעגן זיין פאָלק (שדבר סרה גדולה על האומה). אין מוטוס איבערזעצונג קלינגט דער דאָזיקער זאַץ נאָך שאַרפער: שהוא ... זעת את האומה הטעאה גדולה.

הן אריסטוס פילאָזאָפיע, הן תורת משה — שטרייכט אבן דאוד אונטער — פירן ביידע צוזאַמען צו איין און דעם זעלביקן ציל: צו דערגריין דעם עמישן אמת. די יידישע אמונה האָט אָבער, לויט אבן דאודס מיינונג, די מעלה, וואָס די גרויסע אמתן, וועלכע דער פילאָזאָפישער פאָרשער־געדאַנק האָט אנטפּלעקט פאַר די אומות העולם ערשט נאָך לאַנגע דורות פון בלינדער זוכעניש און בלאָנדזשען אויף פאַלשע דרכים — דאָס אַלץ האָט דאָס יידישע פאָלק באַקומען גלייך אין אָנהייב אדאַנק דער געטלעכער התגלות און די נביאים [1].

און גלייך ווי רב סעדיה גאון בשעתו, שטרייכט אויך דער ראב״ד אונטער, אַז דער דאָזיקער גרונד־יסוד פון דער יידישער אמונה — די געטלעכע התגלות אויפן באַרג סיני — קאָן בשום אופן ניט אָפּגעלייקנט ווערן, וואָרום זי איז פעסט דערוויזן און באַשטעטיקט דורך דער אַלטער מסורה, דורך קבלת אבותינו. אָט די מסורה, וואָס גייט איבער פון דור צו דור און ווענן דערציילט ווענן דער גרויסער היסטאָרישער געשעעניש, וואָס איז פאָרגעקומען לעיני כל ישראל, אונטער דעם קאָנטראָל און עדות־זאָגן פון אַ גרויסן פאָלקס־קיבוץ — האָט אַזאַ גרויסן ווערט און באַדייט, פאַרמאָגט אַזאַ שטאַרקע איבערצייגנדיקע קראַפט, אַז עס איז זי אוממעגלעך אָפּצולייקענען מיט די שאַרפסטע לאָגישע סברות [2].

---

1 אמונה רמה, 63: ומה שנשנו בענין היה״ד אלפי שנים נתן לו בהתעוררות אלהית אל אומת הנביאים. זע אויך דאָרטן, 4.

2 דאָרטן, ז. 81: וכוונת הנביא אשר דִבֵּר בהם פנים בפנים אל המון אומתו והעמידם שהוא עשאם בפני המוניהם כולם ולא הכזיבוהו בהם שום אדם מהם ולא הכזיב אותם שום אדם אחריו, הם הענינים התכופים, והענינים התכופים ראויים שיהיו הַקדמוֹת בהקש אמתי המופתי.

וועגן יהודה הלוים השפעה אויפן ראב״ד זע: ד. קויפמאַן, „געשיכטע דער אַטריבוטענלעהרע", 241—252.

זעקסטער קאַפּיטל

ר׳ משה בן מיימון, זיינע יונגע וואַנדער־יאָרן. — דער רמב״ם אַלס הויף־אַרצט, אַלס מפרש און אַלס פּוסק. — דעם רמב״מס „משנה תורה״ און איר באַדייטונג. — דער „מורה נבוכים״. מיימוני אַלס ראַציאָנאַליסט; „שלטון השכל״. — די פּשרה צווישן תורת משה און אַריסטוס שיטה. — רמזים און משלים אין דער תורה. „טעמי המצוות״. — דעם רמב״מס דעות וועגן דעם גאָט־באַגריף און וועגן השארת הנפש. — דעם רמב״מס באַדייטונג אין דער יידישער וועלט און אין מערב־אייראָפּע.

אברהם אבן דאוד איז ניט געווען קיין אָריגינעלער זעלבשטענדיקער דענקער. ער איז בלויז געווען דער שליח, דער בשורה־אָנזאָגער פון דער נייער שטרעמונג, וואָס האָט זיך באַוויזן אין דער יידישער אידעען־וועלט. באַלד נאָך אים האָט זיך אָבער אויך באַוויזן דער גרויסער נביא פון דער דאָזיקער שטרעמונג [1], דער אמתער מלך אין דער ממשלה פון געדאַנק, דער שאַרפער דענקער, וואָס האָט פאַרשפּרייט די מעכטיקע פליגל פון זיין גייסט איבער דער גאַנצער וויטערדיקער תקופה פון דער יידישער קולטור און זיין געוואַלטיקע השפעה האָט זיך אויך געלאָזט שפּירן אין דער קריסטלעכער מיטלאַלטערלעכער דענקער־וועלט. דאָס איז — רבנו משה בן מיימון [2], דער רמב״ם, דער בעל „משנה תורה״ און „מורה נבוכים״.

דער רמב״ם איז דער איינציקער צווישן די יידישע מיטלאַלטערלעבע גדולים, וועמעס ביאָגראַפיע ס׳איז באַקאַנט מיט אַלע פּרטים. פאַר די קומענדיקע דורות איז אַפילו פאַרצייכנט געבליבן דער טאָג און די

---

1 וועגן דער השפעה פון דעם בעל „אמונה רמה״ אויף דעם רמב״ם זע: י. גוטמאַן, „די רעליגיעזע פילאָזאָפיע דעס אַברהם אבן דאוד״, 9—11, און אויך זיין אַרטיקל אין „צחן־פעסטשריפט״, 135—144.

2 זיין אַראַבישער נאָמען איז געווען: אַבו עמראַן מוסה בן מאַימון עובייד אַללה. יוסף בן אליעזר, אַ שריפטשטעלער פון סוף 13טן יר״ה, גיט אין זיין פּירוש אויף אבן עזראס „צפנת פענח״ דעם רמב״מס שלשלת היוחסין: ר׳ משה ראש הנגידים מורה צדק בן רבנו מיימון הדיין, בן ר׳ יוסף החכם, בן ר׳ יצחק הדיין, בן ר׳ יוסף הדיין, בן ר׳ עובדיה יעלזו חסידים בכבוד (מיר ציטירן לויט דעם מאַנוסקריפּט פון „צפנת פענח״, וואָס געפינט זיך אין לענינגראַדער מלוכה־ביבליאָטעק אין פירקאָוויטש־קאָלעקציע 1, נומ׳ 67).

מינוט, ווען דער גרויסער יידישער גאון האָט דאָס ערשטע מאָל די וועלט דערזען [1]. ערב פסח, 20 מינוט אויף איינס בייטאָג (דעם 30טן מערץ) אינם יאָר 1135 איז ער אין קאָרדאָווע געבאָרן געוואָרן. זיין פאָטער, ר׳ מיימון, אַ טיכטיקער תּלמודיסט, איז דאָרטן געווען דיין. ווען משה בן מיימון איז אַלט געווען 13 יאָר, האָבן די פאַנאַטישע אַלמאָהאַדן באַצוווּנגען די שטאָט קאָרדאָווע, און פאַר די אָרטיקע יידן איז געשטעלט געוואָרן די ברירה: אָדער שמד, אָדער גיין אין גלות. דער דיין ר׳ מיימון האָט מיט זיין פאַמיליע פאַרלאָזן די שטאָט, געוואַנדערט איבער שפּאַניע אין משך פון 12 יאָר און דערנאָך זיך באַזעצט אין מאַראָקאָ אין דער שטאָט פעז. אויך דאָרטן האָבן זיי געהאַט פיל אויסצושטיין פון די פאַנאַטישע אַלמאָהאַדן, וואָס האָבן רעגירט איבער דעם לאַנד, און אין פינף יאָר אַרום (אין 1165) האָט די פאַמיליע מיימון זיך געלאָזט קיין ארץ ישראל. דער רמב״ם האָט אַ שטיקל צייט זיך אויפגעהאַלטן אין ירושלים און דערנאָך זיך באַזעצט אין דער שטאָט פאָסטאַט (אַלט-קאַהיר), וווּ ער האָט פאַרבראַכט אַלע זיינע איבעריקע יאָרן און פאַרפאַסט זיינע באַרימטע ווערק. ער איז מיט דער צייט געוואָרן רב הכּולל (נגיד) איבער גאַנץ מצרים, נאָר מפרנס האָט ער זיך געווען פון מעדיצינישער פּראַקטיק. ער איז געווען הויז-אַרצט ביים וויזיר אַל-פדהאיל, דערנאָך ביים סולטאַן אַל-פצאַל (דעם באַרימטן סאַלאַדינס אַ זון) [2], פאַר וועלכן ער האָט פאַרפאַסט אַ ספּעציעל ווערק וועגן היגיענע [3].

וועגן זיין באַשעפטיקונג אַלס פּראַקטישער אַרצט און זיין התנהגות ביים סולטאַנס הויף גיט דער רמב״ם גופא אַ אינטערעסאַנט בילד אין זיין בריוו צו שמואל אבן-תיבון. בעת אבן-תיבון האָט געהאַלטן ביים איבערזעצן דעם „מורה נבוכים״, האָט ער זיך געקליבן צו פאָרן צום

---

1 זע סעדיה אבן דנאן אין „חמדה גנוזה״, 30; עזריה מן האדומים, „מאור עינים״, סוף קאַפּ. 25, ווו עס ווערט געבראַכט די מעלדונג פון דעם רמב״מס אייניקל, ר׳ דוד.

2 דעם רמב״מס אַ בן-דור, דער אַראַבישער געלערנטער אַלקיפטי, דערציילט, אַז דער באַרימטער ענגלישער קיניג ריטשאַרד לייבן-האַרץ זאָל האָבן צו זיך איינגעלאַדן דעם רמב״ם פאַר אַ הויז-אַרצט, נאָר יענער האָט זיך אָפּגעזאָגט (זע: ליטעראַטור-בלאַט דעס אָריענטס״, 1846, 341).

3 אַלס פאַרפאַסער פון פיל מעדיצינישע ווערק פאַרנעמט דער רמב״ם אַ באַדייטנדיקן פּלאַץ אין דער געשיכטע פון דער מיטלאַלטערלעכער מעדיצין. מער באַריכות וועגן דעם רמב״ם אַלס מעדיצינער זע: מ. שטיינשניידער, העבר. איבערזעצונג, 762—774; פאַגעל, „מיימוני אַלס מעדיצינישער שריפטשטעלער״ (אין זאַמלבוך „מאָזעס בן מיימון״, I, 231—247), און י. אייגער אין זאַמלבוך Еврейская Мысль, II

רמב"ם, בכדי מיט אים זיך אן עצה צו האלטן וועגן א סך פרטים פון זיין ספר [1]. דער רמב"ם האט אים אבער אפגעהאלטן פון דער נסיעה מחמת פאלגנדיקע טעמים:

„איך מעלד דיר פארויס — שרייבט דער רמב"ם — אז עס וועט דיר ניט געלינגען צו פארברענגען מיט מיר ביחידות קיין איין איינציקע שעה אפילו, ניט בייטאג און ניט ביי דער נאכט. אט איז מיין סדר היום: איך גופא וווין אין מצרים (פאסטאט) און דער סולטאן — אין אל־קהיר, — דאס איז א מהלך פון בערך צוויי תחום־שבתן. לויט דעם הויף־עטיקעט בין איך מחויב יעדן פרימארגן מאכן דעם סולטאן א באזוך. אין פאל, ווען ער גופא אדער ווער פון זיינע פרויען און קינדער איז קראנק, פארברענג איך אין אל־קהיר אינם הויף העכער א האלבן טאג. צייטנווייז מוז איך אויך היילן דעם סולטאנס קראנקע שרים און דינער. בכלל מוז איך יעדן פרימארגן, אפילו ווען אלץ איז אין ארדענונג, פארברענגען אין אל־קהיר, און איך קום אהיים קיין פאסטאט ערשט נאכן האלבן טאג שטארק אויסגעהונגערט. דארט ווארט שוין אויף מיר א גרויסער עולם, הן מישלכים הן יידן; צווישן זיי אנשים חשובים, אנגעזעענע שרים און אנגעשטעלטע, און אויך פונם פשוטן המון, סיי פרעמדע, סיי באקאנטע. איך קריך אראפ פונם אייזל, וואש מיך ארום, גיי צו זיי ארויס, אנטשולדיק מיך, זיי זאלן אביסל צוווארטן ביז איך וועל עפעס איבערבייסן. דערנאך גיי איך ארויס צו די קראנקע, פרעג אויס יעדן באזונדער און פארשרייב זיי היילמיטלען. די מענטשן גייען אוועק, אנדערע קומען אן, אזוי ביז שפעט אין דער נאכט. אמאל פארברענג איך אין א וויסנשאפטלעכן געשפרעך ביז צוויי ביינאכט און נאך שפעטער. איך ליג פאר גרויס מידיקייט, און ליגנדיקערהייט גיב איך די נייטיקע דערקלערונגען... הכלל, איך האב די גאנצע וואך ניט די מעגלעכקייט צו ריידן מיט א בן־ישראל ביחידות פנים אל פנים חוץ שבת. דעמאלט קומען צו מיר נאכן דאווענען די מיטגלידער פון דער קהילה און איך גיב זיי איבער אלע נייטיקע פאראָרדענונגען אויף דער גאנצער קומענדיקער וואך" [2].

דעם רמב"מס וואנדער־יארן זיינען אויך געווען זיינע לערניארן. מיט ריזיקן פלייס האט ער, דער גאוניש־באגאבטער, געזאמלט די אוצרות פון וויסן. איינער פון די גרעסטע גאונים און בקיאים אויפן געביט פון חכמת היהדות, איז ער אויך געשטאנען אויפן שפיץ פון אלזייטיקן וויסן

---

[1] מער באריכות וועגן דעם — אין צווייטן בוך.

[2] דעם בריוו האט דער רמב"ם געשריבן אויף דער עלטער אינם יאר 1199. ער איז איבערגעזעצט אויך אין יידיש אין „כבוד חכמים".

און פארשן פון זיין צייט. אין די הויפט־געביטן פון די מיטלאלטערלעכע וויסנשאפטן איז ער געווען ניט נאר דער בקי, נאר אויך דער חריף, דער קונציקער בוימייסטער און ארכיטעקטאר, וואס ווייסט דעם טיפן סוד, ווי אזוי איינצלנע ציגל, צעווארפענע שטיינער צונויפבאהעפטן אין א גאנצן פעסטן בנין, איבער וועלכן עס געוועלטיקט, ווי אן אומבאגרע־נעצטע קיניגין, א באשטימטע אידעע — די איינציקע, די אויסדערוויילטע... ער איז געווען געבענטשט מיט דעם וונדערבארן כשרון, וואס מען באגעגנט אזוי זעלטן ביי יידן — די קונסט פון בויען, פון שטרענגן סדר און הארמאנישער ארכיטעקטאניק...

אבער דאס, וואס ס'איז געווען אינשטאנד אויסצופירן דער גרויסער גאון, איז געווען איבער די כוחות פאר זיין דור, פאר דער יידישער אינטעליגענץ פון זיין צייט. זי האט ניט געקאנט באוועלטיקן און האר־מאניש צונויפבינדן די ברייטע אלזייטיקע בילדונג און קולטור פון יענער צייט מיט דעם געוואלטיקן, אזוי שטארק פארפלאנטערטן בנין פון חכמת היהדות, פון תלמודיש־רבנישן וויסן. די מוחות זיינען ממש מבולבל געווארן, און זיי האבן אויך ביים בעסטן ווילן ניט געקאנט מקיים זיין דעם אלטן כלל: „גם מזה ומזה אל תנח ידך"[1] און ניט באמערקן דערביי קיין שום סתירות צווישן די צוויי וועלטן — דער תלמודיש־רבנישער און דער אלגעמיין־וויסנשאפטלעכער.

דאס אלץ האט דער רמב"ם צוגעזען מיט זיינע אדלער־אויגן, און ער האט געהאלטן פאר זיין חוב זיין דור באהילפיק צו זיין: אים אויס־לייזן פונם גייסטיקן פלאנטער און ניט נאר אנווייזן, נייערט מיט אייגענע שטארקע הענט דורכלעגן א ברייטן גלייכן וועג, וואס זאל זיין דור פירן צום ליכטיקן אמת און ער זאל ניט דארפן בלאנדזשען אויף אומוועגן...

נאך אין די יונגע יארן, בעת דער רמב"ם האט צוזאמען מיט זיין פאטער געוואנדערט איבער שפאניע, איז ער צוגעטרעטן צו א געוואל־טיקער ריזן־ארבעט: געבן די מעגלעכקייט סיסטעמאטיש, לויט א בא־שטימטן פלאן, אויסצופארשן דאס געביט פון יידישן רעליגיעזן וויסן, מאכן א סדר אין דער פילפארביקער ירושה פון דעם דורות־לאנגן אומ־דערמידלעכן שאפן, צונויפזאמלען אין איין ספר אין שטרענג סיסטעמא־טישער ארדענונג די אלע דינים און געזעצן בנוגע צום רעליגיעז־עטישן לעבן פונם יידישן קיבוץ, וואס זיינען צעזייט און צעשפרייט אן שום סדר אין דעם גרויסן תוהו ובוהו פונם ים התלמוד. בערך צוואנציק יאר שווערער ארבעט האט מיימוני מקריב געווען דערדאזיקער אויפגאבע.

---

1 דארפסט זיך ניט דערווייטערן ניט פון דעם און ניט פונם אנדערן.

קודם כל האט ער אויף אראבישער שפראך אנגעשריבן א ברייטן פירוש צום גרונד-טייל פונם תלמוד — צו משניות. דערנאך ערשט איז ער צוגעטראטן צו זיין בארימטן גלות-ווערק, דער משנה-תורה מיט אירע פערצן ספרים, מער באקאנט אונטער דעם נאמען „יד החזקה" [1].

צען יאר דורכאנאנד, טאג און נאכט, האט דער רמב"ם געארבעט איבער דעם דאזיקן ווערק [2]. „איך, משה בן מיימון הספרדי — דערקלערט דער פארפאסער אין סוף פון זיין הקדמה — האב אנגעגורט מיינע לענדן און פארלאזנדיק זיך אויף גאטס הילף... האב איך פארפאסט דעם דאזיקן חיבור, ווו עס זיינען צונויפגעזאמלט אלע דינים און געזעצן מיט די תקנות, מנהגים און גזירות, וואס זיינען איינגעפירט געווארן מימי משה רבנו ביז חתימת התלמוד און זיינען דערקלערט און באגרינדעט אין די ווערק פון אונזערע גאונים, וואס האבן געלעבט אין די שפעטערדיקע דורות. איך האב דערפאר מיין ווערק א נאמען געגעבן „משנה תורה", ווייל יעדער, וואס וועט פריער לערנען תורה שבכתב און דערנאך דאס דאזיקע ווערק, וועט ער פון אים גרינדלעך באקאנט ווערן מיט דער גאנצער תורה שבעל פה און וועט שוין צו דעם דאזיקן צוועק ניט דארפן אנקומען צו קיין שום אנדער ספר" [3].

דאס דאזיקע ווערק, וואס ס'האט געזאלט ווערן דער „כלבו", דאס קאמפענדיום פון דער גאנצער תורה שבעל פה, האט דער רמב"ם געשריבן אויף העברעיש. און אט די העברעישע שפראך פון מיימונים „משנה תורה" קאן נאך עד היום גילטן אלס מוסטער פאר העברעישן וויסנשאפטלעכן סטיל. יעדעס ווארט איז אויף זיין ארט, יעדער זאץ געשליפן און געמאסטן, און אלץ איז קלאר און פשוט. ווי דער סטיל,

---

1 אלס מעטאדאלאגישער אריינפיר צו דעם „יד החזקה" דינט דעם רמב"מס א קליין אראביש ווערק, באקאנט אונטער דעם העברעישן נאמען „ספר המצוות". דאס דאזיקע ווערק איז דערגאנגען צו אונז אין צוויי פארשיידענע נוסחאות, און פון יעדן נוסח באזונדער איז דא א העברעישע איבערזעצונג: איינע — פון שלמה ב"ר יוסף אבן איוב, און די אנדערע מער באקאנטע, — פון משה אבן תיבון.

2 אין זיין בריוו צו יונתן בן דוד הכהן שרייבט דער רמב"ם: „וכמה טרחתי יום ולילה כמו עשר שנים רצופות בקבוץ חבור זה". — פארענדיקט איז דאס ווערק געווארן אין 1177

3 כללו של דבר, כדי שלא יהא אדם צריך לחבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל, אלא יהא חבור זה מקבץ לתורה שבע"פ כולה עם התקנות והמנהגות והגזירות שנעשו מימות משה רבנו ועד חביר הגמרא וכמו שפרשו לנו הגאונים בכל חבוריהם שחוברו אחר הגמרא. לפיכך קראתי שם חבור זה משנה תורה, לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבע"פ כלה ואינו צריך לקרוא ספר אחר ביניהם.

אַזוי אויך דער תוך און די באַארבעטונג פון דעם ריזן־מאַטעריאַל. אַלס אַרכיטעקטאָר, אַלס קונציקער בוי־מייסטער האָט דער רמב״ם זיין גלייכן ניט אין דער גאַנצער רעליגיעז־וויסנשאַפטלעכער העברעישער ליטעראַטור. זיין „משנה תורה״ איז אַן אמת מייסטער־ווערק פון קלאַסישער בוי־טעכניק, אַזוי קונציק איז דאָרט צוגעפּאַסט איין גליד צום אַנדערן. דער גאַנצער ריזיק־גרויסער סכום פון אַלע מיני דינים און מצוות, וואָס געפינען זיך אין דער תורה און אין תלמוד, זיינען ביים רמב״ם איינגעטיילט אין פערצן גרופּן, יעדע גרופּע ווערט באַהאַנדלט אין אַ באַזונדער ספר, און יעדער ספר איז איינגעטיילט אין פּרקים און סעיפים.

אין דעם „יד החזקה״, ווי אויך אין דעם רמבמס פּירוש אויף משניות וואַרפט זיך אין די אויגן איין זייער כאַראַקטעריסטישער שטריך. דער פאַרפאַסער באַגניגט זיך ניט מיט דער ראָלע פון אַ פּוסק און מפרש, וואָס דערקלערט און איז מסביר די דינים און געזעצן. ער באַנוצט אויך יעדע געלעגנהייט אויפצוקלערן דעם לעזער, אים צו עפענען די אויגן און אים קלאָר צו באַווייזן, ווי שעדלעך עס איז דער פינסטערער אָבערגלויבן מיט זיינע ווילדע המצאות און סגולות, וואָס פאַרפירן און פאַרנאַרישן דעם מענטשן. און דער רמב״ם מאַכט גאָר קיין סוד ניט דערפון, אַז זיינע אויפקלערונגס־רייד האָבן ס'רוב זייער אַ קנאַפּע שייכות צו דעם באַטרעפנדיקן דין. „איך פאַרשטיי גאַנץ גוט — איז ער אויך איין אָרט מודה — אַז דאָס, וואָס איך דערקלער דאָ, געהערט כּלל ניט צום ענין; איך האָב דאָס אָבער געטאָן מיט אַ כּיוון, ווייל איך רעכן פאַר דער וויכטיקסטער אויפגאַבע צו געבן דעם לעזער אַ קלאָרן באַגריף, ווי אַזוי ריכטיק אָפּצושאַצן דעם ווערט פון די דינים און געזעצן״. עס טרעפט דערפאַר גאַנץ אָפט, אַז דאָרט, וווּ אין דער גמרא זיינען די דערקלערונגען פון אַ וועלכן־ס'איז דין פאַרבונדן מיט פאַרעלטערטן אָבערגלויבן און אַלטפעטערישע פאָראורטיילן, איז דער רמב״ם די דאָזיקע דערקלערונגען פּשוט מבטל און גיט אָנשטאָט זיי אַ נייע, מער ראַציאָנאַליסטישע, „ריכטיקערע״ דערקלערונג.

דעם רמבמס „משנה תורה״ האָט געמאַכט אַ געוואַלטיקן רושם. ווי נאָר דאָס ווערק איז דערשינען, האָט עס בכל תּפוצות ישראל אַרויסגערופן די גרעסטע התפּעלות. „ר' משה בן מיימון — שרייבט זיינער אַ בן־דור, אהרן בן משולם פון לוניל — האָט אַרויסגעפירט זיין פאָלק פונם ים הסכלות; גאָטס הייליקע תורה האָט ער איינגעפלאַנצט אין אַלע הערצער. זינט רבינא ורב אשי איז ניט געווען קיין גלייכן צו משהן״ [1].

---

[1] טעם זקנים, 67.

„דעם רמב״ם ווערק — שרייבט א צווייטער בן־דור, ר׳ ששת בן בנבנשתי — האט מיט זיין קלארער שפראך און וווּנדערבארן סדר אלעמען די אויגן געעפנט; יעדער איילט זיך וואס גיכער פאר זיך דאס ווערק אפצושרייבן. אלטע און יונגע קומען זיך צונויף, בכדי זיך צו באקענען מיט דעם חיבור. א דאנק דער „משנה תורה״ זיינען פיל געווארן בקי אין אלע דינים און זיינען ביכולת אליין צו פסקענען שאלות און ארויסזאגן זייער מיינונג וועגן יעדן דין און געזעץ״.

אמת, דעם רמב״ם ווערק האט אויך ארויסגערופן אין געוויסע קרייזן אנטשיידענע קעגנער. א טייל פון זיי איז דערביי אויסן געווען גאנץ זייטיקע און קליינלעכע פניות: קנאה, ניט פארגינען און אויפגעבלאזענע גאוה. אייניקע תלמידי חכמים האבן אין דעם דאזיקן ספר געזען א שטיקל פחיתת־הכבוד פאר זיך און זיי האבן זיך געפלייסט צו דערווייזן, אז אזוינע בקיאים ווי זיי האבן כלל ניט נייטיק אזעלכע הילפס־ביכער [1]. דער רמב״ם גופא דערציילט מיט פילאזאפישער געלאסנקייט אין א בריוו צו זיין געליבטן תלמיד יוסף אבן עקנין וועגן די דאזיקע דקדוקי עניות און קליינלעכע אנפאלן. „זיי ווייסן — איז ער ווייטער מוסיף — אז ניט אוים גדלות, ניט אוים באריִמעריי, בכדי זיך קונה־שם צו זיין ביי יידן, האב איך דאס דאזיקע ווערק געשריבן... איך האב איינגעזען, אז דאס פאלק האט ניט קיין איינציק געזעץ־בוך, וווּ אלע דינים זאלן זיין קלאר און לאגיש דערקלערט, אן גרייזן און אן מחלוקת... און דאס, וואס איך האב אויפגעטאן, איז געטאן געווארן אויסשליסלעך לכבוד השם יתברך... און איך ווייס אויך זיכער, אז מיט דער צייט, ווען די קנאה און די רדיפה נאך כבוד און הערשאפט וועלן געשטילט ווערן, וועט מיין ווערק בלי־ספק אנגענומען ווערן פונם גאנצן יידישן פאלק און עס וועט זיך באנוצן נאר מיט אים און ניט מיט קיין שום אנדער ספר״ [2].

נאר גראד אט דער פעסטער בטחון זיינער, אז מיט דער צייט וועט מען זיך באגניגן נאר מיט דער „משנה תורה״ אליין — האט געמוזט ארויסרופן א גרויסע אומצופרידנקייט ביי א סך גאטספארכטיקע רבנים

---

1 צווישן די דאזיקע קעגנער איז אויך געווען דער באגדאדער ראש־ישיבה פון „גאון ישראל״, ר׳ שמואל ב״ר עלי.

2 דע כי אני לא חברתי זה החבור כדי להתגדל בו בין היהודים ולא שיבוא לי מזה התפארות... וראיתי האומה בלא ספר מחוקק שלא יהיה בו לבד עיון אמתי בלי מחלוקת — ועשיתי מה שעשיתי לכבוד השם יתברך לבד... אבל אני יודע בודאי כי בזמנים הבאים כשתפול הקנאה ובקשת השררה, יתאוו כל בני ישראל לו לבדו ויונח זולתו בלי ספק (אגרות הרמב״ם, 21—22).

און לומדים. זיי האָבן מורא געהאַט, אַז דער „יד החזקה" קאָן מדחה זיין די גמרא און מען וועט שוין מער ניט האַלטן פאַר נייטיק צו זיין אַ בקי אין ים התלמוד. זיי האָבן אויך שטאַרק מתרעם געווען אויפן רמב"ם, וואָס ער האָט אין זיין ווערק ניט אָנגעוויזן די מקורים, אויף וועלכע ער שטיצט זיך, בעת ער דערקלערט דעם אָדער יענעם דין; עס איז דערפאַר זייער שווער נאָכצוזען און צו פאַרגלייכן מיט דעם באַ־טרעפנדיקן טעקסט, אין פאַל, ווען מען וויל אַליין זיך איבערצייגן, צי איז ווירקלעך דער דין ריכטיק דערקלערט און דער מחבר האָט קיין טעות ניט געהאַט. דער רמב"ם גופא האָט געמוזט מודה זיין, אַז די דאָזיקע טענה איז טאַקע אַ גערעכטע [1]; דערפאַר אָבער איז ער גאַנץ אַנטשיידן אַרויסגעטראָטן קעגן דער צווייטער באַשולדיקונג, אַז זיין מיין איז, מען זאָל זיך וואָס ווייניקער באַשעפטיקן מיטן תלמוד און זיינע מפרשים... „איך האָב, חס ושלום, קיינמאָל ניט געזאָגט: באַשעפטיקט זיך נישט מיט דער גמרא און מיט די הלכות פון ר' יצחק (דער אַלפס) און פון אַנדערע" [2].

מען מוז אָבער מודה זיין, אַז די דאָזיקע דערקלערונג איז ניט גאַנץ ריכטיק. אמת, דעם ברייטן עולם, אָפן קָהָל עם ועדה, האָט דער רמב"ם טאַקע ניט געזאָגט, מ'זאָל וואָס ווייניקער צייט אָפּגעבן דעם לימוד התלמוד. יחידים אָבער, זיינע אויסדערוויילטע תלמידים, וועלכע ער האָט געהאַלטן פאַר פעיִק צו באַקומען אַ ברייטע פילאָזאָפישע בילדונג, האָט ער דאָך געראָטן, זיי „זאָלן ניט פַּטֶרן זייער צייט איבער דעם גמרא־משא ומתן און איבער די מפרשי התלמוד" [3], ווייל ס'איז בעסער זיך אָפּצוגעבן מיט נוצלעכע וויסנשאַפטן און שאַרפן דעם שכל מיט פילאָזאָפישע חקירות.

אַ געטרייער אָנהענגער פון אַריסטוס שיטה און אַ שטרענגער ראַציאָנאַליסט, האָט דער רמב"ם אין זיין פירוש אויף משניות און בפרט אין „משנה תורה" זיך געפּליסט איבערצוציינן דעם לעזער, אַז די אמת ריכטיקע און זיכערע שטיצע אין פראַגן פון אמונה און מאָראַל איז נאָר

---

1 אין זיין בריוו צום דיין פון אַלעקסנדריאַ, ר' פנחס בן משולם, שרייבט דער רמב"ם: וכן תמיד אני בצער מזה שיבוא השואל וישאל: היכן נאמרו דברים אלו? פעמים אומר לו כך: במקום פלוני, ופעמים לא, ואיך לא אזכור מקומו עד שאחפש אחריהו. ועל זה אני מצטער הרבה שאני אומר: הרי אני המחבר ונתעלם ממני מקום דבר זה, מה יעשו שאר בני אדם.

2 אגרות הרמב"ם, 22.

3 צום געליבטן תלמיד, יוסף אבן עקנין, שרייבט דער רמב"ם: ולא תכלה ותאבד זמנך בפירושים ובמשא ומתן של גמרא.

דער שכל, דער לאָגישער פאַרשטאַנד. אין זיין, יעדן יידן גוט באַקאַנטן „אני מאמין״ האָט דער רמב״ם געפּרוּווט צוזאַמענפאַסן דעם תּמצית פונם יידישן דת אין דרייצן עָקרים (דאָגמען) און דערביי טאַקע שאַרף אונטערגעשטרייכט, אַז אין די דאָזיקע גרונט־יסודות דאַרף מען ניט נאָר גלויבן — מ׳מוז זיי אויך (חוץ צוויי עקרים — תּחית המתים און ביאת המשיח) פילאָזאָפיש באַגרינדן און משיג זיין מיטן שכל, ווייל ערשט דאָס קלאָרע לאָגישע פאַרשטיין גיט די מעגלעכקייט איינצודרינגען אין אמתן תּוך, אינם מהות פון יעדן עָקר באַזונדער [1]. דאָס גלויבן איז ביים רמב״ם ענג פאַרבונדן מיטן דענקען און פאַרשן, און דערפאַר האָט ער געהאַלטן פאַר נייטיק צו געבן אינם ערשטן חלק פון זיין „משנה תּורה״ — אינם „ספר המדע״ — אַ גאַנצע רעליגיעז־פילאָזאָפישע סיסטעם, ווו ער פלייסט זיך צו באַגרינדן „על פּי השכל״, מיט הילף פון שטרענג לאָגישע הנחות און מסקנות, די רעליגיעזע גרונט־אַנשויאונגען פונם יידנטום.

מיטן „ספר המדע״ אַליין האָט זיך אָבער דער רמב״ם ניט געקאָנט באַגניגן. דאָרט זיינען בלויז באַרירט די „ראשי פּרקים״ פון דער וויכטיקער פּראָבלעם — קריטיש באַלויכטן די יידישע אמונה מיט דער הילף פונם פילאָזאָפישן פאָרשער־געדאַנק. דער „ספר המדע״ קאָן באַטראַכט ווערן בלויז אַלס הקדמה צום רמבמס שפּעטערדיקן ווערק — דעם באַרימטן „מורה נבוכים״ [2].

אין קיין אַנדער ווערק האָט זיך ניט אַזוי בולט אָנפּלעקט דעם רמבמס פּערזענלעכקייט, ווי אין דעם דאָזיקן פילאָזאָפישן חקירה־ספר, וואָס איז געשריבן אין אַראַביש אין דער פאָרם פון אַ פריינדלעכן געשענק דעם געליבטן תּלמיד זיינעם, יוסף בן יהודה עקנין [3]. זייער כאַראַקטעריסטיש איז שוין די הקדמה צום „מורה נבוכים״, ווו דער פאַרפאַסער שטרייכט אונטער, אַז דער דאָזיקער ספר איז כּלל ניט געשריבן פאַרן פּשוטן עולם און אויך ניט פאַר די לומדים, וואָס זיצן כּל ימיהם אויסשליסלעך איבער דער גמרא. „מיין ווערק איז געשריבן נאָר פאַר די, וואָס האָבן זיך פאַרטיפט אין חכמת הפילוסופיא און זיינען שטאַרק צעמישט און מבולבל דאַדורך, וואָס זיי דאַכט זיך, אַז ס׳איז

---

1 אויף די דאָזיקע „שלשה עשר עָקרים״ זואָט אַן אומבאַקאַנטער מיטלאַלטערלעכער דיכטער געבויט זיין באַקאַנטע תּפילה „יגדל אלהים חַי״.

2 פאַרענדיקט אינם יאָר 1190. דעם אַראַבישן טעקסט (הַלַאלַא אַלחירין) האָט פאַרעפנטלעכט מיט אַ פראַנצויזישער איבערזעצונג אין דריי בענד (1856—1866) ש ל מ ה מ ו נ ק.

3 אינם בריוו צו אבן עקנין שרייבט דער רמב״ם: וסדרתי לך שלחן ערוך במאמר הנכבד ספר „מורה נבוכים״ אשר כתבתיו בעבורך ובגללך.

פאַרהאַן אַ סתירה צווישן דעם פילאָזאָפישן אמת און אייניקע פּרטים פון דער תורה" [1].

און טאַקע דערביי דערקלערט מיימוני, אַז ער האָט מיט אַ כיוון זיינע געדאַנקען אויסגעדריקט ניט אין ליכט פאַרשטענדלעכער און סיסטעמאַטישער פאָרם, בכדי די „אמתן", וואָס ווערן דערפאָרשט אין דעם דאָזיקן ספר, זאָלן בלייבן פאַרהוילן פאַרן „המון" (כי כוונתי שיהיו הָאֲמִתִּיוֹת מושקפות ממנו... נעלמות מהמון העם).

„גאָט איז מיין עדות — זאָגט ווייטער דער רמב"ם — אַז איך האָב מיך לאַנג געשלאָגן מיט דער דעה, צי זאָל איך פאַרעפנטלעכן דאָס דאָזיקע ווערק, ווו עס ווערן צום ערשטן מאָל באַהאַנדלט ביי אונזער פאָלק אַזוינע וויכטיקע און פאַרבאָרגענע ענינים... עס שטייט אָבער: „עת לעשות לד׳ הפרו תורתך" — ס'איז אַ הוב צו טאָן פון גאָטס נאָמען וועגן, ווען די תורה איז אין געפאַר... מיט איין וואָרט: איך בין דער מענטש, וואָס קאָן ניט אַנדערש. ווי נאָר איך בין געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז דער דורכן שכל לאָגיש באַגרינדעטער אמת קאָן גע- לערנט און פאַרעפנטלעכט ווערן נאָר אין אַזאַ פאָרם און אויף אַזאַ אופן, אַז ער וועט באַפרידיקן און באַגייסטערן נאָר דעם אויסדערוויילטן יחיד און וועט דערביי אויפרייצן צענער טויזנטער נאַראָנים, — וועל איך דאָך דעם אמת אָפן אַרויסזאָגן, בכדי אויפצוקלערן און באַהילפיק צו זיין אָט דעם איינציקן, דעם אויסדערוויילטן, און וועל מיך ניט לאָזן אָפּשרעקן דורך די אָנפאַלן און געשרייען פון דעם פינסטערן המון" [2].

עס וואָלט אָבער געווען אַ טעות צו מיינען, אַז דער רמב"ם האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע שלום צו מאַכן צווישן דער אַראַביש- גריכישער פילאָזאָפיע און דער יידישער אמונה. דער „מורה נבוכים" איז כלל ניט קיין אַפּאָלאָגעטיש בוך. אין פולשטענדיקן קעגנזאַץ צו יהודה הלוי, איז דער רמב"ם געווען פעסט איבערצייגט, אַז די רעליגיעזע דעות

---

1 ואין הכונה במאמר הזה להבינם כולם להמון, ולא למתחילים בעיון, ולא ללמוד כי שלא יעיין רק בחכמת התורה ר"ל תלמודה... אבל להעיר איש בעל דת... ועיין בחכמת הפילוסופיא... והציקוהו פרטי התורה... ונשאר במבוכה גדולה.

2 והשם יתברך יודע שאני לא סרתי היותי מתירא הרבה מאד לחבר הדברים אשר ארצה לחברם בזה המאמר, מפני שהם ענינים נסתרים לא חבר כלל בהם ספר זולתי זה באומתנו בזמן הגלות הזה, ואיך אתחיל אני עתה ואחבר בהם... עת לעשות לה׳ הפרו תורתך... סוף דבר, אני האיש אשר כשיציקתו הענין ויצר לו הדרך ולא ימצא תחבולה ללמד האמת שבא עליו מופת אלא בְּשֶׁיֵּאוֹת לאחד מעולה ולא יֵאוֹת לעשרת אלפים סכלים, — אני בוחר לאומרו לעצמי ולא ארגיש בגנות העם הרב ההוא וארצה להציל המעולה האחד ההוא...

פונם יידישן פאָלק באַשטעטיקן אויפן בעסטן אופן אריסטוס פילאָזאָפישע אידעען, און אַז די אמתן, וואָס זיינען אַנטפּלעקט געוואָרן דורך דער געטלעכער התגלות, קאָנען בשום אופן ניט סותר זיין די מסקנות, צו־וועלכע דעם מענטשנס פאַרשער־געדאַנק איז געקומען. וואָרום ביים רמב״ם איז גאָר קיין שום ספק ניט געווען, אַז די פילאָזאָפיע, דער שאַרפער פאָרשער־געדאַנק, איז ניט קיין ווייניקער זיכערע קוועלע צו דערגרינדן דעם אמת, ווי די געטלעכע התגלות. „דאָרט ווו דער אמת איז בולט און קלאָר — זאָגט דער רמב״ם — איז קיין שום נפקא מיניה ניט, צי האָט אים אַנטפּלעקט דער נביא על פי רוח הקודש, אָדער אים האָט גאָר אַרויסגעזאָגט אַן אַנדערש־גלויביקער״ [1].

דער רמב״ם האָט כלל ניט געקאָנט מסכים זיין מיט הלוים באַהויפּטונג, אַז דער „גאָט פון אברהם״ אונטערשיידט זיך זייער שטאַרק פונם „גאָט פון אריסטו״. דער פּראָפעסער פונם „מורה נבוכים״ איז דוקא געווען פעסט איבערצייגט, אַז בנוגע צו דער גאָטהייט־אידעע זיינען נישטאָ קיין חילוקי־דעות צווישן אריסטו און תורת משה, און אַלע די אמתן, וואָס ס׳לערנט די פילאָזאָפיע, ווערן אויך אַרויסגעזאָגט און באַשטעטיקט אין דער ביבל און אינם תלמוד. די אָבער, וואָס מיינען, אַז עס זיינען יאָ פאַרהאַן סתירות צווישן דער פילאָזאָפיע און דער אמונה, — האָבן פשוט אַ טעות. און דער טעות נעמט זיך, לויט דעם רמב״מס מיינונג, דערפון, וואָס מען פאַרשטייט פאַלש דעם פשט פונם ביבלישן טעקסט. מיימוני רעדט דערפאַר מיט גרויס ביטול וועגן די „אָרעמע״ מפרשים, וואָס האַלטן פאַר דער וויכטיקסטער וויסנשאַפטלעכער אויפגאַבע וואָרטלעך צו דערקלערן דעם טעקסט [2]. ער אָבער זעט דעם עיקר ניט אין „ידיעת פירוש המלות״, ניט אינם „פשט״, נאָר אינם „משל״, אינם „רמז״. וואָרום דער שלום צווישן תורת משה און דער גריכישער פילאָזאָפיע ווערט ביים רמב״ם דערגרייכט אויף דעם אייגענעם דרך, ווי ביי פילון (ידידיה האלכסדרוני) בשעתו: דורך דעם, וואָס דער ביבלישער טעקסט ווערט אויסגעטייטשט אויף ריין אַלעגאָרישן אופן [3]. אין אַלע מעשיות און אגדות פון דער ביבל האָט מיימוני, דער שטרענגער

---

1 יד החזקה, הלכות קדוש החודש, סוף פונם 17טן פרק: אין חוששין למחבר בין שחברו איתם נביאים, בין שחברו אותם עכ״ום.

2 מורה נבוכים, II, פרק 29: ולא כמו שיעשו הדרשנים והמפרשים העניים, אשר יחשבו כי ידיעת פירוש המלות היא החכמה.

3 צי איז דער רמב״ם באַקאַנט געווען מיט פילונס שיטה, איז ניט פעסטגעשטעלט. יעדנפאַלס האָבן די אַראַבער באַשטימט געוווסט וועגן פילון פון אַלעקסאַנדריא זע א. הרכבי: „Извѣстія Киркисани‘, 1894, 255, 267, 276.

ראַציאָנאַליסט, געזען לויטער אַלעגאָריעס, וואָס אַנטפּלעקן בדרך משל און רמז די זעלביקע אידעען און געדאַנקען, אויף וועלכע דער גרויסער אַריסטו האָט געבויט זיין פילאָזאָפישע סיסטעם [1].

„די לערע, וואָס איז צוגעפּאַסט צום המון — שטרייכט אונטער דער רמב"ם נאָך אין זיין ערשטן ווערק, אין זיין פּירוש אויף משניות,— מוז זיין בדרך חידה ומשל" [2]. אין יעדער מצוה און אין יעדן געזעץ פון דער תורה פלייסט זיך דער רמב"ם צו געפינען דעם טעם (טעמי המצוות) [3], דעם פּראַקטישן פּועל יוצא, וואָרן אַלץ, וואָס אין דער תורה איז דאָך דער ריינער אמת, און דאָס וואָס איז אמת — מוז דאָך אויך נוצלעך זיין, דאָס קאָן און מוז דערקלערט ווערן על פּי השכל, דורך לאָגישע באַווייזן...

מען מוז דערביי אויך נעמען אין באַטראַכט, אַז אין יענע דורות האָט מען נאָך קיין שום השגה ניט געהאַט וועגן געשיכטלעכער אַנטוויקלונג פון רעליגיע און אַנדערע קולטור-דערשיינונגען; בפרט דעם רמב"ם האָט אינגאַנצן געפעלט דער היסטאָרישער חוש. „פאַרנעמען זיך מיט געשיכטע און מיט מוזיק — פלעגט ער זאָגן — איז אַ נאַרישער און נוצלאָזער צייט-פאַרטרייב [4]. עס איז דערפאַר קיין חידוש ניט, וואָס בעת דער רמב"ם פּרווט אָפּשאַצן דעם ווערט און באַטייט פון די יידישע רעליגיעזע דינים און געזעצן, באַטראַכט ער זיי אויסשליסלעך פון זייער פּאַרמעלער, ריין פּראַקטיש-אוטיליטאַרער זייט. אויף אַזאַ אופן ווערט דאָס רעליגיעזע יידנטום, די אמונה פון געטלעכער התגלות און גרויסע וווּנדער מגולגל אין אַ פּראַקטיש-רעליגיעזער און ראַציאָנאַליסטיש-נוצלעכער געזעצגעבונג; די אַלע „עשהס" און „לא תעשהס" פון דער תורה — זיינען בלויז פּשוטע פאָדערונגען פונם נאַטירלעכן מענטשלעכן פאַרשטאַנד, נוצלעכע כללים פון פּראַקטישער היגיענע. דער רמב"ם האָט כּלל ניט באַמערקט, אַז די צוויי וועלטאַנשויאונגען, וואָס ווערן אַזוי

---

[1] מורה נבוכים, III, פרק 50: דע כי כל ספור שתמצאוהו כתוב בתורה הוא לתועלת הכרחית בתורה אם לְאַמֵּת דעת שהיא פִּנה מפִּנות התורה או לתקון מעשה מן המעשים.

[2] הקדמה לפי' המשניות, סדר זרעים: שהלמוד להמון העם צריך שיהיה בדרך חידה ומשל כדי שיהיה כולל הנשים והנערים והקטנים עד אשר ישלם שכלם, ואז יתבוננו וישכילו עניני הרמזים ההם.

[3] מורה נבוכים, III, פרקים 35—49.

[4] אבוד זמן בהבל כגון אלה הספרים הנמצאים אצל העם מספורי דברי חימים והנהגת מלכים ויחוסי הערבים וספרי נגון וכיוצא בהן מן הספרים שאין בהם חכמה ולא תועלת גופנית אלא אבוד זמן בלבד (פירוש המשניות, סנהדרין, פרק י', משנה א').

גולט אויסגעדריקט אין דער ביבל פון איין זייט און אין אריסטוס פילאָזאָפיע פון דער אנדערער — זיינען צוויי זעלבשטענדיקע און גאנץ פאַרשיידענע אנטפלעקונגען פונם מענטשלעכן גייסט. פעסט איבערצייגט, אַז עס איז פאַרהאַן נאָר איין אמת אויף דער וועלט, דער פילאָזאָפישער לאָגישער אמת, געשאַפן און געבוירן דורכן קאַלטן געשליפענעם שכל — האָט דער רמב"ם אויך אינם יידנטום געזען בלויז פילאָזאָפישע אידעען און באַגריפן. ווייל תורת משה איז דער ריינער אמת — מוז זי דאָך אין אַלע פרטים באַשטעטיקן די הנחות פונם פילאָזאָפישן אמת, פון דער איינציקער אמתער פילאָזאָפיע — דער אריסטאָטעלישער. אומבאַוווסט האָט דער רמב"ם געזען אינם יידנטום, אין דער ביבל — בלויז אַ ראַציאָנאַליסטישן פירוש צו אריסטוס פילאָזאָפיע. זען עפּעס מער, עפּעס אַנדערש אין דער ביבל האָט דער דאָזיקער מאַן מיט זיין גאוניש־שאַרפן, אָבער דאָך איינזייטיקן שכל ניט געקאָנט. אַן אַ פּאָעטישן חוש, פרעמד און מיט ביטול פאַרהאַלטנדיק זיך צו דער אינטימער וועלט פון מענטשלעכע חלומות און טרוימען, פון פּאָעטישער התלהבות און האַרציקער השתפכות הנפש — האָט ער געזען און באַמערקט נאָר דאָס שכלדיקע, נאָר דאָס, וואָס קאָן לאָגיש דערוויזן ווערן. אַז די ביבל און די אריסטאָטעלישע פילאָזאָפיע שטאַמען פון צוויי פאַרשיידענע וועלטן — האָט אים גאָר אויף דער מחשבה ניט געקאָנט קומען.

בכדי אָבער ריכטיק אָפּצושאַצן דעם דאָזיקן באַדייטנדיקן דענקער, מוז אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז אַפילו דעם גרעסטן לערער און מדריך זיינעם — אריסטאָן האָט ער אויך ניט געפאָלגט מיט בלינדער התבטלות אָן קריטיק. דער רמב"ם איז טאַקע געווען פעסט איבערצייגט, אַז אַלץ, וואָס אריסטו האָט אַרויסגעזאָגט בנוגע צום עולם התחתון, ד. ה. צו אונזער וועלט, וואָס געפינט זיך אונטער דער לבנה — איז לויטער אמת, און ווער עס פרוווט דאָס אָפּלייקענען, טוט עס פשוט מחמת „חוסר ההבנה": זיין שכל איז עס ניט אינשטאַנד משיג צו זיין די טיפע געדאַנקען פון אריסטוס שיטה[1]. „אריסטוס דעות — האָט דער רמב"ם געזאָגט — דאָס איז בכלל די גרענעץ פונם מענטשלעכן וויסן"[2]. און דאָך האָט דער רמב"ם אויך אויף דעם גרויסן אויטאָריטעט ניט געוואָלט שטענדיק זיך פאַרלאָזן, ווייל ער האָט געפונען, אַז דער גרעסטער אבן־

[1] „מורה נבוכים" II, פרק 22.

[2] זע זיין בריוו צו שמואל אבן תיבון: ידעתי ז"ל דעת אריסטו היא תכלית דעת האדם. דעם זעלביקן געדאַנק זאָגט אַרויס דעם רמב"ם ביאור דער באַריטער אַראַבישער דענקער אבן־רשד.

נגף אויפן וועג פון פרייען פאַרשן איז דער בלינדער און פחדנישער גלויבן אין אווטאָריטעטן...

דער באַקאַנטער דענקער שלמה מיימון דערציילט אין זיין אווטאָביאָגראַפיע מיט גרויס התפעלות, אז אַלץ, וואָס ער האָט דערגרייכט אויפן געביט פון בילדונג און וויסן, האָט ער אויסשליסלעך דעם רמב״ם צו פאַרדאַנקען, אָבער ער איז גלייך דערביי מוסיף: „אַזאַ גרויסן רושם האָט אויף מיר געמאַכט ניט אַזוי דעם רמבמס שיטה, ווי דער שטאָלצער מעוף [1] פון זיין פאָרשער-געדאַנק, וואָס האָט ניט געוואָלט וויסן פון קיין שום גרענעצן, אויסער די גרענעצן פונם שכל גופא, און זיין אויסשליסלעכע ליבע צום אמת, וואָס איז ביי אים געווען העכער פון אַלץ אין דער וועלט״.

בכדי זיך צו איבערצייגן, וויפיל אמת עס שטעקט אין דער דאָזיקער כאַראַקטעריסטיק, איז גענוג דורכצוליייענען די שיינע בלעטער אינם „מורה נבוכים״, ווו דער רמב״ם האַלט מלחמה מיט דער רוטינע און דער פחדנות פונם מענטשלעכן געדאַנק, מיט דער התבטלות און בלינדן גלויבן אין די אווטאָריטעטן, און אַלץ, וואָס ס׳איז אָנגענומען פון אבות אבותינו, וואָס ס׳געוועלטיקט איבער אונז מיטן כוח פון דער מסורה, פונם פעסט-געשטעלטן מנהג. אָט אין דער ליבע פונם המון צום אַלטגעלעבן, צום לאַנגאַנעדיקן און אַלטבאַקאַנטן, אין זיין חשד און שנאה צום נייעם און אויסערגעוויינלעכן — זעט דער רמב״ם דעם פאַרביטערטסטן שונא פונם אמתן וויסן, דעם געפערלעכסטן אבן-נגף אויפן וועג פון זוכן און דער-פאָרשן דעם אמת [2].

זיין שאַרף קריטיש אויג האָט געשטרעבט פולשטענדיק אַריינצו-דרינגען אין דעם תוך און תמצית פון דער זאַך, און דערביי אָן רחמנות און פחד אָפּגעוואָרפן יעדע אומבאַוויזענע הנחה, ניט וועלנדיק זיך רעכענען מיט קיין שום אווטאָריטעט. מהאי טעמא האָט דער רמב״ם אַנטשיידן אָפּגעוואָרפן אריסטוס דעה וועגן קדמות העולם און אייביקייט פון דער מאַטעריע, ווייל די ראיות, וואָס דער גריכישער דענקער האָט דערביי געבראַכט, האָט דער רמב״ם געפונען פאַר ניט גענוג איבער-צייגנדיק. און טאַקע דערביי האַלט ער פאַר נייטיק אונטערצושטרייכן, מ׳זאָל כלל ניט מיינען, אַז ער איז דערפאַר אין דעם פרט ניט נוטה

1 מעוף — פלוג, שווונג.

2 מורה נבוכים I, פרק 31, 73 און פיל אַנדערע. אין דעם פרט איז דער רמב״ם אַ פאָרגעגנגער פונם באַרימטן מיטלאַלטערלעכן פאָרשער און דענקער ראָדושער בעקאָן. דער אויטאָריטעט — זאָגט בעקאָן — דערקלערט גאָרניט; ער פאָדערט נאָר, מ׳זאָל אים גלויבן; ער באַפעלט בלויז דעם שכל: ער קלערט אים אָבער ניט אויף.

נאָך אריסטוס דעה, ווייל זי איז סותר אייניקע פסוקים אין דער תורה, ווי עס ווערט דערציילט, אז גאָט האָט באַשאַפן די וועלט פון תוהו ובוהו, ד. ה. באַשאַפן דעם יֵש מֵאַיִן, אויס דעם אבסאָלוטן נישט זיין (ניהיל) [1]. ער טוט עס אויסשליסלעך דערפאַר, ווייל די דעה פון „בורא יש מאין" (creatio ex nihilo), וואָס ווערט געבראַכט אין „בראשית", לייגט זיך גיכער אויפן שכל ווי אריסטוס דעה וועגן קדמות העולם [2].

מיימונים רעליגיעז-פילאָזאָפיש סיסטעם איז בלי ספק א האַרמאָניש גאַנצער בנין; יעדער חלק איז קונציק און שכלדיק צוגעפּאַסט צום צווייטן. קלאָר און ליכטיק איז אין דעם דאָזיקן בנין, נאָר... קאַלט און אומגעמיטלעך פאַר דער פאַרבענקטער חיים-גלויבנדיקער נשמה... דער רמב״ם האָט אנערקענט בלויז דאָס, וואָס ס׳קאָן דערוויזן ווערן על פי השכל און דער פאָרשער-געדאַנק גיט דערויף זיין הסכמה. לויט זיין וועלטאויפפאַסונג באַשטייט דער הויפּט-צוועק פונם מענטשן אין פילאָזאָפישער חקירה, אינם אויספאָרשן די נאַטור-געזעצן און קודם כל — אינם דערקענען און משיג זיין דעם בורא עולם.

ווי קאָן מען עס אָבער דערקענען, ווי קאָן מען עס משיג זיין דעם בורא עולם? מיר האָבן שוין פריער געזען, ווי די יידישע דענקער רב סעדיה, אבן צדיק און אַנדערע האָבן אויפן שאַרפסטן אופן געוואָרנט פאַר הגשמה און אַנטראָפּאָמאָרפיזמען בנוגע צו גאָט, ד. ה. פאַר באַקליידן דעם באַשעפער מיט מענטשלעכע פאָרמען און אייגנשאַפטן. קיינער האָט אָבער ביז מיימוני [3] נישט אזוי טיף און גלענצנדיק באַוויזן, אז די השגות, וואָס דער מענטש קאָן האָבן וועגן דער גאָטהייט, מוזן זיך באַגרענעצן אויסשליסלעך מיט ריין נעגאַטיווע (פאַרניינענדיקע) אייגנשאַפטן. דעם מענטשנס שפּראַך איז דאָך אזוי בלאָס, אזוי אָרעם; זי איז נישט אינשטאַנד צו געבן אַן אמתן און ריכטיקן באַגריף וועגן דעם מהות פון די זאַכן און דערשיינונגען, וואָס רינגלען אַרום דעם מענטשן און פילן אָן דעם חָלָל פון דער וועלט. דער מענטש באַנוצט זיך מיט ווערטער — בילדער, ווערטער — סימבאָלן, און מיט זייער הילף דערוועקט ער אינם צווייטן באַשטימטע פאָרשטעלונגען און באַגריפן. ווי איז אָבער מעגלעך צו געבן מיט בילדער און צייכנס א באַגריף

---

[1] מורה נבוכים, II, פרק 25: דע כי אין בריחתנו מן המאמר בקדמות העולם מפני הכתובים אשר באו בתורה בהיות העולם מחודש.

[2] דאָרטן, פרקים 22—25.

[3] מורה נבוכים, I, פרקים 50—60. די דאָזיקע פרקים געהערן צו די שענסטע בלעטער פון דער יידישער רעליגיעזער פילאָזאָפיע.

װעגן דעם, װאָס האָט ניט קיין תמונה און קיין בילד; װי קאָן מען עס ריידן װעגן געטלעכע אַטריבוטן און אייגנשאַפטן, בעת אַלע שבחים און לויב־װערטער, װאָס זיינען פאַרהאַן אין דער מענטשלעכער שפּראַך, זיינען דאָך צוגעפּאַסט צו ריין מענטשלעכע השגות; זיי שפּיגלען אין זיך אָפּ די מענטשלעכע געפילן און באַגערן, — דער מהות פון גאָט אָבער איז דאָך אַ גאַנץ אַנדערער, ער איז אַבסאָלוט פאַרשיידן פונם מענטשלעכן. דער מענטש מיט זיין בילדער־שפּראַך איז דערפאַר לחלוטין ניט אינשטאַנד צו שילדערן דעם מהות פון גאָט און דערביי, װילנדיק ניטװילנדיק, אים ניט אָנקליידן אין אַ לבוש פון גשמיות, פון מענטשלעך־קערפּערלעכן. בעת מיר פאַרבינדן די גאָטס־אידעע מיט די שבחים: איינציק, ריין, תכלית־השלימות, דערהייבן וכדומה, דריקן מיר דערביי אויס אומבאַװוסט אַזעלכע באַגריפן, װאָס שטיצן זיך אויף אונזערע געפילן און ריין־קערפּערלעכע פאַרשטעלונגען. מיר זאָגן, למשל: גאָט איז איינציק. גאָטס אחדות איז אָבער פון אַ גאַנץ אַנדער אַרט װי דער באַגריף װעגן איינציקייט, װאָס דער מענטש האָט. דעם מענטשנס איינ־ציקייט — דאָס איז דאָך אַ באַגריף װעגן איינעם צװישן פיל, אַ חלק פון אַ גרעסערער, גאַנצערער זאַך. אַזאַ באַגריף פּאַסט כּלל ניט צו דער גאָטהייט. מיר זאָגן װייטער: גאָט לעבט. נאָר דער באַגריף „לעבן" איז ביים מענטשן ענג פאַרבונדן מיט דער פאַרשטעלונג װעגן געפילן, באַװעגונג, און אויך װעגן דעם סוף פונם לעבן — דעם טויט. דער קעגנזאַץ אָבער פון לעבן און טויט איז דאָך גילטיק בלויז אין דער מאַטעריעלער, קערפּערלעכער װעלט, און צום גאָטס־באַגריף קאָן דאָס קיין שום שייכות ניט האָבן. מיר זאָגן װידער: גאָט איז אייביק. דער באַגריף „אייביק" איז דאָך אָבער אַ פּועל יוצא פונם צייט־באַגריף, און גאָט שטייט דאָך איבער דער צייט, ער איז אויסער איר, א. א. װ., א. א. װ....

עס איז קלאָר — פּירט אויס דער רמב״ם — אַז דעם מענטשנס שפּראַך איז ניט אינשטאַנד אויסצודריקן גאָטס שלמות. מיר װעלן דער־פאַר זיין נעענטער צום אמת, בעת מיר װעלן בנוגע צו גאָטס מהות און זיינע אייגנשאַפטן געברויכן ניט דעם „יאָ", נאָר דעם „ניט". עס איז פיל ריכטיקער, װען מיר זאָגן: גאָט איז ניט איינער צװישן אַנדערע, ער איז ניט באַגרענעצט אין זיין מאַכט, ניט קערפּערלעך א. אַ. װ. [1].

דער רמב״ם פאַלט דעריבער שטאַרק אָן אויף די „משוררים והמליצים", װאָס באַקרוינען גאָט אין זייערע פּיוטים מיט פיל שבחים און תוארים. די דיכטער רופט דער רמב״ם אָן פּשוט „פּתאים" — נאַראָנים,

און זייערע תפילות און פּאָעטישע שאַפונגען, ווי עס ווערט גערעדט וועגן גאָט אין בילדער־שפּראַך — איז ביי אים אין די אויגן ניט אַנדערש ווי „גאָטלעסטערונג“ [1]. אַפילו אין זיינע שאלות ותשובות זאָגט זיך דער רמב״ם אַנטשיידן אַרויס קעגן פּיוט־זאָגן אין די בתי התפילות, אַלץ מחמת דעם טעם, וואָס די „פּיוטים“ האָבן דאָך פאַרפּאַסט ניט קיין „געלערנטע“, נאָר פּשוטע דיכטער, און יענע זיינען דאָך ניט אינשטאַנד זיך צו דערהייבן און דערנענטערן צו גאָט [2].

לויט דעם רמב״מס שטאַנדפּונקט איז, בכן, די פּאָעטישע השתפכות הנפש פון אַ גבירול צי פון אַ יהודה הלוי ניט מער ווי אַ „גאָטלעסטע־רונג“, וואָס „נאַראָנים“ זיינען באַגאַנגען. דעם דאָזיקן שאַרפן, אָבער מער סיסטעמאַטישן ווי שעפערישן קאָפּ איז געווען פרעמד דער פּאַטאָס פון פּאָעטישן רוח הקודש, דאָס צאַפּלען פון דער בענקענדיקער נשמה, דער מעכטיקער מעוף פון דעם מענטשנס פאַנטאַזיע... די אומגעהייערע גרויסע און רייכע וועלט פון מענטשלעכע געפילן און באַגערן, די בעסטע טרייסט און נחמה פונם מענטשן — די פּאָעזיע מיט אירע בלענדיקע פאַרבן און גאָלדענע חלומות און האָפענונגען, אַלץ וואָס באַשיינט דעם מענטשנס לעבן — דאָס האָט מבטל געווען דעם רמב״מס שטאָל־שאַרפער, אָבער אייז־קאַלטער געדאַנק. ניט פאַרשטאַנען האָט דער דאָזיקער גאון, אַז אָט אין דעם אומדערמידלעכן הארציקן שטרעבן און לעכצן צו דעם דערהייבענעם און איידעלן, וואָס דער מענטש גופא האָט אין גייסט געשאַפן — אַנטפּלעקן זיך די שענסטע און איידלסטע זייטן פון זיין בענקענדיקער נשמה. ניט פאַרשטאַנען האָט ער, אַז גבירולס און הלוים „פּיוטים“ פליסן אויס דעם שענסטן קוואַל — אויס די טיפעניש̈ן פון דער באַגייסטערט־רעליגיעזער נשמה, און שטרעבן צום העכסטן און הימליש־געטלעכן, וועגן וואָס עס חלומט דער מענטש אין די דערהייבנסטע מאָמענטן פון זיין לעבן..

גאָט דינען און גאָט דערקענען קאָן מען, לויט דעם רמב״מס וועלט־אַנשויאונג, ניט מיט תפילות און אַפילו ניט מיט מעשים טובים און

---

[1] מורה נבוכים, ו, פרק 59: קצתם כפירה גמורה וקצת יש בהם מן השטות והפסד־הדמיון. שניאור זק״ש ווייזט אָן (התחיה, 1850. 3—5), אַז דער רמב״ם האָט דאָ הויפּטזעכלעך געצילט אין דעם בעל „כתר מלכות“ — אין שלמה בן גבירול.

[2] הפיוטים הם הוספה על הענין והסדרת דברים רבים אינם מכונת התפילה ונוסף על זה שהמבוקש בהם המשקל והניגון, ובזה תצא התפילה מן כונתה הראויה לשחוק... נוסף על זה כי הפיוטים הנהוגים הם מיוסדים ממשוררים לא מלומדים כל כך עד שיהיו ראוים להתחנן במאמריהם ולהתקרב בהם אצל האל יתעלה (א. גייגער, מלא חפנים, 79).

מאַראַליש-ריינעם לעבן, נאָר הויפּטזעכלעך דורך פילאָזאָפיש פאָרשן; און צו דער מדרגה קאָנען דערגרייכן נאָר די, וואָס זיינען בקי אין אַלע געביטן פון רעאַלע וויסנשאַפטן, ווי מאַטעמאַטיק, פיזיק, לאָגיק א. א. אַפילו אינם געבאָט פון דער תורה „ואהבת את ה׳ אלהיך" — זאָלסט ליב האָבן גאָט מיט דיין גאַנצער נשמה, האָט דער רמב"ם געזען אויס-שליסלעך דעם באַפעל, דער מענטש זאָל באַגרייפן, משיג זיין גאָט מיט דער שאַרף פונם געדאַנק; וואָרן ליבן הייסט פאָרשן, — פאַרזיכערט דער שעפער פון „מורה נבוכים". און אַט די השגה וועגן גאָט, זאָגט דער רמב"ם, דאָס איז דאָך דער גרעסטער פאַרגניגן, וואָס קאָן נאָר געמאָלט זיין [1].

באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש פאַר מיימונים וועלטאַנשויאונג איז זיין פאַרהאַלטן זיך צום גלויבן אין השארת הנפש און תחית המתים. מיר האָבן פריער געזען, ווי אין דער פראַגע וועגן קדמות און חידוש העולם האָט דער רמב"ם מסכים געווען מיט דער יידישער מסורה און זיך אַרויסגעזאָגט קעגן אַריסטוס דעה; דערפאַר אָבער אין דער פראַגע וועגן השארת הנפש נאָכן טויט פונם יחיד איז דער רמב"ם מער נוטה צו אַריסטוס שיטה און זאָגט דערביי אַרויס געדאַנקען, וואָס זיינען געוויס סותר דעם טראַדיציאָנעלן יידישן שטאַנדפּונקט.

מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, אַז לויט אַריסטוס שיטה איז ניט גאָט דער מנהיג העולם, ניט ער פירט דעם סדר פון דער וועלט און ניט ער האָט די מאַטעריעלע וועלט באַשאַפן. אַריסטו זעט אין גאָט ניט דעם באַשעפער, ניט דעם בורא עולם, נאָר דעם העכסטן אידעאַל, דעם תכלית השלמות, וואָס איז משפיע אויף דער וועלט נאָר דערמיט, וואָס ער איז. אַלס תכלית השלמות, אַלס דערהייבנסטע מדרגה פון חכמה, איז ער דער העכסטער ציל און צוועק פון אַלץ, וואָס עקזיסטירט — אַלץ שטרעבט און באַוועגט זיך אים אַנטקעגן. עס איז דערפאַר קלאָר, אַז לויט אַריסטוס שיטה איז די געטלעכע השגחה כלל ניט שולט איבער דעם יחיד, וואָרן דער מענטש איז דאָך באַהעפט מיטן חומר, מיט דער מאַטעריעלער וועלט, וואָס ניט גאָט האָט זי באַשאַפן, — לכן קאָן זיך זיין גורל ניט געפינען אונטער גאָטס השגחה.

דער דאָזיקער שטאַנדפּונקט געפינט זיך זעלבסטפאַרשטענדלעך אין פולשטענדיקער סתירה מיט דער יידישער מסורה „כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא" — דער דאָזיקער תלמודישער זאַץ איז העכסט כאַראַק-טעריסטיש פאַר דער גאַנצער נאַציאָנאַל-יידישער וועלטאַנשויאונג. דער

---

[1] אין זיין „ספר המצוות" דערקלערט דער רמב"ם: וזה שנחשב ונתבונן במצוותיו ומאמריו ופעולותיו, עד שנשיגהו ונהנה בהשגתו בתכלית ההנאה.

רמב״ם אָבער, דער גרויסער גאון בישראל, לייקנט פּאַקטיש אין דעם דאָזיקן זאַץ. לויט דעם רמב״מס וועלטאַנשויאונג, איז ניט יעדע מענטש־לעכע נשמה באַגנאָדט מיט דער מתּנה פון אומשטערבלעכקייט. דער מענטש, זאָגט דער רמב״ם, אונטערשיידט זיך פון אַנדערע לעבעדיקע באַשעפענישן נאָר דערמיט, וואָס ער פּאַרמאָגט די הכנה, ד. ה. די פעיִקייט זיך צו פאַרפולקומען אין וויסן און אין חכמות [1]; אָבער נאָר אין דעם פאַל, ווען די דאָזיקע פעיִקייט ווערט געהעריק אויסגענוצט, ווען דער מענטש פאַרנעמט זיך מיט וויסנשאַפטן און פאַרטיפט זיך אין פילאָזאָפישע חקירות — ערשט דאַן אַנטפּלעקט זיך די הכנה בפּועל, די בלויזע פעיִקייט און מעגלעכקייט ווערט מגולגל אינם יֵש, אין דעם, וואָס ס׳איז — אין דער רעאַלער ווירקלעכקייט. נאָר ביי דעם תּנאי באַהעפט זיך ערשט דעם מענטשנס נשמה מיט דעם „שׂכל הפּועל״ (אַקטיווער אינטעלעקט), דעם „ערד־גייסט״, וואָס רעגירט איבער דעם עולם התּחתּון און וואָס נאָר ער איז ווירקלעך אומשטערבלעך [2].

דער באַגריף וועגן „שׂכל הפּועל״ פאַרנעמט אַזאַ בכבודיקן אָרט ניט נאָר אינם רמב״מס סיסטעם, נאָר בכלל אין דער יידישער רעליגיעזער פילאָזאָפיע פונם מיטלאַלטער, אַז מיר האַלטן פאַר נייטיק מסביר צו זיין דעם לעזער דעם מהות פון דעם דאָזיקן באַגריף. לויט אַריסטוס סיסטעם באַשטייט דער וועלטאַל פון אַ סך הימלישע „ספערן״, וואָס געפינען זיך אין שטענדיקער באַוועגונג. די דאָזיקע באַוועגונג קאָן, נאָך אַריסטוס דעה, אַרויסגערופן ווערן נאָר דורך קערפּערלאָזע סובסטאַנצן, ד. ה. דורך אייביקע אומשטערבלעכע גייסטיקע קרעפטן. די צאָל פון די דאָזיקע זעלבשטענדיקע גייסטער (אינטעלעקטן, שׂכלים נִבדָלים) איז גלייך דער צאָל פון די „ספערן״. אַריסטו באַטראַכט דערפאַר אויך די שטערן אַלס גייסטיקע סובסטאַנצן, וואָס זיינען באַשאַנקען מיט געט־לעכן שׂכל. די אַראַבישע אַריסטאָטעליקער, וואָס האָבן איבערגענומען די אַריסטאָטעלישע שיטה אין אַ נעאָפּלאַטאָנישן לבוש, האָבן גערעכנט, אַז צווישן דער גאָטהייט (סִבָּה ראשונה) און דעם עולם התּחתּון זיינען

---

[1] מורה נבוכים, I, קאַפּ. 70: כי הנשמות הנשארות אחר המות אינה הנשמה ההוה באדם כשיתהוה, שזאת ההוה בעת התהוותו היא כח תכנה בלבד, אחר המות הוא הדבר המגיע בפועל. משה נרבוני, דער טיפּסטער דערקלערער פונם רמב״מס „מורה נבוכים״, שרייבט דערביי אונטער: רבנו משה, עליו השלום, הלך בעקבות אלכסנדר הפרדסי בזה הדעת והאמין שהנפש היא כּוח והכנה בלבד (מורה נבוכים, I, קאַפּ. 68).

[2] עס איז דערפון קלאָר, אַז דער רמב״ם לייקנט פּאַקטיש אין אינדיווידועלער השארת הנפש, ד. ה. אין דער אומשטערבלעכקייט פון דעם יחידס נשמה אַלס זעלבּ־שטענדיקע רוחניות.

פאַרהאַן צען אַזעלכע „ספערן" (אין דער מיטלאַלטערלעכער העברעיִשער ליטעראַטור הייסן זיי „גלגלים"). דער ערשטער אינטעלעקט (שכל נבדל), וואָס ברענגט אין באַוועגונג די העכסטע „ספערע", איז אַ דירעקטע אָפּשפּיגלונג פון דער עִלַת הָעִלוֹת — פון דער גאָטהייט גופא. דער צווייטער אינטעלעקט איז אַן אָפּשפּיגלונג פונם ערשטן א. א. וו. דער לעצטער, דער צענטער אינטעלעקט, וואָס איז פאַרבונדן מיט דער אונ־טערשטער, מיט דער לבנה־ספערע — אָט ער הייסט עס דער אַקטיווער אינטעלעקט אָדער דער שכל הפועל.

דער רמב"ם, וואָס האָט פעסט געגלויבט אין דער ריכטיקייט פון דער דאָזיקער אַריסטאָטעלישער וועלט־אַנשויאונג, איז מיט אייזערנער קאָנ־זעקווענץ געקומען צו אַזעלכע הנחות, וואָס זיינען געשטאַנען אין פול־שטענדיקער סתירה מיט דעם באַגריף, וועלכן דאָס יידנטום האָט געהאַט וועגן דער ראָלע פונם מענטשן אין דער וועלט־באַשאַפונג. לויט דער ביבלישער מסורה זיינען ניט נאָר די ערדישע באַשעפענישן, נאָר אויך די שטערן און די פּלאַנעטן באַשאַפן געוואָרן צוליב דעם מענטשן. דער רמב"ם טרעט אַנטשיידן אַרויס קעגן דעם דאָזיקן געדאַנק.

„זאָל דער מענטש זיך ניט נאַרן, — דערקלערט מיימוני, — זאָל ער ניט מיינען, אַז אַלץ איז צוליב אים באַשאַפן געוואָרן, אַז אַפילו די שכלים נבדלים, די גלגלים און די מלאכים — זיינען אויך נאָר צוליב אונז. פּרוּווט נאָר פאַרגלייכן דעם מענטשנס קליינלעכן שכל מיט די גרויסע אינטעלעקטן פון די „ספערן" — וועט איר גלייך דעם אמת באַגרייפן און קלאָר פאַרשטיין, ווי נאַריש ס'איז צו גלויבן, אַז אַלץ עקזיסטירט נאָר צוליב דעם נישטיקן מענטשן" [1].

דער רמב"ם פאַרשטייט אָבער זייער גוט, אַז דערמיט ווערט ערשט רעכט האַרב די שאלה: צוליב וואָס איז די ערדישע וועלט באַשאַפן? דער געוויינלעכער רבניש־טעאָלאָגישער תירוץ, אַז די וועלט איז באַשאַפן צוליב דעם מענטשן — און דער מענטש — גאָט צו דינען, — האָט דעם רמב"ם כלל ניט באַפרידיקט [2]. „דער דאָזיקער תירוץ, — ווייזט אָן

---

1 מורה נבוכים, III, פרק 13: שלא נאמין במצאות כולם שהם מפני מציאות האדם... ולא תטעה בנפשך ותחשוב שהגלגלים והמלאכים נבראו בעבורינו, — הנה כבר התבאר לנו מדרגתנו: „הן גוים כמר מדלי". ובחן עצמך ועצם הגלגלים והכוכבים והשכלים הנפרדים ואז יתבאר לך האמת...

2 בלויז נאָך אין די יונגע יאָרן, בעת ער האָט געשריבן זיין פּירוש אויף משניות, איז דער רמב"ם אויך נאָך געשטאַנען אויף דעם רבניש־טעאָלאָגישן שטאַנדפּונקט, אין דער הקדמה צו סדר „זרעים" שטרייכט ער אונטער: כי תכלית העולם וכל אשר בו הוא איש חכם וטוב.

מיימוני, — פאַרענטפערט פּאַקטיש גאָר נישט, וואָרן מ'קאָן דאָך ווידער אַנאַנד פרעגן: און צו וואָס האָט עס גאָט נייטיק, דער מענטש זאָל אים דינען? צו ווערט גאָט דען דאדורך נאָך מער פולקומען? 1. און דער רמב"ם קומט צום אויספיר, אַז די פראַגע איז פאַקטיש אומלייזבאַר, און מען מוז זיך באַגניגען מיטן ענטפער: „כן רצה השם או גזרה חכמתו" — אַזוי האָט גאָט מיט זיין חכמה באַוויליקט.

דער מענטש דאַרף וואָס מער זיך געוויינען צו דער מידה פון ענִיוות, — לערנט דער רמב"ם; דער מענטש איז כּלל ניט דאָס אויבערשטע פונם שטייסל, דער ווּיכטיקסטער רינג אין דער וועלט־באַשאַפונג. נאָר דורך מיזאַמען פאַרשן, דורך פאַרפולקומען דעם פאַרשטאַנד מיט וויסנ־שאַפטן און פילאָזאָפישע חקירות איז דער אויסדערוויילטער מענטש זוכה, זיין נשמה זאָל זיך באַהעפטן מיטן „שכל הפועל"; און אַט אין דעם, וואָס זי, די נשמה, ווערט אַ קלײנער טייל, אַ ניצוץ פון דעם דאָזיקן אייביקן גייסט — באַשטייט איר אומשטערבלעכקייט, און דאָס הייסט השארת הנפש. די נשמה אָבער פונם פּשוטן מענטשן, וואָס זיין שכל האָט ניט געפאָרשט און געזוכט דעם פילאָזאָפישן אמת, די איז ניט אומשטערבלעך און זי גייט לאָבוד...

אַריסטו, ווי מיר ווייסן שוין, האָט בכלל געלייקנט, אַז די געטלעכע השגחה זאָל שולט זיין איבער יעדן מענטשן באַזונדער. אַזוי ווייט איז מיימוני ניט געגאַנגען 2, נאָר אויך ער האָט גערעכנט, אַז ניט יעדער מענטש געפינט זיך אונטער גאָטס השגחה.

די השגחה, — זאָגט דער רמב"ם, — איז דאָך ענג פאַרבונדן מיטן שכל, און וואָס מער פולקומען ס'איז דעם מענטשנס שכל, אַלץ שטאַרקער איז די השפּעה פון דער השגחה אויף דעם באַטרעפנדיקן מענטשנס גורל 8. אונטער גאָטס השגחה געפינען זיך בכן נאָר די מענטשן, וואָס זייער שכל איז „שלם השלמות". אָבער די „ווידערשפּעניקסטע נאַראָנים" (הסכלים הממרים), — פירט ווייטער אויס דער רמב"ם, —

---

1 מורה נבוכים, III, פרק 13: ואפילו היה הכל מפני האדם ותכלית האדם כמו שנאמר: לעבוד השם, — השאלה קיימת: והוא מה התכלית בהיותו עובד? והוא יתברך לא יוסיף שלמות עם יעבדוהו.

2 מורה נבוכים, III, סוף פרק 18: ולא יתכן שנאמר שההשגחה מינית לא אישית... אם כן ההשגחה אמנם היא באישים האלה.

8 מורה נבוכים, III, סוף קאַפּ. 17: אאמין שההשגחה נמשכת אחר השכל ומודבקת בו מפני שההשגחה אמנם תהיה ממשכיל ואשר הוא שכל שלם השלמות... אם כן כל מי שנדבק בו דבר מן השפע, כפי מה שישיגהו מן השכל ישיגהו מן ההשגחה... (זע אויך קאַפּ. 51).

וואס זייער שכל איז ניט דערלויכטן געווארן און זיי געפינען זיך דערפאר ניט אינטער דער השפעה פון דער געטלעכער השגחה, — זיי זיינען גלייך צו די איבעריקע בעלי חיים און בהמות, ווי עס שטייט אין פסוק (תהילים מט, יג): „נמשלו כבהמות נדמו", און עס איז ביי געוויסע אומשטענדן אפילו דערלויבט זיי צו הרגענען פון טובת הכלל וועגן [1].

די דאזיקע גרויזאמע ווערטער קלינגען כמעט ווי אומגלויבלעך אינם מויל פונם גרויסן פריידענקער. און דאך זיינען זיי א לאגישער פעל־יוצא פונם רמב"מס וועלט־אנשויאונג. א קנאי פון זיין איינציק־מעגלעכן ראציאנאליסטישן אמת, ווערט דער רמב"ם, דער קעמפער פארן פרייען געדאנק, א פאנאטישער אונטערדריקער פון אנדערש־דענקענדיקע. ער טיילט די מענטשן איין אין זעקס מדרגות (מורה נבוכים, III, 51) און צו דער צווייטער פון זיי רעכנט ער די מענטשן מיט „פאלשע דעות". די דאזיקע מענטשן, — איז דער רמב"ם מוסיף — דארף מען ביי געוויסע אומשטענדן אומברענגען און זייערע דעות אויסווארצלען, בכדי זיי זאלן אנדערע ניט פארפירן (ואלו הם אשר יביא הצרך בקצת העתים להרגם ולמחות זכר דעותם שלא יתעו זולתם).

אט דער שטאלצער ביטול און פאראכטונג צום „נארישן אומ־וויסנדיקן המון" פילט זיך זייער שארף ביים רמב"ם בכלל און אין זיין

---

1 מורה נבוכים, III, קאפ. 18. די אלטע מפרשים: אפודי, שם טוב, אבן קספי, האבן דעם דאזיקן זאץ פאלש דערקלערט. בכדי צו איבערצייגן דעם לעזער, אז מיר גיבן ריכטיק איבער דעם רמב"מס געדאנק, ברענגען מיר די דאזיקע וויכטיקע שטעלע אין פיר פארשיידענע איבערזעצונגען, מיט וועלכע מיר האבן זיך באנוצט:

I. שמואל אבן תיבונס איבערזעצונג: ואמנם הסכלים הממרים כפי מה שחסרו מן השפע ההוא (השכל האלקי) היה ענינם כבהמות נדמו, ומפני זה היה קל להרגם אבל צוה לתועלת.

II. יהודה אלחריזים איבערזעצונג: אך הכסילים הפושעים כפי מה שיחסרו מן השפע ההוא תקל מעלתם ונכללו בסדר בעלי חי והבהמות כמו שנאמר: נמשלו כבהמות נדמו, וכן היא הריגתם נקלה כנגד התועלת הבאה ממנה.

III. שמעון שייערס דייטשע איבערזעצונג: דיע טהארען אונד אבטרוניגען היננעגען, יע נאכדעם זיע... דאהער וורדע צו ווילען איהרע פערטילגונג דעם אללגעמיינען וואהלעס וועגען פאן גאטט געבאטען.

IV. שלמה מינקס פראנצויזישע איבערזעצונג: Quant aux hommes ignorants et pecheurs etant privés de cet epanchement, ils se trouvent dans un état meprisab'e et son mis au rang des autres espèces d'animaux; il est semblable aux bêtes privéesc de la paiole (Ps. 49, 13); c'est pourquoi il a été considéré comme une chose légère de les tuer et cela a été même ordonné pour le bien publi) .(Le Guide des Égarés, III, p. 138

„מורה נבוכים" בפרט. אפילו די אלטע יידישע נביאים, די אומדער־מידלעכע קעמפער פאר אונטערדריקטע, פאר יושר און גערעכטיקייט — אויך זיי ווערן ביים רמב"ם מגולגל אין פילאזאפן און בעלי חקירה, וואס האלטן זיך אפגעזונדערט פונם „המון" און זיינען תמיד פארטיפט אין די עולמות העליונים פונם „שכל הפועל". לויט מיימונים פארשטעלונג איז דער נביא א מאן, וואס האלט זיך וואס ווייטער פונם המון, זוכט ניט ביי אים ניט קיין כבוד ניט קיין שבח. קאלטבלוטיק באטראכט ער און פארשט אויס די מעשים און די באגערן פון אט די דאזיקע מענטשן, וואס זיינען דאך אין געוויסער הינזיכט גלייך צו די בהמות און חיות. אט דער מאן פון תכלית השלמות האלט זיך וואס ווייטער פונם המון און טראכט נאר וועגן דעם, ווי אויסצומיידן דעם שאדן, וואס דער המון קאן אים ברענגען בעת ער קומט מיט אים אין באריר[ו]נג, אדער אויף וועלכן אופן קאן מען זיך מיט דעם המון באנוצן. ווען דאס איז אים, דעם מושלם, נייטיק"[1].

די איינציקע אויפגאבע פונם „המון", פונם פשוטן בשר ודם, וואס זי בארעכטיקט זיין לעבן אויף דער וועלט, דאס איז — ראשית: באדינען דעם „אדם בפועל", דעם מושלם אין אלע חכמות, זארגן וועגן די הצטרכותן פונם אויסדערוויילטן, בכדי יענער זאל קאנען רויק און אומגעשטערט זיך פארנעמען מיט חקירה און פילאזאפישע אמתן; והשנית: אים, דעם מושלם, דעם „אדם בפועל", אונטערהאלטן און פארווײלן, ער זאל זיך ניט פילן עלנד און פארלאזן[2].

נישט מאראליש־עטישע שלמות, נאר וויסן און פארשן, דער־גרונטעוועון דעם תמצית פון אלץ, וואס עקזיסטירט (מכל הנמצאות) — אט דאס איז לויט דעם רמב"מס איבערצייגונג דעם מענטשנס העכסטער ציל און צוועק אויף דער וועלט. אומשטערבלעך איז דערפאר נאר די נשמה פון דעם געלערנטן דענקער, וואס דרינגט אריין מיט דער שארף פון זיין שכל אין די טיפן פון דער געדאנקען־וועלט — נישט דורך מעשים

---

[1] מורה נבוכים, II, קאפ. 36: אבל יראה האנשים כלם כפי עניניהם אשר הם לפי הענינים ההם בלא ספק כבהמה או כחיה; אשר לא יחשוב השלם המתיחד כשיחשוב בהם אלא בצד ההנצל מהיזק המזיק מהם כשיזדמן לו עמהם ההשתתפות, או לקבל תועלת במה שיקובל בו הועלת מהם אם יצטרך אליו לצורך מצרכיו.

[2] זע די הקדמה צום פירוש אויף משניות סדר „זרעים": שהאנשים ההם (ערומים מן הערמה וריקים מן החכמה) נמצאו לשתי סבות: האחת להיותם משמשים לאחד ההוא... לתקן אלו המלאכות שהאדם מצטרך במחיתו... כדי שימצא החכם צרכו מזומן... והסבה השנית במציאות כי שאין בו חכמה מפני שאנשי החכמה הם מעטים מאוד... ועל כן נבראו ההמון לעשות חברה לחכמים שלא ישארו שוממים.

טובים דערנעענטערט זיך דער מענטש צו גאָט, נאָר אויף די פליגל פונם פאָרשער-געדאַנק, וואָס פאַרטיפט זיך אינם מהות פון גאָט. דאָס אמתע גאָט-דינען באַשטייט אין דעם, וואָס דער שכל דערווערבט זיך ריכטיקע דעות און השגות (לחשוב מחשבות אמונות ודעות עבודת השם).

„שלטון השכל!" — נאָר דער שכל איז די מאָס פון אַלע ווערטן; ער געוועלטיקט איבער דעם מענטשנס גורל, נאָר מיט זיין הילף שאַפט דער מענטש אַ פאַרבאַנד צווישן זיך און דער געטלעכער חכמה (שפע השכל האלהי). ווער אָבער עס פאַרטיפט זיך ניט אין פילאָזאָפישע פראַבלעמען, דער האָט ניט די זכיה, די שטראַלן פון דער געטלעכער השגחה זאָלן זיין גורל באַלייכטן, ער מעג אפילו זיין אַ צדיק תמים און זיין גאַנץ לעבן — אַ שיינער קראַנץ פון לויטער זעלבסטאָפּפערונג און מענטשן-ליבע...

זייער כאַראַקטעריסטיש איז אין דער הינזיכט דאָס לעצטע קאַפּיטל פונם „מורה נבוכים", ווו דער רמב"ם רעדט וועגן פיר מדרגות פון שלמות. די ערשטע, נידעריקסטע מדרגה — דאָס זיינען מאַטעריעלע רייכטימער; די צווייטע — קערפּערלעכע שלמות; די דריטע — מאָראַלישע. „אָבער — איז דער מחבר מוסיף — אויך די דריטע מדרגה דאַרף מען באַטראַכטן נאָר אַלס מיטל, אָבער ניט אַלס זעלבסטצוועק[1] מאָראַל און יושר — זאָגט דער רמב"ם — שפּילט דאָך אַ ראָלע נאָר אין געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטעניש, נאָר בין אדם לחברו. דענקט מען זיך אָבער דעם מענטשן אַלס יחיד, אויסער דעם קיבוץ — פאַרלירן דאָך זיין יושר און מאָראַל זייער גאַנצן ווערט. די העכסטע מדרגה פון שלמות איז אָבער די פערטע — די שלמות פון שכל, ווען דער מענטש דרינגט אריין אין די טיפן פון דער אידעען-וועלט און באַקומט אַ ריכטיקן באַגריף וועגן דער גאָטהייט. „אָט דאָס — דערקלערט דער רמב"ם — און נאָר דאָס הייסט אמתע שלמות! נאָר דערמיט קויפט זיך דער מענטש אומשטערבלעכקייט און פאַרדינט צו טראָגן דעם נאָמען מענטש!"[2].

מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, ווי יהודה הלוי באַטראַכט די נעהייליקטע מסורה, די רעליגיעז-עטישע ירושה פון די אבות אַלס דעם „קאַטעגאָרישן באַפעל" פונם הארצן און אינעווייניקסטן באַוווּסטזיין, וואָס לייזט אויס דעם מענטשן פון ספקות און גיט אים די פעסטע זיכערקייט,

---

1 זה המין מן השלמות גם כן איננו רק הצעה לזולתו ואינו תכלית כונה בעצמו.

2 וזאת היא התכלית האחרונה והיא השלמת האדם שלמות אמתי והיא לו לבדו ובעבורה יזכה לקיימות הנצחי ובמה האדם אדם. זע אויך זיין הקדמה צום פירוש אויף משניות, סדר „זרעים": ותכלית היות האדם לצייר לנפשו המושכלות.

אז אזוי מוז עס זיין, אזוי מוז און דארף געהאנדלט ווערן און ניט אנדערש. דעם דיכטערס וועלטאנשויאונג שטיצט זיך אויפן יסוד פון געשיכטלעך־קאלעקטיווער אנטוויקלונג, איר וויכטיקסטער מיטלפונקט איז ניט דער אפגעזונדערטער יחיד, נאר דער גאנצער קיבוץ, די אומה אין איר היסטארישער אנטוויקלונג. דער באשאפער פונם „מורה נבוכים" אבער איז פעסט איבערצייגט, אז דער זיכערסטער וועג, וואס פירט צו אמתער שלמות — דאס איז דער אפגעזונדערטער וועג פונם יחיד, פון דער שטארקער איינזאמער מענטשלעכער פערזענלעכקייט. די העכסטע מדרגה פון שלמות איז די שלמות פונם פארשער־געדאנק, וואס זיין טרעגער איז ניט דער קיבוץ, נאר דער יחיד. ניט די מסורה און די ירושה פון די אבות, נאר דער פרייער פילאזאפישער געדאנק פונם איינזאמען דענקער, וואס שטייט איבער דעם קיבוץ, אפגעזונדערט פונם המון — אט נאר ער דערהייבט די מענטשלעכע פערזענלעכקייט צו דער העכסטער מדרגה און באשענקט זי מיט דער מתנה פון אומשטערבלעכקייט...

בנוגע צו די מאראליש־עטישע אויפגאבן פונם מענטשן און די צילן און צוועקן פון דער מענטשלעכער פערזענלעכקייט, איז דער רמב"ם, ווי מיר זעען, אריסטוס א געטרייער תלמיד. ווי אריסטו, אזוי האט אויך מיימוני געזען דעם מענטשנס העכסט גליק און פארגעניגן אויסשליסלעך אינם פארשן, אין דער טעטיקייט פונם שארפן שכל; די מאראל איז בלויז דער פועל יוצא פונם פראקטישן פארשטאנד און זיין טעטיקייט. זי האלט אין צוים אונזער ווילן און צווינגט אים, ער זאל ניט ארויס פון דער „מדה בינונית", ער זאל זיך ניט דערלויבן קיין שעדלעכע עקסטרעמען און זיך פעסט האלטן אין דעם „שביל הזהב" [1].

אינם רמב"מס ווערק האט די יידישע מיטלאלטערלעכע פילאזאפיע דערגרייכט די העכסטע מדרגה פון אנטוויקלונג. זיין „מורה", אט דער פעסטער גרונדשטיין פון דער יידישער טעאלאגיע אויף פילאזאפישראציאנאליסטישע יסודות — האט אויף לאנגע דורות באפעסטיקט איבער דעם יידישן געדאנק די שליטה פון דער אריסטאטעלישער אידעען־וועלט. דער רמב"ם האט מער פון אלע אנדערע יידישע דענקער גורם געווען, וואס די יידן זיינען געווארן די פארמיטלער, דער פארבינדונגס־רינג צווישן דער גריכיש־אראבישער פילאזאפיע און דער מיטלאלטערלעכער קריסטלעך־לאטיינישער וועלט. דער „מורה נבוכים", וואס איז אויפן

1 זע דעם רמב"מס „שמונה פרקים".

באפעל פונם בארימטן קיסר פרידריך דעם צווייטן [1] איבערגעזעצט געווארן אויף דער קריסטלעכער קולטור-שפראך (אויף לאטיין) נאך אין די ערשטע יארצענטן פונם דרייצענטן יארהונדערט, האט געהאט א געוואלדיקע השפעה אויף די מיטלאלטערלעכע קריסטלעכע דענקער (די סכאלאסטיקער) [2]. דער בארימטער אלבערט דער גרויסער ברענגט אין זיינע ווערק גאנצע פרקים אויס „משה המצרים" [3] Dux neutrorum (מורה נבוכים) [4]. נאך א גרעסערע השפעה האט דער „מורה" געהאט אויפן צווייטן גאון פון דער מיטלאלטערלעכער סכאלאסטיק, אויף טאמאס פון אקווינא [5], וואס האט אין די וויכטיקסטע פילאזאפיש-טעאלאגישע פראבלעמען זיך באנוצט מיט מיימונים ראיות און לאגישע סברות. אפילו אין דער נייערער צייט האט דער „מורה נבוכים" געמאכט א גרויסן רושם אויפן בארימטן געלערנטן לייבניץ, וואס האט מיט התפעלות דערקלערט, אז אין דעם בוך „פון דעם אויסגעצייכנטן פילאזאף, מאטעמאטיקער, מעדיצינער און ביבל-דערקלערער ר' משה מיימון" האט ער געפונען פיל מער פילאזאפישע טיפקייט, ווי ער האט זיך געקאנט דענקען [6].

גרויס איז געווען די השפעה פונם „מורה נבוכים" אויך אויף דער מוסלמענישער וועלט. נאך ביים רמב"מס לעבן האט שוין זיין „מורה" געהאט מוסלמענישע מפרשים [7], און אינם פערצענטן יארהונדערט האט

---

1 זע מ. שטיינשניידער: המזכיר, VI, 31 און העברעישע איבערזעצונגען, 433. די לאטיינישע איבערזעצונג איז געמאכט ניט נאכן אראבישן טעקסט, נאר נאך אלחריזיס העברעישער איבערזעצונג.

2 זע י. גוטמאן: „די סכאלאסטיק", 85—120; „דער איינפלוס דער מיימונישען פילאזאפיע אויף דאס קריסטליכע אבענדלאנד" (אין זאמלבוך „מאזעס ב. מיימון", I, 135—230); ד. קויפמאן, דער „פיהרער מיימונים אין דער וועלטליטעראטור (געזאמ. שריפטען, II, 152—189).

3 ביי די סכאלאסטיקער הייסט דער רמב"ם „משה המצרי".

4 זע י. גוטמאן אין זאמלבוך „מאזעס ב. מיימון", 153—175; מ. יואל: „פערהעלטניס אלבערט דעס גראסען צו מאזעס מיימאנידעס, 1876, און זיין „עטוואס איבער דען איינפלוס דער יודישען פילאזאפיע אויף די קריסטליכע סכאלאסטיק".

5 וועגן דער השפעה פון דעם רמב"ם אויף טאמאס פון אקווינא זאגט דער פראנצויזישער פארשער עמיל סעססע (Emil Saisset): Maimonide est le precurseur de saint Thomas d'Aquin, et le More—Neboukhin annonce et prepare la summa theologial (Revue des deux mondes, 1886, I); זע אויך: י. גוטמאן, דאס פערהעלטניס טאמאס פאן אקווינא צום יודענטום, 1891, 31.

6 זאמלבוך „מאזעס ב. מיימון", I, 325—326.

7 זע שטיינשניידער, העברעישע איבערזעצונג, 361—362, כ41.

מען אין פעץ און אין אנדערע קולטור=צענטרען אין מוסלמענישע הויכ= שולן פלייסיק שטודירט דעם רמב״מס פילאזאפיש ווערק [1].

אינם יידנטום גופא האט דער רמב״ם געשאפן א גאנצע תקופה. וועגן דעם גאנץ אויסערגעוויינלעכן רושם, וואס דער גרויסער גאון האט געמאכט אויף זיין דור, זאגט עדות די מערקווירדיקע אויפשריפט, וואס אן אומבאקאנטע האנט האט אויף דעם רמב״מס מצבה אויסגעקריצט. עס איז כמעט ניט צו גלויבן, א יידישע האנט זאל אויפצייכענען אזעלכע פארגעטערונגס=ווערטער: „א שטערבלעכער מענטש — און דאך ניט צו מענטשן געגליכן. ביזטו א מענטשן=זון, איז דיין מוטער פון א מלאך שוואנגער געווארן; אדער גאט דער אלמעכטיקער האט אן מאן און ווייב פארן עולם התחתון א מלאך געשאפן״ [2].

דער באקאנטער דיכטער אלחריזי שרייבט אין זיין לויבגעזאנג, וואס ער האט געשיקט דעם רמב״ם קיין מצרים: „א געטלעכער מלאך ביזטו און נאך גאטס געשטאלט ביזטו באשאפן געווארן. וועגן דיר האט עס געזאגט דער אלמעכטיקער: „נעשה אדם בצלמנו״ [3]. אן אנדער דיכטער פון יענער צייט פארגלייכט משה בן מיימון צו משה רבנו, און פאר= זיכערט, אז מיימוני האט מיט זיין פען ניט קיין קלענערע ווונדער באוויזן, ווי בן=עמרם מיט זיין שטעקן [4]. „צו וועם קאן מען אים גלייכן — רופט מיט התפעלות אוים א שפעטערער דיכטער, יעקב בן עזרא גבאי — אז אויף דער ערד איז צו אים קיין גלייכן ניטא. בלויז אין די הימלען, צווישן די געטלעכע שרפים קאן מען אים א ברודער געפינען, וואס זאל זיין ווערט דערגרייכן״ [5].

אין די מזרח=לענדער האט מען אין א סך קיבוצים אין דער קדיש=

---

1 יוסף אבן עפסי דערציילט: וכל שכן הישמעאלים בפאס ובשאר ארצות אי־ קבעו שם מדרשות ללמוד ספר המורה מפי סופרים יהודים (טעם זקנים, 53).

2 אָדָם — וְלֹא אָדָם, וְאִם אָדָם הָיִיתָ — מַלְאֲכֵי רוּם אִמְּךָ הָרְתָה
או אוֹמְרָה לָאֵל: בְּאֵין אִשָּׁה וְאִישׁ מַלְאָךְ בְּעוֹלָם תַּחְתּוֹן בָּרָאתָ.

3 מלאך אלהים את ונבראת בצלם אל ואם אתה בתבניתנו
בגללך אמר אלחים: נעשה אדם בצלמנו ובדמותנו.

4 משה במקום צור נאמן הוא — על קו יושר העמיד דתות
גם עשו שם במקום מטה — ויעש בו את האותות.

5 מה אערוך אליו ולמי ידמה — כי אין עלי ארץ בחין ערכו
אם אעלה מעל לשרפי רום — שם אמצא לו אח בחין ערכו.

תפילה דעם רמב״מס נאָמען איינגעפלאָכטן [1] און געזאָגט ספּעציעלע פּזמונים, וואָס זיינען פאַרפאַסט געוואָרן פון זיין כבוד וועגן [2].

דעם רמב״מס ראַציאָנאַליסטישע פּאָן מיט איר שטאָלצן דעוויז „שלטון השכל" האָט שפּעטער אַרויסגערופן אַ פאַרביטערטן קאַמף אין געוויסע שיכטן פונם יידישן פאָלק. נאָר זיינע באַרימטע ווערק זיינען אין משך פון לאַנגע דורות געווען דער מיטלפּונקט, ווו עס פלעגן זיך צוזאַמענשטויסן די וויכטיקסטע שטרעמונגען אין דער יידישער קולטור. זיין „מורה" איז יאָרהונדערטן לאַנג געווען דער זיכערער און געטרייער „וועגווייזער" פאַר אַלע, וואָס בלאָנדזשען און זוכן און קעמפן פאַרן פרייען געדאַנק. דאָס דאָזיקע טיפע ווערק מיטן מעכטיקן מַעוּף פונם פילאָזאָפישן פאָרשער=געדאַנק און מיט זיין אומדערמידלעכן אמת=זוכן איז געווען דער געטרייער וועקער, וואָס האָט גערופן צו נייעם לעבן, געוועקט פונם גייסטיקן שלאָף ניט נאָר אַזוינע גאוני הרוח ווי שפּינאָזאַ, שלמה מיימון און מענדלזאָן, נאָר אויך טויזנטער פּשוטע יונגע לייט, וואָס האָבן געלעכצט אין ישיבות און בתי מדרשים נאָך ליכט און וויסן...

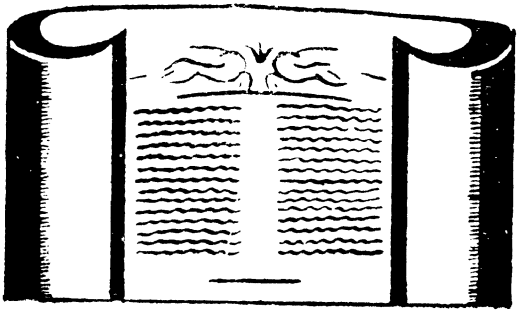

1 זעט רמב״ן שרייבט אין זיין באַקאַנטן בריוו צו די רבני צרפת: והנני מעיד עלי לפני רבותי שמים וארץ כי שמענו ממגידי אמת שבכל ארצות מלכות תימן קהלות רבות עוסקים בתורה... והיו מזכירים שֵׁם הרב בכל קדיש וקדיש: בחייכון וביומיכון ובחיי דרבנא משה בן מיימון אשר האיר עיניהם בתורה והעמידו בקרן אורה.

2 זע ש. ד. לוצאַטאָ אין „כרם חמד", IV, 32, און „אגרות שד״ל", 421.

זיבעטער קאַפּיטל

די פּאָעטישע פאָרמען פון דער העברעיִשער ליטעראַטור נאָך יהודה הלוי. — אַברהם אבן עזרא דער געלערנטער נע־ונדניק. זיין באַדייטונג אַלס אייפּקלעדער און קולטור־טרעגער. — אַברהם אבן עזרא אַלס ביבּל־דער־קלערער און שפּראַך־פאָרשער. — די פילאָזאָפישע אָנשויאונגען פון אַברהם אבן עזרא און זיין באַטייט אַלס דיכטער. — אבן עזרא אַלס פייטן און פאַמפלעטיסט.

מיר האָבּן שוין אין איינעם פון די פריערדיקע קאַפּיטלען אָנגעוויזן, אַז אין יהודה הלוים שאַפן האָט דאָס אויפבליען פון דער העברעיִשער מיטלאַלטערלעכער פּאָעזיע דערגרייכט די העכסטע מדרגה. דער ציון־דיכטער האָט געהאַט זייער אַ גרויסע השפּעה אויך אויף דער באַרייכערונג און אַנטוויקלונג פון די פּאָעטישע פאָרמען. דער דיכטער גופא ווייזט אָן, אַז די פערזן און גראַמען ווערן ביי אים געבּאָרן געשווינטער ווי דער בּליץ פונם געדאַנק [1]. אין זיינע לידער געפינען מיר אַ וווּנדערבּאַרע עַשרות פון פילפאַרביקע מעטרישע פאָרמען און האַרמאָנישע ריטמען און קלאַנגען. הלוי באַנוצט זיך, למשל, גאַנץ אָפט מיט דער אַראַבּישער פאָרם „מושח" (אין העברעיִש הייסט זי „אֵזוֹר" — דער באַנד), וווּ דער בּוי און דער גראַם פון די ערשטע פערזן הַזְרט זיך איבּער אינם געדיכט נאָך געווויסע הפסקות (אינטערוואַלן). די גריים אָבער פון די דאָזיקע אינטערוואַלן, זייער ריטמישער בּוי און ריים איז יעדעס מאָל פאַרשיידן, און יעדעס מאָל מיט נייע אומדערוואַרטע עפעקטן. אין דעם ליד „שלומותי שאי", הוץ דעם אַלגעמיינעם ריים, וואָס פאַרבּינדט אַלע פערזן פונם ליד, איז נאָך יעדער טאָפּלפערז צונויפגעפלאָכטן מיט אייגענע צוויי אַנדערע ריימען:

שְׁלוֹמוֹתַי שְׂאִי יוֹנַת רְחוֹקִים — לְעֹפֶר מִדְבְּרֵי עֶדְיוֹ — רביבים

לְגוֹנֵב לֵב בְּמִלָּיו הַחֲלָקִים — בְּשֶׁמֶן מֹר וְלֹא בְדְיוֹ — כְּתוּבִים.

---

1 דער דיכטער זאָגט אין איינעם פון זיינע לידער:

בָּאוּ הֲרוּזִים לֹא קְדָאָם רַעֲיוֹן

נקרה בפי נקרו ולא נקראו.

א געוויסער סכום לידער ביי הלוין באַשטייען פון צענפערזיקע סטראָפן; די פיר שלוס־פערזן האָבן אין אַלע סטראָפן איינע און די זעלביקע צוויי ריימען, די ערשטע זעקס פערזן אָבער האָבן אין יעדער סטראָפע זייערע באַזונדערע ריימען [1].

הלוי גופא באַדויערט שטאַרק אין זיין „כוזרי“ [2], וואָס אין דער העברעישער פּאָעזיע האָט זיך איינגעבירגערט די אַראַבישע מעטריק, וועלכע איז לויט דעם דיכטערס מיינונג צו פרעמד און שטערנדיק פאַר דעם גייסט און בוי פון דער ביבלישער שפּראַך, ניט קוקנדיק אָבער דערויף, וואָס די דאָזיקע אַראַבישע פאָרמען זיינען ווירקלעך צו גע־קינצלט און שווער, באַזיצן דאָך הלוים לידער אַ ווונדערבאַרן מוזיקאַלישן קלאַנג, און די שווערע קייטן פון דער פרעמדער מעטריק זיינען ניט בכוח (יעדנפאַלס — ניט שטענדיק בכוח) צו פאַרשטיקן דעם אייגנאַרטיקן אינעווייניקסטן ריטם און האַרמאָנישע צאַרטקייט פון הלוים סטראָפן. ווי גראַציעז און מוזיקאַליש ס'איז, צום ביישפּיל, הלוים קליין ליד:

יוֹם נָד זְהָבִי צְבִי, אָרַח פָּרַח וּבִי
מָאַס וְאָמַר: אֲנִי סָר מֵעַל רֹאשֵׁךְ.
וָאֹמְרָה: מַה בְּרִי, מַה יֵּשׁ בְּיָדִי מְרִי
כִּי תְאַנֶּה בִּי? וְעָנָה: מֵרִיחַ רֹאשֵׁךְ [3].

גלענצנדיקע עפעקטן דערגרייכט אויך אונזער דיכטער, בעת ער באַנוצט פאָנעטיש־גלייכקלינגענדיקע ווערטער, נאָר מיט פאַרשיידענעם אינהאַלט און באַטייט, ווי, למשל, אין פאָלגנדיקן ליבע־ליד, וווּ דער דיכטער שילדערט אַזוי שטיפעריש, ווי די שוואַרץ־זיידענע לאָקן ברוימען אַרום דעם מאַרמאָר־ווייסן שטערן און רויזנרויטע באַקן פון דער שיינער, וואָס איז אַזוי לייכטזיניק, אַז ווען זי האָט אויף אייד איין מאָל רחמנות, וועט זי דערפאַר אייך זעקס מאָל באַטריגן:

לְחִי כִּרְצְפַּת אֵשׁ בְּרִצְפַּת שֵׁשׁ
נִרְקַם סְבִיבָיו מֹר כְּרִקְמַת שֵׁשׁ
יוֹסֵף בְּלִבִּי אֵשׁ בְּקָרְבּוֹ לִי,
יַחְמוֹל פַּעַם וְיִבְגוֹד שֵׁשׁ [4].

---

1 מער באַריכות וועגן הלוים מעטריק זע: ח. בראָדי, „סטודיען צו דען דיכ־טונגען יהודה הלוים“ (1895).

2 „הכוזרי“, II, פרקים 70—78.

8 דיוואַן הרבבי, II, 74.

4 דיוואַן בראָדי, II, 31. איין און דאָס זעלביקע וואָרט „שש“ האָט אין ערשטן פערז דעם באַטייט מירמלשטיין, אין צווייטן — זייד, און אין פערטן — זעקס.

אין זיין באַקאַנטן ציון־ליד „היוכלו פגרים" גיסט דער דיכטער אויס זיין שמאַרצהאַפט־ברענענדיק פאַרלאַנגען וואָס גיכער צו דערזען דאָס געבענטשטע לאַנד פון די אבות. און ווי אויסטערליש־שיין עס האַרמאָנירט מיט דעם שטורמישן דראַנג פונם דיכטערס באַגער דער בוי פון דעם דאָזיקן ליד מיט זיינע צווייפיסיקע, לייכטע, ווי מיט פליגל באַשענקטע פערזן. דער דיכטער בעט ביים ווינט, ער זאָל וואָס גיכער זיינע פליגל פאַרשפּרייטן און שנעל דאָס שיף צו מזרח ברענגען; און אָט דאָס געבעטע ציטערט און שוועבט אין דער אייגנאַרטיקער מעטריק פון די פערזן, אין דעם האַרמאָנישן קלאַנג פון די האַסטיקע טענער און זילבן:

עֲלֵי סְפִינָה — וְדִרְשִׁי מְדִינָה
אֲשֶׁר לַשְּׁכִינָה — בְּתוֹכָהּ חֲדָרִים.
וְחוּשִׁי בְּעוּפֵךְ — וְיַד אַל תְּנִיפֵךְ
וְקִשְׁרִי כְנָפֵךְ — בְּכַנְפֵי שְׁחָרִים.
לְנָדִים וְנָעִים — בְּרוּחַ קְלָעִים
וְלִבּוֹת קְרוּעִים — לְאֶלֶף גְּזָרִים א. א. וו.

מיר האָבן פריער געזען, מיט וואָס פאַר צאַרנדיקער פאַראַכטונג שלמה גבירול האָט זיך פאַרהאַלטן צו די טאַלענטלאָזע שירים־שרייבער און פערזן־מאַכער, וואָס פּאָעזיע און קונסט זיינען ביי זיי געווען אַ מאָדע־זאַך, און וואָס זיי האָבן געזען אין זיי ניט די שענסטע קולטורעלע אוצרות, וואָס דערהייבן און באַרייכערן דעם מענטשנס נשמה, נאָר פּילפּאַרביק שפּילצייג און לייכטן צייטפאַרטרייב. אין יהודה הלוים צייטן איז די צאָל פון אַזעלכע דילעטאַנטן נאָך באַדייטנדיק געשטיגן, וואָרן דאָס „גרויסע דרייגעשטערן", ווי היינע האָט גערופן די דריי גרויסע העברעישע דיכטער פונם מיטלאַלטער, האָבן אַזוי שטאַרק אַנטוויקלט און באַרייכערט די פּאָעטישע פאָרמען און די טעכניק פון שירים־שרייבן, אַז פאַרפאַסן גלאַטע פערזן איז כלל ניט געווען שווער אפילו פאַר פשוטע דילעטאַנטן, וואָס זיינען ניט געווען באַשאָנקען מיט קיין פונק פון פּאָעטישן טאַלענט. אויך יהודה הלוי האָט זיך פאַרהאַלטן מיט גרויס צאָרן און פאַראַכטונג צו די דאָזיקע „גראַמען־מאַכער". בעת זיינע פריינד האָבן אים פאַרהידושט געפרעגט, פאַרוואָס ער איז אויף אַ לאַנגער צייט אַנטשוויגן געוואָרן, האָט זיי דער דיכטער מיט פאַרביטערונג געענטפערט: „פאַרדאָרבן און באַשמוצט איז דער קוואַל פון פּאָעזיע, עקל און פאַרדרוס

דערוועקט ער נאָר אין מיר. דער לייב קאָן מער ניט טרעטן אין זיין געליבטן שטעג, ווען קליינע פיקסלעך שנאָרן דאָרט ארום״ [1].

אָבער ניט נאָר „קליינע פיקסלעך״ און פשוטע „גראַמען־מאַכער״ האָבן געוואַנדערט איבער דעם „לייבן־שטעג״ פון פּאָעזיע. אויך מענער פון הויכער בילדונג און גרויסער ליטעראַרישער באַגאַבונג האָבן זיך אָפט באַנוצט מיט פּאָעטישע פאָרמען, ניט קוקנדיק דערויף, וואָס זיי זיינען קיין אמתע דיכטער ניט געווען. אין זייערע לידער פילט זיך, אמת, ניט דער פלאַם פון פּאָעטישן פּאַטאָס, דער מעוף פון דיכטערישער באַגייסטערונג, דאָך מאַכן זיי אַ שטאַרקן רושם מיט זייער עשירות פון טיפע געדאַנקען און מיט דעם קיניגלעכן גלאַנץ פון דעם שאַרף־געשליפענעם גאונישן שכל. אַט מיט די מעלות זיינען באַשאָנקען אַ סך לידער פון יהודה הלוים יינגערן בן־דור און נאָענטן פריינד, **אברהם בן מאיר אבן עזרא** [2].

אברהם אבן עזרא איז איינער פון די אָריגינעלסטע און אינטערעסאַנטסטע פּערזענלעכקייטן, וואָס דאָס מיטלאַלטערלעכע יידנטום האָט פאַרמאָגט. דאָס איז געווען אַ מאַן פון פילזייטיקן ענציקלאָפּעדישן וויסן, וואָס האָט זיך קונה שם געווען אַלס אויסגעצייכנטער מאַטעמאַטיקער, אַסטראָנאָם, ביבל־דערקלערער, שפּראַך־פאָרשער און דיכטער. זיין אומרויִקער גייסט האָט אים ניט געלאָזט לאַנג זיצן אויף איין אָרט; אַן אייביקער נע־וָנָדניק איז ער געווען, איז אַרומגעפאָרן איבער אַזיע, אַפריקע, געוואַנדערט איבער פיל שטעט פון איטאַליע, פראַנקרייך און ענגלאַנד. און אומעטום האָט ער איבער זיין וואַנדער־וועג פאַרשפּרייט די פרוכטבאַרע זוימען פון דער רייכער אַראַבישער קולטור. „אומעטום בין איך געווען — דערציילט וועגן זיך אבן־עזרא אין זיין באַקאַנטן געדיכט „נדוד אסיר עוני״ — האָב ביכער געשאַפן און פאַרבאָרגענע

---

1 בְּעֵת נִרְפַּשׁ מְקוֹר הַשִּׁיר וְנִשְׁחַת
מְאַסְתִּיהוּ וְנַפְשִׁי גָעֲלָה בּוֹ
וְאֵיכָה גוּר־אֲרִי יָם אֶל נְתִיבוֹ
וְשׁוּעָלִים קְטַנִּים הָלְכוּ בוֹ.

2 געבאָרן אין טאָלעדאָ אין 1092, געשטאָרבן אין רוים דעם 2טן אָדר 1167. אין דער מיטלאַלטערלעכער קריסטלעכער ליטעראַטור איז ער באַקאַנט אונטער דעם נאָמען אַבְרָהַם יודעוס אָדער אַבענאַרע. די לעגענדע, אַז אבן עזרא איז געווען יהודה הלוים איידעם, האָט ניט קיין שום רעאַלן קערן. די דאָזיקע לעגענדע איז איבערגעגעבן באריכות און אין נאַיִוו־פאָלקסטימלעכער פאָרם אויך אין יידיש, אין „מעשה־בוך״ און אין „כבוד חכמים״.

סודות אנטפליקמי"[1]. שטענדיק נע=ונד, געלעבט אין דחקות און אין נויט — דאס אלין האט דאך ניט געשטערט אבן עזראן אין זיין אומדער=מידלעכן פארשן. פיל צענדליקע ביכער האט ער געשריבן, וואס זייער השפעה האט זיך געפילט אין משך פון לאנגע דורות אויף פארשיידענע געביטן פון וויסן[2]. מיט פיל מתנות האט דעם דאזיקן מאן די נאטור באשאנקען, נאר אין איין מתנה פארגעסן. א בארימטער געלערנטער און אויסגעצייכנטער סטיליסט איז דער אבן עזרא געווען — אבער ניט קיין הארמאניש=גאנצע פערזענלעכקייט, ניט קיין פעסטער כאראקטער. דאס איז געווען אן אויסערגעוויינלעך=רייך באגאבטע נאטור, נאר פול מיט סתירות, אן מאס און גלייכגעוויכט. א גייסטרייכער סקעפטיקער, וואס צעגלידערט אלץ מיט זיין שארפן קריטישן געדאנק, און אין דערזעלביקער צייט — א מענטש אן א פעסטן שטאנדפונקט, אן אנטשיידענער קעגנער פון „אפיקורסים" און ניט זעלטן נוטה צו בלינדן אבערגלויבן. א גלענצנ=דיקער פרייער פארשער — און א פארבלענדטער אנהענגער פון אסטרא=לאגיע, פון קונצנמאכערס און טרעפערס, וואס זאגן פארויס דעם מענטשנס גורל[3]. אבן עזרא האט געלייגט די ערשטע יסודות פון קריטישער ביבל=פארשונג, און זיינע אידעען אויף דעם געביט האבן שפעטער געהאט א שטארקע השפעה אויף שפינאזען, וואס לויבט מיט התפעלות אבן=עזראן אלס „אויסגעצייכנטן געלערנטן און פרייען דענקער"[4]. אבן=עזרא האט ארויסגעזאגט פאר זיין צייט ממש עפאכעמאכנדיקע השערות וועגן דער אנטשטייאונגס=געשיכטע פון דעם חומש=טעקסט, און אויך וועגן דער צייט, ווען עס זיינען פארפאסט געווארן געוויסע קאפיטלעך „תהלים" און דער צווייטער טייל פון ספר „ישעיה". ער איז אבער געווען א גרויסער אביון, תמיד אפהענגיק געווען פון גבירים=מעצענאטן, וואס האבן אים געגעבן תמיכה און ניט דערלאזן, ער זאל אויסגיין פאר הונגער, — האט

---

1 כָּבָל מָקוֹם גַּרְתִּי — סְפָרִים חִבַּרְתִּי,
וְסוֹדוֹת בֵּאַרְתִּי — וְקָרְאִי מוּצָקִים.

2 איינער פון די מיטלאלטערלעכע שריפטשטעלער זאגט עדות, אז אבן עזרא האט פארפאסט איבער הונדערט ווערק (זע „כרם חמד", IV, 132: כי ק"ח חבורים חִבּר לפי מה שבאזנינו שמענו). דער רייסטער פון אבן עזראס וויכטיקסטע ווערק און די דאטן, ווען זיי זיינען פארפאסט געווארן, זע: ד. ראזין, „די רעליגיאנס-פילאזאפיע אַברהם אבן עזראס" (מאנאטסשריפט, 1898, 25—26).

3 דעם רייסטער פון אבן-עזראס אסטראלאגישע ווערק זע ביי ד. ראזין אין דער אויבנדערמאנטער ארבעט (מאנאטסשריפט, 1898, (250). דארטן (305–315, 345–362) ווערן אויך געבראכט אבן-עזראס אסטראלאגישע אנשויאונגען.

4 שפינאזעס Tractato heologico-politicus cap. VIII.

דער אָרעמער געלערנטער כּורא געהאַט אַפּן אַרויסצוזאָגן זיינע פרייע, פאַר יענער צייט שטאַרק אַפּיקורסישע געדאַנקען. פלעגט ער זיי דערפאַר אַרויסזאָגן פאַרשטעלט, מיט לויטער רמזים און אָנצוהערענישן [1]. „יש לו סוד", „והמשכיל יבין", „והמשכיל ידום" — ווייזט יעדעס מאָל אָן דער אבן עזרא. זיינע השערות זאָגט ער אָבער אַרויס אַזוי טונקל און פאַר־שטעלט, אַז אפילו דעם „משכּיל" איז אָפט זייער שווער דעם „סוד" צו אַנטפּלעקן [2].

אַן אויסגעצייכנטער פּאָפּולאַריזאַטאָר, וואָס ווייס דעם סוד, ווי אַזוי אַרויסצוזאָגן דעם טיפסטן געדאַנק קלאָר און פאַרשטענדלעך, ווערט ער אָפט מיט אַ כּיון זייער טונקל און האַרב. אַליין אַ פרייער פאָרשער — שפּילט ער אָפט דעם שטאָק־פרומען, דעם אמתן קנאי, וואָס איז זיך מוסר נפש פאַרן מינדסטן פּינטעלע פון דער מסורה, פאַר יעדן אות פון דער תורה.

נישט קוקנדיק אויף די אַלע אינעווייניקסטע סתירות, איז דאָך אברהם אבן עזרא געווען אַן אמתער אויפקלערער און קולטורטרעגער, און זייער גרויס איז געווען זיין השפעה אויף דער ווייטערדיקער גייסטיקער אַנטוויקלונג פונם יידנטום, בפרט פונם יידישן קיבוץ, וואָס האָט געוווינט אין דער קריסטלעכער אייראָפּע. ער איז געווען איינער פון די ערשטע יידישע געלערנטע אין דער אַראַבישער שפּאַניע, וואָס האָט זיך באַנוצט צו וויסנשאַפטלעכע צוועקן ניט מיט דער אַראַבישער, נאָר אויסשליסלעך מיט דער העברעישער שפּראַך. דערצו האָט, אמת, פיל מיטגעהאָלפן דער אומשטאַנד, וואָס אבן־עזרא האָט געשריבן זיינע וויסנשאַפטלעכע ווערק אין די קריסטלעכע לענדער (איטאַליע, פּראָוואַנס, ענגלאַנד), וווּ די אַראַבישע שפּראַך איז געווען אומפאַרשטענדלעך. אבן־עזרא האָט זיך טאַקע מהאי טעמא געשטעלט די אויפגאַבע צו באַקענען די קולטורעל־

1 צ. ב. ביישפּיל: בעת דער אבן־עזרא דערקלערט די ערשטע פּסוקים פון חומש „דברים", ברענגט ער אייניקע ציטאַטן פון חמשה חומשי תורה און ווייזט דערביי אָן אין זייער פאַרשטעלטער פאָרם, אַז אָט די דאָזיקע שטעלן באַווייזן גאַנץ בולט, אַז די תורה איז רעדאַקטירט געוואָרן באַדייטנדיק שפּעטער נאָך משה רבנו: ואם תבין סוד השנים עשר (די לעצטע צוועלף פּסוקים פון ספר „דברים", ווו עס ווערט דערציילט וועגן משה רבנוס טויט), גם ויכתוב משה, והכנעני אז בארץ, בהר ד' יראה, גם והנה ערשו ערש ברזל — תכיר האמת.

2 אויף איין אָרט (אין זיין פּירוש צו דניאל, א, ד) ווייזט אבן־עזרא גופא אָן, אַז ס'זיינען פאַראַן אַזעלכע געלערנטע, וואָס זאָגן ניט אַרויס אָפן, וואָס ביי זיי איז אונטערן האַרצן, נאָר מיט רמזים און אויף אימוועגן" (יש חכמים ולאו לחוציא בלשונם מה שיש בלבם, כי אם בדרך רחוקה ובארחות עקלקלות).

אפגעשטאנענע יידישע קיבוצים אין איטאַליע און פּראָוואַנס מיט די וויסנשאַפטלעכע אוצרות, וואָס די שפּאַנישע יידן האָבן געזאַמלט. אבן־עזראס א יינגערער בן־דור, דער באַרימטער איבערזעצער פון אראַביש יהודה אבן־תיבון, האָט שוין אין זיין צייט געהאַלטן פאַר נייטיק אונטער־צושטרייכן די גרויסע אויפקלערונגס־ראָלע, וואָס אבן־עזרא האָט געשפּילט בנוגע צו דעם דרום־פראַנצויזישן יידישן קיבוץ [1]. פיל שפּעטער, אינם פערצעטן יאָרהונדערט, רעדט אויך דער באַקאַנטער דיכטער ידעיה הפניני, דער בעל „בחינת עולם", מיט גרויס התפעלות וועגן אבן עזראס קולטור־אַרבעט אין פּראָוואַנס, ווו „ער האָט אַלעמען די אויגן געעפנט" [2].

בכדי צו דערוועקן צווישן יידן פון דער קריסטלעכער אייראָפּע דעם אינטערעס און געשמאַק צום וויסנשאַפטלעכן שפּראַך־פאָרשן, האָט אבן־עזרא איבערגעזעצט אין העברעיִש חיוג׳ס פילאָלאָגישע ווערק און אַליין אויך פאַרפאַסט אייניקע ביכער וועגן העברעיִשער פילאָלאָגיע: „ספר צחות", „ספר מאזנים" [3] און אַנדערע. אויך אין זיין באַרימטן פירוש אויף תורה [4], איבער וועלכן ער האָט געאַרבעט ביז אין לעצטן טאָג פון זיין לעבן [5], און אין זיינע פירושים צו די איבעריקע ביבלישע ספרים, פאַרנעמט דעם בכבודיקסטן אָרט די וויסנשאַפטלעכע פאָרשונג פון דער ביבל־שפּראַך. „קודם־כל — דערקלערט ער אין דער ערשטער הקדמה צום פירוש התורה — וועל איך זען יעדעס וואָרט געהעריק גראַמאַטיש אויסצופאָרשן און ערשט דערנאָך איבערגיין צום פירוש הפשט... איך וועל

---

1 אין דער הקדמה צו זיין איבערזעצונג פון אבן־ג׳נחס „הרקמה" שרייבט אבן־תיבון: עד אשר בא החכם ר׳ אברהם בן עזרא בארצותם ועזר להם גם הוא בענין הזה בחבורים קצרים, כלל בהם דברים נחמדים ויקרים.

2 אין זיין באַקאַנטן „כתב ההתנצלות" שרייבט ידעיה הפניני: ואבותינו ספר לנו שמהת גדולי הארץ הזאת חסידיה ורבניה לקראתו (אבן־עזרא) בעברו עליהם, והוא החל לפקוח עיניהם בגלילותינו.

8 אין דער הקדמה צו דעם דאָזיקן ווערק גיט דער פאַרפאַסער זייער אַ ווערטפולן רייסטער פון אַלע יידישע שפּראַך־פאָרשער (שמות זקני לשון הקדש), וואָס האָבן געלעבט ביז זיין צייט.

4 דער טעקסט פון אבן־עזראס באַרימטן פירוש איז לײדער שטאַרק פאַרגרייזט אין אַלע אויסגאַבן. אַ קריטיש־וויסנשאַפטלעכע אויסגאַבע וועט ערשט דעמאָלט מעגלעך זיין, ווען מען וועט פאַרגלייכן דעם טעקסט מיט די אַלטע כתבי־יד. וועגן טעקסט־אויסבעסערונגען אין אבן־עזראס פירוש זע: ש. י. פין אין „גן פרחים", I; וו. באַכער אין „אוצר טוב", 1891, 1—51

5 אין פירקוביצעס מאַנוסקריפּטן־קאָלעקציע געפינט זיך אַ אַלטע פאַרצייכענונג האָנטשריפט פון אבן־עזראס פירוש אויף דער תורה, געשריבן אין דער שטאָט בּזה

מיך דערבײַ כּלל ניט אָפּשטעלן אויף די טעמים און דערקלערונגען בדרך דרוש, וואָס די בעלי המסורה האָבן בשעתם געמאַכט, ווײַל זיי געהערן כּלל ניט צום ענין... און זיי זײַנען נוצלעך נאָר פאַר די קינדער אין די חדרים. איך וועל מיך אויך ניט באַנוצן מיט די אויסבעסערונגען פון די שפּעטערע סופרים; איך וועל נאָר אין באַטראַכט נעמען דעם תּרגום (אַראַמעישע איבערזעצונג), ווײַל זײַן איבערזעצונג איז ריכטיק און ער האָט ווירקלעך קלאָר און פאַרשטענדלעך געמאַכט אַלע טונקעלע שטעלן [1].

אבן־עזרא האָט אַפילו געהאַלטן פאַר נייטיק שאַרף אַרויסצוטרעטן קעגן די אַלטע פּייטנים מיט אליעזר הקליר בראש, ווײַל זיי האָבן אויף אַ באַרבאַרישן אופן באַהאַנדלט די העברעיִשע שפּראַך, זיך ניט געוואָלט רעכענען מיט איר בוי און אירע כּללים, און באַשאַפן משונה־אומגעלומפּערטע ווערטער, וואָס ס'איז שווער זייער פּשט צו דערגיין [2].

אַ פילזײַטיקער געלערנטער, האָט אבן עזרא מיט אויסערגעוויינ־לעכער געשווינדקייט געשריבן איין בוך נאָכן אַנדערן אויף פאַרשיידענע געביטן פון וויסן: מאַטעמאַטיק [3], אַסטראָנאָמיע [4], אַסטראָלאָגיע און רעליגיעזע פילאָזאָפיע. צום לעצטן געביט געהערט זײַן ווערק „יסוד מורא", וואָס ער האָט פאַרפאַסט אין לאָנדאָן אינם יאָר 1158, אויפן

(היינטיקע פּעאָדזאַסיע) אינם יאָר 1281, דורך איינעם שלמה בן יעקב. אויף דער לעצטער זײַט פונם כּתב־יד געפינט זיך אבן־עזראס אַ שיר מיט פאָלגנדיקע שלוס־פערזן:

וכשם שעזרתני בטובך — וכתבתי לשר כל הספרים
והשלמתו בארבעת אלפים — תשע מאות וגם שבע ועשרים
שנה שישית למחזור ר"ס ברומי — שנת רצון שנת תפקוד אסורים
ביום שני ביום טובה ושמחה — לאדר בו עשיית נס לעברים.

נאָך דעם שיר געפינט זיך אַ באַמערקונג פונם אָפּשרײַבער, אַז מאָקע אין דעם זעלבן טאָג (ב' אדר תתקכ"ז) איז אבן עזרא געשטאָרבן (וביום שני בראש חדש אדר הראשון שנת תתקכ"ז לפרט נפטר רבי אברהם אבן עזרא זצ"ל והוא בן ע"ה שנה, ויש לעצמו סימן בכתיבת ידו ביום שנפטר: ואברהם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מחרון אף ד').

1 ולא אשא פנים בתורה, ואחפש היטב דקדוק כל מלה בכל מאדי, ואחר כן אפרשנה כפי אשר תשיג ידי... ולא אזכיר טעמי חכמי המסרת, למה זאת מלאה וזאת נחסרת, כי כל טעמיהם בדרך הדרש הם. רק לתינוקים טעמיהם טובים הם, גם בפירושים הישרים אין צורך לתיקון סופרים; ומתרגם התורה ארמית תרגם אמת ובאר לנו כל נעלמת...

2 זע זײַן פּירוש אויף קהלת, קאַפּ. 5.

3 יסוד המספר, ספר האחד (פאַרעפנטלעכט דורך ש. פינסקער און גאָלדהאַרט אין 1867) און אַנדערע.

4 ספר העבור, ספר הלוחות, כלי הנחושת. וועגן ענטדעקונגען, וואָס אבן עזרא האָט געמאַכט אויפן געביט פון אַסטראָנאָמיע, זע: מ. שטיינשנײַדער, ספרות ישראל, 280.

וואָנטש פון זיין תּלמיד יוסף בן יעקב. אבן עזרא גופא דערציילט, אַז דאָס דאָזיקע ווערק האָט ער פאַרפאַסט אין משך פון אַ חודש צייט [1]. און דאָס ווערק, וואָס ס'איז געשריבן געוואָרן אין אַזאַ גרוים אייליעניש, האָט טאַקע צוליב דעם שטאַרק געליטן. אַלץ איז דאָרט אין תוהו ובוהו און עס איז כמעט אוממעגלעך צו באַקומען פון דעם „יסוד מורא" אַ קלאָרן באַגריף וועגן אבן עזראס פילאָזאָפיש-רעליגיעזע אָנשויאונגען. פיל אינטערעסאַנטער זיינען אין דער הינזיכט אבן-עזראס צוויי קליינע ווערק, וואָס זיינען געשריבן אין גערייםטער פּראָזע: „חי בן מקיץ" [2] און „ערוגת החכמה ופרדס המזמה" [3].

אבן עזרא האָט, אמת, קיין גאַנץ פילאָזאָפיש סיסטעם ניט געשאַפן, ער האָט אָבער מיט פולער האַנט פאַרשפּרייט אין זיינע ווערק אַ סך טיפע און אָריגינעלע געדאַנקען, וואָס זיינען ערשט אין די שפּעטערדיקע דורות אויפגענומען געוואָרן אין דער יידישער רעליגיעזער פילאָזאָפיע [4] און דאָרט געפונען זייער ווייטערדיקע אַנטוויקלונג.

אין דעם קאַמף צווישן די אַריסטאָטעליקער און נעאָפּלאַטאָניקער האָט אבן עזרא אַלס דענקער ניט פאַרנומען קיין פעסט באַשטימטע שטעלונג, דאָך איז ער לויט זיין פילאָזאָפיש-רעליגיעזער וועלט-אָנשויאונג מער נוטה צו דער נעאָפּלאַטאָנישער שיטה, דערצו נאָך אַ ביסל געפאַרבט מיט פּיטאַגאָראַסעס אידעען [5]. באַזונדערס שטאַרק פילט זיך די השפּעה פון גבירולן און זיין „כתר מלכות" [6].

„אַזוי ווי אַ פאַרוואָגלטער, — זאָגט אבן עזרא — וואָס שמאַכט

---

1 אני אברהם הספרדי בר מאיר הנקרא אבן עזרא החילותי לחבר זה הספר ולכתבו בעיר לונדריש באי אנגלטירא בירח תמוז ונשלם בירח אב סוף ארבעה שבועות.

2 געשריבן נאָכן מוסטער פון דעם אַראַבישן פילאָזאָף אבן-סינאַס אַ ווערק אונטער דעם זעלביקן נאָמען. דאָס דאָזיקע ווערק איז אייך פאַרהאַן אין אַ העברעישער איבערזעצונג (פאַרעפנטלעכט דורך דוד קויפמאַן אין קבץ על יד, II, 1886).

3 געדרוקט אין כרם חמד, IV, 5—1.

4 אבן עזראס פילאָזאָפישע אידעען האָט געפּרוווט געבן אין סיסטעמאַטישער פאָרם נחמן קראָכמאַל אין זיין „חכמת המסכן".

5 געווים אונטער דער השפּעה פון „ספר יצירה", אויף וועלכן אבן עזרא האָט געשריבן אַ פּירוש.

6 מער באַריכות וועגן גבירולס השפּעה אויף אבן עזראן זע: ד. ראָזין, אין מאָנאַטסשריפט, 1898, 29. אין זיין פּירוש אויף תורה ציטירט אגב אבן עזרא אין אייניקע ערטער גבירולן אויך אַלס ביבל-דערקלערער.

אין תפיסה אין דער פרעמד — בענקט צוריק אהיים, אַזוי שטרעבט אויך דעם מענטשנס גייסט אין דער הויך צו די געטלעכע געוועלבן" [1].

„ווייל דער מענטש — ווייזט אָן אבן עזרא — איז אַ אָפּשפּיגלונג פון דעם בורא עולם און פילט אים שטענדיק אין זיך, דערפאַר איז אַזוי אומדערמידלעך זיין דראַנג אין די הויכן צום קוואַל פון הכמה" [2].

„אָבער — שטרייכט אבן עזרא מערערע מאָל אונטער — גאָט דערקענען, משיג זיין זיין גרויסקייט — איז מען ניט נאָר מיטן שכל, נאָר אויך מיטן הארצן, מיט אַלע מענטשלעכע געפילן. אָט דער מאָטיוו קלינגט אין פיל רעליגיעזע לידער זיינע. „יעדער בילד, וואָס דו זעסט — אַזוי הייבט זיך אָן איינס פון די דאָזיקע לידער — זאָגט עדות: „אֵין זולתו!", יעדער קלאַנג, וואָס ס'פאַרנעמט דיין אויער — זינגט זיין גרויסן לויב; יעדער אָטעם, יעדער דופט, וואָס דו טוסט ריכן — דערציילט וועגן זיינע ווערק; אין יעדן טעם, וואָס באַרירט דיין גומען — אַנטפּלעקט זיך פון זיין גרויסקייט דער טיפער סוד; דיינע הענט — זיי זיינען טרייע עדות, מיט זיי פאַסטו אָן זיינע גרויסע וווּנדער; און דיין פאַרשטאַנד, וואָס דענקט און טראַכט — פון אים איז דאָך זיין אָנפאַנג" [3].

אבן עזראס רעליגיעזע לידער [4] פעלט דער אמת פּאַטעטישער שווונג, דער שטורמישער פּאַטאָס פון באַגייסטערונג. זיי זיינען ניט דורכ־געדרונגען מיטן פלאַם פון אינווייניקסטער התלהבות, זיי לייכטן אָבער

---

1 כאשר יתאוה האורח שנשבה לשוב אל ארץ מילדתו — כן תכסף הרוח המשכלת לאחוז במעלות הגבוהות עד עלותה אל מערכות אלהים (הקדמה צום פירוש אויף קהלת).

2 יחזה אלוה מבשרו וסוד נפשו ולא מפי שמועות ולא ישקוט עדי ירבת תבונה (כרם חמד, IV, 6).

3 בְּכָל מַרְאֶה אֲשֶׁר תִּרְאֶה — עֵד פִּי אֵין זוּלָתוֹ
וְכָל שֵׁמַע אֲשֶׁר תִּשְׁמַע — יַשְׁמִיעַ תְּהִלָּתוֹ
וְכָל רֵיחַ אֲשֶׁר תָּרִיחַ — יוֹדִיעַ עֲלִילָתוֹ
וְכָל טַעַם אֲשֶׁר תִּטְעַם — יְבָאֵר סוֹד גְּדוּלָּתוֹ
וְיָדֶיךָ הֵן עֵדֶיךָ לְהָמִישׁ בָּהֶן פְּעֻלָּתוֹ.
וְכָל שֶׂכֶל אֲשֶׁר תַּשְׂכִּיל מֵאִתּוֹ תְּחִלָּתוֹ (דיוואַן, 44).

פאַרגלייך אויך אבן־עזראס פיוט „אזכור קצות הנוראות", וואָס געפינט זיך אין מחזור מאַנטעליע; איבערגעדרוקט אין „ליטעראַטורבלאַט דעס אָריענטס", 1845, 282.

4 צו אבן־עזראס רעליגיעזע לידער געהערט אויך אַן אייגנאַרטיקע גרופּע דידאַק־טישע לידער אין פאָרם פון וויכּוחים: וויכּוח צווישן זומער און ווינטער, צווישן די חיות און דעם מענטשן, צווישן ברויט און וויין, יום־טוב און שבת א. אַ. וו. דער פּועל־יוצא פון די אַלע וויכּוחים איז — אַז אַלץ איז באַשאַפן בכדי צו לויבן גאָט און זיינע גרויסע מעשים.

מיטן רויקן שיין פונם איידעלן, שטאלצן שכל, און שימערירן מיטן פיל־פארביקן גלאנץ פונם שארפן פילאזאפישן געדאנק. אבן עזרא האט אבער געשריבן ניט נאר רעליגיעזע לידער. ווי זיינע בארימטע פארגענגער, דער „גרויסער דרייגעשטירן", אזוי האט אויך ער באקלאגט אין פיל עלעגיעס דעם פארהושכטן גורל פון דעם גלות־פאלק. „אין גלות און אין דלות לעבט פארפינסטערט און פארוויסט דאס פאלק ישראל. אונטער ישמעאלס האנט זיינען מיר געווארן צו רויב און צו שאנד; פון דארט צו אדום אנטלאפן — אויך דארט איז אונזער לעבן פארביטערט" [1]. אין הארצ־רייסנדיקע סטראפן באקלאגט אבן עזרא דעם חורבן פון א סך יידישע קהלות אין די פעריציקער יארן פונם צוועלפטן יארהונדערט, בעת די פאנאטישע אלמאהאדן האבן זייער ממשלה אין שפאניע באפעסטיקט. „גאטס שטראף איז איבער דיר, שפאניע — קלאגט דער דיכטער — און ניט אינשטאנד בין איך צו באוויינען די גרייס פון דיין בראך" [2].

„בינותי בספרי הנביאים — אזוי דערציילט אבן עזרא אין איינעם פון זיינע נאציאנאלע לידער — אין די נביאישע ביכער האב איך גע־פארשט און געזוכט, ישעיהוס ווערטער האבן הויך אין מיין אויער גע־קלונגען — זיי מעלדן די בשורה: באלד קומט די ישועה! דאך פארגייט א דור נאך א דור און גאטס אויסדערוויילט פאלק שמאכט אלץ נאך אין קייטן. שוין טויזנט יאר פארגאנגען — און וואס גרעסער ווערט אלץ די נויט! אויפשרייען טוט ער אין זיינע גרויסע ליידן: ווילסטו אונז דאך נאך העלפן — טא לייז אונז אויס וואס גיכער! האסטו אונז פאר־געסן — גיב אונז דאס צו וויסן". „קום דו, הוי איש חמודות [3] — רופט ווייטער אויס דער דיכטער — פאר דיין גרויסער טיפער חכמה אנט־פלע[..]ט זיינען אלע סודות, און אפן ליגט פאר דיר, וואס פאר אנדערע

---

1 בגלות ובדלות הוא יושב מְשֹׁמָם
כי ארכו לו שָׁם הימים.
בית ישמעאל לבוז היינו
נסנו אל אדום — לא היינו (דיוואן, 63).

אבן־עזראס דיוואן האט מען ערשט אין דער נייערער צייט געפונען און ער איז פארעפנטלעכט געווארן אין 1886 דורך י. אייגערס. פיל אבן עזראס לידער האט אויך פארעפנטלעכט ד. ראזין אין די „יאהרעסבעריכטען" פונם ברעסלויער סעמינאר (1884—95). אין 1894—95 איז אויך דערשינען אבן־עזראס א לידער־זאמלונג אינטער דער רעדאקציע פון דוד כהנא. (אין דער דאזיקער זאמלונג זיינען אפגעדרוקט א פאר ווערק, וואס אבן־עזרא איז נים זייער פארפאסער).

2 אייגערס דיוואן, 68—69; ד. כהנא, 140—143.

3 דניאל.

בלייבט פאַרבאָרגן. מיט מיין צעוויטיקט האַרץ בעט איך: זאָג אָן, אויב קומען וועט דער „קץ" און דערפילט וועט ווערן דיין נביאות? שטרענג און האַרט קלינגט דערויף דער ענטפער: „פרעג ניט! — ניט אַנטפּלעקט דאַרף ווערן דאָס, וואָס ס'איז טיף פאַרהוילן!" [1].

צייטנווייז דערהערן זיך אויך שטראָף-טענער אין אבן-עזראס לידער. „ווי לייכטזיניק נאַריש — באַקלאָגט זיך דער דיכטער — איז דאָס פאָלק פון עלנט און נויט. מיר לעבן אין דאָפּלטן גלות, און דאָך פירן מיר שטענדיק מחלוקת" [2].

אין פיל לידער באַקלאָגט אבן-עזרא זיין אייגן ביטער מזל. באַזונדערס האַרציק זיינען צוויי עלעגיעס, אין וועלכע ער באַווינט דעם פריצייטיקן טויט פון זיין איינציקן זון יצחק [3], און מיט שטילן טרויער זיינען דורכגעדרונגען די סטראָפן, וואָס דער אָרעמער נע-ונדניק האָט פאַרפאַסט אויף דער עלטער אין דער פרעמד:

„א פאָלק איז פאַרהאַן, וואָס אין די טעג פון טרויער קליידט עס זיך אין ווייסן אָן אנשטאָט אין שוואַרצן. אויך איך טו אים נאָך אויף דער עלטער: צום אָנדענק פון מיינע יונגע, לאַנג פאַרגאַנגענע יאָרן, האָב איך מיינע באַקן מיט ווייסן אויסגעקלייד" (ועל אבדי יְמֵי עוֹלַי לְחָיַי ילבשו שיבָתי) „שווערער פון בליי — קלאָגט דער דיכטער — זיינען מיינע צרות, און דאָך זיינען זיי גאַנצע יַמען איבערגעשוומען און דערטרונקען ניט געוואָרן. טייכן טרערן האָבן פאַרגאָסן מיינע אויגן — און ניט געלאָשן איז דער פלאַם, וואָס האָט מיין האַרץ פאַרצערט. פאַרביי זיינען מיינע כוחות און ווי אַש איז מיין נשמה. אפילו האַרטגעפרווטע און

---

1 איינערס דיוואַן, 99.

2 אנחנו עם דלות — וקלות עם סכלות —
בגלות תוך גלות — בכל עת מעתיקים.

3 דער דיכטער אַלחריזי דערציילט אין זיין „תחכמוני", אַז אבן-עזראס טאַלענטפולער זון האָט אָנגענומען דעם מוסולמענישן גלויבן. די ידיעה האָט זיך אָבער אַרויסגעשטעלט פאַר פאַלש. ניט לאַנג האָט מען אַנטדעקט אַ כתב-יד (עס געפינט זיך אין אַלעפּאָ) מיט איינציקע שירים פון יצחק אבן עזרא. אין איינעם פון זיי, וואָס הויבט זיך אָן מיט דעם פּערז „בִּי הַזְּמָן חִצֵּי נְדוּד שָׁלַח", באַקלאָגט זיך דער דיכטער, אַז עמיצער האָט אויס שנאה אויף אים אַרויסגעלאָזן אַ פאַלשן קלאַנג, אַז ער האָט געפעלשט אינם גלויבן פון די אָבות:

אֶתְעַבֵּר אֶל דָּת בְּנֵי נֵכָר — אֶתְנַכְּרָה לִלְשׁוֹן בְּנוֹ שָׁלַח

(ח. בראָדי, שער-השיר, 159—160).

פיל געפלאָגטע טוען עדות זאָגן: ענלעכע צו כיינע לײדן האָבן דורות ניט געזען״ [1].

אין דעם דאָזיקן פארוואָגלטן נע=ונדניק האָט אָבער געשימערירט און געלויכטן דער הומאָריסטישער פונק, און אַלע צרות, וואָס דער דיכטער איז אויסגעשטאַנען, זיינען ניט אינשטאַנד געווען אים אויסצולעשן. אבן=עזרא האָט ניט נאָר געשריבן פיל וויין=און חתונה=לידער, שכלדיקע רעטענישן, שאָך=לידער [2] — ער האָט אויך הומאָריסטישע לידער געשריבן, ווו ער שפּאָט אָפּ פון זיך גופא, דעם שטענדיקן שלים=מזל. אמת, אונטער דעם געלעכטער הערן זיך צייטנווייז פארבאָרגענע טרערן. מיט אַ סאַר= קאַסטישן שמייכל דערציילט ער, ווי אַזוי ער מוז עס אָפּשלאָגן די טירן ביי די גבירים, די גאווהדיקע מעצענאַטן. „קום איך פרי אין מאָרגן — דער גביר איז אַרויסגעפאָרן, קום איך דאַן אין אָוונט — נאָר וואָס צו בעט געגאַנגען. אָט איז ער אין וואָגן, אָט — אַנטשלאָפן געוואָרן. אַ קלאָג דעם אָרעמאַן, וואָס איז אָן מזל געבאָרן״ [3].

אַ מאַנטל האָט ער — און דוקא גאַלע לעכער. איז דאָס טאַקע זיין גרויסע מעלה: „מען קאָן דורך אים — דערציילט דער דיכטער — זיפּן סיי ווייץ סיי גערשטן... פאַרשפּרייט מען אים ביינאַכט פאַר אַ געצעלט — קוקן די שטערן דורך די לעכער און לייכטן אין דער פינסטער״ [4].

---

1 דיוואַן, 12:

פּכרו מצוקותי כחול הים ואיך - עברו על ימים ולא טבעו,
איך ירדו עיני נהרות מבכי — על להבי לבי ולא ישקעו.
כלה שאָר גופי ונפשי נבערה — ואשאלה אישיב אשר נוגעו —
לא ידעו בדמות תלאותי בבל — קורות ולא נראו ולא נשמעו.

2 אבן=עזרא איז געווען אַ קונציקער שאָך=שפּילער. אין ד. כהנאס אויסגאַבע זיינען אָפּגעדרוקט (152—160) דריי שאָך=לידער. עס איז אָבער אַ שטיקל ספק, צי אַלע דריי זיינען ווירקלעך פאַרפאַסט פון אבן=עזראן.

3 דאָרטן, 10:

אשכים לבית השר אומרים — כבר רכב
אבוא לעת ערב אימרים — כבר שכב.
או יעלה מרכב, או יעלה משכב.
אויה לאיש עני נולד בלי כוכב.

4 מעיל יש לי והוא כדמות כברה
לקטה להנפת או שעירה;
כאהל אפרשנו ליל באישון
וכוכבי רום ישימון בו מאורה וכו׳ וכו׳.

אין אַן אַנדער ליד באַשרייבט ער, וואָס פאַר אַ גרויסער לאָ=יוצלח ער איז כל ימיו געווען. „איך האָב מיך אַלץ געפליסט צו זיין אַ מוצלח — ס'איז גאָר ניט דערפון געוואָרן, איך בין שוין אין אַזאַ מזל געבאָרן. וואָלט איך האַנדלען מיט תכריכים — קיין מענטש וואָלט כל ימי ניט גע= שטאָרבן; וואָלטן ליכט געווען מיין סחורה — ביז מיין טויט וואָלט געווים די זון ניט אונטערגעגאַנגען".

די שווערע ליידן האָבן זיין גייסט ניט באַטריבט, און בעת עס האָט זיך פאַרענדיקט זיין לאַנגער לעבנס=וועג, האָט ער אויפן שטאַרב= געלעגער מיט דאַנק געזונגען אַ לויב=ליד דעם אייביקן קוואַל פון לעבן: „מיט פרייד דערהייבט זיך מיין נשמה צו איר דערלייזער און באַשיצער. ער האָט מיך מיט גליק באַוויליקט — פיל מער לויט מיין פאַרדינסט. מיט זיין גרויס גענאַד האָט ער אַנטפּלעקט פאַר מיר זיינע וואונדערלעכע וועגן; לאַנגע יאָרן האָט ער מיר געשענקט — מיין וויסנס=דורשט צו שטילן. זאָל מיין לייב און קערפּער גיין צו גרונט — גאָט איז מיין הילף און מיין באַשיצער" [1].

דער אבן=עזרא האָט באַרייכערט די מיטלאַלטערלעכע פּאָעזיע מיט נייע עלעמענטן. ער האָט אין איר איינגעפירגערט די הומאָרעסקע, די לייכטע סאַטירע און דעם פּאַמפלעט. טיפּיש איז זיין ליד וועגן די פליגן, וואָס פאַראומערן אים דאָס לעבן, פול מיט גאַל זיינען זיינע פּאַמפלעטן קעגן קמצנים, ווירפל=שפילער און קעגן גאַנצע קהלות, וואָס האָבן ניט אויפגענומען בסבר פנים יפות אים, דעם וואַנדער=דיכטער [2]. גייסטרייך איז זיין פעלקער=כאַראַקטעריסטיק לויט די לידער, וואָס זיי זינגען: „די אַראַבער — זיי זינגען אַלץ וועגן ליבע און לוסט; אֶדומ'ס לידער באַזונגען דאָס שלאַכט=פעלד און די נקמה; געדאַנקען=טיף און וויסנס=רייך זיינען די לידער פון יָוָן; די געשלעכטער פון הודו דיכטן אַלץ משלים און פאַבלען; און די יידן — זיי זינגען אַ לויב און אַ שבח גאָט דעם אַל= מעכטיקן".

ביז אין די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן האָט דער אבן=עזרא ליטעראַריש געשאַפן. זיין לעצטע ווערק „שפה ברורה" (וועגן העברעישער

---

1 כְּבוֹדִי שָׂשׂ בְּצוּר עֻזִּי וְחִזְקִי — גְּמָלַנִי גְמוּל טוֹב לֹא כְצִדְקִי
בַּחֲסָדָיו לְמַדְנִי אֶת דְּרָכָיו — וְהֶחֱיָנִי עֲדֵי אֵדַע כְּחֶשְׁבִּי
וְאִם כָּלָה שְׁאֵרִי עִם בְּשָׂרִי — אֱלֹהִים לִי לְצוּר עֻזִּי וְחִזְקִי.

2 באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש איז זיין אויבנדערמאָנטער פּאַמפלעט „נדוד אסיר אוני", וועג וועלכן עס וועט נאָך שפּעטער זיין די רייד.

גראמאטיק) איז געבליבן נים פארענדיקט; און מיט שטאלצן זעלבסט־באוווסטזיין דערקלערט ער אין דער הקדמה צו דעם דאזיקן ווערק:

לְאַבְרָהָם בְּנוֹ מֵאִיר שְׁמוּרָה
לְדוֹר וָדוֹר בְּכָל רֶגַע זכורה
בְּלֵב מַשְׂכִּיל וְעַל פִּיהוּ נְצוּרָה [1]

און אבן־עזרא׳ס האפענונג איז גלענצנד מקוים געווארן. זיין פרייער אומ־דערמידלעכער פארשער־געדאנק אין דער סודות־רמזימדיקער הלבשה האט ווי א מאגנעט געצויגן צו זיך אלע שארפע וויסנבאגיעריקע מוחות. אויף זיינע פירושים, בפרט אויף זיין פירוש התורה, זיינען געשריבן געווארן די צענדליקע נייע פירושים [2]; און אין משך פון לאנגע, לאנגע דורות ביז אין דער נייערער צייט איז זיין נאמען (צוזאמען מיט מיימונים) ווירקלעך איינגעקריצט געווען „אין אלע פארשטאנדיקע הערצער, וואס דורשטן נאך וויסן״ [3].

נים אבער בלויז אבן־עזרא דער פ ר י י ד ע נ ק ע ר און גייסטרייכער פארשער, נאר אויך אבן־עזרא דער מ י ס ט י ק ע ר, דער אסטראלאג און איבערצייגטער אנהענגער פון גורל־טרעפער און בעלי שמות — אויך ער האט אין די שפעטערדיקע דורות געפונען א סך פייערדיקע חסידים; אויך ביי די בעלי הקבלה, אין די התלהבישע אויגן פון די מיסטיקער און חכמי הָרָזִים, איז דער דאזיקער וואנדערלעכער מאן פון טאלעדא געווען דער גרעסטער אויטאריטעט, דער בעל רוח הקודש...

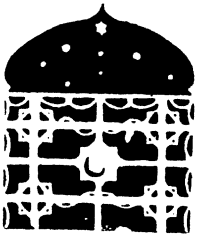

1 נים פארגעסן וועט אין קומענדיקע דורות אברהם בן מאיר ווערן, און געדענקען וועט זיין ווערק יעדער פארשטענדיק הארץ, וואס דורשט נאך וויסן.

2 דער באקאנטער געלערנטער פונם 17טן יארהונדערט, יש״ר מקנדיא, דער־ציילט, אז ער האט אין קאנסטאנטינאפאל גע‌זען 24 פירושים אויף אבן־עזראס פירוש (מלא חפנים, 20).

3 דער טיפסטער דענקער פון דער השכלה־צייט, נחמן קראכמאל, וויזט אן מיט רעכט אין זיין וויכוח מיט שב״לן: מכל אשר החל רוח ד׳ לפעמו להגות בהכמת ישראל אשר לא ינק לראשונה ממיץ תבונתם של שני המאינים (מיימוני און אבן עזרא) הטובים האלה (כרם חמד, IV, 271).

אכטער קאפיטל

דער סאטירישער ראמאן אין דער העברעישער ליטעראטור.

יהודה אלחריזי דער וואנדער־פאעט. אל־חרירי דער אראבישער מאקאמען־דיכטער. — די יידישע מאקאמען־דיכטער שלמה צקביל און בן־סקל. — אלחריזי אלס חרירים איבערזעצער. — אלחריזיס נסיעה קיין ארץ־ישראל און זיין דידאקטישע פאעמע. — זיין ראמאן „תחכמוני". — אלחריזי אלס הומאריסט. — דער מוסיוו־סטיל און זיין באדייטונג. — אלחריזי אלס ליטעראטור־קריטיקער. — יהודה אבן שבתי און זיינע ווערק. — דער דיכטער יצחק קענן שבתי. — די מעצענאטן און די העברעישע ליטעראטור. — דער דיכטער יוסף זאבארה אלס ארצט; זיין ראמאן „ספר שעשועים".

די נייע מאטיוון, וואס אברהם אבן־עזרא האט ארייגעפירט אין דער העברעישער פאעזיע, האבן באלד געפונען א גלענצנדיקן פארטרעטער אין דער פערזאן פון דעם טאלענטפולן און גייסטרייכן דיכטער יהודה בן־שלמה אלחריזי.

ווען און ווו דער דיכטער האט דאס ערשטע מאל די וועלט דערבליקט, איז ניט פעסטגעשטעלט. מען איז זיך בלויז משער, אז ער איז געבארן געווארן בערך אינם יאר 1165 אין דער אומגעגנט פון בארצעלאנע (שפאניע). ער האט באקומען אן אלזייטיקע בילדונג, און שוין פון די יונגע יארן אן האט ער געפירט א נע־ונד לעבן כל ימיו. ער האט גאנצע אפט באזוכט דרום־פראנקרייך, געלעבט אין מארסעל, לונעל און אנדערע פראוואנסאלישע שטעט, ווו ס'איז אונטער דער השפעה פון אבן־עזראס טעטיקייט שטארק געווען דער אינטערעס צו דער יידיש־אראבישער קולטור פון דער שכנותדיקער שפאניע. באזונדערס געוואקסן איז דעמאלט אין פראוואנס דער אינטערעס צו דעם רמבמס ווערק [1]. א גוטער קענער פון אראביש און אן אויסגעצייכנטער סטיליסט, איז אלחריזי ביי די פראוואנסאלישע קהלות געווען זייער געווונטשן אלס טיכטיקער איבערזעצער, וואס איז ביכולת זיי צו באקענען מיט די אוצרות פון דער אראביש־יידישער וויסנשאפטלעכער ליטעראטור. די מארסעלער קהלה

---

[1] ווי מיר וועלן זען אין צווייטן בוך פון אונזער ווערק, האבן די קהלות פון מארסעל און לונעל קארעספאנדירט מיטן רמב"ם.

האָט ביי אים באַשטעלט אַ העברעיִשע איבערזעצונג פון דעם רמבמ׳ס אַראַבישן פּירוש אויף משניות, און אין לוניל [1] האָט אַלהריזי אויפן וואונטש פון יונתן בן־דוד, דעם רמבמ׳ס אַ הייסער חסיד, איבערזעצט דעם „מורה נבוכים״ [2]. אינם יאָר 1205 איז אַלהריזי צוריקגעקומען קיין שפּאַניע. נאָר ניט אויף לאַנג. באַלד האָט ער אונטערנומען אַ גאַנץ ווייטע נסיעה: ער איז געווען אין מצרים, אין ארץ ישראל און סיריע, האָט געלעבט אין באַגדאַד, אַלכּסנדריא און דמשק, ווו ער האָט, ווי עס שיינט, זיך באַקאַנט מיט דעם באַדייטנסטן קאַראַיִמישן דיכטער פונם מיטלאַלטער משה דַרְעִי [3], וועלכער האָט אויך געפירט אַזאַ וואַנדערלעבן, ווי אַלחריזי.

אבן עזרא, ווי מיר האָבן געזען, איז געווען אַ געלערנטער אַ נע־ונדניק; יהודה אַלחריזי איז דער טיפּישער וואַנדער־דיכטער, וואָס האָט געלעבט פון זיינע גייסטרייכע לידער און וויציקע עפּיגראַמען. דער דאָזיקער פּרנסה־קוואַל איז אָבער ניט געווען קיין באַזונדערס זיכערער, און דער דיכטער האָט אין משך פון זיינע וואַנדערונגען זייער שטאַרק געליטן און געלעבט אין גרוים דחקות. וועגן דעם זאָגט עדות זיין באַקאַנטע ליד, וואָס איז געשריבן אין אבן־עזרא׳ס סטיל:

„וואָלטן מיינע טרערן געפלאָסן אין דער מאָס פון מיינע ליידן — קיין טרוקן אָרט וואָלט דער מענטש פאַר זיינע פיס אויף דער גאַנצער וועלט ניט געפונען. דאָך לעבט אין מיר די האָפענונג: ניט נאָר נאָכן מבול אין נח׳ס צייטן — אויך פאַר מיינע טרערן וועט נאָך ערשיינען דער רעגנבויגן״ [4].

אַלהריזי האָט געלעבט פון דער שטיצע, וואָס ער האָט באַקומען ביי גבירים מעצענאַטן. נאָר אין די מזרח־לענדער, ביי דעם בערך נידעריקן מצב פון קולטור, האָבן די דאָרטיקע יידישע מעצענאַטן זיך גאַנץ ווייניק אינטערעסירט מיט פּאָעזיע, בפרט נאָך מיט וועלטלעכער. מיט באַדויערן דערמאָנט אַלהריזי, אַז ס׳האָט זיך שוין געפעלט די גאָלדענע תקופה פון דער העברעיִשער פּאָעזיע, בעת אינם געבענטשטן מערב־לאַנד, אין דער

---

[1] אין דער מיטלאַלטערלעכער העברעיִשער ליטעראַטור טראָגט לונעל דעם נאָמען ירִיחו.

[2] ווי מיר ווייסן שוין, איז פון אַלחריזיס העברעיִשער „מורה נבוכים״־איבערזעצונג געבליבן געוואָרן אויך די לאַטייניש. וועגן די מעלות ווי אויך די חסרונות פון אַלהריזיס איבערזעצונג זע ד. קויפמאַן „געזאַמ. שריפטען״, II, 163—166.

[3] וועגן משה דרעי זע ביילאַגן נומ׳ 2.

[4] אִלּוּ לְפִי אֵדִי דְמָעַי יִזּוֹלוּ — לֹא דָרְכָה רֶגֶל אֱנוֹשׁ יַבָּשָׁה
אָכְנָם דְעוּ, כִּי לֹא לְבִּי נֹחַ לְבַד — כִּי גַם לְדִמְעִי נִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת.

קולטורעלער שפּאַניע האָבן געלעבט הויך־געבילדעטע און פיין־פילנדיקע שעצער פון קונסט און דיכטונג.

„פאַר די אָבות פון געזאַנג — ווייזט אָן דער דיכטער — פאַר שלמה, משה און יהודה [1] — האָט אין מערב־לאַנד זייער זון געשיינט; זיי האָבן פיל נדבנים אין זייער דור געפונען, וועלכע האָבן די פּערל פון זייערע לידער מיט גין־גאָלד רייך באַלוינט. איך בין אָבער צו שפּעט געקומען. ניטאָ מער קיין נדבנים מיט די ברייטע הערצער — שוין לאַנג זייער זון פאַרגאַנגען. יענע דיכטער האָבן געוויילט אויף די ברעגן פון געבענטשטע טייכן, און איך מוז שמאַכטן אין דעם טרוקענעם מדבר“ [2].

אויף דער עלטער איז אלחריזי צוריק אין זיין היים־לאַנד געקומען און דאָרט געשטאָרבן (בערך אין 1225).

דער חשובסטער טייל פון אלחריזים שאַפן איז ענג פאַרבונדן מיטן נאָמען פונם באַקאַנטן אַראַבישן דיכטער אבו־מחמד־חַרירי [3] אוים באַסראַ, וואָס האָט דערהייבן צו דער העכסטער מדרגה פון שלֵמות די אייגנאַרטיקע אַראַבישע דיכטונגס־פאָרם — מַקאַמאַת. די אַנטשטייאונג פון דער דאָזיקער דיכטונגס־אַרט איז פאַרבונדן דערמיט, וואָס ביי די אַראַבער פעלט די רייפּסטע פרוכט אויפן געביט פון פּאָעזיע — דאָס דראַמע. איינע און דיזעלביקע סיבות האָבן גורם געווען, הן ביי די אַראַבער הן ביי זייערע קרובים, די יידן, וואָס ביי זיי האָט זיך ניט געקאָנט אַנטוויקלען די טעאַטער־קונסט, וועלכע האָט אַזוי רייך אויפגעבליט ביי די גריכן אין אַלטערטום און אויך אין דער קריסטלעכער מיטלאַלטערלעכער אייראָפּע [4]. ווי ביי די גריכן, אַזוי אויך ביי די קריסטלעכע פעלקער זיינען די טעאַטראַלע פאָרשטעלונגען געווען ענג פאַרבונדן מיט דעם רעליגיעזן קולט. ביי די גריכן — מיט דעם יום־טוב לכבוד דעם גאָט דיאָניס, און אין דער קריסטלעכער מיטלאַלטערלעכער אייראָפּע איז די וויג פון טעאַטער־קונסט געשטאַנען אין דער קירך, און דער גלח מיטן קרייץ איז איר פאָטער געווען. די טעאַטראַלישע מיטלאַלטערלעכע פאָרשטעלונגען (מיסטעריען, מיראַקלען) האָבן זיך אַנטוויקלט אוים דעם קריסטלעך־קאַטוילישן גאָטעס־דינסט. די קריסטלעכע באַפעלקערונג, וועלכע איז נאָך דעמאָלט געשטאַנען

---

1 גבירול, משה אבן עזרא און יהודה הלוי.

2 תחכמוני, 454 (מיר ציטירן לויט דער וואַרשעווער אויסגאַבע).

3 געבאָרן בערך אין 1054, געשטאָרבן בערך אין 1122.

4 מער באַריכות וועגן דעם אין אונזער נאָך ניט פאַרעפנטלעכטער אַרבעט: Очерки по истории еврейскаго театра.

אויף א גאַנץ נידעריקן קולטורעלן מצב און אין איר פריערדיקן געצנדינסט נאָך ניט אינגאַנצן פאַרגעסן — האָבן די גייסטלעכע געמוזט באַקאַנען מיט די יסודות פון דער אמונה און מיט דער געשיכטע פון קריסטוסעס לעבן אויף א גאַנץ אייגנאַרטיקן אופן: זיי פלעגן דעם עוואַנגעליום־טעקסט ניט פאָרלייענען אָדער איבערדערציילן, נאָר פ אָ ר ש ט ע ל ן אין בילדער און מאַסן־פּראָצעסיעס. ניט מיטן וואָרט, ניט מיט אַבסטראַקטע באַגריפן און אידעען האָט מען דעם פשוטן אומוויסנדיקן המון באַקאַנט מיטן תוך פון דער קריסטלעכער אמונה, נאָר מיט בולטע, קאָנקרעטע פאָרמען, וואָס מען האָט זיי געקאָנט זען און אָנטאַפּן מיט די הענט... גאָר אַנדערש זיינען געווען די צושטאַנדן ביי די אראַבער. וואַנדערנדיקע בעדויִנען, פרייע קינדער פון די ווייטע מדבריות, זיינען זיי ניט געווען פעסט איינגעוואָרצלט אין א באַשטימטן שטח ערד מיט זיין „בַעַל", דעם האַר און באַפעלער, וועלכן מען דאַרף פאַרגיטיקן מיט קרבנות, באַדינען מיט אַלערליי צערעמאָניעס פון א שטרענג־פ‚סטגעשטעלטן קולט. זייער גאָט איז געווען דער גאָט פון די ברייטע ווייטן, פון די שטורמישע זאַמדן, דער גאָט פון די ברענענדיק־הייסע ווינטן, וואָס טראָגט זיך איבער די אומבאַגרענעצטע וויסטעניש, דער איינציקער און אומפאַסבאַרער, וואָס האָט ניט קיין בילד און קיין פאָרמען, און שוועבט אַרום ווי דער ברענענדיקער אָטעם פון דעם אומענדלעכן מדבר... די איבערהיצטע מזרחישע פאַנטאַזיע פון די דאָזיקע בעדויִנען־קינדער נייטיקט זיך ניט אין בולטע קאָנקרעטע פאָרמען און בילדער — דאָס וואָרט גופא, דאָס אומפאַסבאַרע, פליסנדיק־באַוועגלעכע און צאַפּלדיק־לעבעדיקע וואָרט — דאָס אַליין פאַקט מיט געוואַלטיקער קראַפט זייער רייכע פאַנטאַזיע, ווערט גלייך פאַרקערפּערט אין לעבעדיקע בילדער, אין פילפאַרביקע טעאַטראַלישע „פאַרשטעלונגען"...

אָט אויף אַזא אופן האָט זיך ביי די אראַבער געבילדעט א אייגנאַרטיקע דיכטונגס־אַרט, וואָס קיין אַנדער אייראָפּעיִש פאָלק פאַרמאָגט זי ניט — די מאַקאַמע. מאַקאַמאַת הייסט אייגנטלעך א באַשטימטער מאַרק־פּלאַץ, וווּ מען קומט זיך צונויף די צייט צו פאַרברענגען: מען הערט נייסן, מען שמועסט וועגן געזעלשאַפטלעכע ענינים און פראַגן. מיט דעם זעלבן וואָרט באַצייכנט מען אָבער אויך א געוויסע דיכטונגס־אַרט, וואָס פאַרנעמט א מיטלשטעלע צווישן עפּאָס און דראַמע, עפּעס א מין נאָוועלן־דראַמע, וווּ עס טרעטן אויף צוויי פּערזאָנען, וואָס פירן די גאַנצע צייט א צוויי־געשפּרעך (דיאַלאָג): די הויפּט־פּערזאָן, וואָס דערציילט וועגן אירע מעשים, גבורות און קונדסישע שטיק, און דער בעל הספור גופא — א מין בת־קול, וואָס שטעלט פראַגן, מאַכט באַמער־

קונגען און דאַדורך ווערט די גאַנצע דערציילונג, ווי אויך די אויפפירונג פון דער הויפטפערזאָן פיל בולטער און לעבעדיקער [1].

יעדער עפיזאָד פון דער הויפט־פערזאָנס פילפאַרביקע לעבנס־פּאַסירונגען ווערט געשילדערט אין אַ באַזונדערער מאַקאַמע. דער מאַקאַמען־סטיל איז אַ גאַנץ אייגנאַרטיקער. דער דיאַלאָג ווערט געפירט אין גערייבטער פּראָזע; די פראַזן זיינען קורץ, פול מיט לעבן און באַוועגונג, רייך מיט ריטמישע צוזאַמענקלאַנגען. אין גוף פון דער דערציילונג ווערן איינגעפלאָכטן קליינע און גרעסערע שירים מיט איינריימיקע פערזן, ווי עס ווערט קורץ צוזאַמענגעפאַסט דער תמצית פון דער דערציילונג, דער פּועל יוצא פון דער הויפט־פערזאָנס ווילן און המצאה.

חרירים וויציקע מאַקאַמעס מיט זייער הויפט־פערזאָן אבן־סעאיד האָבן שטאַרק אויסגענומען ניט נאָר ביי די אַראַבער, נאָר אויך ביי די יידן אין שפּאַניע. שוין אין דער מיט פונם צוועלפטן יאָרהונדערט האָט אַ יידישער דיכטער שלמה צַקבֵּל פאַרפאַסט אַ אינטערעסאַנטע מאַקאַמע נאָך חרירים מוסטער. ביז דער נייערער צייט איז די איינציקע קוועלע, וואָס דערמאָנט דעם דיכטער צַקבֵּל, געווען אלחריזי, וועלכער דערציילט אין דער דריטער מאַקאַמע פון זיין „תחכמוני“, אַז דער דאָזיקער דיכטער האָט פאַרפאַסט אַ שיינע מאַקאַמע, וואָס הייבט זיך אָן מיט די ווערטער „נאָם אשר בן יהודה“. די מאַקאַמע גופא האָט מען גערעכנט פאַר פאַרלאָרן: נאָר צוריק מיט אַ יאָר זעכציק האָט דער געלערנטער י. ה. שור אַנטדעקט אין אַן אַלטן כתב־יד אַ מאַקאַמע אונטער דעם קעפּל „תחכמוני“, וואָס הייבט זיך אָן מיט די זעלבע ווערטער: „נאם אשר בן יהודה“. שור האָט זי גלייך אָפּגעדרוקט (החלוץ, III, 58–154) אָנ־ווייזנדיק, אַז דאָס איז בלי ספק צַקבֵּלס פאַרלאָרענע מאַקאַמע [2]. דעם שרייבער פון די דאָזיקע צייכן איז אָבער געלונגען צו געפינען אין

[1] מער באַריכות זע: קעמפּף, ניכטאַנדאַלוזישע פּאָעזיע אנדאַלוזישער דיכ־טער, I, XVI—XVII.

[2] קעמפּף (ניכטאַנדאַלוזישע פּאָעזיע, 6—195) האָט אָבער שוין דעמאָלט אַרויס־געזאָגט זיינע ספקות, צי די דאָזיקע מאַקאַמע זאָל ווירקלעך זיין די זעלביקע, וועגן וועלכע עס דערמאָנט אַלחריזי. שטיינשניידער האָט אָנגעוויזן (העב. איבערז. 851), אַז אין דער מאַקאַמע זיינען ציטירט אַ פּאָר פערזן פון יהודה הלוי, און האָט דערפון געדרונגען, אַז איר פאַרפאַסער האָט געלעבט ניט פריער ווי אין דער מיט פונם 12טן יאָרהונדערט. ח. בראָדי איז געגאַנגען נאָך ווייטער (צייטשר. פ. העבר. ביבל. 1900, 56–58) און האָט געוואָלט דערווייזן, אַז די מאַקאַמע איז פאַרפאַסט נאָך אַלחריזיס „תחכמוני“. די דאָזיקע השערה איז אָבער ווייניק באַגרינדעט, וואָרעם בעת מ׳פאַרגלייכט די מאַקאַמע „נאם אשר“ מיט דער 20טער מאַקאַמע אין „תחכמוני“, איז פיל גיכער צו גלויבן, אַז אַלחריזי האָט דאָ נאָכגעמאַכט אַ פרעמדן אָריגינאַל, ניט ער האָט געדינט אַלס מוסטער.

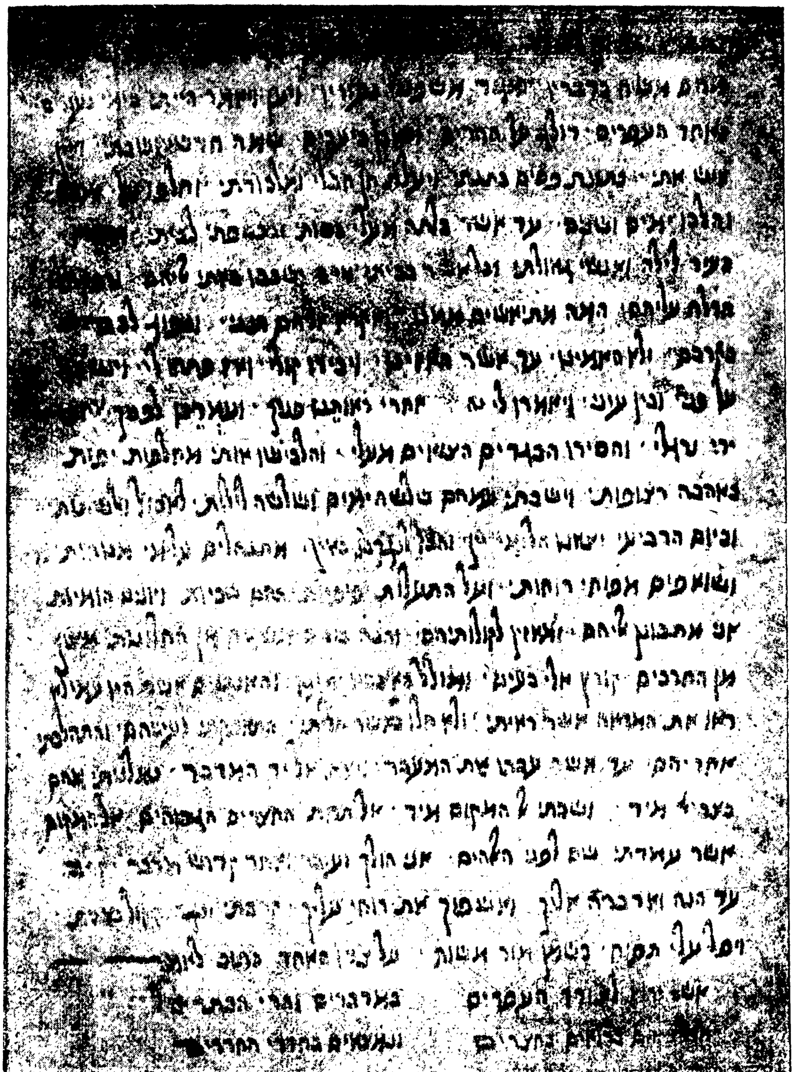

דער אָנפאַנג פון דער מאַקאַמע „נאום אשר בן יהודה", לויט דעם
מאַנוסקריפּט אין דער הרכבי־קאָלעקציע

אן אלטן מאנוסקריפט פון הרכבים קאלעקציע די זעלבע מאקאמע, נאר אן דעם קעפל „תחכמוני", און דארט ווערט בפירוש אנגעוויזן, אז איר פארפאסער איז אבו איוב בן סהל [1].

יעדנפאלס איז די דאזיקע מאקאמע זייער אינטערעסאנט לויט דער פארם. זי אונטערשיידט זיך פון אלחרירים מאקאמען מיט דעם, וואס ס'פעלט אין איר די צווייטע פערזאן. די דערציילונג ווערט געפירט אינם נאמען פון דער הויפט פערזאן גופא, אשר בן יהודה. די גאנצע מאקאמע טראגט א שארף אויסגעפרעגטן אריענטאלישן כאראקטער. דער העלד דערציילט [2], ווי ער האט זיינע יונגע יארן פארבראכט אויף רייזעס און וואנדערונגען, אין גיריקן געיעג נאך נייע איינדרוקן און איבער־לעבענישן. בעת ער איז צוריקגעקומען אהיים, האבן אים זיינע חברים מיט גרויס שמחה מקבל פנים געווען און פארבראכט מיט אים עטלעכע טעג נאכאנאנד אין די סעדער ביי די לוסטיקע וויין־בעכער. דער יונגער גאסט, פיין מבוסם, שפרייזט מיט ניט גאנץ זיכערע טריט פארביי א פאלאץ, וווּ עס געפינט זיך א הארעם. פון ד[illegible] דערהערט זיך א גע־זאנג פון א יונגער פרוי. אנטציקט בלייבט שטיין אונזער העלד. די פרוי באווייזט זיך אבער ניט, נאר פלוצלינג פאלט צו זיינע פיס א פראכט־פולער עפל און אויף אים — א ליבע־דערקלערונג אין צארטע שיינע סטראפן. דער העלד גייט ווייטער מיטן עפל אין דער האנט, ער קאן אבער אין דער זיסער פרויען־שטימע ניט פארגעסן, זי קלינגט אלץ אין זיינע אויערן, רופט אים צו זיך מיט געבעט. עס ציט אים צוריק צום ארט, ווו ער האט דעם עפל אויפגעהויבן, און דארט זינגט ער הייסע ליבע־לידער דער אומבאקאנטער שיינהייט. ער באקומט אבער ניט קיין ענטפער. ראס רייצט נאך מער אונזער העלד; אלץ שטורמישער ווערן זיינע ליבע־דערקלערונגען — די שיינהייט וויל זיך אלץ ניט באווייזן. פאר צרות דרימלט ער איין. באלד וועקט אים אויף א גאנצע קאמפאניע יונגע מיידלעך מיט דער דערקלערונג, אז זיי זיינען אין שליחות געקומען פון זיין געליבטער, וואס איז שטארק גערירט פון זיין איבערגעגעבענער ליבע,

---

1 בלייבט ערשט איצט גאנץ אומערקלערבאר אלחריזים אנווייזונג וועגן דעם פארפאסער פון דער מאקאמע „נאם אשר בן יהודה". איז איינס פון דיביידע: אדער ס'איז צו גלויבן, אז שלמה צקבל האט אנגעשריבן א גאנץ אנדערע מאקאמע, וואס פאנגט זיך אן מיט די אייגענע ווערטער, אדער אפשר איז אין אלחריזים טעקסט נאך די ווע[illegible]ער „גם הוא למד מלאכה וקבל" צופעליק ארויסגעפאלן א גאנצער זאץ. און דער ווייטע[illegible]יקער זאץ, ווו עס ווערט דערציילט וועגן דער מאקאמע „נאם אשר בן יהודה", איז גאר נוגע אן אנדער פארפאסער, ניט שלמה צקבל.

2 דער אנפאנג פון דער מאקאמע איז אין אונזער מאנוסקריפט פולשטענדיק[illegible] ווי אין דעם אין „החלוץ" פארעפנטלעכטן טעקסט.

און שיקט איס א ליבע־בריוו. באלד פירן די מיידלעך אונזער העלד אין א פראכטפולן פאלאץ אריין. פון אלע זייטן הערן זיך וואונדער־שיינע נגונים — דאס זינגען עס יונגע דינערינס אונטער דער באגלייטונג פון די צארטסטע כלי זמר. רייך באפוצטע יונגע מיידלעך קומען אים אנטקעגן און באגריסן אים זייער פריינדלעך. פלוצלינג לויפט אריין מיט גרויס רעש און געפילדער א איש מלחמה מיט א בלויזן שווערד אין דער האנט. מיט כעס פאלט ער אן אויף אונזער העלד — ער וויל אים הרגענען דערפאר, וואס יענער האט זיך דערלויבט אריינצודרינגען אין די צניעות־פארבארגענע פרויען־געמעכער, וואס זיינען שטרענג פארבאטן פאר זייטיקע מענטשן. אונזער העלד איז אין טויט־שרעק; דא ווערט ער אבער געוואר, אז דער צארנדיקער איש מלחמה איז א פארשטעלטע יונגע פרוי — דער געליבטערס בעסטע פריינדין. דאס האט זי טאקע די געליבטע גע־שיקט אים צו באגריסן און אונטערהאלטן. באלד באווייזט זיך די געליבטע גופא, נאר דאס פנים באדעקט מיט א שלייער. דער העלד וויל וואס גיכער דערזען דאס שטראלנדיקע געזיכט פון זיין באגערטער; ער רייסט אראפ דעם דעקטוך און — ער דערזעט פאר זיך דאס לאכנדיקע פנים פון איינעם פון זיינע צעך־פריינד, וואס האט מיט אים צוזאמען אין די וויין־סעדער פארבראכט. דאס אלץ איז געווען קונדס־שטיק פון זיינע חברים: זיי האבן געוואלט טרייבן א שפאס מיט זייער פריינד, וואס האט געהאט א גרויסע חולשה צו ראמאנטישע פאסירונגען...

דער ערשטער יידישער מאקאמען־דיכטער איז אבער באלד פאר־געסן געווארן — אים האט פארדרענגט דער מער באגאבטער און גייסט־רייכער יהודה אלחריזי. אייניקע מעצענאטן, וואס האבן זייער געשעצט אלחריזיס טאלענט, האבן אים פארגעלייגט, ער זאל איבערזעצן אויף דער בִיבל־שפראך חרירים בארימטע מאקאמען. חריזי איז גלייך דערויף איינ־געגאנגען. עס פילט זיך ווירקלעך א געוויסע קרבות צווישן זיין טאלענט און דעם וויציקן אראבישן מאקאמען־דיכטער. עס איז אים דערפאר אזוי גלענצנדיק געלונגען גובר צו זיין אלע אייגנארטיקע שוועריקייטן פונם אראַ־בישן אריגינאל. אלחריזיס איבערזעצונג „מחברות איתיאל״ [1] איז אן אמת מייסטערווערק. דער איבערזעצער האט פארשטאנען די קונסט, ווי אזוי איבערצוגיסן מִכְּלִי אֶל כְּלִי דעם בארוישנדיקן וויין פון פאעזיע און דער

---

[1] די „מחברות איתיאל״ זיינען צו אונז ניט דערגאנגען בשלמות. עס איז פארהאן בלויז איין איינציקער כתב־יד פון דעם דאזיקן ווערק (אין דער בארימטער אקספארדער ביבליאטעק), און דער כתב־יד אנטהאלט סך־הכל 26 מאקאמען פון פופציק. די איבעריקע 24 זיינען פארלארן געגאנגען. דעם מאנוסקריפט האט פארעפנטלעכט אינם יאר 1872 דער ענגלענדער טאמאס טשענרי (Thomas Chenery).

ווייַן זאָל דאָך דערביי זייַן אַראָמאַט ניט פאַרלירן. עס איז ממש צו שטוינען, מיט וואָס פאַר אַ לייכטקייט אַלחריזי גיט איבער די אייגנטימ= לעכע שיינקייטן פונם אַ־אַבישן אָריגינאַל אין אַ נאַציאָנאַל יידישער הלבשה. עס איז גענוג נאָר דורכצולייענען די צוויי לידער, וואָס באַזינגען די מאכט פון די גאָלדענע רענדלעך (דריטע מאַקאַמע) אָדער דעם וויכוח צווישן די דיכטער (דריי=און=צוואַנציקסטע מאַקאַמע), בכדי צו באַקומען אַ קלאָרן באַגריף וועגן אַלחריזיס אומפאַרגלייכלעכער פערזן=קונסט.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט אַלחריזי חרטה געהאַט, וואָס ער האָט אַזוי פיל מי געפּטרט, בכדי איינצובירגערן אין דער העברעישער ליטעראַטור דעם אַראַבישן דיכטער. „מ׳האָט מיך — באַקלאָגט ער זיך אין דער הקדמה צו זייַן „תחכמוני״ — געצווּנגען, איך זאָל היטן פרעמדע ווייַנגערטנער, און מייַן אייגענעם וויינגאָרטן האָב איך פאַרלאָזן״. ער האָט, דערציילט ער, געפילט, אַז אויף אים ליגט דער חוב אויפצולעבן די העברעישע שפּראַך, „בכדי אַלע פעלקער זאָלן זען, אַז אין דומה לה — קיין שום אַנדער שפּראַך קאָן זיך צו איר ניט גלייַכן״.

מיט טרויער געמישט מיט צאָרן רעדט ער וועגן די געבילדעטע יידן פון זייַן צייַט, וואָס די שיינקייטן פון דער אַראַבישער שפּראַך ברענגען זיי אין גרוים התפּעלות, און זייער אייגענע שפּראַך פאַרלאָזן זיי אינגאַנצן.

„זיי טענהן אַלץ: אָרעם איז אונזער שפּראַך, ווייניק אַנטוויקלט איז זי און ניט געהעריק בויגזאַם. זיי באַגרייפן אָבער ניט, אַז ניט די שפּראַך איז דאָ שולדיק, נאָר טאַקע זיי גופא, וואָס קענען ניט און פאַרשטייען ניט די שפּראַך פון דער ביבל, און ווייסן ניט, ווי אַזוי אויסצונוצן אירע רייַכטימער און שיינקייט״ [1].

און אַז ער גופא פאַרשטייט יאָ, ווי אויסצונוצן די רייַכטימער און שיינקייטן פון דער העברעישער שפּראַך, האָט אַלחריזי גלענצנדיק באַוויזן ניט נאָר מיט זייַן חרירי=איבערזעצונג, נאָר אויך מיט זייַן אייגן פּאָעטיש ווערק, וואָס ס׳איז דערשינען באַלד נאָך „מחברות איתיאל״. אין דעם

---

1 תחכמוני, 10. עס איז העכסט וואַרשיינלעך, אַז די דאָזיקע ווערטער זייַנען געצילט ספּעציעל אין דעם באַקאַנטן איבערזעצער יהודה אבן תיבון, וואָס האָט זיך באַקלאָגט אין דער הקדמה צום „חובות הלבבות״ אויף דער אָרעמקייט פון דער העברעישער שפּראַך אין פאַרגלייַך מיט דער אַראַבישער. יהודה אבן תיבון איז שוין דעמאָלט געווען טויט, אַלחריזי איז אָבער געווען זייער שטאַרק אויפגעבראַכט אויף יענעמס זון, שמואל אבן תיבון, וואָס איז שאַרף אַרויסגעטראָטן קעגן אַלחריזיס „מורה נבוכים״=איבערזעצונג.

דאָזיקן ווערק, די פּאָעמע „ענק" אויס 257 סטראָפן [1], איז שווער צו דערקענען דעם לוסטיקן און וויציקן מאַקאַמען־איבערזעצער. אַלחריזי האָט געשריבן זיין פּאָעמע אין דרום־פראַנקרייך פאַר זיין רייזע קיין ארץ־ישראל, ווי אַ פרומער גאָטספאָרכטיקער „עולה־רֶגל". וואָס לאָזט זיך אין וועג צו די „הייליקע ערטער" דאָרט תּפלה צו טאָן און זיך ריין צו וואַשן פון זינד, איז אויך אונזער דיכטער געווען תּשובהדיק געשטימט. דאָס גאַנצע ווערק טראָגט אַן אויסשליסלעך דידאַקטישן כאַראַקטער.

„לאָזט אייך ניט — וואָרנט דער דיכטער — פאַרבלענדן דורך די פריידן פון דער וועלט — ווי אין פרימאָרגן דער זילבערוואָלקן אַזוי פאַרשווינדן זיי באַלד, ווי דער בליץ דורכן הימל, אַזוי פאַרגייט שיינקייט און לוסט" [2]. „די וועלט איז דער ים, און אויף זיין קליין שיפעלע טראָגט זיך דער מענטש, פון דער צייט געטריבן; און אים אַנטקעגן, מיט אַ וויים צעשפּרייזטן מויל, איילט דער לויתן — דער טויט" [3]. „ווי נאַריש דער מענטש איז מיט זיין שטאָלצער פּראַכט: היינט איז ער אויף דער שפּיץ פון גלאַנץ און מאַכט — מאָרגן ליגט ער שוין אין שטויב געטראָטן. פאַר וועמען ערשט נעכטן די וועלט האָט געציטערט — היינט ווערט ער שוין אויף שטאַנגען געטראָגן. היינט גלענצן די פירשטן אין די שענסטע פּאַלאַצן — מאָרגן שוין פוילן זיי אין פינסטערע קברים" [4]. „אָט איז דער מענטש אין סאַמעט און זיידנס געצירט, און אויף העלפאַנד־ביין איז זיין געלעגער, — מאָרגן ליגט ער שוין אונטער דערנער באַגראָבן" [5]. „פאַרגעס ניט, דו מענטש, די ערד איז דיין מוטער — און באַלד מוזטו אין איר שוים אומקערן" [6]; „פאַרגעסט ניט אין גערעכטיקייט, יושר! געדענקט: געציילט איז יעדע מינוט און קורץ איז דאָס לעבן, זאָלן ניט די טעכטער פון נאַרישער גאווה זייערע הערצער פאַרפירן — ווייל די צנועישע קינדער פון צדק און חסד" [7]. „פאַרגעסט ניט, אַז נאָר ווער ס'דער־וויטערט זיך פון די תּאוות העולם — דער וועט געניסן פון אייביקן לעבן" [8].

---

1 געשריבן ווי משה אבן עזראס „תּרשיש" אין דער „טעדזשנים"־פאָרם. דעם „ענק" האָט צום ערשטן געדרוקט ח. בראָדי אין „זכרון לאברהם", 1908, 309—356.

2 כל מחמד תבל ענן בוקר וכל הודה וזיו יפיה כבָרק עת ברק.

3 סטראָפן 133 און 149.

4 סטראָפן, 30, 43, 167.

5 אשר ילביש לבוש רקמה ושכב בערש ישן ועשה פז ובר דָר
הלא יזכור בעת ירד שאולה ושם ירקב ויעלה קוץ ודרדר.

6 בן איש, דעה כי אמך תבל וחיש תשוב וגם תשכב בחיק הורתך.

7 סטראָפע 174.

8 סטראָפן 123, 131.

און דער דיכטער גופא ווענדט זיך מיט הכנעה צו גאָט, און איז זיך מודה ומתודה אויף זיינע זינד. זיין איינציקע האָפענונג איז די תפלה, די הייסע האַרציקע תפלה — זי רייניקט דעם מענטשן, זי וואַשט אָפּ זיינע זינד. „דערהייב, דו קינד פון פאַרשטאַנד, דיין תפלה צו גאָט; ווי טאָג, אַזוי נאַכט טו בעטן פאַר אים, דאַן וועסטו ווערן באַוויליקט, און חסד אין זיינע אויגן געפינען" 1 „ווי גליקלעך זיינען די, וואָס זיינען זיך מקריב פון גאָטס נאָמען וועגן — זיסער פון פידל־געזאַנג קלינגט זייער נאָמען און לויב!" 2. „אויך איך, מיין גאָט, בין גרייט פאַר דיין הייליק וואָרט דעם בעכער פון צער אויסצוטרינקען" 3.

ניט אָבער אינם „ענק" האָט זיך אנפלעקט אין זיין גאַנצן גלאַנץ אלחריזים טאַלאַנט, ניט מיט דער פּאָעמע האָט ער זיך קונה שם געווען און אויף שפּעטערדיקע דורות איינגעקריצט זיין נאָמען אין דער געשיכטע פון דער העברעיִשער ליטעראַטור. מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, אַז אלחריזי האָט זיך, ווי שלמה גבירול בשעתו, גערעכנט פאַרן אמתן גואל פון דער העברעיִשער שפּראַך. ער האָט, דערציילט דער דיכטער, ניט געקאָנט צוזען, „ווי הָגָר געבוירט שיינע קינדער און שָׂרָה בלייבט אַן עקרה". ער האָט דערפאַר פעסט באַשלאָסן זיך „אָנצונעמען" פאַר דער ביבל־שפּראַך, באַווייזן בפועל, אַז מען קאָן אויך אויף איר מיט דער זעלבער לייכטקייט, ווי אויף דער אַראַבישער שפּראַך, דיכטן און שאַפן אויף וואָס פאַר אַ טעמע מען וויל. ניט נאָר וועגן גאָט־זאַכן, וועגן הייליקע הויכע ענינים, נאָר אויך וועגן דעם וואָכעדיקן און פשוטן; ניט נאָר מוסר זאָגן, נייערט אויך שפּאַס טרייבן, לאַכן און שפּאָטן און פריילעך מאַכן דעם עולם. צו דעם צוועק האָט ער געשאַפן (אין משך 1214—1218) זיין באַרימטע זאַמלונג פון פּיקאַנטע מאַקאַמען „תחכמוני", נאָכן מוסטער פון חרירים מאַקאַמען.

דאָס דאָזיקע ווערק, וואָס באַצוועקט, לויט דער דערקלערונג פונם פאַרפאַסער גופא, „צו אַמוזירן און אונטערהאַלטן דעם איינגעמאַטערטן עולם", פאַרנעמט מיט רעכט אַ חשובן פּלאַץ אין דער געשיכטע פון דער העברעיִשער ליטעראַטור. אין דעם „תחכמוני" פאַרלאָזט די העברעיִשע בת־השירה, די געטין פון געזאַנג, די עולמות העליונים, די הויכע הימלישע פּאַלאַצן, און לאָזט זיך מוטיק אַראָפּ, מיט אַ שטיפערישן שמייכל

---

1 יליד שכל ערוך אֶל אֵל תפלה ותפל יום וליל נגדו תחנה
ואולי תמצאה חסד בעיניו ותהיה לך מעט רגע תחנה.

2 הסובלים צרות עלי דת אל יקר בעיניו עד מאוד דמם.
כנור תהלותם יגנן מאליו בטוב המעשים דמם.

3 סטראָפע 92.

אויף די ליפּן, אין דער נידער, אין די רַעשיקע געמאַרקן פונם לעבן. די העברעיִשע שפּראַך הערט אויף צו זיין דער אויסשליסלעכער שליח פון דערהייבענע געדאַנקען און שטאַרקע געפילן, פון פּאַטעטישע שבחים און האַרציקע תּפילות, נאָר אויך פון גאַנץ וואָכעדיקע, אַלטעגלעכע ענינים. די „הייליקע״ שפּראַך פון לויטער שבת און יום=טוב איז אויך געוואָרן אַ פּשוטע, „וואָכעדיקע״ שפּראַך... דער העלד פונם ראָמאַן, חֶבֶר הַקֵּנִי, צוזאַמען מיט זיין חבר, וואָס דערציילט און באַקאַנט דעם לעזער מיט הַקֵּנִים אַלע איינפּטוען און שפּיצן — הֵימָן האזרחי, זיי ביידע לאָזט דער דיכטער וואַנדערן פון אָרט צו אָרט. זיי זיינען אויס אומעטום: אין צניעות=פֿאַרבאָרגענע הייליקטימער, און אויף אַלע רווישנדיקע מאַרק=פּלעצער, אין אַלע גאַסן און הינטער=געסלעך; באַגעגענען זיך מיט אַלע מיני מענטשן און באַשעפענישן. און אַלץ איז אין שנעלער באַוועגונג; ווי אין אַ קאַליידאָסקאָפּ אַנטפּלעקט זיך עם ראש און שנעל פאַר דעם לעזערס אויג אין די גרעלסטע פאַרבן און אין די אומדערוואַרטסטע גרופּירונגען...

דערפאַר איז אויך דער סטיל פון „תחכמוני״ אזוי בּונט=פאַרשיידנאַרטיק. אָט איז דער דיכטער פּאַטעטיש=ערנסט: ער זאָגט מוסר, בּרשנט וועגן מאָראַל און עטיק (אין דער צווייטער מאַקאַמע), פאַרפאַסט תהלות ותּשבּחות פון דעם בורא עולמס כּבוד וועגן (מאַקאַמע פופצן); אויף די חורבות פון ירושלים באַוויינט ער דעם טרויעריקן גורל פון ציון (מאַקאַמע 28 און דאָס ליד „שלום לעיר שָׁלֵם״ אין דער לעצטער מאַקאַמע); אויף די קברים פון יחזקאל הנביא און עזרא הסופר זאָגט ער ערנסטע קינות (מאַקאַמע 35 און 50); ער גיט איבער אַ רעליגיעזן וויכּוח צווישן דעם גאָטספאַרכטיקן „מאמין״ און דעם אפּיקורס דעם „מין״ (מאַקאַמע 17) און באַזינגט אין באַגייסטערטע לידער די גרויסע יידישע דיכטער פון שפּאַניע (מאַקאַמע 3 און 18). און פּלוצלינג ווערט דער ערנסטער דיכטער נעלם, און איר דערזעט פאַר זיך דעם לייכטזיניקן קונדס און דעם פריילעכן שפּאַסמאַכער. מיט אַ געלעכטערל דערציילט ער אייך אַ גאַנץ קאָמישע מעשה וועגן אַ פּויער מיט אַ האָן (מאַקאַמע 10), וועגן די אויפטוען פון אַ שאַרלאַטאַן אַ דאָקטאָר (מאַקאַמע 30), וועגן אַ נאַריש=גאַוודיקן סוהר (מאַקאַמע 34), וועגן דער ווילדער התנהגות פון אַ פאַר=ליבטן שוטה (מאַקאַמע 48) און וועגן די שפּיצלעך פון זיבן יפת=תוארס (מאַקאַמע 20). אלחריזי שיט מיט וויציקע רעטענישן און קלאָץ=קשיות (מאַקאַמע 36 און 44), מיט לוסטיקע אַנעקדאָטן (מאַקאַמע 35) און אַלע מיני עפּיגראַמען און שטעכווערטלעך (מאַקאַמע 37 און 48). אַן אויסגע=צייכנטער דיאַלעקטיקער, האָט אלחריזי ליב צו באַשרייבן לאַנגע היציקע

װיכּוּחים, װוּ יעדער צד פּליסט זיך צו דערװײַזן, אַז גרעסערס פון אים איז גאָר אויף דער װעלט ניטאָ: דער טאָג שפּאַרט זיך מיט דער נאַכט (מאַקאַמע 39), דער מאַן מיט דער פרוי (מאַקאַמע 41), די יבשה מיטן ים (מאַקאַמע 43), נדיבות און קמצנות (מאַקאַמע 42), דאָס שװערד מיט דער פּען (מאַקאַמע 40).

אַ קינד פונם געבענטשטן דרום־לאַנד, איז דער דיכטער פאַרליבט אין דער נאַטור, אין שײנקײט און אין לעבנסלוסט. ער באַזינגט די פּראַכט פון די שפּאַנישע סעדער, די שײנקײט פון די דופטנדיקע שלאַנקע בײמער, װאָס אונטער זײער שאָטן פרײט זיך די יוגנט אין טאַנץ און געזאַנג (מאַקאַמע 49). מיט התפּעלות דערצײלט ער, װי שטאַרק ער איז פאַר־ליבט אין די רײצנדיקע טעכטער פון חוה און אין די פאַלשע, באַשיכּורנדיקע טעכטער פון װײנשטאָק. „איך — באַקלאָגט זיך דער דיכטער — האָב מיך דער װײנשטאָקס טאָכטער אָנפאַרטרױט, און זי — װי אַ שלאַנג האָט זי איר פאַלשקײט באַװיזן. איך האָב איר מײַן ליבע דערקלערט, און זי צאָלט מיט פאַרראַט און באַטראָג — מײַן שכל, מײַן נשמה, האָט זי בײַ זיך באַהאַלטן. איך האָב זי מיט ליבע אונטער מײַן האַרצן געװאַרעמט — און זי שפּרינגט אין דער הײך און באַרױבט אויך מײַן קאָפּ"[1]. ניט לאַנג איז זיך אָבער דער דיכטער מתרעם אויף דער פאַלשער װײנשטאָקס־טאָכטער: „ליבער פרײַנד! אינם שאָטן פון בשמים־סעדער, אונטער די לאָרבער־און רױזן־קרענץ לאָמיר טרינקען און לוסטיק זײַן. דעם כּישוף פון דעם װײנשטאָקס טאָכטער קאָן קײנער ניט בײַשטײן, און װאָס עלטער זי װערט אין יאָרן — אַלץ ײנגער און חוצפּישער װערט דאָס געלעכטער, װאָס זי טוט געבאָרן. בײַם װעלט־באַשעפער װערן טױזנט יאָר פאַר אײן טאָג גערעכנט, און אַ יאָר — בלױז אײן אױגנבליק; װי װאָלט איך געװאָלט דעם בורא עולמס אַ גאַנץ יאָר דורכלעבן און טרינקען און אויפהער דעם זאַפטיקן בעכער פונם באַרױשנדיקן װײַן"[2].

און זײער כאַראַקטעריסטיש איז פאַר אונזער דיכטער, װאָס אין דעם װיכּוח צװישן דער נשמה, דעם גוף, דעם שכל און יצר־הרע, װענדט זיך דער לעצטער צו דער נשמה: „פרײ זיך אײדער דו מוזט דײַן װוינונג פאַרלאָזן! געניס פונם לעבנס־בעכער, אײדער דו מוזט מיט דער װעלט זיך שײדן. איבער אַלע באַשעפענישן האָט דער בורא זײַן גנאָד און ברכה אויסגעגאָסן — טאָ נעם אויך דו דײַן חלק געשװינד!"[3].

---

1 תחכּמוני, 401—402.

2 דאַרמן, 427.

3 שְׂמַחִי בְּטֶרֶם מִנְּוֵהֵךְ תֵּצְאִי — גִּילִי מְאֹד טֶרֶם אֲשֶׁר תֵּלְכִי
הָאֵל עֲלֵי כָּל הַבְּרוּאִים יִתְלוֹק — טוּבוֹ וְלָכֵן בְּיֶתֶר חֶלְקֵךְ קְחִי (ז. 142).

דער אָריגינעלסטער שטריך אין אַלחריזים שאַפן איז זיין הומאָר. דער זשאַנר, וואָס אַברהם אבן עזרא האָט געפּרוּווט איינבירגערן אין דער העבּרעיִשער ליטעראַטור, האָט ביי אַלחריזין דערגרייכט אַ גאַנץ הויכע מדרגה פון שלֵמות. זיינע וויץ-לידער וועגן דעם פלוי און דער מערזשקע (מאַקאַמע 4) און וועגן דער העסלעכער פרוי (מאַקאַמע 6) זיינען אמתע קונסט-ווערק אויף דעם געביט [1]. אַלחריזי איז ממש פאַרליבט אין דעם קאָמישן, ער איז אַ וואונדער-מייסטער פון וויציקע שפּילווערטער, ער איז דער שפּרודלדיקער קוואַל פון פריילעכן געלעכטער. ניט זעלטן ווערט אָבער זיין געלעכטער גיפטיק און בייסנדיק, און די שפּיציקע שפּילווערטער ווערן מגולגל אין פיַלשאַרפע פאַמפלעטן און גאַליקע עפּיגראַמען [2]. באַזונדערס רייך מיט זיי איז די לעצטע, די פּופּציקסטע מאַקאַמע. דעם דיכטערס סאַטירע שטראָפט מיט איר רוט די פּרומאַקעס, די עיזן צבועם [3], די מאָראַלישע אויסגעלאָסענע און גייסטיק נישטיקע [4], און מער פון אַלע — די קמצנים. אָט די אַלע, וואָס האָבן מיט בטול געקוקט אויף דעם דיכטער, דעם נע-ונדניק, און ניט געוואָלט אים שטיצן אין דער נויט — האָט ער צום שאַנד-סלופּ געשטעלט מיט זיינע בייסנדיקע פאַמפלעטן [5]. באַזונדערס שטרענג און אָן רחמנות איז ער זיך נוקם אין איין קמצן, אַ דאָקטאָר פון דמשק. דער גיפטיקער פאַמפלעט, אין וועלכן דער שלים-מזלדיקער אַרצט ווערט אויף לאַנגע דורות אַזוי גרויזאַם געמשפּט, פאַרענדיקט זיך מיט פאָלגנדיקער סטראָפע: „לאַנג האָט די קמצנות איבער דער וועלט געבלאָנדזשעט ביז זי האָט אין זיין האַרץ איר זיסע רו געפונען. וואָלט זיין האַרץ דעם ים-סוף באַרירט — וואָלטן גלייך זיינע געוויסער פאַרטריקנט געוואָרן; די רייכסטע קוואַלן — אין שטיין פאַרגליווערט. וואָלט זיין פוס דעם געבענטשטן חרמון באַרירן — וויסטער וואָלט דער חרמון געוואָרן פון די פאַרשאָלטענע גלבוע-שפּיצן. אויסגעבּרענט ווערן דורך זיין טריט אַלע גראָזן און געוויקסן, זיין אָטעם טויט אַלץ, וואָס ס'שפּראָצט און ס'לעבט" [6].

1 די דאָזיקע לידער זיינען איבערגעזעצט אויף אייניקע אייראָפּעיִשע שפּראַכן. קעמפּף האָט איבערגעזעצט אויף דייטש אַ באַדייטנדיקן טייל פונם „תחכמוני".

2 זע, צום ביישפּיל, די 46סטע מאַקאַמע.

3 דאָרטן, 412.

4 דאָרטן, 429.

5 דאָרטן, 409, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 406, 453, 456.

6 דאָרטן, ז. 360. טיפּיש איז אויך אין דער הינזיכט אַלחריזים אַן אַנדער פאַמפלעט, וואָס הייבט זיך אָן מיט פאָלגנדיקער סטראָפע:

יְלִיד זָלוּת, אֲחִי נְבָלוֹת וּכִילוּת
אֲשֶׁר כָּל הַנְּבָלוֹת נִקְבְּצוּ בוֹ.

אלחריזי, דער וואַנדערנדיקער זינגער, דער קונדסישער שפּאַס־מאַכער און פּרייליכער מייסטער פון לוסטיקע מעשהלעך און וויציקע אנעקדאָטן — רעדט מיט יראת הכבוד און גרוים התפּעלות וועגן דער דערהייבענער ראָלע און גרויסן באַדייט פונם גאָט־געבענטשטן דיכטער. מיט שטאָלץ רעדט ער אויך וועגן זיך גופא, וועגן דער גרויסער מאַכט, מיט וועלכער די בת־השירה האָט אים באַגנעדיקט. „דורך מיין לויב — דער־קלערט דער דיכטער — ווערן די נידעריקע דערהייבן, די מעכטיקע און שטאָלצע צעשמעטערט מיין וואָרט" [1]. „טוט מיין מעכטיק ליד ערטענען — מאַכט עס ציטערן דעם גאַנצן דור!" [2]. ווי היינע בשעתו דערקלערט, אַז קעגן דעם דיכטערס שטרענגן משפּט קאָן שוין קיין גאָט, קיין גואל מער ניט העלפן [3], אַזוי איז שוין דער מיטלאַלטערלעכער אלחריזי זיכער געווען, אַז מיט זיינע לידער מאַכט ער מענטשן אומשטערבלעך, און איינע פון זיינע מאַקאַמען פאַרענדיקט זיך מיט אַזוינע פּאַטעטישע סטראָפן: „זייערע נעמען האָב איך אין מיין בוך אַריינגעטראָגן. מיין אייזערנער גריפל האָט זיי איינגעקריצט אויף אייביקע צייטן; זאָלן שפּעטערע דורות וויסן זייערע מעשים, וועלכע איך האָב פאַרשריבן" [4].

ווי אַן אמתער אַריסטאָקראַט פון גייסט און וויסן, דערקלערט אונזער דיכטער מיט גדלות: „נאָר פאַר קלוגע און פאַרשטענדיקע לאָז הערן דיין ליד, ניט אָבער פאַר טעמפּע נאַראָנים — זיי וועלן עס מיט שפּאָט באַשפּייען. פאַר לומפּיקע הינט שפּרייט ניט דיינע טייערע פּערל — זיי וועלן עס מיט די פיס צעטרעטן!" [5].

אין אלחריזים מאַקאַמען טרעטן אָפט אַרויס פאַרשיידענע דיכטער, וואָס פירן, לויט דעם מיטלאַלטערלעכן שטייגער, אַ געוועט מיט לידער און געזאַנגען. יעדער פליסט זיך ביייצוקומען אַלע אַנדערע מיט דער מאַכט פון זיין געזאַנג, דערווייזן, אַז ער איז דער גרעסטער מייסטער אין דיכטקונסט. איינער פון די דאָזיקע זינגער דערקלערט: „דער קוואַל

---

1 בְּמַהֲלָלַי אֲרוֹמֵם הַשְּׁפָלִים – וּבִלְשׁוֹנִי אֲגַדֵּעַ רֹאשׁ גְּאוֹנִים (תחכמוני, 236).

2 אֲנִי אַחֲרִישׁ, וְאֵת שִׁירַי יְדַבֵּר — וְמִן יַרְעִישׁ בְּיָדוֹ הַחֲזָקָה (דאַרטן, 424).

3 זע די לעצטע סטראָפן פון היינעס פּאָעמע „דייטשלאַנד".

4 תחכמוני, 369:

וְזָכַרְתִּי בְּסִפְרִי אֶת שְׁמוֹתָם — וְשַׂמְתִּים בּוֹ בְּעֵט בַּרְזֶל חֲצוּבִים
לְמַעַן יֶחֱזוּ דוֹר אַחֲרוֹן אֶת — פְּעָלֵיהֶם הֲלֹא הִנָּם כְּתוּבִים.

5 דאָרטן, 449:

חֲשׂוֹךְ שִׁירָתְךָ לִפְנֵי חֲכָמִים — וְלֹא לִפְנֵי סְכָלִים, יַחְמְסוּהָ.
וְאִם תַּשְׁלִיךְ לְךָ אֶבֶן אבן יְקָרָה — לְרַגְלֵי הַכְּלָבִים, יִרְמְסוּהָ.

פון מיינע לידער — אין מיין הארץ איז ער באהאלטן... די פּאר־בּאָרגענע ווערטער־אוצרות און די אייז־קאַלטע געדאנקען־שפּיזן שמעלץ איך צוזאמען אין דעם פלאם פון מיין נשמה" 1.

אלחריזי גופא קאָן דאָס אָבער ניט זאָגן וועגן אלע זיינע לידער. עס איז ניט שווער ביי אים צו געפינען פיל סטראָפן און לידער, וואָס זיינען כּלל ניט „געשמאָלצן אינם פלאם פון זיין נשמה", און געבאָרן האָט זיי ניט „דער קוואַל", וואָס איז אין הארצן באהאַלטן, נאָר פּשוט דער ווונטש פריילעך צו מאכן דעם עולם, באווייזן זיין בריהשקייט אין גראַמען־מאכן, בלענדן דעם לעזער מיט קונציקע שפּיל־שטיק. אָט צו די דאָזיקע קונץ־שטיק געהערן די סטראָפן, ווו יעדער פערז איז צונויפגע־שטעלט פון דריי פארשיידענע שפראך (מאקאמע 11), אָדער די פערזן, וואָס זיינען אויסגעשטעלט נאָכן סדר פונם אלף בית (מאקאמע 33) א. א. וו.

אלס דיכטער קאָן זיך אלחריזי בלי־ספק ניט גלייכן צו דעם גרויסן „דריי־געשטערן" פונם פריערדיקן דור. ער גופא האָט מערערע מאָל אונטערגעשטריכן, אז ער איז בלויז אן עפּיגאָן, וואָס האָט זיך באוויזן אין דער צייט, ווען די זון פון דער העברעיִשער פּאָעזיע נייגט זיך שוין צום אונטערגיין („וצל המעלות השיב לאחור", „אחרי היום מאוד רד"). דאָך איז זיין באדייט געוויס ניט קלענער פון יענע גרויסע דיכטער, בנוגע צום שאַפן און פארפולקומען די פּאָעטישע פאָרמען, אינם בא־רייכערן די שפראך. ערשט אונטער אלחריזיס טאלענטפולער פעדער האָט דערגרייכט די העכסטע שטופע פון שלֵמות דער אייגנארטיקער מאַזאַיִשער, אזוי גערופענער „מוסיוו־סטיל", וואָס האָט געשפּילט אזא געוואלטיקע ראָלע אין דער העברעיִשער ליטעראַטור.

בעת מען פרווט אפּשאַצן די היסטאָרישע ראָלע פונם מוסיוו־סטיל אין דער העברעיִשער ליטעראַטור, דארף מען נעמען אין באטראכט, אז אויך די אַלטע גריכן פלעגן אָפט זיך באנוצן מיט ציטאַטן און פערזן פון האָמערס ווערק, בכדי צו דערגרייכן אומדערוואַרטע עפעקטן, קונציקע וואָרט־שפּילן. נאָך דעם זעלביקן מוסטער האָבן אויך די אראַבער זיך באַנוצט מיטן מוסיוו־סטיל: זיי פלעגן איינפלעכטן אין זייערע ווערק גאַנצע פּסוקים פונם קאָראַן, וואָס האָבן אייגנטלעך קיין שום שייכות ניט געהאַט צום ענין; נאָר דורך איבערשטעלן אָדער פארבייטן א וואָרט,

1 תחכמוני, 162:

מְקוֹר הַשִּׁיר בְּלִבִּי תוֹצְאוֹתָיו...

בְּהַר מְלֵי בְּאוֹצְרוֹת בֵּין גְּנָזִּתָיו — וְנִתִּיךְ אֵשׁ לְבָבִי קוּפְאוֹתָיו.

אַ מאָל נאָר דורך ענדערן דעם בּגריף פון וואָרט, באַקומט דער זאַץ גאָר אַ גאַנץ אומדערוואַרטן, ניט זעלטן אַ ממש קאָמישן זין.

ווי די אַראַבער דעם קאָראַן, אַזוי האָבן די יידן אין ענלעכע פאַלן באַנוצט די ביבל. עס וואָלט אָבער געווען אַ טעות צו מיינען, אַז די יידן טוען דאָ פּשוט נאָך די אַראַבער. שוין דער אַלטער פראַנץ דעליטש האָט פאַרשטאַנען, אַז אין דער העברעישער ליטעראַטור איז דער מוסיוו=סטיל ניט בלויז אַ קונץ=שפּיל, ווי ביי די אַראַבער, נאָר זייער אַ וויכטיק ש אַ פ ו נ ג ס=מ י ט ל [1]. די שפּראַך=פאָרשער פון דער נייערער צייט האָבן אַזוי בולט אַרויסגעזאָגט דעם קלאָרן אמת, אַז די שפּראַך, דעם מענטשנס וואָרט איז ניט בלויז אַ מין שיפר פון לויטער צייכן, ניט נאָר אַ פּשוט מיטל אויסצודריקן דעם געדאַנק. „נאָר מיט דער קראַפט פונם וואָרט — ווייזט אָן דער פילאָזאָפיש דענקענדיקער איטאַליענישער קריטיקער בענעדעטאָ קראָטשע — ווערן דעם מענטשנס געפילן און איינדרוקן נתעלה אויס דעם טונקעלן געביט פון דעם מענטשנס פסיכיק צו דער ליכטיקער ממשלה פונם קלאָרן באַאָבאַכטונגס=גייסט" [2].

„ערשט אונזער דור — דערקלערט דער באַוווסטער רוסישער געלערנטער פּאָטעבניאַ – האָט געמאַכט די אַנטדעקונג, אַז די שפּראַכן קאָנען נאָר דערפאַר באַנוצט ווערן אַלס צייכן, וואָס דריקן אויס דעם געדאַנק, ווייל זיי זיינען עס דאָך די כּלי מכשירים, מיט וועמעס הילף עס ווערן אומגעאַרבעט און נ י י ב אַ ש אַ פ ן די התחלהדיקע, די נאָך פ אָ ר=שפּראַכיקע עלעמענטן פונם געדאַנק. דערפאַר טאַקע קאָנען אין דער הינזיכט די שפּראַכן באַטראַכט ווערן אַלס מיטל, וואָס ב אַ ש אַ פ ן (ניט נאָר דריקן אויס י. צ.) דעם געדאַנק... די שפּראַך קאָן מען פאַרגלייכן צום מענטשנס ראִיה: די מינדסטע ענדערונג אינם בוי פונם אויג איז גלייך גורם גאַנץ אַנדערע בילדער און עמפּינדונגען, וואָס דער מענטש איז תופס... אויף אַן ענלעכן אופן שאַפט אויך יעדער פרט, יעדע קלייניקייט אינם בוי פון דער שפּראַך, גאָר אָן אונזער באַוווסטזיין און רצון, נייע גרופּירונגען אין די יסודות, פון וועלכע דער געדאַנק ווערט געבויט" [3].

בעת אָבער מיר באַטראַכטן די שפּראַכן אַלס באַזונדערע, גאַנץ פאַרשיידענע סיסטעמען פון דענקונגס=שטייגער, מוז מען דערביי אויך

1 פראַנץ דעליטש, צור געשיכטע דער יודישען פּאָעזיע, 165: „דאָס יודישע מוסיוו איסט קיין שפּיעל, עס איסט איינע נאַציאָנאַלבעזאָנדערהייט דעם סטילעס; איינע גאַנצע נאַציאָן אָבער פּפלעגט ניכט צו שפּיעלען; איהר סטיל איסט דאָס שפּיעגעלבילד איהרעס לעבענס, דער אויסדרוק איהרעס כאַראַקטערס".

2 עסטעטיק, 1920, 11 (מיר ציטירן לויט דער רוסישער איבערזעצונג).

3 А. Потебня, Язык и народность (Вѣстн. Европы, 1895, IX,11–12)

געדענקען, אז דאס ווארט איז נישט תמיד דער ריכטיקער און געטרייער שליח, וואס אַרבעט איבער אונזערע שפּירונגען און עמפּינדונגען אינם אָביעקט און טרעגער פון אונזער וויסן און באַגרייפן. דאס ווארט איז פּשוט ניט בכח איבערצוגעבן בשלמות דעם צווייטן מענטשן אונזער אינעווייניקסטע, אינטימע וועלט. „דאס ווארט — זאָגט פּאָטעבניא — דריקט אויס ניט דעם געדאַנק גופא, נאָר דעם אָפּבילד, דעם שאָטן פונם געדאַנק״. ווערטער — דאס זיינען סימבאָלן און בילדער, מיט וועלכע איין מענטש וויל ווירקן אויפן צווייטן, וויל אין יענעם אַרויסרופן באַשטימטע געדאַנקען און שטימונגען. בשלמות געלינגט עס אָבער דעם מענטשן קיין מאָל ניט דעם דאָזיקן ציל צו דערגרייכן; די „נייע וועלט״, וואס דער מענטש וויל, לויט פּאָטעבניאס אויסדרוק, באַשאַפן „מיט דער הילף פונם ווארט״, באַפרידיקט קיין מאָל ניט דעם מענטשן, קאָן אים ניט באַפרידיקן, וואָרן — „ווי אומבאַהאָלפן איז דאס ווארט״.

אָט די דאָזיקע „ווארט-ווייען״, די מאַכטלאָזיקייט פונם ווארט בשלמות איבערצוגעבן דעם צווייטן דעם מענטשנס געדאַנקען און געפילן, שטייגט נאָך אומגעהייער, ווען דאס ווארט איז ניט קיין לעבעדיק ווארט, און ווען אין איין און דעמזעלביקן מענטשן ראַנגלען זיך פאַרשיידענע סיסטעמען פון דענקונגס-שטייגער, דאס הייסט: ווען פאַרשיידענע געביטן פונם מענטשנס גייסטיקן לעבן זיינען פאַרבונדן מיט באַזונדערע שפּראַכן. די העברעיִשע דיכטער האָבן געמוזט גובר זיין ניט נאָר די שטייפע בענדער פון דער אַראַבישער מעטריק, נאָר געהאַט אויסצושטיין גלייך מיט אַלע אַנדערע אמתע קינסטלער די „ווארט-ווייען״, די שמאַרציקע אומצופרידנקייט מיט דער „שטומקייט״ און פאַרבלאָזיקייט פונם ווארטלעכן בילד. די הויפּטשוועריקייט איז נאָך באַשטאַנען אין דעם, וואס די שפּראַך, אויף וועלכער די מיטלאַלטערלעכע יידישע דיכטער האָבן געשאַפן, איז ניט געווען זייער מוטערשפּראַך, ניט געווען די שפּראַך פון דער שול און אַלטעגלעכן לעבן. ניט אויף דער ביבל-שפּראַך האָבן די יידישע דיכטער זייערע חלומות געזען, ניט אויף איר האָט זיי אין די קינדער-יאָרן די מוטער מיט אירע לידער איינגעוויגט... און דאָך איז די העברעיִשע שפּראַך פאַר אונזערע מיטלאַלטערלעכע דיכטער כלל ניט געווען קיין טויטע, אָפּגעשטאָרבענע שפּראַך. דאס איז דאָך געווען די שפּראַך פון דער ביבל, וואס האָט שטענדיק געלעבט אינם פאָלקס-באַוווסטזיין און איז שטענדיק געווען דער גרונט-יסוד פון דער נאַציאָנאַלער קולטור און וועלטאַנשויאונג. די ביבלישע בילדער און אויסדריקן, די דינים און געזעצן, מעשות און דערציילונגען — האָבן געלעבט און געוועלטיקט אינם באַוווסטזיין פונם קיבוץ. די אַלע ביבלישע פּערזענלעכ-

קייטן און זייערע מעשים האָבן ניט געהערט בלויז דעם היסטאָרישן עבר — דאָס זיינען געווען לעבעדיקע, רעאַלע מענטשן, וואָס יעדער ייד האָט פון קינדווייז אָן געלעבט אין זייער סביבה, געאָטעמט זייער לופט. אברהם אבינו און די מוטער רחל, די בני יעקב און די בנות צלפחד, אפילו עוג מלך הבשן און בלק בן צפור — אַלע זיינען זיי געווען אייגענע, גוט באַקאַנטע פּאַרשוינען. זייערע רייד, זייערע מעשים זיינען געווען אַ שטיק יידישער לעבנס־שטייגער; דאָס חדר־יינגל האָט זיי אַפילו אין חלום געזען...

און די יידישע מיטלאַלטערלעכע דיכטער האָבן מיט גרויס קונציקייט אויסגענוצט ביי זייער שאַפן אָט די אוצרות פון ביבלישע סימבאָלן, בילדער, אויסדריקן און שפּריכן, אגדות און משלים, וואָס האָבן געלעבט אינם פאָלקסבאַוווסטזיין. מיט אַ קורצן ביבלישן זאַץ אָדער אויסדרוק, מיט אַ בלויזן רמז אויף אַ ביבלישער פּערזאָן אָדער מעשה, הכלל — מיט די קאַרגסטע און עקאָנאָמישסטע מיטלען, פלעגט דעם יידישן קינסטלער גאַנץ אָפט געלינגען צו דערגרייכן די גלענצנסטע עפעקטן, אַרויסצורופן אינם לעזער אומפאַרגעסלעך בולטע בילדער, פילפאַרביקע און שאַרפע איינדריקן. און עקאָנאָמיע אין מיטלען, דער סוד הצמצום און קמצנות אין ווערטער און אויסדריקן — דאָס איז דאָך דער אמתער פּרוּווּשטיין פון אמתער קונסט...

יהודה הלוי, למשל, וויל אויסדריקן זיין גרויס באַדויערן, וואָס זיין פריינד, דער הויך־געבילדעטער און באַגאַבטער דיכטער, משה אבן עזרא, מוז נע־ונד זיין אין אַ פרעמד־פאַרווילדעט לאַנד. דאָס דאָזיקע געפיל גיט ער גלענצנדיק איבער אין וווּנדער־שיינע ביבלישע סימבאָלן: „מָה לְטַל חֶרְמוֹן אֱלֵי גִּלְבֹּעַ!" אָט דאָס אַנטקעגנשטעלן דעם טוי פונם געבענטשטן און פון גאָט באַגנעדיקטן באַרג חרמון — און די פון דוד המלך פאַר־שאָלטענע גלבוע־בערג, אויף וועלכע עס איז אַזוי טראַגיש אומגעקומען דער ערשטער יידישער מלך מיט זיינע זין און קריגער, דאָס רופט אַרויס אין דעם יידישן, אויף דער ביבל אויפגעוואַקסענעם לעזער אַ שאַרף בולט בילד, וואָס בלייבט אויף לאַנג איינגעקריצט אין זיין זכרון. בעת דער זעלביקער דיכטער וויל געבן אַ בילד, ווי ער האָט געוויינט מיט בלוטיקע טרערן, באַנוצט ער דעם אויסדרוק, אַז „די כוואַליעס פון דימון" האָבן אים באַגאָסן. דער יידישער לעזער געדענקט דאָך זייער גוט דעם ביבלישן זאַץ: „כי מי דימון מלאו דם" — רויט פון מואבס בלוט זיינען געוואָרן די וואַסערן פונם טייך דימון...[1].

ישעיה, ט״ו, 9.

בעת שלמה גבירול באקלאגט זיך אויף די „גראמען־שמירער״, וואס באשמוצן מיט זייערע מגושמדיקע הענט די ריינע געטין פון געזאנג, וויל ער ארויסזאגן זיין ווונטש, עס זאל וואס גיכער קומען דער מאן מיט דער שטארקער האנט און ארויסטרייבן די באנדע טאלענטלאזיקייטן אויס דעם טעמפל פון בת השירה. דאס זאגט דער דיכטער ארויס אין איין פערז, ווו ער בעט, ס׳זאל וואס גיכער קומען דער נייער פנחס בן אלעזר הכהן (והעז בקרב יבוא ויגבר — ויעשה מעשה פנחס בקנאו). און די דערינערונג וועגן דעם דאזיקן ביבלישן נאמען ווערט ביים יידישן לעזער גלייך אומגעוואנדלט אין א בולט פילפארביק בילד: דאס איז דער מאן, וואס האט מיט דער שפיז אין דער האנט געקעמפט קעגן די, וואס האבן דאס אקארשט באפרייטע פאלק געוואלט ארײנשלעפן אין דעם זומפ פון זנות, און אין די אומארעמונגען פון די בנות מואב פארגעסן אינם עמוד האש, וואס האט געוויזן דעם וועג צום געבענטשטן לאנד. בעת דערזעלביקער דיכטער באקלאגט זיך אויף זיין פריינד יקותיאל, אז יענער האט אין אים פארגעסן, רופט ער זיין פריינד אן „אֲבִי־זָנוֹחַ״. דער, אויף דער ביבל אויפגעוואקסענער׳ לעזער פארשטייט, ווי געהעריק אפצושאצן דעם זייער געלונגענעם ווארט־שפיל: „אבי־זנוח״ באטייט ניט נאר „דער פאטער פון פארגעסן״, דער לעזער ווייסט און געדענקט אויס דער ביבל, אז יהודהס אן עלטער־זיידע, יקותיאל, האט געהאט א זון זנוח [1].

אזוינע ביישפילן וואלטן מיר געקאנט ברענגען אין די הונדערטער. וואס באגאבטער דער דיכטער איז געווען, אלץ קונציקער האט ער אויסגענוצט דעם מוסיוו־סטיל. ביבלישע פראזן, נעמען און פארגלייכונגען זיינען אונטער זיין מייסטער־האנט מגולגל געווארן אין טיפע און באַדייטנדיקע סימבאלן און צייכן, וואס מיט זייער הילף איז אים געלונגען ארויסצורופן אינם לעזער שארף־בולטע בילדער און באגריפן [2].

נייע און גאנץ אייגנארטיקע פארמען האט דער מוסיוו־סטיל ביי אלחריזין באקומען. ניט מיט קיין קלענערער קונציקייט, ווי דער אראבער

---

1 דברי הימים, א, ד, 18.

2 דאס אבער, וואס ס׳איז ביים אמתן קינסטלער געווען א גלענצנדיק שאפונגס־מיטל, איז געווארן אן אבן־נגף פאר די שריפטשטעלער, וואס זיינען ניט געווען באגנאַדיקט פונם דיכטערישן רוח הקודש. זיי פלעגן מעכאניש צונויפפארן ביבלישע פסוקים און שברי פסוקים, זיי זיינען אבער ניט געווען אינשטאנד דאס אלץ צונויפצושמעלצן אין א הארמאניש גאנצער זאך. אנשטאט עקאנאמיק אין מאטעריאל און שאפונגס־מיטלען, איז דערגרייכט געווארן דער פולער היפך: א מבול פון ווערטער, לאנגווייליקע און לאָס־טיקע מליצה; אנשטאט לעבעדיקע פארבן און בילדער — העל גלענצנדיקע, נאר ווערטלאזע נעשפליטער, אומנייטיקע, זייטיקע פסולת, וואס שטערט און פארטונקלט דעם געדאנק אין

חרירי, וואָס פלעגט אַזוי מייסטערהאַפט שטיקן אויס קאָראַן־פערזן די פאַנטאַסטישע געמעלן, האָט אויך אלחריזי אין דער גערייםטער פּראָזע פון זיינע מאַקאַמען אויסגענוצט די רייכע אוצרות פון דער ביבל. עס איז ממש צו באַוווּנדערן, מיט וואָס פאַר אַ געשיקטקייט פאַטעטישע און באַגייסטערט־דערהייבענע ביבלישע אויסדריקן פלעגן ביי דעם יידישן פריילעכן דיכטער באַקומען אַ טאָפּלטן, זייער אָפט אַ העכסט הומאָריסטישן פשט. אָט די גייסטרייכע און וויציקע פאַרגלייכונגען, דאָס לוסטיק־לייכטזיניקע איבערשפּרינגען פונם דערהייבענעם און ערנסטן צום פשוט־אַלטעגלעכן, דער קונדסישער שמייכל, איינגעהילט אין דער אַלטקלאַסישער, פון מסורת אבותינו געהייליקטער הלבשה — דאָס קאָן מען ניט איבערגעבן אין קיין שום איבערזעצונג. אלחריזיס מאַקאַמען מוז מען לייענען אין אָריגינאַל, בכדי צו באַקומען אַ קלאָרן באַגריף און געהעריק אָפּצושאַצן אלחריזיס מייסטערשאַפט אין דעם דאָזיקן לייכטן, מיט וויץ פינקלדיקן זשאַנר.

בעת מען שאַצט אָפּ אלחריזיס באַדייטונג, מוז מען זיך אויך אָפּשטעלן נאָך אויף איין פּרט פון זיין ליטעראַרישער טעטיקייט. אלחריזי איז ניט בלויז דיכטער, נייערט אויך ליטעראַטור־קריטיקער. אין דער דריטער, אכצנטער און טיילווייז אויך אין דער זעקס־און־פערציקסטער מאַקאַמע גיט ער אַן אינטערעסאַנטע היסטאָריש־קריטישע כאַראַקטעריסטיק פון דער העברעיִשער פּאָעזיע אויס דער שפּאַניש־אַראַבישער תקופה ביז זיין צייט. זיין דור, אין וועלכן ער גופא לעבט, רופט אלחריזי אָן „דער עפּיגאָנען־דור":

„זינט שלמה איז פון דער וועלט געגאַנגען, און משה, יהודה און אברהם 1 זיינען אויך געשטאָרבן — איז אויס.עטריקנט דער קוואַל פון פּאָעזיע, פאַרשוווּנדן איז דער רוח הקודש און גאָטס גייסט באַווייזט זיך ניט מער. קיינער פון זייערע נאָכפאָלגער קאָן זיך צו זיי ניט גלייכן.

אינהאַלט. אָט די אַלע שאָטן־זייטן פונם מוסיוו־סטיל האָבן זיך באַזונדערס בולט אַרויס־געוויזן ערשט אין דער שפּעטערדיקער צייט, אין דער תקופה פון ירידה און אָפּגע־שטאַנענקייט: דער שאַרפזיניקער יש"ר מקנדיא, וועלכער האָט געלעבט אין 17טן יאָר־הונדערט, גיט אַ פאָלגנדיק טרויעריק בילד וועגן דער פאַרדאָרבנקייט פונם סטיל אין זיין צייט: ועוד רעה חולה ראיתי אצל רוב המחברים מבני עמנו שאינם כותבים בלשון צח כדרך כל האומות להיות כל איש מדבר בלשון עמו אשר שפתיהם ברור מללו והמבין באותו לשון יבין לאשורו... אלא נחלקו לב' כתות: קצתם ערבו לשון המקרא עם לשון הגמרא כל השומע תצילנה אזניו והיו בעיניו לזרא, וקצתם והם המתפארים במליצתם... יעקמו הכתובים להבנה זרה, כלם עקוּדים, נקודים וברודים... אי אפשר להעתיק ללשון אחר (הקדמה צו „נובלות חכמה").

1 די דיכטער שלמה גבירול, יהודה הלוי און משה און אברהם אבן עזרא.

מיר, די אָפּגעשטאַנענע, מיר קלייבן ווי די בעטלער די ברעקלעך און די פּסולת, וואָס זיינען פון זייער טיש געפאַלן. מיר יאָגן טאָג און נאַכט איבער די פון זיי געטראָטענע וועגן, און מיר קאָנען זיי ניט דערגרייכן!״ [1].

אלחריזי מאַכט אויך אַ אינטערעסאַנטן נסיון אויפצושטעלן די הויפּט־כּללים פון דער קונסט שירים צו שרייבן. זיין פּערזענלעכע טעאָריע באַשטייט פון זיבן כּללים: קודם כּל דאַרף דער דיכטער אויסמיידן שווער־פאַרשטענדלעכע און ניט פיין קלינגענדיקע ווערטער, און שטרענג זיך האַלטן אין די כּללים פון מעטריק און דקדוק. פיל געוויכט דאַרף אויך דער דיכטער לייגן אויף דער טעמע און אינהאַלט פונם געדיכט אין — מער פון אַלץ שלייפן און פיילן יעדן פערז באַזונדער. זאָל אויך דער דיכטער זיך ניט אײַלן זיינע לידער צו פאַרעפנטלעכן; זאָל ער זיין וואָס שטרענגער צו זיין אייגן שאַפן און אָן רחמנות אויסמעקן אַלץ, וואָס ס׳איז שוואַך און ווייניק געלונגען. פון פופציק פערזן זאָל ער איבערלאָזן דרייסיק, פון זיבציק — פערציק, — „דאַן וועט זיין ליד זיין צאַרט און ריין, ווי אַ כּלה אַ שיינע״ [2].

* * *

אין איין צייט מיט אלחריזין זיינען ארויסגעטראָטן צוויי אַנדערע דיכטער, וואָס זייער טאַלענט געפינט זיך אין געוויסער קרבֿות מיט דעם פאַרפאַסער פונם „תּחכּמוני״. זיי האָבן אריינגעפירט אין דער העברעישער ליטעראַטור די אייגנאַרטיקע פאָרם פון דעם אַזוי גערופענעם סאַטירישן ראָמאַן מיט זיין מאַקאַמען־ענלעכן סטיל. מיט איינעם פון די צוויי דיכטער, מיט יהודה בן יצחק שבּתי פון באַרצעלאָנע, איז אלחריזי געווען פּערזענלעך באַקאַנט און ער לויבט אים אין זיין „תּחכּמוני״ (ז. 351) אַלס „מייסטער פון פיינעם סטיל״ (מעין המליצות).

---

1 תּחכּמוני, 182.

2 דאָרטן, 183—184. כאַראַקטעריסטיש איז אויך די שטעלע אין אלחריזיס „מסורי הפילוסופים״, וווּ עס ווערט גערעדט וועגן סטיל־אייגנאַרטיקייטן. ביים הויף פונם מלך פעניסוס זיינען זיך צונויפגעקומען פיר חכמים: איינער פון מלכות יון, דער צווייטער פון הודו, דער דריטער פון רוים, דער פערטער פון פרס. אויף דעם מלכס פראַגע: וואָס איז אַזוינס סטיל (ישאלם על המליצה מה היא?), האָט דער גריך געענטפערט: אין סטיל איז די הויפּטזאַך פּראָפּאָרציע און פּאַסנדיקער אויסוואַל פון אויסדריקן. דער פון פרס האָט געזאָגט: אינם סטיל איז דאָס וויכטיקסטע דער סוד פון מאָס, דאָס פאַרשטיין, ווען מען דאַרף מקצר זיין און ווען מער מאריך זיין. דער פון הודו האָט געפונען: גוטער סטיל פאָדערט קודם־כּל קלאָרע אויסדריקן און פּאָעטיש־שיינע פאַרגלייכונגען. דער רוימער האָט געזאָגט: דאָס טייערסטע אין סטיל איז — פּשטות, דאָס ערגסטע — איבעריקע דבורים.

וועגן שבתים לעבן איז כמעט גאָרניט באַקאַנט. מיר ווייסן בלויז, און דאָס אויך אַ דאַנק דעם דיכטער גופא [1], דאָס יאָר פון זיין געבורט און ווען זיינע צוויי פּאָעטישע ווערק זיינען געשאַפן געוואָרן. איינס פון די ווערק — אַ דידאַקטישע פּאָעמע „מלחמת החכמה והעושר“, וואָס דער דיכטער האָט געווידמעט דעם יידישן מעצענאַט טודרוס הלוי, איז פאַר־פאַסט געוואָרן אינם יאָר 1214 [2]. איר פּאָעטישער ווערט איז אַ גאַנץ קליינער. דער סיוזשעט און אינהאַלט איז אומבאַהאָלפן און האָלפּערדיק; ווייניק אָריגינעל איז אויך דער מוסר השכל פונם ווערק: אַז חכמה און עשירות דאַרפן צווישן זיך לעבן בשלום, ווייל זיי קאָנען זיך איינס אָן דעם אַנדערן ניט באַגיין.

באַדייטנדיק געלונגענער איז זיין סאַטירישער ראָמאַן „מנחת יהודה שונא הנשים“ (די גאָב פון יהודהן דעם פרויען־פיינד), וואָס ער האָט פאַרענדיקט אין 1208 און געווידמעט זיין מעצענאַט און באַשיצער, דעם יידישן שררה אברהם אלפתר, וועלכער האָט פאַרנומען אַ בכבודיקן פּאָסטן ביים הויף פונם קאַסטילישן מלך אַלפאָנזאָ דעם זיבעטן. דאָס ווערק איז געשריבן אין גערייםטער פּראָזע, אָפט צונויפגעפלאָכטן מיט קורצע לידער לויטן מאַקאַמען־שטייגער. אינם אַריינפיר, וואָס געפינט זיך ניט אין קיין שום פאַרבינדונג מיטן תוכן פונם ראָמאַן, דערציילט דער פאַרפאַסער אין סאַטירישן טאָן, ווי ערגעץ אין אַ מדינה איז אויסגע־וואַקסן אַ „פאַרנאַרישט אומוויסנדיקער דור“ (ונפרץ דור הסכלות), וועלכער האָט מלחמה דערקלערט אַלע וויסנשאַפטן און שטאַרק גערודפט די חכמים און פאָרשער. דער תוכן פונם ראָמאַן גופא איז פאָלגנדיקער:

צו זייער אַ קלוגן און גאָטספאָרכטיקן זקן, תחכמוני, האָט זיך עטלעכע מאָל אין חלום באַוויזן אַ געטלעכע געשטאַלט, וואָס האָט אים באַפוילן אָנזאָגן דער וועלט, אַז דער מקור פון אַלע אומגליקן און ליידן איז — די פרוי. אויפן טויטן־בעט בעט דער זקן זיין איינציקן זון, זרח, ער זאָל למען השם זיין גאַנץ לעבן מיידן די פרויען־געזעלשאַפט.

„אַ קלאָג איז צו דעם — וואָרנט תחכמוני — וועמ ס׳ברענגט אַ פרוי אין זיין הויז. צו יעדער צרה איז דאָ אַ תרופה, יעדעם אומגליק

1 אין דער הקדמה צום „מנחת יהודה“, לויט דעם נוסח, וועלכן שלמה־זלמן האַלבערשטאַם האָט פאַרעפנטלעכט (גנזי נסתרות, III, 82, 85), ווייזט דער פאַרפאַסער אָן, אַז ער האָט דאָס ווערק פאַרענדיקט אינם יאָר 1208 אויפן פערציקסטן יאָר פון זיין לעבן. ער איז אַלזאָ געבאָרן אין 1168; געשטאָרבן איז ער נאָך 1225.

2 דאָס ערשטע מאָל געדרוקט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, צוזאַמען מיט שבתים צווייטן ווערק, אין 1543, איבערגעדרוקט אין פראַנקפורט אין 1718 און אויך אין 1844 צום סוף פון דער וואַרשעווער אויסגאַבע „בן המלך והנזיר“.

האָט אַ גרענעץ, נאָר אײַן באַווײַבטער — ער איז פֿאַרפֿאַלן אויף אייביק, אים קאָן שוין קײנער ניט העלפֿן... געדענק־זשע, מײַן זון! ווען סטו אין צפון אַ פֿרוי דערזען — קײן דרום ווענד שנעל דײַן געזיכט; ווען סטו אויף אַ פֿאַרזאַמלונג איר קול דערהערן — פֿאַרלאָז וואָס גיכער דעם עולם; ווען אַ אשה דײַן קלייד פֿעסט האַלטן — נאַקעט אַנטלויף דאַן פֿאַר איר" [1].

זרח האָט באַשלאָסן שטרענג צו דערפֿילן דעם רצון פֿון זײַן פֿאָטער. מיט דרײַ זײַנע געטרײַע חברים האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט אין אַ פֿרעמד, נאָר זייער געבענטשט לאַנד, ווו עס בליִען שטענדיק מירטן און אַלעאַנ־דער־בײמער. דאָרט האָט זרח מיט גרויס ערפֿאָ״ג אַגיטירט צווישן די יונגעלײַט, זיי זאָלן מיט פֿרויען זיך ניט פֿאַרבינדן און ווי פֿאַר אַ אש אַנטלויפֿן פֿאַר חופּה וקדושין. צווישן דער פֿרויען־באַפֿעלקערונג פֿונם לאַנד איז געוואָרן אַן אמתע בהלה. מען האָט געמאַכט אַ ווײַבערשע אסיפֿה, עס זײַנען געקומען אַלט און יונג, יפֿת־תּוארס און מיאוסקייטן. אַלע צוזאַמען האָבן זיי געהאַלטן אַן עצה, ווי אַזוי צו באַזײַטיקן אַזאַ גרויסע צרה. אַ תּרופֿה האָט געפֿונען אײנע זייער אַ קלוגע זקנה, קָזְבִּי. זי האָט זיך אונטערגענומען זרחס הארץ צו פֿאַנגען מיט דער פּראַכט פֿונם שענסטן מיידל אין דער גאַנצער מדינה, אַיָלָה. און זרח איז טאַקע אַרײַנ־געפֿאַלן אין דעם נעץ, וואָס די אַלטע מכשפֿה האָט פֿאַר אים געשטעלט. אין דער ליבע־דערקלערונג פֿון אַיָלָה מיט זרחן פֿילט זיך דער הייסער תּאוותדיקער אָטעם פֿונם דרום־לאַנד. קונסטרייך איז געשילדערט, ווי בײַ זרחן ווערט דאָס ליבע־געפֿיל ביסלעכווײַז אַלץ מעכטיקער און שטאַרקער, און דער ליבע־דועט רײַסט זיך איבער מיט אַ שטורמיש־הייסן אַקאָרד:

צביה איומה — ונאוה ותמה — ויפה כתרצה — וברה כחמה
עֲלִי על יצועך — וממך תני לך — חזה התנופה — ושוק התרומה

פֿאַרגעסן האָט זרח אינם פֿאָטערס צוואה, און ער בעט בײַ אַיָלָה, זי זאָל מיט אים חתונה האָבן. אין הומאָריסטיש־קאָמישן טאָן ווערט באַ־שריבן די גאַנצע חתונה, ווי דער חתן, באַטרונקען פֿון ליבע־רויש, הערט זיך ניט אײַן אין דעם צווײדײַטיקן טעקסט פֿון דער כּתובה און באַמערקט ניט, ווי אונטער דער חופּה פֿאַרבײַט מען די יפֿת־תּואר

---

1 אם בצפון אשה תשכון — שים פניך נגד דרום
אם תשמע בין עדה שמעה — מן העדה תהיה תרום
אם תשלח יד אל מלבושך — הנצל ממנה ערום.

אֵילָה דורך אַ גוט פאַרשלייערטער, אָבער גריילעכער מיאוסקייט און שרעק־לעכער מרשעת, רִצְפָּה בת אַיָּה [1].

ערשט אין דער פרי איבערציינגט זיך זרח מיט טויט־שרעק, ווי גרויזאַם מען האָט אים גענאַרט. און זיין ווייב, די צרה, דערקלערט גלייך מיט אַ געלעכטער פון אַ מכשפה, אַז פון היינט אָן איז זי די האַרין און ער, דער שלימזל, איר עבד כנעני. אין אַ סצענע, פול מיט גרעלע, אָבער לעבעדיקע פאַרבן, דערקלערט רצפה בת איה, אויף וואָס פאַר אַן אופן זי וועט שווין באַזאָרגן; אַז איר מאַן זאָל כל ימיו זיין זאַט אין צרות און ליידן. דער אומגליקלעכער זרח בעט הילף ביי זיינע חברים, דאָ מישט זיך אויך אַריין דער פּראָפעסער גופא: ער טרייסט זרחן דער־מיט, וואָס אויך ער, דער דיכטער, איז ניט מזלדיקער פון אים: „מיין גורל איז אויך דיין גורל. דורך חופה וקדושין האָבן מיר זיך ביידע אומ־גליקלעך געמאַכט. אוי, זרח! ווי און ווינד איז אונז ביידן! לאָמיר צוזאַמען וויינען און קלאָגן! שרעקלעך איז אונזער בשותפותדיקער גורל! צו נשים פאַר קנעכט זיינען מיר ביידע פאַרקויפט געוואָרן!“ [2].

בכדי זרחן אַרויסצוהעלפן פון דער נויט, האָבן זיינע חברים באַ־שלאָסן צונויפצורופן אַן אסיפה און פאַרלייגן, אַז זרח זאָל גטן רצפה בת איהן. אויף דער אסיפה זיינען אָבער אויך געקומען אַ סך פרויען און געפאָדערט, אַז זרח זאָל בלייבן כל ימיו צוזאַמען מיט זיין ווייב, דער צרה. איז דעמאָלט געבליבן, מען זאָל גיין צום מלך גופא און זיך פאַר־לאָזן אויף זיין גערעכטיקייט; ווי ער וועט פסקענען אַזוי זאָל עס בלייבן. אַלע קומען צום קיניג און יעדער צד טרעט אַרויס מיט זיינע טענות. פּלוצלינג מישט זיך אַריין דער פּראָפעסער בכבודו ובעצמו און רייסט איבער דעם ראָמאַן אויף אַ גאַנץ אומדערוואַרטן אופן. דער דיכטער טרעט אַרויס אין אייגענער פּערזאָן פאַרן מלך מיט פאָלגנדיקער דערקלע־רונג: „איך שווער ביי גאָט, וואָס האָט דיין שטול דערהויכט און ביז צו די הימלען דיין לויב דערהייבן, אַז תחכמוני איז לא היה ולא נברא, זרח האָט רצפה בת איה פאַר קיין ווייב ניט גענומען און אַלע איבעריקע פּערזאָנען זיינען אויף דער וועלט ניט געווען. דאָס האָט זיי אַלע מיין חלום באַשאַפן, דעם דיכטערס פאַנטאַזיע האָט זיי געבאָרן“ [1].

---

1 דער דאָזיקער ביבלישער נאָמען איז דאָ צונעפּאַסט מיט אַ פּיתן. דער פּירוש פון דעם נאָמען איז: די קויל־שוואַרצע טאָכטער פון דער סאָווע (נאַכט־פויגל).

2 אהה, זרח! אבוי לך ואבוי לי — לכה נבכה ונגוד לאחדים
לזמן הרע אשר רדף כאויב — ושמנו ביד נשים לעבדים.

3 תחכמוני זה לא נברא ולא היה — ולא נשא זרח לרצפה בת איה — ואלה

אין צוויי יאָר אַרום נאָכדעם, ווי דער „מנחת יהודה״ איז דערשינען, האָט אַן אומבאַקאַנטער יונגער דיכטער מיטן נאָמען יצחק געפּונען פאַר נייטיק „זיך אָנצונעמען פאַרן כבוד פון די פרויען״, און צו דעם צוועק האָט ער פאַרפאַסט (אין 1210), אין קעגנזאַץ צו שבתי דעם „שונא הנשימס״ ווערק, אַן אַפּאָלאָגעטישן ראָמאַן „עזרת נשים״ 1.

דאָס דאָזיקע ווערק — דערקלערט דער פאַרפאַסער — וועט דערפרייען אַלע פאַרליבטע, וואָס וואַנדערן געאָרעמט אין די דופטנדיקע סעדער אונטער די שאָטנס פון מירטן- און ציטראָנען-ביימער״.

דער פּאָעטישער ווערט פון דעם ווערק איז אַ גאַנץ קליינער. דער גוף המעשה איז קינדעריש נאַיוו, די טעכניק אומבאַהאָלפן און דער סטיל וואַסערדיק און לאַנגווייליק. איין שטעלע איז דאָך כדאי אונטערצושטרייכן, ווייל זי האָט אַ געוויסן קולטור-היסטאָרישן ווערט. „עזרת נשים״ איז געווידמעט דעמזעלביקן יידישן מעצענאַט, וועמען ס׳האָט שפּעטער מיט אייניקע יאָר געווידמעט זיין „מלחמת החכמה והעושר״ יהודה שבתי. עס איז בכלל שווער צו געפינען אַ מיטלאַלטערלעך פּאָעטיש ווערק פון וועלטלעכן אינהאַלט, וואָס ס׳זאָל גלייך נאָכן שער-בלאַט ניט זיין פאַרזאָרגט מיט אַ לויב-געזאַנג לכבוד אַ יידישן „שר״, וועלכער ווערט דאָרט באַשענקט מיט אַלע מעלות און געקרוינט אַלס גואל און שטיצער פון וויסן און קונסט. דאָס איז אַ גאַנץ באַגרייפלעכע דערשיינונג, בעת מען נעמט אין באַטראַכט די לאַגע פונם מיטלאַלטערלעכן ביכער-מאַרק און די צושטאַנדן, ביי וועלכע ליטעראַרישע ווערק פלעגן דעמאָלט געפינען פאַרשפּרייטונג. איידער מען האָט אַנטדעקט דעם דרוק-וואַרשטאַט און די המצאה פון ביליקן לומפּן פּאַפּיר, זיינען ביכער געווען שרעקלעך טייער. דערלויבן זיך אַזאַ לוקסוס, ווי קויפן אַ בוך, האָט געקאָנט נאָר

הבדברים כלם כהם לא נברא אדם — כי אם מלבי אני בודאם — ועל אדני הכזב הוצק יסודם.

אין יאָר 1225 האָט שבתי געשריבן אַ „נאָכוואָרט״ צו זיין ווערק, וווּ ער באַקלאָגט זיך, אַז איינער איז אַ פּלאַגיאַט באַגאַנגען און אייניקע לידער פון „מנחת יהודה״ פאַר זיינע אייגענע אויסגעגעבן.

שבתי האָט אויך אַ פּראָזאַיש ווערק געשריבן — אַ היסטאָרישע כראָניק; און דעם דאָזיקן ווערק איז אויסגעפאַלן אַ ניט גאַנץ געווינלעכער גורל. דער איינציקער מאַנוסקריפּט איז נאָך ביים פאַרפאַסערס לעבן אַריינגעפאַלן אין די הענט פון אייניקע סאַראַגאָסער איינוווינער. עפּעס האָט דאָס ווערק ביי זיי ניט נישא חן געווען און זיי האָבן דעם מאַנוסקריפּט פאַרברענט. דער טיף באַליידיקטער פאַרפאַסער האָט זיין גאַנצן צאָרן אויסגעגאָסן אויף די דאָזיקע פינף סאַראַגאָסער אין אַ בייסנדיקן פּאַמפלעט „דברי האָלה והנדוי״ (פאַרעפנטלעכט דורך י. דאַווידזאָן אין „האשכל״, VI, 165—175).

1 פאַרעפנטלעכט דורך האַלבערשטאַם אין „גנזי נסתרות״.

א גאנץ רייכער מענטש [1]. ביי אזא ענג באגרענעצטן לייענער־קרייז האט א דיכטער צי א געלערנטער, ווי באלד ער גופא איז ניט געווען קיין פארמעגלעכער מענטש, נאר דעמאלט געקאנט זיך אפגעבן דער ליטעראַרישער טעטיקייט, ווען אים האט געשטיצט עפעס א נדבן, א מעצענאט. די מיטלאלטערלעכע קריסטלעכע זינגער און דיכטער, די אלע טרובאדורן, זשאנגלערן, מינעזינגער און טרובערן — האבן געלעבט דערפון, וואס זיי פלעגן דעקלאמירן און זינגען זייערע לידער אין די פאלאצן פון די פירשטן און גראפן. ענלעך איז אויך געווען די לאגע ביי יידן. אונזער בארימטער דיכטער שלמה גבירול, בעת ער לויבט דעם נדבן שמואל הנגיד, שטרייכט ער אונטער, אז א דאנק יענעמס מילדקייט איז אויך דעם דיכטערס בייטל פול מיט געלט:

תבל תהודך למען נמלאה — שמחה והיותר צרור כספנו.

אונזער יידישער טרובאדור, דער וואנדער־זינגער אלחריזי, האט, ווי מיר ווייסן, געלעבט דערפון, וואס פארשיידענע יידישע שררות האבן אים געשטיצט, און מיט גאלדענע מטבעות באצאלט זיינע וויציקע פערזן און עקספראמטן. אברהם אבן עזרא האט געלעבט פון תמיכה, און ס׳רוב זיינע ווערק האט ער געשריבן אויפן ווונטש פון זיינע נדבנים אדער תלמידים. אין די ווייטערדיקע טיילן פון אונזער ווערק וועט אונז נאך אויסקומען צו ריידן מער באריכות וועגן דער קולטורעלער ראלע פון יידישע מעצענאטן [2]. אינם „עזרת נשים" ווענדט זיך דער יונגער „פרויען־באשיצער" צו זיינע לידער: „זאגט אלעמען אן די ליכטיקע בשורה: מיין ווערק וועט דערפרייען אלע מיידלשע הערצער, און טאנצן וועלן די פרויען אין זינגענדיקן ראד... אך, איילט, מיינע לידער, וואס גיכער — דעם גנעדיקן האר פליט אנטקעגן! אונטער זיין אפדאך הילף זוכט און שוץ. ברייט איז זיין הארץ און פילגיביק; גרייט וועט איר דארט געפינען דעם טיש, דעם שטול און די בלאנקנדיקע מנורה" (א ביבלישער אויסדרוק). טריי דינט אים, ווי קנעכט — ער וועט אייך באהיטן, באשיצן!" [3].

---

1 וועגן דעם יקרות אויף ביכער אין מיטלאלטער מער באריכות אינם צווייטן טייל פון אונזער ווערק.

2 אויך וועגן דעם אינסטיטוט מאנוסקריפטן־אפשרייבערס און קאפייסטן, און דערביי אויך וועגן די דעמאלטיקע לעזער־קרייזן — אינם 2טן טייל.

3 לכו, שירי, ואל יושבי קצוות — תבשרו והיום יום בשורה:
בספר זה חכי תשמח בתולה — במחול אך לזה רני עקרה
— — — — — — — — — —
פנו וסעו לאור השר ודרשו — אלי שכנו וגוהו שם לעזרה
ביען תמצא לבו רחב יד — ובו שלחן עם כסא עם מנורה
לכו שרתו לפניו כעבדים — והוא לכם יהיה מחסה וסתרה.

באדייטנדיקער אלס יהודה שבתי, שוין ניט ריידנדיק וועגן זיין קענגער דעם בעל „עזרת נשים", איז דער פּאַרפאַסער פון אן אנדער סאַטירישן ראָמאַן, אויך אלחריזיס א בן דור, יוסף בן מאיר זַבַּארה פון באַרצעלאָנע. ער האָט באַקומען אן אלזייטיקע בילדונג [1]; אויסער יידיש־רבנישע לִמודים האָט ער פלייסיק שטודירט פאַרשיידענע שפּראַכן און וויסנשאַפטן, באַזונדערם מעדיצין. ווי עס שיינט, איז די הייל־קונסט געווען דער מקור פון זיין פרנסה [2]. וועגן זיינע ברייטע מעדיציניִשע ידיעות זאָגן עדות זיינע צוויי קליינע ווערק „מַראות השתן" און „בתי הנפש" [3]. דאָס לעצטע ווערק האָט א באַזונדערן אינטערעס, ווייל ס'איז דאָרט דעם פאַרפאַסער געלונגען גובר צו זיין געוויסע טעכנישע שוועריקייטן, געפינען אויף העברעיִש פאַר יעדן גליד און אבר אינם מענטשנס גוף א באַשטימטע באַצייכענונג און אין פלייסיקע פערזן באַשרייבן זייער באַדייטונג און טעטיקייט.

ווי עס איז זיך משער צו זיין אויס דער הקדמה צו זבארהס הויפּט־ווערק, האָט איינער זיינער א גוטער באַקאַנטער אים איבערגערעדט אונטערצונעמען צוזאַמען א ווייטע רייזע. ווי עס שיינט, האָט די דאָזיקע נסיעה זבארהן גורם געווען פיל עגמת נפש, ער האָט אָבער אויך איר צו פאַרדאַנקען זיין הויפּט־ווערק, דעם סאַטיריש־דידאַקטישן ראָמאַן „ספר שעשועים" [4]. אויך דאָס ווערק איז א יידישן מעצענאַט געווידמעט, זבארהס א בן־עיר, ששת בן בנבנשת, וואָס האָט פאַרנומען אן אַנגעזעענע שטעלע ביים מלך פון אראַגאָניע, און אלחריזי לויבט אים אלס „האר איבער אלע הארן, וועמעס נאָמען ס'איז באַרימט אין מזרח און אין מערב" [5].

דער „ספר שעשועים" באַשטייט פון דרייצן מאַקאַמען. אויך אין זיי פיגורירן צוויי הויפּט־פּערזאָנען: דער פאַרפאַסער גופא און זיין

---

1 איינער פון זיינע לערער איז געווען דער באַקאַנטער געלערנטער יוסף קמחי (זע „אוצר נחמד", ו, 105—106).

2 אין דער הקדמה צו זיין „ספר שעשועים" שרייבט זבארה: איש היה נ גרץ ברצלונה, יוסף בן זבארה שמו, והיה האיש ההוא... עובדם ומרפאם, לכל חולה מהם מכין רפואות תעלתו, בעזר יוצרו כפי מלאכתו וחכמתו ומתעסק במחלתו.

3 פאַרעפנטלעכט דורך ישראל דאַווידזאָן אין 1914.

4 צום ערשטן מאָל געדרוקט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אין 1577, איבערגעדרוקט אין 1886. מיר האָבן זיך באַנוצט מיט דער קריטיש־וויסנשאַפטלעכער אויסגאַבע פון י. דאַווידזאָן, 1914. אויסער די דערמאָנטע ווערק האָט זבארה געשריבן אויך פּיוטים (זע ח. בראָדי, שער השיר, 170—188).

5 וועגן ששת בנבנשת וועט אונז נאָך אויסקומען צו ריידן אין צווייטן טייל.

באַגלייטער, דער שטן און שד ארנן בן עינו. דער פּאַרפאַסער וואַנדלט מיט זיין שרעקלעכן חבר, דעם פאַרשטעלטן שד, פון לאַנד צו לאַנד, און . ער לעזער באַקאַנט זיך מיט אַלץ, וואָס זיי פּאַסירט אויפן וועג. ניט אָבער דער גוף המעשה איז אין „ספר שעשועים" דער עיקר.

אַ דאַנק זיין אייגנאַרטיקער אַרכיטעקטאָניק פאַרנעמט בכלל זבארהם ווערק אַ בכבודיקן פּלאַץ אין דער אַנטוויקלונגס־געשיכטע פון פּאָעטישע פאָרמען אין דער העברעיִשער ליטעראַטור. מיר האָבן שוין ביי שבתים „מנחת יהודה" געזען, מיט וואָס פאַר אַן אומדערוואַרטן קונסט־גריף עס באַנוצט זיך דער דיכטער: אין דער מיט דערציילונג מישט זיך פּלוצלינג אַריין דער דיכטער גופא, און באַווייזט זיך נאָך אַ מאָל צום סוף, און רייסט מיט אַ מאָל איבער די גאַנצע מעשה. דער בעל „ספר שעשועים" גייט אָבער אויף אַן אַנדער דרך. ער שפּינט די פאַרפלאָנטערטע מעשה פון זיין ראָמאַן לויט דעם אין די מזרח־לענדער, בפרט ביי די אַראַבער, זייער באַליבטן מוסטער, ווי אַ גאַנצער פלאָנטער פון פאַרשיידענע מעשיות ווערן אַרומגערינגלט מיט איין אויבער־מעשה, ווי מיט אַ שלאַנגן־קייט אָדער רויזן־קראַנץ. אָט די ראָלע פון דער פאַרבינדונגס־קייט שפּילט אין זבארהם ווערק די באַגעגעניש פונם פאַרפאַסער מיטן שד און די באַשרייבונג, וואָס צווישן זיי איז פאָרגעקומען. דאָן ערשט הייבט אָן דער פאַרפאַסער פונאַנדערוויקלען דעם פאַנטאַסטישן קנויל פון קונציקע מעשהלעך, משלים, פאַראַבעלן, גלייכווערטלעך, און דאָס אַלץ קייטלט זיך איינס נאָכן אַנדערן, ווי רינגעלעך פון אַ לאַנגער קייט. דעם דאָזיקן פילפאַרביקן פאָלקלאָריסטישן מאַטעריאַל האָט דער פאַר־פאַסער צונויפגעזאַמלט פון די פאַרשיידנסטע קוועלן: פון אַלט־יידישע, גריכישע, אַראַבישע און אינדישע. באַזונדערס אינטערעסאַנט זיינען אין דער הינזיכט די מאַקאַמען: 2, 3, 5, 6 און 12.

די צווייטע מאַקאַמע איז אַ גאַנצע פּאָעמע וועגן דעם שלויען פוקס און דעם אָפּגענאַרטן פאַנטער. ווי אַ גאַנצער קנויל ציען זיך איינע נאָך דער אַנדערער פיל פאַבלען און מעשהלעך וועגן דער פאַלשקייט פון דעם פוקס און וועגן דער לייכטזיניקייט און שלעכטסקייט פון דער פרוי. באַזונדערס פּאָפּולער איז געוואָרן אין דער שפּעטערדיקער יידישער[1] און אויך אייראָפּעיִשער ליטעראַטור די דאָרט דערציילטע מעשה וועגן דער לייכטזיניקער אַלמנה.

---

1 זע: תוספות צו מס׳ קדושין, דף 80, עמ׳ ב׳; מעשה־בוך נומ׳ 108 (אין דער הילמערסדאָרפער אויסגאַבע).

ערגעץ אין אַ ווייטן לאַנד איז אַ מנהג געווען, אַז אַ געהאַנגענעם פאַרברעכער האָט מען ניט געטאָרט אַראָפּנעמען פון דער תליה אין משך פון ניין טעג. די גאַנצע צייט איז געשטאַנען אַ וואַך און געהיט דעם קערפּער, בכדי די קרובים און גוטע־פריינד פונם געהאַנגענעם זאָלן אים ביי נאַכט ניט אַראָפּנעמען פון דער תליה. איין מאָל אין דער נאַכט האָט דער שומר, וואָס האָט ביי דער תליה געהיט, דערהערט ניט ווייט אַ גרויס געיאָמער. ער איז צוגעגאַנגען און דערזען, אַז גאַנץ אין דער נאָענט ליגט אַ יונגע פרוי איבער אַ פרישן קבר און וויינט מיט ביטערע טרערן. דאָס האָט עס אַן אומגליקלעכע אלמנה באַוויינט איר הייס־געליבטן פאַרשטאָרבענעם מאַן. דאָס זעלביקע האָט זיך איבערגעחזרט אין דער צווייטער נאַכט. דער שומר האָט אָנגעהויבן צו טרייסטן די אלמנה, און אין אַ שעה אַרום האָט זי אים שוין געמאַכט אַלערליי חנדלעך. אַז זיי זיינען אין אַ צייט אַרום, אומגעאָרמט צוגעגאַנגען צו דער תליה, האָט דער שומר מיט שרעק דערזען, אַז דער קערפּער פונם געהאַנגענעם איז פאַרשווונדן געוואָרן. דער שומר דערקלערט דאַן, אַז ער מוז גלייך אַנטלויפן, אויב ניט – וועט ער שטרענג באַשטראָפט ווערן פאַר זיין נאַכלעסיקייט. די פרוי באַרויקט אים און לייגט אים פאָר אַרויסצוגראָבן פונם קבר איר מאַן און אויפהענגען אַנשטאָט דעם פאַרמשפּטן. דער שומר זאָגט זיך אָפּ: ער קאָן אַזא זינד אויף זיין געוויסן ניט נעמען. האָט די אלמנה אליין איר מאַן אויסגעגראָבן. ווי דער שומר דערזעט דעם טויטן קערפּער, דערקלערט ער, אַז ער קאָן אים צו גאָרניט נוצן, ווייל דער פאַרמשפּטער איז געווען אַ קרח, מיט אַ גרויסן פליך אויפן קאָפּ, און דער אויסגעגראָבענער מת איז שטאַרק באַוואַקסן. „דאָס מאַכט ניט אויס", זאָגט געלאַסן די אלמנה, און צופּט אויס ביי איר טויטן מאַן איינציקווייז אַלע האָר פונם קאָפּ. דעם קערפּער האָט מען דאַן אויף דער תליה אויפגעהאַנגען, און דאָס פאַרליבטע פּאָר האָט באַלד חתונה געהאַט [1].

דער תמצית און מוסר השכל פון דער מאַקאַמע גופא ווענן דעם פוקס און דעם פּאַנטער געפינט זיך דווקא אין פולן קעגנזאַץ צו דער דאָזיקער מעשה. דער פּאַנטער קומט עס דערפאַר אום, וואָס ער האָט זיין בת זוג, די קלוגע און געזעצטע פּאַנטערע, ניט געוואָלט פאָלגן. דעם עלויען פוקס איז נעמלעך מיט זיינע קלוגע מעשיות געלונגען איבער־

1 עס איז שווער צו גלויבן, אַז די דאָזיקע מעשה זאָל זיין אַ פּשוטע איבער־דערציילונג פון דער, אין דער גריכיש־רוימישער וועלט, זייער פּאָפּולערער מעשה וועגן דער מאַטראָנאַ פון עפעס. די מעשה איז בלי־ספק אַ פיל עלטערע. זע וועגן דעם: כד. גריעסבאַך, די טרייבלאָזע ווידווע, איינע כינעזישע נאָוועלע.

צורײדן איר שכן, דעם פּאַנטער, ער זאָל צוזאַמען מיט זיין גאַנצן הויז־געזינט פאַרלאָזן זיין איינגעזעסן אָרט, ניט קוקנדיק דערויף, וואָס זיין בת־זוג, די עקרת הבית, האָט אים שטאַרק געוואָרנט, ער זאָל זיך ניט לאָזן פון דעם פוקס פאַרפירן. און אָט וואָס דער סוף איז געווען: „איר היים האָט די פּאַנטער־משפּחה פאַרלאָזן; פאַראויס גייט מיט תּמימות דער פוקס דער פאַלשער: ער האָט דאָך פאַרשפּראָכן דעם וועג צו ווייזן, וואָס פירט אין דער שיינער געבענטשטער מדינה. זיי זיינען געקומען צום ציל דעם געווונטשטן. דאָס לאַנד איז געווען פול מיט טייכן, קוואַלן און שנעל־לויפנדיקע געוויסער. הארציק געזעגנט זיך דער פוקס מיט דער גאַנצער משפּחה; מיט פרייד און מיט רחבות קערט ער זיך צוריק — זיין שלויער פּלאַן איז געלונגען: ער האָט אים פאַרנאַרט, דעם לעפּישן פּאַנטער. „ענדלעך געפּטרט די לעסטיקע שכנים, איצט איז אין מיין איינ־ציקער שליטה די היים מיט דער גאַנצער אומגעגנט"... און דאָרט, אינם לאַנד דעם „געבענטשטן", ווו די פּאַנטערן האָבן זייער נייע היים אויפגעבויט — האָט זיך באַלד אָנגעהויבן די צייט פון רעגנס און גרויסע געוויסער. ארום פון די ברעגעס זיינען באַלד אַלע טייכן און פליסן; ניט לאַנג האָט געדויערט, און אין מיטן דער נאַכט, בעת אין די אָרמען פון שלאָף איז די פּאַנטער־משפּחה געלעגן — איינגעשטירצט האָבן דאָן פּלוצלינג מיט גרויס רעש און געפּילדער די בייזע, צאָרנדיקע כוואַליעס. „אוי ווי איז מיר, וויי! — האָט מיט טויט־שרעק דער פּאַנטער גע־יאָמערט — וויי איז צו דעם, וואָס פּאָלגט דעם פוקס פּאַלשע עצות און בלייבט טויב צו דער ווייבס געטרייע ווערטער!" — און באַדעקט האָבן אים די קאַלט־ברוגזע כוואַליעס"...

אין דער דריטער מאַקאַמע ווערט געבראַכט דאָס שיינע מעשהלע, וואָס שטאַמט פון אינדיע [1], וועגן דער קלוגער פּויערים־מיידל; ווי אַזוי דאָס מיידל האָט קונציק פּותר הלום געווען דעם מלך און דער מלך האָט מיט איר חתונה געהאַט. פון אינדישע מקורים שטאַמט אויך געוויס די מעשה וועגן דער פרינצעסין מיט דער רויז אין דער אַכטער מאַקאַמע. אין דער פינפטער מאַקאַמע זיינען איינגעפלאָכטן אַ גאַנצע גרופּע מעשיות וועגן אַ קלוגן ריכטער; איינע פון זיי, די מעשה וועגן יעקב פון קאָרדאָווע און דעם פאַלשן שׂר, קומט פאָר אין פאַרשיידענע נוסחאות אין דער שפּעטערדיקער אייראָפּעיִשער ליטעראַטור: אין דעם באַקאַנטן זאַמלבוך „געסטאַ ראָמאַנאָרום", ביי דעם איטאַליענער באָקאַטשיאָ און אין פיל

---

[1] זע: דאַווידזאָן אין זיין הקדמה צו „ספר שעשועים", 53—54. דאָרט ווערט געבראַכט דער אינדישער מקור.

אַנדערע קוועלן. אין דער זעקסטער מאַקאַמע באַגעגענען מיר אַן אינטע־רעסאַנטן וואַריאַנט פון דער באַקאַנטער מעשה טוביה. עס ווערט בײַ זבּאַרהן דערציילט, ווי אַזוי דער גאָטספאָרכטיקער טוביה האָט עובר געווען אויף דעם גרויזאַמען פאַרבאָט, מען זאָל ניט טאָרן די טויטע מקבר זײַן; דערנאָך ווי ער ווערט בלינד, ווי זײַן זון לאָזט זיך אין ווײַטן וועג און באַגעגנט אליהו הנביא. אין דער זיבעטער מאַקאַמע שטעלן זיך אָפּ אויף נאַכטלעגער בײדע הויפּט־פּערזאָנען, דער פּאַרפאַסער און זײַן באַגלייטער, בײַ זייער אַ קלוגן זקן, און יענער אונטערהאַלט זיי מיט אַנעקדאָטן און וויץ־ווערטער. אויך פיל פון די דאָזיקע אַנעקדאָטן און גלייכווערטלעך באַגעגענען מיר אין דער שפּעטערדיקער אייראָפּעישער ליטעראַטור, ווי, צום בײַשפּיל, אין דעם אויבנדערמאָנטן „געסטא ראָמאַ־נאָרום". אין דער פאָרלעצטער מאַקאַמע באַגעגענען מיר ווידער אַ „פּרויען־פײַנדלעכע" מעשה, ווו עס ווערט דערציילט וועגן אַ אשה רעה, וואָס דער שטן גופא ווערט נשתומם פון אירע אַכזרישע אײַנפאַלן [1].

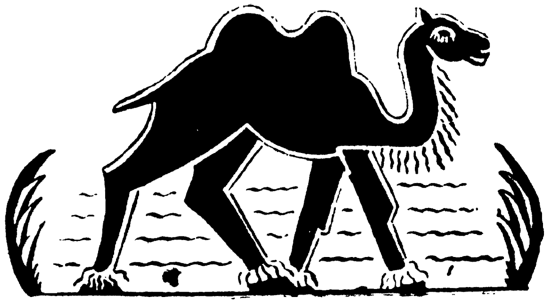

1 די בײַ זבּאַרהן געבראַכטע מעשה וועגן דעם קלוגן מלך און דער לייכטזיניקער פרוי, וואָס איז מרוצה איר מאַן צו הרגענען, געפינען מיר אויך אין דעם „משלים של שלמה המלך" (בית המדרש, IV, 146—148) און אין רבנו נסימס „חבור יפה" (ז. 14—15 אין דער אויסגאַבע 1746).

צוױנטער קאַפּיטל

די השפעה פון יידן אויפן אייראָפּעיִשן פאָלקלאָר. — פּעטער אַלפאָנסי און זיין "Disciplina clericalis". — דער היסטאָרישער עפּאָס „ספר הישר". — אברהם אבן חסדאי און זיין דידאַקטישער ראָמאַן „בן המלך והנזיר". — „כּלילא ודימנא" און אירע איבערזעצער. — „משלי סנדבאר". — דער פּראָטעסט קעגן דער פרעמדלענדישער השפּעה. — יצחק אבן סהלה און זיין פאַבל־זאַמלונג „משל הקדמוני". — דער פאַבל־דיכטער ברכיה הנקדן און זיין „משלי שועלים". — די התחלה פון דער ירידה; די השפעה פון דער קאַטוילישער קאַסטיליע. שלום.

זבאַרהס בוך פירט אונז אַריין אין אַ ניי געביט — אין דעם פאַנ־טאַסטישן לאַבירינט פון פאָלקלאָר, ווו די פרוכטן פון פאָלקס־חכמה און די בלומען פון פאָלקס־טרוימען און חלומות וואַנדערן פון לאַנד צו לאַנד, בייטן זייער לבוש, באַרייכערן זיך מיט נייע עלעמענטן, און דינען דאָן אַלס נייער מקור פאַרן וויטערן פאָלקס־שאַפן. דעם דיכטער פון „ספר שעשועים" איז זייער געפעלן געוואָרן דער מנהג, וואָס איז אַזוי באַליבט געווען אין די מדינות פון הודו און ביי די אַראַבער: אונטערהאַלטן, אַמוזירן און טאַקע דערביי אויך באַלערן און מוסר זאָגן; און דאָס אַלץ מיט דער הילף פון לייכטע אַנעקדאָטן און שיינע מעשהלעך. און דאָס ראַזיזנ ווערק, וואָס געפינט זיך אונטער דער שטאַרקער השפעה פון אַראַבישע, אינדישע און גריכישע קוועלן, קאָן דינען אַלס בולטכטער באַוויז, ווי וויכטיק און באַדייטנדיק ס'איז געווען די פאַרמיטלער־ראָלע פון יידן אויפן געביט פון אייראָפּעיִשן פאָלקלאָר. אַליין אַ מזרח־פאָלק, באַקאַנט מיט די אַראַבישע און גריכישע קוועלן, וואָס האָבן אין זיך אויפגענומען פיל אָריענטאַל־אינדישע אגדות, משלים און מעשיות, זיינען די יידן אין דעם מיטלאַלטער געווען די פאַרבינדונגס־קייט און פאַר־מיטלער צווישן דער מזרח־און דער מערב־וועלט. זיי האָבן עס אפשר מער פון אַלע אַנדערע גורם געווען, דאָס דער אייראָפּעיִשער מערב האָט זיך באַקאַנט מיט פיל אָריענטאַלישע מאָטיוון, מיט די אוצרות פון דער אינדישער און פערסיש־גריכישער אגדות־ און מערבן־וועלט [1]. אין יענער פינסטערער תקופה, בעת די קולטורעלע אוצרות פון די פריערדיקע

---

1 ז. באָנפיי, פאַנטשאַטאַנדראַ, 25.

דורות זיינען געלעגן באגראבן און פארגעסן, זיינען די יידן געווען כמעט די איינציקע וועכטער, וואס האבן געטריי געהיט די רייכטימער פון אגדות, פאבלען און ראמאנען פון דער קלאסישער מורח־וועלט; און אדאנק די דאזיקע וועכטער איז א באדייטנדיקער טייל פון די רייכטימער אויף אומוועגן דורך אראביע און שפאניע שפעטער אריינגעדרונגען אין דער קריסטלעכער אייראפעישער ליטעראטור.

נאך אינם עלפטן יארהונדערט האט א געטויפטער ייד משה הספרדי (זיין קריסטלעכער נאמען איז געווען פעטער אלפאנזי), דער הויף־ארצט ביים קאסטילישן מלך אלפאנזא דעם זעקסטן, פארפאסט אין לאטיין א זאמלבוך פון 33 מעשיות און דערציילונגען „Disciplina clericalis“ [1]. „ווער ס׳וויל — זאגט אזא פאכמאן ווי משה שטיינשניידער — אויס־פארשן דעם וועג, איבער וועלכן די אריענטאלישע מעשיות האבן קיין אייראפע געוואנדערט, דער מוז זיך רעכענען מיט אלפאנזים „דיסציפ־לינא“ ווי מיט איינעם פון די וויכטיקסטע מייל־שטיינער, וואס באצייכענען דעם דאזיקן וועג“. אלע קולטור־היסטאריקער שטרייכן אונטער די גרויסע השפעה, וואס אלפאנזים ווערק האט געהאט אויף דער אנט־וויקלונג פון דער אייראפעישער נאוועלע [2]. באלד זיינען אויך אין דער העברעישער שפראך ערשינען א ריי ענלעכע ווערק, וואס האבן א באַ־שטימטע באדייטונג פאר דעם מיטלאלטערלעכן פאלקלאר. מיר וועלן זיך דא אפשטעלן נאר אויף איניקע, אויף די וויכטיקסטע פון זיי.

א גאנץ אייגנארטיקע שטעלע פארנעמט צווישן זיי איין ווערק, וואס ס׳איז ביז דער נייער צייט געווען איינס פון די באליבטסטע אונ־טערהאלטונגס־ביכער ביי דער יידישער יוגנט. „ספר הישר“ הייסט דאס בוך, א מין יידישער „גבורים־עפאס“, וועלכער נעמט ארום די עלטסטע תקופה פון בריאת העולם ביז יציאת מצרים [3]. ווער דער פארפאסער

---

[1] דער צווייטער און דריטער קאפיטל פון דער דאזיקער זאמלונג זיינען נאך אינם מיטלאלטער איבערגעזעצט געווארן אין העברעיש און פארעפנטלעכט געווארן אונטערן נאמען „ספר חנוך“ אין קאנסטאנטינאפאל אין 1516 (צוזאמען מיט „דברי הימים של משה רבנו“ און אנדערע).

[2] זע צ. ב. G· Depping, Les juifs dans le moyen age, 1845, 98–99

[3] בלויז די לעצטע קאפיטלען באריר̈ן די שפעטערדיקע תקופה פון יציאת מצרים ביז שופטים. דאס ווערק איז אויך איבערגעארבעט אויף יידיש אונטערן נאמען „תם וישר“. אויף דעם שער־בלאט ווערט אנגעוויזן: ווייל אין דעם ספר ווערט דערציילט די מעשים, וואס גאט ב״ה האט געטאן פון בריאת העולם ביז יהושע האט געבראכט דאס פאלק ישראל קיין ארץ־ישראל, דרום האבן מיר דאס מעתיק געווען פון לשון הקודש אויף יידיש־טייטש, כדי אלע זאלן וויסן די נסים ונפלאות.

איז פון דעם דאָזיקן ווערק, איז אומבאַקאַנט געבליבן. אין דער הקדמה ווערט אויך אַ גאַנץ לעגענדאַרן אופן דערציילט, אַז דער „ספר הישר" שטאַמט נאָך פון קדמונישע ציטן. דער מלך פון מצרים תּלמי, וואָס האָט געקיניגט נאָך אַלכסנדר מוקדון, האָט באַפוילן זיינע חכמים און געלערנטע, זיי זאָלן פאַר אים צונויפזאַמלען די געזעץ־ און געשיכטס־ביכער פון אַלע אומות העולם. בעת מען האָט זיך געווענדעט צו די יידן, האָבן זיי ניט געוואָלט איבערגעבן די הייליקע תּורה אין די הענט פון געצנדינער; זיי האָבן דערפאַר אַנשטאָט תּורת משה געגעבן דעם מלכס שלוחים בלויז דעם „ספר הישר". בשעת טיטוס האָט ירושלים איינגענומען, האָט איינער פון זיינע קריגס־פירער געפונען אין אַ הייל אַ גאָטספאַרכטיקן זקן, וואָס איז געזעסן ביחידות פאַרטיפט אין אַלטע פאַרמעט־מגילות. דער זקן איז מיט זיין גרויס חכמה שטאַרק געפעלן געוואָרן דעם רוימישן קריגער, און יענער האָט אים מיט זיך מיטגענומען מיט אַלע זיינע מגילות און ספרים; די פריינדשאַפט איז געוואָרן אַזוי גרויס, אַז ער פלעגט זיך מיטן זקן ניט צעשיידן אפילו ווען ער האָט געמוזט זיך לאָזן מיטן חיל אין מלחמה. צום סוף האָט דער קריגסמאַן געלאָזט אויפבויען אַ הויז אין שפּאַניע אין דער אומגעגנט פון סעווילע, און דאָרט האָט דער זקן פאַרבראַכט זיינע לעצטע יאָרן מיט זיינע געליבטע ספרים. אָט אין דעם זקנס ביבליאָטעק — ווערט אין דער הקדמה אָנגעוויזן — האָט מען עס געפונען דעם „ספר הישר", וועלכער טראָגט אויך דעם נאָמען „תּולדות אדם".

די דאָזיקע לעגענדע ברענגט צו דער השערה, אַז דער „ספר הישר" שטאַמט טאַקע פון שפּאַניע, הגם דערויף זאָגן אויך עדות די פיל אַראַבישע נעמען, וואָס קומען דאָרט פאָר [1]. דער אומבאַקאַנטער פאַרפאַסער איז געווען אַ קונציקער קאָמפּילאַטאָר און אויסגעצייכנטער סטיליסט; ער האָט אָבער ניט שטענדיק געוווסט דעם סוד פון משקל און מוז. די ביבלישע דערציילונגען ווערן ביי אים צונויפגעפלאָכטן מיט פאַרשיידענע מעשיות און לעגענדן פון תּלמוד און שפּעטערדיקע יידישע קוועלן ביז צום „יוסיפון", וועגן וועלכן מיר וועלן ריידן באריכות אין דעם דריטן טייל פון אונזער ווערק [2]. דער פאַרפאַסער דערגרייכט דערביי ניט זעלטן שיינע עפעקטן. צום ביישפּיל, ווען ער דערציילט, ווי

1 לויט צונצס השערה איז דער „ספר הישר" פאַרפאַסט געוואָרן אין דער צווייטער העלפט פונם 12טן יאָרהונדערט.

2 וועגן דעם, ווי אַזוי דער בעל „ספר הושר" פלעגט באַנוצן די יידישע קוועלן־זע: צונץ, גאָטעסדינסטליכע פאָרטרעגע, 163—165 (2טע אויפלאַגע);

אזוי יוסף, וואָס איז פאַרקויפט געוואָרן דורך זיינע ברידער פאַר אַ קנעכט די מדינים, וויינט אויפן קבר פון זיין מוטער רחל, און די טויטע מוטער טרייסט פון דעם טיפן קבר איר געליבט אומגליקלעך קינד.

דער פּראָפעסער באַנוצט אָבער ניט נאָר יידישע קוועלן. עס איז כּדאַי צו באַמערקן, אַז ער האָט באַזעסן אַ געוויסן סכום גענויע, פאַר יענער צייט גאַנץ זעלטענע, ידיעות וועגן די אַלטע מזרח=לענדער. ער דערציילט, למשל, ווי אַזוי דער מלך פון כּוש, קיקונים, האָט באַפוילן, בכדי צו פאַראייביקן זיינע גבורות און מלחמות, זיי פאַרצייכענען אויף ש ט י י נ ע ר פאַר די קומענדיקע דורות. אויך דערציילט דער פּראָפעסער, אַז די קליינינקע מלכים פון כּנען זיינען געווען אונטער דער אויבערמאַכט פון דעם מלך מצרים, און ווען עס איז אויף זיי אָנגעפאַלן אַ שטאַרקער שונא, פלעגן זיי בעטן ביי פּרעהן מיליטערישע הילף. דער פּראָפעסער איז אויך געווען באַקאַנט מיט די אגדות און לעגענדן פון די אייראָפּעיִשע פעלקער, און האָט זיי טאַקע פלייסיק אויסגענוצט אין זיין ווערק. מיר באַגעגענען דאָרט, למשל, די באַקאַנטע דערציילונג, ווי מען האָט אוועקגערויבט די שיינע טעכטער פון סבינה, און דער בעל „ספר הישר" איז דערביי מוסיף, „אַז אברהם אבינו איז דעמאָלט אַלט געווען 91 יאָר"; אויך ווערט דאָרט דערציילט די לעגענדע וועגן דעם שרעקלעכן צענטאַוור. אין דעם יידישן עפּאָס איז אָבער דעם צענטאַוור גובר אַ ביבלישער העלד, דער גבור צופה, עשׂוס אייניקל. אינם העלדן=עפּאָס וועגן די עשׂרת בני יעקב און זייערע געוואַלטיקע מלחמות, וואָס ווערן אַזוי באַריכות געשילדערט אינם „ספר הישר" [1], איז לייכט צו באַמערקן די השפּעה פון די אַלטע ראָמאַנישע באַלאַדן און לידער וועגן די גלענצנדיקע גבורות פון די באַרימטע ריטער. אפילו יעקב אבינו גופא ווערט אין „ספר הישר" געשילדערט אַלס גרויסער גבור און איש מלחמה, וואָס רייסט זיך אַריין מיטן בלויזן שווערד אין דער האַנט אין דעם שונאס מחנות, און יענע אַנטלויפן פאַר אים מיט גרויס פּחד. דער צוויי=קאַמף צווישן יהודהן און דעם פירשט ישוב איז באַשריבן מיט אַלע פּרטים לויט דעם סדר פון מיטלאַלטערלעכע ריטער=טורנירן. און די מעשה מיט שמעונען, ווי יענער, אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט אַ גאַנצער מחנה פיינדלעכע קריגער, לאָזט אַרויס אַ שרעקלעכן געשריי, וואָס דערגרייכט ביז צו די אויערן פון יהודה, וועלכער איילט גלייך

---

1 די גבורות-באַשרייבונג פון יעקבס קינדער פאַרנעמען דעם בּכבודסטן פּלאַץ אין „ספר הישר". דערמיט דערקלערט זיך, וואָס ביים רוב עלטערע קוועלן, צום ביישפּיל ביים רמב"ן, טראָגט דאָס גאַנצע ווערק דעם נאָמען „מדרש בני יעקב".

דעם ברודער צו הילף — דאָס דערמאָנט זייער אָן דעם ליד וועגן באַ־
רימטן מיטלאַלטערלעכן העלד ראָלאַנד, וואָס בשעת אים רינגלען אַרום
דעם שונאס מחנות, טרומייטערט ער מיט זיינע לעצטע כּוחות אין זיין
האָרן, און די יאוש־טענער דערגרייכן ביז צו די אויערן פונם קעניג —
קאַרל. אפילו די באַקאַנטע תּלמודישע לעגענדע וועגן משה רבנוס
חידושימדיקן שטעקן באַקומט אינם „ספר הישר" אָן אייראָפּעיִשע פאַרבונג:
עס פילט זיך דאָ די השפּעה פון געוויסע לעגענדן פון דער מיטל־
אַלטערלעכער מערב־אייראָפּע. לויט דעם נוסח פון „ספר הישר" איז דער
דאָזיקער שטעקן נאָך לאַנגע גלגולים געקומען אין די הענט פון דעם
מִדְיָנִישן פּריסטער יִתְרוֹ. יענער האָט דעם שטעקן איינגעפלאַנצט ביי
זיך אין גאָרטן און האָט דערקלערט, אַז ווער עס וועט בכח זיין אַרויס־
צערייסן דעם שטעקן פון דער ערד, דעם וועט ער געבן זיין שיינע
טאָכטער צפּורה פאַר אַ ווייב. אַ סך גרויסע און שטאַרקע גבורים האָבן
געפּרוּווט בייקומען דעם ווּנדער־שטעקן, — דער שטעקן האָט זיך פון אָרט
ניט גערירט, ביז ס'איז געקומען משה רבנו: מיט איין האַנט האָט ער
גלייך דעם שטעקן פון דער ערד אַרויסגעריסן, און די שיינע מדין־טאָכטער
איז זיין ווייב געוואָרן.

אינם נוסח פון אייניקע אגדות פילט זיך אפילו די השפּעה פון
ריין־קריסטלעכע קוועלן. צום ביישפּיל, אין דער באַשרייבונג, ווי
דער שטן וויל ברענגען אין נסיון אברהם אבינו און יצחקן אויפן וועג
צו דער עקדה. דעם שטנס נסיונות ווערן, אמת, באַשריבן אויך אין
יידישע מדרשים [1], זיי טראָגן אָבער דאָרט אַן אַנדער פאַרבונג. אין
„ספר הישר" דערמאָנען אייניקע אויסדריקן, ווי, למשל, אברהמס ברוגזע
געשרייען אויפן שטן: „לך נא מעלינו", „יגער ד' בך השטן", אָן ענלעכע
שטעלע אין עוואַנגעליום. אמת, ערטערווייז, בפרט דאָרט, וווּ עס ווערט
דערציילט וועגן דעם צווייגעשפּרעך צווישן דעם שטן און שרהן, פלייסט
זיך דער פאַרפאַסער צו געבן אַ מער „יידישע" פאַרבונג.

עס איז זייער מעגלעך, אַז טאַקע מהאי טעמא, וואָס דער בעל
„ספר הישר" האָט אַזוי פיל זיך באַנוצט מיט פרעמדע קוועלן, האָבן די
מיטלאַלטערלעכע רבנים געקוקט מיט אַ געוויסן חשד אויף דעם דאָזיקן
ווערק, און אַ לאַנגע צייט ניט דערלויבט, מען זאָל עס דרוקן. ערשט אינם
יאָר 1625, נאָכדעם ווי דער טעקסט איז דורכגעגאַנגען די טעסט פון
אַ זייער שטרענגער צענזור מצד דעם באַוווּסטן געלערנטן אריה די מודינה,

---

1 זע, צ. ב., אין „ילקוט שמעוני" דף 24 (מיר ציטירן נאָך פּולאַנייער אויס־
גאַבע, 1805).

וואָס האָט אַ סך שטעלן אַרויסגעוואָרפן, איז דער „ספר הישר״, און דאָס אַלץ אָן דעם הסכם פון די אָרטיקע רבנים, פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין ווענעציע [1].

* * *

אַ העכסט אינטערעסאַנט בילד וועגן די גלגולים און ענדערונגען, וואָס ס׳האָט אויסצושטיין אַ ליטעראַריש ווערק אָדער וועלכע ס׳איז אגדה, בשעת עס וואַנדערט פון איין פאָלק צום אַנדערן — קאָן געבן אַ דידאַקטישער ראָמאַן, וואָס שטאַמט פון אינדיע און איז באַקאַנט אין גריכישער באַאַרבעטונג אונטער דעם נאָמען „בלעם און יוסאַפאַט״ און אין די סלאַווישע און אין מערב-אייראָפּעאישע אומאַרבעטונגען — אַלס „וואַרלאַאַם און יוסאַפאַט״. דער גוף המעשה פונם אָריגינאַל, וואָס דערציילט וועגן בודדאָס גרויסקייט און הייליקייט — באַקומט אינם גריכישן נוסח [2] אַ ריין קריסטלעכן לבוש: צום פּרינץ יוסאַפאַט קומט גאָטספאָרכטיקער נזיר בלעם און יענער איבערצייגט דעם פּרינץ מיט זיינע פרומע רייד און קלוגע משלים, אַז די קריסטלעכע אמונה איז די איינציק אמתע און ריכטיקע. דאָס דאָזיקע אינטערעסאַנטע ווערק, וואָס ס׳האָט זיך איינגעבירגערט אין אַלע מיטלאַלטערלעכע אייראָפּעאישע ליטעראַטורן און געוואָרן איינס פון די באַליבטסטע מוסר-ספרים — איז אויסגעשטאַנען אין משך פון זיינע וואַנדערונגען זייער פיל גלגולים, געביטן אָפט זיין פאָרם און לבוש נאָך דער תקופה אָדער דעם מצב פון דער באַטרעפנדיקער קולטור און רעליגיעזע אָנשויאונגען.

דעם העברעישן נוסח פון דעם דאָזיקן ווערק האָט באַשאַפן אין די ערשטע צענדליקע יאָרן פונם 13טן יאָרהונדערט דער דיכטער אברהם בן שמואל אבן חסדאי פון באַרצעלאָנע [3]. אבן חסדאי האָט פיל איבערגעזעצט פון אַראַביש אויף העברעיש. באַזונדערס באַקאַנט איז זיין איבערזעצונג פון אַלגאַזאַלים, דעם אַראַבישן טעאָלאָגישן דענקערס ווערק „מאזני

---

1 וועגן דעם דערציילט אריה די מודינה גופא אין זיין „ארי נוהם״: והרי זה הס׳ הישר שהדפיסו שלא מדעתי ודעת חכמים פה וויניציא זה כעשרים שנה, הגם שהסירותי ממנו הזרות והכזבים״ (ז. 60). דער בשעתו באַקאַנטער שריפטשטעלער און בלל-טוער, מ. נוח, האָט פאַרעפנטלעכט אַן ענגלישע איבערזעצונג פונם „ספר הישר״ (The Book of Jasher).

2 פאַרפאַסט פון אַ קריסטלעך-גלויביקן עטיאָפּ מיטן נאָמען יואַן, בערך אין 1090.

3 אינם צווייטן טייל פון אונזער ווערק וועט אונז אויסקומען זיך אָפּצושטעלן אויף דער ראָלע, וואָס אבן חסדאי האָט געשפּילט אין דער מהלוקת צווישן די מיימוניסטן און זייערע קעגנער.

צדק" [1], נאר קונה־שם געווען האט ער זיך מיט זיין העברעישער איבער־ארבעטונג פונם אינדישן ראמאן, וואס טראגט ביי אים דעם נאמען „בן המלך והנזיר" [2].

די נייערע פארשער [3] האבן מיט געוויסער זיכערקייט דערוויזן, אז אבן־חסדאי האט דערביי זיך באנוצט מיטן אראבישן נוסח פונם אינדישן ראמאן, און אז דער אראבישער טעקסט איז פארפאסט געווארן ניט נאכן קריסטלעך־גריכישן „בלעם און יוסאפאט" [4], נייערט נאך אן עלטערער איבערזעצונג פונם בודדא־ראמאן אין דעם פערסישן פעכלעווי־דיאלעקט [5].

אבן־חסדאיס יידישער נוסח טראגט א גאנץ אנדערע באפארבונג, ווי דער קריסטלעך־גריכישער. אין „בן המלך והנזיר" ווערט דערציילט די געשיכטע פון א זייער ווויסנבאגיריקן פרינץ, וואס זיין פאטער האט אים דערצויגן אין אן אפגעזונדערטן פאלאץ אויף א גאנץ איינזאמען אינזל. דאס האט עס דער מלך געוואלט, אז פאר זיין זון זאלן בלייבן פאר־בארגן אלע צרות אוןליידן פון דער וועלט, און אומבאקאנט זאלן אים זיין די צוויי צווילינג־ברידער: דער טרויער און דער טויט. דאס נישט־וויסן האט אבער ניט געקאנט באפרידיקן דעם יונגן בן־מלך מיט זיין גריבלענדיקן און פארשנדיקן גייסט. און סוף־כל־סוף ווערט דאס ניט־וויסן דורכגעריסן, און ווי דורך א צעשפאלטענעם פארהאנג באוויזט זיך די טראגישע געשטאלט פונם טרויעריקן אמת. עפעס א נזיר האט זיך אין פאלאץ באוויזן, צום פרינץ אין זיין חדר מיוחד געקומען, און פאר אים אנטפלעקט דעם גרויסן צער פון דער וועלט... ער דערקלערט דעם פרינץ, ווי טרויעריק און נישטיק ס'איז דעם מענטשנס לעבן, ווי איבער־פול מיט יסורים ס'זיינען זיינע טעג. ער ווארנט אים, ער זאל זיך אפזאגן

1 פארעפנטלעכט דורך גאלדענטהאל אין לייפציק אין 1839.

2 דאס ערשטע מאל פארעפנטלעכט אין קאנסטאנטינאפאל און 1518. מיר האבן געהאט די מעגלעכקייט צו פארגלייכן די דאזיקע ערשטע אויסגאבע מיט דעם גאנץ אלטן פארמעטענעם מאנוסקריפט פון „בן המלך והנזיר", וואס געפינט זיך אין דער פירקאוויץ־קאלעקציע, און מיר האבן זיך דערביי איבערצייגט, אז דער געדרוקטער טעקסט פון דעם דאזיקן פאפולערן ווערק איז ליידער שטארק פארגרייזט.

3 פר. האמעל, די עלטעסטע אראבישע ווארלאאם־ווערסיאן, 1887; ג. ווייסלאוויץ, פרינץ אונד דערוויש, 1890.

4 ביבליאגראפיע וועגן דעם זע ביי שטיינשניידער, העברעישע איבערזעצונגען, 67—865.

5 ווייסלאוויץ אינם ציטירטן ווערק, 19, 25 א. וו. דעם אראבישן טעקסט האט האמעל אנטדעקט אין אן אלטן כתב־יד אין 1890 (ווייסלאוויץ, 132, 134, 135). שטיינשניידער און ליבערעכט זיינען מיט ווייסלאוויצן ניט מסכים. זיי דרינגען, אז דער אראבישער נוסח איז האפשר געווארן לויט דעם קריסטלעך־גריכישן טעקסט

פון די תאוות־העולם, און טאָג און נאַכט נאָר געדענקען אין גאָט און אין זיין הייליקער אַלמאַכט. דער פּרינץ איז שטאַרק גערירט. מיט טרערן אויף די אויגן געזעגנט ער זיך מיטן גאָטספאַרכטיקן מאַן. איצט ווייס ער שוין אויך קלאָר, וואָס פאַר אַ גורל עס שטייט אים פאָר: זיין גאָטס שליח, דער נביא פון זיין הייליקן וואָרט...

די פיל משלים, מעשיות, לעגענדן, מיט וועלכע ס'איז פול דער „בן המלך והנזיר", האָט אבן־חסדאי גענומען ניט נאָר פונם אַראַבישן טעקסט, נאָר אויך פון יידישע קוועלן, באַזונדערס פון דער תּלמודישער אגדה. דאָס בוך איז געשריבן אין מאַקאַמען־סטיל: די געריימטע פּראָזע איז צונויפגעפלאָכטן מיט קליינע שירים. בלויז די לעצטע דריי קאַפּיטלעך (33—35), וווּ עס ווערט גערעדט וועגן דעם מהות פונם מענטשנס נשמה, זיינען געשריבן אין פּשוטער פּראָזע. אין זיי האָט אָבער אבן־חסדאי כּלל זיך ניט באַנוצט מיטן אַראַ[בישן] טעקסט פונם ראָמאַן, נאָר מיט פאַר־שיידענע פילאָזאָפישע ווערק פון יענער צייט.

אין אבן־חסדאים ווערק איז שוין ניטאָ קיין זכר פון יענעם לוסטיקן און זאָרגלאָזן טו[ך] וואָס הערשט אין אַלחריזים און זַבּאַרהס ראָמאַנען. עפּעס ווי אַ לייכטער שלייער פון ווייכן האַרציקן אומעט פלאַטערט איבער דעם „בן המלך והנזיר". דער אָטעם פונם פאַרפּישופטן לאַנד אויף די גאַנגעס־ברעגן פילט זיך אין זיינע בלעטער. אמת, אבן־חסדאי געפינט נאָך אפילו, אַז „גליקלעך איז דער יינגלינג, וואָס פאַרברענגט אין פריידן זיינע יונגע יאָרן — אויך אויף דער עלטער וועט זיין האַרץ זיין פול מיט פריידן"[1]. אין דער קונסטפולער אַבצנטער מאַקאַמע, ווו עס ווערן אין אַ ווינע שיינע שטריכן געשילדערט די איבערלעבונגען פון אַ פאַרליבטן יינגלינג, געפינען זיך פּאָעטיש־באַגייסטערטע סטראָפן, וואָס באַזינגען דעם כּישוף פון פרויען־שיינקייט: „פאַרוואָס, אָך מיין ליבע — קלאָגט דער פאַרליבטער — באַהאַלטסטו זיך פאַר מיר אונטער פעסט געשלאָסענע טויערן? דיינע לאָקן, די שוואַרצע שלאַנגען, וואָס לויערן אַרום דיינע ראָזע וואַנגען — זיי זיינען דאָך דיינע זיכערסטע שומרים. און די שפּיזן פון דיינע בליקן וווּנדן טיפער ווי יואבס שאַרפע שווערד, וואָס האָט אבנרס האַרץ דורכגעשטאָכן"[2]. „מיין שיינע — קלאָגט זיך דער פאַר־

---

[1] דאָרטן, 33 (נאָך אַמסטערדאַמער אויסגאַבע, 1766):

יַעֲלוּז לְבָבְךָ בְּיַלְדוּתְךָ מְאוֹד — בָּחוּר וְגִיל בִּימֵי בְחוּרוּתֶךָ

הִתְעַלְּסָה תָּמִיד וְהִתְעַנֵּג וְאָז — יֵיטִיב לְבָבְךָ בְּאַחֲרִיתֶךָ.

[2] דאָרטן, 69:

כַּמָּה תִּסְגְּרִי, יַעֲלָה, דֶּלֶת לְפָנַי, הֲלֹא — בִּי שׁוֹמְרִים לָךְ בְּצִמְּעֹנֵי לְחָיַיִךְ:

אוֹ תַּחְפְּצִי לִי בְּתוֹךְ שַׁעַר לְדַבֵּר דָּבָר — יוֹאָב לְאַבְנֵר וְצוּר חַדּוּ בְּעֵינַיִךְ.

ליבטער ווייטער — מאַכט צו שפּאַט מיין ליבע, זי מיידט מיינע טריט, איך זאָל איר געשטאַלט ניט באַגעגענען, און גרויזאַם רויבט זי אויך פון מיינע אויגן דעם שלאָף — איך זאָל אויך אין חלום איר ליכטיק אנטליץ ניט דערבליקן!" [1].

די דאָזיקע ערדיש־גיריקע, עולם־הזהדיקע נגונים ווערן אָבער ביי אבן־חסדאי באַלד דערשטיקט אין די מרה־שחורהדיק־אַסקעטישע אַקאָרדן. „געדענק, מיין ברודער — וואָרנט דער דיכטער — בעסער צו קושן די שאַרף פון דעם שווערד איידער מיט געריקע ליפּן ברענענדיקע קושן צו שענקען; בעסער אין די הענט פון מערדער און רויבער צו פאַלן, איידער אין נעץ פון תאווה צו בלייבן געפאַנגען" [2]. „זאָל פרויען־שיינקייט ניט בלענדן דיין אויג, דער ווייַן פון ליבע טאָר דיין הארץ ניט באַרוישן. דאָס שיינע פרויען־געזיכט איז ווי דאָס ליכט אין אָוונט: וועכען זיין שיין באַצויבערט — דעם ברענט עס אָפּ די פליגל" [3].

מען דאַרף זיך ניט נאָכיאָגן נאָך פריידן און פאַרגעניגן — זיי פאַרפירן און בלענדן נאָר די אויגן, ווי „א שיינער פאַרביקער עפּל מיט א וואָרעם אין הארצן" [4]. אין שיין־קינסטלערישע סטראָפן באַשרייבט דער דיכטער, ווי נישטיק עם זיינען די פריידן פון דער ערד מיט זייער גאַנצער פּראַכט און שיינקייט. „די ערד — זי פאַרנאַרט און בלענדט מיט דעם גלאַנץ פון אירע זיס־פּרעכטיקע פאַרבן. מיט אַלע אירע טאָלן און בערג, פילפאַרביקע לאָנקעס און בליענדיקע פעלדער רופט זי צו אייך: קומט אַהער! געניסט מיינע רייכע מתנות! אין סאַמעט און שפּאַניער וועל איך אייך אויסצירן! די רייכסטע סעודות, די פינקלדיק־שוימיקע בעכער וואַרטן אויף אירע געריקע ליפּן, אין בשׂמים־שאָטן פון דופטיקע ביימער קאָנט איר רוען אין זיסע הלוכות!" — אָך, גלויבט ניט! שנעל ווי דער רויך ווערט אַלץ פאַרשוואונדן! וואָס ס'שיינט און אַנטציקט

---

1 דאָרטן, 70:

צביה כאפסה אותי וחשקי — עדי תברח לבלתי אותנה

ולא די לה עדי תגזול שנתי — לבלתי בחלומי אחזה.

2 דאָרטן, 71:

נשוק, אחי, בפי חרב ונשק — ואל תהיה שפת חושק כנושק

בחר לנפול ביד גוזל ועושק — ואל תבחר להתחבר בחשק.

3 דאָרטן, 103:

יפי אשה לבבך אל יפתה — ורוח תאוה אל ידפך

ראה לחיה כנר ליל ואם לו — בני תקרב יקודו ישרפך.

4 דאָרטן, 43.

הײנט װי דער לבנה׳ס צאַרט־זילבערנע שטראַלן — װערט מאָרגן דורכ־געפרעסן פון פױלקײט און װערים. די פּראַכטפולע כּישוף־פּאַלאַצן פון הײנט װערן שױן מאָרגן פאַרביטן אױף דאָס ענגע געפענגניש פון די פינס־טערע קברים!" [1].

אין האַרציקע סטראָפן, װאָס דערמאָנען אָן שלמה גבירול, רעדט דער דיכטער װעגן דער שטאָק־פינסטערקײט פון דער אומענדלעכער נאַכט: „זאָגט, ליבע חברים! צי װײסט איר: װי זעט אױס דער שײן פונם טאָג? איך האָב זײן אָנבליק פון לאַנג שױן פאַרגעסן" [2]. אַלץ פאַרשװינדט, אַלץ גײט פאַרבײ, װי דער חלום, און פון אַלע רײכטימער אין דער װעלט בלײבט נאָר די דעק פונם קבר [3]. ענג איז דאָס גע־פענגעניש פונם לעבן, עס פאַרדינט בלױז שפּאָט און פאַראַכטונג; נאָר דעם טױט — אים אײנעם דאַרף מען לױבן און פרײזן! ער עפנט דעם טױער, װאָס פירט צום אײביקן לעבן [4]. און פול־מיט באַגײסטערונג זינגט דער דיכטער אַ לױב־ליד דעם טױט:

„ניט װײנט, ניט קלאָגט, מײנע ליבע, אינם טאָג פון מײן טױט! זיסער און ליבער פון די בעסטע געװירצן איז מיר דער שטױב, װאָס װעט מײן קבר באַדעקן. װי אַ שװאַלב אין דעם נעץ האָט מײן נשמה אין איר געפענגעניש געשמאַכט. איצט איז צעבראָכן די שטײג און אַרױס־געלאָזט איז די געפאַנגענע געװאָרן" [5].

„אַ שבח און אַ לױב זינגט דעם טױט, מײנע פרײנד! װאָלטן מענטשן געװוּסט, װי זיס איז דער טױט — װי טרײע קנעכט װאָלטן זײ געקניט פאַר אים" [6]

„גרױס איז די פרײד פון דער נשמה — חזרט איבער דער דיכ־טער — בעת זי פאַרלאָזט איר װױנונג אױף דער ערד [7]. דאָס אײנציקע

---

1 דאָרטן, 16.

2 דאָרטן, 26: יְדִידַי! סַפְּרוּ לִי אִם יְדַעְתֶּם — בְּעַד יוֹמָם וּמַרְאָיו כִּי שְׁכַחְתִּיו.

3 ז. 65.

4 דאָרטן, מאַקאַמע צװאַנציק און אַנדערע.

5 דאָרטן, 30:

יוֹם אֶגְוְעָה אַל תִּדְאֲגוּ רֵעַי חֲבֵי — רִגְבֵי נְחָלִים לִי צְרוֹרוֹת מָר דְּרוֹר;
רוּחִי בְּקִרְבִּי כִּדְרוֹר בְּתוֹךְ פַּח וָפַח — נִשְׁבַּר וְתִמָּלֵט וּמָצְאָה לָהּ דְּרוֹר.

6 דאָרטן:

רֵעַי מְיוּדָעַי פְּנֵי מָוֶת — חַלּוּ בְּכָל רֶגַע והודוהו;
כַּמָּה נְעִימוֹת בַּמָּוֶת, כִּי — אִישִׁים יְדָעוּהוּ — עֲבָדוּהוּ.

7 דאָרטן, מאַקאַמע 34.

ציל, וואס איז פארהאן אויף דער וועלט — דאס איז איידלען די נשמה, ברענגען זי לתכלית השלמות און דינען גאט מיט מעשים טובים". די דאזיקע מוסר־רייד זיינען צונויפגעפלאכטן מיט פארשיידענע משלים, מעשיות און גלייכווערטלעך, גענומען פון דעם תלמוד, מדרשים און אויך פון פרעמדע קוועלן, הויפטזעכלעך פון דעם אינדיש־אראבישן טעקסט גופא. פון אן אלטן מדרש איז געווים גענומען די מעשה וועגן איינעם מיט זיינע דריי חברים [1]. דער געליבטער חבר, וועגן וועלכן יענער האט געזארגט טאג און נאכט, האט דעם מענטשן גלייך פארלאזן, ווי נאר יענעם האט אן אומגליק פאסירט, און דווקא דער דריטער חבר, וועגן וועלכן דער מענטש האט אמווייניקסטן געטראכט, האט אים נית פארלאזן און ארויסגעהאלפן פון דער נויט. דער ערשטער חבר — דאס זיינען די רייכטימער פון דער וועלט, וועגן וועלכע דער מענטש זארגט זיין גאנץ לעבן, דער דריטער — די מעשים טובים פונם מענטשן. א גאנץ בולט אינדישן קאלאריט טראגט דאס מעשהלע מיטן גערטנער און דער שפרעך־פויגל, וואס פארענדיקט זיך מיטן מוסר השכל: „זארג נית, מיין זון, וועגן דעם, וואס דו האסט פארלארן, גלוסט נישט צו דעם, וואס קאנסט נית דערגרייכן, גלויב נית אין דעם, וואס ס'קאן נית זיין" [2].

אבן־חסדאי, וואס איז בלי־ספק נית בלויז איבערזעצער, נאר אויך פארפאסער פון אלע לידער, וועלכע קומען פאר אין „בן המלך והנזיר", האט פארמאגט אן אויסגעפרעגטן טאלענט פון אן אמתן ליריקער. א באזונדערס שטארקן רושם מאכן די לידער אין „בן המלך והנזיר", אין וועלכע עס הערן זיך טרויעריקע טענער. „דריי זאכן — זאגט דער דיכטער אין איינעם פון די ערשטע לידער (ז. 4) — קרענקען מיך באזונדערס שטארק, און די פערטע — רייסט מיין הארץ אויף שטיקער: ווען מען האקט אונטער דעם שטאלצן אדלער זיינע מעכטיקע פליגל, און נישטיקע פליגן טראגן זיך מיט גדלות איבער דעם אדלער־קאפ; דעם אקס, ווען מען צעברעכט זיינע פרעכטיקע הערנער און פחדנישע שעפעלעך טוען אים שטויסן; און ווען דער קראנקער לייב מוז הכנעהדיק שווייגן פאר קליינע פיקסעלעך, וואס האבן ערשט נעכטן געציטערט פאר זיין שאטן. נאר שרעקלעכער פון אלץ איז, ווען דער מאן פון יושר און גערעכ־טיקייט ווערט מיט די פיס געטראטן פון נידערטרעכטיקע לומפן און חוצפישע שאנד־מענטשן".

---

1 מאקאמע 11.

2 דארטן, מאקאמע 21, ז. 79: בני, אל תאנח על מה שאבד לך; בני, לא תבקש מה שלא תוכל להשיג; בני, לא תאמין במה שלא יתכן להיות. וועגן דעם אינ־דישן מקור זע אין וויסלאוויצעס ציטירטן ווערק, 112—113.

„איז פאַרביטערט דיין האַרץ און שווער די לאַסט פונם לעבן, נעם דעם וואַנדערשטעקן אין האַנט — אין גלות וועסטו געפינען דיין טרייסט. וואָלט נע־ונד זיין אַ קללה געווען, ווי וואָלט אברם פון גאָט דעם באַפעל באַקומען: גיי, פאַרלאָז דיין היימלאַנד!״ 1.

אין די שפּעטערדיקע דורות, בעת דאָס יידישע לעבן אין אייראָפּע איז אַלץ פינסטערער געוואָרן, און אַ טונקעלער שלייער פון טיפן טרויער האָט דאָס גאַנצע געטאָ איינגעהילט, איז אבן־חסדאים „בן המלך והנזיר״ מיט זיין האַרציק עלעגישן טאָן געוואָרן איינס פון די באַליבטסטע ביכער ביי יידן. שוין אינם פופצענטן יאָרהונדערט האָט מען עס אויף „יידיש־דייטש״ איבערגעזעצט 2, אין שפּעטערדיקע דורות זיינען נאָך איניקע איבערזעצונגען דערשינען 3, און נאָך עד היום געפינט דאָס ווערק אַ ברייטן לעזער־קרייז.

אַ נאָך גרעסערע קולטור־היסטאָרישע באַדייטונג, ווי אבן־חסדאים „בן המלך והנזיר״, האָט די העברעיִשע איבערזעצונג פון בידפּײַס (Bidhâpati) אינדישע משלים־ און פאַבלען־זאַמלונג „כלילה ודמנה״, וואָס האָט אַן אומגעהייער גרויסע השפּעה געהאַט אויפן אייראָפּעיִשן פאָלקלאָר. אָט דעם מערקווירדיקן אוצר פון אינדישער פאָלקס־חכמה, האָבן די קריסטלעך־אייראָפּעיִשע פעלקער באַקומען פון די אַראַבער אויסשליסלעך דורך די יידישע הענט. וועגן די אומשטענדן, אונטער וועלכע דער אַראַבישער טעקסט פון „כלילה ודמנה״ איז אויף דער וועלט נעקומען, געפינען מיר ביי אברהם אבן עזרא 4 פאָלגנדיקע לעגענדע: „דער באַ־רימטער כּליף אַלצפאַח האָט זיך דערוווּסט, אַז אין אינדיע האָבן די פאַרשיידענע חכמות און וויסנשאַפטן דערגרייכט צו זייער אַ הויכער מדרגה. דער כּליף האָט באַפוילן, מען זאָל געפינען אַזאַ געלערנטן, וואָס פאַרשטייט גוט הן די ליטעראַרישע שפּראַך פון די בני הודו (סאַנסקריט) הן אַראַביש, און איִם פאַרלייגן, ער זאָל איבערזעצן אויף אַראַביש אייניקע

---

1 דאָרטן, 69:

אם יד לך תקצר ולב יצר נדוד — הרחק ובו צורך ושלא תפצד;
לו בנדוד רע לא יצו האל ולא — יאמר לאברם: לך לך מארצך.

2 די דאָזיקע אַלט־יידישע איבערזעצונג איז געבליבן אין מאַנוסקריפּט. גרעסערע פראַגמענטן האָבן פאַרעפנטלעכט: מ. עריק אין זיין „וועגן אַלט־יידישן ראָמאַן און נאָוועלע״ און וו. שטערק אין „לאַנדוי־בוך״.

3 וועגן יידישע איבערזעצונגען פון „בן המלך והנזיר״, זע ביילאַגן נומ׳ 3.

4 אין דער הקדמה צו זיין העברעיִשער איבערזעצונג, די אַסטראָנאָמישע טאָוולען פון מהמד אבן אַלמנטי (אין דוד כּהנאס אויסגאַבע, II, 107).

פון די אינדישע וויסנשאפטלעכע ווערק. מען האט דעם מלך דערציילט, אז די אינדער האבן זייער א וויכטיק בוך, וואס לערנט די חכמה פון הנהגת המלוכה, ווי אזוי דער קיניג דארף רעגירן איבער זיין לאנד און פאלק. דאס דאזיקע ווערק איז געשריבן אין פארם פון פאבלען וועגן חיות און עופות, און די צאל פון די פאבלען איז זייער גרויס. דער נאמען פון דעם בוך, וואס איז אזוי שטארק באליבט אין אינדיע, איז „כלילה ודמנה", ד. ה. דער לייב און דער אקס [1], וועגן וועלכע עס ווערט גערעדט אין דעם ערשטן פרק... דער כליף האט דאן צו זיך איינגע־לאדן א געלערנטן יידן, וואס האט גוט פארשטאנען ביידע שפראכן, און האט אים באפוילן דאס דאזיקע ווערק איבערצוזעצן... ווען דער כליף האט זיך ענדלעך באקאנט מיט דעם ווערק „כלילה ודמנה", איז ער געווארן שטארק אנטציקט און האט ארויסגעזאגט דעם ווונטש זיך צו באקאנען אויך מיט אנדערע ווערק פון די חכמי הודו".

עס איז איצט שווער פעסטצושטעלן, פונוואנען האט זיך אינם 12טן יארהונדערט [2] אין שפאניע גענומען די לעגענדע, אז דאס דאזיקע בוך, וואס ס'איז געווען אזוי באליבט און פאפולער ביי די אראבער, האט איבער־געזעצט א ייד. עס איז אבער קלאר, אז אבן עזרא'ס מיטטיילונג איז ניט מער, ווי א לעגענדע אן א שום רעאלן קערן; ווארן ס'איז אויסער ספק, אז ניט דורך יידן האבן זיך די אראבער מיט „כלילה ודמנה" באקאנט. אבן עזרא איז אבער גאנץ גערעכט בעת ער כאראקטעריזירט „כלילה ודמנה" אלס א בוך, וואס „לערנט די חכמה פון הנהגת המלוכה". אט דאס דאזיקע ווערק, וואס ס'איז פארפאסט געווארן אין דרייצן פרקים דורך בודדאס אנהענגער — איז זייער אן אייגנארטיק „געזעץ־בוך" און וועגווייזער פאר מלכים און פירשטן. ניט מיט טרוקענע כללים און געזעצן, נאר אין פארם פון פאבלען און מעשיות, וווּ חיות און עופות שפילן די ראלע פון מענטשן — ווערט דארט געלערנט, ווי אזוי א מלך דארף זיך נוהג זיין מיט זיינע אונטערטאנען. מיט דער צייט, ווען אויף די בערגן פון דעם סודותדיקן גאנגעס האט גובר געווען די רעליגיעזע סעקטע פון די בראמאנען, האט דאס ווערק פון בודדאס חכמים א גאנץ אנדער פנים באקומען. פארביטערטע שונאים פון די בודדיסטן, האבן די בראַ־מאנען זיך אויך נוקם געווען אין דעם גייסטיקן קינד פון זייער קעגנער. זיי האבן פון „כלילה ודמנה" איבערגעלאזט בלויז די ערשטע פינף פרקים,

---

1 אבן־עזראס דערקלערונג איז ניט ריכטיק. כלילה און דמנה זיינען די נעמען פון צוויי שאקאלן.

2 אבן־עזרא האט זיין הקדמה געשריבן אין 1161.

צוגעגעבן צו זיי א סך נייע מעשיות און פאבלען פון די פארשיידנסטע קוועלן. אויף אזא אופן איז דאס אין דרייצן פרקים איינגעטיילטע געזעץ־בוך מגולגל געווארן אין א פשוט פאבל־בוך פון פינף פרקים — פאנטשאטאנדרא (חומש, פינף־בוך). און דער פולשטענדיקער טעקסט פונם „כלילה ודמנה" איז מיט דער צייט פארלארן געגאנגען.

נאר איידער נאך די בראמאנען האבן „כלילה ודמנה" פאר א קאליקע געמאכט און אים אין פאנטשאטאנדרא אומגעוואנדלט, האט א געלערנטער פערסישער ארצט בַּרזויה (Barzau) געבראכט מיט זיך פון אינדיע קיין פרס א סך כתבי־יד, צווישן זיי אויך דעם טעקסט פון „כלילה ודמנה", און האט אים באלד איבערגעזעצט אויף די דעמאלטיקע קולטור־שפראך פון די פערסער – אויפן פעבלעוויש (pehleivi) דיאלעקט [1].

דער געלערנטער איבערזעצער האט פאראויסגעשיקט א ברייטע הקדמה, וועלכע איז שפעטער איבערגעזעצט געווארן אין אראביש און אין העברעיִש. די דאזיקע הקדמה איז זייער כאראקטעריסטיש פאר דעם הויך־געבילדעטן און פריידענקענדיקן מאן:

„איך האב מיר די אויפגאבע געשטעלט — דערקלערט בַּרזויה — זיך צו באקאנען מיט די פארשיידנסטע פעלקער; געגוי אויספארשן זייערע מנהגים און לעבנסשטייגער. איך האב זיך באלד איבערצייגט, אז יעדעס פאלק האט זיך זיין באזונדערע שפראך, זיינע אייגענע געזעצן און רעליגיעזע אנשויאונגען. יעדע אומה לויבט און באוואונדערט איר תורה, איר אמונה, וואס זי האט באקומען בירושה פון אירע אבות. און יעדעס פאלק פלייסט זיך צו דערווייזן, אז נאר זיין גלויבן, זיינע דעות זיינען די איינציק ריכטיקע, אלע אנדערע זיינען שוא ושקר. יעדעס פאלק באזונדער וויל עוקר מן השורש זיין אלע איבעריקע פעלקער, איינס רודפט דאס אנדערע, רודפט און שענדעט יענעמס אמונה... גרויס איז די שנאה פון איין פאלק צום אנדערן, און ווי א העליש פייער פלאקערט די מלחמה. האב איך דאן ביי זיך באשלאסן זיך צו ווענדן צו די חכמים פון יעדן פאלק באזונדער, זיי זאלן מיך באקאנען מיט זייער דת און

---

[1] ווען דער דאזיקער ארצט האט געלעבט, איז ניט גאנץ פעסטגעשטעלט. אין דער העברעיִשער איבערזעצונג ווערט אנגעוויזן, אז בַּרזויה איז געווען הויף־ארצט ביים פערסישן מלך אַנושי רָואַן כָּסרו בן־קובאד, וועלכער האט געקיניגט אין משך פון 531—579 לויט דער קריסטלעכער רעכענונג. דער געלערנטער פ. האמעל רעכנט, אז ברזויה האט מיט זיך געבראכט פון אינדיע אויך דעם בודדא־ראמאן און אים אין פערסיש איבערגעזעצט; און טאקע די דאזיקע איבערזעצונג האט עס געדינט אלס מוסטער פארן „בן המלך והנזיר". לויט האמעלס השערה האט ברזויה געלעבט אין ערטן יארהונדערט (זע די הוספה צו ווייסלאוויצעס אויבן ציטירטן ווערק, 149, 168, 178).

זייערע געזעצן. איך האָב צו זיי אַזוי געזאָגט: „דערקלערט מיר די יסודות פון אייער אמונה, באַקאַנט מיך — ווער איז אייער גאָט און באַשיצער? איך וויל דעם אמת דערגרינטן". יעדער פון זיי האָט געגעבן זיין תשובה. איך האָב מיך אָבער גלייך איבערצייגט, אַז יעדער לויבט נאָר זיין אייגענע אמונה און שענדעט אַלע אַנדערע; יעדער אָנערקענט נאָר דאָס זייניקע, און דאָס פרעמדע האָט ביי אים קיין שום ווערט ניט. איך האָב ניט געפונען קיין איין איינציקן, ניט צווישן די ווייניק פאַרשטענדיקע, ניט צווישן די קליגסטע, ער זאָל מיר ווירקלעך דעם אמת זאָגן. עס האָט מיך קיינער פון זיי ניט איבערצייגט, ווייל איך גלויב נאָר אין דעם, וואָס איך האָב אויסגעפאָרשט און געפּרוווט" [1].

אין דער זעלביקער הקדמה דערציילט ברזויה דאָס קלוג־שיינע מעשהלע, וואָס ס'האָט געהאַט די זכיה אויפגענומען צו ווערן אין אַלע אייראָפּעיִשע ליטעראַטורן, און געבראַכט אין אַזאַ התפּעלות דעם גאונישן רוסישן שריפטשטעלער לעוו טאָלסטוי: אַ מענטש אַנטלויפט מיט טויט־שרעק פאַר אַ לייב און פאַלט, נעבעך, אַריין אין אַ טיפער גרוב. עס איז אים אָבער געלונגען זיך אָנצוכאַפּן אָן צוויי צווייַגן, וואָס וואַקסן אַרויס פון די ווענט פון דער גרוב. ווי ער פלייסט זיך אָנצושפּאַרן מיט ביידע פיס אין די צווייַגן, דערזעט ער, אַז אונטן אויפן דעק פונם גרוב לויערט אַ שרעקלעכע שלאַנג מיט אַן אָפן מויל גרייט אים איינצושלינגען. דער־ציטערט קלאַמערט זיך דער מענטש פעסט אָן אָן די צווייגן. פּלוצלינג באַמערקט ער אָבער, אַז די צווייַגלעך, זיין איינציק אָנהאַלטעניש, פרעסן גיריק מיט זייערע שאַרפע ציינער צוויי מייזלעך, איינס אַ ווייס, דאָס אַנדערע אַ שוואַרצס. אַלץ דינער ווערן די צווייַגלעך, עס וועט שוין ניט לאַנג דויערן ביז זייער שטאַם וועט אינגאַנצן דורכגעפרעסן ווערן, און דער אומגליקלעכער פליט דאַן אין אָפּגרונט גלייך דער שלאַנג אין איר לעבעדיקן מויל אַריין. פול מיט קאַלטן יאוש איז דער מענטש; נאָר אָט באַמערקט ער, אַז נעבן איינעם פון די צווייגן האָבן בינען זייערע קעמערלעך אויסגעבויט און זיי מיט זיסן האָניק געפּולט. דער מענטש האָט גלייך אין אַלעמען פאַרגעסן, און הענגענדיק איבער דעם שרעקלעכן אָפּגרונט, האָט ער גיריק אָנגעהויבן דעם זיסן האָניק צו לעקן [2].

די טיפע גרוב — דערקלערט ברזויה — דאָס איז אונזער ער־דישע וועלט, די צווייַגן — דעם מענטשנס לעבן, וואָס ווערט אומ־

---

1 מיר ציטירן נאָך דער העברעיִשער איבערזעצונג פון יעקב בן אליעזר.

2 די דאָזיקע מעשה געפינט זיך אויך אין קלונימוס בן קלונימוס'ס „אבן בוחן" (אויסגאַבע 1865, 93—94) און אין אַנדערע שפּעטערדיקע יידישע און אַראַבישע קוועלן.

אויפהערלעך אויפגעצערט דורך די צוויי מייזלעך — דער טאָג און די נאַכט. די שלאַנג מיטן אָפענעם מויל — איז דער טויט, וואָס לויערט אויפן מענטשן, און דער טראָפּן האָניק — דאָס זיינען די נישטיקע פריידן און פאַרגעניגן, וואָס צוליב זיי פאַרגעסט דער מענטש אַלץ אין דער וועלט.

בּרזויהס פּעכלעווישע איבערזעצונג פון „כלילה ודמנה״ איז מיט דער צייט פאַרלאָרן געגאַנגען, נאָר איידער דאָס איז געשען, איז דאָס ווערק בשעת דער רעגירונג פונם כּליף אל-מַנזור (754—775) איבער-געזעצט געוואָרן אין אַראַביש [1]. די דאָזיקע איבערזעצונג, וואָס איז געווען פאַרשפּרייט אין פאַרשיידענע נוסחאות (וואַריאַנטן), איז זייער פּאָפּולער געווען הן ביי די אַראַבער הן ביי די דאָרטיקע יידן, און אין דער ערשטער העלפט פונם 13טן יאָרהונדערט האָט אויפן וווּנטש פונם יידישן אַרצט און מעצענאַט בּנבנשתי דער דיכטער און שפּראַך-פאָרשער יעקב בן אליעזר איבערגעזעצט דעם אַראַבישן „כלילה ודמנה״ אויף העבּרעיש.

יעקב בן אליעזר האָט אין זיין צייט זיך דערוואָרבן אַ נאָמען מיט זיין ספּעציעלן ווערק וועגן יידישער פאָנעטיק „פרדס רמוני החכמה״ און מיט זיין גרויסן פילאָלאָגישן האַנטבוך „ספר השלם״, וואָס ס'איז מיט דער צייט פאַרלאָרן געגאַנגען. אַ באַגאַבּטער דיכטער און אויסגע-צייכנטער מייסטער פון מוסיוו-סטיל [2], האָט יעקב בן אליעזר גלענצנדיק דערפילט זיין אויפגאַבּע. דאָס גאַנצע ווערק איז איבערזעצט אין שיינער געריימטער פּראָזע [3]. די צוויי לידער און די הקדמה, וואָס געפינען זיך פאַר דער איבערזעצונג, זאָגן עדות, אַז דער טאַלענטפולער איבער-זעצער האָט פאַרשטאַנען צו שעצן די אייגנאַרטיקע שיינקייט פון דעם אינדישן ווערק. ער שטרייכט אונטער, אַז „כלילה ודמנה״ איז דאָס „געזעץ-בּוך״ פון די אינדער, און אַז אין דעם דאָזיקן בּלומרשט קינדישן

1 נאָך מיט אַ פּאָר הונדערט יאָר פריער איז די „כּלילה ודמנה״ פון פּעכלע-וויש אויך איבערגעזעצט געוואָרן אויף סיריש. ערשט אין דער נייער צייט (1870) האָט מען געפונען אַ באַדייטנדיקן טייל פון דער דאָזיקער איבערזעצונג. דער געלערנטער ביקעל האָט זי פאַרעפנטלעכט (1876) מיט אַ דייטשער איבערזעצונג און מיט זייער אַ ווערטפולער הקדמה פון בענפיי.

2 יעקב בן אליעזר האָט אויך געשריבן אָריגינעלע לידער. אייניקע פון זיי האָט ח. בראָדי פאַרעפנטלעכט אין „שער השיר״.

3 דער איבערזעצער שטרייכט אונטער, אַז די איבערזעצונג איז נים ווערטלעך, וויל ער געפינט, אַז אויב מען וויל, אַז די איבערזעצונג זאָל זיין ליטעראַריש שיין, מוז מען זיך שטאַרק רעכענען מיט די אייגנאַרטן פון דער שפּראַך, אויף וועלכער מען איבערזעצט דאָס באַטרעפנדיקע ווערק.

לבוש פון פאבלען און משלים איז די טיפסטע חכמה פארבארגן. מיט זיין פאעטישן חוש האט יעקב בן אליעזר דערפילט, אז אט פון דעם מערק־ווירדיקן בוך קוקן אויף אים די וואנדערבארע אויגן פון אן אלט קלוג קינד, די אויגן, אין וועלכע עס לייכט מיט אירע כשוף־שטראלן די פארחלומטע נשמה פון דעם פאנטאסטיש־סודותדיקן גאנגעס־לאנד...

„דאס דאזיקע בוך — דערקלערט דער איבערזעצער אין איינעם פון זיינע אויבנדערמאנטע לידער — האט איבערגעזעצט אויף העברעיש יעקב בן אליעזר. באשאפן האבן עס אין אמאליקע צייטן די גרויסע חכמים פון הודו. דאס ווערק איז זייער טייערסטער אוצר: דאס איז זייער תורה, זייער אורים ותומים, דער נביא, דער לייכטנדיקער שטערן. וועגן חיות און עופות ווערט דארט דערציילט, וועגן פיש אינם ים און וועגן פייגל, וואס שטייגן אין די הימלען. די זקנים פארשטייען די דארט פאר־בארגענע חכמה, די קינדער, זיי לאכן — זיי מיינען עס זיינען בלויז ליבלעכע מעשיות. רייף וועט ווערן דאס קינד, דאן וועט עס וויסן צו שעצן, ווי טיף איז די חכמה פונם ספר, ווי שיין זיינע טייערע פערל און זים זיינע קונציקע ווערטער" [1].

דער אראבישער טעקסט, וועלכן יעקב בן אליעזר האט באנוצט, איז באשטאנען פון פערצן פרקים [2]. יעדער קאפיטל הויבט זיך אן מיט א שאלה, וואס דער מלך דיסלאם פרעגט דעם „פריינד פון חכמות" (פילאזאף) סאנדבאר, און יענער ענטפערט אים מיט מעשיות און מיט משלים [3]. יעדער מעשה האט זיך איר מוסר השכל. בעת, למשל, דאס אינדישע „געזעץ־בוך" וויל ארויסזאגן דעם פונדאמענטאלן עטישן כלל, וואס איז ביי אונז אינם תלמוד אויסגעדריקט אינם באקאנטן זאץ: „דעלך סני לחברך לא תעביד" — ווערט דארט דערציילט א מעשה מיט

1 זה ספר העתיקו יעקב בן אליעזר ללשון עברים
החבירוהו קדם חכמי הודו מחמדת מוסרים
ויקיימוהו להם במקום חוקים צדיקים וישרים.
הוא תורתם כי אין להם חוזים נביאים מזהירים
ודבריו על פי החיות ודגי הים עם עיט הרים
לשכל טוב הוא לזקנים, אך לשחוק נחשב לנערים
יקרא הנער בו לשחוק ובעת יגדל ערום יערים
יקחו מנהו שכל עדי יבין לדעת לב נמהרים
פארותיו מחמאת אמרי שפר גזרתם ספירים...

2 נים רעכענענדיק די הקדמה פון דעם פערסישן איבערזעצער.

3 צום ביישפיל, דאס ערשטע קאפיטל הייבט זיך אן: ויאמר דיסלם מלך הודו אל סאנדבאר שהית דוד חכמות מארץ הדו: משול משלים בין שני ידידים טהורי לב נאמנים.

א לייבין, ווי אזוי דער יעגער האט ביי איר צוויי קינדער גערויבט, און פון זיי די פעל אראפגענומען. די מוטער איז געווען אין גרוים צער, האט איר אבער א בערין, א שכנה, דערקלערט: דאס איז דיין געצאלט דערפאר, וואס דו פלעגסט אויך פרעמדע קינדער פארצוקן, בכדי דעם הונגער צו שטילן. האט די לייבין געמוזט מודה זיין, אז גערעכט איז דער משפט: „וואס דיר איז ניט ליב, דאס טו ניט דעם צווייטן" (כי כבר נאמר: אשר לא תאהב לנפשך אל תעש לאחרים). אין די משלים און פאבלען זיינען גאנץ אפט איינגעפלאכטן זייער שיינע און טיפע מוסר-רייד און סענטענצן. אינם אכטן קאפיטל, צום ביישפיל, ווו עס ווערט דערציילט וועגן די גרויסע צרות און אומגליקן, וואס ס'ברענגען דעם מענטשן שנאה און פיינדשאפט (משטמה) — געפינען מיר דעם מערקווירדיקן זאץ: פיינט האבן און האס טראגן — דאס איז א גרויסער טרויער און א טיפער ווייטיק" [1].

דער העברעישער איבערזעצער האט געהאפט, אז זיין איבערזעצונג, „דאס קינד, וואס ער האט געבארן", וועט האבן „אייביקע יארן" (הוא בן ילדתיו יחי לעד כל עוד בשחק ירחו). זיין האפענונג איז אבער ניט מקוים געווארן. דער גרעסטער טייל פון זיין ווערק איז מיט דער צייט פארלארן געגאנגען. עס זיינען געבליבן בלויז די ערשטע דריטהאלבן קאפיטלעך און די הקדמה. און ניט יעקב בן אליעזרס אויסגעצייכנטע איבערזעצונג האט זוכה געווען צו שפילן א באדייטנדיקע קולטורעלע ראלע, נאר אן אנדערע, א פיל ווייניקער געלונגענע. בערך אינם יאר 1250 איז דערשינען א צווייטע העברעישע איבערזעצונג פון „כלילה ודמנה". דער נאמען פונם איבערזעצער איז געבליבן אומבאקאנט; אייניקע פאר-שער רופן אפילו יע אן דעם איבערזעצער ביים נאמען (יואל), נאר דאס איז בלויז ניט מער ווי א השערה [2]. דער נוסח פונם אראבישן טעקסט, מיט וועלכן דער אומבאקאנטער איבערזעצער האט זיך באנוצט, איז געווען כמעט דער זעלבער ווי יענער, וואס איז געווען ביי יעקב בן אליעזר אין די הענט, נאר וואס צום סוף זיינען געווען נאך צוויי קא-פיטלעך, וואס האבן, ווי עס שיינט, געפעלט אין דעם טעקסט פונם ערשטן איבערזעצער. אלס סטיליסט שטייט דער אומבאקאנטער איבער-זעצער באדייטנדיק נידעריקער פון זיין פארגענגער. ער האט דאס גאנצע ווערק איבערגעזעצט אין פראזע; ערטערווייז איז דער סטיל גאנץ אומ-באהאלפן און האלפערדיק. נאר דווקא אט די ווייניק געלונגענע ארבעט

---

1 המשטמה היא תוגה גדולה ומכאוב גדול.

2 זע שטיינשניידער, העבר. איבערז. 875—876.

האָט געהאַט די זכיה צו ווערן דער מקור פאַר אַלע אייראָפּעישע איבערזעצונגען און איבעראַרבעטונגען פון „כלילה ודמנה". מיט איר האָט זיך באַנוצט אַ געטויפטער ייד, יוחנן פון קאַפּואַ, ביי זיין לאַטיינישער איבערזעצונג, וואָס ער האָט אַ נאָמען געגעבן „Directorium vitae humanae", און די דאָזיקע איבערזעצונג איז געווען די קוועלע פון דעם שפּאַנישן [1], דייטשן, האָלענדישן, איטאַליענישן און ענגלישן טעקסט. אַלס מקור פאַר די סלאַווישע נוסחאות פון „כלילה ודמנה" האָט געדינט דער גריכישער טעקסט, וועלכן ס'האָט איבערגעזעצט פון אַראַביש אינם עלפטן יאָרהונדערט (בערך אינם יאָר 1081) דער געטויפטער ייד שמעון סעט, אַ הויף־אַרצט ביים קיסר פון ביצאַנץ.

ביי יעדן פאָלק האָט די דאָזיקע פּאָפּולערע זאַמלונג פון אינדישע פאַבלען באַקומען אַן אַנדער פאַרבונג, אָנגענומען אַן אייגנאַרטיקע געשטאַלט. יעדע סביבה באַזונדער האָט אויף איר אָרויפגעלייגט איר שטעמפּל און אַזוי איז זי ביסלעכווייז געוואָרן אַן אָרגאַנישער טייל פונם אָרטיקן פאָלקלאָר. די קולטור־פאָרשער און עטנאָגראַפן האָבן פעסטגעשטעלט, אַז אַ באַדייטנדיקער טייל פון די פּאָפּולערסטע פאָלקסמעשיות אין אייראָפּע שטאַמען פון איין און דעם זעלביקן מקור — פון דעם אינדישן „געזעץ־בוך" „כלילה ודמנה".

נאָך אין איין הינזיכט האָט דער צווייטער העברעישער איבערזעצונג מער געגליקט ווי איר עלטערע, מער געראָטענער שוועסטער: איר טעקסט האָט גאַנץ ווייניק געליטן פון דער צייטס שאַרפע ציין. בלויז די הקדמה און די ערשטע אָנדערטהאַלבן קאַפּיטלעך זיינען פאַרלאָרן געגאַנגען. דער איבעריקער טעקסט איז צו אונז דערגאַנגען בשלמות און אים האָט, צוזאַמען מיט די קאַפּיטלעך, וואָס זיינען געבליבן פון יעקב בן אליעזרס איבערזעצונג, פאַרעפנטלעכט דער געלערנטער יוסף דערענבורג [2].

אין נאָענטער קרבֿות מיט „כלילה ודמנה" געפינט זיך אַן אַנדער ווערק, וואָס שטאַמט אויך פון אינדיע — „משלי סנדבאַר". ווי עס שיינט, האָט אויך דאָס דאָזיקע בוך דורכגעמאַכט די זעלביקע גלגולים, וואָס „כלילה ודמנה": פונם אינדישן אָריגינאַל איז עס אין פּעהלעווישן דיאַלעקט איבערגעזעצט געוואָרן, דערנאָך אין אַראַביש, און דאַן ערשט נאָכן

---

[1] עס איז פאַרהאַן נאָך אַן עלטערע שפּאַנישע „כלילה ודמנה"־איבערזעצונג, וואָס שטאַמט אויך פון יידישע איבערזעצער, וועלכע זיינען געווען ליטעראַריש באַשעפטיקט ביים הויף פונם קאַסטילישן קעניג אַלפאָנזאָ.

[2] Deux versions hebraiques du livre de ‚Kalilah et Dimnah", 1881.

אראבישן מוסטער איז באשאפן געווארן דער העברעישער נוסח [1]. ווען און וווּ דער העברעישער טעקסט האָט צום ערשטן די וועלט דערבליקט, איז ניט פעסטגעשטעלט, מען איז זיך בלויז משער, אז זיין היימלאנד איז די אראבישע שפאניע [2].

דאָס ווערק איז געבויט לויט דער, שוין ביי זבארהם „ספר שעשועים" אנגעוויזענער, קאמפליצירטער, ריין אריענטאלישער פאָרם פון ארומרייסיק פילפארביקע מעשיות מיט איין הויפט-מעשה. ביי א קינדער-לאָזן אינדישן מלך ביבר [3] איז אויף דער עלטער געבאָרן געוואָרן א זון. אים האָט אויפדערצויגן דער קליגסטער פון דעם מלכס שבעה חכמים [4] — סנדבאר. דורך א פאלשן בלבול, וואָס איינע פונם מלכס יונגע פרויען האָט געמאכט, איז דער פרינץ פארמשפט געוואָרן צום טויט. דער מישפט דאַרף אויסגעפירט ווערן אין זיבן טעג ארום; און בכדי צו ראטעווען דעם אומשולדיקן יונגן פרינץ, קומט יעדן טאָג איינער פון די שבעה חכמים און פלייסט זיך מיט אלערליי מעשיות און משלים איבערצוצייגן דעם מלך, אז ער דאַרף אין נאָמען פון גערעכטיקייט גלייך מבטל זיין דעם שטרענגן משפט. יעדע מעשה פארענדיקט דער חכם מיט דעם מוסר השכל: „ברענג ניט אום דיין איינציקן זון צוליב דער ווייב, לאָז דיך ניט אין איר נעץ פארפירן, וואָרן די פאלשקייט פון דער פרוי האָט ניט קיין גרענעץ" [5].

ווי נאָר דער חכם גייט אוועק, קומט גלייך דעם מלכס יונגע פרוי, וואָס וויל דעם פרינץ אומברענגען, און פלייסט זיך פון איר זייט, אויך מיט מעשיות און משלים, איבערצייגן דעם מלך, אז דער פרינץ מוז תיכף באשטראָפט ווערן. זיבן טעג נאָכאנאנד געדויערט דער אייגנארטיקער צווייקאמף, די מעשיות ציען זיך ווי רינגעלעך פון א לאנגער שנור, ביז די חכמים געלינגט עס דאָך צום סוף דעם מלך צו דערוויזן די פאלש-קייט פון דער פרוי, און דער פרינץ איז געראטעוועט.

---

[1] ביבליאָגראפישע פרטים, ביי שטיינשניידער: העבר. ביבל., 887–888

[2] צום ערשטן מאָל געדרוקט אין קאָנסטאנטינאָפאָל אין 1516 אין א זאמלביך פון פארשיידענע לעגענדארע ספורי מעשיות („קבוץ ספורים שונים"), ווי „דברי הימים של משה רבנו", „פטירת אהרן", „סיבי בן סיביאל" א. אַ. מיר האָבן זיך באַנוצט מיט דער דאָזיקער העכסט זעלטענער אויסגאַבע אין אויך מיט אַן אַלטן כתב-יד, וואָס געפינט זיך אין לענינגראַדער נאַציאָנאַל-ביבליאָטעק אין דער פירקוביץ-קאָלעקציע.

[3] אינם געדרוקטן טעקסט הייסט דער מלך כיבור, אינם כתב-יד — ביבר.

[4] צווישן די שבעה חכמים פיגורירט אויך אַריסטו.

[5] אל תהרג את בנך את יחידך על דבר אשתך ואל תלכד בערמתה, כי מרבת נשים רבה.

איייניקע מעשיות דערמאָנען ניט ווייַנדיק אָן באָקאַטשיאָס „דעקאַמעראָן", ווי, למשל, די קאָמישע דערציילונג וועגן דעם אַלטן אייפערזיכטיקן מאַן, וואָס קלייַבט זיך אין אַ וויטער נסיעה. ער דינגט אַ יונגע דינסט־מיידל, זי זאָל השגחה געבן אויף זיין פרוי, יענע זאָל זיך פירן מיט שטאַט און אים צו קיין בזיון ניט ברענגען. דער אַלטער ווייס אָבער ניט, אַז אָט דאָס דינסטמיידל, וואָס ער האָט געלאָזן פאַר אַ שומר, איז אַ פאַרשטעלטער יונגערמאַן, טאַקע זיין לייכטזיניקער פרוים אַ ליבהאָבער. און ווען ער פאָרט רויק אַוועק, איז זיך דאָס פאַרליבטע פאָרל גוט משמח און לאַכט אָפּ פון דעם אָפּגענאַרטן אַלטן מאַן.

דער אומבאַקאַנטער העברעיִשער באַאַרבעטער פון דעם דאָזיקן ווערק האָט בלי־ספק געהאַט אַ ליטעראַרישן טאַלענט. זיין שפּראַך איז שאַרף און קלאָר; ער ווייס פונם סוד הצמצום, אַלץ איז אין דער מאָס, אָן איבעריקע רייד און פריי פון זייטיקע דעטאַלן, וואָס געהערן ניט צום ענין און קאָנען נאָר אָפּשוואַכן דעם איינדרוק 1. ערטערווייז שפּירט זיך אין דער העברעיִשער איבערזעצונג די השפּעה פון יידישע מקורים, ווי צום ביישפּיל די מעשה מיט דוד המלך און זיין זון אמנון 2. באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש איז אין דער הינזיכט דער סוף פונם ווערק. אין אַלע אייראָפּעיִשע וואַריאַנטן פון „משלי סנדבאר" ווערט די יונגע פרוי, וואָס האָט אַ בלבול געמאַכט אויפן אומשולדיקן פּרינץ, שטרענג פאַרמשפּט 8. אינם העברעיִשן טעקסט, אָבער, בעט דער פּרינץ ביים פאָטער, ער זאָל איר מוחל זיין; און בעת דער מלך דערמאָנט דעם חכם סנדבאר, אַז לויט זייער אָפּמאַך האָט סנדבאר דאָס רעכט צו פאָדערן אַ לוין נאָך זיין אייגענעם ווונטש, ענטפערט דער חכם: „מיין פאַרלאַנג איז — וואָס דיר גופא איז ניט ליב, דאָס טו אויך ניט דעם צווייטן, און האָב ליב דיין פאָלק ווי דיך אַליין" 4. דערמיט שליסט זיך דאָס בוך (סליקו משלי סנדבאר חכימא רבה).

---

1 די דאָזיקע מעלות טרעטן אָמבולטסטן אַרויס, ווען מען פאַרגלייכט דעם העברעיִשן „משלי סנדבאר" מיט דער גריכישער שטאַרק צעשוועמענער באַאַרבעטונג (זע ליטעראַטורבל. דעם אָריענטס, 1842, 753). עס איז אויך פאַראַן אַ העברעיִשע איבערזעצונג פון אָט דער ווייניק געלונגענער גריכישער איבעראַרבעטונג אונטערן נאָמען „חיי אורטו בן דאָקליטיאַנוס מלך רומא".

2 דאָס ווערט הנם אונטערגעשטראָכן אינם העברעיִשן גופא: ותבוא האשה ביום הששי ותאמר אל המלך מדברי תורת היהודים: הלא אם הרג דוד המלך וכ"ו וכ"ו.

8 זע שטיינשניידער העבר. איבערז. 892.

4 ויאמר המלך לסנדבאר: שאל מה אתן לך כי בפיך דברת ובידך מלאת. ויאמר אליו סנדבאר: שְׁאֵלָתִי ממך אשר תשנא לנפשך אל תעשה לחבריך, ואהוב לעמך כאשר תאהב לנפשך.

„כלילה ודמנה" און „משלי סנדבאר" באַווייזן דייטלעך, ווי באַליבט אין יענער תּקופה עס זיינען געווען ביי יידן פרעמדע מעשה=און פאַבל=ביכער. אַט די ליבע צו אויסלענדישע סיוזשעטן, וואָס שילדערן דאָס לעבן פון פרעמדע אומות און לענדער, האָט ארויסגערופן אַן אומצו=פרידנקייט אין אייניקע יידישע קרייזן. זיי האָבן אין דעם געזען אַ צייכן פון צו גרויסער התבטלות פאַר דער פרעמדער סביבה און איר קולטור, וואָס קאָן ברענגען צום אָפּשוואַכן פון אייגענעם נאַציאָנאַלן זעלבסט=באַוווסטזיין. זייער אינטערעסאַנט אין דער הינזיכט איז דער פאַבל=דיכטער יצחק בן שלמה בן אבי סהולה.

די ווייניקע פרטים, וואָס זיינען אונז באַקאַנט פון זיין לעבן, האָבן מיר צו פאַרדאַנקען זיינע אייגענע ווערק. געבאָרן אינם יאָר 1244 [1] אין שפּאַניע אין דער שטאָט גוואַדאַלסקאַר, אויסגעוואַקסן אין דער שטאָט בורגאָס [2], האָט יצחק סהולה געפירט דערנאָך אַ וואַנדער=לעבן און זיך מפרנס געווען פון מעדיציניש ער פּראַקטיק [3].

„איך האָב געזען — באַקלאָגט זיך יצחק סהולה — אַז פיל פון אונזער פאָלק לויפן נאָך פרעמדע מוסטערן; זיי זיינען געבלענדט פון גריכישער פילאָזאָפיע, ווערן אַנטציקט פון אראַבישע פאַבלען און פאַר=שיידענע אויסלענדישע מעשיות. אַלץ וואָס ס'איז פרעמד — דאָס גע=פעלט זיי אַמבעסטן. האָב איך צו זיי מיט פאַרביטערונג אַזוי געזאָגט: איר — קינדער פון דעם הייליקן שטאַם! איר — וואָס שטאַמט אויס דעם געטלעכן קוואַל פונם אייביקן ליכט! איר זייט דאָך ווי די ציגיינער געוואָרן: אייגענע אוצרות וואַרפט איר אין שטויב און שמוץ, און נאָך פרעמדע קינדער=שפיל און ווערטלאָזע שפּליטער יאָגט איר נאָך... זעט — איך וועל איצט עפּעס נייס באַשאַפן: איך וועל נעמען אַט די פאַבלען, משלים און מעשיות, וואָס איר זייט אַזוי לויער נאָך זיי, מעשיות

[1] אין דער הקדמה צו „משל הקדמוני" ווייזט אָן דער פאַרפאַסער, אַז ער האָט דאָס ווערק געשריבן אינם יאָר 1281 (בשנה ה' אלפים ואחת וארבעים), בעת ער איז אַלט געווען 37 יאָר (ושנותי שבע ושלושים).

[2] זע זיין הקדמה צום פירוש אויף „שיר השירים" (קובץ על יד) 1891.

[3] אויף זיין נע־ונד־לעבן קלאָגט אבן סהולה גאַנץ אָפט. אין „משל הקדמוני" שרייבט ער: כי הזמן בזדונו הניאני ואל בית הנדוד הביאני.... בהיותי מטולטל וגולה ירש ונקלה ואין רע ואין חבר. אין זיין הקדמה צום פירוש אויף „שיר השירים" לייענען מיר: הניאני הזמן בבגדו ויט עלי ידו ואסף אותי אל משברת וישאני אל ארץ אחרת. וועגן זיין מעדיצינישער פּראַקטיק שרייבט אבן סהולה: לולא ד' שהיה לי ואשבע מעט מוער במלאכת הרפואות חן חן התשואות, וכן הנה מלאכתי וגורלי כל ימי חבלי (משל הקדמוני, 63).

וועגן חיות פון וועלדער, עופות און פייגל פון די וויסטענישן, און ווען זיי אַלע איינהילן ניט אין פרעמדע לבושים, און זיי צונויפפלעכטן ניט מיט מאמרים און מוסר השכלם פון פרעמדע חכמים, פון די ישמעאלים, אדומים, בני מואב און ערב — נאָר מיט די הייליקע ווערטער פון אונזער תורה, מיט די געטלעכע משלים פון אונזערע אַלטע נביאים און מיט די קלוגע רעטענישן און רמזים פון אונזערע חכמי התלמוד... און בכדי מיין „משל הקדמוני" זאָל געפעלן און באַליבט זיין אויך ביי די קינדער און זיי זאָלן מיט חשק לייענען מיינע אַלע משלים, האָב איך זיי אויס־געציירט מיט שיינע בילדער און ציורים".

אַלע אַלטע אויסגאַבן פון סהולהם ווערק, ווי אויך אייניקע מאַנו־סקריפטן זיינען ווירקלעך באַצירט מיט אַ סך אילוסטראַציעס. די פּראַכט־פולע ווענעציאַנער אויסגאַבע, מיט וועלכער מיר האָבן זיך באַנוצט, האָט גאַנצע 79 שיינע בילדער און צייכענונגען. נאָר דווקא אינם רוב בילדער איז לייכט צו באַמערקן גראָד דאָס, קעגן וואָס סהולה האָלט פאַר נייטיק צו קעמפן: די השפעה פון „פרעמדע מוסטערן". פון פיל בילדער ווייט מיטן אָטעם פון דער איטאַליענישער „אויפלעבונגס־תקופה" (רענעסאַנס). אייניקע טראָגן אפילו אַ ריין קריסטלעכע פּאַרבונג, ווי צום ביישפּיל, דאָס 22טע בילד מיטן ריטער, וואָס קניט פאַרן גייסטלעכן. דער טעקסט גופא, וואָס דאַרף לויט דעם פאַרפאַסערס מיין ברענגען עפּעס „גאַנץ נייעס", איז אויך ניט גאַנץ פריי פון די „ישמעאלימס" און „בני ערבס" השפעה. קודם־כל די פאָרם. דער „משל הקדמוני" איז געשריבן אין דעם טיפּיש אַראַבישן מאַקאַמען־סטיל. דאָס גאַנצע ווערק, וואָס איז איינגע־טיילט אין פינף „שערים", ווערט געפירט אין פאָרם פון אַ צוויי־געשפּרעך צווישן דעם מחבר און עפּעס אַ „מקשן" — אַ קשיא־פרעגער [2]. נאָכן מוסטער פון אַראַבישע און אינדישע ענלעכע ווערק, ווערט אויך אין „משל הקדמוני" געפירט דער וויכוח ניט מיט טעאָרעטישע חקירות און לאָגישע באַווייזן, נאָר מיט מעשיות און משלים. פּונקט ווי אין „כלילה ודמנה", „משלי סנדבאר" און ענלעכע ווערק, שטעלן אויך די הויפּט־פערזאָנען פון „משל הקדמוני" יעדעס מאָל די תמעוואַטע פראַגע: ואיך

1 דאָס יאָר פון דער אויסגאַבע איז ניט אָנגעוויזן, לויט דער השערה פונם באַקאַנטן ביבליאָגראַף ש. ווינער איז זי דערשינען בערך אינם יאָר 1550. בן יעקב איז זיין „אוצר הספרים" און אלעזר שולמאַן (שפת יהודית־אשכנזית, 157) ווייזן אויך אָן, אַז איינער אַ גרשון ווינער האָט אין 1693 אַרויסגעגעבן אויך אַ יידישע איבערזעצונג פון „משל הקדמוני". ליידער האָבן מיר די דאָזיקע איבערזעצונג אין ערגעץ ניט געקאָנט באַקומען.

2 המקשה והמחבר, זה אל זה ידבר, ואמרים יחבר.

היה הדבר?", און גלייך דערויף פאָלגט אַלס תשובה אַ מעשה אָדער אַ משל מיט חיות און עופות.

דערפאַר אָבער טראָגן ביי אבן סהולה די מוסר השכלס, די אויספירן, וואָס באַגלייטן שטענדיק די אַלע מעשיות און פאַבלען — ווירקלעך אַ ריין נאַציאָנאַל־יידישן כאַראַקטער. אַלע פּאַרשוינען, סיי חיות, סיי פייגל, וואָס טרעטן אַרויס אין „משל הקדמוני", זיינען שטאַרק באַהבנט אין דער ביבלישער און אַגָדישער ליטעראַטור. דער הירש, למשל, איז ביי אבן סהולה טאַקע אַן אמת יידישער הירש: אַ גרויסער בקי אין תלמוד; דער האָן — שיט מיט פּסוקים פון תנ"ך, דער תּמעוואַטער קראַליק איז אַ מומחה אין פּוסקים און אין מוסר־ספרים. ער ווייזט טאַקע דערפאַר אָן, אַז פון אַלע דריי אַרטן ליבע איז די חשובסטע — די ליבע פונם בורא צו זיינע באַשעפעניש [1]. אפילו דער ווילדער רויב־פויגל, דער שפּאַרבער (הנֵץ) איז זיך מפלפל ניט ערגער פון אַ חריף אַ ישיבה בחור אין דינים פון נזיקין [2]. בכלל האָבן ביי סהולהן אַלע חיות און פויגלען ניין מאָס רייד, און זייערע לאַנגע וויכּוחים מאַכן ערטערווייז אַ לעסטיקן איינדרוק.

דאָך מוז מען מודה זיין, אַז אין דעם בעל „משל הקדמוני" האָט צייטנווייז געשלאָגן אַן אמתער הומאָריסטישער אָדער. אויסגעצייכנט איז, למשל, די סצענע מיטן האָן, ווי יענער דערציילט, וואָס פאַר אַ צדיק ער איז, ווי פיין און צניעותדיק ער איז זיך עם נוהג מיט זיינע ווייבער [3]. פול מיט סאַרקאַזם איז אויך די באַשרייבונג, ווי אַ פּשוטער פּועל און אַ סופר גייען ביידע אונטערוועגנס. „דו ביסט דאָך אַזוי געלערנט און קלוג — פרעגט דער אַרבעטער ביים סופר — פאַרוואָס־זשע ביסטו אַזוי אָרעם?". „אָט טאַקע מהאי טעמא — ענטפערט דער סופר — האָבן אונזערע חכמים אַרויפגעלייגט אויף די סופרים און מלמדי תינוקות אַזוי פיל תעניתים און התחייבותן ביי דעם נידעריקסטן געצאָלט, בכדי זיי זאָלן פון זייער מלאכה קיין מאָל ניט קאָנען רייך ווערן; דאָס האָט דאָך טאַקע וועגן זיי די גמרא געזאָגט: „יאה עניותא לישראל".

אין דעם „משל הקדמוני" זיינען אויך צעשטרייט אַ סך לעבנס־שטריכן, וואָס האָבן אַ געוויסן עטנאָגראַפישן אינטערעס, ווייל זיי גיבן אַ באַגריף וועגן דעם דעמאָלטיקן לעבנס־שטייגער און שילדערן די זיטן און די התנהגות פון יענער צייט. צווישן די זינדיקע מענטשן, למשל,

---

1 משל הקדמוני, 39.

2 דאָרטן, 27—28.

3 דאָרטן, 27.

וואָס „אין להם חלק לעולם הבא", רעכנט אונזער פּראָפעסאָר ניט נאָר אפּיקורסים, מוסרים און משומדים, נאָר אויך צו שטרענגע פּרנסים, וואָס וואַרפן אַן אימה אויפן ציבור, און — קצבים, וואָס זיינען שטענדיק מיט וויין באַטרונקען [1]. אינם „משל הקדמוני" ווערט אויך געגעבן אַ גאַנץ בולט בילד וועגן דעם מצב פון בילדונג און וויסנשאַפטלעכע קענטעניש פון יענער צייט. דער פּראָפעסאָר פונם „משל הקדמוני" בוט אויך זיין ווערק צום דער זעלביקער „קייטל-פאָרם" ווי „ספר שעשועים" און „משלי סנדבאר" זיינען געבויט, נאָר אַט די רינגעלעך פון מעשיות און משלים זיינען ביי אונזער פּראָפּעסאָר אַפּט איבערפולט מיט וויסנשאַפטלעכע דרשות און ריין-פּראַקטישע ידיעות. די פּירפּיסיקע און צוויי-פליגלדיקע פּאַרשווינען פון „משל הקדמוני" פירן ניט זעלטן לאַנגע וויסנשאַפטלעכע וויכוחים און אויף אַזאַ אופן גיט דער פּראָפעסאָר אין קלאָרער פאָרם זייער אומבאַגרייכע, פאַר יענער צייט, ידיעות וועגן די פאַרשיידנסטע וויסנשאַפטן, ווי פיזיאָלאָגיע, קאָסמאָגראַפיע, אַסטראָנאָמיע, געאָגראַפיע און אַ. וו. אייניקע פּרטים זיינען העכסט אינטערעסאַנט, ווי, צום ביישפּיל, די דערקלערונג, אַז די שפּראַך-פאַרשיידנקייטן זיינען אַ פועל-יוצא פון די קלימאַט-צושטאַנדן [2], אָדער די באַשרייבונג, ווי דעם מענטשנס אויג איז געבויט [3].

צווישן די פאַרשיידענע צווייגן פון וויסן דערמאָנט יצחק סהולה אויך די אַסטראָלאָגיע, וואָס האָט געשפּילט אַזאַ באַדייטנדיקע ראָלע אינם מיטלאַלטער. סהולה באַרירט דערביי איין מאָמענט, וואָס פאַרנעמט אַ גאַנץ בכבודיקן פּלאַץ אין דעם אידעען-קאַמף [4], וועלכער האָט אין יענער צייט אויסגעבראָכן אין די אינטעליגענטע יידישע קרייזן. דער לאַנג-פיסיקער שטאָרך טרעט אַרויס אין „משל הקדמוני" אַלס פעסטער איבערצייגטער פאַטאַליסט, וואָס גלויבט ניט אין בחירה חפשית. ער איז איבערצייגט, אַז איבער דעם מענטשנס גורל געוועלטיקן די שטערן מיט די פּלאַנעטן, און דער מענטש איז מיט זיין גאַנצן ווילן ניט אימשטאַנד צו ענדערן אויף ווי פיל ס'איז זיין מזל, וואָס איז שוין פאָרויס באַ-

---

1 ואין להם חלק לעולם הבא ואלו הם: המינים והאפיקורסין והכופרים בתורה... והמלשינים והמוסרות ובעלי לשון הרע... והפרנס המטיל אימה על הצבור שלא לשם שמים... והנמשכים אחריו והם המפקירים הקצבים ומוכרי החלבים ואוהבי אשישי ענבים.

2 משל הקדמוני, 30—33.

3 דאָרטן, 45.

4 וועגן דעם דאָזיקן קאַמף וועט אינז אויסקומען צו ריידן באַריכות אין די ווייטערדיקע טיילן פון אונזער ווערק.

שטימט דורך דעם גאַנג און באַוועגונגען פון די הימלישע געליכטער. דער מענטש איז נאָר ביכולת מיט הילף פון דער טיפער וויסנשאַפט, וואָס טראָגט דעם נאָמען אַסטראָלאָגיע, אויסלערנען די קונסט צו לייענען די סודותדיקע צייכנס אין די הימלען, און דורך דעם גאַנג פון די פּלאַנעטן אַנטפּלעקן דעם פאַרבאָרגענעם סוד פון דער צוקונפט און פאָרויסזאָגן דעם גזר און סוף פון יעדן מענטשן [1]. אַלס אַנטשיידענער קעגנער פון דער דאָזיקער פאַטאַליזם-טעאָריע טרעט אַרויס דער פּראָש, וואָס אין זיין נאָמען זאָגט דער פאַרפאַסער אַרויס זיין אייגענע מיינונג. „די אַסטראָלאָגישע חלומות — דערקלערט דער פּראָש — זיינען לויטער קינדער-שפּיל און באָבע-מעשות, וואָס שטאַמען פון אינדיע און בבל. דאָס איז ריינער שווינדל און ווילדע עם-הארצות. זאָלן אַנדערע פעלקער, וואָס גלויבן אין כישוף און נאָך אַזעלכע נאַרישקייטן, זיך דערמיט פאַרנעמען; מיר אָבער טאָרן אַזוי ניט טאָן, מיר טאָרן ניט עובר זיין אויפן פאַרבאָט „לא תנחשו ולא תעוננו". אַ גאָטס-פאַרכטיקער מענטש טאָר זיך ניט אָפּגעבן מיט כישוף און מיט טרעפערס. ער דאַרף זיך רויִק פאַרלאָזן אויפן בורא עולם און אויף זיין גענאָד, ווי עס שטייט אין דער תורה: „את ד' אלהיך תירא".

יצחק סהולהם ווערק, צוזאַמען מיט „משלי סנדבאר" און „כלילה ודמנה", זיינען ענג פאַרבונדן מיט דעם ליטעראַטור-געביט, וואָס איז פון לאַנג אָן געווען זייער באַליבט ביי יידן. משלים און פאַבלען פון דעם לעבן פון חיות איז געווען שטאַרק פּאָפּולער שוין אין דער תקופה פון די חכמי התלמוד. אייניקע פון זיי, ווי ר' מאיר, זיינען געווען אמתע מייסטער פון „משלי שועלים" (פוקס-פאַבלען). מיר האָבן שוין געזען, ווי באַליבט די דאָזיקע דידאַקטיש-פּאָעטישע פאָרם איז געווען אויך ביי די יידן אינם מיטלאַלטער. דער „כלילה ודמנה" טראָגט אָבער אָן אַנטשיידן פּרעמדאַרטיקן שטעמפּל; יצחק סהולה, דער קעמפער פאַר נאַציאָנאַלע פאָרמען, האָט געהאַט אַ צו קנאַפן באַגריף וועגן סוד הצמצום, און זיינע פאַבלען זיינען איבערגעלאָדן מיט גאַנץ זייטיקע עלעמענטן, וואָס האָבן קיין שום שייכות ניט צום גוף המעשה. דאָס וואָס ס'איז סהולהן ניט געלונגען — ווערן אַ נאַציאָנאַל-יידישער פאַבלדיכטער — האָט דערגרייכט מיט גרויס ערפאָלג זיין מער באַגאַבטער בן-דור, בֶּרֶכְיָה בן נטרונאי הנקדן, איינער פון די טאַלענטפולסטע פאַבל-דיכטער פונם אייראָפּעיִשן מיטלאַלטער.

ברכיה הנקדנס לעבן איז פאַר די שפּעטערדיקע דורות פולשטענדיק אומבאַקאַנט געבליבן. נאָך לאַנגע וויכוחים און חקירות פון פאַרשיידענע

---

[1] משל הקדמוני 53.

געלערנטע [1], איז דאָך ניט גענוי פעסטגעשטעלט געוואָרן, ווען און ווו ברכיה הנקדן האָט געלעבט און געשאַפן. מען איז זיך בלויז משער, אַז ער האָט געלעבט אין מיטן פונם 13טן יאָרהונדערט. אַ מענטש פון פילאָזאָפישער בילדונג און אַלזייטיקן וויסן, האָט ברכיה איבערגע־

דער שער־בלאַט פון דער ערשטער אויסגאַבע „משלי שועלים".

זעצט אויף העברעיש איייניקע וויסנשאַפטלעכע ווערק. דאָס באַקאַנטסטע פון זיי איז זיין איבערזעצונג אַדעלאַרדס לאַטײנישע „נאַטור־פראַגן" (Questiones naturales), וואָס ער האָט אין העברעיש אַ נאָמען געגעבן

1 זע: Carmoly, La France Israelite, 21—39; Neubauer, Les rabbins fr., 490 500; Iacobs, Fables of Aesop, p. 174; idem, Jew. Enc., III, 53—55; Steinschneider, Letterbode, VIII, 25—35; idem, Hebr. Übersetz., 958—962. זע אויך הערמאַן קאַללאַנץ אין זיין פאָררעדע צו ברכיהס צוויי פילאָזאָפיש־עטישע אַרבעטן: „ספר החבור וספר המצרף" (צום ערשטן פאַרעפנטלעכט אין 1902).

„דודי ונכדי״ [1]. נאר קונה שם געווען האט ער זיך מיט זיין באַרימטן ווערק „משלי שועלים״, א זאמלונג פון 107 פאבלען [2].

זיינע „משלים״ האט ברכיה געשעפט פון די פארשיידענע קוועלן: פון די אלטע בידבאים און עזאָפּס זאמלונגען, פון די מיטלאלטערלעכע קריסט-לעכע פאבל-דיכטער, אויך פון דעם תלמוד און מדרשים; א טייל האט ער אליין געשאפן. דער זאמלונג האט ער פארויסגעשיקט א הקדמה אין גערײמטע פערזן: „אמר, האט געזאָגט ברכיה בן נטרונאי הנקדן: בכדי די נאראָנים צו פארשטענדיקן און די קינדער מיט וויסן צו באַרייכערן, האט מיין הארץ א גוטע זאך צוגעטראכט: (אום פיל אנדרן הערצר צו זעטיגען מיט משלים פון פוקסן אונד אנדרי חיות, ווײלין דיא זעלבי שוין זעהר אין לײַטן מײַלר גוויהנליך זייניז, אונד דא-דורך זיך דער מענש מיינשטין טייהלש דורך דען נמשל פילי מוסר הרויש-נעמין קאָן. עז איזט צוואהר דיזוז בוך אין פיל ארליי לשונות פַר-הַנדין, אליין אבר איך האבי מיט אלין פלייס זולכיש פַר גרעסירט אונד מיט שירים וחרוזות אין לשון הקדש געשטעלט דא דורך דער לעזר) [3] וועט זיך פיל דערוויסן, וואס ס'איז טייערער פון גאלד און פון די שענסטע פערל״.

אין פולן קעגנזאַץ צו סהולהן, קארגט שטארק ברכיה אין ווערטער. זיינע משלים זיינען געשריבן אין שיינער גערײמטער פראזע אין קורצע און שארפע אויסדריקן. יעדער זאץ איז אויף זיין ארט. פאר יעדער

1 כאראקטעריסטיש איז ברכיהס דערקלערונג, צוליב וועלכע מאטיוון ער איז צוגע-טראָטן צו דער דאָזיקער אַרבעט: כאן אתחיל ספר השאלות נכד לדוד: אני ברכיה בר נטרונאי לחצוני רעיוני לשנם מתני להעתיק אלה הדברים בלשון עברית. כי מצאתים במכתב של גוים אשר העתיקום מן העברים ובם דברים נעלמו מחכמי דורנו כפוארות למשכילים לא שופתם עין שכלים ובראותי הכמה מפואר בכלי מכוער ופנינים לפני חזירים, מהרתים מיד בן נכר וכתבתים בלשון הקודש אשר נעלה על כל לשון, והספר הזה הוא בין שני הכמיה הדוד והנכד.

2 אין דער ערשטער מאנטואנער אויסגאַבע (1557—1559), מיט וועלכער מיר האָבן זיך באַנוצט, איז צום סוף צוגעגעבן נאָך איין פאבל, וואָס הויבט זיך אָן מיט די ווערטער: שמעו נאָ דברי ר' קרעספיא הנקדן. עס איז א ספק צי די דאָזיקע פאבל האָט פארפאַסט דער בעל „משלי שועלים״.

3 די אין עקיקע קלאמערן געבראַכטע צײַלן ציטירן מיר נאָך קאפעלמאַנס אַלטער יידישער איבערזעצונג. צום סוף פון דער הקדמה איז דער איבערזעצער נאָך מוסיף: „אונד ווײלין פילי לייטן בס לשון הקודש צו שווער פאַר-פאַללין טוחיט, אללים אינד ייעדיש גרינדליך צו פר שטייהן, זאָ האָבי מיר די מיהי גנומין לזכות הרבים דיזיז (דיזעס) ספר אין דייטשען צו שטעלין דא-מיט ייעדר פר-שטיין קאָן אויף וואָז דש משל אויך דש נמשל מיט דעם מוסר בטייטין טוחיט, אונד דא-פאָן הירויז-נעמין קאָן, דש דער דרך הישר דער בעסטי וועג לעולם הזה ולעולם הבא איזט״.

וועגן יידישע איבערזעצונגען פון „משלי שועלים״ זע ביילאגן נומ' 4.

פאבל ווערט פאַרויסגעשיקט א טאָפּל=פּערז, ווו עס ווערט איבערגעגעבן דער תמצית פון דער פאבל, און צום סוף דער מוסר השכל, אויך אין פערזן. ניט זעלטן פאָלגן נאָכן מוסר השכל נאָך אייניקע דידאַקטישע פערזן.

בכדי צו באַקאַנען מיט דער מאַניר און סטיל פון אונזער פאָפּולערן פאבל=דיכטער [1], גיבן מיר דאָ דריי ברכיהס משלים אין אונזער איבערזעצונג:

I.

משל ארז וסנה

(די פאבל פון צעדערבוים און דאָרן)

זאָל דער רייכער ניט שטאָלצן זיין אויף זיין גליק,
אַלץ קאָן ער דאָך פאַרלירן אין איין אויגנבליק.

א צעדער פון לבנון, וואָס זיין קרוין האָט געטאָן אין די הימלען שטייגן, איז געווען זייער שטאָלץ מיט זיין ריזן=וווקס און מעכטיק דיקע צווייגן: צווישן אַלע ביימער איז ער דאָך איינער, און אַלע וועלדער גלייכן קאָן זיך צו אים קיינער. פלוצלינג באַמערקט ער: גאַנץ נאָענט אין דער נידער, הויקערט א דאָרן=שטרויך מיט זיינע צווערגן=גלידער. „דו נישטיק געוויקס! — האָט מיט צאָרן דער צעדער אויסגעשריען — ווי וואַגסטו זיך אונטערשטיין, נעבן מיר, דעם וואַלד=קעניג, צו שטיין! אַלע ביימער טוען פאַר מיר זיך בויגן, די שענסטע פויגלען רוען צווישן מיינע צווייגן, און דו, צווערג, מיט דיינע עקלהאַפטע שפּיצן, ווער קאָן דיך באַגערן, וועמען קאָנסטו נוצן?" רויק און געלאַסן ענטפערט אָפּ דער דאָרן: „צו וואָס דאָס פראַלעריי, צו וואָס דיין גרויסער צאָרן? יאָ, גרויס ביסטו און מעכטיק. דאָך ראַט איך דיר פאַרויס: זיי פאָרכטיק! באַלד קומט דער טאָג, דער טאָג פון צאָרן — פאַלן וועט דיין שטאָלץ און גרויסקייט! אין שטויב וועט ליגן דיין קרוין און שיינקייט; דיין מעכטיקער שטאַם, די ריזן=צווייגן — אויף ברעטער, מאַסטן וועט מען זיי צוזעגן. און איך — איך וועל דיך איבערלעבן. אויף מיר וועט קיין האַק זיך ניט דערהייבן און רויק וועל איך צוזען, ווי דיין שטאָלץ וועט אונטערגיין.

זייער אָפט שטאָלצירט דער מענטש מיט זיין
עשירות אָדער שיינע גלידער,
און מיט פאַראַכטונג קוקט ער אויף די אָרעמע ברידער.
נאָר שנעל פאַרגייט דעם מענטשנס רייכקייט,
געבראָכן ווערט זיין מאַכט און גרויסקייט,
און אין שטויב ליגט דער מענטש מיטן שטאָלצן אָרעם —
פאַר דעם וואָס איז עניוות=קליין און אָרעם.

---

1 אינם יאָר 1561 האָט א קריסטלעכער געלערנטער הנעל אַרויסגעגעבן א לאַטייניש איבערזעצונג פון „משלי שועלים".

.II

משל שור וארי ותיש

(די פאבל וועגן דעם אָקס, דעם לייב און דעם באָק)

וועמ ס'איז געיאָגט און נידערגעשלאָגן
ציטערט זיין גאנץ לעבן פאר צרות און פּלאָגן.

אן אָקס האָט אויפן וועג א לייב געטראָפן, געשווינדט איז ער פאר אים אנטלאָפן. מיט טויט=שרעק האָט ער אונטער זיך פארנומען דעם לייבס צאָרניק שרייען און ברומען. קוים לעבעדיק צו א הייל דערקראָכן, דאָרט וויל ער שוץ און רעטונג זוכן. פלוצלינג, אין א ווינקל, האָט ער דאָרט א באָק דערזען: דערציטערט שטארק דער אָקס, ער קאָן אויף די פיס ניט שטיין. פארחידושט פרעגט דער באָק: „וואָס ציטערסטו מיט אלע גלידער? מיר זיינען דאָך ווי אייגענע ברידער, פון קינדהייט אן אין איין טשערעדע אויפגעוואקסן?" „אך, — ענטפערט יענער — אפילו אייגענע אָקסן וועלן איצט אין מיינע אויגן, כ'לעבן, אויסזען ווי ווילדע לעמפּערטן און לייבן. נעכטן וואָלט איך מיר פאר קיינעם ניט געשראָקן, ניט באהאלטן; היינט איז מיך דער לייב באפאלן — ציטער איך פאר יעדן שאָטן.

דער מענטש, וואָס איז געיאָגט און נידערגעשלאָגן,
ציטערט זיין גאנץ לעבן פאר צרות און פּלאָגן.
אין אלע ווינקלען, אין אלע עקן,
ווו ער גייט און ווו ער שטייט —
אלץ שפּירט ער לויטער געפאר און שרעק,
ווייל טויט=פיינד אין יעדן מענטשן זעט.
עס דאכט אים אלץ — ער ווערט פונם פיינד געטראָפן,
פאר יעדן טרוקן בלאט טוט ער מיט שרעק אנטלויפן.

.III

משל שני צבאים

(די פאבל מיט צוויי הירשן)

שווייגט דער נאר, רעדט ער ניט קיין וואָרט,
כיינט מען, ער איז קלוג, צווישן חכמים איז זיין אָרט.

נעבן א טייך אויפן ברייטן פעלד זיינען צוויי הירשן גאנץ רויק געשטאנען, איינער דעם צווייטן א שטילן סוד דערציילט, א פרעמדער וואָלט קיין וואָרט פארשטאנען. גייט פארביי א מענטש און פרעגט פארחידושט ביי די הירשן: פארוואָס טוט ביי אייך אזא שטילקייט

הערשן? איר שטייט דאָך ביידע גאַנץ אַליין, איר מעגט גאַנץ הויך זאָגן אייער מיין, קיינער וועט דאָך אייער סוד דערגיין. „ניין — ענטפערן ביידע — מיר טוען קיין סודות דערציילן: מיר האָבן פּשוט ניט קיין כּוח, אָפּגעשוואַכט איז אונזער מוח און מיר טוען זיך פאַר לאַנגווייל קוועלן".

נאַראָנים ווען זיי שווייגן, טוען זייער שטים ניט דערהויבן,
האַלט מען זיי פאַר קלוג, אַלע טוען זיי שעצן און לויבן.
אַנטפּלעקט דער נאַר, וואָס ער מיינט און טראַכט,
ווערט ער פון אַלעמען באַשפּאָט און באַלאַכט.

מיט ברכיהס „משלי שועלים" פאַרלאָזן מיר דעם שפּאַניש-אַראַבישן באָדן. מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, אַז עס איז ניט פעסטגעשטעלט געוואָרן, אין וואָסער לאַנד ברכיה הנקדן האָט געלעבט. יוסף דזשעקאָבס, דער געלערנטער פאָרשער פון דער פאַבל-ליטעראַטור אינם מיטלאַלטער, פּלייסט זיך צו דערווייזן, אַז דער בעל „משלי שועלים" איז געבאָרן אין ענגלאַנד [1]. דערמיט זיינען אָבער ניט מסכּים פיל אַנדערע פאָרשער, און מיר האַלטן פאַר ריכטיקער די צווייטע השערה, אַז ברכיה האָט געלעבט אין דער פּראָוואַנס, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער שטאַרקער גייסטיקער השפּעה פון זייערע ברידער אין דער שכנותדיקער שפּאַניע.

מיר פאַרלאָזן דעם שפּאַנישן באָדן בלויז צייטווייליק, פאַרלאָזן אָבער אין דעם וויכטיקן מאָמענט פון אַן איבערגאַנגס-תּקופה, בעת די יידישע קולטור איז דאָרט געשטאַנען אויף אַ שיידוועג, און אין איר געשיכטע האָט זיך אָקאָרשט אַ ניי בלאַט אָנגעהויבן. אין דער פּערזאָן פון רמב"ם האָט דער יידישער פילאָזאָפישער געדאַנק אין שפּאַניע זיין העכסטע מדרגה דערגרייכט. זיין ייִנגערער בן-דור, יהודה אלחריזי, איז געווען דער לעצטער באַדייטנדיקער פאַרטרעטער פון יידישער פּאָעזיע אויף דעם פירענעישן האַלב-אינזל. עס באַווייזן זיך די ערשטע סימנים פון גייסטיקער ירידה, וואָס איז ענג פאַרבונדן מיט דעם אַלגעמיינעם קריזיס, וועלכן ס'האָט דעמאָלט איבערגעלעבט די אַראַבישע קולטור. די פאַנאַטישע כּליפן פון דער דינאַסטיע אַלמאָהאַדן זיינען געווען די פאַר-ביטערטסטע שונאים פון פרייעם פאָרשן און וויסן. אַלס באַזונדערס פייערדיקע קנאים האָבן זיך קונה שם געווען די כּליפן אַלמַנסור און זיין זון אַל-מַמון. זיי האָבן שטאַרק גערודפט די דענקער, וואָס האָבן דעמאָלט געלעבט אין שפּאַניע, און אויף זייער באַפעל האָט מען געברענט די ווערק פון פריערדיקע פילאָזאָפן. אין די מוסולמענישע טעמפּלען האָט מען מחרים געווען אַריסטון, אל-פַּרַבִּי און אבן-סִנה, און די גייסט-

[1] Jew. Encicl, III, 53

לעבע האָבן אין זייערע דרשות געפּלייסט זיך צו דערווייזן, אַז די דעות און שיטות פון די דאָזיקע דענקער זיינען לויטער אַפּיקורסות.

פיל יידישע פאַמיליעס זיינען דורך די רדיפות פון די קנאים־אַלמאָהאַדן אַנטלאָפן פון דרום־שפּאַניע און זיך באַזעצט אין דער פּראָווענס און אין דער קריסטלעכער צפון־שפּאַניע. גראָד אָבער אין דער ערשטער העלפט פונם 13טן יאָרהונדערט איז דער שטאַרקסטער מלוכה פון קריסטלעכער שפּאַניע, קאַסטיליע, געלונגען אָפּצוהאַלטן איין נצחון נאָך דעם אַנדערן איבער די אַראַבער פון דרום־שפּאַניע. אינם יאָר 1236, האָט דער מלך פערדינאַנד דער דריטער איינגענומען דעם עלטסטן צענטער פון אַראַבישער קולטור אין שפּאַניע, קאָרדאָווע, און דערמיט האָט ער געבראָכן די מאַכט פון די אַלמאָהאַדן. נאָך קאָרדאָווע זיינען באַלד געפאַלן די שטעט האַען, סעווילע און דער גרעסטער טייל פון אַנדאַלוזיע. דערמיט הייבט זיך אָן אַ נייע תקופה אין דער געשיכטע פון דער יידישער קולטור אין שפּאַניע — די תקופה, וואָס געפינט זיך שוין אין געוויסער מאָס אונטער דער השפּעה פון אַ מער נידעריקער קולטור, ווי די אַראַביש׳ע — פון דער קריסטלעך־קאַסטילישער. אינם קולטורעלן לעבן פון די שפּאַנישע יידן באַווייזן זיך נייע שטרעמונגען, און גראָד דער נאָכן פונם „מורה נבוכים״ באַשעפער איז געוואָרן די פאָן, אַרום וועלכע עס איז אויסגעבראָכן אַ שאַרפער אידעען־קאַמף, וואָס האָט געדויערט גאַנצע דורות לאַנג און האָט געהאַט אַ געוואַלטיקע השפּעה אויף דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון דער יידישער קולטור.

בכדי קלאָר און בולט אָפּצושאַצן און ריכטיק באַגרייפן די געשיכטלעכע סיבות און פועל יוצאס פון דעם דאָזיקן קאַמף, כוז מען אָבער קודם כל זיך באַקאַנען מיט דעם קולטורעלן מצב און ליטעראַרישן שאַפן פון די יידישע קיבוצים איז די שכנותדיקע קריסטלעכע לענדער פון מערב־אייראָפּע.

דאָס וועט געשען אין די ווייטערדיקע טיילן פון אונזער ווערק.

בײַלאַגן.

ביילאַגע נומ׳ 1

(ז. זייט 170)

יידישע איבערזעצונגען פון „חובות הלבבות״.

די ערשטע אויסגאַבע פון דער יידישער איבערזעצונג איז דערשינען אין אַמסטערדאַם אין 1716. „אהובי רבותי, אחי ואחיותי — ווענדעט זיך אין דער פאָררעדע דער איבערזעצער, שמואל פון פיורדא, צו זיינע לעזער — מיט דיזן ספר הקדוש והטהור, ווערן מיר רעכט גוואר, די גאָט איז אימר אויף איביגוואָר. דאס ספר ווערט חובות הלבבות גמעלט; עס איז גאָר איינציג אין דער וועלט, דאָש האָט גמאַכט, און גר וואול ביטראַכט, הגאון הגדול החסיד רבינו בחיי פון פר צייטין, דז זאָלין זיך דראן קערן מאַנין און ווייבר און אַלי לייטן. עס איז גישטעלט אויף צעהן שערים און פאָרטין, דז עס זאָלין פרשטין יונגין און אַלטין״.

אויך דער „קצור חובות הלבבות״ איז באַלד אין יידיש איבערגע-זעצט געוואָרן „אַלז איטליכר מענש מחויב איזט אַלי טאָג איין שער דא-פון צו ליינען, בפרט בעשרת ימי תשובה איזט איין חיוב אַלי טאָג אויז צו לייאנן און דר נאָך זיין בקשה צו טאָהן, זאָ ווירט הש״י בודאי זיין תפילה דרהערען״ [1].

פיל תלמידי חכמים האָבן געשריבן פירושים צום „חובות הלבבות״, און מגידים פלעגן פאָרליינען דעם פשוטן עולם ר׳ בחיים האַרציקן מוסר. „דאָס טייערע ספר חובות הלבבות — לייענען מיר אין איינעם פון די נייערע פאָלקס-אויסגאַבן — האָט קיין פעדער כוח און קראַפט צו באַ-שרייבן זיין גרויס טייערקייט; די גרעסטע חכמי הקבלה שרייבן אויף אים, אז ער איז ראוי געוועזן, ער זאָל ווערדין געגעבן אויף דעם הר

[1] דער דאָזיקער „ביאור אַשכנזי״ פונם „קצור חובות הלבבות״ (סדילקאָב 1836) איז געשריבן אין אַ האַרבער אומבאהאָלפענער שפּראַך, מיט נישונה פאַרדרייטע זאַצן, ווי אַ שטיינער: „דעם ענין פון שער היחוד: וואָרום יעדרער מענש דער ביהערציגער אין דר קלוגער קען פאר שטיין און פרובירין דעם ענין פון בעפינדיגן דעם בישעפער, אז ער וועט נייטין זיין איין קלערינג אין קערונג די וועלט און אין זיינע גיבירט וואש זיין שילד איז פון זייא און די צייכניש פון די חכמות און בעשאַפונג אין זיין נאַטיר און בעוועגונג״.

סיני כמעט ווי די הייליקע תורה. עס איז ידוע, אז הונדערטער טויזנטער יידן האָט דאָס ספר מחזר למוטב געווען. וויא זיס, וויא ליב איז דאָס צו הערין, וויא איין גוטער מגיד לערינט מיט איין עולם איין פרק חובות הלבבות. אזוי וויא דער גאָלדשמיד לייטערט גאָלד, אזוי לייטערט דאָס ספר די יודישע הערצער צו עבודת הבורא" [1].

בייל‍אַגע נומ' 2

(ז. זייט 234)

וועגן דעם קאַראַימישן דיכטער משה דרעי.

דער קאַראַימישער דיכטער משה בן אברהם דרעי פון אלכסנדריא איז מיט דער צייט אינגאַנצן פאַרגעסן געוואָרן. ערשט אין דער נייערער צייט איז דעם קאַראַים אברהם פירקוביץ געלונגען צו געפינען א מאַנו־סקריפט פונם פאַרגעסענעם דיכטערס צווייבענדיקן דיוואַן און מיט אים דעם באַוווסטן געלערנטן שמחה פינסקער צו באַקאַנען. דער פון לאַנג פאַרלאָשענער נאָמען משה דרעי האָט מיט א מאָל אויפגעלעבט און אומדערוואַרט צו זיך צוגעצויגן די שפּאַנענדיקע אויפמערקזאַמקייט פון דער געלערנטער וועלט. פינסקערס צוויי אַרטיקלען וועגן דרעי (לקוטי קדמוניות, I, 46—105, II, 135—7, 113—128) האָבן געמאַכט א גע־וואַלטיקן רושם. שמחה פינסקער, דער גרינדלעכער און פאַרזיכטיקער פאָרשער, האָט זיך דאָס מאָל געלאָזט דורך פירקוביצן פאַרפירן; ער האָט ניט באַמערקט, אַז יענער האָט אין דרעיס דיוואַן א דאַטע גע־פעלשט [2], און אויפן סמך פון דער דאָזיקער געפעלשטער דאַטע האָט פינסקער דערקלערט, אַז דרעי האָט פאַרענדיקט דעם ערשטן באַנד פון זיין דיוואַן אינם יאָר 843 [3] (לקוטי קדמוניות, 48, 71, 105). אָט די דאָ־

---

1 קרית ארבע, 1890, 43—44.

2 אינם סוף פונם ערשטן באַנד דרעיס דיוואַן געפינט זיך פאָלגנדיקע צושריפט: ברוך ד' הגומר בידי לחבר את כל אלה השירית בשנת אז ישיר משה ובני ישראל ולמנין שטרות. כן ינביר בעדי להוציא לאור גם החלק השני בבהירות.

3 די אותיות, וועלכע זיינען באַצייכנט פון אויבן מיט פינטעלעך, באַטרעפן צוזאַמען 1154, און ווייל דער „מנין שטרות" הייבט אָן זיין רעכענונג מיט 311 יאָר פריער פון דער קריסטלעכער, קומט אויס, אַז די דאַטע באַטרעפט לויט דער קריסטלעכער רעכענונג 843.

זיקע דאַטע האָט עס געמאַכט די גרעסטע סענסאַציע. דרעים שירים זיינען דאָך געשריבן לויט די שטרענגע רעגעלן פון דער אַראַבישער מעטריק, און עס ווערן דאָרט מיט גרויס געניטקייט אויסגענוצט אַלע אירע קונסטרייכע פאָרמען. מוז מען, הייסט עס, אויף דעם סמך קומען צום אויספיר, אַז די פאָרשער האָבן די גאַנצע צייט געלעבט אין טעות: ניט דונש בן לברט און ניט שמואל הנגיד און שלמה גבירול האָבן עס איינגעבירגערט די אַראַבישע מעטריק אין דער העברעישער ליטעראַטור און געלייגט די גרונט-יסודות פון יידישער וועלטלעכער פאָעזיע, נאָר דער קאַראַים פונם 9טן יאָרהונדערט משה דרעי. דערצו נאָך באַגעגנט מען ביי דרעין פיל סטראָפן און פערזן, וואָס דערמאָנען אַן באַקאַנטע סטראָפן ביי יהודה הלוי, אברהם אבן עזרא און אַנדערע דיכטער; מוז מען, הייסט עס, קומען צום אויספיר, אַז דאָס האָבן עס די יידישע דיכטער גענאַשט ביים פיל עלטערן קאַראַימישן דיכטער, און זיינע לידער האָבן זיי געדינט אַלס מוסטער. עס האָט אָבער ניט לאַנג גע-דויערט, און אַ גאַנצע רייע יידישע פאָרשער, ווי גייגער, שור, נייבויער און שטיינשניידער, האָבן מיט ראיות דערוויזן, אַז פינסקערס מיינונג איז פאַלש, און איצט זיינען אַלע מסכים מיט דער דעה, אַז דרעי איז ניט געווען דער באַגרינדער פון דער העברעישער מיטלאַלטערלעכער וועלטלעכער פאָעזיע, נאָר אַ טאַלענטפולער עפיגאָן; ניט דער וועגווייזער פאַר יהודה הלוי און אַנדערע העברעישע גרויסע דיכטער איז ער געווען, נאָר זייער תלמיד און נאָכפאָלגער. ד. כהנא איז געלונגען קלאָר צו דערווייזן, אַז דרעי האָט זיך באַנוצט מיט יהודה הלוים לידער (ז. השלח כרך י"ג, 435—442); דער דאָזיקער פאָרשער האָט אָבער אַ טעות, ווען ער מיינט, אַז די גאַנצע צושריפט צום סוף פונם ערשטן באַנד דרעים דיוואַן איז אַ געפעלשטע, און אַז דאָס האָט זי פירקוביץ גופא צוגע-שריבן. דער דאָזיקער מאַנוסקריפט (דער איינציקער עקזעמפּלאַר פון דרעים דיוואַן, וואָס איז ביז איצט באַקאַנט) געפינט זיך איצט אין דער לענינגראַדער ביבליאָטעק (ערשטע קאָלעקציע-פירקוביץ נומ' 802—803). מיר האָבן דעם כתב-יד אויפמערקזאַם שטודירט און מיר זיינען געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז די באַטרעפנדיקע צושריפט איז אַן עכטע און דאָרט איז ווירקלעך אָנגעוויזן אַלס דאַטע דער ביבלישער פערז: אז ישיר משה ובני ישראל. דערפאַר איז אָבער ביי אונז קיין ספק ניט, אַז די פינטעלעך, וואָס געפינען זיך איבער אַלע אותיות פון די לעצטע דריי ווערטער און איבער דער „ריש" פון דעם צווייטן וואָרט „ישיר" — זיינען צוגעשטעלט פון אַ פיל שפּעטערדיקער האַנט. אַלע פינטעלעך, תגין און נקודות, וואָס געפינען זיך אויף דער זעלביקער זייט,

ווּ די צושריפט געפינט זיך, זיינען נאָך עד היום שוואַרץ־גלאַנצנדיק פון דעם טוש, מיט וועלכן זיי זיינען געשריבן. נאָר די פינטעלעך, וואָס איבער דער ביבל־פּראָזע זיינען בלאָס־געלבלעך, פשוט דערפאַר, ווייל זיי זיינען מיט מאָדערנע אייזנטינט געשריבן, וואָס בליאַקעוועט באַלד אָפּ. עס איז קלאָר: די פינטעלעך איבער די אותיות האָט דער פאַל־ סיפיקאַטאָר פירקוביץ אַרויפגעשטעלט, כדי צו באַקומען די איס געווינטשטע דאַטע (אָלֶף קנ"ד לשטרות), און פינסקער האָט דאָס ניט באַמערקט, ווייל די טינט איז נאָך דעמאָלט געווען פריש און טונקל־שוואַרץ. כדי די ריכטיקע דאַטע צו באַקומען, דאַרף מען דערפאַר רעכענען אַלע אותיות פונם גאַנצן ביבל־זאַץ און דאָס באַטרעפט צו־ זאַמען אלף תפ"ב לשטרות, ד. ה. 1171 לויט קריסטלעכער רעכנונג. דרעי איז אַלזאָ געווען אַן עלטערער בן דור פון יהודה אלחריזי, און עס ווערט דאַדורך גאַנץ וואַרשיינלעך שטיינשניידערס השערה [1], אַז ספּע־ ציעל קעגן דרעי זיינען עס געווענדעט אלחריזיס סאַרקאַסטישע צײלן אין „תחכמוני" (מאַקאַמע 18): ומשוררי דמשק איש מצרי יחבר שירים אסורים לשמוע, והשומע אותם הייב לקרוע, כתאנים השוערים אשר לא תאכלנה מרוע, לא ראיתי כָּהֵנָה בכל ארץ מצרים לרוע. והוא הויֹשב בגאותו וגאונו, כי שלמה הקטן קטן מהכיל הגיונו, ואברם כבד מאוד בשיריו לנגד צחת לשונו, ומשה היה רועה צאנו ויהודה יהודה לשבל רעיוניו וכל המשוררים הענקים הם כחגבים בעיניו.

און טאַקע ערשט, ווען מען נעמט אין באַטראַכט, אַז די דאָזיקע צײלן זיינען געווענדעט קעגן אַ קאַראַיִם, וואָס שטאַמט פון מצרים [2], ווערט פאַרשטענדלעך אלחריזיס ווייטערער אויספיר: גם ראיתי במשוררי דמשק איש עברי, מכה איש מצרי...

עס איז כדאי זיך נאָך אָפּצושטעלן אויף פאָלגנדיקע פּרטים. אויף דער ערשטער זייט פונם ערשטן באַנד געפינען זיך פאָלגנדיקע צוויי פערזן:

שואל מי מלא בענין זה הספר שהם עם יָשפה
דע כי הוא מלואת פה משה בן אברהם הרופא.

אויף די ווערטער פונם ערשטן פערז זיינען פריער געווען באַזונ־ דערע צייכן און עס איז נאָך לייכט צו באַמערקן די סימנים פון אַ מעסער, מיט וועלכן מען האָט די צייכן אָפּגעקראַצט. דאָס אייגענע חָזֶרט זיך

---

1 העברעיִשע ביבל. VII, 14.

2 עס איז פעסטגעשטעלט, אַז דרעי האָט געלעבט אין מצרים און דאָרט זיין דיוואַן געשריבן; אויב שטיינשניידערס השערה איז ריכטיק, האָט דרעי מאריך ימים געווען און געשטאָרבן אַ זקן.

איבער אויף דער לעצטער זייט פונם צווייטן באַנד, ווו עס איז אויפֿ־געצייכנט פאָלגנדיקער פיר־פֿערז:

חוזה שירי זה הנבחר משכלי גם מאמרי פי
התעדן בפי עץ גפני ובמתק נופת צופי,
וראה כי הוא טהור מכל מום גם נקי מכל דופי
כללתי בו כל שיר נחמד עד כי היה מכלל יופי.

ס'איז לייכט צו דערקענען, אַז איבער די ווערטער פונם צווייטן פערז זיינען געווען ספּעציעלע צייכנס, און אויך זיי האָט אַ שפּעטערדיקע האַנט אויסגעקראַצט. וואַרשיינלעך זיינען דאָרט געווען דאַטן געווען אָנגעצייכנט און זיי זיינען פאַר אונזער פּאַלסיפיקאַטאָר אומבאַקוועם געווען, האָט ער זיי אויסגעמעקט.

אויך ביי דער דאַטע, וואָס געפינט זיך אין דער צושריפט פונם איבערשרייבער, אהרן בן עזרא, איז בלי ספק „יד פירקוביץ באמצע". דאָרט איז אָנגעוויזן, אַז אהרן בן עזרא האָט דעם דיוואַן אָפּגעשריבן בשנת אלף תע"ד לשטרות, ד. ה. אינם יאָר 1163. די דאַטע איז געוויס געפעלשט. אין ספק איז אויך די צושריפט, וואָס געפינט זיך אויף דעם אינעווייניקסטן טאָוול פון דער בינד, פון איינעם אַן אייגנטימער, וואָס אים האָט אַמאָל דער כתב־יד געהערט. פירקוביץ פאַרזיכערט, אַז אין דער צושריפט איז אָנגעוויזן די דאַטע 1267. דאָס כתב־יד און די טינט זאָגן אָבער עדות, אַז די צושריפט איז פיל יינגער. מען מוז דערפאַר קומען צום באַשלוס, אַז אָדער די צושריפט שטאַמט פון פירקוביצן גופא, אָדער פירקוביץ האָט אַ טעות געהאַט און די דאַטע מאַכט ניט ווי ער מיינט ה' כ"ז נאָר ת' כ"ז, ד. ה. 1667.

יעדנפאַלס איז דַרְעִי אַ גאַנץ אינטערעסאַנטע דערשיינונג. אין דער פּאַרקְרָה־שהורהטער און אַסקעטיש־געשטימטער קאַראַיִמישער אַלטער ליטעראַטור איז דרעיס דיכטונג עפּעס גאַנץ אומדערוואַרטעטס [1]. זיין מוזע איז פריילעך און לעבנסלוסטיק. זי זינגט שטורמישע וויין־ און ליבע־לידער, שליידערט מיט פיין צוגעשפּיצטע עפּיגראַמען קעגן גבירים־

---

1 אגב, ס'אַ סברה, אַז משה דרעי איז ניט קיין געבאָרענער קאַראַיִם. נאָר אין דער לעצטער צייט האָט פראָפ. ישראל דאַווידזאָן פאַרעפנטלעכט (אין דעם זאַמלבוך „מדעי היהדות", II, 1927, 297—308) אַ ביז איצט אומבאַקאַנטע דרעיס פּאָעמע „מחברת נֹא אָמון ומצרים", און אויפן גרונט פון דרעיס אייניקע אויסדריקן זאָגט דאַווידזאָן אַרויס די השערה, אַז דער דיכטער איז ניט קיין געבאָרענער קאַראַיִם: ער שטאַמט פון ספרדישע יידן, נאָר אין די יונגע יאָרן איז ער אריבערגעגאַנגען צו די קאַראַיִמען און געוואָרן אַ שטאַרקער קעגנער פון די „רבניים".

קבצנים, קענען פאַלשע פריינד און אויך קענען די קאַראַימישע פאַרבי־טערטע שונאים — די רבנים, וואָס האַלטן זיך אין דער „משונהדיקער משנה׳ (המשנה המשונה) [1]. איינציקע זיינע לידער, ווי „לשואל אל״ א. אַ. מאַכן נאָך אפילו אויף דעם היינטיקן לעזער א שטאַרקן רושם.

ביילאַגע נומ׳ 3
(ז. זייט 276)

דער „בן המלך והנזיר״ און זיינע יידישע איבערזעצונגען.

אַ כתב־יד פון אַן אַלטער יידיש־דייטשער „בן המלך והנזיר״־איבער־זעצונג פון דעם 15טן (און אפשר נאָך פונם 14טן) יאָרהונדערט געפינט זיך אין מינכענער ביבליאָטעק. ציטאַטן פון דער אַלטער איבערזעצונג ברענגען שטיינשניידער (המזכיר, VII, 43) און ווייסלאָוויץ אינם אויבנ־דערמאָנטן ווערק (פרינץ א. דערוויש, 17) [2]. אינם יאָר 1769 האָט אייזיק הומבורג פאַרעפנטלעכט אין פראַנקפורט דמיין דעם „בן המלך והנזיר״ מיט אַ יידישער איבערזעצונג. דער נאָמען פונם איבערזעצער איז ניט אָנגעוויזן, נאָר עס איז פעסטגעשטעלט, אַז זי געהערט ראובן בן אברהם הלוי. ער גופא ווייזט דערויף אָן אין אַ ספּעציעלער „הערה״ צו זיין העברעיִש ווערק „נחלת ראובן״, וואָס איז ערשינען אויך אין פראַנקפורט אינם יאָר 1770 (בשנת בְּנַחֲלָתָם): „אמר ראובן הלוי, ראה זה מצאתי למלאות רצון אחר רציתי זה ימים לא כביר שהעתקתי ס׳ בן המלך והנזיר כלה מלשון הקודש ללשון אשכנז מלה במלה ומסרתי להמוציא והמביא הנזכר בספר״. ער ווייזט דערביי אָן, אַז ער האָט אויך איבער־געזעצט אַלע לידער, וואָס קומען פאָר אינם בן המלך והנזיר, נאָר דער אַרויסגעבער האָט געקאָרגט אין אָרט און דערפאַר אַלע פערזן אַרויס־געוואָרפן (אבל בזה את חוק בריתי הפר וכ״ו וכ״ו).

---

1 אויך אין זיין נאָר־וואָס דערמאָנטן יוגנט־ווערק טרעט ער שאַרף אַרויס קעגן די אָנהענגער פון תלמוד:

ואל יפנו לספרי שוא עשוים בגלות מדבר מרמה ועולה
אשר לא נשמעו מפי נביאים ולא הוזים שלוחים בתחלה
דברים חפאום מלב ובדום וקבלה קראום לקהלה.

2 גרעסערע פראַגמענטן פון דער דאָזיקער איבערזעצונג האָבן ניט לאַנג פאַר־עפנטלעכט פראָפ. וו. שטערק אין „לאַנדוי־בוך״, 1926, ז. 58—62 און מ. עריק אין זיין „יונגן אַלטיידישן ראָמאַן און נאָוועלע״, 9—223.

שטיינשניידער, בעת ער דערמאנט אין זיין ווערק „העבר. איבער־זעצונגען" (ז. 863) ראובנס איבערזעצונג פון „בן המלך והנזיר", איז דערביי מוסיף: „וואַרשיינליך דאַנאָך (ד. ה. נאָך דער דאָזיקער אויסגאַבע) זאַלקווא 1771 אונד פיורדא 1783" [1]. די פיורדאער אויסגאבע [2] איז אונז אומבאקאַנט און מיר האָבן דערפאַר ניט געקאָנט פעסטשטעלן, אויב שטיינשניידערס השערה איז ריכטיק; בנוגע אָבער צו דער זאלקווער אויסגאבע ווייסן מיר גאַנץ באַשטימט, אַז שטיינשניידער האָט אַ טעות געהאַט. מיר האָבן די באַטרעפנדיקע אויסגאַבע געזען [3], און מיר האָבן זיך איבערצייגט, אַז זי האָט מיט דער פראַנקפורטער קיין שום שייכות ניט. עס זיינען צוויי ג אַ נ ץ פ אַ ר ש י י ד ע נ ע איבערזעצונגען. בכדי זיך אין דעם צו איבערצייגן, גענוגט צו פאַרגלייכן בלויז די ערשטע שורות פון דער פראַנקפורטער און דער זאלקווער אויסגאַבן:

פ ר אַ נ ק פ ו ר ט ע ר   א ו י ס ג אַ ב ע:

עז זאָגט דער אויטאָר: צור צייט דער גוואַלטיגן קיניגן אין אינדיען רעגירט איינר דער לאסטערהאפטשטי אהן פר נינפיגר בלוד־דורשטיגר קיניג. ער רעגיהרט מיט לושט און בטריגרייא, אויך זוכטי ער זיך דורך אלרלייא וואהל־לושט צו בזענפטיגן. ער פיהרט איבר הויבט איין ליטר־ליכש פוילעצניש לעבן און ליבטי זולכה מענשעז, דיא עבין פלם פרעסין, זויפין און ליטרליכש לעבן צו פירן זוכטן [4].

ז אַ ל ק ו ו ע ר   א ו י ס ג אַ ב ע

בימים, אין די ערשטי טעגין אין אַן פאנג פון די ערשטי קיניגן, וואר אין לַנד הודו איין שעלבישר (שעלמיישר ?) קיניג אהן פר שטאנד, איין שולד בלוטיגר מאן מיט בייזי גדאנקין. עס וואר איין פרעכר און הויך גמיטיג, ער האָט גיגלוסט די נרהייט פון דר וועלט און אירע תענוגים, און האָט בגערט נאך צו יאגין זייני שטעגין פון עולם הזה, ער לויבט זיך מיט זיין גילדני געטר.

---

1 אויך אין „המזכיר" XV, 67, בעת שטיינשניידער דערמאָנט די זאלקווער אויסגאַבע פון „בן המלך והנזיר", איז ער דערביי מוסיף: „זא איסט זיך א פ ע נ ב א ר איין אָבדרוק דער אויסגאַבע 1769".

2 אַגב, בן יעקב (אוצר הספרים, 78) און נאָך אים אלעזר שולמאַן (שפת יהודית אַשכנזית, 106) דערמאָנען אַ פיורדער אויסגאַבע פונם יאָר 1753. צי איז ווירקלעך געווען אַזאַ פריערע אויסגאַבע, אָדער ס'איז פשוט אַ טעות הדפוס און ס'איז דאַ די רייד וועגן דער זעלביקער אויסגאַבע פון 1783, האָבן מיר ניט געקאָנט פעסטשטעלן.

3 מיר האָבן זיך באַנוצט מיט אַן עקזעמפּלאַר פון ש. ווינערס פּריוואַט־ביבליאָטעק.

4 מיר ציטירן נאָך צילבאַנגס ווערק, 106—107.

אויפן שער־בלאט פון דער זאלקווער אויסגאבע ווענדט זיך דער ארויסגעבער צו די לעזער: „איהר מאנען און ווייבר זייט ניט קארג אויף געלט, און קויפט דאס ספר וואש איז נאך ניט געוועזן אויף דר וועלט. ווען איהר ווערט פר שטיין וואש דער מחבר טוטריידן, וועט איר אייער גוף און נשמה מיט גוטין באקליידן. דער מוסר פון דעם ספר טוט דאש הארץ רירן, און טוט ווייזין ווי דער מענטש זאל זיך אל זיין לעבי טאג פירן, ובזכות זה וועלין מיר זוכה זיין אין דעם הייליקן לאנד ווידר צו קומין, וואס מיר זענין ווארן דרפון אוועק גינומן. אמן.

בכדי צו באקענען דעם לעזער מיט דער עלטסטער יידישער איבערזעצונג פון „בן המלך והנזיר", ברענגען מיר דעם אנפאנג פונם צוועלפטן קאפיטל לויט דער מינכענער האנטשריפט מיטן פארגלייך פון דער פיורדער (1783) און זאלקווער אויסגאבן:

מינכענער האנטשריפט

ווי זיך זאל ביניגן איהליכם אין זיין טייל, אונד וי דר גייט (גייציקע) ורליר̈ט זיין האילא (הייל)

דר יונגא קיניג שפראך: דו זעליגר ניזא, גיבא מיר צו ערקענען די גוואנהייט אונד ויזא דו דיך האלסט אונד ווי זינט דיינע זיטן, זא קאן איך גאין נוך דיינע טריטען, און לערן דו מיך ווי דו דיך הוסט ביטראגן, אין יוניט אין עלייר דס זאלטן מיר זאגן. דר גייסטליך שפראך אין גיזוכט ניע קיין גיט...[1].

פיורדער אויסגאבע

די טוגינד דער זיך בקניגט, ער האבי ווייניג אדר פיל דס לאסטר דר וואהללוסט וואן עס איהם דר מאל איינש מאנגעלט.

דר פרינץ זאגט: דו קליגער מאן, לאזי מיך דייני אויף־פיהרונג און דייני וועגי ווישן, דאמיט איך מיך מיט גוויחני דארינן צו וואנדלין און צי טוהן ווי דוא טוהסט. זאגי מיר אויך, וויא דוא דייני עלטר צו ברינגסט און וויא דייני הענדי ארבעט דיך נעהרן קעני. דר פרומי זאגטי וויסי דס איך מיך...

זאלקווער אויסגאבע

ויאמר: זאגט דער בן מלך: דוא באגליגטר חכם, זייא מיר מודיע דייני מנהגים און דיין וועג כדי איך זאל מיך גוויינין צו גיין אין דיא וועגין און צו טאן וויא זייער ווירג, און זאג מיר וויא דו טושט היינט דיין עלטר דר נערין און וויא דוא טושט פון דיין פר דינשט עשין. זאגט דער נזיר: דוא זאלסט ווישין, אז איך טוא מיך לאזין בנוגון...

---

[1] ציטירט נאך חייסלאוויץ, 17.

ביילאַגע נומ׳ 4

(ז. זייט 292)

די יידישע איבערזעצונגען פון ברכיה הנקדנס „משלי שועלים“.

אויך בנוגע צו די יידישע איבערזעצונגען פון „משלי שועלים“ איז ביי די ביבליאָגראַפן אַ געוויסער פּלאָנטער. בן־יעקב (אוצר הספרים, 378) און שטיינשניידער (העבר. איבערז., 958—959) רעכענען, אַז די זעלביקע קאָפּעלמאַנס איבערזעצונג, וואָס איז דערשינען דאָס ערשטע מאָל אין פרייבורג בערך אינם יאָר 1583, איז אויך איבערגעדרוקט געוואָרן אין ווילנאָ־גראָדנאָ אינם יאָר 1825. עס איז אָבער אַ גרויסער טעות. מיר האָבן פאַרגליכן קאָפּעלמאַנס איבערזעצונג לויט דער פראַנקפורטער אויסגאַבע פון 1767 מיט דער ווילנער־גראָדנער אויסגאַבע, און מיר האָבן זיך איבערצייגט, אַז עס זיינען צוויי גאַנץ פאַרשיידענע איבערזעצונגען. אין דער לעצטער אויסגאַבע איז די איבערזעצונג געדרוקט אָן דעם העברעישן טעקסט. איבערגעזעצט זיינען ניט אַלע 107, נאָר בלויז 102 משלים; עס פעלן אויך די דאָפּל־פערזן פאַר יעדן משל און ברכיה הנקדנס הקדמה. דערפאַר אָבער איז אָפּגעדרוקט אַ גרויסע פאָררעדע פונם אומבאַקאַנטן איבערזעצער. צוליב איר אייגנאַרטיקן סטיל ברענגען מיר זי דאָ בשלמות

„ברוך, גלויבט בישטו גאָט דער בשעפר פון דער וועלט דאָש דוא האָשט כח און שכל גיגעבן איין מענטשן צו ריידן און צו שרייבן וויא אין דעם ספר איז גשטעלט. דאָש זיינען די רייד פון דיין קנעכט ברכיהי ב׳ר נוטראַי הנקדן וואָש ער אַליין האָט די משלים אין איין זאמלונג גימאַכט, ער האָט איין משל פון אַלע בשעפעניש גיבראַכט, עס איז דערינען זייער פיל מוסר גישריבן, דען דאָש האָט ער זיך מיט זיין שכל אויש גיקליבן, כדי איטליכער מענטש זאָל פון דער משל פאַר שטיין, וויא זיך אויף דער וועלט צו בגיין, דען דעריבער האָט ער משלים אין איין זאַמלונג גימאַכט, דען איין משל קאָן מען זיך נעמן אין זינען, דורך דעם קאָן מען ווישן, ווי אויך גאָט צו דינען. דיא רייד מאָג מען זיך שטאַרק אין מח אריין נעמן, דערין דאַרף זיך אפילו דער גרוישער מאַן אויך ניט צו שעמען, דען ווארעם זאָל ער זיך גרעשער האַלטען, ווי שלמה המלך עליו השלום אַליין, אין זיינע ספרים טוען דאָך אויך משלים שטיין, דוא זאָלשט זיי אין זינען האָבען אַלע צייט, דען גימאַכט האָבן דש ניט קיין קליינע לייט, אין איר גיפינשטו מוסר אַלע צייט. ער האָט דאָש גימאַכט ניט דורך דעם געלט צו פאַר דינען נאָר פאַר זיך אויך פאַר גוטע פרומע לייטן, ניט אזוי וויא דיא נאַרעשע

לייט טוען פון משלים לאכין, זיי טוען דעם משל צו נישט מאכן. טוא זיי נישט הערן, אין דיא משלים זאלשטו מיט דיין שכל דער קלערען, וועשטו זעהען פון וועגן דיא משלים זיינען גימאכט גיוואָרן, כדי דער מענטש זאל פאר שטיין וויא נישט זיינען גירעכט זיינע יאהרען, ער לעבט ניט איביג ער מוז אויך שטערבן, ווען ער טוט צדקה און מעשים טובים אויף דער וועלט דאס טוט ער זיך אליין ארבן; דורך די משלים וועשטו פארשטיין וויא זיך אין גוטע זאכן צונעמען איין וועג, ער זאל זיין גלייך און זאל ניט אראפ פון שטעג, דער מיט וועשטו קאָנען צו איין תכלית לעולם הבא קומן, דעם יצר טוב וויא צו זיך צו בקומען, די תאות עולם הזה וויא א וועק צו ווארפען, ער זאל דעם יצר הרע פאלגין ניט דארפען, צו השם יתברך זאל זיך זיין הארץ טערן, ער זאל אויף דער וועלט מעשים טובים מערן. ווען ער וועט תשובה טאן זאל ער דערביי פאר גיסן זייער פיל טרעהרן, כדי השי"ת זאל אים איין גוטן וועג בשערן, דער מיט זאל ער זיך קאנען לעוה"ב דער שלאגען, עש איז אלץ נישט אויף דער וועלט, מיט זיך נעמט מען ניט קיין געלט. דורך דיא משלים קאנשטו זיך איין וועג געפינען, ווי זיך עוה"ב אויף צו שפינען, דען דא שטייען משלים פון אלע חיות פאר מעלט, כדי דוא זאלשט זעהען דעם סוף פון דער וועלט, נאך איטליכן משל איז דער נמשל גיזאגט גוואָרן אלץ אויף דעם מענטשען. טוא אזוי וועט דיך גאט בענטשען, וועשט זוכה זיין תחיית המתים דער לעבן, איין שבח מיט אלע אבות וועשטו טאן גלייך צו גאט געבן, נור פריער זאלשטו זיך ארום קוקין, דוא זאלשט פון די נארעשע וועלט ארויש טרוקן, און איר זאלשטו דיינע יארן ניט פאר בריינגען, גאט וועט דיר דיינע יארן דער לייגען, אויף דער וועלט זאלשטו גיין מיט אמת ניט מיט פאלשקייט, וועשטו זוכה זיין צו זיצן מיט צדיקים אין גן עדן באיי זייער זייט".

די ארויסגעבער פון זייער זייט האלטן אויך פאר נייטיק אנצו־ווייזן אויפן שער־בלאט: „ספר משלי שועלים האבין מיר זיך במיהט לטובת כלל ישראל מעתיק צו זיין און אויף טייטש דרוקען, עש זאל קענין דער גמיינר עולם אויך ווייבר קוקין; דורך דעם וועט איטליכער ווישין דבר בעתו על אופניו צו זאגין, און אויך נאך פיל תאוות ע"ה וועט ער זיך מיט אונרעכט ניט נאך יאגין, ווען ער וועט נור דעם גוטין מוסר פון דעם סבר ווען מיט שכל במערקן, ווירד זיך דער חשק אין זיין הערץ צו מדות טובות איטליכש מאהל שטערקין, בדרך הישר כפי רצון הבורא צו וואנדלין, וויא רעכט און קלוג זיך צו בזעהין מיט לייטין אין האנדלין, איכר איין שמח בחלקו צו זיין מיט דעם וואש גאט טוהט

אים בשערין, בכדי אויך שם טוב אויף דער ערד אויך זכיות אין הימל צו פר מעהרין".

בעת אין קאַפּעלמאַנס איבערזעצונג באַגעגנט מען אָפט אַלטמאַ־דישע דייטשע, און אַפילו ערטערווייז אויך פראַנצויזישע אויסדריקן, וואַרפן זיך דורך אין דער גראָדנאַ־ווילנער אויסגאַבע רוסיש־סלאַווישע ווערטער. ביידע איבערזעצונגען זיינען ניט קיין ווערטלעכע; ניט נאָר זיי איבערזעצן דעם טעקסט — זיי זיינען אים אויך מסביר, דערקלערן דעם תמצית. און יעדער מְפָרֵש דערקלערט אויף זיין שטייגער, לויט זיין וועלטאַנשויאונג. די פאַבלען באַקומען ביי די יידישע איבערזעצער אַ מער „יידישלעכן" שניט, אַן אויסגעפּרעגט „גאָטספאָרכטיקן" לבוש. בפרט די כוסר השכלם צום סוף פון יעדער פאַבל האָבן ביי די איבערזעצער גאָר אַן אַנדער פּנים, ווי אין העברעישן טעקסט. אין ברכיהס כוסר השכלם זעט מען קודם כל דעם פִּקֵחַ מיטן קינסטלעריש־שאַרפן אויג; ביי די איבערזעצער — דעם פרומען בעל מוסר און ירא שמים.

בכדי צו באַקענען מיט דעם סטיל פון ביידע יידישע איבערזע־צונגען, ברענגען מיר פּאַראַלעל דעם טעקסט פון צוויי אויבן ציטירטע ברכיהס פאַבלען:

קאַפּעלמאַנס איבערזעצונג לויט דער פּראָגער אויסגאַבע, 1767

משל 30: איין אָקס און איין לייב מיט איין באָק.

דער אויף זיך האָט לוגער [1] און איין שפּייאָן (שפּיאָן)
איז בשטענדיג איין פורכטזאַמער מאַן.

איין אָקס גינג פור איין לֵיבין־גרוב פר ביא, ער דער שרעקט זער וויא ער הערט זיין גשרייא, ער לויפט אין איני גרובין מיט גרושי זאָרגין, אלדארט וואר אויך איין באָק פר באָרגין. דער באָק פראגט דען אָקסן; ווארום טושטו ציטרן זא זעהר, מיר זיינן דאָך אין איינם שטאַל אויף גצויגן ביז אלהער, ער־שרעקשטו דען פר מיר, מיר זיינן דאָך גוויהנלך בייא אַנדר שון דר פיר? דר אָקס שפּראך: עש קומט מיר אל דש פיך (פיה) פר לויטר לֵיבן פאָר, עז הוט ניט געפעהלט אום מיך איין האר, זינטו־מאהלין איך פר דען לֵיבן זא יעמרלעך ער שראקין בין ווארין, זא הבי איך פר אוין פיך גרויזאַמי פורכט איך גיבי מיך פר לארין.

דאז איז אויך דש משל: ווער איין לוגער אויף זיך טוט טראגין, דער איז אלצייט אין פורכט פיליכט ווערט ער גשלאגין. אויך ווער זיין פאַרבאַרגענהייט צו איין אנדרן טוט אנטפּלעקין, דער קאַן זיך ניאמאהל

---

[1] לוגער — אַן אויסזוכער, נאָכקוקער. פונם אַלטן דייטשן וואָרט לוגען־קוקן.

זיבער צו דעקין, אוב שון ער קייני גרושי פארכט זיך הוט צו מכין, דענאך לעבט ער אין אנגשט און הוט ניקש צו דר לאכין

משל 54: איין טענין בוים מיט איין דארין.

עז זאל זיך דער עושר מיט זיין רייכטום ניט פיל לאזין
הערין, וויל עש ניט איביג קאן גוועהרן.

איין גרושר טעני בוים אין וואלד וואר זיך זעהר האפערדיג אויף פיהרן, ער בריהמט זיך מיט זיינר היך און מיט זיינר שונהייט טוט ער זיך צירן. ער זיכט (זיהעט) נעבן זיך וואקסין איין דארין בוים גאנץ נידר, דא שפראך ער צום דארין: וויא אונטרשטישטו דיך נעבין מיר צו שטין מיט דייני קורצי גלידר, האשטו דען קיין פארכט פור מיר וואן דוא מיך טושט שויאן. נעמט מען דען פון דיר טענין=האלץ צו בומאן, אויך קייני מארשט=בוימן צו דיא שיפן, עש טוט אויך קיין ארץ אדער פעך פון דיר הראפטריפן. דער דארין גאב אים אנטוואָרט גנץ גליכפן: מיט דייני איגני רוהם טושטו דיך זעלבשט שיכפן, דר סוף פון דיר מען האקט דיך אב אין גרונד זאמט דייני בלעטר, דייני שענשטי צווייגן ווירדן צו שניטן אויף ברעטר, מיך אבר קאן נימאנד ניצן, דא=הריבר (דאריבער) טוהי איך גאנץ זיכר זיצן.

דאש משל גיהט דש דער ארמר מאן דער זיך פירט גאנץ נידר, קאן עש פיל מאל בעסר הינויש פיהרען אלז דער רייכער בידר. צו ווילין מיינט מען איהם אין זייני נידר קייט צו אונטר דרוקין, אבר גאט דער אלמעכטיג טוט שוין אויף אים קוקן, כמ״ש: א״שכון את דכא ושפל רוח, דאז איז טייטש: די שכינה רואט אויף דיא זיך גנץ דעמיטיג פיהרען, ניכט אבר בייא דיא מען גרושי האפערט טוט שפיהרן, אלז וויא דער טענין בוים האט אויז זיך פיל גמאכט, דער דארין אבר הוט מיט זיין סוף אויז גלאכט.

די איבערזעצונג פון ווילנע=גראדנער אויסגאבע 1825.

משל 28: איין אקס מיט איין לייב מיט איין באראן

איין אקס האט דערזען איין לייב פון ווייטין, ער שראייט און ברומט אויף אלע זייטן. ער בהאלט זיך אין איינע פון דער שטאלן, פאר שרעק טוט ער אויף דער ערד אנידער פאלן, דארטין גיפינט ער איין באראן שטיין, ער פרעגט אים וואש איז דיין מיין, וואש בישטו אין אזוא איין שרעק, וואש עש איז גאר קיין עק. האב קיין פארכט שטעה אויף, אפשר האט זיך איין שלעכטע זאך דיר געדאכט קוק ניט דערויף. דער אקס ענטפערט מיט זייער איין שלאפען רייד: היינט איז מיר גאר פארשטערט גיווארן מיין פרייד, איין לייב האב איך דער זעהן פון ווייטן,

פאר שרעק טוט מיר וויי דיא זייטן, איך קאן צו זיך ניט קומען, מיין אטעם האט מיר פאר נומען.

זוא אויך דער מענטש וואש האט א לוגער אויף זיך, אלע לייט שרעקט ער זיך, ער טראכט פיליייכט קומט ער און נעמט מיך. ער רוהט ניט צייט זיין לעבן, ער האט ניט וואש אים דער פאר צו געבן. נוא איר ליבע לייט, זייט גיווארנט און האט מורא פאר גאט אלע צייט, זעה זיך ארום טוא קיין שלעכטס, און טוה זיך פאר אים שעמען, פיליייכט טוט ער דיך באלד פון דער וועלט אוועק נעמען.

משל 50: איין טענן בוים מיט איין דארין בוים

איין טענן בוים וואס אין מיטן וואלד שטיין, ער וואר זעהר הויך און שיין. אין וואלד איז נאך אזוא איין בוים ניט גוועזן צו געפינן, אלע בוימר האבן אים גטאן בדינן. ער קוקט אראפ ער זעט איין דארין בוים וואקסט לעבן אים; עש פר דרישט אים זיער ער הויבט אויף זיין שטים: וויא קומסטו צו מיר, בין איך דען גלייך מיט דיר, איך בין דאך דר העכשטער צווישן אלע בוימער וואס אין וואלד זיינן, אויף מיר טוט דאך דיא זון שיינן, מיין קלענשטע רוט איז גרעשר וויא דוא גאר אין גאנצין, מיר איז ניט איבער צו שאצין, און וויא קומסטו זיך לעבין מיר זעצן. איך האב גאט אין הארצן, איך וואלט דיך באלד גיטאן צו קוועצען. דער דארין ענפערט מיט קלוגע רייד: אמת צו ווישן אונז איז דא איין גרושר אונטר שייד, נאך בישט דארט מער אין פארכט וויא איך, אויש האקן זועט מען פארט גיכער דיך וויא מיך. איך בין שפל בייא אלע צייטן, דיך דער זעט מען דאך פון וויטן. זייא בייא זיך ניט טייער, דען מען קאן דיר באלד דיין הויכהייט פר שטערן, צו מיר וועט זיך פארט קיינר ניט קערן.

אזו אויך דער רייכר מאן דער וואש מיינט ער האט שוין זיין גליק געפונן. דעם ארמען מענשן לאזט ער אויף דיא אויגן ניט קומן, ער פר טרייבט אים ווען ער וואהנט לעבן אים, ווען דער ארמער שטראפט אים קערט ער זיך ניט צו זיין שטים. לסוף ווען עס קומט זיין צייט, עש הערשין איבער אים אלע לייט, גרוש און קליין דאש גאנצע גמיין, זיין שטראף גייט אים אויש צו זיינה אויגין, דעם ארמען העלפט גאט ער זאל נאך אויף דער וועלט טויגן, ער האפט צו גאט אלע טאג און נאכט, בייא גאט איז ער אויך ניט פר אכט.

אינהאלט

זייט.

פונם מחבר V

אריינפיר 13

ערשטער קאפיטל

פון אבן שפרוט ביז אבן גבירול.

די השפעה פון דער אראבישער קולטור. — דער מדרש און די אגדה אלס מקור פאר רעליגיעזער פאעזיע. — ינאי און הקליר. — חסדאי אבן שפרוט אלס מעצענאט און קולטור-טרעגער. — מנחם בן סרוק און זיין „מחברת". — דונש בן לברט און זיין פאלעמיק. — דונש און די אראבישע מעטריק. — מנחמס בריוו צו שפרוטן. — דער וויכוח צווישן מנחמס און דונשס תלמידים. — חיוג' און ג'אנאח און זייער פילאלאגישע מעטיקייט. — יוסף אבן אביתור אלס ליטורגישער דיכטער. — שמואל הנגיד אלס תלמודיסט און געלערנטער. — הנגיד אלס פאשעפער פון ניי-העברעישער וועלטלעכער פאעזיע 27

צווייטער קאפיטל

שמואל הנגידס קולטור-היסטארישע באדייטונג. — שלמה אבן גבירול. — זיין דורשט נאך חיסן אין די יונגע יארן. — דער דיכטער-שמאלץ. — דעם דיכטערס קרענק און מרה-שחורה. — זיין פריינדשאפט מיט יקותיאל הנגיד. — זיינע טרויער-לידער. — דעם דיכטערס איינזאמקייט און די שנאה פון דער סביבה. — דער דיכטער אין גלות. — אבן גבירולס וועלט-אנשויאונג. — זיינע פיוטים. — די נאציאנאלע שטימונגען אין גבירולס פאעזיע. — אבן-גבירול אלס דענקער. — זיין „מקור חיים" און „כתר מלכות". — די מעטרישע פארמען פון אבן-גבירולס דיכטונגען 53

דריטער קאפיטל

יצחק אבן גיאת. — משה אבן עזרא; זיין פריילעכע יוגנט. — לידער פון גליק און פרייד. — די אומגליקלעכע ליבע. — דער דיכטער אלס נע-ונדניק. — זיינע לידער פון יאוש און האפענונג. — דער געליבטערס טויט. — דעם דיכטערס לעבנס-דראמע. — אבן עזרא אלס פייטן. — דער „סלחן" 100

פערטער קאפיטל

יהודה הלוי. — זיינע יונגע יארן. — זיין הארמאנישע גאנצקייט; ליבע-לידער; דער דיכטער פון נאציאנאלע ליידן און האפענונגען. — דער ציון-אידעאל אלס צארטע בליט פון מיטלאלטערלעכער ראמאנטיק. דער דיכטער איז עולה-רגל. זיינע ציון-לידער, הלוים איבערלעבונג 122

פינפטער קאַפּיטל

די רעליגיעזע פילאָזאָפיע פון סעדיה גאון ביז דעם רמב"ם.

זייט.

דער אויפבלי פון נאַטורוויסנשאַפטן און פילאָזאָפיע ביי די אַראַבער. — דער „קאַלאַם". — די קראים און די פרייִדענקער. — חיוי [illegible]כי און דער אומ-באַקאַנטער. די השפעה פון דער גריכישער פילאָזאָפיע. — די אַלעגאָרישע מעטאָדע פון פילון. — סעדיה גאון אַלס פּאָלעמיקער און דענקער. — רבנו בחיי און זיין ספר „חובות הלבבות". — יהודה הלוי אַלס דענקער; זיין „ספר הכוזרי". — „דער גאָט פון אַברהם און דער גאָט פון אַריסטו". — דער געראַנגל קעגן דער אַליינהערשאַפט פון דער פילאָזאָפיע. — דער נצחון פון אַריסטוס שיטה. — אבן סינה און זיין השפעה. — יוסף אבן צדיק און זיין „עולם קטן". — אבן צדיק אַלס ראַציאָנאַליסט. — דער ראב"ד אַלס ערשטער יידישער אַריסטאָטעליקער . . 150

זעקסטער קאַפּיטל

ר' משה בן מיימון, זיינע יונגע וואַנדער-יאָרן. — דער רמב"ם אַלס הויף-אַרצט, אַלס מפרש און אַלס פוסק. — דעם רמב"מס „משנה תורה" און איר באַדייטונג. — דער „מורה נבוכים". — מיימוני אַלס ראַציאָנאַליסט; „שלטון השכל". — די פשרה צווישן תורת משה און אַריסטוס שיטה. — רמזים און משלים אין דער תורה. — „טעמי המצוות". — דעם רמב"מס דעות וועגן דעם גאָט-באַגריף און וועגן השארת הנפש. — דעם רמב"מס באַדייטונג אין דער יידישער וועלט און אין מערב-אייראָפּע 190

זיבעטער קאַפּיטל

די פּאָעטישע פאָרמען פון דער העברעיִשער ליטעראַטור נאָך יהודה הלוי. — אַברהם אבן עזרא דער געלערנטער נע-ונדניק. זיין באַדייטונג אַלס אויפקלערער און קולטור-טרעגער. אַברהם אבן עזרא אַלס ביבל-דערקלערער און שפּראַך-פאָרשער. — די פילאָזאָפישע אָנשויאונגען פון אַברהם אבן עזרא און זיין באַדייט אַלס דיכטער. — אבן עזרא אַלס פּייטן און פּאַמפלעטיסט 218

אַכטער קאַפּיטל

דער סאַטירישער ראָמאַן אין דער העברעיִשער ליטעראַטור.

יהודה אַלחריזי דער וואַנדער-פּאָעט. — אַלחרירי דער אַראַבישער מאַקאַמען-דיכטער. — די יידישע מאַקאַמען-דיכטער שלמה צקביל און בן סהל. — אַלחריזי אַלס חרירים איבערזעצער. — אַלחריזיס נסיעה קיין ארץ-ישראל און זיין דידאַקטישע פּאָעמע. — זיין ראָמאַן „תחכמוני". — אַלחריזי אַלס הומאָריסט. — דער מוסיוו-סטיל און זיין באַדייטונג. — אַלחריזי אַלס ליטעראַטור-קריטיקער. — יהודה אבן שבתי און זיינע ווערק. — דער דיכטער יצחק קעגן שבתי. — די מעצענאַטן און די העברעיִשע ליטעראַטור. — דער דיכטער יוסף זבּארה אַלס אַרצט; זיין ראָמאַן „ספר שעשועים" 233

נײַנטער קאַפּיטל　　זײַט

די השפּעה פֿון ייִדן אויפֿן אײראָפּעיִשן פֿאָלקלאָר. — פּעטער אַלפֿאָנסי און זײַן "Disciplina clericalis". — דער היסטאָרישער עפּאָס „ספר הישר". — אַברהם אבן חסדאי און זײַן דידאַקטישער ראָמאַן „בן המלך והנזיר". — „כּלילה ודימנה" און אירע איבערזעצער — „משלי סנדבאר". — דער פּראָטעסט קעגן דער פֿרעמד־לענדישער השפּעה. — יצחק אבן סהולה און זײַן פֿאַבל־זאַמלונג „משל הקדמוני". — דער פֿאַבל־דיכטער ברכיה הנקדן און זײַן „משלי שועלים". — די התחלה פֿון דער ירידה; די השפּעה פֿון דער קאַטוילישער קאַסטיליע 265

בײַלאַגן 299